

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

М. ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ
ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. М. АУЭЗОВА
M. AUEZOV SOUTH KAZAKHSTAN UNIVERSITY

**ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ҒЫЛЫМ ЖАРШЫСЫ
ВЕСТНИК НАУКИ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА
SOUTH KAZAKHSTAN SCIENCE HERALD**

№4 (16)

ШЫМКЕНТ 2021

ISSN 2616-6429

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ҒЫЛЫМ ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК НАУКИ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА

SOUTH KAZAKHSTAN SCIENCE HERALD

№4 (16) 2021

Меншік иесі: М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

Бас редактор: Қожамжарова Д.П. - М. Әуезов атындағы ОҚУ ректоры, т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі.

Редакциялық алқа мүшелері: Сүлейменов Ұ.С. – ҒЖ және И жөніндегі проректоры, т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Изабелла Новак – х.ғ.д., профессор, Познань қ. Адам Мицкевич университеті, Польша; Аврамов К.В. – т.ғ.д., профессор, «Харьков политехникалық институты» ұлттық техникалық университеті, Украина; Соловьев А.А. – ф-м.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ресей; Емелин А.В. – ф-м.ғ.д., профессор, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті, Ресей; Богуслава Леска - х.ғ.д., профессор, Познань қ. Адам Мицкевич университеті, Польша; Полина Прокопович – PhD, Кардифф университеті, Ұлыбритания; Меор Мохаммед Фаред – ассоциациялық профессор, Путра университеті, Малайзия; Олден А. - академик, Лондон Батыс университетінің есептеуші техника және технология мектебі, Ұлыбритания; Ивахненко А.П.- PhD докторы, профессор, Мұнай зерттеу орталығы, Хериот-Ватт университеті, Ұлыбритания; Елизавета Фаслер-Кан - PhD докторы, профессор, Базель университеті, Австрия; Радюк С.Н. - PhD докторы, ассоциациялық профессор, Оңтүстік методистік университеті, АҚШ; Жонго Ок - PhD докторы, профессор, Сеул ұлттық техникалық университеті, Корея; Марфенин Н.Н. - б.ғ.д., профессор, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Ресей; Сайдамаев Э.М. – ф.-м.ғ.к., доцент, М.В. Ломоносов атындағы ММУ Ташкент филиалы, Өзбекстан; Каримов Э.Б. – б.ғ.к., бас ғылыми қызметкер, Өзбекстан Республикасы Ғылымдар Академиясы өсімдіктердің генетикасы және тәжірибелік биологиясы институты, Өзбекстан; Адилов Б.Ш. - б.ғ.к., бас ғылыми қызметкер, Өзбекстан Республикасы Ғылымдар Академиясы өсімдіктердің генетикасы және тәжірибелік биологиясы институты, Өзбекстан; Мирзаев Ш.Ш. – з.ғ.к., доцент, М.В. Ломоносов атындағы ММУ Ташкент филиалы, Өзбекстан; Жұрынов М.Ж - х.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан; Айменов Ж.Т. – т.ғ.д., профессор; ҚР ҰЖҒА академигі, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Байтанаев Б.А - т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Исмаилов Б.Р.– т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Жантасов К.Т.– т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Надиров К.С. – х.ғ.д., профессор; М.Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Жекеев М.К. - т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Құлымбетова А.Е. – п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Қалыбекова А.А. - п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Мырзахметов М. - ф.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Назарбекова С.П. – х.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Протопопов А.В. - т.ғ.д. профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Таймасов Б.Т. - т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Ниязбекова Р.К. - э.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Волненко А.А. - т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Голубев В.Г.–т.ғ.д., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Сарсенбі Ә.М. – ф-м.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Тлеуов А.С. – т.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Жолдасбекова С.Ә. – п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Туленов А.Т. - т.ғ.к., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Карбозова Г.К. – ф.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан; Орынтаев Ж.К. – з.ғ.к., доцент, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Қазақстан.

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ
TECHNICAL SCIENCES

УДК 624.953; 622.519.6

**А.И. Айнабеков¹, У.С. Сулейменов², М.А. Камбаров³, Н.Жанабай⁴,
Д.К. Романова⁵**

¹д.т.н., профессор, заведующий научной исследовательской лабораторией
«Проблемы машиностроения», ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

²д.т.н., ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

³к.т.н, ассоциированный профессор, СНС НИЛ «Проблемы машиностроения»,
ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

⁴к. т. н., доцент кафедры «Строительство и строительные материалы»,
ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

⁵младший научный сотрудник, НИЛ «Проблемы машиностроения»,
ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

**ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ОЦЕНКА НАПРЯЖЕННОГО СОСТОЯНИЯ ЗОНЫ
ВМЯТИНЫ СТЕНКИ ЦИЛИНДРИЧЕСКОГО РЕЗЕРВУАРА**

Аннотация

В статье обсуждаются результаты испытания моделей фрагмента стенки резервуара с вмятиной при статических нагрузках. Учитывая особенность работы тонколистовых конструкций, техническую возможность изготовления модели, возможность приложения нагрузки и измерение экспериментальных данных масштаб моделирования принят 1:10 к натурной конструкции типового вертикального цилиндрического резервуара объемом 5000м³. Анализ результатов исследования напряженно-деформированного состояния стенки показал, что местный дефект в виде вмятины на стенке модели, нагруженного внутренним давлением резервуара полностью подтверждает предположение о локальном возмущении напряжений в зоне вмятины. При нагружения модели и наборе определенной внутреннего давления, наблюдался эффект выщелкивания стенки в зоне вмятины, которая сопровождалась хлопком и резким выгибом центральный зоны вмятины наружу. В момент выщелкивания стенки модели в зоне вмятины наблюдается резкое снижение коэффициента концентрации напряжений с повышением их в зонах близких к границам вмятины.

Ключевые слова: вертикальный цилиндрический резервуар, напряженно-деформированное состояние, дефекты в виде вмятин, концентрация напряжений.

Введение

Вертикальные цилиндрические резервуары отнесены к особо ответственным конструкциям, разрушения которых могут привести к экологическим катастрофам, значительным материальным затратам и людским жертвам [1-4].

Несмотря на постоянное совершенствование технологии изготовления и монтажа цилиндрических резервуаров, полный учет в расчетах эксплуатационных нагрузок и воздействий в их конструкциях встречаются геометрические несовершенства формы, которые оказывают существенное влияние на напряженно-деформированное состояние корпуса резервуара и приводят к значительной местной концентрации напряжений [5-8].

Одним из наиболее опасных и непредсказуемых зон, с точки зрения концентрации напряжений, для вертикальных цилиндрических резервуаров являются зоны вмятин, которые на сегодня малоизучены [9-11]. Вместе с тем, нет комплексности и системности в оценке концентрации напряжений в зоне вмятин, а существующие нормативные документы на

строительство и эксплуатацию резервуаров для нефти и нефтепродуктов не учитывают особенностей напряженно-деформированного состояния в зоне вмятин в расчетах прочности и долговечности резервуаров, не разработаны методы и методики этих расчетов.

В связи с этим в настоящей работе обсуждаются результаты экспериментальных исследований особенностей напряженно-деформированного состояния зоны вмятин в стенке цилиндрического резервуара.

Экспериментальная часть

Методы исследования. Известно, что достоверность экспериментальных данных и ее адекватность реальным явлениям во многом зависит от правильного выбора масштаба модели. В связи с этим, основываясь на рекомендациях работ [12,13] и учитывая особенности работы тонколистовых конструкций, техническую возможность изготовления модели, возможность приложения нагрузки и измерение экспериментальных данных масштаб моделирования принят 1:10 к натурной конструкций типового вертикального цилиндрического резервуара объемом 5000м³.

Тонкостенность корпуса резервуара и технологические ограничения в масштабах основной конструкции и стенки не позволяет достичь полного геометрического подобия между моделью и натурным объектом. В связи с этим геометрическое подобие конструкции было заменено аффинным (двухмасштабным) соответствием модели и конструкции.

Габаритные размеры моделей составляют 1200x1000x160мм. Стенка модели изготовлена из листов стали марки ВстЗсп толщиной 1мм. Стенка модели свальцована под радиус 2280мм. Общий вид модели фрагмента стенки резервуара с вмятинами приведен на рисунке 1.

Рисунок 1- Общий вид модели фрагмента стенки резервуара с вмятинами

Модели дают возможность испытания двух вмятин с тыльной и лицевой сторон стенки. На фрагменте стенки модели резервуара смоделированы вмятины сферической и эллипсовидной формы. Основные геометрические размеры вмятин представлены в таблице 1.

Таблица 1- Форма и геометрические размеры вмятин на стенке модели

Модель	Поверх- ность модели	Форма вмятины	Радиус вмятины, мм		Глубина вмятины, мм	
			малый	большой	начальная	установившаяся
М 1	А	сферическая	252	-	4,32	3,68
	Б	эллипсоидная	185	820	3,53	2,71
М 2	А	эллипсоидная	175	830	4,86	3,73
	Б	эллипсоидная	190	640	2,84	1,84

Вмятины на модели М1 смоделированы смятием стенки специальными штампами, а на модели М2 подбором способа и схемы сварки концевых частей листа стенки.

Выбор измерительных приборов, аппаратуры и первичных преобразователей деформации осуществлялся с учетом ожидаемых значений экспериментальных данных.

Нагрузка от внутреннего давления жидкости в резервуаре имитировалась воздухом, нагнетаемым в оболочку компрессором, а напряженное состояние стенки модели в зоне вмятин определялось тензометрическим методом измерения относительных деформации.

При выявлении явления «выщелкивания» (хлопка) стенки модели нагружение модели останавливалось и снимались показания приборов.

Коэффициент концентрации напряжений определялся как отношение напряжений в безмоментной зоне стенки к напряжениям в характерных точках зоны вмятины стенки.

Результаты и обсуждения

По результатам экспериментальных исследований номинальные кольцевые и продольные напряжения, измеренные на удалении от вмятин, в характерных контрольных точках составили в модели М 1-А при давлений 10 кПа-11,8 МПа и 5,52 МПа, при давлений 30 кПа- 53,61 МПа и 17,21 МПа, в модели М1-Б при давлений 10 кПа - 11,92 МПа и 5,83 МПа, при давлений 30 кПа - 35,36 МПа 17,08 МПа, в модели М2-А при давлений 10 кПа - 12,25 МПа, при давлений 30 кПа - 34,91 МПа и 16,97 МПа соответственно.

Анализ результатов исследования напряженно-деформированного состояния стенки в зоне вмятины показал, что местный дефект в виде вмятины на стенке модели, нагруженного внутренним давлением полностью подтверждает предположение о локальном возмущений напряжений в зоне вмятины.

Обнаружено, что в наружной приграничной зоне вмятины имеется зона разгрузки, где местные напряжения ниже номинальных напряжений. Этот факт отмечался также в работе [14]. Так, в модели М1-А это снижение составило до 1,2 раза, в модели М1-Б - до 1,06 раза, в модели М2-А - до 1,15 раза. Снижение напряжений на наружных зонах границы вмятины, связано с распирающим влиянием согнутой части вмятины. На удалении от границ зоны вмятины кольцевые и продольные напряжения в стенке модели приближаются к номинальным мембранным напряжениям, что косвенно подтверждает правильность предположений, положенных в основу исследования.

Во всех моделях наибольшие напряжения наблюдались в центре вмятины, причем кольцевые напряжения примерно в два раза превышали продольные. С ростом давления в модели концентрация кольцевых напряжений в зоне центра вмятины перераспределялись к боковым граничным зонам вмятины, что объясняется выгибом и уменьшением глубины вмятины с ростом нагрузки.

В моделях М1-Б и М2-Б, где наблюдались плавный переход контура вмятины к поверхности стенки зона максимальных напряжений на начальной стадии нагружения находится в середине вмятины. Эффекта «защелкивания» стенки в зоне вмятины до достижения максимального уровня давления не наблюдалось.

В модели М2-А при достижении внутреннего давления в 26 кПа, наблюдался эффект

«выщелкивания» стенки в зоне вмятины, которая сопровождалась хлопком и резким выгибом центральной зоны вмятины наружу. Момент времени выщелкивания стенки в зоне вмятины сопровождается переходом зон максимальных напряжений и деформации к боковым контурным точкам, с резким увеличением напряжений в граничных зонах вмятины. В середине дефекта хлопок сопровождается мгновенной разгрузкой, в связи с уменьшением глубины вмятины в результате ее выгиба.

Эпюры кольцевых напряжений, построенные по экспериментальным данным и представленные на рисунке 2, указывают на характерную концентрацию напряжений в зоне наибольшей глубины вмятины и влияние на нее геометрических размеров и характера линий перехода границы вмятины к стенке модели.

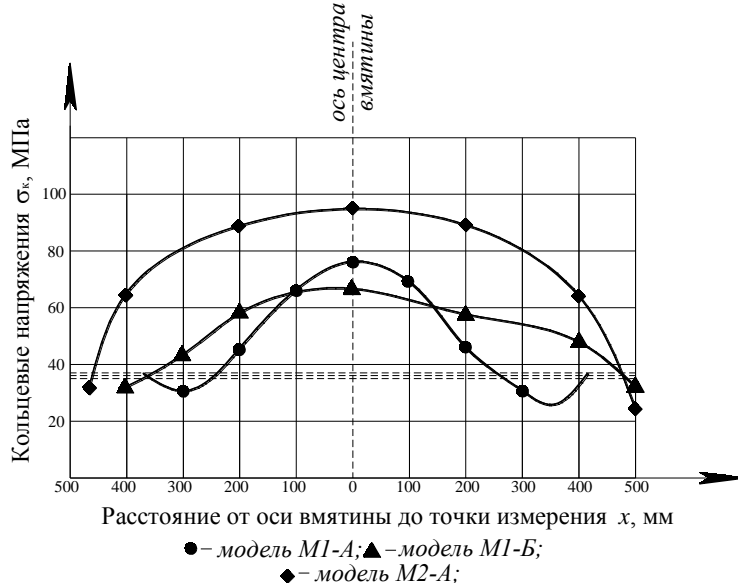

Рисунок 2- Эпюры кольцевых напряжений в зоне вмятины

Результаты определения коэффициента концентрации напряжений представлены на рисунке 3.

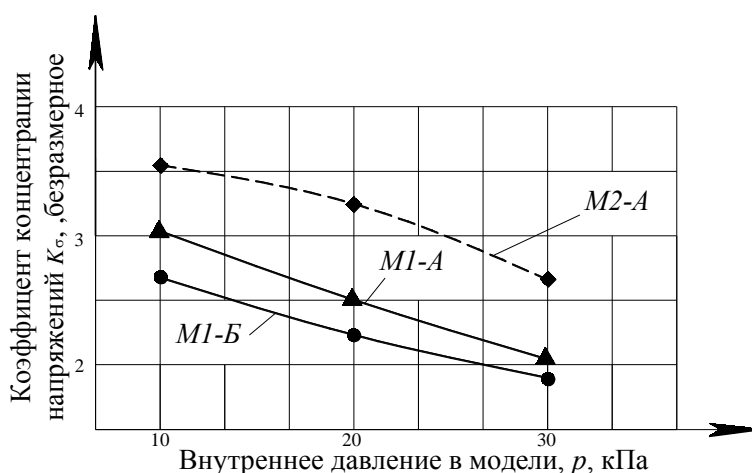

Рисунок 3 - Зависимость коэффициента концентрации напряжений в зоне вмятины от внутреннего давления в модели

Установлено, что с ростом давления в модели коэффициенты концентрации напряжений в центральной зоне вмятины уменьшились: в модели М1-А- на 30%, модели М1-Б- на 31%, модели М2-А на 26%, что объясняется выправлением вмятин при увеличении внутреннего давления в модели.

Замечено, что с ростом давления в модели напряженность центральной зоны вмятины снижается и область наибольших напряжений смещается к границам вмятины. В момент выщелкивания стенки модели в зоне вмятины наблюдается резкое снижение коэффициента концентрации напряжений с повышением их в зонах близких к границам вмятины.

Следует также отметить, что в моделях с характерными выгибами границ вмятин коэффициенты концентрации напряжений в зоне берегов вмятины намного больше, чем в моделях, где границы вмятин плавно переходят в основную стенку модели. Данный факт связан с тем, что ребра выгиба по границам вмятин придают определенную жесткость этой зоне и приводят к росту напряжений. При плавных выгибах границ вмятин в процессе нагружения внутренним давлением указанная область деформируется совместно с зоной стенки модели по наружным границам вмятины, что приводит к более сглаженному виду эпюры напряжений в этой зоне.

Выводы

Комплексными испытаниями моделей фрагмента стенки резервуара с вмятинами установлены особенности распределения напряжений, их концентрация в зоне вмятины, а также зависимость напряжений от геометрических размеров и формы вмятины. В вмятинах значительных геометрических размеров установлен эффект «выщелкивания» стенки модели, в результате которого происходит перераспределение напряжений в зоне вмятины.

Полученные результаты исследования позволяют более полно и достоверно оценить напряженное состояние стенки резервуара в зоне вмятины, обосновать необходимость учета в расчетах концентрацию напряжений в зоне вмятин, необходимость разработки методики расчета прочности и долговечности резервуаров с вмятинами в стенке, а также создают предпосылки по нормированию предельных геометрических размеров вмятин. Результаты проведенных исследований значительно дополняют ранее известные данные о напряженно-деформированном состоянии стенки резервуара в зоне вмятины и дают возможность совершенствования норм проектирования. Работа выполнена в научно-исследовательской лаборатории «Проблемы машиностроения» согласно плану на 2021 год.

Список литературы

1. Куперешвили А.С., (2005). Механика разрушения вертикальных цилиндрических резервуаров. Промышленное и гражданское строительство. - 2005. № 5. - с.40-42.
2. Филлипов В. В. и др., 1993. Буслаев И.И. Техническое состояние резервуаров для хранения нефтепродуктов объединения "Якутскнефтепродукт". Новости средних школ. Здание. - 1993. - №7,8. - с.13-16.
3. Кузнецов В.В., Кандаков Г.П., 2005. Проблемы строительства отечественных водохранилищ. Промышленное и гражданское строительство.-2005. № 5.- с.17-19.
4. Дорошенко Ф.Е., 2007. Остаточное напряжение и пути повышения надежности и долговечности вертикального цилиндрического накопителя. Монтажные и специальные работы в строительстве.-2007. - №5.- с.11-12
5. Мухин В. Н., Эльманович В. И., 1991. Расчетная и экспериментальная оценка влияния локальных выбоин на долговечность корпусов ячеек и устройств. Химическое и нефтяное машиностроение. - 1991. - №6. - с.24-26.
6. Иванов Г.П. и Разбитной С.А., 2000. Метод оценки давления от углублений на стенке ячеек, работающих под давлением. Химическое и нефтяное машиностроение. - 2000. - №4. - с.18-19.
7. Айнабеков А.И. и др., 2009. Разработана инженерная методика оценки напряженно-деформированного состояния зоны дефекта стенки вертикального цилиндрического резервуара в виде углублений. Механика и моделирование технологических процессов. - 2009. - №1. - с.49-53.

8. Млрд. долл. РК 3.05-24-2004 . Инструкция по проектированию, изготовлению и монтажу вертикальных стальных цилиндрических резервуаров для нефти и нефтепродуктов. - Вступ. ст. 2005-01-01. - Астана: 2004. – с. 78.
9. SR 03-605-03. Правила устройства вертикальных цилиндрических стальных резервуаров для нефти и нефтепродуктов. - Вступ. ст. 2003.06.19. - М.: Госгортехнадзор России, 2002. – с.83.
10. ВБН В.2.2-58.2-94 Вертикальный стальной резервуар для хранения нефти и нефтепродуктов с давлением насыщенных паров не выше 93,3 кПа. - Киев: Госкомнефтебаза, 1994. – с.98.
11. Американский институт нефти. Сварные стальные резервуары стандарта API 650 для хранения нефти. Десятое издание, Приложение 2, ноябрь 2001 года, Вашингтон.
12. Питлюк Д.А. Испытания строительных конструкций на моделях. Л.: Стройиздат, 1971. – 160с.
13. Моссаковский В.И., Маневич Л.И., Мильцын А.М. Моделирование несущей способности цилиндрических оболочек. – Киев: Наукова думка, 1977. – 138с.
14. Феодосьев В.И. К расчету хлопающей мембраны // Прикладная математика и механика. - 1946. – Т.10, вып. 2. – С.162-175.

Түйін

Мақалада статикалық жүктемелер кезінде ойық тектес ақауы бар резервуар қабырғасы фрагментінің үлгілерін сынау нәтижелері талқыланады. Жұқа парақты конструкциялардың жұмыс істеу ерекшелігін, үлгілерді дайындаудың техникалық мүмкіндігін, жүктемені қолдану мүмкіндігін және эксперименттік деректерді өлшеуді ескере отырып, көлемі 5000м³ типтік тік цилиндрлік резервуардың нақты конструкцияларына 1:10 қатынасындағы үлгілеу масштабы қабылданады. Қабырғаның кернеулі-деформацияланған күйін зерттеу нәтижелерін талдау резервуардың ішкі қысымымен жүктелген үлгі қабырғасындағы ойық тектес жергілікті ақау ойық тектес ақау аймағында жергілікті кернеудің түзілуі туралы болжамды толығымен растайтындығын көрсетті. Үлгіні жүктеу және нақты ішкі қысымға жеткен кезінде қабырғаның ойық тектес ақауы аймағында түзулену эффектісі байқалады және дыбыс шығарумен ойық тектес ақаудың орталық аймағы бірден сыртқа иілуі жүреді. Үлгі қабырғасының ойық тектес ақаулы аймағы түзулену сәтінде кернеулердің шоғырлану коэффициенті бірден төмендейді олардың ойық тектес ақаудың шекарасына жақын аймақта жоғарлаумен.

Abstract

The article discusses the results of testing models of a fragment of a tank wall with a dent under static loads. Taking into account the peculiarity of the work of thin-sheet structures, the technical possibility of manufacturing a model, the possibility of applying a load and measuring experimental data, the scale of modeling was adopted 1:10 to the full-scale structures of a typical vertical cylindrical tank with a volume of 5000 m³. Analysis of the results of the study of the stress-strain state of the wall showed that a local defect in the form of a dent on the wall of the model loaded with internal pressure of the tank fully confirms the assumption of local stress disturbances in the dent zone. When the model was loaded and a certain internal pressure was set, the effect of the wall leaching in the dent zone was observed, which was accompanied by a pop and a sharp bend of the central dent zone outward. At the time of the model wall flaking in the area of the dent, a sharp decrease in the stress concentration coefficient is observed with an increase in them in areas close to the boundaries of the dent.

УДК 664.33

З.А.Бейсенбаева¹, Д.Джандарбекова¹, А.Ю.Бейсенбаев¹

¹Клиника ОФГУМ, врач 1 категории, Нурсултан, Казахстан

²к.т.н., доцент АО КазУТБ, г. Нурсултан, Казахстан

³к.т.н., доцент ЮКУ им М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ПРОИЗВОДСТВО ДИЕТИЧЕСКОГО ИЗДЕЛИЯ БАУРСАК

Аннотация

Мучные обжаренные изделие баурсак пользуется высокой популярностью у населения Казахстана. Цель исследования является изучение влияния количества рецептурных компонентов (добавок) на реологические свойства теста и качество национального обжаренного мучного изделия баурсак. В связи споставленной задачей разработан способ приготовления национального мучного обжаренного изделия баурсак «денсаулык» для диетического питания с улучшенной пищевой и биологической ценностью, с хорошими органолептическими и реологическими показателями лечебно-профилактического назначения для широких слоев.

Ключевые слова: лекарственные растения, бахчевые культуры, пластическая деформация, тесто, энергетическая ценность, баурсак

На сегодня дефицит микронутриентов (минеральных веществ и витаминов) в питании населения признано проблемой мирового уровня. Это явление характерное для всех стран - от Африки и Азии до Европы и Америки. В частности, недостаток железа испытывают больше 1 млрд. населения Земли, хрома - до 3,0 млрд., меди - до 3,8 млрд., цинка - 4,5 млрд. По определению экспертов ВОЗ, дефицит микронутриентов является главным кризисом в питании населения Земли в XXI столетии.

На обеспечение населения пищевыми веществами и, в первую очередь, микронутриентами, которые организм человека не синтезирует, но должен получать ежедневно в готовом виде с пищей, существенно влияют изменения, которые произошли в питании и образе жизни современного человека. Для большинства населения отмечается «монотонизация» рациона, потеря его разнообразия, сведение к узкому стандартному набору нескольких основных групп продуктов и готовых блюд, резкое уменьшение потребления свежей растительной пищи, которая играет ведущую роль в обеспечении рациона витаминами и минеральными веществами. За последние десятилетия большинство населения стран Европейского региона, а также стран СНГ в своем рационе стало потреблять, в основном, продукты питания промышленного производства, в которых в процессе технологической переработки естественного сырья значительно уменьшается количество микронутриентов. Ситуация ухудшается за счет того, что даже в самом естественном сырье содержание витаминов и минеральных веществ значительно уменьшается в результате использования в земледелии и животноводстве интенсивных технологий производства [1].

Баурсак представляет собой мучное обжаренное изделие, особенностью технологии приготовления которого является последняя операция – обжаривание в глубоком слое масла или фритюрного жира. Мучные обжаренные изделия пользуются высокой популярностью у населения многих стран мира. Использование в виде добавок нетрадиционного сырья (лекарственных растений и бахчевых культур) в продукты без изменения качественных показателей во многом определяется их функциональными свойствами. Однако применение данных добавок в производстве ограничено. Это объясняется, в частности, отсутствием фундаментальных исследований о влиянии таких добавок на качество продукции, прежде всего органолептические, физико-химические, реологические и другие свойства.

В совершенствовании структуры питания населения особое место занимают мучные и хлебобулочные продукты, которые служат основными источниками белков, жиров,

витаминов, минеральных и других жизненно необходимых веществ. Однако повышенное потребление мучных и хлебобулочных продуктов неизбежно сопровождается увеличением в рационе питания людей углеводов, что отрицательно сказывается на их здоровье.

Одним из путей решения проблемы организации полноценного сбалансированного питания населения, является целенаправленная разработка диетических продуктов с использованием как традиционных, так и нетрадиционных видов растительного сырья. Ценным сырьем для производства продуктов диетического и лечебно-профилактического назначения являются лекарственные растения и бахчевые культуры[2].

Цель данных исследований – изучение влияния количества рецептурных компонентов (добавок) на реологические свойства теста и качество национального обжаренного мучного изделия баурсак.

Управление влагоемкостью муки и реологическими свойствами теста для мучных обжаренных изделий путем добавления добавок (лекарственных растений и бахчевых культур) и жировых продуктов является сложной и малоизученной проблемой. При приготовлении теста для обжаренных изделий с добавлением в него различного количества добавок (лекарственных растений и бахчевых культур) важно определить необходимое количество воды для получения оптимальных реологических характеристик полуфабрикатов. Добавки(лекарственных растений и бахчевых культур) как дополнительный вид сырья для производства хлебобулочных изделий является основным компонентом при приготовлении мучных обжаренных изделий. Внесение добавок(лекарственных растений и бахчевых культур) влияет на свойство теста, показатели качества изделий, энергетическую ценность готового продукта. Добавки(лекарственных растений и бахчевых культур) оказывают улучшающие действия на изменение эластичности теста, что способствует оптимальному протеканию процесса формованием тестовых заготовок.

В основе пластифицирующего действия добавок(лекарственных растений и бахчевых культур) на структуру теста следует считать дегидратацию полимеров зерна за счет высокой растворимости в воде и создание в полимерной структуре теста прослоек концентрированных растворов. Это приводит к снижению модулей сдвига, вязкости теста, в связи с чем возникает необходимость понижения содержания влаги в тесте в сравнении с ее содержанием в не сдобном тесте, для получения оптимальных реологических характеристик полуфабрикатов.

Нами было исследовано влияние добавления (в процентах к массе муки) 0;5;10;15;20 добавок на реологические свойства теста. Тесто готовили из пшеничной муки, воды, пальмового масла и соды.

Полученные результаты показали, что внесение добавок(лекарственных растений и бахчевых культур) повлияло на пластическую деформацию теста. Установлено, что при дозировке добавок(лекарственных растений и бахчевых культур) 15,0% к массе муки тесто имеет максимальную пластическую деформацию

Баурсаки приготовленные с добавками(лекарственных растений и бахчевых культур) в количестве 15%, имели наибольшей удельный объем 1,58 см³/г в сравнении с контролем-1,38 см³/г. Улучшалось так же структура пористости мякиша баурсака по сравнению с контролем[3].

Нами была поставлена задача разработать способ приготовления нового виданационального мучного обжаренного изделия баурсак «денсаулык» с улучшенной пищевой и биологической ценностью, с хорошими органолептическими показателями, диетического, лечебно-профилактического назначения.

Поставленная задача решается тем, что способ включает подготовку мучного сырья – пшеничной муки первого сорта, дрожжи сухие, соли пищевой поваренной, сахара – песка, яичного порошка, молока сухого цельного и воды, брожение, формование, отлежка, жарка во фритюре до готовности и охлаждение.

При замесе теста в него дополнительно вносят в качестве обогатителя пюре из смеси моркови, тыквы и порошка тыквенных семян и лекарственных растений (зверобой, тысячелистник и солодка) взятого в количестве 10-12% к массе муки пшеничной хлебопекарной первого сорта, причем пюре из смеси моркови, тыквы и порошка тыквенных семян и лекарственных растений (зверобой, тысячелистник и солодка) готовят в массовом соотношении морковь и тыква : порошок тыквенных семян и лекарственных растений (зверобой, тысячелистник и солодка)=1:1, при следующем соотношении компонентов, % от массы мучного сухого полуфабриката:

мука пшеничная 1 сорта	82-84
обогатитель(пюре из моркови и тыквы и порошка тыквенных семян и лекарственных растений - зверобой, тысячелистник и солодка)	10-12
дрожжи сухие	0,2-0,4
сахар-песок	1,8-2,0
яичный порошок	1,2-1,4
соль	0,6-0,8
молоко цельное сухое	1,2-1,4

Способ приготовления национального мучного обжаренного изделия баурсак «денсаулык» для диетического питания осуществляют следующим образом. Корнеплоды моркови и тыквы для получения пюре отмачивают, моют, пропаривают (на пару) в течение 15-20 мин, очищают, измельчают, бланшируют и протирают через сито с диаметром ячеек не более 0,4 мм.

Готовят пюре при массовом соотношении моркови и тыквы - 1:1. Затем массу уваривают при температуре 100°C до содержания сухих веществ 10-12%. В полученном пюре определяют содержание РВ=13-15% и рН=6,5-7,5. Высушенные семена тыквы, листья и корни лекарственных растений (зверобой, тысячелистник и солодка) измельчали в лабораторных условиях до мелкодисперсного состояния, затем перемешивали с пюре моркови и тыквы в соотношении - 1:1. Замешивают безопарное тесто из муки пшеничной хлебопекарной первого сорта, сухих дрожжей, пюре из моркови и тыквы и порошка тыквенных семян и лекарственных растений (зверобой, тысячелистник и солодка), взятого в количестве 10-12% к массе муки пшеничной хлебопекарной первого сорта, соли пищевой поваренной, сахара-песка, яичного порошка, молока сухого цельного и воды. Продолжительность брожения теста - 90 мин. Готовое тесто раскатывали и формовали баурсаки размером 6x4 см или 7x5 см, которые оставляли на отлежку в течение 15-20 мин и затем жарили во фритюре до готовности и охлаждают.

Пюре моркови и тыквы богато усвояемыми сахарами - фруктозой, глюкозой, потребляемыми дрожжевыми клетками, содержит 6,5%, в пересчете на СВ, белковых веществ, среди которых необходимые для жизнедеятельности дрожжевых клеток аминокислоты. Из минеральных веществ, необходимых для активной жизнедеятельности дрожжей, пюре моркови и тыквы содержит азот, фосфор, магний, железо и медь.

Высушенные семена тыквы, листья и корни лекарственных растений (зверобой, тысячелистник и солодка) отличаются высоким содержанием пищевых волокон, олигосахаридов, биофлавоноидов, водорастворимых витаминов, макро- и микроэлементов.

Способ поясняется следующими примерами.

Пример 1 (прототип). Замешивают безопарное тесто из 100 г муки пшеничной хлебопекарной первого сорта, 0,4 г сухих дрожжей, 2,0 г сахара-песка, 0,1 г яичного порошка, 0,8 г соли пищевой поваренной, 0,1 г молока цельного сухого и воды. Тесто подвергают брожению в течение 90 мин, готовое тесто раскатывают и формуют баурсаки размером 6x4 см или 7x5 см, которые оставляют на отлежку в течение 15-20 мин и

затем жарят во фритюре до готовности и охлаждают.

Пример 2. Готовят пюре из моркови и тыквы и порошка тыквенных семян и лекарственных растений (зверобой, тысячелистник и солодка), взятых при массовом соотношении пюре моркови и тыквы : порошок тыквенных семян и лекарственных растений (зверобой, тысячелистник и солодка)=1:1. Замешивают безопарное тесто из 100 г муки пшеничной хлебопекарной первого сорта, 0,4 г сухих дрожжей, 10 г пюре из моркови и тыквы и порошка тыквенных семян и лекарственных растений (зверобой, тысячелистник и солодка) (10% к массе муки в тесте), 0,8 г соли пищевой поваренной, 2 г сахара-песка, 1,4 г яичного порошка, 1,4 г молока цельного сухого и воды.

Тесто оставляют для брожения в течение 90 мин, готовое тесто раскатывают и формируют баурсаки размером 6x4 см или 7x5 см, которые оставляют на отлежку в течение 15-20 мин и затем жарят во фритюре до готовности и охлаждают.

Продукт приобретает функциональные свойства.

Пример 3. Готовят пюре из моркови и тыквы и порошка тыквенных семян и лекарственных растений (зверобой, тысячелистник и солодка) и замешивают тесто аналогично примеру 2, но в него вносят 12 г пюре и порошка тыквенных семян и лекарственных растений (зверобой, тысячелистник и солодка) (12% к массе муки в тесте). Тесто оставляют для брожения в течение 90 мин, готовое тесто раскатывают и формируют баурсаки размером 6x4 см или 7x5 см, которые оставляют на отлежку в течение 15-20 мин и затем жарят во фритюре до готовности и охлаждают. Продукт приобретает функциональные свойства.

Используя морковно-тыквенное пюре и порошок тыквенных семян и лекарственных растений (зверобой, тысячелистник и солодка), мы обогащаем национальное мучное обжаренное изделие баурсак «денсаулык» полезными витаминами, микроэлементами, особенно солями калия, благоприятно влияющими на сердечно-сосудистую систему. Введение обогатителя улучшает органолептические показатели готового национального мучного обжаренного изделия баурсак «денсаулык», повышая его пищевую и биологическую ценность, обеспечивает национальному мучному обжаренному изделию баурсак «денсаулык» диетические и лечебно-профилактические свойства. Результаты оценки органолептических показателей новой продукции представлены в таблице 1.

Таблица 1- Органолептические показатели.

Наименование показателя	Характеристика продукта
1	2
Поверхность	Без крупных трещин и подрывов
Цвет	Светло-желтый золотистый
Вкус и запах	Вкус свойственный данному виду изделия, без постороннего привкуса сладковатый, с выраженным приятным привкусом моркови. Запах свойственный данному виду изделия более выраженный, с характерным приятным ароматом моркови

Таким образом, в соответствии с поставленной задачей разработан способ приготовления национального мучного обжаренного изделия баурсак «денсаулык» для диетического питания с улучшенной пищевой и биологической ценностью, с хорошими органолептическими и реологическими показателями лечебно-профилактического назначения для широких слоев населения.

Предложенный способ приготовления национального мучного обжаренного изделия баурсак «денсаулық» для диетического питания позволяет:

- получить функциональный продукт для профилактики и лечения желудочно-кишечных, сердечно-сосудистых заболеваний, атеросклероза, для профилактического лечения больных сахарным диабетом;
- повысить биологическую ценность изделий;
- улучшить их органолептические и реологические показатели качества.

Список литературы

1. Питание и здоровье в Европе. Резюме / Под ред. А. Robertson, С. Tirabo, Т. Lobetein и др. – Копенгаген: Европейское региональное бюро ВОЗ, 2003. - 38 с. <http://www.euro.who.int/document/e78578r.pdf>.
2. Кравчук Н.Н. «Повышение качества мучных изделий, обжариваемых во фритюре» Дис.к.т.н. - Киев., 2002.
3. Чижова К.Н. «Технологический контроль хлебопекарного производства», М.:«Академия», 2005. - 482с.

Түйін

Мақалада диеталық баурсак өніміне арнайы қоспаларды пайдаланып жаңа түрлі өнімнің рецептурасы қарастырылған және зерттелген

Abstrakt

Research and development of national floury product technology of therapeutic-prophylactic prescription with using medical herbs and melons - gourds cultures.

УДК 637.5:662.997

Д.Джандарбекова¹, Р.А. Бейсенбаев², А.Ю. Бейсенбаев³

¹к.т.н., доцент АО КазУТБ, Нурсултан, Казахстан

²с.н.с., ЮКУ им М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

³к.т.н., доцент ЮКУ им М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ВЫПУСК ДЕЛИКАТЕСНЫХ МЯСНЫХ ИЗДЕЛИЙ ИЗ КОНИНЫ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЭНЕРГИИ СОЛНЦА

Аннотация

Целью настоящей работы является организация производства работающего на энергии солнца с использованием растительных добавок по выпуску качественных мясных деликатесных изделий из конины и баранины для диетического питания для удовлетворения спроса потребителей, обращающих особое внимание на качество продукта, его вкусовые свойства и цену.

Результаты наших исследований показали, что все деликатесные мясные изделия в мире и в Казахстане производятся в основном из свинины реже из говядины и индюшатины. Ввиду вышеизложенного предлагаемый нами деликатесные продукты из конины и баранины не имеет аналогов в мире и ближнем зарубежье, а финансирование проекта станет Казахстанским брендом. Конечные продукты деликатесные мясные изделия будут исследоваться постоянно, улучшатся их вкусовые свойства, а также будут разрабатываться прогрессивные технологии изготовления новых отечественных деликатесных мясных диетических продуктов, улучшатся качество и снижятся себестоимость продукции. Предполагается в ближайшие 5 лет увеличить ассортимент мясных изделий до 20-24 наименований с выработкой стратегического плана по продвижению сбыта продукции на рынок нашей Республики и других государств. Все это будет способствовать извлечению доходов.

Ключевые слова: Деликатесные, мясные продукты, диетическое питание, коммерциализация, конина, баранина, производство.

Сегодня дефицит микронутриентов (минеральных веществ и витаминов) в питании населения признано проблемой мирового уровня. Это характерно для всех стран – от Африки и Азии до Европы и Америки [1,2,3,4]. В частности, недостаток железа испытывают больше 1 млрд. населения Земли, хрома - до 3,0 млрд., меди - до 3,8 млрд., цинка - 4,5 млрд. По определению экспертов ВОЗ, дефицит микронутриентов является главным кризисом в питании населения Земли в XXI столетии [4,5]. На обеспечение населения пищевыми веществами и, в первую очередь, микронутриентами, которые организм человека не синтезирует, но должен получать ежедневно в готовом виде с пищей, существенно влияют изменения, которые произошли в питании и образе жизни современного человека. Для большинства населения отмечается «монотонизация» рациона, потеря его разнообразия, сведение к узкому стандартному набору нескольких основных групп продуктов и готовых блюд, резкое уменьшение потребления свежей растительной пищи, которая играет ведущую роль в обеспечении рациона витаминами и минеральными веществами. Современная наука о питании [4,5,6,7] рассматривает многие культурные и лекарственные виды растений, как жизненно важные продукты, которые не только имеют пищевую ценность, но и являются источником биологически активных веществ. Пищевая и лечебно-диетическая ценность лекарственных растений, плодов и ягод известна человеку еще с древности. При этом ценность лекарственных растений и сельхозкультур определяется не только приятным вкусом и ароматом, но и содержанием питательных и биологически активных веществ, благодаря которым они обладают целебными свойствами. Сфера использования лекарственных растений и сельхозкультур в настоящее время все больше расширяется благодаря информированности населения о роли для организма той или иной группы витаминов, минеральных веществ, полиненасыщенных жирных кислот, их содержания в основных видах продуктов питания и об оптимальных способах переработки плодового сырья, способствующих максимальной сохранности этих веществ.

Из анализа работ [8, 9, 10, 11, 12, 13, 14] мы пришли к выводу, что в мире и в Казахстане эта проблема решается на научно-теоретическом уровне. Настоящих производственных внедренческих разработок имеется в недостаточном количестве, а практических результатов внедрения мясных изделий из конины экологически чистых местных диетических мясных продуктов нет.

Одним из путей решения проблемы организации полноценного сбалансированного питания населения является целенаправленная разработка диетических продуктов с использованием как традиционных, так и нетрадиционных видов животного сырья. [8] Ценным сырьем для производства продуктов диетического питания является конина.

В настоящее время имеются многочисленные сведения о физико-химических, биологических свойствах конины» свидетельствующие о ее высокой пищевой ценности и подтверждающие возможность использования ее в качестве лечебного, диетического продукта [9].

Эффективность применения диетических блюд, в состав которых входит конина, при лечении алиментарного ожирения, атеросклероза, заболеваний печени, поджелудочной железы и других доказана исследованиями специалистов Казахского института питания [9]. В клинике лечебного питания разработана и применена в лечебном питании больных при указанных заболеваниях диетическая котлетная масса (ДКМ). В ее состав входят конина (40 %), тыква (40 %), морковь (20 %) и желатин. Конина является источником полноценного белка, витаминов А и группы В, минеральных веществ -железа, меди, цинка и другие. Морковь и тыква обогащают ДКМ растительными волокнами, водорастворимыми витаминами, минеральными солями и микроэлементами.

Конина - поставщик в организм кальция, фосфора, необходимых для нормального функционирования нервной, сердечно-сосудистой системы, составляющих основу костной ткани, участвующих в энергетическом обмене веществ в организме [10]. Конина — источник таких важных микроэлементов, как натрий, магний, хлор, которые участвуют в создании

необходимой буферной крови, регуляции кровяного давления, работе нервной и мышечной тканей, формировании и активизации пищеварительных ферментов. Содержание отдельных минеральных веществ в конине составляет, мг в 100 г: фосфора — 200, кальция — 4, натрия - 21, калия - 176, железа - 2,6; магния - 4, серы - 10.

Французские исследователи [11] отмечают в конине достаточно высокое содержание железа и незначительное - натрия, что необходимо учитывать при составлении рационов диетического питания. При этом суточная потребность в железе удовлетворяется на 64 %.

Конина обладает выраженными диетическими свойствами за счет повышенного содержания белка, хорошо сбалансированного аминокислотного и уникального жирнокислотного состава. Жир в значительной степени обуславливает пищевую ценность, нежность и вкусовые качества мяса. Конский жир мягкий, желтого цвета, у жеребят и молодняка - почти серый. Перетопленный жир мажущейся консистенции, желтого цвета [12]. Диетическая ценность его определяется большим количеством ненасыщенных жирных кислот, которые составляют 2/3 всех жирных кислот, что и определяет его легкоплавкость (24-28 °С).

Используя свойство [13] невосприимчивости лошадей к некоторым инфекционным и инвазионным заболеваниям и высокое содержание железа в конине ее рекомендуют употреблять в сыром виде людям, страдающим туберкулезом, анемией и др. Как диетический продукт конину применяют при общей слабости, замедленном росте, при недостаточном питании для восстановления белкового запаса.

Значимость инновационности данного исследования в том, что различные изделия из диетической конины незаменимый на кухне продукт, который может заменять и дополнять мясо, быть добавкой в горячие и холодные блюда. Пищевая ценность конины, её диетические свойства, особенности жирно-кислотного состава нами изучались по НИР грантовое финансирование МОН РК в 2012-2014гг, а также исторически сложившиеся традиции питания коренного населения Казахстана, Восточной Сибири и т.д. обуславливают уникальность её использования в производстве диетических продуктов. Использование энергии солнца снижает себестоимость выпускаемой продукции

Предлагаемые нами мясные деликатесные продукты будут решать следующие проблемы рынка: в проекте для работы производства нами используется энергия солнца, что существенно удешевит стоимость готовой продукции; проект предусматривает использование местного экологически чистого сырья и материалов высокого качества; в разработанных рецептурах нами были использованы природные (натуральных) растительные добавки улучшающих пищевую и биологическую ценность мясного деликатесного изделия из конины и баранины, что придает данному продукту диетические, лечебные характеристики-защищены патентами; данный проект имеет социальную направленность, а его реализация обеспечит оздоравливающее воздействие на население за счет диетической, биологической и питательной ценности готовых мясных продуктов питания; проект направлен на развитие отечественной мясоперерабатывающей отрасли, создание рабочих мест и выпуск конкурентоспособной, высококачественной, брендовой национальной продукции.

Все выше приведённые данные подтверждены полученными нами статьями[15,16,17,18,19], инновационными патентами[20,21,22]. Результаты проведенных исследований подтверждены дегустационными актами, актами опытно-промышленных испытаний. экономическими расчетами мясных продуктов питания[23]. Увеличение ассортимента будет зависеть от способа приготовления мясных изделий, которая может быть вареной, варено-копченой, копчено-запеченной, сырокопченой и сыровяленой, а разница между всеми ее видами определяется способом обработки мяса. Предлагаемое нами мясные изделия из конины и баранины для диетического питания имеют упругую консистенцию, вкус и запах, свойственный данному виду изделия и по многим параметрам близко к

национальному казахскому продукту- казы.

Значимостью данной научной работы в национальном и международном масштабе является то, что в настоящее время за рубежом и в нашей стране в пищевой промышленности приоритетным и перспективным является производство продуктов питания, ориентированных на оздоровление местного населения. Производимые диетические продукты питания наряду с оздоровительным эффектом должны обладать высокими вкусовыми качествами и относительно низкой себестоимостью, которая будет достигнута за счет применения энергии солнца. В качестве биологически активных добавок для таких продуктов нами будут использоваться не импортные, а более дешевое, доступное отечественное сырьё и пищевые добавки, полученные на основе культурных и лекарственных растений.

Следует отметить, что мясные блюда из конины и баранины для казахов испокон веков являются основными продуктами потребления. Ввиду вышеизложенного национальные блюда из мясных изделий с использованием мяса конины и баранины станут важным обоснованием необходимости выпуска нашей продукции с увеличением его ассортимента.

Принципиальным отличием и конкурентным преимуществом предлагаемых нами мясных продуктов из конины и баранины для диетического питания является: его упругая консистенция; приятный вкус и запах; хорошие органолептические свойства; продукт имеет улучшенную пищевую и биологическую ценность; может употребляться населением различного вероисповедания. В связи с этим мясные изделия из конины и баранины предлагаются нами для коммерциализации и выпуску в производственном масштабе.

Целью настоящей работы является организация производства работающего на энергии солнца с использованием растительных добавок по выпуску качественных мясных деликатесных изделий из конины и баранины для диетического питания для удовлетворения спроса потребителей, обращающих особое внимание на качество продукта, его вкусовые свойства и цену.

Результаты наших маркетинговых исследований показали, что все деликатесные мясные изделия в мире и в Казахстане производятся в основном из свинины реже из говядины и индюшатины. Ввиду вышеизложенного предлагаемый нами деликатесные продукты из конины и баранины не имеет аналогов в мире и ближнем зарубежье, а финансирование проекта станет Казахстанским брендом.

Конечные продукты деликатесные мясные изделия будут исследоваться постоянно, улучшатся их вкусовые свойства, а также будут разрабатываться прогрессивные технологии изготовления новых отечественных деликатесных мясных диетических продуктов, улучшатся качество и снижаются себестоимость продукции. Предполагается в ближайшие 5 лет увеличить ассортимент мясных изделий до 20-24 наименований с выработкой стратегического плана по продвижению сбыта продукции на рынок нашей Республики и других государств. Все это будет способствовать извлечению доходов.

В 2012-2014гг. в рамках госзаказа МОН РК нами выполнялась исследовательская работа по теме «Разработка прогрессивной технологии получения диетических и лечебно-профилактических продуктов питания путем комплексной переработки лекарственных растений и бахчевых культур». Для внедрения полученных результатов мы принимали участие в конкурсе на грантовое финансирование проектов коммерциализации результатов научной и (или) научно-технической деятельности в 2017 году организованное АО «Фонд науки».

Вашему вниманию предлагается заявка на коммерциализацию результатов научно-технической деятельности:

Проект: Организация производства по выпуску деликатесных мясных изделий из конины для диетического питания с использованием солнечной энергии

Руководитель проекта: Бейсенбаев А.Ю.моб. 8 705 556 71 80

Частный партнер: Необходим

Общая сумма проекта (в тенге): 268 000 000 тенге

Срок реализации проекта (месяцев): 36

Цель проекта организация инновационного производства по выпуску мясных деликатесных изделий с растительными добавками из конины и баранины для диетического питания с использованием энергии солнца

Выпускаемые продукты: ветчинные (казы), варённые колбасы, вяленые, сушеные изделия из конины и баранины, и другие деликатесные мясные продукты для диетического питания.

Инновационное производство отличается научной новизной и актуальностью по следующим основным принципам: в проекте для работы производства нами используется энергия солнца; проект предусматривает использование местного экологически чистого сырья и материалов высокого качества; в разработанных рецептурах нами были использованы природное сырьё (натуральное) растительные добавки улучшающих пищевую и биологическую ценность мясного деликатесного изделия из конины и баранины, что придает данному продукту диетические, лечебные характеристики-защищены патентами; данный проект имеет социальную направленность, а его реализация обеспечит оздоравливающее воздействие на население за счет диетической, биологической и питательной ценности готовых мясных продуктов питания; проект направлен на развитие отечественной мясоперерабатывающей отрасли, создание рабочих мест и выпуск конкурентоспособной, высококачественной, брендовой национальной продукции.

Основные научные результаты нами защищены 3 инновационными патентами: «Способ производства ветчины из конины и баранины для диетического питания»; «Способ производства диетических варенных колбасных изделий из конины»;

«Способ получения мясных сухариков из конины для диетического питания».

Аналогов производства деликатесных продуктов из конины не имеется.

Выводы

Конечные продукты деликатесные мясные изделия будут исследоваться постоянно, улучшатся их вкусовые свойства, а также будут разрабатываться прогрессивные технологии изготовления новых отечественных деликатесных мясных диетических продуктов, улучшатся качество и снизится себестоимость продукции. Предполагается в ближайшие 5 лет увеличить ассортимент мясных изделий до 20-24 наименований с выработкой стратегического плана по продвижению сбыта продукции на рынок нашей Республики и других государств. Все это будет способствовать извлечению доходов.

Список литературы

1. Глобальная стратегия ВОЗ по питанию, физической активности и здоровью: Руководство для стран по мониторингу и оценке осуществления. – Женева: ВОЗ, 2009 – 47 с.<http://www.euro.who.int/document/E81507r>. Pdf
2. Питание и здоровье в Европе. Резюме / Под ред. А. Robertson, С. Tirabo, Т. Lobetein и др. – Копенгаген: Европейское региональное бюро ВОЗ, 2003. - 38 с. <http://www.euro.who.int/document/e78578r.pdf>.
3. Руководство по профилактике в практическом здравоохранении (Адаптированный вариант рекомендаций ВОЗ «Preventioninprimarycare»).- М., 2000 - 216 с.
4. Руководство программы СИНДИ по питанию. – Копенгаген: Европейское региональное бюро ВОЗ, 2003. - 38 с.<http://www.euro.who.int/document/e70041r.pdf>.
5. Статистичний щорічник України за 2007 рік. Державний комітет статистики України. - К.: Консультант, 2008. - 572 с.
6. Comparative analysis of nutrition policies in the WHO European Region. – Copenhagen: WHO Regional Office for Europe, 1998. <http://www.euro.who.int/document/EUR/ICP/LVNG 01 02 01.pdf>.

7. Diet, nutrition and the prevention of chronic diseases. Report of a Joint WHO/FAO Expert Consultation. – Geneva: WHO, 2003. - 149 p. [http://whglibdoc.who.int/trs/WHO TRS 916. pdf](http://whglibdoc.who.int/trs/WHO_TRS_916.pdf).
8. Покровский, В. И. Реализация государственной политики здорового питания и проблемы улучшения демографической ситуации в России / Материалы международного симпозиума «Федеральный и региональный аспекты политики здорового питания»/ под ред. акад. В. А. Тутельяна, проф. В. М. Позняковского. — Новосибирск: Сиб. унив. изд-во, 2002. — 243 с.
9. Кадырова, Р. Х., Шакиева Р. А. Конины в лечебном питании, Алма-Ата, изд. Кайнар, 1989. - 176 с.
10. Кретов, М. А. Конины как перспективное сырье для производства детских мясных консервов, Хранение и переработка сельхозсырья. -2005.-№2.-с. 32-33.
11. Rossier, E. Ja viands de oftval des qualites indiccutables et powitant, Cah. Nutr. et. dilt. - 1988, V. 23. - № 4, - P. 35-40.
12. Proisvodnjaipotnosnjakonjskog mesa u Jugoslaviji Tehnologija mesa. - 1989, т. 30. -№ 5. - S. 179-182.
13. Schivazappa, C. Enzimiproteoliticinel prosciutto stagionato - Parma: Ind conserve, 1992.
Тулеев, Е. Т. Использование конины в производстве диетической и лечебной продукции Обзорная информация - М.: АгроНИИТЭИММП, 1991. - 28 с.
14. Бейсенбаев А.Ю., Абишев М.Ж., Садырбаева И., «Исследование и разработка технологии производства ветчинных изделий из конины и баранины для диетического питания лечебно-профилактического назначения». Труды Международной научно-практической конференции «Ауэзовские чтения – 11: Казахстан на пути к обществу знаний», Шымкент, 2012, т.9, с.30-34
15. Абишев М.Ж., Бейсенбаев А.Ю., Уразбаева К.А., Мырхалыков Ж.У. «Разработка рецептуры ветчинных изделий из конины и баранины с использованием растительных белковых и животных жировых обогатителей для диетического питания». Журнал Вестник НАН РК, г. Алматы, ноябрь, 2012 г., с.54-58.
16. Бейсенбаев А.Ю., Абишев М.Ж., Мырхалыков Ж.У., Джандарбекова Д., Бейсенбаев Р.А. «Разработка рецептуры получения продукта из конины и баранины для диетического питания». Международный научный журнал Республики Казахстан «Поиск», №1, 2013 г., стр. 13-19
17. Anvarbek Y. Beisenbayev, Zumahan U. Myrkhalykov, Marat I. Sataev, Marat Z. Abishev, Rustam A. Beisenbayev. Manufacture of new type of diet of sausage products of functional purpose: «International Conference of Industrial Technologies and Engineering (ICITE 2014)» ABSTRACT BOOK., S.32. (Тезисы докладов).- Шымкент, Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова, 2014-112с.
18. Бейсенбаев А.Ю., Абишев М.Ж., Джандарбекова Д., Бейсенбаев Р.А. «Исследование и разработка технологии производства диетических мясных изделий лечебно-профилактического назначения с использованием лекарственных растений и бахчевых культур». Труды Международной научно-практической конференции «Ауэзовские чтения – 11: Казахстан на пути к обществу знаний», Шымкент, 2012, т.9, с.76-79.
19. Инновационный патент № 28294 от 15.04. 2014 г., бюл.№ 4. «Способ производства ветчины из конины и баранины для диетического питания» ЮКГУ им. М Ауэзова, г. Шымкент. Авторы: Бейсенбаев А.Ю., Мырхалыков Ж.У., Абишев М.Ж., Саипов А., Джандарбекова Д., Уразбаева К.А., Бейсенбаев Р.А., 15.04. 2014 г., бюл.№4.
20. Инновационный патент №27423 .от 15.10.2013г., бюл.№10. «Способ производства диетических вареных колбасных изделий из конины» ЮКГУ им. М Ауэзова, г. Шымкент. Авторы: Абишев М.Ж., Бейсенбаев А.Ю., Мырхалыков Ж.У., Чоманов У., Джандарбекова Д., Саипов А., Бейсенбаев Р.А., Байжанова С.Б.
21. Инновационный патент №27421 от 15.10.2013г бюл.№10. «Способ приготовления мясных сухариков из конины для диетического питания» ЮКГУ им. М Ауэзова, г. Шымкент. Авторы: Бейсенбаев А.Ю., Мырхалыков Ж.У., Чоманов У., Джандарбекова Д., Саипов А., Бейсенбаев Р.А., Абишев М.Ж., Байжанова С.Б.
22. Отчет о научно-исследовательской работе № госрегистрации 0112РК02621 по теме: «Разработка прогрессивной технологии получения диетических и лечебно-профилактических продуктов питания путем комплексной переработки лекарственных растений и бахчевых культур» за 2012-2014гг. Руководитель проекта: Бейсенбаев А.Ю.

Түйін

Мақалада жылқы және қой етінен пісірілген диеталық шұжықта арнайы қоспаларды пайдаланып жаңа түрлі өнім зерттелген.

Abstrakt

Research and development of technology production of diet cooked sausage products from horseflesh and mutton with therapeutic-prophylactic prescription.

UDC 004.053

R.E.Zhumanova¹, M.T.Turganbekova², S.S.Mombekova²

¹senior teacher, Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan

²senior teacher, South Kazakhstan University by M.Auezov, Shymkent, Kazakhstan

USE OF ICT TO SOLVE PROTECTION AND SAFETY OF FOOD

Annotation

This article discusses the role of ICT in the food industry. As in other industries, information and communication technology is critical to addressing the challenges facing the food industry. Recently, in the food market, where ICTs are not integrated, numerous problems have arisen for companies related to the food business, as food protection and safety have been affected. Such problems mainly include foodborne diseases, which are also called food poisoning.

Consumers face this disease worldwide due to poor quality and not fresh products, as the products are not protected by the latest technological equipment to ensure freshness.

We consider the most basic concepts of solving such problems using ICT in the food industry. However, ICT primarily focuses on integrated communications through the use of IT, network and telecommunications devices so that data exchange and storage can become efficient. ICTs enable people, governments, enterprises and global firms to interact with each other to foster interoperability and communication in a highly digital world.

Keywords: digital technologies, technological innovations, social networks, IT tools, food products, computer models.

In today's world, business markets and industries are immensely influenced by external forces. These forces include political, economic, social and legal factors. However, the forces that have influenced the business markets the most are technological and environmental. As with any industry, these two forces have also impacted the food industry. Since food is the basic need of every person, this influence of these two forces has led to an increase in people's anxiety about the safety and security of the food they eat, which creates problems for the food industry. However, such challenges create the need to integrate technology into food protection and safety procedures due to growing environmental uncertainties. In general, patterns of rain, flooding, earthquakes and volcanoes have changed globally in recent years, affecting the agricultural industry, and as a result, food production and distribution has also been negatively impacted, resulting in increased impact on protection and safety. food products. Thus, the increasing pace of technological innovation has led to the development of ICT (information and communication technology) technologies, which also has an impact on industries such as food and agriculture, affecting their security and safety.

However, the integration of the mobile phone as an ICT is important because it offers tremendous benefits to an organization facing such challenges in protecting and securing food. The benefits it provides range from supply chain management to human resource management. Thus, there are certain costs involved in implementing such an ICT program, including the cost of integrating mobile phones in the workplace, the cost of developing a mobile application, and the

cost of training employees in ICT skills. Selecting the best ICT provider is essential to maximize the efficiency and contribution of ICTs in addressing food safety and security issues.

Improve site content by communicating with customers directly.

Direct communication with customers is the most important problem for Rakhat JSC. Rakhat JSC is one of the largest confectionery manufacturers in Kazakhstan, leading its history for 75 years.

Collecting customer feedback through various channels, understanding customer perception of Rakhat JSC products and obtaining valuable customer feedback. ICT provides a very convenient and effective channel for social networks such as Facebook, Twitter, Instagram, blogs and review sites. Social media platforms are a channel that collects valuable and meaningful customer reviews. Billions of people around the world are accustomed to sharing their experiences, reviews, and publicly available text, images and videos through the social media community. By creating a company home page to support brand customers, the company provides a platform for valuable customers who want to communicate with the company in a more relaxed, faster, and easier way. This is more likely to be more realistic than talking on the phone. Although Rakhat JSC may collect customer feedback by sending text messages, filling out web forms or e-mails, the number of responses received is limited and many customers ignore these methods. When Rakhat JSC publishes information on the social media platform, there is often a feedback on social media. Many customers prefer and love to participate in reviews and comments through social media that they find more convenient. This is a trend in the development of network technologies and changes in people's life habits. Rakhat JSC needs specialized human and technical resources to manage, monitor and control noise in order to enhance the brand's reputation and avoid the dissemination and dissemination of negative information.

It is very important to understand a customer's assessment of a company's brand on social media platforms because the speed and breadth of content distribution on social media has a profound impact. A piece of information or policy can influence the perception of a brand by millions of potential customers and existing customers. Using a variety of social media customer feedback methods to improve customer service can provide valuable insight for the company.

Listening to social feedback:

Rakhat JSC can monitor social media platforms in order to understand the situation with the brand, both its own and that of its competitors. For example, provide timely customer support and

feedback to customers experiencing problems with products and services, whether or not they turn to the company for help. Rakhat JSC can also learn about customer dissatisfaction with its competitors, offer its customers the best solutions or learn how to stand out from competitors.

Collect product feedback:

When a company launches a new product or changes the functionality of an existing product, it wants feedback from its current customer. Companies can use social media platforms to understand whether customers are adopting new products or adapting to change. Lead the concept of customers via social media. Develop effective user experience and design issues to help companies identify potential problems during the development process. The advantage of social media is that customers who participate in the network include not only current users, but also potential customers, target customers, and industry influencers. Get detailed feedback on new products to speed up adoption at launch.

Conduct market research:

Using social media platforms to conduct surveys, to understand their views and opinions on certain issues, to further understand customer preferences and expectations regarding products is very useful for improving services and developing new products.

Sourcing Blog Content:

Posting thematic ideas, product information, articles, images or videos via social media encourages subscribers to share and distribute publicly available content and resonate with the audience. ICT technology is a relatively broader term than Information Technology (IT). IT is simply an amalgamation of computer hardware and software so that finding, transferring and processing data becomes easy and convenient.

Another major concern for consumers is the growing exposure to pesticides due to the inaccessibility of ICT, which determines the actual amount of pesticides needed, leading to an increase in birth defects, digestive upset and many other diseases, as pesticides are currently used in food production. including fruits and vegetables. Thus, threats are not only imposed on people, but also imposed on the natural environment, since the natural environment, food and people are very closely related to each other, as well as to global pollution and greenhouse effects that damage the Earth's atmosphere. Thus, all of these and other food security and safety concerns can be effectively addressed by integrating ICTs into the food processing industry. For example, the integration of mobile phones with related mobile applications or software as ICTs can go a long way in growing concerns about food security and protection. The inclusion of the mobile phone as an ICT has the potential to provide tremendous benefits for food-related businesses such as Rakhat JSC to ensure food safety and security. Because food products mostly expire or become obsolete during delivery processes based on long delivery times. In such a situation, the weather forecast is important for analysis, so that food delivery processes can be started in appropriate weather to ensure that the food is fresh. This is the first and foremost benefit of integrating mobile phones as an ICT, as the available weather forecast can help determine the best weather for food delivery and the worst weather for food delivery.

These mobile phones can also help share this weather information with others in the firm's delivery chain. As far as the food delivery process is concerned, food can also be protected if it does not hold it for too long during the delivery process until there is a demand from the customer. It also translates into less food loss as supplies become fast and reliable. However, this can be achieved through the integration of a mobile phone, as it is the best technological tool that makes communication very fast and efficient.

Therefore, such efficient mobile phone communication can allow the company and the customer to start the delivery process only when needed, thus keeping food safe and secure. In addition, the use of a mobile phone as an ICT with appropriate applications will also help the firm to make its overall supply chain management system effective, in addition to the delivery process. In the food safety and security process, one of the most important aspects is traceability.

However, this can also be achieved with a mobile app by integrating RFID (radio frequency identification) into the delivery process, as well as into the logistics and food storage. Each food inventory can be tracked and, if found perishable, can be delivered quickly or stored in a more optimal environment to ensure food protection. However, ICT is still a technological tool and cannot work in areas where it cannot reach, but people can have access to everything regarding food safety and security.

Since people, as workers, are involved in every process from food procurement to distribution, ICT can therefore be used to manage these human resources to ensure they are effective in food safety and security where they become irrelevant.

In recent years, customer relationship management (CRM) has changed from static to interactive. Food providers can now reach targeted consumer segments rather than the general public, thanks to greater access to people and information; in the choir, clients also receive information from a variety of sources covering a wider perspective. Food suppliers will provide information to customers according to their needs and preferences, while customers will evaluate available suppliers and receive both marketing and factual oral communications on aspects of service, food, aesthetics and quality of service.

These changes are caused by the rocket transformation of information technology (IT). This chapter will discuss the key tools of technology platforms that cultivate interactive relationships and the available IT tools that the food industry can use to leverage existing resources, increase efficiency, reduce costs, and improve customer service. The discussions will conclude with a discussion of how the Internet of Things, Big Data and the cloud can be used as differentiation opportunities for the food industry.

As the need to integrate ICTs is identified to ensure food safety and security, it is now important to identify the best ICT vendor so that the organization can implement it at reasonable cost and efficiency. The first step to take to select the best ICT supplier for a firm is to identify potential firms that provide ICT products and services. Once such firms have been identified, it is necessary to evaluate them and make a short list of the best suppliers. After filtering the best suppliers, the study of the profile and information about the companies begins. Thus, once a potential firm is selected, at this stage of the cost and supplier analysis, each ICT component is assessed, ranging from quality, price, service standards, delivery processes and payment systems, and so on. If all aspects of the ICT provider are appropriate, the provider will be selected for the organization that will provide them with ICT products and services.

References

1. Prajogo, D. & Olhager, J. (2012). Supply chain integration and efficiency: the implications of long-term relationships, information technology and exchange, and logistics integration. *International Journal of Industrial Economics*, 135 (1).
2. Trienekens, J. & Zuurbier, P. (2008). Food quality and safety standards, developments and challenges. *International Journal of Industrial Economics*, 113 (1).
3. Grunert, C.G. (2005). Food quality and safety: consumer perception and demand. *European Agricultural Economics Review*, 32 (3).

Abstract

Finally, advances in ICT are enabling global food processing enterprises to collect and analyze relevant information so that they can develop effective operating methods to improve their operational performance. The role of ICTs plays an important role in maintaining and ensuring food security and protection. In my opinion, ICT integration is accessible and applicable for all food enterprises such as Rakhat JSC.

The opportunities arising from the continued development of ICTs will also provide an opportunity for such food-related organizations to develop and adapt new technology methodologies. facilitate effective communication and operational management. Food businesses can develop their strategies based on the contribution of ICTs to food safety and security, which can help expand business operations. Once the food

business operations are successfully expanded, it translates into increased revenue and profits for the organization. In this way, firms can address all food safety and security concerns by integrating ICTs into their business operations, which will definitely lead them to achieve the organization's goals and vision that will lead to its success.

Түйін

Қорытындылай келе, АКТ саласындағы жетістіктер жаһандық азық-түлік өнімдерін өңдеу кәсіпорындарына өздерінің операциялық көрсеткіштерін жақсарту үшін тиімді жұмыс әдістерін әзірлеуге мүмкіндік беретін тиісті ақпаратты жинауға және талдауға мүмкіндік береді. АКТ-ның рөлі азық-түлік қауіпсіздігі мен қорғауды сақтау мен қамтамасыз етуге маңызды рөл атқарады. Менің ойымша, АКТ интеграциясы «Рахат» АҚ сияқты барлық азық-түлік кәсіпорындары үшін қолжетімді және жарамды.

АКТ-ны үздіксіз дамытудан туындайтын мүмкіндіктер сондай-ақ азық-түлікпен байланысты ұйымдарға жаңа технология әдістемелерін әзірлеуге және бейімдеуге мүмкіндік береді. тиімді коммуникацияны және оперативті басқаруды жеңілдету. Азық-түлік кәсіпорындары бизнес операцияларын кеңейтуге көмектесетін азық-түлік қауіпсіздігі мен қауіпсіздігіне АКТ-ның қосқан үлесі негізінде стратегияларын әзірлей алады. Азық-түлік бизнесінің операциялары сәтті кеңейтілгеннен кейін бұл ұйымның кірісі мен пайдасын арттырады. Осылайша, фирмалар АКТ-ны бизнес операцияларына біріктіру арқылы азық-түлік қауіпсіздігі мен қауіпсіздігінің барлық мәселелерін шеше алады, бұл оларды ұйымның табысқа әкелетін мақсаттары мен көзқарастарына қол жеткізуге әкеледі.

УДК 541.18

Э.Н.Калшабекова¹, Б. Т. Копжасаров², А.М.Шенгелбай³

¹к. т. н., профессор, ЮКУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

²к. т. н., доцент, ЮКУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

³ магистрант, ЮКУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

ОПТИМИЗАЦИЯ СОСТАВА ГИПСОБЕТОННЫХ МАТЕРИАЛОВ

Аннотация

Гипсовые вяжущие по своим технико-экономическим показателям относятся к эффективным строительным материалам. Экономическая эффективность обусловлена огромными запасами природного сырья для их производства, относительно низкими расходами топлива при их получении в 3-4 раза меньшими, чем при производстве цемента. Техническая эффективность их обусловлена относительно короткими сроками схватывания и твердения, что позволяет получать готовую продукцию на основе этих вяжущих в самые ограниченные периоды времени. В этом отношении гипсовые вяжущие продолжают оставаться пока весьма слабо используемыми для дальнейшего широкого развития скоростных методов строительства с изготовлением сложных и, в то же время, высокохудожественных элементов зданий. Сна относятся к вяжущим, в наибольшей степени соответствующим производству изделий конвейерным способом. Весь технологический цикл изготовления изделий на их основе возможно осуществлять в заводских условиях при высокой степени комплексной механизации и автоматизации производственного процесса, при минимальных расходах тепловой энергии. Особенно трудно переоценить достоинства гипсовых вяжущих веществ при малоэтажном, коттеджном типе застройки жилых и гражданских зданий, который получает в нашей стране значительное распространение. Между тем за последние 15-20 лет отечественная гипсовая промышленность развивалась и совершенствовалась низкими темпами. В производстве вяжущих продолжалась ориентация в основном на всемерное увеличение выпуска цементов, главным образом клинкерных или клинке-росодержащих. И даже научно-производственные разработки смешанных вяжущих, в которых гипсам отводится главная роль, остаются реализованными в промышленности вяжущих веществ в весьма скромных размерах.

Ключевые слова: гипс, гипсовые вяжущие вещества, химические добавки.

Введение

Изделия на основе гипса получают как из гипсового теста (т. е. из смеси гипса и воды), так и из смеси гипса, воды и заполнителей. В первом случае изделия называют *гипсовыми*, а во втором - *гипсобетонными*. Иногда вместо гипса применяют более водостойкое гипсоцементно-пуццолановое вяжущее.

В качестве заполнителей при изготовлении гипсобетонных изделий используют кварцевый песок, пористые заполнители (керамзит, шлаковую пемзу), опилки, стружки, стебли камыша, льняную костру, макулатуру и т. п. Для уменьшения плотности к гипсовым смесям добавляют вспенивающие вещества.

Гипс - воздушное вяжущее, поэтому гипсовые и гипсобетонные изделия (панели и плиты перегородочные, плиты для оснований пола, листы обшивочные, вентиляционные короба, камни для кладки стен, архитектурные детали) применяют в основном для внутренних частей зданий, не несущих больших нагрузок. Изделия из гипса могут быть сплошными и пустотелыми, армированными и неармированными.

Гипсовые изделия имеют невысокую плотность (1100...1400 кг/м³), негоряемы, хорошо изолируют от шума, поддаются механической обработке и легко пробиваются гвоздями. Изготавливать гипсовые изделия несложно, так как гипс твердеет быстро.

Наряду с перечисленными положительными свойствами у гипсовых изделий есть и существенные недостатки: низкая водостойкость, гигроскопичность, хрупкость и малая прочность при изгибе. Изделия из гипса нельзя применять в помещениях с влажностью воздуха более 60%. Для повышения водостойкости гипсовые изделия покрывают водонепроницаемыми красками. Достаточно водостойкие изделия получают при использовании гипсоцементно-пуццоланового вяжущего. Чтобы увеличить прочность при изгибе, гипсовые изделия армируют, применяя для этой цели деревянные рейки, стебли камыша, органические волокна.

Гипсобетонные панели для перегородок применяют во всех типах жилых, общественных и промышленных зданий. Панели размером на комнату (высотой до 4 м, длиной до 6,6 м) могут быть как сплошные, так и с проемами для дверей и фрамуг. Толщина панелей 60; 80 и 100 мм. Прочность при сжатии гипсобетона панели не менее 5 МПа.

К панелям предъявляются в основном требования по прочности и звукоизоляции. Этим требованиям отвечает гипсобетон состава 1:1:1 (гипс : песок : опилки) плотностью 1100...1400 кг/м³. Гипсобетонные панели для стен санитарио-технических кабин изготавливают на гипсоцементно-пуццолановом вяжущем; прочность гипсобетона должна быть не менее 7 МПа.

Получают гипсобетонные панели в основном методом непрерывного проката или вертикального формования в кассетах. Панели армируют каркасом из деревянных реек, а по контуру панели выполняют обвязку из деревянных брусков. Весь цикл производства 30...60 мин.

Гипсовые панели хранят и транспортируют в вертикальном положении. В панели с проемами при транспортировании и монтаже устанавливают укрепляющие раскосы.

Гипсовые плиты для перегородок выпускают сплошными и пустотелыми размером 800x400 мм и толщиной 80...100 мм. Армированные (камышом, деревянными рейками) плиты могут быть длиной до 1500 мм. Получают плиты в разборных формах; на крупных предприятиях их изготавливают на высокопроизводительных карусельных машинах.

Гипсовые вентиляционные блоки изготавливают на гипсоцементно-пуццолановом вяжущем. По высоте блоки делают "на этаж", толщина блока 180...200 мм при диаметре вентиляционных каналов 140 мм, ширина зависит от числа вентиляционных каналов. Прочность гипсобетона вентиляционных блоков не менее 7 МПа.

Гипсокартонные листы - листовой отделочный материал, представляющий собой тонкий слой (6...20 мм) затвердевшего гипсового вяжущего, облицованного со всех сторон (кроме торцовых) картоном. В гипсовое тесто в процессе производства вводят

пенообразующие добавки для снижения плотности и органические волокна с целью армирования гипсового камня и другие добавки. Изготавливают гипсокартонные листы методом непрерывного проката, причем твердеющий гипс прочно приклеивает к себе листы картона. Назначение картона - повысить прочность материала на изгиб и придать ему гладкую поверхность.

Гипсокартонные листы выпускают длиной 2,5...4,8 м, шириной 0,6...1,2 м, толщиной 8...25 мм; плотность их не более 950 кг/м³.

Гипсокартонные листы относятся к трудногораемым материалам.

Их применяют для отделки стен и потолков и устройства перегородок в помещениях с нормальным влажностным режимом. Существенное достоинство листов - большие размеры, что ускоряет процесс отделки и устройства перегородок. Крепят листы клеящими мастиками; крепить гвоздями не рекомендуется из-за возможности коррозии металла в гипсе.

Гипсовые вяжущие марок Г-2...Г-5 состоящие в основном из β -полугидрата, грубого, среднего и тонкого помола (согласно ГОСТ 125), обычно называют строительным гипсом; марок Г-5...Г-25 тонкого помола - формовочным гипсом или Гипсовым Вяжущим (ГВ). Гипсовые вяжущие, состоящие преимущественно из α -полугидрата сульфата кальция и обозначаемые маркой выше Г-7, часто называют высокопрочным или техническим гипсом. Гипсовые вяжущие, применяемые в хирургии и стоматологии называют медицинским гипсом. Это вяжущее должно быть марки не ниже Г-4. Ангидритовыми вяжущими веществами называют порошкообразные материалы, состоящие из природного или полученного обжигом ангидрита и активизаторов твердения. Различают собственно ангидритовое вяжущее (цемент) и высокообжиговый гипс (эстрихгипс). Гипсовым цементом называют материал, получаемый путем тонкого помола гипсового камня совместно с активизирующими добавками или без них по сухому или мокрому способу. Смешанные гипсовые вяжущие вещества состоят в основном из гипсовых вяжущих I или II групп, извести или портландцемента с модифицирующими минеральными и химическими добавками. Их получают путем смешивания всех компонентов или введения модифицирующих добавок в процессе производства гипсовых вяжущих. 8 Наибольшее распространение получили следующие виды водостойких гипсовых вяжущих: Гипсоцементно-пуццолановое вяжущее (ГЦПВ), представляет собой смесь гипсового вяжущего марки не ниже Г-4 (50–70 %), портландцемента или его разновидностей и активной минеральной добавки (трепел, опока, диатомит, кислые шлаки и золы, и т.п.), взятых в надлежащих соотношениях. Соотношение между портландцементом и активной минеральной добавкой определяется по методике, изложенной в ТУ 21-31-62-89. Вместо портландцемента и активной минеральной добавки можно использовать пуццолановый портландцемент с необходимым количеством активной минеральной добавки. Композиционные гипсовые вяжущие (КГВ) - новое поколение гипсоцементнопуццолановых вяжущих - представляют собой однородную смесь гипсового вяжущего (50–80 %) с органоминеральным модификатором, получаемым совместной механо-химической активацией портландцемента (или извести), кремнеземистого компонента, суперпластификатора и других модифицирующих добавок. Композиционные ангидритовые вяжущие получают тщательным смешиванием или совместным помолом предварительно активированных исходных компонентов (ангидритового вяжущего, портландцемента, кремнеземистых добавок, пластифицирующих и других химических и минеральных добавок). По евро стандартам (DIN 1168) строительный гипс делится на две группы: 1. Строительный гипс, не содержащий добавок, вводимых при изготовлении в заводских условиях; 2. Строительный гипс с добавками, вводимыми в процессе изготовления в заводских условиях. К первой группе строительного гипса относятся: Формовочный гипс, состоящий из продуктов дегидратации двуводрата сульфата кальция в диапазоне низких температур, область применения которого: отделочные и формовочные работы, производство гипсовых

строительных изделий. Штукатурный гипс, состоящий из продуктов дегидратации дигидрата сульфата кальция в высоко- и низкотемпературном диапазоне. Применяется для изготовления внутренней штукатурки (гипсовая штукатурка, штукатурка из гипсопесчаной смеси, известково-гипсовая штукатурка). Ко второй группе относятся: Готовая сухая смесь для приготовления штукатурного раствора, содержащая химические добавки и наполнители, регулирующие свойства штукатурного гипса. Строительный гипс для штукатурного связующего слоя, который обеспечивает получение штукатурного связующего слоя, применяемого преимущественно для изготовления однослойной штукатурки. Содержит специальные добавки, может содержать наполнители. Строительный гипс для укладки механическим способом - штукатурный гипс, содержащий специальные добавки; возможно введение наполнителей. Исходные гипсовые смеси, которые применяются для получения растворов при изготовлении гипсокартонных листов. Они содержат добавки, регулирующие схватывание, повышающие водоудерживающую способность и адгезию. Гипс для заделки швов применяют в основном для соединения гипсокартонных листов. Шпаклевочный гипс предназначен для шпаклевки гипсокартонных листов. Содержат добавки, повышающие водоудерживающую способность и замедляющие сроки схватывания. Согласно TGL 21843/01 обжиговые гипсовые вяжущие вещества делятся на: строительный гипс - для изделий (SG5, SG9, SG14) и для штукатурки (PG); технический гипс - модельный (MG5, MG8, MG11), формовочный (HG-A, HG-B), алаун-гипс (AG-A, AG-B), эстрих-гипс (TG); медицинский гипс - перевязочный (VG), медицинский (алебастр M-AG), зубной прочный (DHG), зубной для отпечаток (DAG). 9 Согласно TGL 28114/4 модифицированные гипсовые вяжущие вещества делятся на группы: гипс А (GMA), гипс F (GMF) и гипс К (GMK).

Экспериментальная часть

Целью настоящей работы явилось получение высокопрочного гипса улучшенного качества с помощью усовершенствованной технологии и с применением всех трех сортов гипсового сырья (природного камня).

Для решения поставленной задачи нами была принята рабочая гипотеза, сущность которой заключается в следующих условиях и выводах, если:

1) использовать сырье - гипсовый камень, частично или полностью обогащенный за счет удаления из него глины и песка при

разработке месторождения, хотя и с сохранением в ограниченных количествах других сопутствующих примесей из известняков, маг-незитов, доломитов, ангидрита и др. как влияющих на качество готовой продукции высокопрочного гипса;

2) принять за основу в технологии производства высокопрочного гипса гидротермальную обработку сырья в автоклаве и обусловить ее оптимальным повышением давления пара с соответствующим повышением температуры;

3) пользоваться фракционным составом гипсового камня (щебня) с предельно возможным минимумом его удельной поверхности с тем,

чтобы при гидротермальной обработке в автоклава образовывалось вторичного дигидрата в самых минимальных количествах, как вредного компонента снижающего прочность готовой продукции;

4) перевести остаточные, ранее непродгидратированные в сырье дигидраты и вновь образовавшиеся включения вторичных дигидратов после гидротермальной обработки, суши и измельчения с помощью повторного осторожного нагрева при $\approx 100-170^{\circ}\text{C}$ л атмосферном давлении в -полугидрат сульфата кальция, который в малых количествах является практически безвредным для высокопрочного гипса; . -

5) получить уплотненную порошкообразную смесь крупнокристаллического с₂ - полугидрата с малым количеством (до 0,5-1,0%) мелкокристаллического $\frac{1}{3}$ -гипса;

6) использовать эффективные способы нагрева с минимальным расходом теплоты и электроэнергии для суши, измельчения и повышения однородности порошкообразного высокопрочного гипса,- тогда, при строгом соблюдении этих условия, гарантируется

возможность массового выпуска высокопрочного гипса с/ -модификации полугидрата улучшенного качества (не ниже Г-20) из сырья 1-Ш сортов, причем технология его получения окажется весьма эффективной в технико-экономическом отношении при максимально возможном использовании оборудования, ранее выпускавшего низкомарочные гипсовые вяжущие вещества, с сохранением его высокой производительности.

В качестве сырьевых материалов, на основе которых производились исследования, были выбраны пробы гипсового камня 9 месторождений, доставленных из различных регионов, в том числе Западнот Урала. Гипсовый камень этих месторождений отличается различным содержанием $\text{CaCO}_3 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$, морфологией кристаллического сростка, а также количеством и видом примесей. Получение <1. -полугидрата в лабораторных условиях осуществляли в автоклаве емкостью 18 л. с электрообогревом, снабженным автоматическим регулятором давления и указателем температуры.

С целью оптимизации режимов сушки и сокращения расхода тепловой энергии нами был разработан принципиально новый импульсно-вакуумный метод сушки в том же автоклаве, где производилась обработка гипсового камня, без перегрузки продуктов дегидратации. Сущность метода заключается в том, что сушку осуществляли при температуре 10-150°C путем попеременного воздействия инфро-красного излучения и вакуума при давлении 0,04-0,065 Ша до полного удаления отщепленной еодц. Продолжительность цикла вакуумирования 1 мин. с интервалом вакуумирования 3 мин.

Структурные и генетические особенности гипсового камня и еявдших исследовали методом микроскопического анализа на поляризационном микроскопе Ш1-8.

Количество и вид примесей определяли с помощью химического анализа, а также визуально с составлением макроскопической характеристики. Термограммы и кривые динамического взвешивания в процессе нагревания гипсового камня были получены на дериЕаог-рафесиетемыН.Паулик, Л.Эрден при скорости подъема температуры 60°C в минуту.

Инфрокрасные спектры поглощения гипсового камня и продуктов его дегидратации снимали на спектрометре ИКС-14А.

Исследование процесса гидратации и кристаллизации полугидратов проводили и регистрировали, графически на электронном приборе системы Старкова А.А.(Пермский политехнический институт). Принцип работы этого прибора основан на установлении взаимосвязи между диэлектрическими характеристиками (диэлектрической проницаемостью, тангенсом угла диэлектрических потерь, высокочастотной проводимостью)и физико-химическими свойствами исследуемого материала.

Исследование оптимальных условий получения высокопрочного гипсового вяжущего вещества

Учитывая, что на качество и количество -полугидрата существенное влияние могут оказывать как фракционный состав природного камня, так и режимы гидротермальной обработки, в лабораторных условиях были проведены исследования по отработке оптимальных технологических параметров производства высокопрочного гипсового вяжущего.

Анализ полученных данных свидетельствует о значительном влиянии гранулометрического состава и режимов автоклавирования на процесс разложения $\text{CaCO}_3 \cdot \text{H}_2\text{O}$ и скорость прохождения этого процесса, а также на содержание остаточной гидратной воды в продукте. При низком давлении пара (0,2-0,3 МПа) процесс отщепления кристаллизационной еоды принимает длительный характер и при Еыбранной продолжительности обработки камня не заканчивается. Удлиняется процесс сушки, так как исходная температура не высокая. Прибавлениях 0,7-0,9 Ша изотермическая выдержка составляет соответственно 6-4 часа, а сушка интенсифицируется. Качество продуктов

гидротермальной обработки также возрастает.

Максимальный выход β -полуhydrата зафиксирован с минимальным содержанием Вторичного hydrата при обработке гипсового камня с размером кусков 50-120 мм (удельная поверхность 0,530,62 см⁻¹), когда давление пара 0,7 МПа, а продолжительность изотермической выдержки составляет 6 час. Присутствие в продукте гидротермальной дегидратации гипсового камня двуhydrата сульфата кальция в количестве до 4-5% приводит к потере до 48% прочностных показателей гипсового вяжущего.

Рациональному минимуму удельной поверхности-как структурообразующему фактору при принятых технологических параметрах и режимах соответствует комплекс экстремумов свойств (закон створа), что видно на рас.

Импульсно-вакуумная сушка при температуре 125-135°C без перегрузки из автоклава продукта дегидратации способствует повышению прочности вяжущего на 8-19% по сравнению с совмещенной сушкой. Упрочнение происходит за счет меньшего количества остающегося вторичного двуhydrата сульфата кальция (в основном на поверхности кусков).

Вторичный прогрев до 120-140°C молотого дегидратированного и высушенного в автоклаве продукта является эффективной операцией с переводом оставшегося, вторичного двуhydrата в β -полуhydrат. Перевод этого двуhydrата в β -полуhydrат сульфата кальция на данной стадии технологии относительно улучшает сроки схватывания, объемное расширение, Еодопотребность и прочностные показатели вяжущего. Присутствие же в готовой продукции высокопрочного вяжущего β -полуhydrата в количестве 4-5% не оказывает существенного влияния на его физико-технические показатели, а при меньших количествах (0,5-1%) оказывает позитивное влияние на качество и структуру отвердевшего искусственного гипсового камня, в частности, за счет уплотнения порошкообразного и тестообразного гипса.

Применяя отмеченные выше технологические приемы отпадает необходимость использования каких либо химических добавок.упрочняющих и уплотняющих микроструктуру. Они, как правило, являются дефицитными, дорогостоящими и усложняющими технологический процесс.

В ходе исследований был установлен важный и научный результат, выразившийся в двукратном проявлении объективного закона створа при двух структурообразующих факторах - оптимальной удельной и, следовательно, суммарной поверхности щебня на стадии автоклавирования и сушки; оптимальной температуры при тепловой обработке порошкообразного β -полуhydrата сульфата кальция на стадии перевода вторичного двуhydrата в β -полуhydrат. Такой результат позволяет целенаправленно и общим методом проектирования составов и оптимизации структур управлять технологическим процессом и качеством готовой продукции (высокопрочного гипса), добиваться дальнейшего улучшения показателей физико-технических свойств этого вяжущего и изделий, получаемых на его основе.

Влияние качественных характеристик природного гипсового камня на физико-технические свойства высокопрочного гипса

Практическое значение и реализация работы определяется нижеследующим:

- разработана промышленная технология высокопрочных гипсовых вяжущих из гипсового камня 1-III сортов с различной морфологией и микроструктурой без применения химических добавок;

- разработаны технологический регламент и исходные данные на проектирование и строительство цеха по производству высокопрочного гипсового вяжущего вещества мощностью 30 т.тон в год на Пермском заводе гипса и гипсовых изделий;

- получен высокопрочный гипс, качественные показатели которого превышают соответствующие требования стандартов. Он рекомендуется для изготовления строительных изделий и производства строительных работ, а также для получения форм и моделей в фарфоровой, фаянсовой и других отраслях промышленности.

- осуществлено строительство запроектированного цеха на .- . Пермском заводе гипса и

гипсовых изделий, он введен в эксплуатацию в 1991 году; "

- экспериментальные и научные выводы по корректировке: ваний к сырью позволяют существенно расширить сырьевую базу за счет вовлечения месторождений с пониженным содержанием в сырье двуводного сернокислого кальция, включая III сорт гипсового камня,... но с обязательным учетом сопутствующих примесей и габитуса камня;

- обращено внимание на практическую целесообразность использовать в оценке качества гипсового вяжущего не только его стандартную марку, но и намного большие значения пределов прочности Т[присагии и изгибе образцов, высушенных до постоянной массы, имея в виду, что в конструкциях и изделиях гипсовый камень практически находится именно в таком состоянии. Тогда вступает в действие известный закон конгруэнции свойств при оптимальных структурах камня и гипсобетона или других разновидностей материалов с конгломератным типом структуры, со всеми вытекающими из него позитивными следствиями.

Выводы

В зависимости от скорости схватывания и твердения различают быстротвердеющие и медленнотвердеющие гипсовые (неводостойкие и водостойкие) вяжущие вещества. Сроки схватывания и твердения этих вяжущих зависят от свойств сырья, модификационного состава гипсового вяжущего, тонкости помола, состава, длительности и условий хранения, а также температуры и количества воды затворения. Холодная вода (температура менее 18–20 °С) замедляет схватывание гипсовых вяжущих, а горячая (температура в пределах 30–50 °С) - ускоряет. С увеличением водо-вяжущего отношения сроки схватывания удлиняются. Омагниченная вода изменяет сроки схватывания вяжущих. Для регулирования сроков схватывания, процесса твердения и структурообразования используют химические добавки, которые вводят при затворении вяжущих водой или непосредственно при их производстве.

Список литературы

1. Зимакова Г.А. Учебно-методическое пособие «Гипсовые вяжущие, материалы и изделия на их основе» для самостоятельных и лабораторных работ.
2. Будников П. П., Гипс, его исследование и применение, 3 изд., М. — Л., 1943;.
3. Волженский А. В., Роговой М. И., Стамбулко В. И., Гипсоцементные и гипсошлаковые вяжущие материалы и изделия, М., 1960;.
4. Волженский А. В., Буров Ю. С., Колокольников В. С., Минеральные вяжущие вещества (технология и свойства). М., 1966.
5. Зимакова Г.А., Каспер Е.А., Бочкарева О.С. ГИПСОВЫЕ ВЯЖУЩИЕ, МАТЕРИАЛЫ И ИЗДЕЛИЯ НА ИХ ОСНОВЕ (УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОЕ ПОСОБИЕ) // Международный журнал экспериментального образования. – 2015.

Түйін

Қону және катаю жылдамдығына қарай тез қататын және баяу қататын гипс (суға төзімді емес және суға төзімді) байланыстырғыштар болып бөлінеді. Бұл байланыстырғыштардың катаю және катаю мерзімі шикізаттың қасиеттеріне, гипстік байланыстырғыштың модификациялық құрамына, ұнтақтаудың ұсақтығына, құрамына, ұзақтығына және сақтау шарттарына, сондай-ақ араластыратын судың температурасы мен мөлшеріне байланысты. Суық су (температурасы 18-20 ° С-тан төмен) гипс байланыстырғыштардың катаюын баяулатады, ал ыстық су (температура 30-50 ° С) оны тездетеді. Су-байланыстырғыш қатынасының жоғарылауымен орнату уақыттары ұзарады. Магниттелген су байланыстырғыш заттардың қату уақытын өзгертеді. Қату уақытын, катаю процесін және құрылымның түзілуін реттеу үшін байланыстырғыш заттарды сумен араластырғанда немесе тікелей оларды өндіру кезінде енгізілетін химиялық қоспалар қолданылады.

Abstract

Depending on the speed of setting and hardening, fast-hardening and slow-hardening gypsum (non-water-resistant and water-resistant) binders are distinguished. The timing of the setting and hardening of

these binders depends on the properties of the raw material, the modification composition of the gypsum binder, the fineness of grinding, composition, duration and storage conditions, as well as the temperature and amount of mixing water. Cold water (temperature less than 18–20 ° C) slows down the setting of gypsum binders, while hot water (temperature within 30–50 ° C) accelerates it. With an increase in the water-binder ratio, the setting times are lengthened. The magnetized water changes the setting time of the binders. To regulate the setting time, the hardening process and structure formation, chemical additives are used, which are introduced when the binders are mixed with water or directly during their production.

УДК 541.18

Н.А. Сузев¹, Б.Т. Копжасаров², З.Ю. Кулгаев³

¹к. т. н., профессор, ЮКУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

²к. т. н., доцент, ЮКУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

³магистрант, ЮКУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

ОПТИМИЗАЦИЯ СОСТАВА БЕТОНА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПЛАСТИФИЦИРУЮЩИХ ДОБАВОК ДЛЯ РЕМОНТНЫХ РАБОТ ГИДРОТЕХНИЧЕСКИХ СООРУЖЕНИЙ

Аннотация

Отечественный и зарубежный опыт эксплуатации водопропускных конструкций гидротехнических сооружений показал, что туннели. Каналы, водосливы, водосбросы, водоспуски, промывные устройства т др., подверженные воздействию воды, несущие несомые наносы, могут подвергаться значительному износу, а иногда и разрушениям в течении сравнительно короткого времени после вступления их в работу. Это заставило разработать специальные составы бетона и технологии бетонных работ для таких конструкций.

В данной работе представлены результаты экспериментальных исследований по оптимизации ремонтного состава бетона и выбора химических добавок, обеспечивающих повышение эксплуатационной надёжности гидротехнического сооружения.

Ключевые слова: гидротехнический бетон, гидротехнические сооружения, химически добавки, оптимизация состава бетона.

Введение

Специфика работы гидротехнических сооружений из железобетона предъявляет к бетону конструкций высокие требования о прочности, плотности, проницаемости и коррозионной стойкости. На сегодняшний день многие из этих сооружений имеют длительный рок эксплуатации и нуждаются в проведении различных видов ремонта.

Целью настоящей работы является получение бетона, с повышенными эксплуатационными свойствами путем оптимизации состава бетона для гидротехнических сооружений.

Задачи исследования:

- обоснование использования местных сырьевых материалов для бетонов изделий гидротехнических сооружений;
- изыскание модифицирующих добавок для ремонтного бетона гидротехнических сооружений;
- исследование влияния пластифицирующих добавок на основные свойства бетонной смеси и бетона;
- оптимизация состава бетона, в том числе, и с использованием пластифицирующих добавок;

В настоящее время в мировой практике широко применяются современные технологии при проектировании, строительстве, эксплуатации, ремонте и реконструкции гидротехнических

сооружений, обеспечивающие высокую степень технической надёжности и безопасности этих сооружений.

Современные технологии в данной области касаются строительных материалов, оборудования, приборов, механизмов и технологии их применения и обеспечивают высокую адгезию и прочность конструкции, включая инъекционные, гидроизоляционные, антикоррозийные и т.п. технологии. Кроме того, современные проектные решения по компоновке и использованию строительного материала и конструктивных элементов сооружения повышают эксплуатационную надёжность гидротехнического сооружения и устойчивость его конструктивных элементов к различным отрицательным воздействиям.

Существует достаточно много литературных источников, посвященных этой проблеме. Все они достаточно подробно описывают специфику работы бетонных и железобетонных изделий и степень агрессивности среды их эксплуатации. Бетон, используемый в гидротехническом строительстве, должен удовлетворять двум общим требованиям: прочности и водостойкости в конкретных условиях воздействия эксплуатационной среды. Прочность обеспечивает сохранность бетонных покрытий и изделий при механических нагрузках на них; водостойкость – при агрессивном механическом, химическом или физико-химическом воздействии внешней среды. Для получения бетона необходимой структуры подобран оптимальный состав, тщательно перемешивают смесь, плотно укладывают ее и создают благоприятные условия твердения.

На структуру бетона оказывают значительное влияние происходящие в период гидратации и твердения объемные изменения в цементном камне. Так как цементный камень в бетоне рассредоточен между зернами заполнителей и составляет незначительную часть от общего объема бетона, то жесткий каркас из заполнителей препятствует свободному течению деформаций цементного камня. С уменьшением расхода цемента уменьшается величина усадочных деформаций бетона.

Проблема использования добавок для модификации бетонов является многоплановой. В мировой практике в настоящее время нет единой классификации добавок к цементам и бетонам. В разных странах разработаны свои классификационные схемы. В основе этих схем лежит стремление авторов облегчить правильный выбор добавок для бетонов или растворов в соответствии с их назначением. В нашей стране в соответствии с ГОСТ 24211-2008 наиболее изученные и широко применяемые добавки для модифицирования свойств бетонов и растворов в зависимости от основного эффекта действия подразделяют на три группы:

Первая группа, это добавки регулирующие свойства готовых к употреблению бетонных и растворных смесей. К ним относятся: пластифицирующие водоредуцирующие; стабилизирующие; регулирующие сохраняемость подвижности; поризующие (воздухововлекающие, пенообразующие, газообразующие).

Вторая группа объединяет добавки изменяющие свойства бетонов и растворов: регулирующие кинетику твердения (ускорители, замедлители), повышающие прочность; снижающие проницаемость; повышающие защитные свойства по отношению к стальной арматуре; повышающие морозостойкость; повышающие коррозионную стойкость (повышающие сульфатостойкость, повышающие стойкость против коррозии, вызванной реакцией кремнезема заполнителей со щелочами цемента и добавок); регулирующие процессы усадки и расширения.

К третьей группе относят добавки придающие бетонам и растворам специальные свойства: противоморозные; гидрофобизирующие; биоцидные; повышающие стойкость к высолообразованию. Принадлежность любой химической добавки, в том числе и новой, к той или иной группе определяется по критериям эффективности по методикам ГОСТ 30459-2008.

Экспериментальная часть

Для определения и оптимизации состава бетонной смеси были проведены экспериментальные работы в лабораториях ТОО «АРТ-ЖБИ» и ЮКУ им. Ауэзова.

Оптимизация состава бетона

Для приготовления бетонной смеси были использованы следующие сырьевые материалы: портландцемент М500 цементного завода ТОО «Компания Гежуба Шиели Цемент»; песок карьера «Келес», щебень карьера «Тассай», водопроводная вода. Расчетно-экспериментальным

методом в лаборатории была подобрана марка бетона М250. Составы бетона изготавливались с учетом требования ГОСТ 7473-2010/

Из каждого состава изготавливалось 4 серии образцов по 6 штук в каждой для определения прочности на сжатие в возрасте 7, 14, 28 суток. Размер образцов – 100×100×100 мм. Образцы твердели в нормальных условиях: при температуре +17°С и относительной влажности воздуха у поверхности образцов 97 %.

Для лабораторных работ проводились несколько исследований для оптимизации состава бетона. Первый состав бетонной смеси показал следующие показатели:

ОК=8 см

1: а=10см б=10см с=10см $R_6=269,3$ кгс/см² $R_6=24,5$ МПа m=2418кг

2: а=10см б=10,1см с=10,2см $R_6=275,5$ кгс/см² $R_6=25,3$ МПа m=2332кг

После первой работы количество воды снизилось до 160 л.

В следующих работах мы используем соотношение песка и щебня к 5% и 10%. Экспериментальные составы бетонной смеси с соотношением песок/щебень приведены в таблице 1.

Таблица 1 - Результаты лабораторных исследований некоторых свойств бетона в зависимости от соотношения песка к щебню

Соотноше- ние Состав	+5%П(-5%Щ)	-5%П(+5%Щ)	+10%П(-10%Щ)	-10%П (+10%Щ)
Ц,кг	476	476	476	476
П,кг	600,6	543,4	629,2	514,8
Щ,кг	1103,9	1220,1	1045,8	1278,2
В,л	185	185	185	185
R_6, МПа	25,2/27,5	22,6/23,8	24,3/25,9	26,2/24,5
R_6, кгс/см²	258,3/254,6	246,6/242,6	253,9/255,2	252,8/257,3
m, кг	2426/2340	2444/2418	2344/2330	2426/2342

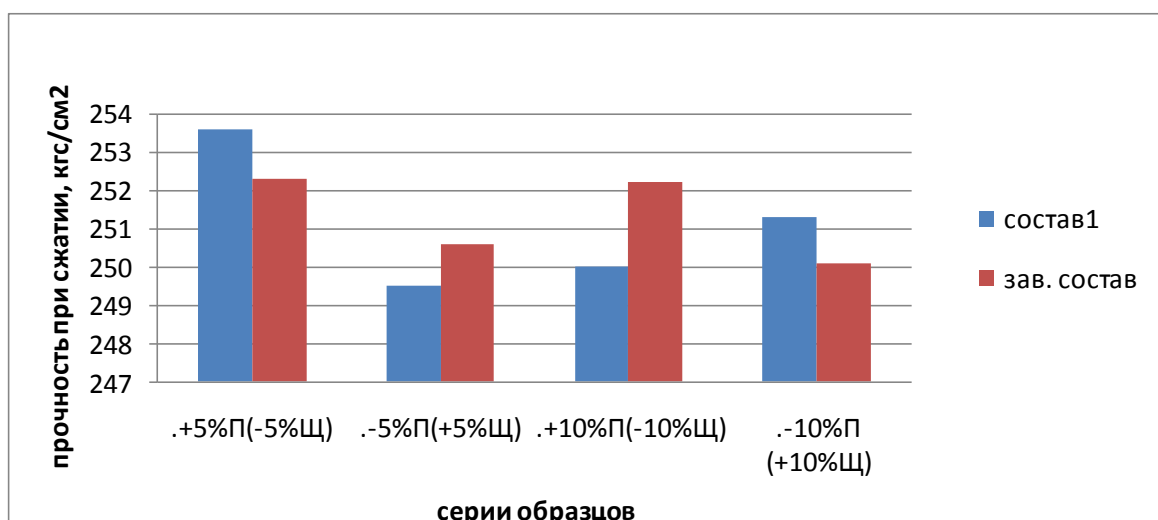

Рисунок 1-Влияние соотношения песка к щебню на прочность бетона при сжатии

Как видно из рисунка 1, лучшая упаковка песка и щебня, по их соотношению +5%П (-5%Щ), отразилась на прочности бетона. Это связано с уменьшением межзерновой пористости и, как следствие, увеличением плотности бетона, что приводит к повышению качественных характеристик бетона.

После вторых исследований данный состав показал соответствующие показатели с учетом требования ГОСТ 7473-2010.

Но для оптимизации состава соотношение песка к щебню недостаточна и для следующих работ понадобилась оптимизация цемента. Для следующей работы был выбран первый состав соотношение которого +5%П (-5%Щ), так как он показал наилучшую прочность на сжатие. Лабораторные исследования по оптимизации цемента приведены в таблице 2.

Таблица 2-Результаты лабораторных исследований некоторых свойств бетона в зависимости от от расхода цемента.

Соотноше- ние Состав	+5%Щ	-5%Щ	+10%Щ	-10%Щ
Ц, кг	499,8	452,2	523,6	428,4
П, кг	588,7	612,5	598,52	602,98
Щ, кг	588,7	1115,8	1101,52	1106,28
В, л	157	157	157	157
R_b , МПа	23,6/24,9	21,3/20,9	23,6/24,9	25,8/27,14
R_b , кгс/см ²	251,5/250,9	260,6/244,8	248,2/252,6	271,4/270,3
m, кг	2403/2396	2336/2315	2403/2396	2354/2334

В данной работе оптимизация цемента показала результаты соответствующие ГОСТ и нормативам. Уменьшение цемента на 10% в составе бетонной смеси не повлияло на прочность бетона, а наоборот улучшила качество бетона на прочность.

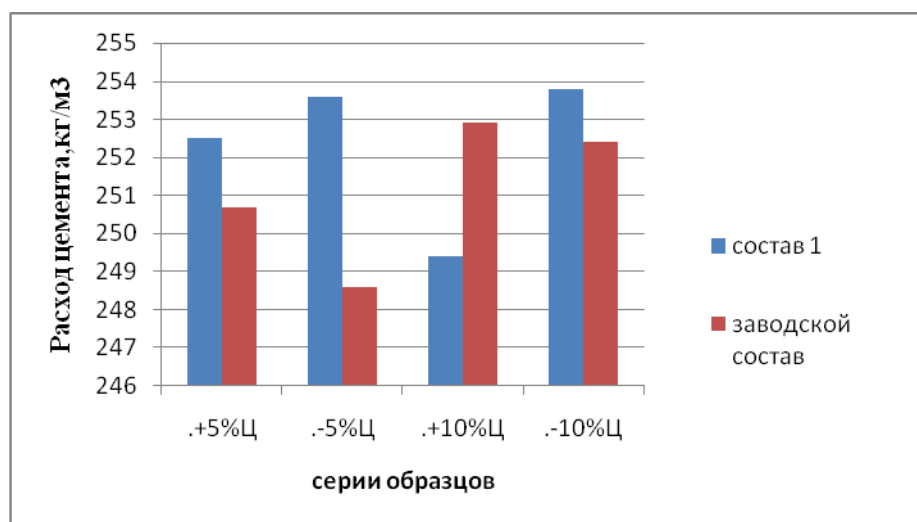

Рисунок 2-Влияние расхода цемента на прочность бетона при сжатии

Исследования влияние пластификаторов на основные характеристики бетонной смеси и бетона.

При производстве бетона для улучшения свойств бетонной смеси и повышения физико-механических характеристик бетона применяют различные химические добавки. В начальный период твердения бетона на рост прочности оказывают влияние индивидуальные или комплексные свойства химических добавок. Существует несколько способов повышения качества бетона. Основным из них является применение химических добавок, модифицирующих капиллярно-пористую структуру бетона, вследствие чего улучшаются ее качественные свойства.

Введение суперпластификатора JP-700HQ и ПФМ-НЛК в состав бетонных смесей существенно изменяет их свойства. Основными характеристиками, дающими представление о физико-механических свойствах бетона, являются прочность, плотность, водопоглощение и т.д. Введение в бетонную смесь добавки позволяет обеспечить существенное повышение плотности и прочности бетона. В таблице 3 приведены результаты влияния химических добавок на физико-механические свойства бетона.

Таблица 3- Физико-механические свойства бетона

	Класс бетона	Прочность на сжатие после тепловой обработки, кгс/см ²	Плотность, кг/м ³	Водопоглощение, %
Заводской состав	B20	247,4	2372	2
Состав с химдобавкой JP-700HQ	B 20	275,6	2428	1,4
Состав с химдобавкой ПФМ-НЛК	B 20	267,9	2412	1,5

Физико-механические свойства бетона после введения добавки JP-700HQ непосредственно показали заметные увеличения показателей, чем заводской состав.

Исследование влияния добавок на удобоукладываемость бетонной смеси

Согласно ГОСТ 7473-94 «Смеси бетонные. Технические условия» удобоукладываемость бетона представляет собой свойство бетонной смеси однородно распределяться тонким слоем. Для прочности кладки необходимо, чтобы заливка бетона контактировала с элементами конструкции в каждой ее неровности, а также строительный раствор не должен иметь незаполненных мест внутри себя. Удобоукладываемость зависит от внутренних сил бетона и определяет способность строительного раствора заполнять необходимую форму при укладке.

Подвижность бетонной смеси характеризуется измеряемой в сантиметрах величиной осадки конуса (ОК), отформованного из бетонной смеси.

Определение осадки конуса бетонной смеси выполняют в следующей последовательности. Конус, предварительно очищенный от схватившегося бетона и протертый влажной тканью, устанавливают на плоскую горизонтальную поверхность, не впитывающую влагу. Затем через воронку конус заполняют тремя равными по высоте слоями бетонной смеси с уплотнением каждого слоя 25-кратным штыкованием металлическим стержнем диаметром 16 и длиной 600мм с округленными концами.

После укладки и штыкования последнего слоя воронку снимают и избыток бетонной смеси срезают кельмой вровень с краями конуса. Затем конус строго вертикально снимают. Освобожденная от формы конуса бетонная смесь под действием собственной массы начинает оседать. После окончания осадки снимают форму конуса осторожно устанавливая рядом с осевшим конусом бетона. На верхнее основание формы-конуса укладывают металлическую или деревянную линейку, от нижнего ребра которой другой линейкой измеряют осадку бетонной смеси с точностью до 0,5 см.

Ниже в таблице 4 приведены показатели влияние химической добавки на подвижность, а также физические и технологические свойства бетонной смеси.

Таблица 4- Влияние добавок на подвижность бетона

Наименование добавок	Дозировка добавки, %	Расход цемента, кг/м ³	В/Ц	ОК, см
JP-700HQ	0,8	428,4	0,45	10
Без добавок	-	428,4	0,45	4
ПФМ-НЛК	0,8	428,4	0,45	8

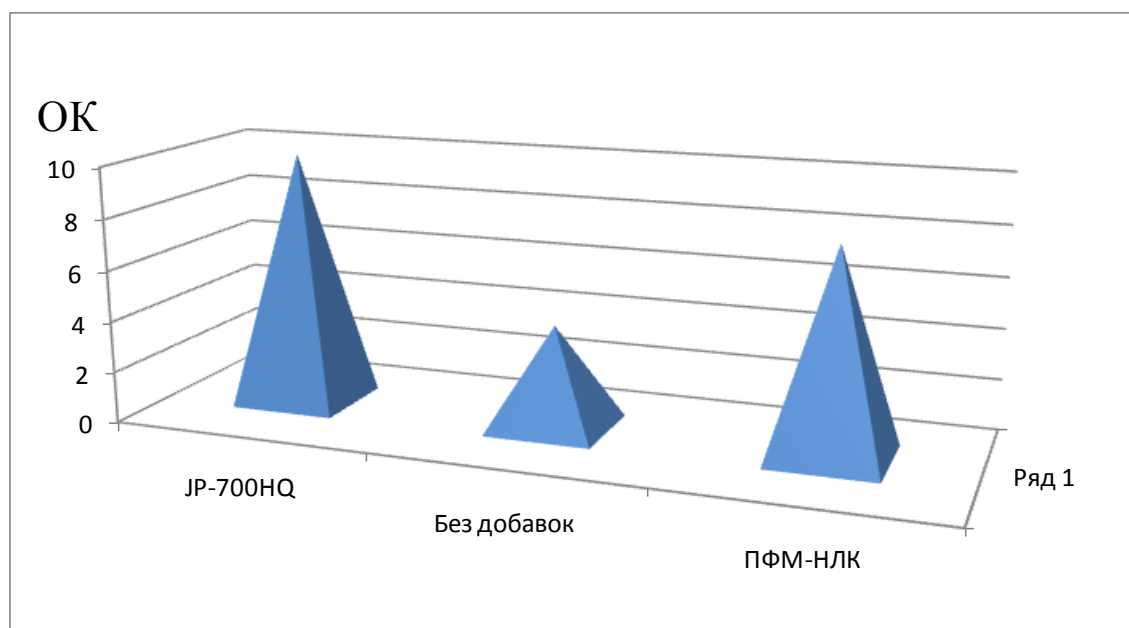

Рисунок 3-Исследование влияния добавок на сокращение водопотребности бетонных смесей

При введении добавок в бетонную смесь наблюдается значительное уменьшение ее подвижности. Это явление используется для сокращения водопотребности бетонной смеси и увеличения прочности, морозостойкости, водонепроницаемости бетона, снижения расхода цемента и т. д. Влияние добавок на свойства бетонов, полученных из равно подвижных бетонных смесей, показано в таблице 3. При увеличении дозировок в области малых и средних дозировок наблюдается почти линейная зависимость сокращения водопотребности от дозировки добавок. При дальнейшем увеличении дозировки скорость возрастания уменьшения водопотребности становится постоянным. Такой характер зависимости сходен с влиянием дозировки добавок на подвижность бетонных смесей и обусловлен характером влияния дозировки добавок на реологические параметры цементного теста: предельно напряжение сдвига и пластическую вязкость. Как уже отмечалось, уменьшение подвижности цементного теста, а следовательно и возможность сокращения водопотребности, происходит от дозировок добавок, соответствующих образованию адсорбционного слоя на поверхности цементных частиц. Дальнейшее увеличение дозировки увеличивает концентрацию добавки в растворе, но уже не влияет на ее адсорбцию и реологические характеристики цементного теста. В таблице 5 указаны результаты влияния добавок на В/Ц и прочность.

Таблица 5- Влияние добавок на В/Ц и прочность на сжатие.

№ состава	Составы тяжелого бетона, кг/м ³			Содержание добавок, % от массы цемента		Водоцементное отношение	Прочность бетона, МПа
	Щебень	Песок	Цемент	JP-700HQ	ПФМ-НЛК		
1	1106,28	602,98	428,4	-	-	0,53	22,6
2	1106,28	602,98	428,4	0,6	-	0,5	24,7

3	1106,28	602,98	428,4	0,8	-	0,45	27,9
4	1106,28	602,98	428,4	1,0	-	0,47	27,3
5	1106,28	602,98	428,4	1,2	-	0,47	27,1
6	1106,28	602,98	428,4	-	0,6	0,48	26,5
7	1106,28	602,98	428,4	-	0,8	0,45	26,4
8	1106,28	602,98	428,4	-	1,0	0,4	25,3
9	1106,28	602,98	428,4	-	1,2	0,35	27,6

Исследование влияния добавок на кинетику набора прочности бетона

Применению добавок в бетонах должны предшествовать испытания свойств бетонных смесей и бетонов с ними в соответствии с требованиями действующих стандартов, нормативно-технической или проектно-технологической документации. В свою очередь бетоны с добавками, бетонные смеси, применяемые для них материалы, технология изготовления изделий и конструкций должны удовлетворять требованиям, предъявляемым государственными стандартами, строительными нормами и правилами и другим нормативными документами к конкретным видам изделий и конструкций с учетом их назначения. Целесообразность применения добавок в бетонах определяется достижением различных технологических и экономического эффектов при эксплуатации изделий и конструкций. Показателям качества добавки должны отвечать требованиям соответствующей нормативно-технической документации на конкретный продукт, и по показателю эффективности действия - критерию эффективности согласно требований ГОСТ 24211-2008. Эффективность добавок определяют сравнением показателей качества бетонных смесей, бетонов контрольного и основного составов, за исключением стабилизирующих, водоудерживающих добавок и добавок, повышающих защитные свойства бетона по отношению к стальной арматуре. Эффективность указанных добавок определяют только на бетонах основного состава. Подбор состава бетона с добавкой осуществлялся корректированием состава бетона без добавки, в котором обеспечено получение заданной удобоукладываемости бетонной смеси и прочности бетона при минимальном расходе цемента.

Для подбора состав бетона применялся оптимальный состав бетона М250 и химические добавки Южной Кореи, а именно:

- JP700HQ
- ПФМ-НЛК

Составы бетона изготавливались с учетом требования ГОСТ 27677-88. Оптимальные составы бетонов с химическими добавками приведены в таблице 6.

Таблица 6 - Расход сырьевых материалов на 1 м³

Наименование химической добавки	JP-700HQ	ПФМ-НЛК
Щ, кг	1106,28	1106,28
П, кг	602,98	602,98
В, л	152,7	153,6
Ц, кг	428,4	428,4
Хим. добавка, л	4,28	3,4

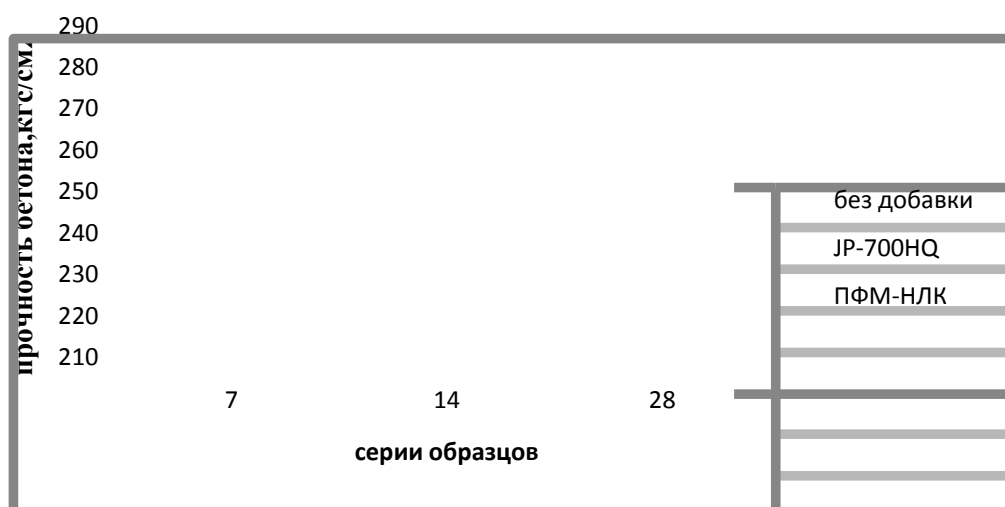

Рисунок 4 – Влияние химических добавок на прочность бетона М250

Из рисунка 4 видно, что лучшие результаты у бетона с добавкой JP700HQ.

Выводы

В результате проведенных исследований было установлено следующее:

- по результатам исследования выбрана добавка под названием JP-700HQ
- при введении добавок в бетонную смесь наблюдается значительное уменьшение ее подвижности
- оптимальное содержание добавки в бетонной смеси составляет 0,8% от массы цемента.
- введение химической добавки JP-700HQ приводит к увеличению марочной прочности бетона в возрасте 28 суток
- введение в бетонную смесь добавки позволяет обеспечить существенное повышение плотности и прочности бетона.

Таким образом, разработан состав ремонтного бетона и выбрана химическая добавка (JP700HQ), обеспечивающих повышение эксплуатационной надёжности гидротехнических сооружений.

Список литературы

1. СП 41.13330.2012 (Актуализированная редакция СНиП 2.06.08-87) Бетонные и железобетонные конструкции гидротехнических сооружений.
2. Направления дальнейшей деятельности проекта «Безопасность плотин в Центральной Азии: создание потенциала и региональное сотрудничество». Москва, июль 2014 г.
3. Химические добавки для модификации бетона: монография / В.С. Изотов, Ю.А. Соколова. — М. : Казанский Государственный архитектурно-строительный университет: Издательство «Палеотип», 2006. — 244 с.
4. Баженов Ю.М., Комар А.Г. Технология бетонных и железобетонных изделий. М.: Стройиздат, 1984.
5. ГОСТ 10180 Бетоны. Методы определения прочности по контрольным образцам. – М.: Изд. стандартов, 1990.– 14с.
6. Шилин А. А., Кириленко А. М., Знайченко П. А. «Современный подход к разработке решений по ремонту железобетонных конструкций и гидротехнических сооружений».
7. «Руководство по ремонту бетонных и железобетонных сооружений специальными бетонами» Москва, 2006
8. Ю.М. Баженов, В.С.Демьянова, В.И.Калашников. Модифицированные высококачественные бетоны: науч.изд. – М.:АСВ, 2006. -368 с.

9. Bian R.B., Miao C.W., Shen J. Review of chemical structures and synthetic methods for polycarboxylate super plasticizers. Eighth CANMET/ACI International Conference. Sorrento, Italy, 2006. Suppl. Papers, pp. 133-144.
10. ГОСТ 30459-2008 Добавки для бетонов и строительных растворов. Определение и оценка эффективности

Түйін

Гидротехникалық құрылыстардың су өткізгіш құбырларын пайдаланудың отандық және шетелдік тәжірибесі тоннельдер екенін көрсетті. Судың әсеріне ұшыраған, ауыр жүктерді көтеретін каналдар, бөгендер, су төгетін арналар, су төгетін орындар, шаю құрылғылары жәнет.б., олар пайдалануға енгізілгеннен кейін салыстырмалы түрде қысқа уақыт ішінде айтарлықтай тозуға, кейде бұзылуы мүмкін.

Бұл осындай құрылымдар үшін арнайы бетон композициялары мен бетон технологиясын әзірлеуге мәжбүр етті.

Бұл жұмыста бетонның жөндеу құрамын оңтайландыру және гидротехникалық құрылыстың пайдалану сенімділігін арттыратын химиялық қоспаларды таңдау бойынша тәжірибелік зерттеулердің нәтижелері берілген.

Abstract

Domestic and foreign experience in the operation of culverts of hydraulic structures showed that tunnels. Canals, weirs, spillways, water outlets, flushing devices, etc., exposed to water, carrying heavy loads, can be subject to significant wear and tear, and sometimes destruction within a relatively short time after their entry into operation.

This forced the development of special concrete compositions and concrete technology for such structures.

This paper presents the results of experimental studies to optimize the repair composition of concrete and the choice of chemical additives that increase the operational reliability of a hydraulic structure.

ӘОЖ 514.185

Н.С. Үмбетов¹, Ж.Ж. Жаңабаев¹, Л.Ә. Бекмұратова¹

¹PhD докторы, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

²п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

³оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

РАДИКАЛДЫҚ ОСЬ СЫЗЫҒЫБАР ЕСЕПТЕР ШЫҒАРУ

Түйін

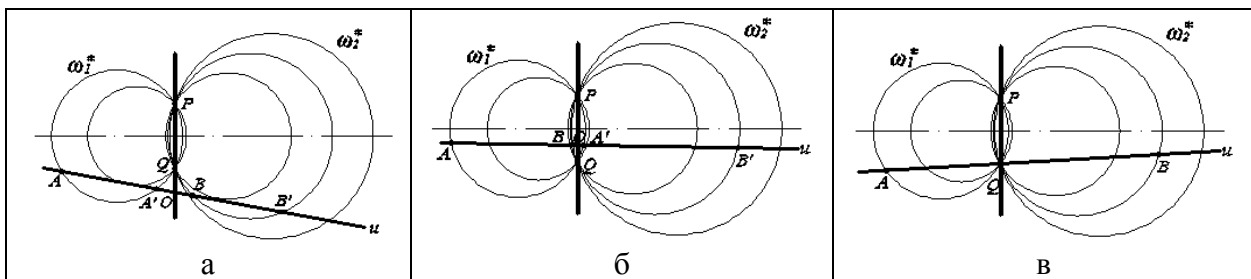
Ортақ тасымалдаушысы бар проективтікатарлардың инволюциясы және оны геометриялық тұрғыда түсіндіру қарастырылады. Бұл жерде бір шеңбер мен осы шеңбердің радикалды осі және ортақ радикалды осі бар сәйкес шеңберлер шоғымен берілген бастапқы шарттар үшін инволюцияны геометриялық тұрғыда түсіндірудің ерекше жағдайын ескере отырып, үйлесімді түйіндескен нүктелер құру мәселесі берілген шешіледі. Шеңберлер шоғында оның центрлер сызығындағы нүктелері берілген шеңбердің сәйкес нүктелерімен гармоникалық төрттік құрайтын бір шеңбердің бар болуы туралы теорема берілген. Паскаль алтыбұрышты теоремасының арнайы жағдайын пайдаланып эллипстік инволюцияда ізденістегі шеңбер құрудың әдісі берілген. Гиперболалық және параболалық қосылыстардағы гармоникалық қатынастарға түсініктеме берілген.

Кілттік сөздер: Геометриялық түрленулер, инволюция, гармоникалық конъюгаүйіндесу нүктелері, радикалды ось, радикалды центр, эллипстік инволюция, гиперболалық инволюция, параболалық инволюция.

Төрт нүктенің гармониялық қатынасына негізделген квадраттық инволюцияның теориялық және қолданбалы мағынасы бар, проективті геометрияның классикалық әдістерімен бірге оны геометриялық модельдеудің әр түрлі мәселелерін нақты конструктивті шешу үшін тиімді қолдануға болады[1].

Инволюцияны анықтау үшін сәйкес келетін екі жұп элементті көрсету жеткілікті.

Түзу сызық бойындағы инволюцияны шеңберлер шоғының көмегімен іске асыруға болады [2,3,4,5]. Егер u түзуі бойында өз-ара сәйкес A, A' және B, B' екі жұп нүктелермен берілген инволюция болса, онда бір шеңберді A, A' нүктелері мен P нүктесі арқылы, екінші шеңберді B, B' нүктелері мен P нүктесі арқылы жүргізсек, біз PQ радикалды осьімен O радикалды центрі бар өз-ара қиылысатын екі шеңбер аламыз. P және Q нүктелері арқылы өтетін шеңберлер жиынтығын құруға болады - ω_1^* , ω_2^* шеңберлерінің шоғы. u түзуі шеңберлер шоғының әрбір шеңберінің инволюция жұп нүктелерінде қиып өтеді. Егер A, A' және B, B' жұптары бір-бірін бөліп тұрмаса гиперболалық инволюция аламыз (1а -сурет), A, A' және B, B' жұптары бір-бірін бөліп тұрса эллипстік инволюция аламыз (сурет 1б). Егер u түзуі P және Q нүктелерінің бірінен өтсе, бізде параболалық инволюция болады (1в -сурет).

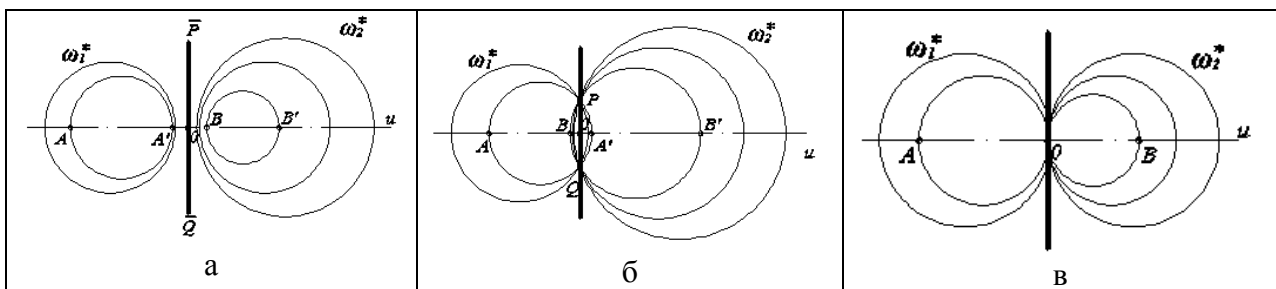

1-сурет.

Радикалды ось пен радикалды центр ұғымдарын кейбір сызба геометриядағы есептерді шешуде қолдануға болады[6,7,8].

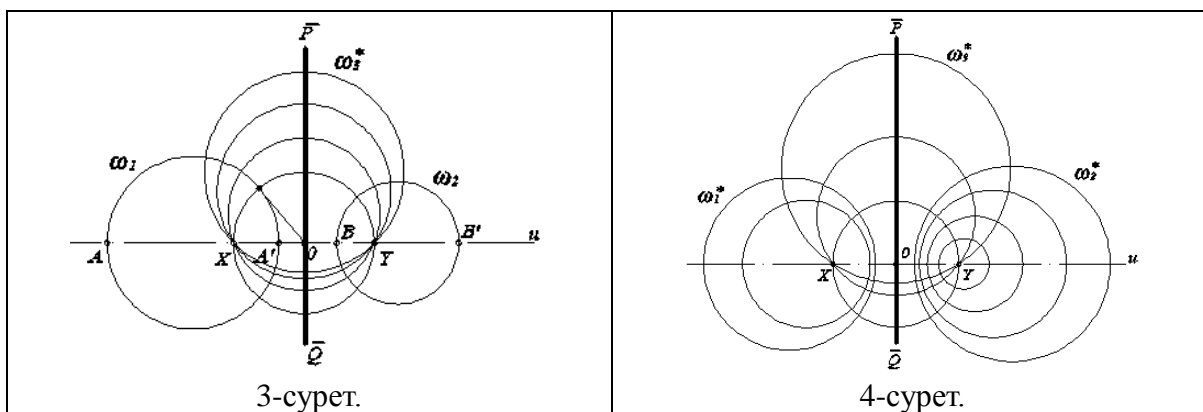
Радикалды ось шеңберлердің қиылысу нүктелері арқылы өтетіні белгілі, ал егер бұл қиылыс айқын болса, онда түзу нақты қиылысу нүктелері арқылы өтеді; егер айқын қиылысу болмаса, онда радикалды ось оны анықтайтын шеңберлердің екі елесті комплексі түйіндескен нүктелері арқылы өтеді. Сондықтан, нақты орталығы мен радиусы бар шеңберлер үшін радикалды осьті қолмен тұрғызу қиын емес[9,10].

u сызығы осы шеңберлердің центрлер сызығымен сәйкес келетін геометриялық тұрғыда түсіндірудің нақты жағдайын қарастырайық. Бұл жерде бізде гиперболалық (2а -сурет), эллипстік (2б -сурет) және параболалық инволюциямен (2в -сурет) келесі үш жағдай қарастырамыз.

2-сурет.

A_i, A_i' жұп нүктелері бар әр бір шеңбер үшін бізде B_i, B_i' жұп нүктелері бар ω_2^* эксцентрлік шеңберлерінің шоғыры бар, және керісінше, B_i, B_i' жұп нүктелері бар әрбір шеңбер үшін бізде A_i, A_i' жұп нүктелері бар ω_1^* эксцентрлік шеңберлерінің шоғыры бар

O инволюция центрінен берілген $A, A'(B, B')$ шеңберіне жанама жүргізе отырып, шекті шеңбердің радиусын аламыз, ал шеңбердің төбелері центрлер сызығында гипер болалық инволюцияның X, Y қос нүктелерін анықтайды. (Сурет 3).

Гипер болалық инволюцияның қосарлы элементтері сәйкес элементтердің кезкелген жұбын гармоникалық түрде бөлетіні белгілі [2,12].

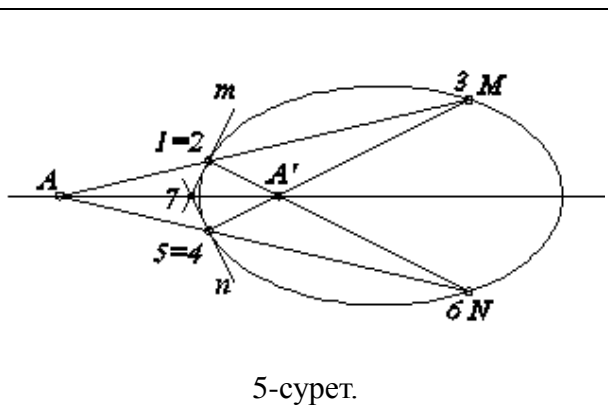
Мұнда да ω_1, ω_2 шоғырлардың барлық шеңберлерін тікбұрышпен қиып өтетін центрі PQ радикалды қосінде орналасқан ω_3^* эксцентрлік шеңберлер шоғырын аламыз. ω_3^* шеңберлер шоғырының барлық шеңберлері гиперболалық инволюцияның X, Y қосарлы нүктелері арқылы өтеді (4-сурет).

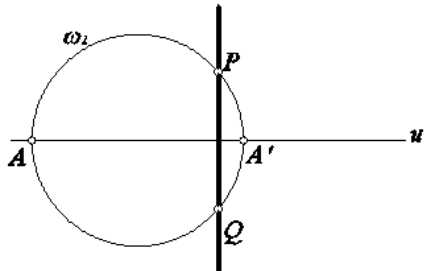
Бұл геометриялық тұрғызу $AA' \square BB'$ болған жағдайдағана AB түзуінде нақты нүктелер береді [3,13,14].

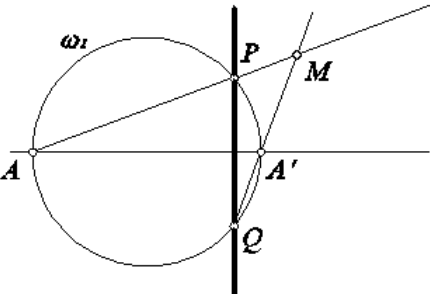
Теорема. Егер A, A' диаметрлік жұп нүктелері бар шеңбер және онымен ортақ радикалды қосі бар B, B' диаметрлік жұп нүктелері бар шеңберлер шоғыры берілсе, онда осы шеңберлер шоғырында A, A', B, B' нүктелері гармоникалық төрттікті құрайтын жалғыз шеңбер бар.

Біздің міндетім із шеңберлер шоғырынан центрлер түзуіндегі нүктелері A, A' нүктелері мен үйлесімді түйіндескен жалғыз шеңберді табу. Бұл есепті шешу үшін Паскаль теоремасының ерекше жағдайын қолданамыз, онда былайд елінген: Екінші дәрежелі қисыққа іштей сызылған кезкелген алты бұрышта оның қарама-қарсы қабырғаларының қиылысу нүктелері бір түзу бойында жатады.

Егер M және N екінші дәрежелі k^2 қисық сызықтың екі ерікті нүктесі болса, ал m және n екінші дәрежелі k^2 қисығына екі іерікті жанама болса, онда M және N нүктелерін m және n жанамаларының жанасу нүктелері мен қосатын 4 түзу алты нүктеде қиылысады, оның ішінде k^2 екінші дәрежелі қисықта жатпайтын екі нүкте жанамалардың қиылысу нүктесі мен коллинеарлы болып табылады (5-сурет) [3].

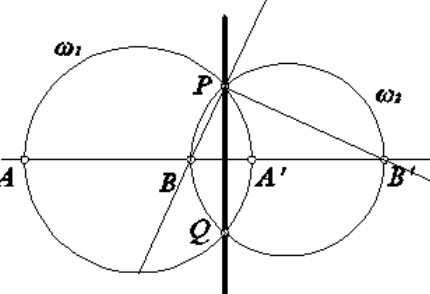
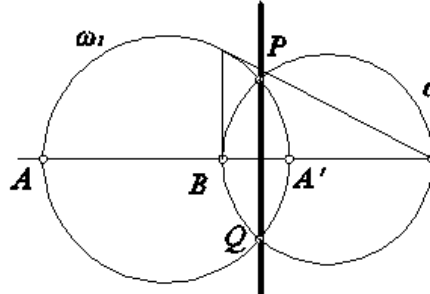

6-сурет.	Бірінші жағдайда, екі шеңбер екі нақты нүктеде қиылысқан жағдайда (эллипстік инволюция), бізде бір ω_1 шеңбер мен PQ радикалды осі болсын (6 -сурет). Келтірілген мысалға сәйкес, берілген шарттар $1=2, 5 = 4$ нүктелеріне сәйкес келетін A, A' және P, Q нүктелері болып табылады.

7-сурет.	Салулар жүргізейік. Түзу сызықпен A нүктесін P нүктесімен, ал A' нүктесін Q нүктесімен қосамыз. Бұл түзулердің қиылысу нүктесі бізге қажетті шеңберге тиісті $M(3)$ нүктесін береді (7 -сурет).

8-сурет.	ω_2 шеңбері бойында жататын P, Q және M үш нүктесі арқылы оны бірегейтүрғызуға болады (8 -сурет). A, A' және B, B' нүктелері эллипстік инволюцияның гармониялық түйіндесу нүктелері болып табылады.

Тұрғызылған сызбалардың дұрыстығын әр-түрлі белгілі әдістермен тексеруге болады. Мысалы, (9 -сурет), (10 -сурет).

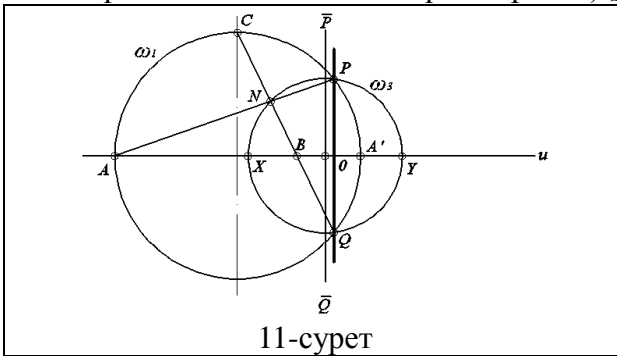
9-сурет.	10-сурет.

Екінші жағдайда екі шеңбер бір нүктеде жанасады. U түзуі $P \equiv Q$ (пара болалық инволюция) біріккен нүктелер арқылы өтеді (2в-сурет). Бұл жағдайда 3 келген A нүктесіне $P \equiv Q$ нүктесі мен сәйкескелетін A' нүктесі сәйкес келеді. Дәл осылай B, C нүктелеріне сәйкес келетін B', C', \dots нүктелері $P \equiv Q$ нүктесі мен сәйкес келеді. $P \equiv Q$ нүктесі u түзуі бойындағы барлық басқа нүктелерге сәйкес келеді.

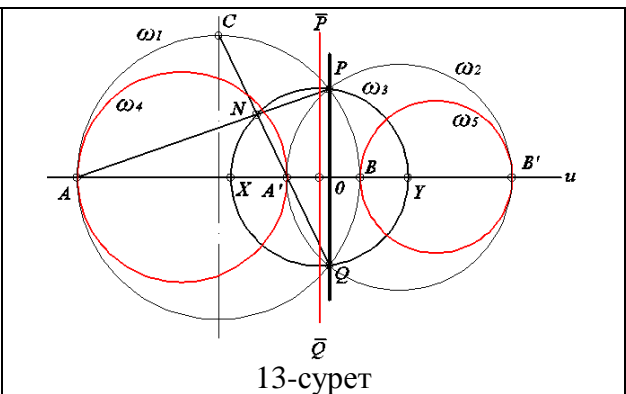
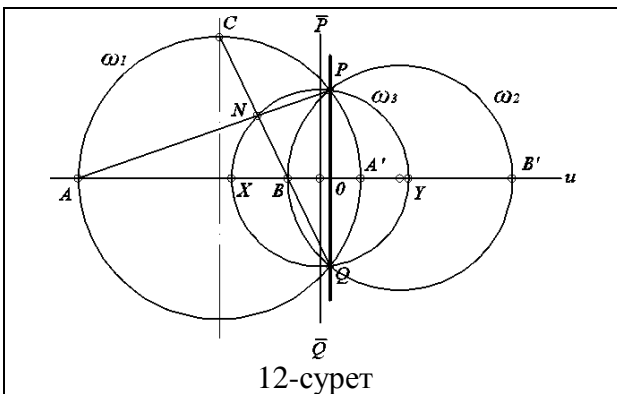
Ұсынылған теорема гиперболалық инволюция үшін де жарамды. Бұл жерде де B, B' диаметралды нүктелері A, A' диаметралды нүктелерімен гармониялық үйлесімде болатын бір шеңбер бар. Алайда, A, A' және B, B' төрт нүктесі бұл емес, басқа инволюцияда гармониялық үйлесімде болады. ω_2 шеңберін белгілі әдістермен салу мүмкін емес. Сондықтан оны қажетті дәлдік дәрежесін шарт күйінде қабылдай отырып, тек жуықтау

арқылы тұрғызуға болады.

Әрі қарай тағы бір сызбаны орындаймыз, A нүктесін P нүктесімен, ал C нүктесін (ω_1 шеңберінің тік осьтегі диаметрлік нүктесі) Q нүктесі мен түзу сызық пен қосамыз (11-сурет).

Осы екі түзудің қиылысу нүктесі бізге ω_3 шеңберіне тиісті N нүктесін береді. u түзуіндегі ω_3 шеңберінің диаметрлік нүктелері гиперболалық инволюцияның қосарланған нүктелері X, Y . Ал CQ түзуінің u түзуімен қиылысу B нүктесі ортақ PQ радикалды осі бар ω_1, ω_2 шеңберлерінен құрылған гармониялық төрттік нүктелерінің бір нүктесі болады.

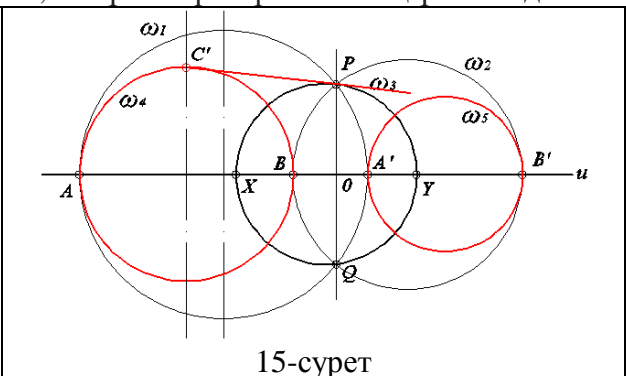
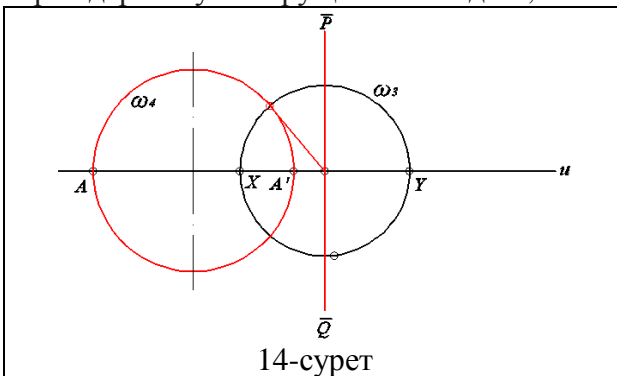

P, B, Q нүктелері арқылы ω_2 шеңберін жүргізе отырып, $AA' \div BB'$ гармониялық жұбының төртінші B' нүктесін аламыз (12-сурет).

Бұл салулардан біз сонымен қатар u түзуіндегі гиперболалық инволюцияны анықтайтын ω_4, ω_5 шеңберлерін аламыз, олардың $\bar{P}\bar{Q}$ радикалды осі ω_3 шеңберінің осі (сурет 13).

Бізде ω_1 шеңбері және онымен қиылыспайтын $\bar{P}\bar{Q}$ радикалды осі берілген бастапқы шарттар бар делік (14-сурет). Осы жерде берілген бастапқы шарттармен ω_3 шеңберін тұрғызып, гиперболалық инволюцияның X, Y қосарланған нүктелерін алу қиын емес.

Егер C' нүктесінен ω_3 шеңберіне жанама жүргізсек, онда u түзуіндегі эллипстік инволюцияны анықтайтын ω_1, ω_2 шеңберлерінің PQ радикалды осі жанама нүктесі арқылы өтеді (15-сурет). Бұл жағдайда гиперболалық инволюцияның ішкі A' және B нүктелерінің орындарын ауыстыру қажет. Сонда A, A' және B, B' нүктелері гармониялық үйлесімді бөлінеді.

Шеңбердің радикалды осі белгілі бір қасиеттерге ие және жазықтықта геометриялық

салуларды орындауда маңызды рөл атқарады. Бұл жұмыста біз шеңберлердің берілген радикалды осінің көмегімен проективті қатарлардың гармониялық үйлесімді нүктелерін анықтауға және гипер болалықтан эллипстік инволюцияға өтуді жүзеге асыруға болатынын көрсеттік.

Әдебиеттер тізімі

1. В.А. Короткий. Квадратичное преобразование плоскости, установленное пучком конических сечений. Журнал «Омский научный вестник. Инженерная геометрия и компьютерная графика». №1 (117). 2013. с.9-14.
2. Н.Ф. Четверухин. Проективная геометрия. Изд. 8-е. Учебник для пед.ин-тов. М., Просвещение, 1969. – 368 с.
3. [Глаголев](#) Н.А. Проективная геометрия. Изд. 2-е. М., Высшая школа, 1963. – 352 с.
4. А. Бернхардт. Проективная геометрия. Курс, основанный на геометрических построениях и наблюдениях. Учебник, предназначенный для преподавания и самостоятельного изучения./Пер. с нем. Чибисовой О.И. – М.: «Парсифаль» (Издательство Московского Центра вальдорфской педагогики), 2003.-184 с.
5. Горшкова Л.С., Паньженский В.И., Марина Е.В. Проективная геометрия: Учебное пособие для студентов и преподавателей педагогических вузов/ Пензенский гос. пед. ун-т им. В.Г.Белинского.- Пенза, 2003.–164с.
6. Б.И. Аргунов, М.Б. Балк. Геометрические построения на плоскости. Пособие для студентов педагогических институтов. Издание второе. М., Учпедгиз, 1957 — 268 с.
7. А. Скопец. Преобразование двух кривых второго порядка в две окружности посредством гомологии. Изв. вузов. Матем., 1964, номер 2, с. 139–143.
8. Артисевич А.Е., Лобода Н.А., Калашникова С.И., Куприенко Н.Н. Нестандартное решение одной геометрической задачи с помощью радикальных осей окружностей. Сборник статей Международной научно-практической конференции. Педагогические науки: Вопросы теории и практики. Пенза, 25 октября 2020 г. с. 143-145.
9. Д.В. Волошинов. Об уточнении некоторых понятий конструктивной геометрии. Геометрическое моделирование. Компьютерная графика в образовании. 24–27 сентября 2018, Томск, Россия. С. 350-353.
10. Волошинов Д.В. Конструктивное геометрическое моделирование. Теория, практика, автоматизация: монография / Д.В.Волошинов. – Saarbrücken: LambertAcademicPublishing, 2010. – 355 с.
11. Волошинов Д.В. Алгоритм решения задачи Аполлония на основе построения ортогональных окружностей. 26-я Международная конференция (GraphiCon2016), Россия, Нижний Новгород, 19–23 сентября 2016 г.
12. Понарин Я.П. Элементарная геометрия: в 2 т. – Т.1: Планиметрия, преобразования плоскости. – М.: МЦНМО, 2008.— 312 с.: ил.
13. Гирш Антон Георгиевич «Наглядная мнимая геометрия» М.: ООО «ИПЦ"Маска"», 2008 – 200 с., 150 рис.
14. Гирш А. Г. Мнимости в геометрии. Журнал «Геометрия и графика». М.: 2014, том 2, №2. с. 3-8.

Аннотация

Рассматривается инволюция проективных рядов с общим носителем, ее геометрическая интерпретация. Приняв частный случай геометрической интерпретации инволюции, решается задача построения гармонически сопряженных точек при заданных начальных условиях, когда даны одна окружность и радикальная ось этой окружности с пучком соответствующих окружностей с общей радикальной осью. Дана теорема о существовании единственной окружности в пучке, точки которой на линии центров составляют гармоническую четверку с соответствующими точками заданной окружности. Приводится способ построения искомой окружности в эллиптической и гиперболической инволюции с использованием частного случая теоремы Паскаля о шестиугольнике. Даны пояснения относительно гармонических отношений в гиперболической и параболической инволюциях.

Abstract

The involution of projective series with a common support and its geometric interpretation are considered. Taking the special case of the geometric interpretation of involution, the problem of constructing harmonically conjugate points is solved for given initial conditions, when one circle and a radical axis of this circle with a bundle of corresponding circles with a common radical axis are given. A theorem is given on the existence of a single circle in a bundle, whose points on the line of centers form a harmonic four with the corresponding points of a given circle. A method is given for constructing the required circle in elliptic involution using a special case of Pascal's hexagon theorem. Explanations are given regarding harmonic relations in hyperbolic and parabolic involutions.

жауапты:

ӘОЖ 502/504

А.А.Утебаев¹, А.Үкібай², Ж.Курганбеков³

¹Т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

²магистр-оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

³докторант-оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

СОЗАҚ АУДАНЫ ТАУЛЫ ЖОТА, ЖОЛ БОЙЫНЫҢ ТОПЫРАҚ ЖӘНЕ ӨСІМДІК ТАМЫРЛАРЫНДАҒЫ АУЫР МЕТАЛДАРДЫҢ (Pb ЖӘНЕ Cd) МӨЛШЕР ДЕҢГЕЙІН ЗЕРТТЕУ

Түйін

Топырақ бойында құнарлылық қасиеті, яғни өсімдіктерді сумен, басқа да қоректік элементтермен қамтамасыз ететін қабілеті болады. Механикалық құрамы (топырақ түйіршіктерінің мөлшері) бойынша топырақ құмды, құмдақ сазды және саз топырақ болып бөлінеді. Жасы мен генезисі бойынша — қыртысты күлгін топырақ, батпақты топырақ, ормандық сұр топырақ, қара топырақ, қоңыр топырақ, күрең топырақ, тағы басқалар болып бөлінеді. Топырақтың жер бетінде таралуы зоналық (горизонтальды және вертикальды) заңдылыққа байланысты. Топырақтағы ауыр металдар мен микроэлементтердің маңызды биогеохимиялық қасиеттері, топырақтағы химиялық элементтердің мөлшерін, топырақ сынамаларындағы айырмашылықтарды және химиялық элементтердің сандық және сапалық құрамдарын анықтау, мақаланың негізгі мақсаты. Ауыр металдар - бұл органикалық заттардың айналымына түсіп, негізінен тірі организмдерге әсер ететін биохимиялық белсенді элементтер. Ауыр металдарға хром, қорғасын, кадмий, сынап, мышьяк, никель және басқалары сияқты элементтер жатады. Топырақтағы ауыр металдардың миграциялануы, ең алдымен, топырақ-биогеохимиялық ортаның әртүрлілігін анықтайтын сілтілі-қышқылдық және тотығу-тотықсыздану жағдайларына байланысты. Ауыр металдардың топырақ профилінде миграциялануда маңызды рөл геохимиялық тосқауылдар алады, олар кейбір жағдайларда күшейеді, ал басқаларында әлсірейді, бұл топырақтың ауыр металдармен ластануына төзімділігін көрсетеді.

Кілттік сөздер: микроэлементтер, ауыр металдар, биогеохимиялық процестер, микроэлементтер, элементтердің күйі, аккумуляциялануы, миграциялануы, топырақ құрамы, топырақтың сорлануы, мониторинг.

Кіріспе

Ауылшаруашылық нысандарын ұтымды жобалау үшін, жер қорын есепке ала отырып топырақ карталарын, топырақ қасиеттері туралы мәліметтерді және топырақтың құнарлылығын арттыру бойынша ұсыныстарды қолға алу қажет. Топырақтың және аналық

жыныстардың химиялық құрамын білу су эрозиясымен, батпақтанумен, қышқылданумен, тұзданумен және топырақтың деградациясының басқа түрлерімен күресу шараларын жасауға мүмкіндік береді.

Топырақтың химиялық құрамы өсімдік құнарлылығының тікелей және топырақтың белгілі бір қасиеттерін анықтайтын топырақ құнарлылығының негізгі факторларының бірі болып табылады.

Топырақтың химиялық құрамын зерттеудің принциптік маңызы бар. Топырақтың химиялық құрамын білу топырақтанудың кез-келген сұрақтарына негізделеді.

Топырақтану - жер геодезисттерді, агрономдарды, агрохимиктерді, агроэкологтарды дайындаудағы ең маңызды пән және олардың практикалық қызметтерінің теориялық негіздерін құрайды. Топырақтану топырақтарды табиғи түзілімдер мен ауылшаруашылық өндірісінің құралдары ретінде зерттейді. Қазіргі топырақтанушылар топырақ процестерін және режимдерін топырақты жіктеу және бағалау, топырақтың құнарлылығын жақсарту шараларын жасау мақсатында зерттейді.

Сондықтан, ғылыми жұмыстың негізгі зертеу нысаны мен мақсаты ретінде қарастырылатын экологиялық мәселе, топырақтың химиялық құрамы туралы материалды игеру үшін жасалған, бұл олардың генезисін түсіну үшін негізделген және агроэкологиялық бағалау үшін өте қажет.

Теориялық талдау

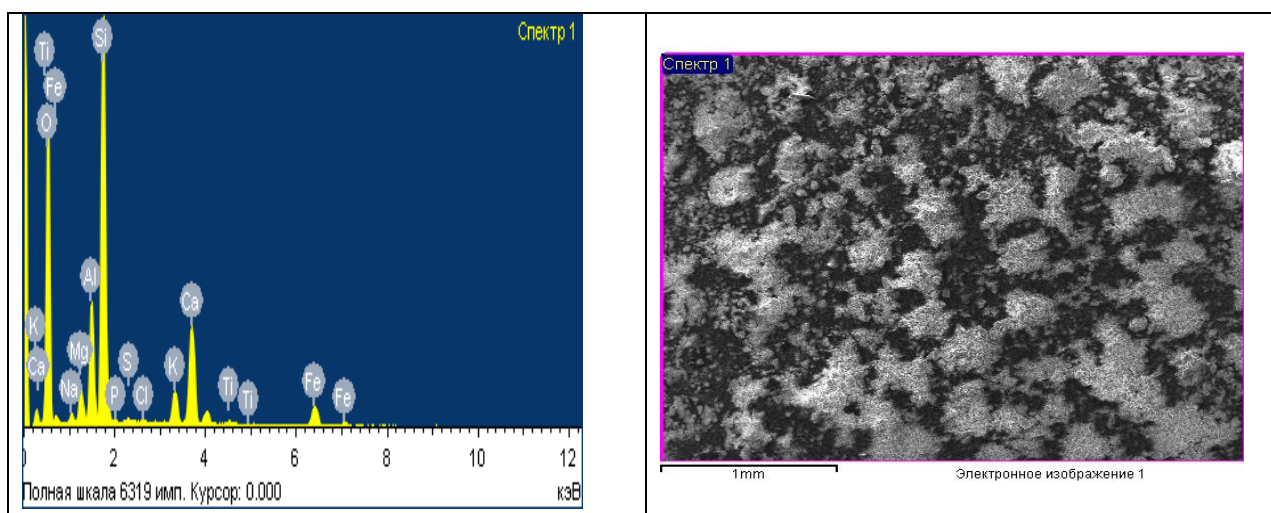
Бұл ғылыми жұмыстағы зерттеу нәтижелері, топырақтағы химиялық қосылыстардың алуан түрлілігін және жеке элементтердің топырақ түзілуіндегі, құнарлылығы мен топырақ қасиеттерінің нашарлауындағы рөлін түсінуге көмектеседі. Ауылшаруашылық өндірісінің негізгі құралы ретінде топырақтың құнарлылығы мен сапасын анықтайтын топырақ түзуші тау жыныстары мен топырақтың химиялық құрамы, оның құралуы мен қалыптасуына және оның қасиеттеріне қалай әсер ететіндігін түсінуге мүмкіндік береді.

Созақ ауданы таулы жота аймағындағы, жол бойындағы топырақ және өсімдіктер тамырларындағы ауыр металдардың (Pb және Cd) мөлшер деңгейін зерттеу мақсатындағы тапсырманы орындау үшін, ғылыми зерттеу жұмысын орындау барысында Созақ ауданы аймағынан (Созақ ауданы шекарасы, с.Жарты төбе, Таукент жотасы) алынған зерттеу үлгілерінің талдау жұмыстары Varian 820-MS индуктивті плазмамен байланысқан масс-спектрометрде жасалды. Ғылыми зерттеу жұмыстарын орындау барысында аталған аймақтардан алынған топырақ құрамы мен өсімдіктің тамырындағы ауыр металдар мен микроэлементтердің жинақталу мөлшері салыстырмалы түрде зерттелді.

Тәжірибелік бөлім

Созақ ауданы бойынша алынған топырақ үлгілерінің құрам

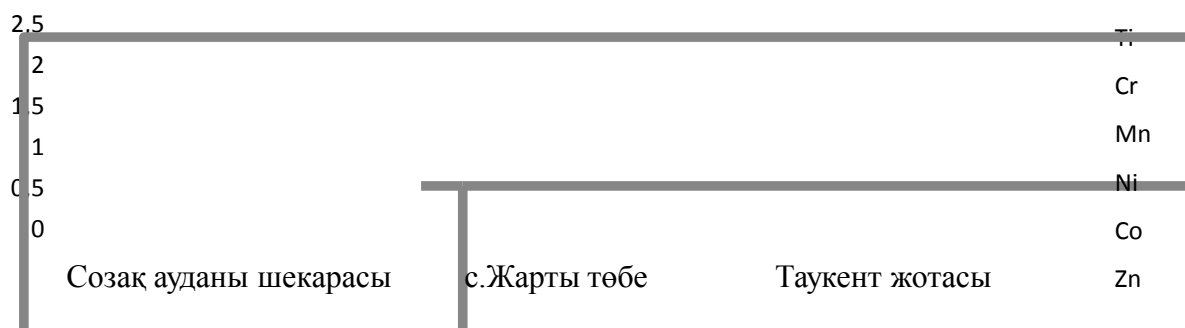
Зерттеуге алынған топырақ, өсімдік тамырлары физика- химиялық талдауға арнайы талаптарға сәйкес дайындалып, жасалған талдаудың көрсеткішін төмендегі кестеде берілді.

Сурет 1 - Масс спектрлік анализ

Кесте 1 - Созақ ауданы бойынша алынған топырақ үлгілерінің құрам көрсеткіші

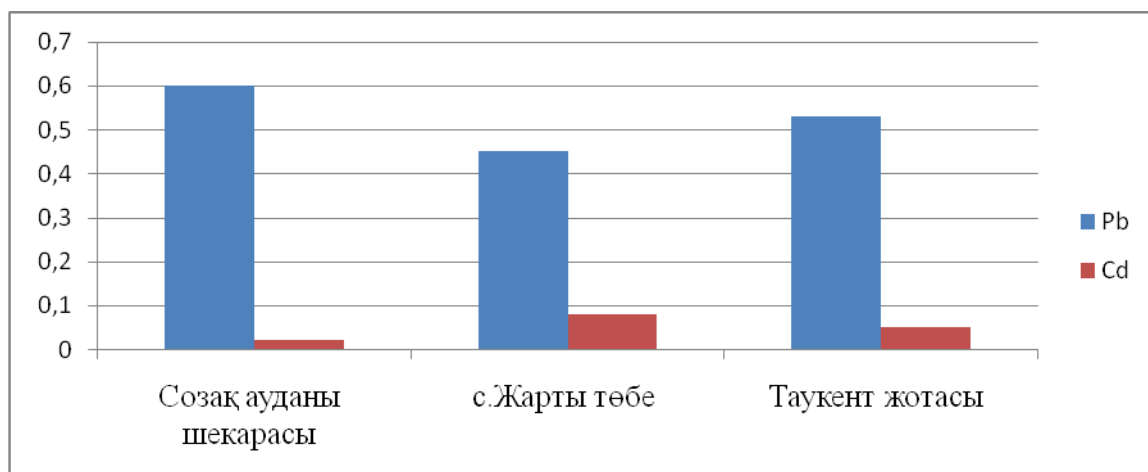
№	Үлгі атаулары	Ауыр металдардың және микроэлементтердің мөлшері мг / кг								
		Ti	Cr	Mn	Fe	Ni	Co	Zn	Pb	Cd
1	Созақ ауданы шекарасы	0,40	0	2,11	7,06	1,30	0,44	0,92	0,60	0,02
2	с.Жарты төбе	0,43	0,08	0,21	8,08	1,11	1,25	0,74	0,45	0,08
3	Таукент жотасы	0,32	1,75	0,35	9,60	1,19	1,32	0,75	0,53	0,05

Сурет 2 - Созақ ауданы бойынша алынған топырақ үлгілерінің құрам көрсеткіші мг / кг

Созақ ауданының зерттеліп отырған аймақтардан алынған топырақ үлгілеріндегі ауыр металдардың сандық және сапалық көрсеткіштері бойынша химиялық элементтердің активті қатары Созақ ауданының шекарасынан бастап Таукент жотасына дейін ең көп көрсеткіш темірдің мөлшері бірте бірте көбееді, ал Mn, Ni, Zn, Pb керісінше кемиді. Cr салыстырмалы түрде Жарты төбеде ізі көрінгенімен, Таукентте бірден көбейгенін байқаймыз. Титанның шама мөлшері жақын, ал кадмий Жарты төбе мен Таукентте ізі көрінді. Жалпы топырақтың қызыл қоңыр түке жақын болуы осы темірдің көптігінен деп қортындама жасаймыз.

Химиялық ластануға топырақ айтарлықтай бейімді келеді. Топыраққа түсетін химиялық элементтермен қосылыстардың жинақталуы, олардың бөлшек мөлшерінде таралуы, рН ортасына, топырақтың қышқылдығы мен негіздік ортасы, топырақтың гумустық қабатына, тұздық құрамына (карбонаттардың), химиялық элементтерді сіңіру қабілетіне және су режиміне байланысты болады.

Сурет 3 - Созақ ауданы бойынша алынған топырақ үлгілерінің құрамындағы қорғасын мен кадмийдің мөлшерлік көрсеткіші мг / кг

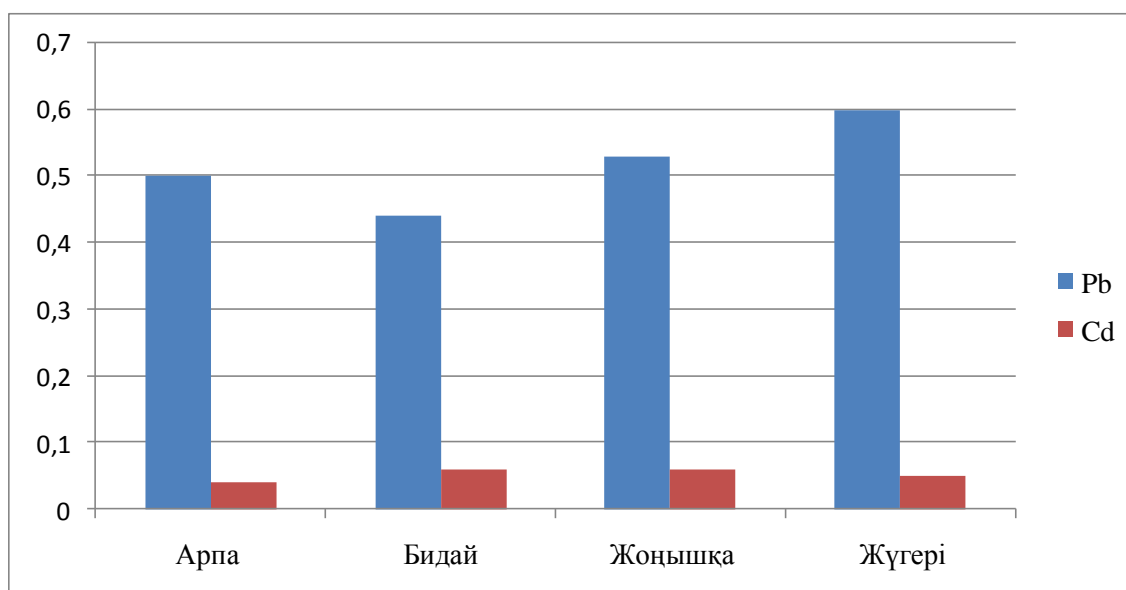
Нәтижелер мен талқылау

Қоршаған ортаға өнеркәсіптік кәсіпорындар, жылу электр станциялары мен көлік құралдарының ауыр металдарды шығаруына байланысты егістік алқаптар айтарлықтай антропогендік қысымға ұшырайды. Зерттеудің негізгі мақсаты: топырақтағы және құрғақ өсімдік сабақтарындағы, оның тамырларына, қорғасын мен кадмийдің құрамына экологиялық-токсикологиялық баға беру.

Биогеохимиялық циклдарға кіретін ауыр металдар (қорғасын, кадмий, және т.б.) топырақты ластайды және өсімдіктер арқылы жануарлар мен адамдардың ағзасына енеді - олар әртүрлі органдар мен тіндерде жиналып, әр түрлі патологияларды тудырады.

Кесте 2 - Созақ ауданы бойынша алынған өсімдіктердің тамырларының үлгілерінің құрам көрсеткіші (Pb, Cd)

№	Үлгі атаулары	Қорғасын мен кадмийдің мөлшері мг/кг	
		Pb	Cd
1	Арпа	0,50	0,04
2	Бидай	0,44	0,06
3	Жоңышқа	0,53	0,06
4	Жүгері	0,60	0,05

Сурет 4 - Созақ ауданы бойынша алынған Өсімдік тамырларының үлгілерінің құрамындағы қорғасын мен кадмийдің мөлшерлік көрсеткіші мг / кг

Бірқатар зерттеушілер соңғы кездері экологиялық зерттеулердің негізгі объектілері өнеркәсіптік қалалар мен оларға іргелес жатқан жерлердің аумағына айналғанын көрсетеді. Алайда, ғылыми зерттеу нәтижелеріне сүйенсек, олар Созақтың дала топырағында жем-шөп дақылдарының өсу кезеңінде қорғасын мен кадмийдің мөлшері ШПК-дан аспайды - айтарлықтай артық табылған жоқ. **Топырақтағы ауыр** металдар өсімдік тағамдарын байытып адам ағзасына және шөпқоректілердің ішіне енеді. Сондықтан, ауыр металдармен аздап ластанған топырақтардан жинақталған өсімдік өнімдері (азық-түлік, жем) арқылы, біртіндеп адам мен жануарларға әсер етуі өсуі мүмкін.

Ғылыми әдебиеттерді талдау көрсеткендей, ауыр металдардың тірі организмдерге әсері әр түрлі. Бұл металдардың химиялық сипаттамаларына, организмдердің оларға қатынасына және қоршаған ортаның жағдайына байланысты. Сондықтан кадмий мен қорғасынды қосатын ерекше улы металдар тобы ажыратылады.

Қорғасын қоршаған ортаны ластаушы басымдылық ретінде қызығушылықты арттырды. Бұл металл микроорганизмдерге, өсімдіктерге, жануарларға және адамдарға улы. Алайда бірқатар зерттеушілер қорғасынның жануарлар үшін өмірлік маңызы бар екеніне дәлелдер келтіреді. Оның жемдегі концентрациясы 0,05-0,5 мг/кг-нан аз болса, егеуқұйрықтар бұл элементтің жетіспеушілігін сезінеді. Өсімдіктерге де аз мөлшерде қажет. Оның құрамы өсімдіктердің жер үсті бөлігінде 2-ден 6 мг/кг-ға дейін болса, қорғасын тапшылығы болуы мүмкін.

Бірақ өсімдіктердегі қорғасынның мөлшері оның топырақтағы жоғары концентрациясымен байланысты, ол тыныс алуды тежейді және фотосинтез процесін басады. Нәтижесінде өсімдіктердің өнімділігі төмендейді және өнімнің сапасы күрт нашарлайды. Қорғасынның жағымсыз әсерінің сыртқы белгілері айтатын болсақ, қою жасыл жапырақтардың пайда болуы, ескі жапырақтардың бұралуы, өсімдіктің өсуі.

Қорғасынның 10 мг/кг-нан жоғары концентрациясы көптеген дақылдар үшін улы болып табылады.

Кадмий жануарлар организмдері үшін тіпті аз концентрацияда улы болып саналады. Ол сонымен қатар кейбір жануарлардың өсуіне түрткі болатын микроэлементтер тобына жатады, бірақ өсімдіктерге әсері әлі анықталған жоқ десекте болады. Дегенімен, ғылыми

әдебиеттерде кадмийдің өсімдіктерге уыттылығы туралы мәліметтер бар, олар ферменттер белсенділігінің бұзылуымен, фотосинтездің тежелуімен, транспирацияның бұзылуымен - өсімдіктерде, өсудің тежелуінде, тамыр жүйесінің зақымдануында және хлорозда көрінеді, жапырақтарынан байқалады.

Өсімдіктер кадмийді топырақтан 70% -ке дейін және ауадан 30% -ды ғана сіңіретіндіктен, өсімдік тектілері (адамдар, жануарлар үшін) тірі организмдердің кадмиймен улануының негізгі көзі деп санауға болады. Алайда кадмий қосылыстарының өте төмен концентрациясында ферменттердің белсенділігі төмендейді, басқа микроэлементтердің ассимиляциясы мен алмасуы бұзылады. Бұл олардың жетіспеушілігін тудыруы мүмкін.

Кадмийдің бүйрек функциясының бұзылуына, өкпе жеткіліксіздігіне, остеомаляцияға (Остеомаляция (латынша osteomalacia көне грек тілінен аударғанда $\delta\sigma\tau\epsilon\omicron\nu$ - сүйек + $\mu\alpha\lambda\alpha\kappa\iota\alpha$ - жұмсақтық - сүйектердің жұмсаруы) сүйек тінінің минералдануының жеткіліксіздігімен сипатталатын жүйелі ауру. Бұл D дәруменінің жетіспеушілігінен, оның метаболизмінің бұзылуынан, сондай-ақ олардың бүйректе сүзілуінің жоғарылауынан немесе ішекте сіңуінің бұзылуынан туындаған макро- және микроэлементтердің жетіспеушілігінен болуы мүмкін. Остеомаляция кезінде сүйек затының жалпы көлемі артады, бірақ оның минералдануы төмендейді), анемияға және иістің жоғалуына, өсудің айтарлықтай төмендеуімен қаңқа деформациясына, бел аймағындағы ауырсынуға, үйрек жүрісіне және т.б. әкелуі мүмкін екендігі туралы дәлелдер бар .

Сонымен, кадмий тірі организмдердің метаболизм циклына кедергі келтіретін және адамдар мен жануарлардың бірқатар ауруларын тудыратын, құрамында өте улы қосылыстар жинауға және түзуге қабілетті екенін көрсетеді. Сондықтан, қазіргі уақытта топырақта да, өсімдік материалдарындағы (жемде де) кадмий мөлшерінің проблемасы өзекті болып отыр.

Сондықтан да бұл жұмыстың негізгі мақсаты ретінде, топырақтағы қорғасын мен кадмийдің құрамына экологиялық-токсикологиялық баға беру, Созақтың дала алқаптарының бір жылдық азықтық дақылдарының құрғақ заттары және вегетациялық кезеңнің негізгі кезеңдеріндегі олардың құрамына мониторинг жүргізу арқылы Созақ ауданынан келетін өсімдік өнімдерінің сапалық көрсеткіштері арқылы, топырақ құрамының сапасын бағалай отыра адам өміріне және қоршаған ортаға келтіретін әсерлері арқылы әртүрлі аурулардың алдын алу шараларына назар аудару осы жұмыстың негізіне айналып отыр.

Қорытынды

Қорыта келе айтқанда, ғылыми жұмыстың негізгі мақсаты Созақ ауданы таулы жота аймағындағы, жол бойындағы топырақ және өсімдіктер тамырларындағы ауыр металдардың (қорғасын және кадмийдің) мөлшер деңгейін зерттеу. Өсімдіктің жер асты бөлігіндегі, топырақтағы ауыр металдардың жинақталу мөлшері салыстырмалы түрде зерттелді. Зерттеуге алынған топырақ, өсімдік тамырлары физика химиялық талдауға арнайы талаптарға сәйкес дайындалып, жасалған анализдің көрсеткіштерін Varian 820-MS индуктивті плазмамен байланысқан масс-спектрометрде талдау жасалды. Алынған талдау нәтижелерінің қортындылары кестеде талдауға беріліп отыр.

Ғылыми жұмыстың өту жоспарында көрсетілгендей: Кіріспеде жұмыстың ғылыми экологиялық проблемаларының қазіргі жағдайын анықтау, бағалау, тақырыбының өзектілігі, зерттеу және зерттеу әдістері, зерттеудің мақсаты мен міндеттері, ғылыми жаңалығы және оның практикалық маңыздылығы туралы қысқаша сипаттамалар берілді. Зерттеудің негізгі мәселесі бойынша, Созақ аймағынан алынған үлгілердің сандық және сапалық көрсеткіштері нәтижесінде ауыр металдардың мөлшері ШРК деңгейінен аспайды деген қорытынды жасауға болады. Мамандандырылған зертханада жүргізілген зерттеу ауыр металдардың (Pb, Cd) жылжымалы және сусымалы түрлерінің құрамында анықтады.

Ғылыми – зерттеу жұмыстарында алынған нәтижелерді талдау ғылыми жұмыстың негізгі бөлімін құрайды. Жалпы зерттеліп отырған ауыр металдардың (Pb, Cd) топырақтағы және өсімдіктердегі қасиеттері, тірі организмдер үшін олардың маңызы, ғылыми зерттеу бөлімінде толық қарастырылды.

Әдебиеттер тізімі

1. ГОСТ 27593-88 (СТ СЭВ 5298-85) "Почвы. Термины и определения".
2. ГОСТ 17.2.2.01-81 (СТ СЭВ 4470-84) "Охрана природы. Почвы. Номенклатура показателей санитарного состояния".
3. Библиография для Почва тяжелых металлов: с.104-105
4. Экологическая биотехнология (1990) с.342-344
5. Утебаев А.А., и др. Топырақтағы микроэлементтердің маңыздылығы мен рөлі. Международной научно-практической конференции «Ауезовские чтения - 16: третья модернизация Казахстана - новые концепции и современные решения» посвященная 120-летию М.О.Ауезова Том 8. Шымкент, 2018.
6. Утебаев А.А., и др. ОҚО Арыс ауданына қарасты аумақтардан алынған топырақ үлгілерінің құрамындағы ауыр металдар мен микроэлементтердің мөлшерін анықтау. III International conference «Industrial technologies and engineering» ICITE-2017, October 28-29. M.Auezov South Kazakhstan State University Shymkent, Kazakhstan(II).
7. Утебаев А.А., Исаева Р.А., Шингисбаева Ж.А. ОҚО Ленгер аумағындағы топырақ құрамындағы элементтердің ауылшаруашылық өнімдері мен адам ағзасы үшін маңызы. г.Семей. ISSN журналы: 1607-2774. Вестник ГУИМШ.№1(85)-2019г. 131-134с.

Аннотация

Почва обладает плодородными свойствами, то есть способностью обеспечивать растения водой и другими питательными веществами. По механическому составу (размеру почвенных гранул) почвы делятся на супесчаные, супесчаные и суглинистые. По возрасту и генезису кора делится на пурпурную почву, болотистую почву, лесную серую почву, чернозем, бурый почву, пурпурную почву и другие. Распределение почвы по поверхности зависит от зональной (горизонтальной и вертикальной) закономерностей. Основная цель статьи - важные биогеохимические свойства тяжелых металлов и микроэлементов в почве, определение количества химических элементов в почве, различия в образцах почвы и количественный и качественный состав химических элементов. Тяжелые металлы - это биохимически активные элементы, которые попадают в круговорот органических веществ и в основном поражают живые организмы. К тяжелым металлам относятся такие элементы, как хром, свинец, кадмий, ртуть, мышьяк, никель и другие. Миграция тяжелых металлов в почве зависит, прежде всего, от щелочно-кислых и окислительно-восстановительных условий, которые определяют разнообразие почвенно-биогеохимической среды. Важную роль в миграции тяжелых металлов в почвенном профиле играют геохимические барьеры, которые в одних случаях усиливаются, а в других ослабевают, что свидетельствует об устойчивости почвы к загрязнению тяжелыми металлами.

Abstract

The soil has fertile properties, that is, the ability to provide plants with water and other nutrients. According to the mechanical composition (size of soil granules), soils are divided into sandy loam, sandy loam and loamy. By age and genesis, the bark is divided into purple soil, swampy soil, forest gray soil, black soil, brown soil, purple soil and others. The distribution of soil over the surface depends on the zonal (horizontal and vertical) patterns.

The main goal of the article is the important biogeochemical properties of heavy metals and trace elements in the soil, determination of the amount of chemical elements in the soil, differences in soil samples and the quantitative and qualitative composition of chemical elements. Heavy metals are biochemically active elements that enter the cycle of organic matter and mainly affect living organisms. Heavy metals include elements such as chromium, lead, cadmium, mercury, arsenic, nickel, and others.

The migration of heavy metals in the soil depends primarily on alkaline-acid and redox conditions, which determine the diversity of the soil-biogeochemical environment. An important role in the migration of heavy metals in the soil profile is played by geochemical barriers, which in some cases increase and in others weaken, which indicates that the soil is resistant to heavy metal pollution.

ӘОЖ 502/504

А.А. Утебаев¹, А.Үкібай¹, Ж.Курганбаев¹

¹т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

¹магистр-оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

¹докторант-оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

СОЗАҚ АУДАНЫ АВТОЖОЛ БОЙЫНДАҒЫ ТОПЫРАҚ ҮЛГІЛЕРІНДЕГІ АУЫР МЕТАЛДАРДЫҢ (Fe, Mn, Zn, Cr) МӨЛШЕР ДЕҢГЕЙІН ЗЕРТТЕУ

Түйін

Топырақтағы ауыр металдар мен микроэлементтердің маңызды геохимиялық қасиеттері, топырақтағы химиялық элементтердің (Fe, Mn, Zn, Cr) мөлшерін, олардың созақ ауданындағы егістік алқаптардағы таралуы мен әсерлері. Топырақ үлгілеріндегі химиялық элементтердің сандық және сапалық құрамдарын анықтау. Ауыр металдардың органикалық заттардың айналымына түсіп, тірі организмдерге әсер ететін биохимиялық белсенділігі. Ауыр металдардың ішіндегі темір, марганец, мырыш, хром және басқалары сияқты элементтердің топырақ және өсімдіктердегі қасиеттері мен құрамдары. Топырақтағы ауыр металдардың миграциялануы, ең алдымен, топырақ-геохимиялық ортаның әртүрлілігін анықтайтын сілтілі-қышқылдық және тотығу-тотықсыздану жағдайларына байланысты болуы. Ауыр металдардың топырақ профилінде миграциялануда маңызды рөл геохимиялық тосқауылдар алады, олар кейбір жағдайларда күшейеді, ал басқаларында әлсірейді (сақтау қабілетіне байланысты), бұл топырақтың ауыр металдармен ластануына төзімділігін көрсетеді. Геохимиялық кедергілердің әрқайсысы геохимиялық қасиеттері ұқсас химиялық элементтердің белгілі бір тобын сақтайды. Негізгі топырақ түзуші процестердің ерекшелігі және су режимінің типі ауыр металдардың топырақта таралу сипатын анықтайды: жинақтау, сақтау немесе шығару. Топырақ профилінің әр түрлі бөліктерінде (бетінде, жоғарғы жағында, ортасында) ауыр металдар жиналатын топырақ топтары анықталды.

Кілттік сөздер: микроэлементтер, ауыр металдар, биогеохимиялық процестер, микроэлементтер, элементтердің күйі, аккумуляциялануы, миграциялануы, топырақ құрамы, топырақтың сорлануы, мониторинг.

Кіріспе

Созақ ауданының таулы жоталары бойынша қоршаған орта мен шаруашылық алқаптарының ауыр металдармен ластануы, өсімдік атауларының түрлерінің ауыр металдар мен микроэлементтерді өз бойына жинақтауы, оларды аккумуляциялау мен миграциялану қасиеттеріне, олардың ауыр металдарға төзімділік қасиеттері мен оларды тасмалдауын зерттеу ғылыми жұмыстың өзекті мәселесі болып саналады. Топырақтың ластануын анықтау жолдарының физикалық, химиялық және биологиялық тәсілдерінің ішіндегі тиімді мүмкіндіктерін қарастыру. Қоршаған ортаны қалпына келтіру мәселесімен қатар, халықты таза сапалы өніммен қамтамасыз ету үшін ауылшаруашылық өнімдерінің құрамындағы ауыр металдардың мөлшері, өнімнің сапалық көрсеткіші ретінде, олардың ауыр металдарға төзімді сорттарын таңдау биотехнология мен экология ғылымдарының басты мәселесі болады. Заманауи көзқараспен қарағанда ауыр металдар адам ағзасына ауылшаруашылық өнімдері арқылы түсіп, олардан келетін көптеген аурулардың себебі болып табылады. Ауыр металдардың таралу мөлшері және қоршаған ортадағы миграциялану қасиетінің қарқындылығы экожүйелердің және адам денсаулығының қалыпты жұмыс істеуі үшін қауіпті болды.

Сондықтан, топырақ пен тамақ өнімдеріндегі, оның ішінде өсімдік өнімдеріндегі ауыр металл мөлшерін, құрамын зерттеу және оны бақылау өзекті болып табылады және халықтың денсаулығына, әсіресе Созақ ауданы аймағында экологиялық қауіпті есептеу үшін негіз бола алады.

Теориялық талдау

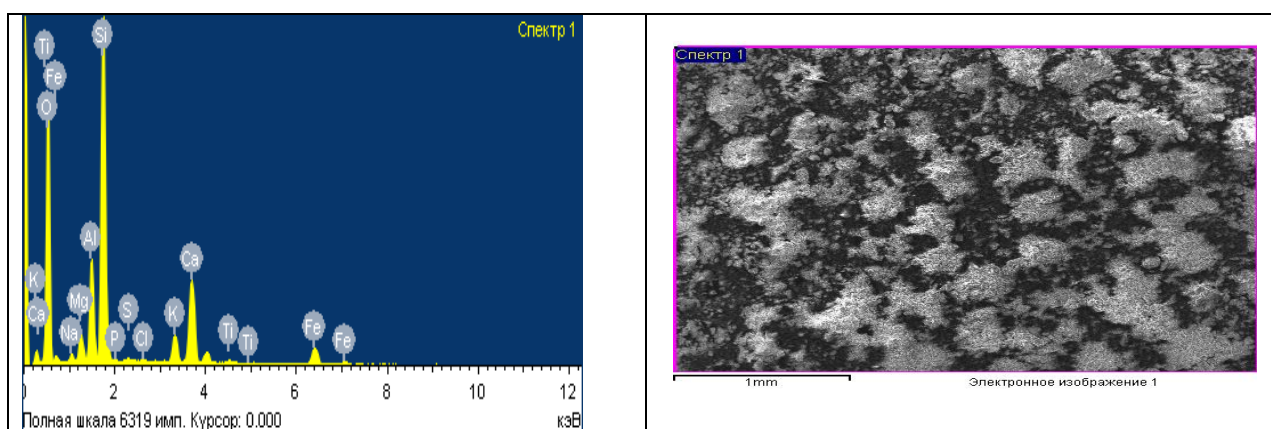
Мақаладағы қарастырып отырған ғылыми жұмыс, ОҚО аймағындағы жүйелі түрде жүргізіліп отырған биогеохимиялық зерттелердің бір бөлігі. Соның бір бағыты Созақ ауданынан өтетін жол торабына жақын таулы жота және оның етегіндегі егістік алқапты жерлердегі «топырақ-өсімдік тамыры» жүйесіндегі жалпы химиялық элементтердің ішіндегі ауыр металдардың миграциялық мүмкіндіктерін зерттеу, ауыр металдардың топырақ пен өсімдіктегі белсенді мөлшерін анықтау, табиғи объектілердің, егістік алқаптардың, яғни зерттеліп отырған өсімдік үлгілерінің ластану деңгейін болжау, ластанудың келеңсіз әсерлеріне жол бермеу мақсатында ауыр металдар мен микроэлементтердің ғылыми негіздемелері зерттелді.

Тәжірибелік бөлім

Ғылыми зерттеу жұмыстарын орындау барысында Созақ ауданы автожол бойындағы топырақ және өсімдіктер тамырларындағы ауыр металдардың (Fe, Mn, Zn, Cr) мөлшер деңгейін зерттеу аталған аймақтардан алынған топырақ құрамы мен өсімдіктің тамырындағы ауыр металдар мен микроэлементтердің жинақталу мөлшері салыстырмалы түрде зерттелді. Зерттеу объектілері ретінде Созақ ауданы аймағынан (Созақ өткелі, с.Жарты төбе, Таукент жолторабы) алынған. Зерттеу үлгілерінің талдау жұмыстары Varian 820-MS индуктивті плазмамен байланысқан масс-спектрометрде жасалды.

Зерттеуге алынған топырақ үлгілерінің құрамы

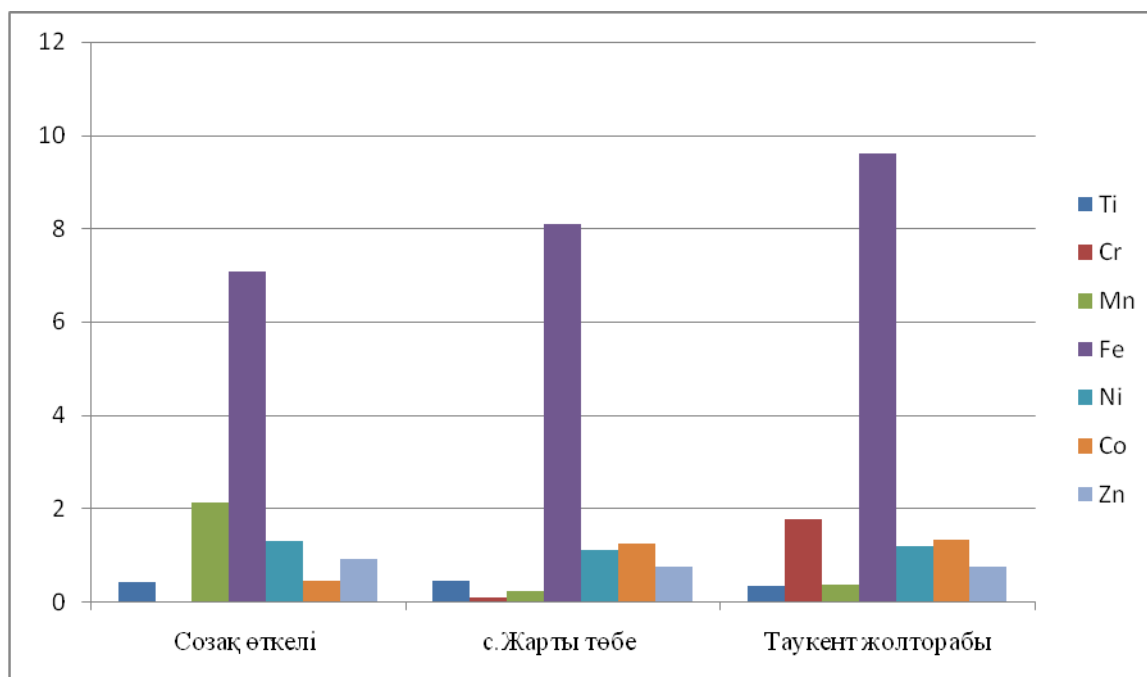
Зерттеуге алынған топырақ, өсімдік тамырлары физика- химиялық талдауға арнайы талаптарға сәйкес дайындалып, жасалған талдаудың көрсеткішін төмендегі кестеде берілді.

Сурет 1- Масс спектрлік анализ

Кесте 3 - Созақ ауданы бойынша алынған топырақ үлгілерінің құрам көрсеткіші

№	Үлгі атаулары	Ауыр металдардың және микроэлементтердің мөлшері мг / кг						
		Ti	Cr	Mn	Fe	Ni	Co	Zn
1	Созақ өткелі	0,40	0	2,11	7,06	1,30	0,44	0,92
2	с.Жарты төбе	0,43	0,08	0,21	8,08	1,11	1,25	0,74
3	Таукент жолторабы	0,32	1,75	0,35	9,60	1,19	1,32	0,75

Сурет 1 - Созақ ауданы бойынша алынған топырақ үлгілерінің құрам көрсеткіші мг / кг

Нәтижелер мен талқылау

Созақ ауданының зерттеліп отырған аймақтардан алынған топырақ үлгілеріндегі ауыр металдардың сандық және сапалық көрсеткіштері бойынша химиялық элементтердің активті қатары Созақ ауданының шекарасынан бастап Таукент жотасына дейін ең көп көрсеткіш темірдің мөлшері бірте бірте көбееді, ал Mn, Ni, Zn керісінше кемиді. Cr салыстырмалы түрде Жарты төбеде ізі көрінгенімен, Таукентте бірден көбейгенін байқаймыз. Титанның шама мөлшерлері шамалас. Жалпы топырақтың қызыл қоңыр түске жақын болуы осы темірдің көптігінен деп қарғындама жасаймыз.

Темір - литосферада ең көп кездесетін элементтердің бірі. Оның жер қыртысындағы мөлшері 5,1% жетеді, бұл оттегіден (49,4%), кремнийден (28,6%) және алюминийден (8,32%) кейінгі төртінші орын. Ферругинді түйіндер мен қабаттасулар топырақтарда да жиі байқалады, бұл кезде топырақтардағы темірдің орташа мөлшері 3,8% құрайды. Топырақта темірдің негізгі жинақталу көзі - аналық жыныстардың бастапқы минералдары. Оларда темір қара, оксид және гидроксид қосылыстарында болады. Топырақтың генезисі үшін темірдің маңызды белгілерінің бірі - оның валенттілігін өзгерту мүмкіндігі. Fe^{3+} және Fe^{2+} түрінде топырақта темірдің болуы топырақ режимдерімен анықталады. Аэробты жағдайда ол үш валентті (Fe_2O_3 - топырақ суларында іс жүзінде ерімейтін оксид), ал анаэробты жағдайда екі валентті (FeO - ең еритін және қозғалмалы).

Марганец. Табиғатта кең таралған металл. Ол топырақта болатын барлық тірі организмдердің тұрақты құрамдас бөлігі болып табылады. Әрқашан темір кенімен бірге жүреді. Марганец маңызды микроэлемент болып табылады. Оның топырақта болмауы өсімдік ауруларына әкеледі (жапырақтардың жеке бөліктері өледі, тұқымның өсуі баяулайды және т.б.), сондықтан мұндай топырақтарға марганец микроэлементтік тыңайтқыштары, әдетте марганец сульфаты түрінде енгізіледі. Жемде марганецтің болмауы ауылшаруашылық жануарларының жағдайына теріс әсер етеді.

Көптеген жұмыстар марганецтің физиологиялық маңызын, әсіресе хлорофиллдің түзілуін көрсетті. Марганец егістіктерде аз мөлшерде тасымалданады, әдетте топырақта бұл элемент өсімдіктердің қажеттіліктерін қанағаттандыруға жеткілікті мөлшерде болады. Дегенмен, топырақ марганеці кейбір жағдайларда өсімдіктерге қол жетпейтін пішінде болуы

мүмкін, соның салдарынан оның жетіспеуі байқалады. Топырақта марганецтің болмауы картоптың, қырыққабаттың, қызанақтың жапырақтарының сарғаюына әкеледі. Дәнді дақылдарда жапырақтары ақ, қоңыр немесе қоңыр жолақтарға айналады. Бидай, арпа, сұлы, қант, мал азықтық және ас қызылшасы, жүгері, темекі, қырыққабат, жеміс ағаштары марганецтің болмауына ерекше әсер етеді.

Марганец тірі жасушаның тотығу-тотықсыздану процестеріне және азот алмасуына қатысады, тыныс алудың қарқындылығына ықпал етеді. Өсімдіктер үшін қол жетімді нысанда марганецтің болмауы, бейтарап және аздап сілтілі топырақтарға тән.

Мырыш хлорофиллдің түзілуіне қатысады және хлорофиллдің белокпен байланысының тұрақтылығын анықтайды, оның мерзімінен бұрын ыдырауын болдырмайды, минералды қоректік элементтерді ассимиляциялау процестеріне әсер етеді, атап айтқанда, олардың тамыр жүйесімен сіңірілуі және өсімдіктің жер үсті мүшелеріне тасымалдануы. Ол ферменттердің әсерін белсендіреді, тыныс алуға, ақуыздар мен ауксиндердің синтезіне қатысатын ферменттік жүйелердің бөлігі болып табылады, өсімдіктердің ыстыққа, құрғақшылыққа және суыққа төзімділігін арттырады, өсу процестерін реттеуде маңызды рөл атқарады. Мырыштың қызметі - өсімдікке хлорофилл өндіруге көмектесуі.

Мырыш, ең маңызды микроэлементтердің бірі және бірнеше ферменттер мен ақуыздардың маңызды құрамдас бөлігі, өсімдіктерге аз мөлшерде ғана қажет. Дегенмен, бұл өсімдіктердің дамуы үшін өте маңызды, өйткені ол процестердің кең ауқымында маңызды рөл атқарады.

Мырыштың жетіспеушілігімен жасушаның бөлінуі және өсімдіктердің өсуі тежеледі, ал қалыптасқан жапырақтар сары-жасыл түске ие болады, боялады және өледі; жас жапырақтары кішкентай, жиектері толқынды, асимметриялық; ағаштарда, атап айтқанда алмада, алмұртта, жаңғақта, жеміс бұршіктері бұтақтардың төбесінде нашар орналасады, қысқартылған түйіндері бар қашу және кішкентай жапырақтары пайда болады - розетка деп аталады.

Мырыштың жетіспеушілігі тұқымның дамуына әсер етеді: гүлдену кешіктіріледі немесе мүлде болмайды, жүгері масақтарында деформацияланған дәндер пайда болады. Нуклеин қышқылдары мен триптофан синтезі де бұзылады. Мырыш жетіспесе аммоний азотының сіңірілуі азаяды, өсімдіктерде қант мөлшері азаяды, органикалық қышқылдар деңгейі жоғарылайды, белок синтезі бұзылады, амидтер мен аминқышқылдарының мөлшері артады.

Жеміс және цитрус дақылдары, жүзім, жүгері, құлмақ, соя, зығыр, қызанақ, құмай, бұршақ дақылдары мырыш тапшылығына сезімтал;

аз сезімтал – қызылша, күнбағыс, беде, пияз, картоп, қырыққабат, қияр, жидектер;

дерлік сезімтал емес - сұлы, қара бидай, бидай, арпа, сәбіз. Мырыш күріштің дамуы үшін ерекше маңызды, бұл мәдениеттің ерекшелігіне байланысты.

Хром (Cr) – өте улы элемент. Топырақта оның мөлшері $1,9 \cdot 10^{-2}\%$ құрайды. Хром – өсімдіктер мен жануарлардың жасушаларында үнемі болатын биогенді элементтердің бірі. Хромның фитоуыттылығы оның валенттілігіне байланысты, ол топырақтағы элементтің қозғалғыштығын және оның өсімдіктерге қолжетімділігін анықтайды. Топырақтың хроммен ластануы олардың биохимиялық белсенділігіне теріс әсер етеді, микрофлораның өмірлік белсенділігін құрайды.

Химиялық ластануға топырақ айтарлықтай бейімді келеді. Топырақтың химиялық ластанушы заттарға төзімділік дәрежесі, зерттелетін топырақты ластайтын белгілі бір химиялық ластанушы компонентке немесе заттар тобына қатысты бағаланады. Химиялық ластанушы заттарға төзімділік дәрежесі және жауап реакцияларының сипаты бойынша топырақтар мыналарға бөлінеді: 1) өте төзімді; 2) орташа төзімді; 3) тұрақсыз. Топырақтың химиялық ластанушыларға төзімділік дәрежесі келесі негізгі көрсеткіштермен сипатталады: 1) гумустың күйі; 2) қышқыл-негіздік қасиеттері; 3) тотығу-тотықсыздану қасиеттері; 4) катион

алмасу қасиеттері; 5) биологиялық белсенділік; 6) жер асты суларының деңгейі; 7) еритін түрдегі топырақтағы заттардың үлесі. Топырақтың химиялық ластағыштарға төзімділігін бағалау кезінде келесі көрсеткіштерді ескеру қажет: 1) топырақ қасиеттерінің маусымдық немесе қысқа мерзімді (2–5 жыл) өзгерістерін сипаттайтын мәліметтер. Топырақ қасиеттерінің қысқа мерзімді өзгерістері ылғалдылық динамикасы, рН мәні, топырақ еритінділерінің құрамы, топырақтың тыныс алуы, өсімдіктерге жететін қоректік заттардың мөлшері бойынша диагностикаланады. 2) ластану нәтижесінде қасиеттердің өзгеруінің қолайсыз тенденцияларын көрсететін 5-10 және одан да көп жыл ішінде көрінетін ұзақ мерзімді өзгерістердің көрсеткіштері; оларға қарашіріктің құрамы мен қорының мерзімдік өзгерістері, гумин қышқылдары көміртегінің фульвоқышқылдар көміртегіне қатынасы, топырақ эрозиясының жоғалуы, құрылымдық жағдайы, алмасатын катиондардың құрамы, жалпы сілтілік, қышқылдық, тұз мөлшері жатады. 3) биологиялық сынақтар, микроморфологиялық бақылаулар, топырақтың су-тұз, тотығу-тотықсыздану және қышқыл-негіз режимдерін талдау үшін жарамды топырақ қасиеттерінің қолайсыз өзгерістерінің дамуын (пайдасын) ерте диагностикалау көрсеткіштерін ескеру керек.

Қоршаған ортаға өнеркәсіптік кәсіпорындар, жылу электр станциялары мен көлік құралдарының ауыр металдарды шығаруына байланысты егістік алқаптар айтарлықтай антропогендік қысымға ұшырайды. Зерттеудің негізгі мақсаты: топырақтағы және құрғақ өсімдік сабақтарындағы, оның тамырларына, (Fe, Mn, Zn, Cr) құрамына экологиялық-токсикологиялық баға беру.

Биогеохимиялық циклдарға кіретін ауыр металдар (темір, марганец, никель, хром, мырыш, кобальт, және т.б.) топырақты ластайды және өсімдіктер арқылы жануарлар мен адамдардың ағзасына енеді - олар әртүрлі органдар мен тіндерде жиналып, әр түрлі патологияларды тудырады.

Қорытынды

Қорыта келе айтқанда, ғылыми жұмыстың негізгі мақсаты Созақ ауданы таулы жота аймағындағы, жол бойындағы топырақ ауыр металдардың (Fe, Mn, Zn, Cr) мөлшер деңгейін зерттеу. Топырақтағы ауыр металдардың жинақталу мөлшері салыстырмалы түрде зерттелді. Зерттеуге алынған топырақ физика химиялық талдауға арнайы талаптарға сәйкес дайындалып, жасалған анализдің көрсеткіштерін Varian 820-MS индуктивті плазмамен байланысқан масс-спектрометрде талдау жасалды. Алынған талдау нәтижелерінің қортындылары кестеде талдауға беріліп отыр.

Созақ ауданы таулы жота аймағындағы, жол бойындағы топырақтағы ауыр металдардың (темір, марганец, никель, хром, мырыш және кобальт) мөлшер деңгейін зерттеп, алынған зерттеу үлгілерінің анализдерін зерттеу нәтижесінде ауыр металдардың мөлшері ШРК деңгейінен аспайды деген қорытынды жасауға болады. Мамандандырылған зертханада жүргізілген зерттеу ауыр металдардың (Fe, Mn, Zn, Cr) жылжымалы және сусымалы түрлерінің құрамында анықтады. Жалпы зерттеліп отырған ауыр металдардың (Fe, Mn, Zn, Cr) топырақтағы және өсімдіктердегі қасиеттерін, тірі организмдер үшін олардың маңызын ғылыми зерттеу бөлімінде толық қарастырылды.

Әдебиеттер тізімі

1. ГОСТ 27593-88 (СТ СЭВ 5298-85) "Почвы. Термины и определения".
2. ГОСТ 17.2.2.01-81 (СТ СЭВ 4470-84) "Охрана природы. Почвы. Номенклатура показателей санитарного состояния".
3. Библиография для Почва тяжелых металлов: с.104-105
4. Экологическая биотехнология (1990) с.342-344
5. Утебаев А.А., и др. Топырақтағы микроэлементтердің маңыздылығы мен рөлі. Международной научно-практической конференции «Ауезовские чтения - 16: третья модернизация Казахстана - новые концепции и современные решения» посвященная 120-летию М.О.Ауезова Том 8. Шымкент, 2018.

6. Утебаев А.А., и др. ОҚО Арыс ауданына қарасты аумақтардан алынған топырақ үлгілерінің құрамындағы ауыр металдар мен микроэлементтердің мөлшерін анықтау. III International conference «Industrial technologies and engineering» ICITE-2017, October 28-29. M. Auezov South Kazakhstan State University Shymkent, Kazakhstan (II).
7. Утебаев А.А., Исаева Р.А., Шингисбаева Ж.А. ОҚО Ленгер аумағындағы топырақ құрамындағы элементтердің ауылшаруашылық өнімдері мен адам ағзасы үшін маңызы. г. Семей. ISSN журналы: 1607-2774. Вестник ГУИМШ. №1(85)-2019г. 131-134с.

Аннотация

Важные геохимические свойства тяжелых металлов и микроэлементов в почве, количество химических элементов в почве (Fe, Mn, Zn, Cr), их распределение и влияние на пахотные земли в отдаленных районах. Определение количественного и качественного состава химических элементов в пробах почвы. Биохимическая активность тяжелых металлов в круговороте органических веществ и влиянии на живые организмы. Свойства и состав тяжелых металлов, таких как железо, марганец, цинк, хром и другие, в почвах и растениях. Миграция тяжелых металлов в почве зависит, прежде всего, от щелочно-кислых и окислительно-восстановительных условий, которые определяют разнообразие почвенно-геохимической среды. Важную роль в миграции тяжелых металлов в почвенном профиле играют геохимические барьеры, которые в одних случаях усиливаются, а в других ослабевают (в зависимости от емкости хранения), что свидетельствует об устойчивости почвы к загрязнению тяжелыми металлами. Каждый геохимический барьер сохраняет определенную группу химических элементов со схожими геохимическими свойствами. Специфика основных почвообразовательных процессов и тип водного режима определяют характер распределения тяжелых металлов в почве: накопление, хранение или извлечение. Выявлены группы почв, в которых тяжелые металлы накапливаются в разных частях почвенного профиля (поверхность, верх, середина).

Abstract

Important geochemical properties of heavy metals and trace elements in the soil, the amount of chemical elements in the soil (Fe, Mn, Zn, Cr), their distribution and impact on arable land in remote areas. Determination of the quantitative and qualitative composition of chemical elements in soil samples. Biochemical activity of heavy metals in the cycle of organic substances and the effect on living organisms. Properties and composition of heavy metals such as iron, manganese, zinc, chromium and others in soils and plants. The migration of heavy metals in the soil depends primarily on alkaline-acid and redox conditions, which determine the diversity of the soil-geochemical environment. An important role in the migration of heavy metals in the soil profile is played by geochemical barriers, which in some cases increase and in others weaken (depending on the storage capacity), which indicates the resistance of the soil to pollution by heavy metals. Each geochemical barrier retains a specific group of chemical elements with similar geochemical properties. The specificity of the main soil-forming processes and the type of water regime determine the nature of the distribution of heavy metals in the soil: accumulation, storage or extraction. The groups of soils have been identified in which heavy metals accumulate in different parts of the soil profile (surface, top, middle).

**ИНФОРМАТИКА, ИТ-ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ИНФОРМАТИКА, ИТ-ТЕХНОЛОГИИ
COMPUTER SCIENCE, INFORMATION TECHNOLOGIES**

УДК 004.94

Б.А. Тулегенова¹, Е.С.Бикобеков²

¹ст. преподаватель, магистр, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

²магистр, частный предприниматель, Шымкент, Казахстан

**УСКОРЕНИЕ ПЕРЕДАЧИ ПАРАМЕТРОВ ЛИЦЕВОЙ АНИМАЦИИ ЧЕРЕЗ
РАСПАРАЛЛЕЛИВАНИЕ ПРОЦЕССОВ КОДИРОВАНИЯ И ДЕКОДИРОВАНИЯ**

Аннотация

В настоящее время во всех странах проводятся исследования по передаче цифровой информации трехмерной графики по сети без необходимости использования высоких сетевых скоростей. Ценность открытий в этой области растет с каждой секундой, так как часто проводятся онлайн-конференции, занятия, слеты, симуляторы, тренажеры в формате 3D. Таким образом расширяется сфера применения многих систем обмена информацией. В статье рассматривается каким образом через сеть можно добиться высоких результатов в этом вопросе, параллельно выполняя независимое кодирование и декодирование человеческого лица.

Ключевые слова: 3D-графика, анимация, кодирование, декодирование, параметры лицевой анимации, кодер, декодер, синтезатор, стандарт MPEG-4.

Интерактивная 3D-графика играет важную роль в производстве, архитектуре, развлечении, обучении, инженерных анализах и моделировании, медицине и в науке. Она обещает произвести революцию в электронной торговле и во многих аспектах взаимодействия человека с компьютером. Во многих приложениях этого типа все чаще используются алгоритмы передачи 3D-моделей по Интернету. Количество и сложность этих 3D-моделей быстро растет, за счет улучшенного дизайна и моделирования с применением программных средств с более высокой точностью. Основным требованием для этих средств является немедленный доступ к удаленным наборам 3D-данных для визуального осмотра или манипуляции. Авторами этой статьи было согласовано решить задачу передачи 3D-данных через распараллеливание процессов кодирования и декодирования вершин поверхности трехмерной графики. В источнике [1] автор выделяет четыре требования для методов сжатия данных:

- Возможность метода передавать данные разделив на независимые части, представляющие собой описание сцены кадров анимации.
- Организовать передачу таким образом, чтобы пакеты связанные с кадрами могут быть отброшены при воспроизведении с временной потерей синхронизации потока.
- Не меняя количество вершин сжатой модели описать модель на одном уровне детализации с различными приближениями к исходной модели.
- Изменяя количество вершин сжатой модели описать модель на разном уровне детализации.

В дальнейшем метод кодирования и декодирования передачи анимированных данных будет тестироваться по этим требованиям. В качестве стандарта для потока анимированных данных в данной работе выбран стандарт MPEG-4. Причиной тому является тот факт, что данный стандарт поддерживает трансмиссию и композицию лицевой анимации вестественным виде. Также будет включен параметр лицевой анимации (ПЛА), который

определяется на основе исследований минимальных уязвимостей действий и тесно связан с мышечными действиями.

В этой статье рассматривается проблема сжатия данных говорящего лица и представлены три метода снижения скорости передачи данных ПЛА. Эффективность сжатия достигается за счет параллельного кодирования, анализа главных компонентов и интерполяции ПЛА. Они реализовываются независимо друг от друга, поэтому могут применяться в комбинации для снижения потребности в скорости передачи данных ПЛА, позволяющие передавать несколько говорящих лиц по каналам с ограниченной полосой пропускания. Основные методы, описанные здесь были приняты в проект комитета по визуализации MPEG-4[1] и легко применимы к другим данным артикуляции, таким как параметры анимации тела. Эффективность методов демонстрируется как субъективными, так и объективными результатами.

Многие приложения в трехмерных видеоиграх с интерфейсом человек-компьютер, кодирование видео на основе моделей [2], [3], говорящие агенты [4] и дистанционное обучение требуют рендеринга реалистичных человеческих лиц [5]. Признавая эволюцию технологий в этой области его потенциальной рыночной стоимости, MPEG разрабатывает новый стандарт для анимации и общения говорящих лиц. Поэтому предполагается, что этот стандарт значительно ускорит разветвление технологии говорящих лиц в широком диапазоне.

Известны два способа передачи анимированного лица: передача массивов полученных пикселей отображающих изображения лица и способ, основанный на модели. Считается, что подход, основанный на модели более привлекателен, так как передает ПЛА, описывающий движение лица и визуализирует изображения на приемнике. Для этого требуется гораздо меньшая пропускная способность и позволяет редактировать видео и управлять им на уровне битового потока. Это приводит к рассмотрению геометрических задач, так как для создания различных динамических эффектов внятного воспроизведения мимики модели необходимо определить полигональную сетку лица и связанную с ней текстура кожи, из которой изображается реалистичное лицо с разных углов обзора.

В MPEG-4 данные ПЛА (если доступны) передается на этапе настройки для инициализации геометрической модели. Позже для деформации модели лица передаются только данные ПЛА[2] (рис. 1). Основные компонента лицевой анимации MPEG-4 системы:

- Анализатор, который генерирует ПЛА,
- Кодер, который сжимает ПЛА,
- Декодер, который декодирует битовый поток,
- Синтезатор изображений, который отображает лицо на основе реконструированных данных ПЛА.

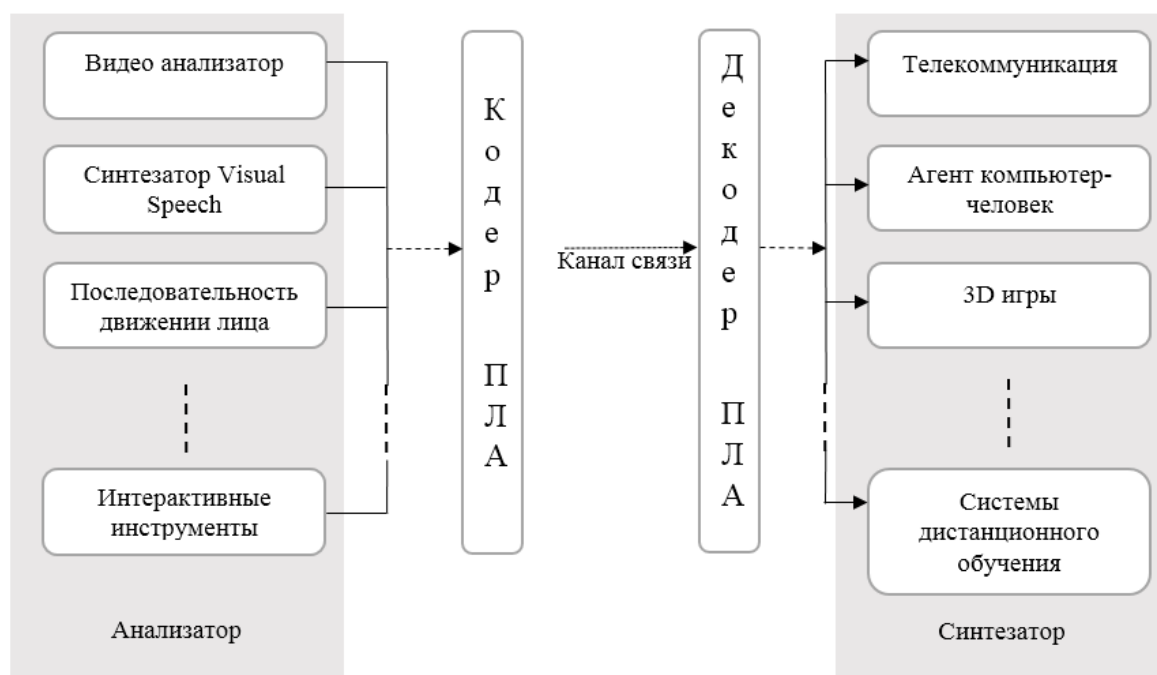

Рисунок 1- Структура ПЛА системы

Параллельно выполняется процесс обновления ПЛА. Этот процесс играет ключевую роль модели-системы говорящего лица. Всеми известное действие для лица система кодирования FACS, разработанная Экманом и Фризенем [3] описывает действие группы мышц посредством артикуляционных единиц. В этой системе модель артикуляции преобразует концептуально значимые параметры анимации в 3D-смещения вершин сетки. Поскольку преобразование, в целом, нелинейное и сложное, были предложены приближенные методы, которые можно разделить на основные четыре категории: параметризованная модель [4], физическая модель мышцы [5], модель деформации произвольной формы [6], и модель анимации, управляемая производительностью [7].

Стандарт MPEG-4 будет включать набор из 68 ПЛА, которые определены на основе изучения минимальных лицевых движений и того, с чем связаны мышечные движения [1]. Набор ПЛА – это компромиссное решение, обеспечивающее внятное визуальное воспроизведение определения мимики, эмоций и произношения речи на стороне получателя, но не требует стандартизации геометрической модели лица. Поэтому производитель MPEG-4 приемники могут разработать свою собственную запатентованную модель лица для представления, например, лицо определенного человека. В зависимости от заявления, ПЛА могут быть получены путем анализа видео последовательность человека [8], или путем преобразования текста или фонемный поток к параметрам визуальной речи [4].

Цель этой статьи - решить проблему сжатия ПЛА. Данные ПЛА должны быть сжаты до достаточно низкой скорости передачи данных, так как после этапа настройки они доминируют в использовании канала, большинство приложений предусматривают ограниченно низкой пропускной способности. В качестве иллюстрации, предполагая, что для каждого параметра используются десять бит и частота кадров составляет 30 Гц, при отправке всех 68 ПЛА скорость исходных данных ПЛА без сжатия может достигать 20 кбит/с для одного говорящего лица. Работа с более чем двумя говорящими лицами выходит за рамки возможностей обычного компьютерного модема (56 кбит / с). Таким образом, данные ПЛА должны быть сжаты.

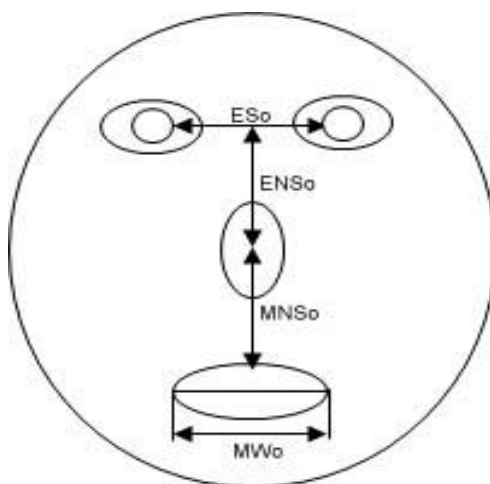

Рисунок 2- Единицы ПЛА

Как описано ранее, MPEG-4 использует основанный на модели, которая позволяет взаимодействовать с пользовательскими моделями лиц. Результатом такого подхода является определение 68 параметров лицевой анимации в качестве основных данных, который должен поддерживаться всеми декодерами лиц MPEG-4.

Среди 68 параметров лицевой анимации два являются высокоуровневыми параметрами (фонема и выражение), а другие параметры низкого уровня, определяется над челюстью, губами, глазами, ртом, носом, щекой, ушами и т. д., которые описывают движения черт лица.

В отличие от параметров нижнего уровня, параметры фонемы и выражения описывают движения лица на абстрактном уровне, и каждый является составным параметром, состоящих из нескольких подпараметров [1]. Движение, представленное каждым ПЛА, определяется как нейтральное лицо и выражается в терминах блока параметров лицевой анимации (БПЛА) (рис.2.). БПЛА соответствует расстоянию между некоторыми характерными чертами лица, таких как разделение глаз (ES0), разделение рта и носа (MNS0) и т. д. Эти единицы определены для того, чтобы обеспечить последовательность интерпретации любой модели лица ПЛА. Каждый ПЛА представляет собой одномерное измерение. Например, третий ПЛА определяет вертикальное смещение челюсти и однонаправленное, с БПЛА, равным MNS0/1024. Положительное значение представляет собой нисходящее движение. Подробности этих определений описаны в [1].

Как правило, не все ПЛА активны в анимации лица. Кроме того, некоторые ПЛА, как правило, появляются чаще или требуют большей точности, чем другие. Для сокращения передаваемых битов выгодно разделить ПЛА на группы, каждая со своим размером шага квантования и БПЛА. Кодировщик говорящего лица должен будет обновить только активные группы ПЛА. Полные ПЛА и группировки принятые в MPEG-4, перечислены в таблице 1.

Группы	Подгруппы ПЛА	Параметры лицевой анимации
1	1-2	viseme, expression
2	3-18	open_jaw, lower_t_midlip, raise_b_midlip, stretch_l_cornerlip, stretch_r_cornerlip, lower_t_lip_lm, lower_t_lip_rm, raise_b_lip_lm, raise_b_lip_rm, raise_l_cornerlip, raise_r_cornerlip, thrust_jaw, shift_jaw, push_b_lip, push_t_lip, depress_chin
3	19-30	close_t_l_eyelid, close_t_r_eyelid, close_b_l_eyelid, close_b_r_eyelid, yaw_l_eyeball, yaw_r_eyeball, pitch_l_eyeball, pitch_r_eyeball, thrust_l_eyeball,

		thrust_r_eyeball, dilate_l_pupil, dilate_r_pupil
4	31-38	raise_l_i_eyebrow, raise_r_i_eyebrow, raise_l_m_eyebrow, raise_r_m_eyebrow,
5	39-42	raise_l_o_eyebrow, raise_r_o_eyebrow, squeeze_l_eyebrow, squeeze_r_eyebrow
6	43-47	puff_l_cheek, puff_r_cheek, lift_l_cheek, lift_r_cheek
7	48-50	head_pitch, head_yaw, head_roll
8	51-60	lower_t_midlip_o, raise_b_midlip_o, stretch_l_cornerlip_o, stretch_r_cornerlip_o, lower_t_lip_lm_o, lower_t_lip_rm_o, raise_b_lip_lm_o, raise_b_lip_rm_o, raise_l_cornerlip_o, raise_r_cornerlip_o
9	61-64	stretch_l_nose, stretch_r_nose, raise_nose, bend_nose
10	65-68	raise_l_ear, raise_r_ear, pull_lear, pull_r_ear

Таблица 1- Десять групп параметров лицевой анимации

Во время трансляции лица не все ПЛА в группе активны. Поэтому, далеесокращения данных могут быть применены маски для того чтобы указать, какие ПЛА активны, и только активные ПЛА внутри каждой группы передаются или обновляются. Применяя маскировку к тестовой последовательности, например, число ПЛА, необходимых для передачи, уменьшается до 19, а результирующая скорость передачи данных падает в 3,5 раза по сравнению со скоростью исходных данных. Группировка и маскировка просты, но являются эффективным методом уменьшения количества передаваемых данных ПЛА без больших вычислительных затрат. Также, пространственно-временная избыточность среди ПЛА не используется. Методы, представленные в этой статье, сжимают данные ПЛА дополнительно в десять или даже больше раз.

Каждая прямая линия в ПЛА представляет собой набор интерполяционной функции, определяющие значения дочерних ПЛА. Допустим, что набор $F_1, F_2, F_3, \dots, F_n$ ПЛА родительских узлов, тогда набор $f_1, f_2, f_3, \dots, f_n$ будет считаться как ПЛА дочерних. Тогда имеется интерполяционная функция, обозначенная как интерполяционная функция находящийся в рациональном полиноме:

$$\begin{aligned} f_1 &= I_1 (F_1, F_2, F_3, \dots, F_n) \\ f_2 &= I_2 (F_1, F_2, F_3, \dots, F_n) \\ &\dots \\ f_m &= I_m (F_1, F_2, F_3, \dots, F_n) \end{aligned} \tag{1}$$

Каждая функция $I_i()$ является рациональной формой, если родительский узел не содержит феному или выражение:

$$I(F_1, F_2, \dots, F_n) = \sum_{i=1}^{K-1} (c_i \prod_{j=1}^n F_j^{l_{ij}}) / \sum_{i=1}^{P-1} (b_i \prod_{j=1}^n F_j^{m_{ij}}) \tag{2}$$

В другом случае, если понадобится выбирать феному или выражение, то надо добавить на выражение 2 номер выбора:

$$I(F_1, F_2, \dots, F_n) = \sum_{i=1}^{K-1} \delta(F_{S_i} - a_i) (c_i \prod_{j=1}^n F_j^{l_{ij}}) / \sum_{i=1}^{P-1} (b_i \prod_{j=1}^n F_j^{m_{ij}}) \tag{3}$$

Методы сжатия в пространственной области ортогональны со схемой сжатия во

временной области в том смысле, что первые используют корреляцию между ПЛА в одном кадре, тогда как последние используют временную корреляцию каждого параметра ПЛА.

Поток данных для передачи ПЛА имеет в своем составе данных такие параметры как выражение лица (ПВЛ) и таблицу ПЛА (ТПЛА) (таб. 2).

Передаваемые данные	ПВЛ	ТПЛА	ПЛА	ПЛА	...	ПЛА
Номер фрейма	Настройка положения		0	1	...	n

Таблица 2- Передача данных лицевой анимации

Их можно объединить в гибридную схему для достижения более высокой производительности сжатия.

В рамках одной статьи авторами невозможно описать весь список функционалов передачи данных 3D графики через параллельное кодирование и декодирование вершин анимированного лица персонажа. Но все же думаем удалось показать общий алгоритм решения данной задачи. Применяя на практике компонованные библиотеки, по описанным алгоритмам было передано движение из передатчика на приемник в онлайн режиме лицо условного персонажа Марко (Рис. 3).

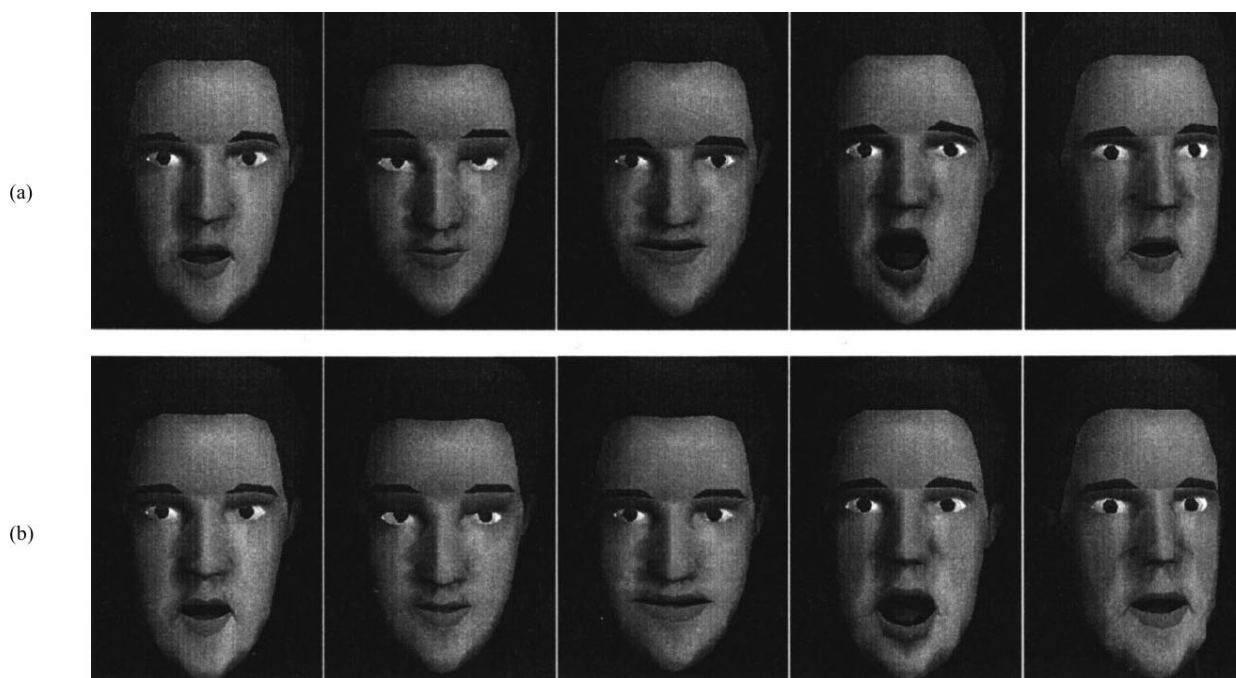

Рисунок 3. Последовательность анимации Марко в оригинале (a) и в приемнике (b)

Список литературы

1. Королев, С. В. Метод сжатия трехмерной анимации с постоянной связностью / С. В. Королев // Научно-техническая конференция студентов, аспирантов и молодых специалистов МИЭМ. Тезисы докладов. — МИЭМ, 2017. — Февраль-Март. — С. 218-218.
2. Кадач А.В. Эффективные алгоритмы неискажающего сжатия текстовой информации. - Новосибирск, 2017. — 200 с.

3. Мaстрюков Д. Алгоритмы сжатия информации. Часть 1. Сжатие по Хаффмену // Монитор.— 2013. — N 7-8. — С. 14-24.
4. Мaстрюков Д. Алгоритмы сжатия информации. Часть 2. Арифметическое кодирование // Монитор.— 2014. — N 1. — С. 20-27.
5. Мaстрюков Д. Алгоритмы сжатия информации. Часть 3. Алгоритмы группы LZ // Монитор.— 2014. — N 2. — С. 10-19.
6. Павлов И.В. Модифицированный алгоритм сжатия данных Лемпела -Зива // Проблемы техники и технологии телекоммуникаций: тезисы докладов международной научно-технической конференции. — Уфа: УГАТУ, 2011. —С. 40-41.
7. Bell T.C. Better OPM/L test compression // IEEE Trans. Communs. — 2016. Vol. 34, N 12. — P. 1176-1182.
8. Bell T.C., Cleary J.G, Witten I.H. Text Compression. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 2010.

Түйін

Қазіргі таңда, 3Dграфиканың цифрлық ақпараттарын желі арқылы, жоғарғы желі жылдамдығын қажет етпей, жеткізу мәселесі бойынша барлық елдерде зерттеу жұмыстары жүргізіліп жатыр. Осы бағытта ашылған жаңалықтар құндылығы әр секунд сайын өсуде. Себебі, біз қазір, желі арқылы 3D форматтағы онлайн конференциялар, сабақтар, жиындар, симуляторлар, тренажерлар т.б. көптеген ақпарат алмасулар жүйесін қалыптастыру ауқымының кеңеюі тұсындамыз. Желі арқылы, сөйлеп отырған адам бетінің, параллель түрде өз ара тәуелсіз кодтау және декодтау амалын жүзеге асыра отырып, аталып отырған мәселе бойынша жоғарғы нәтижелерге қол жеткізуге болады екен. Оның қалай жүзеге асқандығы жөнінде осы мақалада шолу жасалған.

Abstract

Scientists of all country of the world studying the problem sending information of the 3D graphics by online with limit speed. Any invitation about this is very expensive. Because, we are now of growing 3D information usage area as online conversation, meetings, lectures, and online simulation, virtual tools and so on. We found that to achieve hi results on spending talking two faces we need parallel coding and decoding. We will talk about that on this article.

**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES**

УДК 821.512.122

У.К.Абдыханов¹, Г.К. Алтынбекова²

¹к.ф.н., доцент, ЮКГПУ, Шымкен, Казахстан

²к.ф.н., ст. преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

**КНИГА ЖИЗНИ ЖАМБЫЛА:
КРУГ ГЛАВНЫХ УСТРЕМЛЕНИЙ И ИНТЕРЕСОВ НАРОДА»**

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы взаимодействия культур и литератур на примере деятельности казахского поэта-импровизатора Жамбыла Жабаева. Авторы на примере встречи поэта в Тбилиси, во время празднования 750-летия поэмы Шоты Руставели «Витязь в тигровой шкуре» в 1937 году отразили глубокое почитание Ж. Жабаева мастерами слова русскими, белорусскими, украинскими, грузинскими и других народов, которые впоследствии непрестанно проявляли заботу о нём. В работе отмечается, что XX век прославил казахского поэта-гуманиста, воспевавшего дружбу народов, Пушкина, Лермонтова, Шевченко, Руставели.

Также исследователи проанализировали современное состояние взаимодействия литератур Казахстана и России. Они отмечают, что молодые мастера слова в XXI веке продолжают традиции, заложенные А. Кунанбаевым, Ж. Жабаевым и М. О. Ауэзовым.

Ключевые слова: поэма, поэт-импровизатор, дружба народов, взаимовлияние литератур, стихи.

Два акына, Абай и Жамбыл, – титаны казахской поэзии, которые творили в одну эпоху. Одному из них, Жамбылу Жабаеву, суждено было жить и в другое время, и на старости лет Муза не оставила его. В его в жизни и творчестве удивительным образом переплелись два века. В своих песнях поэт-импровизатор прославлял родной край, рассказывал о жизни народа, слагал героические поэмы о батырах. Творчество великого акына актуально и сейчас, его стихи навсегда останутся в народной памяти.

ЮНЕСКО признала Ж. Жабаева казахским Гомером XX века. А С. Сейфуллин сравнивал поэзию Жамбыла с жемчугом, рассыпанным на дне моря, который нужно собрать и подарить народу. Поэзия Жамбыла может считаться одной из драгоценнейших жемчужин казахской и мировой литературы.

В годы Великой Отечественной войны акын вдохновлял своими песнями солдат, защищавших Родину, стихи его вселяли уверенность в конечной победе. «В самые тяжёлые дни Ленинграда – осенью 1941 года – достойнейший Джамбул обратился к нам – защитникам города – с вдохновенным призывом: «Ленинградцы, дети мои!» Без слёз и чувства радостного волнения не могли мы читать это послание. Мы ощутили, что это письмо так же ценно, как подход сильного резерва. Народ Казахстана слал нам свой братский привет, любовь и дружбу, и мы шли в бой, удвоив силы» [2], – благодарно отзывается Всеволод Вишневский о Ж. Жабаеве.

Неиссякаемую энергию казахского акына передаёт Николай Тихонов. «Стихи Джамбула «Ленинградцы, дети мои!» вдохновляют ленинградцев в самые чёрные дни, радуют их, как братский привет широкой отчизны. Значит, мы сильны и едины, если там, на склонах

казахских гор, помнят о Ленинграде и поют ему песни бодрости» [3].

Н. Тихонов в 1945 году на первом послевоенном пленуме Союза писателей СССР подводя итоги тому, что было сделано советскими поэтами за годы войны, в списке поэтов-патриотов, поэтов-бойцов первым назвал имя Жамбыла. Таким образом, Н. Тихонов поставил в пример труд Жамбыла в годы войны. Русский поэт говорил о казахском акыне, как о своём собрате, что Жамбыл явил пример активной деятельности писателя, которая «требует всего человека, требует крайней напряжённости, высокой страсти, непрерывной энергии, постоянного горения, роста и самосовершенствования» [4:2].

В каких условиях находились люди в блокадном Ленинграде, вспоминает Александра Сергеевна Кичигина, участница обороны города, ветеран войны. «Люди героически переносили голод, холод. На сутки выдавали всего 125 граммов хлеба на человека – это катастрофически мало. Жили без света, тепла. Но блокадный Ленинград не сдавался, несмотря ни на бомбежки, ни на вызванные ими пожары. В этот момент стихи Жамбыла, посвящённые ленинградцам, стали большой моральной поддержкой. Они окрылили, дали почувствовать, что о защитниках и жителях блокадного города помнит весь казахстанский народ» [5].

Посещение казахским поэтом Ленинграда был воспринят горожанами как знак будущей победы. «Я принимала участие в боевых действиях, но о том, что происходило в городе, мы слышали по радио. Приезд акына в Ленинград был воспринят людьми как большой праздник. Джамбул, выступал на площади со своими стихами. Мне дороги эти строки и сейчас, спустя столько десятилетий. Стихотворение «Ленинградцы, дети мои!» до сих пор трогает меня до глубины души. Это большая поэзия, которая заставляет плакать...» [5]. Таким образом, Ж. Жабаев вселил ленинградцам и другим захваченным городам и весям уверенность в силу народа, надежду на победу.

Жамбыла Жабаева помнят в Санкт-Петербурге, благодарные горожане воздвигли ему памятник, его именем названа школа, в школах проводятся классные часы, посвящённые ему.

Михаил Шолохов, отмечая великую заслугу писателей национальных литератур во клад в русскую, подчеркнул, что «эпические, мужественные в своей простоте песни Джамбула» восхитили читателей всего мира, слова Жамбыла и поэтов народов СССР «находили прямую дорогу к нашим сердцам» [6].

Всеволод Иванов делится впечатлением, произведённым на него Ж. Жабаевым при первой встрече. «Он сидел под юной яблоней, над обрывом, будто нехотя перебирал струны домбры. Из-за гор показалось солнце, яркие лучи хлынули на землю. Джамбул притих, вероятно, наслаждаясь в потоке света и тепла. И вдруг запел, импровизация рождалась непринуждённо. Акын уже не горбился старчески, гордо озирает окружающий его мир. И пел... Я никогда прежде не видел, каков бывает художник в минуты творческого вдохновения. Это великолепно!» [7]. И только по-настоящему одарённый человек способен увидеть и признать талант другого мастера.

Литературовед, критик Корнелий Зелинский отмечает всемирное признание Ж. Жабаева, «... русский язык через переводы дал казахскому певцу величайшую аудиторию, о какой может только мечтать каждый писатель во всём мире. Сам Джамбул, как легендарная фигура, стал героем многих произведений. И в самом деле, его история просится в роман» [8:149]. В 1953 году вышел в свет роман о Ж. Жабаеве Павла Кузнецова «Человек находит счастье».

К. Зелинский отмечает увековечение памяти акына: «...о Джамбуле режиссёром Дзинганом создан фильм по сценарию Н. Погодина и А. Тажибаева. Джамбулу посвящено свыше двухсот произведений поэтов на русском языке и на других языках народов СССР».

В творениях мастеров слова мира создаётся образ казахского акына. «...Образ Джамбула проходит в стихах украинского поэта Павло Тычины и белорусского поэта Якуба Коласа, и таджикских поэтов Турсун-Заде и Гасема Лахути, и в стихах поэтов Туркмении,

Грузии, Чувашии и других народов. ...наступила эпоха обмена сокровищами между народами, их достижениями. Якуб Колас именно так воспринял вхождение Джамбула в круг единой многонациональной ... культуры: ...*гостями входят в двери – // В чум, в кишлак, аул – // К нам Шевченко, Руставели, // Пушкин и Джамбул*» [8:149].

Также К. Зелинский подчёркивает широкое распространение творчества казахского поэта-импровизатора. «Поэзия Джамбула получила всесоюзную известность и признание, она нашла отклик и во всём мире. Его песни с русского языка были переведены на французский, английский, немецкий, чешский, польский, китайский и другие языки мира. О Джамбуле появилось множество статей в зарубежной прессе. Вся история жизни и творчества Джамбула произвела неизгладимое впечатление. Когда в 1938 году праздновался 75-летний юбилей творческой деятельности Джамбула, Ромэн Роллан прислал казахскому певцу телеграмму: «От сердца западных Альп к сердцу степей Казахстана братский привет Джамбулу – певцу своего казахского народа и нового человечества» [8:150].

Болгарские писатели, находившиеся в те годы в условиях господства на их родине фашистской клики, писали о Джамбуле: «Редкое счастье выпало на долю столетнего певца Джамбула – гордости и славы Казахской ССР... – увидеть воплощёнными в жизнь сны советских народов о свободе, правде, благоденствии. Истинная поэзия Джамбула, бьющая из самых недр души народной, возникает и развивается, как колосистая рожь, в его родной земле, как веют свободные степные ветры. Они отражают силу и гордость народа...» [8:150].

Зарубежная печать подчёркивает, что Жамбыл, несмотря на свои преклонные годы, шагает в ногу со своим временем, его поэзия актуальна и тесно связана с музыкой. «В послевоенные годы произведения Джамбула в переводах были изданы в ряде стран. Стихи Джамбула вышли отдельными книжками, печатались в журналах и газетах и сумели завоевать и зарубежного читателя. Так, например, чехословацкая газета «Прага» (1947, 20 июля) писала по поводу книжки военных стихов Джамбула «Песни любви и гнева», переведённых на чешский язык Боженной Пашковой: «Древний бард, принадлежащий давно прошедшим временам, пишет на современные темы. Его стихи – народные песни барда, которые неразлучно связаны с музыкальным сопровождением. Богатырская приподнятость этих стихов, гиперболичность образов была бы непонятной, если бы мы не учли их связи с музыкой». Кроме того Б. Пашкова отмечает роль и значение казахского акына: «Необходимо указать на одну из особенностей: пламенную и непосредственную любовь, которую питает тот легендарный старец к своей родине... В его поэтических посланиях есть нечто привлекательное и значительное. Джамбул принадлежит к тем людям, которые не тронуты неврастением нашей эпохи. И нет ничего нарочитого в том, что именно он, вольный, степной орёл, без колебаний и оговорок отдаёт советской земле самое дорогое, что он имеет, свою поэзию» [8:151].

К. Зелинский отмечает чувство радости и единства поэта с народом. «У казахов есть пословица: пережитое вместе с народом – торжество. Она может относиться и к Джамбулу. Торжество поэта в том, что он был с народом во всех этапах его борьбы. История Джамбула поражает воображение, если в ней видеть только одну внешнюю сторону. Но история Джамбула и многому учит нас, если взглянуть в её существо. Джамбул создавал свои песни, учась на книге жизни, и потому в его книге можно найти всё то, что составляет круг главных устремлений и интересов народа» [8:152].

Основа мировоззрения акына, по словам Н. Зелинского, – защита мира. «На первый взгляд может показаться натяжкой сопоставление имени Джамбула и величайшего движения современности – борьбы за мир. Джамбул умер в 1945 году, какое он мог иметь отношение к этому движению? Но именно потому, что воля советских людей к миру родилась не сегодня, не вчера, а составляет коренную сторону нашего бытия..., у нас есть все основания среди советских борцов за мир назвать и Джамбула. Ещё в 1937 году в песне «К Красной Армии» Джамбул говорил, что оружие нам нужно только для защиты и что нашему народу война

чужда: *Как сад зацвела наша жизнь, // Но вокруг фашисты и баи замкнули свой круг* [8:153].

Ж. Жабаев отвергал войну. «Выражая нашу политику, заключающуюся в том, что советские люди не посягают на чужие границы, Джембул восклицал: *Кровавая проклятая нами война, // Чужая земля нам совсем не нужна*. Эти слова одновременно и юного и древнего певца естественно вплетаются в общее направление наших мыслей и чувств. Песни Джембула могут быть присоединены к многочисленным свидетельствам о давних и глубоких мирных намерениях советских людей» [8:1524]. Таким образом, К. Зелинский глубоко раскрывает идеи и особенности поэзии казахского поэта-импровизатора. Голубая планета, утверждает литературовед, славит Ж. Жабаева, воздаёт честь певцу мира и дружбы.

Насколько был высок авторитет Ж. Жабаева, свидетельствует Мухамеджан Каратаев. В декабре 1937 года в Тбилиси праздновали 750-летие поэмы Шоты Руставели «Витязь в тигровой шкуре», величайшего творения средневековой грузинской литературы. Делегацию казахских писателей возглавлял Ж. Жабаев, в её составе были К. Азербайев, Т. Жароков, П. Кузнецов и М. Каратаев. Наши посланники на выездной пленум Союза писателей СССР (СП СССР) опоздали на сутки. «Почти все участники (плenums), – отмечает М. Каратаев, – прервав работу на один час, встретили нас на вокзале. В составе встречавших были В. Ставский, Я. Купала, Д. Бедный, Вс. Вишневский, И. Эренбург, Н. Тихонов, П. Тычина, М. Бажан, А. Жаров. Все они искренне беспокоились о здоровье народного акына, интересовались его жизнью и творчеством, спрашивали, как девяностолетний старец сочиняет столь глубокие по содержанию и высокохудожественные песни» [9:71].

Ответ на вопросы многочисленных гостей не заставил их долго ждать. Участникам торжества посчастливилось воочию увидеть и услышать, как экспромтом изливаются песни из души казахского акына. «...Джембул, – с восторгом передаёт восхищение делегатов пленума СП СССР М. Каратаев, – взяв домбру, ... преобразился и запел так энергично, ярко и вдохновенно, что весь президиум встал с мест, чтобы прислушаться к бурно нарастающему темпу его импровизации и уловить ритм его речитатива. Двадцать минут пел Джембул, помолодевший, раздумавшийся, покоряя аудиторию пленительной мелодикой стиха. Так была создана его известная «Песня о жизни», в которой воспевались ... жизнь, дружба народов, Пушкин, Лермонтов, Шевченко, Шота Руставели. Вс. Вишневский крепко обнял акына, а В. Ставский воскликнул с восторгом: «Гениальный старик!» [9:72]. Таким образом, Ж. Жабаев произвёл на всех чарующее впечатление. И. Эренбург высоко оценил выступление казахского поэта-импровизатора.

После торжества в Грузии в Москве участники пленума и другие писатели неоднократно выражали М. Каратаеву своё восхищение выступлением «гениального старика», осведомлялись о его здоровье.

Следует отметить, что в Москве специальный президиум СП СССР принял решение отметить 75-летие творческой деятельности Ж. Жабаева, провести двухмесячный семинар для начинающих писателей Казахстана, обязать органы СП СССР и издательства шире печатать произведения казахской литературы. И в 1938 году, спустя два месяца после принятия решения президиума СП СССР, состоялись юбилейные торжества Ж. Жабаева. Газета «Правда» отмечала, что это был праздник многонациональной советской литературы: «В восхитительных стихах прославленного акына Казахстана Джембула, полных несравненного лиризма, насыщенных незабываемыми образами, советский народ ощущает биение нашей жизни, видит воплощение своих переживаний, поэтическое выражение своих сокровенных дум и настроений». Перлы Жамбыла достойны короны поэзии казахской и мировой литературы.

В единении и дружбе народов и литератур развивалась и процветала культура Казахстана, России и других народов. Олжас Сулейменов провозглашает братство народов и их литератур как залог грядущей общечеловеческой культуры, где: *Нет // Батыев, // Наполеонов, // Есть // Циолковские // И Эйнштейны*, Кунанбаевы, Жабаевы, Сатпаевы и Ауезовы.

Живые связи продолжают крепнуть и в наше время. Традиции, заложенные в XIX веке Абаем и Жамбылом, нашедшие живой отклик в XX столетии у самого Жамбыла, также в творчестве М. Ауезова, А. Нурпеисова, Р. Сейсенбаева, продолжают.

Список литературы:

1. Исиналиев М. И. Его жизнь // Штрихи к портретам. А.-А.: Отдел культуры Казахской ССР.
2. Нерушимая дружба народов // Правда, 1944, 4 ноября.
3. Отечественная война и советская литература / /Новый мир, 1944, № 1.
4. Тихонов Н. Перед новым подъёмом. – М.: Издательство «Литературной газеты», 1945.
5. Караван, 2013, 8 марта.
6. Шолохов М. А. Речь на XVIII съезде ВКП(б). Стенографический отчёт. Госполитиздат. 1939.
7. Туркестан, 2011, 1 марта.
8. Зелинский К. Джамбул. М.: 1955.
9. Каратаев М. К. От домбры – до книги. Статьи. – М.: Советский писатель, 1969.

Түйін

Мақалада Жамбыл Жабаевтың поэзиясы тек ұлы дала елі емес бүкіл әлемнің көркі екендігі қарастырылады. Автор қазақ ақыны асқан көркемдік шеберлігімен әлемге танымал болғанын ашып, қырғыз, түркімен, тәжік, грузин, орыс, белорус, украин, болгар, француз, чех және басқа да елдердің ақын-жазушыларының Жамбылға деген ілтипатын көрсетеді. Сонымен қатар Жамбылдың халықтар достығы мен ынтымақтастықтың жыршысы екенін баяндайды.

Abstract

The article discusses that poetry Zhambyl Zhabayev is not only a gem of the people of the great steppe, but the entire world. Author, reflecting that the Kazakh akin won the hearts of the readers for its high artistic skill showed respect poets and writers of Kyrgyz, Turkmen, Tajik, Georgian, Russian, Belarusian, Ukrainian, Bulgarian, French, Czech and other nations. The paper also revealed that the singer was Zhambyl friendship, peace and cooperation between peoples.

ӘОЖ 27. 23.19

А.Абжапбаров¹, Е.Доскулов²

¹ф.м.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

²магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

ОРТА МЕКТЕПТЕ ТУЫНДЫ АРҚЫЛЫ ФУНКЦИЯНЫ ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ГРАФИГІН САЛУҒА БЕРІЛГЕН ЕСЕПТЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Түйін

Бұл мақалада функцияны зерттеп, графигін салуға арналған есептер шығарылған. Функцияның анықталу облысын, жұп, тақ, периодты екенін анықтау, графигінің координата өстерімен қиылысу нүктелерін табу, өсу және кему аралықтарын анықтау, экстремум нүктелерін және ол нүктелердегі мәндерін таба отырып, графигін салу қарастырылған. «Алгебра және анализ бастамалары» 10-сыныбына арналған оқулықтарындағы туынды арқылы функцияны зерттеу және оның графигін салуға берілген есептеріне талдау жасалған. Аталған оқулықтарда функцияның графигін салудың келесі алгоритмі көрсетілген: функцияның анықталу облысы мен мәндер жиынын табу; функцияның жұп немесе тақ және периодты екенін анықтау; функция графигінің координаталық осьтермен қиылысу нүктелерінің координаталарын табу; функцияның таңбатұрақтылық аралықтарын табу; функцияның бірсарындылық (өсу және кему) аралықтарын табу; функцияның экстремум (максимум мен минимум) нүктелерін табу және осы нүктелердегі функцияның мәндерін есептеу; функцияның ең үлкен және ең кіші мәндерін табу; функцияның шектеулі болуын анықтау; егер функцияның анықталу облысына кірмейтін нүктелері болса, онда осындай нүктелердің аймағында функцияны зерттеу, яғни аргументтің мәні осы нүктеге жақындаған сайын функцияның мәні неге ұмтылғанын анықтау. Қарастырылған оқулықтарда функцияның

графикін жоғарыда көрсетілген алгоритм бойынша салу бірдей болғанымен, әрқайсысының өзгешеліктері де бар екенін байқаймыз.

Кілттік сөздер: функция, жұп, тақ, периодты, максимум, минимум нүктелер, функцияның графигі т.б

Бұл мақалада жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математика және қоғамдық-гуманитарлық бағыттарындағы оқулықтарға, яғни А.Е.Әбілқасымова, Ә.Н.Шыныбеков және О.В.Пактардың «Алгебра және анализ бастамалары» 10-сыныбына арналған оқулықтарындағы туынды арқылы функцияны зерттеу және оның графикін салуға берілген есептеріне талдау жасалынды.

А.Е.Әбілқасымованың оқулықтарында төмендегідей баяндалған

Функцияның графикін салу алгоритмі:

- 1) f функциясының $D(f)$ анықталу облысы мен $E(f)$ мәндер жиынын табу;
- 2) функцияның жұп немесе тақ және периодты екенін анықтау;
- 3) функция графигінің координаталық осьтермен қиылысу нүктелерінің координаталарын табу;
- 4) функцияның таңбатұрақтылық аралықтарын табу;
- 5) функцияның бірсарындылық (өсу және кему) аралықтарын табу;
- 6) функцияның экстремум (максимум мен минимум) нүктелерін табу және осы нүктелердегі функцияның мәндерін есептеу;
- 7) функцияның ең үлкен және ең кіші мәндерін табу;
- 8) функцияның шектеулі болуын анықтау;
- 9) егер функцияның анықталу обысына кірмейтін нүктелері болса, онда осындай нүктелердің аймағында функцияны зерттеу, яғни аргументтің мәні осы нүктеге жақындаған сайын функцияның мәні неге ұмтылғанын анықтау.

Бұл алгоритм үлгі ретінде берілген, сондықтан оның әрбір пунктін орындау тиімді емес. Мысалы, теңдеу аналитикалық тәсілмен шығарылмаған жағдайда және т.б.

1-мысал $y = \frac{2}{|0,5x + 2,5|} - 3$ функциясын зерттеп, графикін салайық.

Шешуі. Алдымен $\frac{2}{|0,5x + 2,5|} - 3$ өрнегін түрлендіреміз. Бөлімдегі 0,5 санын жақшаның

алдына және модуль таңбасының сыртына шығарып, $\frac{2}{|0,5x + 2,5|} - 3$ өрнегін аламыз. Одан

кейін бөлшектің алымы мен бөлімін 0,5 санына қысқартсақ, $\frac{4}{|x + 5|} - 3$ өрнегі шығады. Сонда

берілген функция $y = \frac{4}{|x + 5|} - 3$ түріне келеді.

1. $y = f(x)$ функциясының $D(f)$ анықталу облысы мен $E(f)$ мәндер жиынын табайық.

Функцияның анықталу облысы көрсетілмегендіктен, оның анықталу облысы $\frac{4}{|x + 5|} - 3$

өрнегінің анықталу облысымен сәйкес келеді.

Бөлімі нөлден өзгеше болғанда ғана бөлшектің мағынасы болатыны белгілі. Сондықтан $D(f) = (-\infty; -5) \cup (-5; +\infty)$.

$\frac{4}{|x + 5|} > 0$ болғандықтан, $\frac{4}{|x + 5|} - 3 > -3$. Демек, $E(f) = (-3; +\infty)$.

2. Функцияның жұп немесе тақ және периодты болатынын анықтайық.

Функцияның анықталу облысы $D(f) = (-\infty; -5) \cup (-5; +\infty)$ нөлге қарағанда симметриялы болмағандықтан, функциясы жұп та, тақ та болмайды.

Функция периодты емес. Анықталу облысынан алынған барлық x үшін $\frac{4}{|x+T+5|} - 3 = \frac{4}{|x+5|} - 3$ теңдігі орындалатындай $T \neq 0$ саны болмайды. Расында, T -ға катысты $\frac{4}{|x+T+5|} - 3 = \frac{4}{|x+5|} - 3$ теңдеуін шешейік. Сонда $\frac{4}{|x+T+5|} = \frac{4}{|x+5|}$ немесе $|x+T+5| = |x+5|$. Соңғы теңдік $T = 0$ болғанда ғана тура.

3. Функция графигінің координаталық осьтермен қиылысу нүктелерінің координаталарын табайық.

Егер $y = 0$ болса, онда $\frac{4}{|x+5|} - 3 = 0$ немесе $|x+5| = 1\frac{1}{3}$. Ендеше $x_1 = -3\frac{2}{3}$ және $x_2 = -6\frac{1}{3}$. Демек, функцияның екі нөлі (түбірі) бар, ал функцияның графигі Ox өсін екі нүктеде, яғни $A\left(-3\frac{2}{3}; 0\right)$ және $B\left(-6\frac{1}{3}; 0\right)$ нүктелерінде қияды.

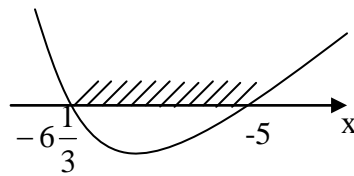
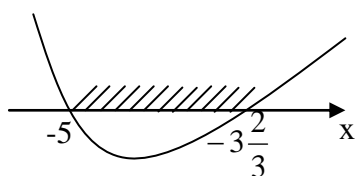
$x = 0$, онда $f(0) = \frac{4}{|0+5|} - 3 = 0,8 - 3 = -2,2$. Демек, функцияның графигі Oy осін $C(0; -2,2)$ нүктесінде қияды.

4. Функцияның таңбатұрақтылық аралықтарын табайық.

$f(x) > 0$ болатындай x -тің барлық мәндерін табайық. Ол үшін $\frac{4}{|x+5|} - 3 > 0$ теңсіздігін шешеміз.

$x > -5$ болғанда $\frac{4}{|x+5|} - 3 > 0$ теңсіздігі мына түрге келеді: $\frac{4}{|x+5|} - 3 > 0$ немесе $\frac{4-3x-15}{x+5} > 0$, немесе $\frac{-3x-11}{x+5} - 3 > 0$. Соңғы теңсіздіктің шешімі $\left(-5; -3\frac{2}{3}\right)$ санды интервалы болады (9.1-сурет).

$x < -5$ болғанда $\frac{4}{|x+5|} - 3 > 0$ теңсіздігі мына түрге келеді: $\frac{4}{-x-5} - 3 > 0$ немесе $\frac{4+3x+15}{x+5} < 0$, немесе $\frac{3x+19}{x+5} < 0$. Соңғы теңсіздіктің шешімі $\left(-6\frac{1}{3}; -5\right)$ интервалы болады (1-2-сурет).

Сонымен, $\left(-6\frac{1}{3}; -5\right) \cup \left(-5; -3\frac{2}{3}\right)$ жиынына тиісті барлық x үшін $f(x) > 0$. Тура

осылай $f(x) < 0$ болатындай x -тің барлық мәндерін табуға болады. Ол үшін $\frac{4}{|x+5|} - 3 < 0$ теңсіздігін шешеміз.

$\frac{4}{|x+5|} - 3 < 0$ теңсіздігінің шешімі $\left(-\infty; -6\frac{1}{3}\right) \cup \left(-3\frac{2}{3}; +\infty\right)$ жиыны болатынын өздерін қарастырыңдар.

Демек, $\left(-\infty; -6\frac{1}{3}\right) \cup \left(-3\frac{2}{3}; +\infty\right)$ жиынына тиісті барлық x үшін функция теріс мәндерді қабылдайды.

5. Функцияның өсу және кему аралықтарын табайық.

$x_1 < x_2 < -5$ болсын. $f(x_1)$ және $f(x_2)$ мәндерін салыстырайық. Ол үшін $f(x_1) - f(x_2)$ айырымын қарастырамыз.

$$f(x_1) - f(x_2) = \frac{4}{-x_1 - 5} - 3 - \frac{4}{-x_2 - 5} - 3 = \frac{4}{-x_1 + 5} + \frac{4}{-x_1 - 5} = \frac{4}{(x_1 - 5)(x_2 + 5)} < 0,$$

Демек, $f(x_1) < f(x_2)$. Онда $(-\infty; -5)$ жиынынан алынған барлық x үшін де функция өспелі болады.

$-5 < x_1 < x_2$ болсын. $f(x_1)$ және $f(x_2)$ мәндерін салыстырайық. Ол үшін $f(x_1) - f(x_2)$ айырымын қарастырамыз.

$$f(x_1) - f(x_2) = \frac{4}{-x_1 + 5} - 3 - \frac{4}{-x_2 + 5} + 3 = \frac{4(x_2 + x_1)}{(x_1 + 5)(x_2 + 5)} > 0.$$

Демек, $f(x_1) > f(x_2)$. Онда $(-5; +\infty)$ жиынынан алынған барлық x үшін де функция кемімелі болады.

6. Функцияның экстремум (максимум мен минимум) нүктелерін табамыз және осы нүктелердегі функцияның мәндерін есептейік.

Функцияның экстремумдары болмайды.

7. Функцияның ең үлкен және ең кіші мәндерін табайық.

Функцияның ең үлкен мәні де, ең кіші мәні де болмайды.

8. Функцияның шектеулі болуын анықтайық.

$E(f) = (-3; +\infty)$ болғандықтан, барлық x үшін $f(x) > -3$ теңсіздігі орындалатын $M = -3$ саны бар. Демек, $f(x)$ функциясы төменнен шектелген.

9. $y = \frac{4}{|x+5|} - 3$ функциясының анықталу облысына -5 саны тиісті болмағандықтан,

аргументтің мәні -5 санына ұмтылғанда $|x+5|$ бөлімі 0 -ге ұмтылады. $\frac{4}{|x+5|}$ бөлшегінің мәні артады. Сондықтан функцияның мәні плюс шексіздікке ұмтылады $(+\infty)$.

$y = \frac{1}{x}$ функциясының графигіне түрлендірулер қолданып, $y = \frac{4}{|x+5|} - 3$ функциясының

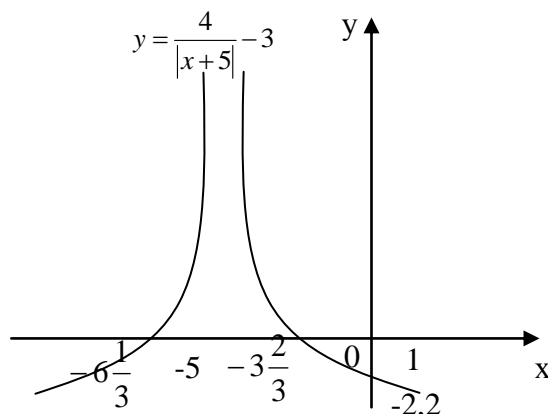
графигін салайық.

Графикті дәлірек салу үшін тағы бірнеше нүктенің координаталарын табайық:

1-кесте

x	-10	-9	-1	-6	-4	-5,5	-4,5
y	-2,2	-2	-2	1	1	5	5

Осы мәліметтерді қолданып, $y = \frac{4}{|x+5|} - 3$ функциясы графигін саламыз (3-сурет).

3-сурет

Ә.Н.Шыныбековтың оқулығында былайша зерттелген

2-мысал $y = x^3 + x^2 - 2$ функциясын зерттеп, оның графигін салу керек.

1) Анықталу облысы: $D(f) = (-\infty; +\infty)$;

2) функцияның үзіліс нүктелері жоқ. Ол бүкіл сан өсінде үздіксіз;

3) жалпы жағдайдағы функция (ЖЖФ). Функция тақ та, жұп та емес. Периодсыз;

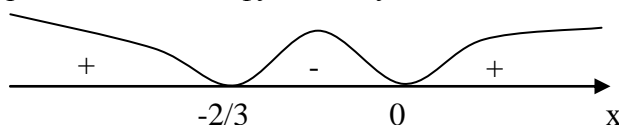
4) Ox өсімен қиылысуы: $y = 0 \Rightarrow x^3 + x^2 - 2 = 0 \Rightarrow (x-1)(x^2 + 2x + 2) = 0 \Rightarrow x = 1$.

Функцияның графигі Ox өсін $(1;0)$ нүктесінде қиып өтеді;

Oy өсімен қиылысуы: $x = 0 \Rightarrow y = -2$, яғни функцияның графигі Oy өсін $(0;-2)$ нүктесінде қиып өтеді;

5) $y' = 3x^2 + 2x = 3x\left(x + \frac{2}{3}\right) = 0 \Rightarrow x_1 = -\frac{2}{3}, x_2 = 0$ -стационар нүктелер;

6) интервалдар әдісі бойынша функция туындысының таңбасын анықтаймыз:

4-сурет.

Осыдан $\left(-\infty; -\frac{2}{3}\right) \cup (0; +\infty)$ жиынында функция өспелі, $\left(-\frac{2}{3}; 0\right)$ жиынында кемімелі

болатын көреміз. Демек, $x_1 = -\frac{2}{3}$ -максимум нүктесі, $x_2 = 0$ -минимум нүктесі.

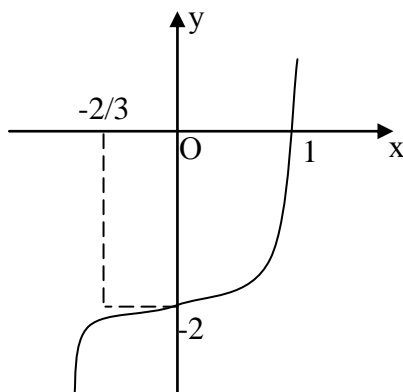
$$\max f(x) = f\left(-\frac{2}{3}\right) = -\frac{50}{27} \approx -1,85; \quad \min f(x) = f(0) = -2.$$

7) Анықталған шамаларды төмендегі кестеге түсіреміз:

2-кесте

x	$\left(-\infty; -\frac{2}{3}\right)$	$-\frac{2}{3}$	$\left(-\frac{2}{3}; 0\right)$	0	$(0; +\infty)$	1
$f(x)$	↗	max $-\frac{50}{27}$	↘	min -2	↗	0
$f'(x)$	+	0	-	0	+	

Енді кестедегі мәліметтер бойынша функция графигінің жобасын саламыз (5-сурет).

5-сурет

О.В.Пак, Д.Ардақұлы т.б оқулығында былайша зерттеп, графигін салу көрсетілген

3-мысал $y = \frac{x}{x^2 + 1}$ функциясын зерттеп, графигін салыңдар.

Шешуі. 1) Анықталу облысы $D(f) : (-\infty; +\infty)$.

2) Бөлшекті-рационал функцияның $x^2 + 1$ бөлімі нөлге айналмайды. $(-\infty; +\infty)$ жиынында функция үзіліссіз.

3) Барлық $x \in D(f)$ үшін $f(-x) = \frac{-x}{(-x)^2 + 1} = -\frac{x}{x^2 + 1} = -f(x)$ теңдігі орындалады, демек

$f(x)$ тақ функция.

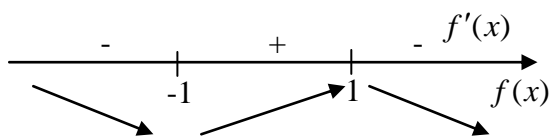
4) Функция периодты емес.

5) Функцияның туындысы $f'(x) = \frac{1 - x^2}{(x^2 + 1)^2}$, $f(x) = \frac{(1 - x)(1 + x)}{(x^2 + 1)^2}$.

$D(f'(x)) = (-\infty; +\infty)$ болғандықтан, кризистік нүктелерді келесі шарттардан іздейміз:

$f'(x) = 0, f'(x) = 0 \Leftrightarrow x = 1$ немесе $x = -1$.

Интервалдар әдісін пайдаланып, туынды таңбасын зерттейміз:

6-сурет

Демек, осыдан:

$(-\infty; -1)$ -кему аралығы,

$(-1; 1)$ -өсу аралығы,

$(1; +\infty)$ -кему аралығы екендігі шығады.

б) $x = -1$ нүктесі – локальды минимум нүктесі, $f(-1) = -\frac{1}{2}$, $x = 1$ нүктесі – локальді

максимум нүктесі, $f(1) = \frac{1}{2}$.

7) $x = 0$ шартынан графигтің Оу өсімен қиылысу нүктесі іздейміз. $f(0) = 0$

болғандықтан, график Оу өсін (0;0) координаталар басында қиып өтеді.

Ох өсімен қиылысу: $y = 0 \Rightarrow \frac{x}{x^2 + 1} = 0 \Rightarrow x = 0$. Осыдан функция графигі Ох өсін (0;0)

координаталар басында қиып өтетін шығады.

$x \in (0; +\infty)$ болғанда $f(x) > 0$; $x \in (-\infty; 0)$ болғанда $f(x) < 0$ екені түсінікті.

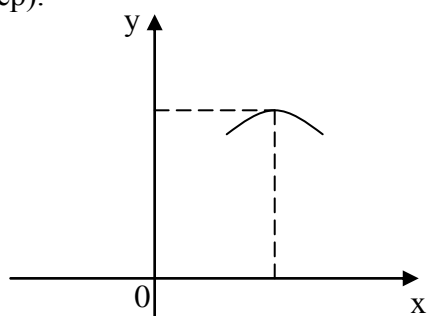
$$8) \lim_{x \rightarrow \pm\infty} f(x) = \lim_{x \rightarrow \pm\infty} \frac{x}{x^2 + 1} = \lim_{x \rightarrow \pm\infty} \frac{1}{x + \frac{1}{x}} = 0.$$

Сондықтан $y = 0$ түзуі – графигінің горизонталь асимптотасы.

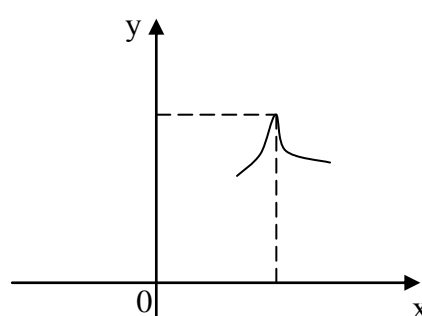
$$9) \text{Функцияның мәндер жиыны: } E(f) = \left[-\frac{1}{2}; \frac{1}{2}\right].$$

График нүктелерін салуды келесі пункттен бастаймыз.

Үзіліссіздік аралығында туындының бар болуы функция графигінің «тегіс болатынына» кепілдік береді: графигінің «сынуы» болмайды. Осы себепті, мысалы $f'(x) = 0$ болатын локальді максимум нүктесі сыну емес, иілген (дөңгелектенген) төбе түрінде кескінделеді (7,8-суреттер).

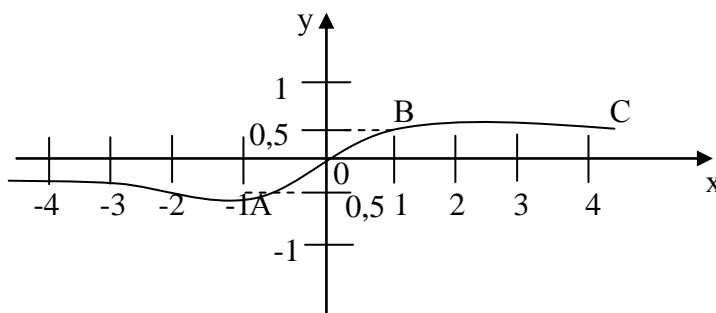

7-сурет

8-сурет

Графикті саламыз (9-сурет):

9-сурет

Қорыта айтқанда оқулықтарда функцияның графигін жоғарыда көрсетілген алгоритм бойынша салу бірдей болғанымен, әрқайсысының өзгешеліктері де бар екенін байқалады.

Әдебиеттер тізімі

1. Рахымбек Д. Математиканы оқыту әдістемесі: функция, анализ бастамалары, тригонометрия / Мұғалімдерге арналған кітап / 2-кітап. Д. Рахымбек. – Шымкент: ОҚМПИ, 2015. - 205 б.
2. Әбілқасымова А.Е., Шойынбеков К.Д., Есенов М.И., Жұмағұлова З.Ә. Алгебра және анализ бастамалары: Жалпы білім беретін мектептің қоғамдық-гуманитарлық бағытындағы 10-сыныбына арналған оқулық. - Алматы: Мектеп, 2019-152 б., сур

3. Әбілқасымова А.Е., Кучер Т.П., Корчевский ., Жұмағұлова З.Ә. Алгебра және анализ бастамалары Жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математика бағытындағы 10-сыныбына арналған оқулық. 2-бөлім. Алматы: Мектеп, 2019-176 б., сур
4. Шыныбеков Ә.Н., Шыныбеков Д.Ә., Жұмабаев Р.Н. Алгебра және анализ бастамалары Жалпы білім беретін мектептің жаратылыстану-математика бағытындағы 10-сыныбына арналған оқулық. 2-бөлім. Алматы: Атамұра, 2019-272 бет
5. Пак О.В., Ардақұлы Д., Ескендірова Е.В. Алгебра және анализ бастамалары: Қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы жалпы білім беретін мектептің 10-сынып оқушыларына арналған оқулық.-2-бөлім АЛМАТЫ: КІТАП, 2019-168 бет, сур

Аннотация

В этой статье представлены решения задач на исследование функции и построения графиков. Рассмотрено нахождение области определения функции, четность, нечетность, периодичность функции, нахождение точек пересечения графика с осями координат, определение промежутков возрастания и убывания, построение графика, нахождение точек экстремума и их значения в этих точках. Проведен анализ задач на исследование функции с помощью производной и построение графика в учебниках для 10 класса «Алгебра и начала анализа». В этих учебниках показан следующий алгоритм построения графика функции: нахождение области определения функции и область значений; определить, является ли функция четной или нечетной и периодической; найти координаты точек пересечения графика функции с осями координат; найти интервалы знаков функции; найти интервалы равномерности (увеличения и уменьшения) функции; найти точки экстремума (максимум и минимум) функции и вычислить значения функции в этих точках; найти максимальное и минимальное значения функции; определение ограниченной функции; если функция имеет точки, которые не попадают в область определения, то изучить функцию в области таких точек, то есть, чтобы определить, почему значение функции стремится к этому значению, когда значение аргумента приближается к этой точке. Хотя алгоритм построения графика функции одинаковый в указанных выше учебниках, отметим, что у каждого есть свои отличия.

Abstract

This article presents solutions to problems for the researching of functions and plotting their graphs. The article considers finding the domain of a function, evenness, oddness, periodicity of a function, finding points of intersection of a graph with coordinate axes, determining intervals of increasing and decreasing, plotting a graph, finding extremum points and their values at these points. The analysis of tasks for the study of a function using the derivative and the construction of a graph in the textbooks for the 10th class "Algebra and the beginning of analysis" is carried out. These tutorials show the following algorithm for constructing a graph of a function: finding the domain of the function and the range; determine if the function is even or odd and periodic; find the coordinates of the points of intersection of the graph of the function with the coordinate axes; find intervals of signs of a function; find the intervals of uniformity (increase and decrease) of the function; find the extremum points (maximum and minimum) of the function and calculate the values of the function at these points; find the maximum and minimum values of the function; definition of a limited function; if the function has points that do not fall into the domain of definition, then study the function in the domain of such points, that is, to determine why the value of the function tends to this value when the value of the argument approaches this point. Although the algorithm for plotting the function graph is the same in the above tutorials, note that each has its own differences.

УДК. 371.351.

С.Е.Алдешов¹, С.Бекет², Б.Т.Унеров³

¹ п.ғ.к., Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті доценті,

^{2,3} Жетісай гуманитарлық-техникалық колледжі, бағдарламалау бөлімі,
Шымкент, Қазақстан

СИМЕТРИЯ ЖӘНЕ АССИМЕТРИЯ СҰЛУЛЫҚТЫҢ СИМВОЛЫ

Түйін

Қоғамның әлеуметтік және рухани өмірде бағдарлануына мүмкіндік беретін әлемнің заманауи ғылыми бейнесінің негіздерін игеруді тәрбиелеуде көрініс тапқан орта өзінің кәсіби бағдарлануының алғышарты болып табылады. Қойылған мақсатқа сәйкес кәсіптік бағдарлау мектебінде үш өлшемді компьютерлік графика және компьютерлік модельдеуге оқыту.

"Симметрия — сұлулықтың, үйлесімділіктің және жетілудің символы" атты бұл жұмыста симметрия заңдары зерттелген. Зерттеу үшін бірнеше нысандар алынды: айна симметриясы, жабайы табиғаттағы симметрия, сәулеттегі симметрия, асимметрия.

Кілттік сөздер: инновациялық технологиялар, білім беру, ақпарат, симметрия, айна.

Қоғамның ақпараттық даму жағдайында оқу үдерісінде қолданылатын инновациялық технологиялар ЭЕМ қолдануға негізделген. Замани ЭЕМ-дер формальданған білімдерді өңдеу мен бейнелеу үшін үлкен есептеу мүмкіндіктеріне ие және білімді ұйымдастырудың мейлінше жетілдірілген формаларын жасау және оларды оқытуда қолдану үшін жағдай туғызады. Сондықтан, дайын технологияларды пайдалану деңгейі мен оларды жасау деңгейі арасында алшақтық байқалып тұрады, ол білім беру арқылы біліктілігі жоғары мамандарды даярлауды баяулатуға болмайтындығына талап қояды. Осыған байланысты жоғары сыныптарда бейіндік оқыту барысында инновациялық технологияларды қолдану арқылы жүйелі білім беру өзекті мәселе болып табылады.

Адамзат тарихында іс-әрекетті жүзеге асыру құралдары ғана дамып қоймай, осы құралдарды, қоғамдық тәжірибені жасайтын адамның дамуы басты мәселе ретінде қарастырылады. Адам даму индексі олардың өмірінің ұзақтығы, білім алу, денсаулық сақтауға арналған мүмкіншіліктері, табыс табу мен жұмыс жағдайлары сияқты факторларды есепке алу арқылы мемлекеттерді салыстыратын көрсеткіш. Олар негізінде халықаралық салыстырулар жасалып, мемлекеттердің бұл саладағы жетістіктері айқындалады.

Жас жеткіншектің қоғамдық тұлға ретінде қалыптасуында, оның дамуға деген табиғи қабілеті мен өзіндік белсенділігінің алар орыны ерекше аса маңызды. Осыған орай, бүгінде әрбір оқушы ақпаратқа, қазіргі ақпараттық технологияларға назар салып қана қоймай, оны тиімді қолдана білуі, интернет, ғаламдық ақпарат жүйесін пайдалана алуы тиіс. Яғни, біз өмір сүріп отырған әлем – жаңару үстіндегі ақпараттық ілімдік орта. Олай болса, инновациялық технологиялардың қолданылуы білім беру үдерісінде қажетті деңгейге қол жеткізуі тиіс. Сондықтан білім беруге қойылатын талаптар үнемі өзгеріп, қазіргі оқушы, болашақ мамандар инновациялық технологияларды пайдалануға дағдылануы, ақпаратты тауып, өңдей білуі, шығармашылықпен ойлап, шешім қабылдауы және өмір бойы оқып үйренуі тиіс.

Білім беру жүйесін ақпараттандыру мен информатиканы оқытудың теориясы мен әдістемесі саласында бірқатар еңбектер жарық көрді. Бұл еңбектерде – университеттерде информатикамен ұштасқан профиль мамандарын информатикаға оқытудың әдістемелік жүйесін жетілдіру (Е.Ы.Бидайбеков [1]), жалпы білім беретін орта мектептерде информатиканы оқытуды жетілдіру (С.Қариев [2]), мәліметтердің иерархиялық

құрылымдары негізінде компьютерлендірілген оқытуды ұйымдастыру (В.В.Гриншкун [3]), білімді ақпараттандыру жағдайында бағдарламалауға оқытудың педагогикалық мәселелері (Ж.Қ.Нұрбекова [4]), білім беру жүйесін ақпараттандырудың жалпы мәселелері (А.А. Әмірбеков [5], С.Т.Мұхаметжанова [6]), білім беруді ақпараттандыру жағдайында электрондық әдістемелік жүйені құрастырудың әдіснамалық және технологиялық мәселелері (Үсенов С.С. [7]) жан-жақты қарастырылды.

Көптеген ғалымдар компьютерлік оқыту мәселесіне ерекше мән беріп келеді. Мысалы, Ж.А.Қараев оқытудың компьютерлік технологияларын пайдалану жағдайында оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру, А.Әмірбеков компьютерлердің бағдарламалық және ақпараттық құралдарының дұрыстығын дәлелдеу, С.М.Кеңесбаев болашақ мұғалімдердің жаңа ақпараттық технологияны пайдалана білу мәселелерін, М.Ф.Баймұхамедов компьютерлік оқытудың бейімделген технологиясын құрастырудың модельдері, әдістері, құралдарын жасау, К.М.Беркімбаев информатикалық пәндерді оқыту үдерісінің педагогикалық жүйесі, Б.Д.Сыдықов ақпараттық-компьютерлік және математикалық модельдеу негізінде кәсіби дайындау жүйесі, Мұхаметжанова С.Т. заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың біліктілікті арттыруда ендіру мәселелерін қарастырған [8-11].

Адам мен қоғамның әлеуметтік және рухани өмірінде бағдарлануына мүмкіндік беретін әлемнің қазіргі заманғы ғылыми көрінісінің негіздерін меңгеруге тәрбиелеуде жоғарыда көрсетілген орта өзінің кәсіби бағдарын бастаудың алғы шарты болып табылады. Ол мақсатқа сәйкес кәсіби бағдарлы мектепте үш өлшемді компьютерлік графика мен компьютерлік модельдеуді оқытуға деген сөз.

Табиғатта көптеген заттар симметриялы. Біз өзімізге әдеттен тыс күннің батуы, таңғажайып өсімдік жапырақтары, гүлдер, кристалдардың қатаң формаларын байқаймыз. Біз көргеніміз туралы айтқанда, біз бәрін ойша елестетеміз. Бірте-бірте бізді қоршаған дүниенің суреті қалыптасады, біз әртүрлі нысандарда ортақтық табамыз.

Айна симметриялы - бұл бір-біріне қатысты айна ұқсастары болып табылатын екі жартыдан тұратын нысан.

Сурет - 1. Айна симметриясы

Сурет - 2. Айна симметриясы

Айнаға қараған кезде біз ондағы көріністі көреміз - бұл «айна» симметриясының мысалы. Айналау – бағдарды өзгертетін «ортогональды» түрлендірудің мысалы.

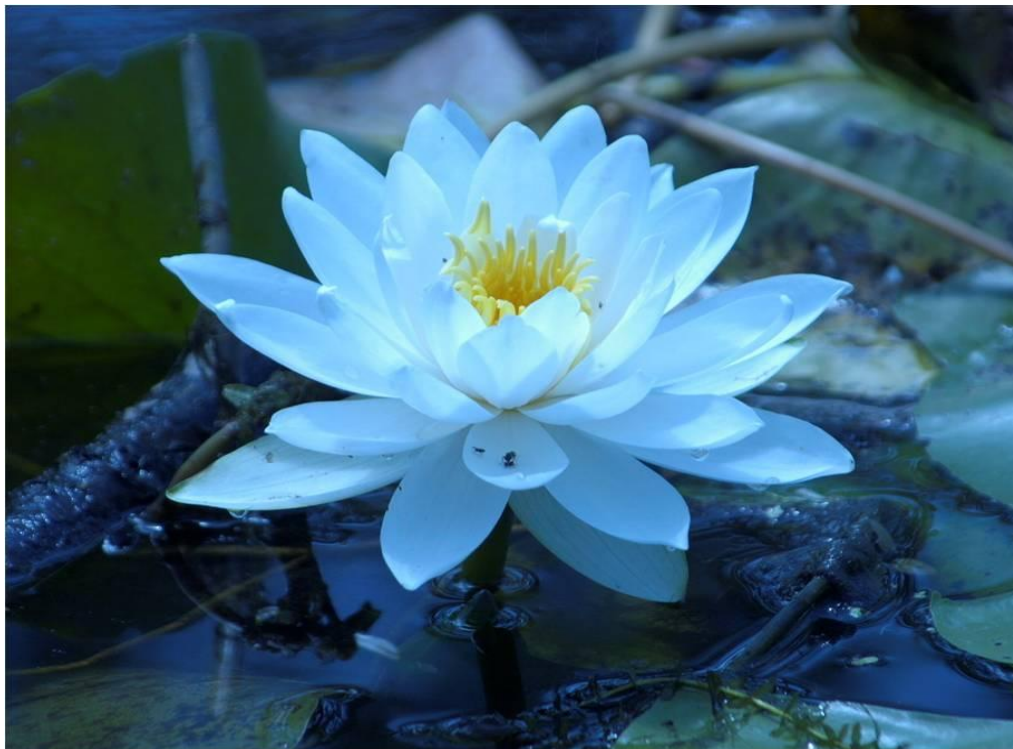
Мысалы: беде жапырағы немесе емен ағашының жапырағы пішіні әртүрлі, бірақ олардың ортақ қасиеті бар. Бұл жапырақтар осьтік симметриялы. Өсімдіктің жапырақтары ғана емес, гүлдері де симметриялы. Сонымен қатар, гүлдерде бірнеше симметрия осі болуы мүмкін. Екі және он түстер симметриялы емес.

Симметрия жануарлар әлемінде де бар. Көбелек аралар, масалар және басқа жәндіктер сияқты осьтік симметрияға ие.

Ғалымдардың зерттеулері симметриялы жануарлардың тек қолайлы жағдайда дамитынын көрсетеді. Ал асимметрияның барлық жағдайлары әдетте зиянды әсерлерден және басқа да стресстік жағдайлардан туындаған даму бұзылыстарымен байланысты.

Сурет 3. Көбелектің осьтік симметриясы

Сурет 4. Су лалагүлінің осьтік симметриясы

Сурет 5. Жапырақтың осьтік симметриясы

Симметрия құрылыста әрқашан болады. Өйткені, іргетасқа түсетін жүктемені есептеп, ғимаратты берік ету оңайырақ. Құрылыста негізінен осьтік симметрия байқалады. Кез келген елде үйлер бар, олар да симметриялы. Он ғимараттың үшеуі симметриялы емес.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы жоғарғы педагогикалық білім тұжырымдамасы // Егеменді Қазақстан. -1999, тамыз - 18. –Б.3.
2. Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін ақпараттандыру 2002-2004 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы тұжырымдамасы, Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы. – 2001, тамыз – 6. - №1037.
3. Бидайбеков Е.Ы. Развитие методической системы обучения информатике специалистов совмещенных с информатикой профилей в университетах Республики Казахстан: автореф. ... д.п.н.:13.00.02. М, 1998. С.49.
4. Қариев С.Қ. Совершенствование обучения информатике в обще-образовательных школах Казахстана: авторефер. ... докт. пед. наук наук:13.00.02. – М., 1997. – С. 44.
5. Гриншкун В.В. Теория и практика применения иерархических структур в информатизации образования и обучении информатике. - М.: МГПУ. - 2004. - 418 с.
6. Нұрбекова Ж.Қ. Фундаментальное и опережающее обучение программированию студентов по специальности «Информатика»: автореф. ... д.п.н.:13.00.02. -А.,2007. - 40с.
7. Шарипбаев А.А., Альжанов А.К., Абдыкаримов Б.А. Об основных требованиях к электронным учебным изданиям. // Международный научно-педагогический журнал «Высшая школа Казахстана». 2006, №1.-С. 9-14.
8. Мұхаметжанова С.Т. 12-жылдық білім беруге көшу бағытында информатика мұғалімдерінің әдістемелік жүйесін құрудың дидактикалық мүмкіндіктері. // Журнал «Парасат»№3. 2008. Б.20-26.
9. Үсенов С.С. Теоретико-методические основы применения и оценки качеств электронных ресурсов для обучения информатике в вузе: автореф. ... д.п.н.:13.00.02. -А.,2009. - 55с.
10. К.М. Беркінбаев, Сыдықов Б.Д., Ниязова Г. Формирование готовности будущих учителей к использованию информационно-коммуникационных технологий в профессиональной деятельности: материалы I Всероссийского педагогического конгресса «Кадровые ресурсы инновационного развития образовательной системы». –М, -№1. Б.27-34.
11. Сыдықов Б.Д. Болашақ мұғалімдерді ақпараттық-компьютерлік және математикалық модельдеу негізінде кәсіби дайындау жүйесі: авторефер. ... пед. ғыл. док.: 13.00.08. – Түркістан., 2008. - 44б.
12. Урманцев Ю.А. Симметрия природы и природа симметрии — М.: Мысль, 1994г.
13. Гильде В. Зеркальный мир. — М.: Мир, 1982г.
14. Современный словарь иностранных слов. — М.: Русский язык, 1993г.
15. Туганбаев М.Л., Беркут А.К., Нурматова Ж.К., Алдешов С.Е. Компьютерные цвета. Шымкент, 2011. –С.145-146.

Аннотация

Предпосылкой своей профессиональной ориентации является среда, отраженная в воспитании овладения основами современной научной картины мира, позволяющая обществу ориентироваться в социальной и духовной жизни. Обучение трехмерной компьютерной графике и компьютерному моделированию в школе профессиональной ориентации в соответствии с поставленной целью.

В этой работе " Симметрия — символ красоты, гармонии и совершенства " изучены законы симметрии. Для исследования было взято несколько объектов: зеркальная симметрия, симметрия в живой природе, симметрия в архитектуре, асимметрия.

Abstract

The prerequisite for one's professional orientation is an environment reflected in the education of mastering the basics of the modern scientific picture of the world, which allows society to orient itself in social and spiritual life. Training in three-dimensional computer graphics and computer modeling at the vocational guidance school in accordance with the set goal. In this work "Symmetry is a symbol of beauty, harmony and perfection" the laws of symmetry are studied. Several objects were taken for the study: mirror symmetry, symmetry in wildlife, symmetry in architecture, asymmetry.

УДК 355.253.07

Г. Н.Алтаева¹, А.Ю.Филонова¹, Рахимов В.Ш., Ибрагимов Б.Б.

¹старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

²старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

³кандидат педагогических наук, доцент, Национальный университет Узбекистана

им. М. Улугбека, Ташкент, Узбекистан

⁴доктор PhD, доцент, Национальный университет Узбекистана им. М. Улугбека, Ташкент

Узбекистан

ИССЛЕДОВАНИЕ ФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЮНОШЕСКОГО ВОЗРАСТА СПОРТСМЕНОВ

Аннотация

В данной статье рассматривается роль спорта и физиология юношеского возраста. Особое внимание уделено на физиологических особенности опорно-двигательного аппарата, что является основой организма для тренировки. Для создания условия оптимизации регуляторных процессов происходит их гормонизация и стабилизация в юношеском периоде и устанавливаются новые взаимоотношения между этими сферами.

Ключевые слова: Физиология, спорт, юноши, скелет, мышечная система, рост, организм.

В современных условиях особое значение приобретает физическая культура и спорт, когда технический прогресс, механизация и автоматизация производства уменьшают требования к физической силе человека.

Рационально будет планироваться с учетом влияния закаливания организма, в том числе занятий спортивными упражнениями на физиологические процессы.

Тренеры и педагоги должны правильно оценивать реакцию спортсмена на тягу. В противном случае они не только способствуют улучшению здоровья и повышению работоспособности спортсмена, но и отрицательно влияют на его организм.

Глава государства и правительство Казахстана, наряду с заботой о развитии большого спорта, уделяет особое внимание здоровью населения и большое внимание массовому физическому воспитанию. Меры, обеспечивающие дальнейшее повышение массового физического воспитания, изложены в Послании Елбасы Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Казахстан-2030».

В нашей стране в целях широкого внедрения физической культуры в сознание населения создана необходимая материальная база для занятий физическими упражнениями и готовятся педагоги и тренеры.

Юношеский возраст начинается с 17 лет и продолжительность длится до 22 лет, это сведение утверждает современная классификация физиологии. Указанный период характеризуется интенсивными морфологически-функциональными и психологически-физиологическими перестройками и проблемами адаптации организма, он является критическим и наступает за подростковым возрастом. Написанные нами свойства являются доминантными признаками полового созревания у юношей, ростовых процессов и потребностью социализации в новом физическом развитии. Важные биолого-социальные вопросы подростков переходят в «наследство» к юношам.

Для оценки физического состояния организма берутся основные показатели скелета и мышечной системы. Здесь можно сказать, что скелет и мышечная система состоит из костей и мышц, которые объединены в одну систему. Костно-мышечная система организма ограничивает полость расположенные внутренние органы. Костно-мышечная система

осуществляет важные функции организма такие, как движение.

Скелет – является структурной основой организма, что определяет его форму и размер в значительной мере. Основа скелета - кости. Основные части скелета: скелет туловища, который состоит из позвоночного столба и грудной клетки, верхних конечностей и нижних конечностей, скелет головы - череп.

Основа, стержень скелета нижним- с костями нижних конечностей и верхним концом соединяющийся с черепом это - позвоночный столб человека. Позвоночник несет основную физическую нагрузку, состоит из позвонков и от его развития и состояния имеет важную роль физическое благополучие организма. Когда организм ребенка достигает юношеского возраста, его скелет приближается к размеру скелета взрослого человека. В этот период его развитие продолжается и заканчивается у мужчин к 20-24 годам и у женщин на 2-3 года раньше. Вышеуказанные особенности развития первоначально касаются позвоночника. В 12-14 лет происходит фиксация естественных изгибов позвоночника, а к 20-23 годам завершается окончательное окостенение позвонков [1].

У юношей и девушек к 17-20 годам грудная клетка достигает размеров грудной клетки взрослого человека. Этот рост касается так же формирования и развития костей конечностей и черепа, хотя до -30-40 лет продолжается зарастание швов костей черепа.

В организме человека мышечная система разделяется на мышцы скелета, сердца и гладкие мышцы внутренних органов и сосудов.

Активная часть, которые в организме человека насчитывается около 600, это скелетные мышцы опорно-двигательного аппарата. От выполняемой работы зависят форма и величина мышц. Бывают мышцы длинные, широкие, короткие и круговые. На конечностях располагаются длинные и короткие мышцы, а широкие мышцы на туловище, вокруг отверстий тела круговые мышцы расположены. Скелетные мышцы, как и кости, к которым они прикрепляются в процессе развития организма растут неравномерно. Именно в подростковом возрасте, в период полового созревания наблюдается резкий скачок в росте массы мышц. Вданном периоде особенно интенсивно происходит удлинение мышц и сухожилий, мышцы становятся длинными и тонкими, что связано с удлинением трубчатых костей конечностей. По этой причине подростки выглядят длинноногими и длиннорукими. До 25-30 лет рост мышц которые в большей степени касается их поперечника продолжается.

Мышечная работа перемещение и поддержание положений тела и его частей благодаря работе мышц, обеспечиваемой координацией всех физиологических процессов в организме. Различные группы мышц находятся в сложном взаимодействии между собой и с различными механическими силами- тяжести, инерции и т.д. [2].

В подростковом и раннем юношеском возрасте (до 18 лет) мышечная масса и сила особенно интенсивно увеличиваются. Этот процесс замедляется с 18 лет и заканчивается к 25-26 годам жизни. Но по проведенным практикам можно сказать, что этот процесс не ограничен при правильно организованной физической тренировке. Точность, выносливость и скорость мышечной работы возрастают по мере взросления: к 13-14 годам они приближаются к показателям взрослого человека. Темп роста этих показателей несколько снижается в позднем подростковом и раннем юношеском возрасте. Скорость мышечных движений и частота их повторяемости достигают наибольшей величины к 20-30 годам. Это связано с созреванием не только мышц, но и нервной системы, а также с совершенствованием механизмов передачи возбуждения (пускового сигнала) с нерва на мышцу в нервно-мышечном синапсе.

Уровень мышечной выносливости при динамических нагрузках достигает 80-85% уровня взрослого человека только к началу юношеского возраста, а при статических нагрузках к 17-19 годам, достигая максимальных значений к 25-30 летнему возрасту [3].

В начале и на первых этапах юношеского возраста продолжают морфологические и функциональные преобразования опорно-двигательного аппарата. К 18 годам скелет и

мышечная система достигают уровня зрелости и формирование полностью завершается. Далее до 25 лет продолжают ростовые процессы и наращивание функциональных резервов.

В организме опорно-двигательный аппарат тесно связано с изменениями функций и взаимоотношениями эндокринной и нервной системы. В юношеском возрасте гормональные влияния преобладают над нервными в механизмах регуляции функций опорно-двигательного аппарата. Для создания условия оптимизации регуляторных процессов происходит их гормонизация и стабилизация в юношеском периоде и устанавливаются новые взаимоотношения между этими сферами.

К занятиям физической культурой привлекаются все возрастные группы населения. Систематическое занятие физической культурой и спортом в любом возрасте укрепляет здоровье и повышает работоспособность человека.

Список литературы

1. В.А.Бароненко, Л.А.Рапопорт. Здоровье и физическая культура студента. Москва, Альфа-М. 2010г. 333стр.
2. В.И.Дубровский. Спортивная физиология. Учебник для вузов. Москва. Гуманитарный издательский центр Владос. 2005. 462 стр.
3. М.К.Жакупов. Спорттық физиология. Оқу құралы. Алматы, 2019ж.

Abstract

This article discusses the role of sports and the physiology of adolescence. Special attention is paid to the physiological features of the musculoskeletal system, which is the basis of the body for training. In order to create conditions for optimizing regulatory processes, their harmonization and stabilization takes place in the youth period and new relationships between these spheres are established.

Түйін

Бұл мақалада спорттың рөлі және жасөспірім физиологиясы қарастырылады. Дене жаттығуларының негізі болып табылатын тірек-қимыл жүйесінің физиологиялық ерекшеліктеріне ерекше назар аударылады. Реттеуші процестерді оңтайландыруға жағдай жасау үшін жасөспірім кезеңінде олардың үйлесімділігі мен тұрақтануы жүреді және осы салалар арасында жаңа қатынастар орнатылады.

УДК 316.6

К.М.Арымбаева¹, А.А.Жиенбекова², С.Т.Мамадалиев³

¹доктор пед. наук, профессор, ЮКУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

²кандидат философ. наук, доцент ЮКУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

³докторант 2 курса, Каз НУ имени Абая Алматы, Казахстан

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ САМОРЕГУЛЯЦИЯ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ВУЗЕ

Аннотация

В статье раскрываются проблемы подготовки специалистов в вузе, готовых к мобильным изменениям и инновациям, выявлены факторы, обеспечивающих возможность для акмеологического роста и развития человека как субъекта учебной деятельности на этапах обучения в вузе. Стандарты профессионального образования нацелены на то, чтобы выпускник вуза обладал определенными личностными характеристиками, такими как креативность, критическое мышление, коммуникабельность, умение работать в команде, активность, энергичность, ответственность, компетентность, а также готовность к самостоятельному творческому решению профессиональных задач. Идея самообразования, непрерывного образования и проблема профессиональной компетентности студентов актуализируют изучение психологических механизмов детерминации и условий развития, которые повышают возможности саморегуляции субъектом учебной деятельности.

Ключевые слова: акмеология, студенты, обучение, самообразование, учебная деятельность, компетентность.

Введение

Преобразования в современном обществе актуализируют проблему подготовки успешных, конкурентоспособных профессионалов, готовых к мобильным изменениям и инновациям.

Значимым оказывается изучение факторов, обеспечивающих возможность для акмеологического роста и развития человека как субъекта учебной деятельности на этапах профессионального обучения в вузе.

Стандарты нового поколения для высшего профессионального образования нацелены на то, чтобы выпускник вуза смог адаптироваться в новой среде, обладая определенными личностными характеристиками, такими как креативность, критическое мышление, коммуникабельность, умение работать в команде, активность, энергичность, ответственность, компетентность, а также готовность к самостоятельному творческому решению профессиональных задач.

Конкурентоспособным и высокопродуктивным может стать молодой специалист, готовый к успешной профессиональной, творческой деятельности.

Готовность к профессиональной деятельности изучается в современной психологии в разных ракурсах: личностном, функциональном, субъектно-деятельностном.

Особое значение имеет период подготовки специалиста в вузе, где возможно наиболее продуктивное влияние на показатели готовности, а также на период адаптации, где молодой специалист апробирует характеристики готовности, предъявляя в индивидуальном профессиональном опыте результаты обучения.

Идея самообразования, непрерывного образования и проблема профессиональной компетентности актуализируют изучение поля детерминации и условий развития специалистов, которые готовы реализовать успешные, мобильные, гибкие и сложные модели трудовой деятельности.

Повышение уровня социальной активности личности молодого специалиста обуславливает актуальность разработки психологических механизмов и возможностей саморегуляции субъектом деятельности.

Д.И. Фельдштейн отмечал в этой связи, что «на первый план выходит необходимость особого направления наших исследований, предполагающего раскрытие соотношения сознательного и бессознательного в усвоении растущими людьми информации, в организации их ответственного поведения, особенно в условиях изменявшихся жизненных ритмов и эмоциональной напряжённости» [1].

В психологической науке и практике остро ощущается потребность в изучении процесса саморегуляции человеком деятельности и поведения, особенно в подростковый и юношеский периоды личностного развития, в которых рассматривались бы объективные и собственно-психологические проявления в их единстве.

Саморегуляция учебной деятельности формируется на основе сложного процесса субъект-субъектных взаимодействий, именно в подростковом и юношеском возрасте создаются позитивные внутренние условия для перехода на саморегуляционный тип обучения.

Методология исследования

Научно-теоретическая основа исследования базируется на общефилософском принципе диалектике как общем методе познания; системном подходе как общеметодологическом принципе науки; на принципе историзма, предлагающем генетический объективный подход к изучению явлений, объективности, требующем глубокого анализа множества факторов, влияющих на развитие изучаемого явления.

Методологические основы исследования также базируются на основе следующих подходов и концепций, в рамках которого человек рассматривается как активный творец своей жизнедеятельности; на системно-субъектном подходе, которые раскрывают раскрывающего связь психических процессов, свойств личности и деятельности (К.А. Абульханова-Славская, А.В. Брушлинский, Л.С. Выготский, Б.А. Вяткин, В.В. Давыдов, А.Л. Журавлёв, Н.И. Леонов, А.Н. Леонтьев, В.А. Мазилев, Н.А. Менчинская, Н.В. Нижегородцева, А.О. Прохоров, С.Л. Рубинштейн, Е.А. Сергиенко, И.Р. Сушков, Н.П. Фетискин, В.Д. Шадриков); на теоретических положениях учебной деятельности, разработанных в трудах Л.И. Айдаровой, Л.И. Божович, В.В. Давыдова, А.К. Марковой, Н.Н. Нечаева, Н.В. Нижегородцевой, Е.А. Орловой, Ю.П. Поварёнок, В.В. Рубцова, А.М. Столяренко, А.С. Турчина, Н.П. Фетискина, В.Д. Шадрикова, Р.М. Шамионова, Д.Б. Эльконина и др.;

- методологических принципах, отражающих концептуальные положения исследования: самопознания, возрастного развития саморегуляции учебной деятельности, гуманизации образовательного процесса, акмеологического подхода в обучении и воспитании, саморегуляции учебной деятельности, системно-субъектного подхода в исследовании, типологизации саморегуляции учебной деятельности, моделирования в исследовании саморегуляции учебной деятельности [2].

На современном этапе развития науки рассмотрены разнообразные подходы к решению проблем, касающихся факторов, влияющих на успешность учебной деятельности. Успешность обучающихся в учебной деятельности рассматривали в исследованиях Т.Д. Марцинковская, Н.Н. Нечаев, Н.В. Нижегородцева, Ю.П. Поварёнок, Е.А. Сорокоумова, А.М. Столяренко, А.С. Турчин, В.Д. Шадриков, Р.М. Шамионов, Д.Б. Эльконин и др.

В последние годы возрос интерес исследователей к проблеме личностно-профессионального становления студентов в вузе (Ю.П. Поварёнок), к изучению детерминант социализации студента (Р.М. Шамионов), психологических механизмов становления и развития профессионального сознания студентов (Н.И. Гусякова), структуры и генезиса мотивационной сферы личности в учебной группе (Е.В. Карпова), мотивационной сферы личности современного студента в процессе его профессионального становления (Р.И.

Цветкова), акме-ориентированного подхода к личностно-профессиональному становлению в условиях вузовского образования (Н.В. Козлова, Н.Н. Пачина).

Обзор научных исследований

К психологическим механизмам регуляции учебной и профессиональной деятельности относят личностный и когнитивный компоненты (О.А. Конопкин, В.И. Моросанова), волевой контроль (В.А. Иванников, А.В. Быков, В.К. Калинин, В.И. Селиванов, Е.О. Смирнова, Т.И. Шульга), регуляторный опыт (А.К. Осницкий), интегративную индивидуальность (В.С. Мерлин, Б.А. Вяткин, М.Р. Щукин), функциональные состояния (Л.Г. Дикая), неравновесные состояния (А.О. Прохоров), контроль поведения Е.А. Сергиенко), эмоции (О.В. Дашкевич, А.Я. Чебыкин, Н.П. Фетискин, Т.И. Миронова), процессы принятия решения (В.Д. Шадриков, А.В. Карпов), индивидуальный стиль деятельности (Е.А. Климов), соответствие «реального» образа «идеальному» (А.А. Деркач), модель специалиста (А.К. Маркова), отношения (В.А. Зобков, Т.А. Нестик, В.П. Позняков, И.Р. Сушков), личностные особенности (Л.И. Божович, В.Д. Бодров, А.К. Маркова), совладающее поведение (Т.Л. Крюкова).

О.А. Конопкин как основоположник постановки проблемы саморегуляции человеком деятельности показал, что модель психической регуляции включает в себя регуляторные процессы планирования, моделирования, программирования, оценки результатов и регуляторно-личностные свойства гибкости и самостоятельности [3].

Процесс становления активного субъекта деятельности является процессом формирования осознанно-произвольной активности, проявляющейся в умении поставить цель, спроектировать и реализовать процесс решения, управлять процессом решения и корректировать его, и реализуется с привлечением информационного обеспечения регуляторного опыта.

Регуляторный опыт, включающий пять основных компонентов: ценностный опыт, опыт рефлексии, опыт привычной активизации, операциональный опыт и опыт сотрудничества, является необходимым и достаточным для формирования субъектности человека, обеспечивающей ему продуктивную самостоятельность [4].

Через учебную деятельность осуществляется как формирование психических процессов, особенностей личности, обуславливающих саморегуляцию деятельности и достижения вершин (акме) в деятельности, так и непосредственные отношения обучающихся с обществом, с социальной действительностью.

Исследование зарубежных концепций регуляции поведения и деятельности показывает, что в научных исследованиях выделяются разные основания саморегуляции, что также подчёркивает сложность и неоднозначность проблемы.

Исследование процессов саморегуляции и их детерминацию показывают, что в большинстве подходов выделяется один из аспектов саморегуляции: эмоциональная или волевая регуляция, интеллектуальный контроль, обсуждается поведенческий контроль, указывается источник саморегуляции как интеллектуальный, личностный, энергетический ресурс человека [5].

Процесс усвоения знаний, формирования умений и навыков, формирования саморегуляции обучающимися деятельности происходит лишь в результате совпадения активности педагога и активности студентов, то есть при субъект-субъектной системе обучения. Именно субъект-субъектная система обучения обеспечивает формирование у студентов саморегуляционного типа обучения.

Саморегуляционный тип обучения - это такой тип обучения, который контролируется и регулируется самим обучающимся, позволяя ему активно осуществлять достижение цели в условиях непосредственного взаимодействия с педагогом и другими обучающимися. Саморегуляция как процесс реализации внутренней и внешней активности субъекта учебной деятельности направлен на управление поведением и деятельностью, на овладение собой в конкретном виде деятельности - учебной.

Процесс становления саморегуляции осуществляется по следующим взаимосвязанным направлениям:

- порождению и развитию эмоциональной саморегуляции, который характеризует собой индивидуально-поведенческий уровень саморегуляции деятельности;
- порождению и развитию волевой саморегуляции, который определяет личностный уровень саморегуляции;
- порождению и развитию интеллектуальной саморегуляции, который характеризует собой субъектный уровень саморегуляции [6].

На каждом уровне саморегуляции субъектом поведения и деятельности имеют место психические проявления эмоциональной, волевой, интеллектуальной направленности, однако доминирующую роль в регуляции поведения и деятельности на индивидуально - поведенческом уровне играет эмоциональный компонент саморегуляции, на личностном - волевой, на интегративном - интеллектуальный.

Структура саморегуляции учебной деятельности должна строиться с учётом как внутренних, так и внешних проявлений. Саморегуляция учебной деятельности должна образовывать такую систему, в которой внутренние компоненты саморегуляции деятельности задают импульс активности внешним проявлениям, итогом которых является продуктивность учебной деятельности. Саморегуляция учебной деятельности - это целостное структурно-содержательное образование, имеющее свои проявления на поведенческом, на личностном и на субъектном уровнях. Используя термин «саморегуляция учебной деятельности», определяем психологический уровень осознанной регуляции содержания учебной деятельности, который зарождается и развивается на основе формирующейся самооценки как внутреннего личностного плана целостной регуляции действия и деятельности.

В качестве системообразующего компонента саморегуляции учебной деятельности рассматриваем не деятельность, а самооценку, формирующуюся и проявляющуюся в процессе деятельности. Субъект - это самостоятельный и инициативный в целеполагании и целеосуществлении человек, сознательно и ответственно выбирающий способы своих действий; человек, обладающий самоорганизацией и саморегуляцией пространства собственной жизнедеятельности. Важнейшей функцией саморегуляции учебной деятельности является обретение относительной устойчивости поведения субъекта учебной деятельности, внутренней гармонизации, субъектной представленности в учебной деятельности (активности, творчества, осознанности, целеустремлённости), иными словами, самореализации в деятельности [7].

Заключение

Саморегуляция учебной деятельности студентов - это характеристика субъекта деятельности, её динамическое образование, которое выражается в единстве индивидуальной формы деятельности и особенностей личности - мотивации, самооценки, а также системы качеств личности и проявления на каждом этапе обучения и профессионального образования.

Саморегуляция учебной деятельности - это акмеологическое образование, которое направляет субъектов учебной деятельности на достижение акме-результата в деятельности, повышающее его активность и возможности в деятельности, это процесс саморазвития личности, диагностируемый, реализуемый и корректируемый самой личностью.

Список литературы

1. Фельдштейн Д.И. Хрестоматия по возрастной психологии : учеб. пособие для вузов / ред. Д.И. Фельдштейн. - 2-е изд., доп. - М. : Институт практической психологии, 1996. - С. 248-259
2. Зобков А.В. Самооценка как акмеологический компонент саморегуляции учебной деятельности учащейся молодежи // Развитие человека в современном мире. – 2017. – № 1. – С. 130-137.
1. 3. Конопкин О.А. Психологические механизмы регуляции деятельности [Текст] / Российская акад. образования, Психолог/ин-т. - 2-е изд., испр. и доп. - Москва, 2010. - 316 с.
3. Осницкий А.К. Психологические механизмы самостоятельности / Рос. акад. образования, Психол. ин-т. - М., 2010. - 230 с.

4. Поварёнков Ю.П. Проблемы психологии профессионального становления личности. - Ярославль: Канцлер, 2008. – 401 с
5. Гусякова Н.И. Психологические механизмы становления профессионального сознания будущего учителя. Монография. - Самара – 2012. 360с.
6. Деркач, А.А. Акмеологические основы развития профессионала монография / А.А. Деркач ; Рос. акад. образов-я, Моск. психол.-соц. Ин-т. -М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : МОДЭК, 2004. - 752 с.

Түйін

Мақалада мобильді өзгерістер мен инновацияларға дайын ЖОО-да мамандар даярлау мәселелері ашылады, ЖОО-да оқу кезеңдерінде оқу қызметінің субъектісі ретінде адамның акмеологиялық өсуі мен дамуына мүмкіндік беретін факторлар анықталды. Кәсіптік білім беру стандарттары ЖОО түлегінің креативтілік, сыни ойлау, коммуникабельділік, командада жұмыс істей білу, белсенділік, энергия, жауапкершілік, құзыреттілік, сондай-ақ кәсіби міндеттерді өз бетінше шығармашылық шешуге дайындық сияқты белгілі бір жеке сипаттамалары болуына бағытталған. Өзін-өзі тәрбиелеу, үздіксіз білім беру идеясы және студенттердің кәсіби құзіреттілік мәселесі оқу іс-жағдайларын зерттеуді өзекті етеді.

Abstract

The article reveals the problems of training specialists at the university who are ready for mobile changes and innovations, identifies factors that provide an opportunity for acmeological growth and development of a person as a subject of educational activity at the stages of study at the university. The standards of professional education are aimed at ensuring that a university graduate has certain personal characteristics, such as creativity, critical thinking, sociability, ability to work in a team, activity, energy, responsibility, competence, as well as readiness for independent creative solution of professional tasks. The idea of self-education, continuing education and the problem of professional competence of students actualize the study of psychological mechanisms of determination and conditions of development, which increase the possibilities of self-regulation by the subject of educational activity.

UDK:378.018.432

T.S. Ashimova¹, M.O. Musalieva², S.K. Mamekova³, A.K. Otebekova⁴

¹Department of Foreign languages for Technical specialities, M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

²Department of Foreign languages for Technical specialities, M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

³Department of Foreign languages for Technical specialities, M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Republic of Kazakhstan,

⁴Department of Modern Languages and Translations Studies, M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Republic of Kazakhstan

THE MOTIVATION TO THE STUDENTS OF ENGINEERING SPECIALITIES TO LEARN ENGLISH WELL THROUGH TED , BBC LEARNING ENGLISH AND MOVIES WITH SUBTITLES

Abstract

The article substantiates the importance of teaching English language to students of engineering specialities using the media. The use of media includes the use of movies, films, and other types of entertainment-related learning resources like TED , BBC learning English and movies with subtitles. Movie or film is one of audio-visual media that teachers can use to improve students English skills and they are an effective and beneficial way for improving all skills like speaking,

listening, writing, vocabulary of the students.

Key words: Teaching English through movie, subtitles, a native speaker, motivation

Introduction

English is the most studied language in the world. Most of the world's population speaks English, which makes it possible for people from different countries to communicate. In the modern world, the question is no longer asked: is it necessary to speak English: everyone communicates in English. Proficiency in English is very important in the modern world, because it is necessary for successful career growth. A specialist who speaks English has the opportunity to receive information from foreign language sources, he can get an international education, he is provided with successful career growth, free communication in any country in the world.

There are many ways to learn English, and one of them is watching authentic feature films and other types of entertainment-related learning resources. Each student is individual and perceives information differently: visually, kinetically and audibly. For those who are better at remembering events, people, locations visually and have an elementary level, learning the language with the help of films and other types of entertainment-related learning resources is suitable. This method is also available to those who do not have the opportunity to go to paid courses, hire a tutor, etc. Watching films and other types of entertainment-related learning resources is not only training, but also entertainment.

When learning English, many students face difficulties in the absence of language practice. Therefore, the English language for them becomes something unattainable. But learning foreign languages can be done with ease and interest. One of these ways is to watch a movie. Films aid in teaching various skills while using in a foreign language teaching class room. Teacher can exploit in teaching verbal skills, listening, writing, vocabulary grammar as these are different skills of a language which are not interrelated, the teacher must use different teaching techniques while teaching these areas. When students are aware that they are able to understand the foreign language in its authenticity, they increase their self-esteem and motivation to study the subject. The use of movies on the lessons of the English language allows students to develop language guess and broaden their horizons. They are provided with the opportunity to learn about the history, traditions and customs of the people of the country the language is spoken. Working with the films and other types of entertainment-related learning resources involves four types of communicative activities: listening, speaking, reading and writing. The focus is on listening, the most difficult aspect of learning a foreign language. Thus, the films make the learning process more effective. Also, the use of videos in the classroom increases the activity of the students. Because of the movies, students receive a huge amount of diverse information, which is very helpful in further work on the stage, which takes its place after the review; therefore, they create the conditions for self-learners. Infusing films into education serves a variety of purposes in language teaching.

Results and discussion

Language teachers have been using films in their classes for decades, and there are a number of reasons why film is an excellent teaching and learning tool. Motivation is one of the most important factors in determining successful English language acquisition. Textbooks are great for learning vocabulary or grammar, but nothing is better than listening to real native English. By watching TED, BBC learning English and movies with subtitles, students can listen to native English actors speaking the language in a natural way. This will help students learn modern English and sound more like a native speaker in terms of vocabulary and style.

Another benefit of using film is that it provides a source of authentic and varied language. Film provides students with examples of English used in 'real' situations outside the classroom, particularly interactive language – the language of real-life conversation. Film exposes students to natural expressions and the natural flow of speech. If they are not living in an English-speaking environment, perhaps only film and television can provide learners with this real-life language

input.

The visuality of film makes it an invaluable language teaching tool, enabling learners to understand more by interpreting the language in a full visual context. Film assists the learners' comprehension by enabling them to listen to language exchanges and see such visual supports as facial expressions and gestures simultaneously. These visual clues support the verbal message and provide a focus of attention.

Film can bring variety and flexibility to the language classroom by extending the range of teaching techniques and resources, helping students to develop all four communicative skills. For example, a whole film or sequence can be used to practise listening and reading, and as a model for speaking and writing. Film can also act as a springboard for follow-up tasks such as discussions, debates on social issues, role plays, reconstructing a dialogue or summarising. It is also possible to bring further variety to the language learning classroom by screening different types of film: feature-length films, short sequences of films, short films, and adverts.

Given the benefits of using film in the language learning classroom, it is not surprising that many teachers are keen to use film with their students, and an increasing number of them are successfully integrating film into the language-learning syllabus. Until quite recently it was difficult to find pedagogically sound film material to help students improve their language through watching film, and teachers had to spend many hours creating their own materials. However, with the advent of the internet there is now a wealth of online resources for both language teachers and their students.

Conclusion

How watching TED, BBC learning English and movies with subtitles helps to improve the students' English skills

1. Listening skills

Watching movies is a great way to boost students' listening skills. They will hear English used in a natural way, informal English, slang words and phrases you do not often find in books or dictionaries.

2. Speaking skills

Repeating what they hear on screen can go a long way towards improving their speaking skills, from their fluency, words linking, pronunciation, to correct intonation.

3. Vocabulary and grammar

They will have chance to learn many words, phrases and grammar and how they are used in real life.

Learning English through TED, BBC learning English and movies with subtitles is an enjoyable and effective strategy to improve their language skills. The subtitles and transcripts are also a great help. By so doing, they may be amazed at their language improvement as time goes by!

References

1. Language learning with digital video. Cambridge University Press Katchen, J.E. (2003). Teaching a Listening and Speaking Course with DVD Films: Can It Be Done? In H. C. Liou, J. E. Katchen, and H. Wang(Eds.)
2. The input hypothesis: issues and implications. London: Longman Larsen- [Online]. (19 April 2018) <http://www.tojet.net/articles/824.pdf> Wilson, K. (2017). Power point Presentation on ELT Through e-tools. Presentation made at an ELT Symposium held at ICT
3. <http://englex.ru/how-to-learn-english-by-films-and-tv-series/> - Изучение английского языка по фильмам и сериалам: 13 лучших приемов

Аннотация

Применение на уроке английского языка TED , BBC learning English and movieswithsubtitles т.е. видеофильмы - это не только использование еще одного источника информации. Использование

видеофильма способствует развитию различных сторон психической деятельности студентов, и прежде всего, внимания и памяти. Во время просмотра в аудитории возникает атмосфера совместной познавательной деятельности. В этих условиях даже невнимательный студент становится внимательным. Использование различных каналов поступления информации (слуховой, зрительный, моторное восприятие) положительно влияет на прочность запечатления страноведческого и языкового материала. Таким образом, психологические особенности воздействия учебных видеофильмов как TED , BBC learningEnglishandmovieswithsubtitlesна студентов способствуют интенсификации учебного процесса и создают благоприятные условия для формирования коммуникативной (языковой и социокультурной) компетенции студентов.

Түйін

Бұл мақалада Ағылшын тілі сабағында TED , BBC learning English , movies with subtitles (жүгіртпе жолдар (субтитр) арқылы фильмдерді тіл үйрену барысында қолданылуы, бұл әдістің тиімді екені, студенттердің америкалық және британдық акценттерге құлақ үйретуіне, ағылшын тілін сауатты меңгеруіне үлкен септігін тигізетіні туралы айтылады. Сонымен қатар тіл үйренуге ыңғайлылығы мен студенттердің тілдік қорының баюына ықпал ететіндігі қарастырылған.

UDC:378.018.432

T.S. Ashimova¹, S.E. Aitzhanova², S.K. Mamekova³, A.N.Nazarova⁴

¹Department of Foreign languages for Technical specialities, M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Republic of Kazakhstan

²Department of Foreign languages for Humanitarian specialities, M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Republic of Kazakhstan

³Department of Foreign languages for Technical specialities, M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Republic of Kazakhstan

⁴Department of Foreign languages for Technical specialities, M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Republic of Kazakhstan

THE USING MIND MAPS IN TEACHING ENGLISH TO STUDENTS OF ENGINEERING SPECIALTIES

Abstract

For learning a foreign language, vocabulary is of particular importance. In this case, one must not only remember the word and be able to pronounce it correctly, but also know where and how to use it. New technologies offer various resources to improve vocabulary knowledge and use it appropriately. Increasing your vocabulary requires an integrated approach to guarantee the assimilation of various techniques and styles. After all, there wouldn't be much benefit in knowing just colloquial words or, say, just outdated literary expressions. English is an extremely rich language that has been influenced by many foreign languages. Any English teacher will agree that the main problem for the vast majority of students is not grammar, but poor vocabulary. Unfortunately, many people are mistaken in thinking that memorizing individual words will help you quickly improve your language level. The truly effective ways to expand your vocabulary is considered in this article.

Keywords: mind maps, rules for drawing up mind maps, skills formation, high demands

Introduction

Modern society makes high demands on the training of specialists. At the same time, society is concerned about the low level of speech culture of students: poor literacy, poor vocabulary, numerous violations of language norms, an uncritical attitude to one's own speech.

For a specialist with a higher education, a high level of language proficiency is part of his professional competence and, accordingly, a condition for the success of his work in a situation of tough competition on the labor market.

How to increase your English vocabulary using modern techniques? According to experts, our memory is divided into three types: short-term (it processes information immediately at the moment it is received), medium-term (reproduces information received recently) and long-term (capable of storing part of the information throughout our life). In addition, memory can be passive and active. To replenish the vocabulary of the English language, you need to organize the memorization of new words so that the information is deposited in long-term memory and reproduced by its active department. This can be done quite simply if you use modern techniques for memorizing new information.

For learning a foreign language, vocabulary is of particular importance. In this case, one must not only remember the word and be able to pronounce it correctly, but also know where and how to use it. New technologies offer various resources to improve vocabulary knowledge and use it appropriately. Increasing your vocabulary requires an integrated approach to guarantee the assimilation of various techniques and styles. After all, there wouldn't be much benefit in knowing just colloquial words or, say, just outdated literary expressions. English is an extremely rich language that has been influenced by many foreign languages.

Results and discussion

At the present stage of teaching foreign languages, the main direction of modernization of general education, vocational and higher education is to improve the quality of mastering professional and general education knowledge, practical and creative training of university graduates. As an academic subject, a foreign language makes a significant contribution to the development of students' creative abilities, having a huge educational, educational potential, develops his thinking and memory, feelings and emotions.

In teaching a foreign language, a successful and sustainable interest in learning a language comes only after a change in attitude towards the traditional educational process: its content, forms, teaching methods, organization of activities. Therefore, modern pedagogical technologies come to the fore, which are focused on the student, take into account his interests, needs and opportunities, the level of knowledge, thus creating an opportunity to implement individual educational trajectories.

Each progressively thinking teacher is faced with the task of how to form the educational and cognitive competencies of students in the learning process. Every year there are new opportunities and various types of activities in the classroom in English, such as video technologies, the use of interactive whiteboards, on-line technologies with the participation of native speakers (webinars), conversation clubs with the involvement of foreign teachers, "cube", role-playing games, presentations, etc. The use of these technologies determines the rapid and effective formation of socio-cultural competence. These technologies, along with the above, include the use of so-called mind maps (mental maps, mind maps, mental maps, etc.) in the learning process.

Mind maps expand the communicative space, contribute to the effectiveness of developmental learning, namely, the formation of skills for independent learning activities, creative and critical thinking.

Before the beginning of each new module, students receive vocabulary on the topic in the form of a table, compiled according to the principle of high frequency of use of lexical units, which will later be used in various types of work in the classroom. When introducing new lexical material, sometimes a frame of a mental map is given for independent work, the blanks of which are drawn up using the Concept Draw MINDMAP Professional Ru program. After the module or topics have been completed, the same framework is proposed as a final vocabulary work. This work shows how well the students have mastered the material and allows them to independently assess their knowledge. The teacher should draw up his mental map in advance in order not only to cover all the vocabulary included in the program, but also to provide for the various associations that students may have while working with lexical material and how, in connection with each association, the map will look like.

It should be noted that the mental map that is created together with the students in the lesson may be different from the original teacher, since each person has his own associations associated with a particular word. In the classroom, mind maps were used to study such topics as: "My future profession", "Healthy lifestyle", "Sports", "Clothes", "Mass media", "Travel".

What are the other benefits of mind maps in learning vocabulary in English classes?

- Saving time for processing and memorizing new words;
- Generation of new ideas (meanings of words, translation options, contextual meanings, synonyms, antonyms, etc.);
- Help in vocabulary brainstorming as warm-up or revision;
- Practicing the skill of drawing up plans, structuring, finding logical associative links between words;
- Checking or repeating the passed vocabulary;
- A clear vision of the entire lexical topic, its main and secondary components.

Mind Maps help students to note down only the most important information using key words, and then make connections between facts and ideas visually – keeping all of your topic thoughts together on one sheet. This makes note making easier for students, as it reduces pages of notes into one single side of paper.

Conclusion

In the modern world with a huge flow of information, the use of mind maps in teaching students gives noticeable positive results, since they make it easy to memorize new words and remember already known ones, activate the processes of memory and thinking, because the student is trying to remember himself, or find the word, and, presenting each word as a picture, use a complex system of skills that are characteristic of both the left and right hemispheres of the brain: words are a function of the left hemisphere, and images and fantasy are of the right. Thanks to the use of colors, drawings and spatial relationships, any information begins to be perceived, analyzed and memorized much faster and more efficiently than with its usual linear representation in the form of numbers and letters. The thinking of a successful engineer in modern conditions is systemic thinking, which allows him to see the problem from different sides, "in general", taking into account the diverse connections between all its components. Thus, students who receive engineering specialties get the opportunity to use to the maximum the huge reserves of the right hemisphere of the brain, which is responsible for processing information expressed in images and symbols, from which it follows that the use of mind maps is an effective method of teaching a foreign language.

References

1. Kamil, M. L. & Hiebert, E. H. (2005). "Teaching and learning vocabulary: Perspectives and persistent issues," in E. H. Hiebert and M. L. Kamil (eds.), *Teaching and learning vocabulary: Bringing research to practice*, Mahwah, NJ: Erlbaum.
2. Бьюзен, Т. *Думайте эффективно* / Т. Бьюзен; пер. с англ. Т. И. Попова. — 2-е изд. — Мн.: «Попурри», 2009. — 96 с.
3. Источники: <http://skyteach.ru/2017/09/14/ispolzovanie-mentalnyih-kart-dlya-izucheniya-leksiki/>, <http://elenamilgred.com/primer-ispolzovaniya-mentalnyx-kart-mind-map-dlya-izucheniya-anglijskogo.html>, <http://moluch.ru/archive/88/17197/>

Аннотация

Современная жизнь предъявляет всё более высокие требования к практическому владению иностранным языком в повседневном общении и профессиональной сфере. Изучение иностранного языка сопровождается запоминанием большого количества лексических единиц, грамматических структур. Одним из эффективных приемов запоминания лексико-грамматического материала является метод с использованием технологии mind-mapping и применение интеллект-карт в обучении студентов может дать огромные положительные результаты, поскольку студенты учатся выбирать, структурировать и запоминать ключевую информацию, а также воспроизводить её в последующем. Мыслительные карты помогают развивать креативное и критическое мышление, память и внимание студентов, а также сделать процессы обучения и учения интереснее, занимательнее и плодотворнее.

Түйін

Қазіргі өмір күнделікті қарым-қатынаста және кәсіби салада шет тілін практикалық білуге барған сайын жоғары талаптар қояды. Шетел тілін үйрену көптеген лексикалық бірліктерді, грамматикалық құрылымдарды есте сақтаумен қатар жүреді. Лексикалық және грамматикалық материалды есте сақтаудың тиімді әдістерінің бірі - ақыл-ой картасын технологиясын қолдану және студенттерді оқытуда ақыл-ой картасын пайдалану үлкен оң нәтиже береді, өйткені студенттер негізгі ақпаратты таңдауға, құрылымдауға және есте сақтауға, сонымен қатар қайта жаңғыртуға үйренеді. Ақыл-ой карталары студенттердің шығармашылық және сыни ойлауын, жады мен зейінін дамытуға көмектеседі, сонымен қатар оқу және оқу үдерістерін қызықты, көңілді және жемісті болуына ықпал ететіндігі туралы осы мақалада қарастырылған.

ӘОЖ 504.05

Н.Ә. Әбдімүтәліп¹, У.Алимбетова², Г.Б. Тойчибекова³

¹PhD, доцент м.а., А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан

²магистрант, А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан

³PhD, доц.м.а., А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан

ТҮРКІСТАН ҚАЛАСЫНДА ҒИМАРАТТАР МЕН ҚҰРЫЛЫСТАРДЫ САЛУ БАРЫСЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРДІ АЙҚЫНДАУ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ

Түйін

Бұл мақалада Түркістан қаласы бойынша 2018-2021 жж аралығында жүргізілген құрылыс жұмыстарының нәтижесінде қоршаған ортаға әсер еткен зиянды факторлар туралы мағлұматтар келтірілген. Құрылыстың теріс әсері оның барлық кезеңдерінде жүреді: құрылыс материалдарын алудан бастап дайын нысандарды пайдалануға дейін. Құрылыс материалдарын, әртүрлі бөлшектер мен бұйымдарды өндіру ауаның ластануына әкелетін шаң, күйе, газдың бөлінуімен байланысты, демек, адам денсаулығына кері әсер ететіні анықталды. Барлық құрылыс алаңдары шаңның жоғары деңгейін тудырады (әдетте бетон, цемент, ағаш, тас және кремний), оларды алыс қашықтыққа тасымалдауға болады. Құрылыс шаңы-материалдарды өңдеу және құрылыс алаңындағы әрекеттер кезінде пайда болатын ауадағы 10 микроннан 2,5-0,01 микронға дейінгі ұсақ бөлшектердің кең спектрі бар екені көрсетілді. Құрылыстағы құрылыс шаңын автомобильдердің дизельді қозғалтқыштары мен ауыр құрылыс техникалары да шығарады. Бұл бөлшектер күлден, сульфаттардан және силикаттардан тұрады, олардың барлығы атмосферадағы басқа токсиндермен біріктіріліп, денсаулыққа қауіп төндіреді. Олар өкпеге терең еніп, тыныс алу жолдарының аурулары, астма, бронхит және тіпті қатерлі ісік сияқты көптеген денсаулыққа зиян келтіретіні анықталған.

Кілттік сөздер: құрылыс, экология, шаң, атмосфера, қоршаған орта, ластану, респираторлық аурулар.

Кіріспе

Құрылыс индустриясы планетадағы ластанудың негізгі көзі болып табылады. Ол көмірқышқыл газының ауқымды шығарындыларына ғана емес, сонымен қатар қатты бөлшектердің шығарындыларының 4% - ына жауап береді және су ресурстарына көп зиян келтіреді. Сонымен қатар, құрылыс саласы шудың, топырақтың ластануының және т. б. жиі себебі болып табылады. Әлемнің көптеген елдері компанияларды шығарындыларды азайтуға мәжбүр ететін әртүрлі заңнамалық шараларды қабылдауда. Мысалы, құрылыс материалдарын шығаратын зауыттарда сүзу стандарттары күшейтіледі. Әлемнің әртүрлі аймақтарында қоршаған ортаның ластануы төмендеуі үшін құрылыс компанияларына айтарлықтай қысым жасалады.

Құрылыстың теріс әсері оның барлық кезеңдерінде жүреді: құрылыс материалдарын

алудан бастап дайын нысандарды пайдалануға дейін. Өңделетін топырақ және құрылыс материалдарының қалдықтары түріндегі қатты қалдықтардың көлемі жыл сайын артып келеді. Жыл сайын құрылыс үшін шамамен 50 млн. текше метр ағаш қажет. Құрылыс саласы жер қойнауынан ашық әдіспен алынған тас, құм, саз, әк және басқа ресурстарды көп мөлшерде тұтынады, бұл топыраққа, өсімдіктер мен жануарлар әлеміне орасан зор зиян келтіреді. Кейде тұтас экожүйелер өледі (заттардың айналымы жүруі мүмкін организмдер мен бейорганикалық компоненттердің жиынтығы). Құрылыс материалдарын, әртүрлі бөлшектер мен бұйымдарды өндіру ауаның ластануына әкелетін шаң, күйе, газдың бөлінуімен байланысты, демек, адам денсаулығына кері әсер етеді [1]. Су, топырақты игеруде ерітіндінің құрамдас бөлігі ретінде кеңінен қолданылады және т.б. қажеттіліктерге пайдаланғаннан кейін ол ағызылып, су объектілерін ластайды.

Ірі қалалар мен шағын елді мекендердің заманауи құрылысы әртүрлі тұрғын үй, әлеуметтік және коммерциялық нысандарды салуды қамтиды [2]. Жалпы құрылыс индустриясы бірқатар экологиялық проблемалардың қалыптасуына әсер етеді:

- табиғи ресурстардың, әсіресе қалпына келтірілмейтін ресурстардың сарқылуына әкелетін энергияны шамадан тыс тұтыну;
- қоршаған ортаның, Ландшафттардың өзгеруі;
- флора мен фауна өкілдерін әдеттегі тұрғылықты жерлерінен ығыстыру есебінен жою;
- атмосфераның ластануына әкелетін көлік жүйесінің шамадан тыс жүктелуі;
- ағынды сулардың теріс әсері;
- тұрмыстық және өнеркәсіптік қоқыс санын ұлғайту;
- су объектілерінің ластануы;
- құрылыс жүргізілетін аумақтарды көлеңкелеу, бұл флора мен фаунаның тіршілік әрекеті үшін қажетті күн сәулесінің жетіспеушілігіне әкеледі;
- орындар жер сілкіністеріне аз төзімді болады;
- құрылыс алаңдарындағы жұмыс адамдардың денсаулығына зиянды;
- өрт болуы мүмкін.

Қазіргі өмір қоршаған әлемге және адамға теріс әсер ететін, құрылыстың экологиялық проблемаларын тудыратын көптеген факторларды тудырады. Тұрғын үйлердің өзі олардан мүмкіндігінше қорғауға және онда салауатты атмосфера құруға болады, тек құрылыс пен пайдалану кезінде табиғатты қорғау мәселелерін ескере отырып [3]. Табиғатта бәрі бір-бірімен байланысты және табиғаттың күйзеліске ұшыраған жағдайында жеке үйде жұмақ құру мүмкін емес. Сондықтан салауатты өмір салтын ұстанатын кез-келген адам өз үйіне қамқорлық жасап қана қоймай, қоршаған ортаны ластамауы керек. Табиғатты салу мен қорғаудың экологиялық тәсілдері ішінара нормалар мен заңдарда ұсынылған, бірақ олардың көпшілігі біздің елімізде де, шетелде де саналы азаматтардың өз еркімен қолдануға арналған.

Экологияға мән беретін дамыған елдерде экологиялық құрылыс принциптері (ағылш. Green construction немесе Green Buildings-жасыл құрылыс). Олар LEED (the Leadership in Energy & Environmental Design энергетикалық және экологиялық жобалау нұсқаулығы, АҚШ) және BREEAM (BRE Environmental Assessment Method әдісі ғимараттардың экологиялық тиімділігін бағалау әдісі, Ұлыбритания) әлемдегі ең көп таралған ғимараттарды экологиялық сертификаттау жүйелерінде баяндалған. Ғимараттарды экологиялық сертификаттау толығымен ерікті. Бірақ бұл тек беделді ғана емес, сонымен қатар ғимарат иелері үшін де пайдалы: бір жағынан материалдық ресурстарды тұтыну деңгейі төмен ғимараттар құруға көмектеседі, екінші жағынан ғимараттардың беріктігі мен ішкі ортаның жайлылығын арттырады. Сондай-ақ, жасыл құрылыс ақылға қонымды үнемдеу құралы болып табылады: ол тек пайдалану кезінде ғана емес, сонымен қатар ғимараттарды салу кезінде де қаражатты сақтайды. Экологиялық ғимараттарды салу принциптері мыналарды қамтиды: 1) энергияны, суды және басқа ресурстарды тиімді пайдалану; 2) қалдықтар санының азаюы және ортаға

басқа да әсердің азаюы; 3) мүмкіндігінше жергілікті табиғи материалдарды пайдалану.

Экологиялық құрылысқа қойылатын талаптар санитарлық-гигиеналық нормаларға (санитарлық ережелер мен нормативтердің СанПиН жүйесі) сәйкес келеді [4]. Оларға табиғатты қорғау ережелерін сақтай отырып (олар заңнамада да көрсетілген) және дамыған елдерде қабылданған экологиялық стандарттар мен экологиялық мәселелерге деген көзқарастың кеңдігін ескере отырып, экологиялық таза ғимараттың құрылысына назар аударуға болады. Жақында ғимараттардың, құрылыстардың және оларға қызмет көрсететін климаттау жүйелерінің экологиялық қауіпсіздігі мамандардың қызығушылығын тудырды. Қазіргі уақытта бұл тақырып объективті қажеттілікке және адамның іс-әрекеті нәтижесінде климаттың өзгеруі мен қоршаған ортаның мысалдары санының өсуіне қоғамның реакциясына байланысты ерекше өзекті болып отыр. Ғимараттарды, құрылыстарды және қызмет көрсететін климаттау жүйелерін олардың экологиялылығын ескере отырып жобалау қажеттілігі дәл осындай жағдайдың салдары ретінде туындады және барлық ірі өнеркәсіптік мемлекеттер (АҚШ-ты қоспағанда) қол қойған Киото хаттамасы осы тұжырымдаманы іс жүзінде қолдануда айқындаушы фактор болды.

Экологиялық қауіпсіздік сипаттамасы: - атмосфераға ластаушы заттардың, атап айтқанда, парниктік эффект жасауға, жаһандық жылынуға, қышқыл жаңбырдың түсуіне ықпал ететін заттардың ең аз шығарындылары; - жаңартылмайтын көздерден тұтынылатын энергияның ең аз көлемі, энергия тұтынуды қысқарту және энергия үнемдеу; - қатты және сұйық қалдықтардың, оның ішінде ғимараттың (құрылыстың) өзін жоюдан және қызмет ету мерзімі өткеннен кейін және ресурсты әзірлеу бойынша инженерлік жабдықтың бөліктерін кәдеге жаратудан болатын ең аз көлемі; - объектінің орналасқан жері бойынша қоршаған ортаның экожүйелеріне ең аз әсер етуі; - ғимарат үй-жайларындағы микроклиматтың ең жақсы сапасы, үй-жайлардың санитарлық-эпидемиологиялық қауіпсіздігі, оңтайлы жылу-ылғал режимі, ауаның жоғары сапасы, сапалы акустика, жарықтандыру. Селитебті зонада ортаның сапасына мыналар әсер етеді: сыртқы ауа; газдың толық жанбаған өнімдері; тамақ дайындау процесінде пайда болатын заттар; жиһаз, кітаптар, киім және т.б. бөлінетін заттар; темекі шегу өнімдері; тұрмыстық химия; жабық өсімдіктер; санитарлық нормаларды сақтау. Заманауи ғимараттарда табиғи, синтетикалық және композициялық заттар негізінде әртүрлі материалдар пайдаланылады, олардың комбинациясы адам денсаулығына теріс әсер етуі мүмкін. Химиялық қосылыстардың әртүрлі кластарына жататын 100-ден астам ұшпа химиялық заттар және олардың кейбіреулерінде жоғары токсиндер болуы мүмкін, орташа өлшемді пәтерлердің ауасында бір уақытта болады. Адам денсаулығына ең үлкен қауіп - бензол, формальдегид және азот диоксиді, үй атмосферасына түсетін улы заттардың негізгі көздері - барлық газдандырылған көше ауасы емес, кейбір қарапайым және қарапайым ауа [5].

Бетоннан, шлакбетоннан, полимерлі бетоннан жасалған қабырғалар радиация көзі, жаңашылдықты тудыратын жол. Радонның радиоактивті газының бөлінуімен радиация мен торий үнемі ыдырайды. Бөлмені жүйелі түрде желдету есебінен ауадағы радонның құрамын азайтады. Сылақ пен қалың қағаз тұсқағаздың арқасында радонның шығарылуы азаяды. Бетон плиталары қабырғадағы ылғалды сіңіреді. Құрғақ ауа ыңғайсыздықты тудырады, жоғарғы тыныс жолдарын зақымдайды, шаштың сынғыштығы мен терінің құрғап кетуіне, статикалық электр тогының жоғарылауына әкеледі. Бөлшектер тақтасындағы жиһаз көптеген жылдар бойы формальдегидтер мен фенолдарды шығарады, олар шырышты және теріні тітіркендіреді, канцерогенді (қатерлі ісік тудыратын) және мутагенді (геннің болжанбайтын мутациясын тудыруы мүмкін) әсерге ие. Мұндай жиһаз адамның репродуктивті функциясына теріс әсер етеді, орталық жүйке жүйесі мен бауыр үшін қауіпті (кесте 1) [6].

Кесте 1 - Құрылыс және әрлеу жұмыстары кезінде пайдаланылатын материалдар

Құрылыс материалының атауы	Адам ағзасына теріс әсер ету дәрежесі
Ағаш	Экологиялық таза материал
Темір арматура	Экологиялық таза материал
Шыны	Экологиялық таза материал
Майлы бояу	Ауыр металдар мен органикалық еріткіштердің уытты әсері
Бөлшектер тақтасы	Мутагендік қасиеттері бар Формальдегид
Пластик	Құрамында адам ағзасында қайтымсыз өзгерістер тудыратын ауыр металдар бар
Линолеум	Хлорвинил және пластификаторлар улануды тудыруы мүмкін
Бетон	Радиация көзі
Поливинилхлорид	Улануды тудыруы мүмкін
Жуу жабыны бар тұсқағаз	Бас ауруын, жүрек айнуын, құрысуды және есін жоғалтуды тудыратын стиролдың көзі

Зерттеу нысаны мен әдістері. Қазіргі уақытта құрылысқа, сондай-ақ табиғатты қорғауға бірнеше экологиялық тәсілдер әзірленді. Бұл ережелер ішінара заңнамада бекітілген, ішінара заманауи құрылыс нормалары мен ережелерімен реттеледі. Дамыған елдерде кез-келген нысанды салу процесін бақылайтын бірқатар құжаттар мен экологиялық сертификаттау бар. Бұл құжаттама құрылыстың қоршаған ортаға зиянды әсерін азайту үшін қажет. Әзірлеушілер бұл нормаларды ерікті негізде ұстанады, бірақ экологиялық қауіпсіздік ережесі қазіргі заманғы құрылыс үшін маңызды. Қоршаған ортаға зиянды азайту үшін қоршаған ортаға қауіп төндірмейтін технологиялар мен материалдар қолданылады. Бұл жағдайда суды, материалдарды, энергия ресурстарын үнемді пайдалану принципі сақталады. Болашақта құрылыс индустриясы мен қоршаған ортаны қорғау қақтығысын шешу өте маңызды.

Өндірістік үй-жайлардағы ауаның шаңдылығын және ұйымдасқан шығарындыларды бақылау үшін үлкен өлшем дәлдігімен және жоғары сезімталдығымен ерекшеленетін оптикалық, зарядты-контактілі, радиоизотоптық, пьезоэлектрлік және сыйымдылық әдістері кеңінен қолданылады. Шаңды сумен ұстауға негізделген акустикалық, индукциялық және басқа әдістер өлшеу дәлдігінің төмендігіне, қолайсыздығына және жоғары құнына байланысты кең тараған жоқ. Акустикалық, механикалық тербеліс әдістері, сүзгідегі қысымның төмендеуін өлшеуге, шаң суспензияларын газ тәріздес тасымалдағышпен сұйылтуға негізделген әдістер қолданылады. Акустикалық әдіс дыбыс көзі мен қабылдағыш арасындағы кеңістікте шаң бөлшектері болған кезде акустикалық өрістің параметрлерін өзгертуге негізделген. Ультрадыбыстық энергияның жоғалуы тоқтатылған қатты заттардың әсерінен болады. Шаң концентрациясын акустикалық әдіспен өлшеу нәтижелеріне шаң мен газ ағынының жылдамдығы мен температурасы, ылғалдылық, температура және шаңның дисперстік құрамы әсер етеді [7-8].

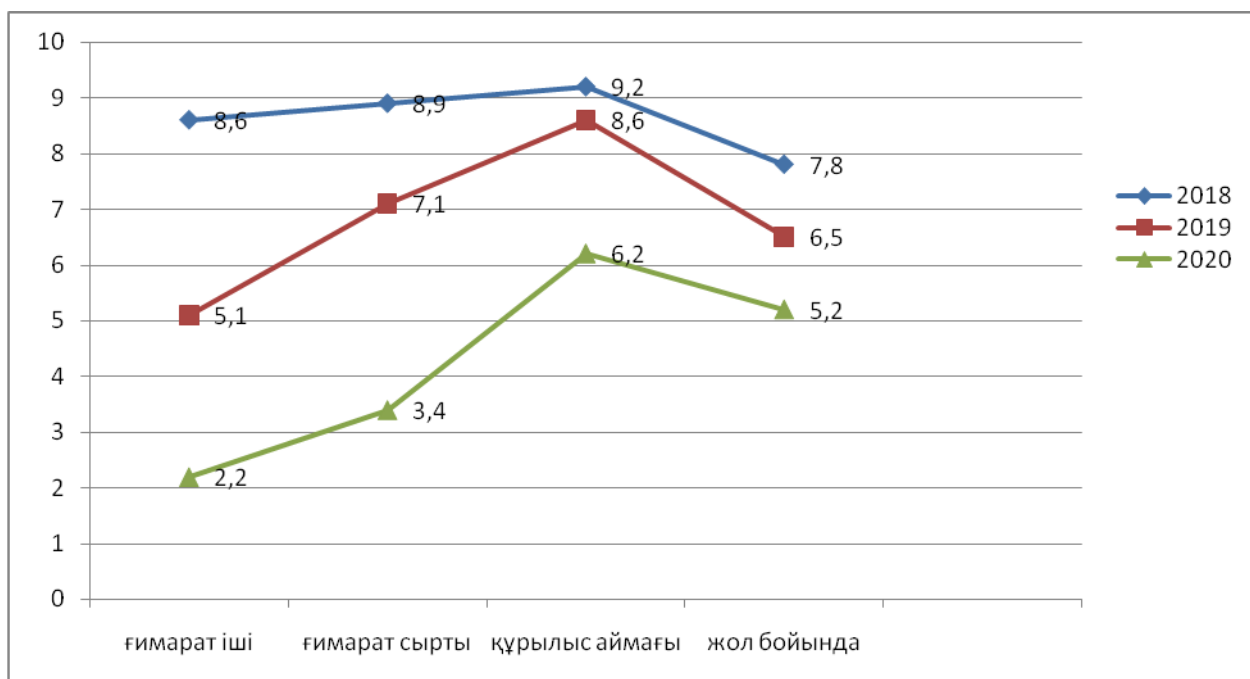
Зерттеу нәтижелерін талқылау. Түркістан қаласы бойынша 2018-2021 жж аралығында жүргізілген құрылыс жұмыстарының нәтижесінде ауаның ластануына ықпал ететін жүктеме – жерді тазарту, дизельді қозғалтқыштарды пайдалану, жану, бұзу, улы материалдармен жұмыс түрлері айтарлықтай әсер етті. Барлық құрылыс алаңдары шаңның жоғары деңгейін тудырады (әдетте бетон, цемент, ағаш, тас және кремний), оларды алыс қашықтыққа тасымалдауға болады. Құрылыс шаңы көзге көрінбейтін 10 мкм қатты бөлшектер ретінде жіктеледі (сур.1). Құрылыс шаңы-материалдарды өңдеу және құрылыс алаңындағы әрекеттер кезінде пайда болатын ауадағы 10 микроннан (ШРК орташа тәуліктік шамасы 0,06 мг/м³ тең)

2,5-0,01 микронға (ШРК орташа тәуліктік шамасы 0,035 мг/м³ тең) дейінгі ұсақ бөлшектердің кең спектрі. Құрылыстағы құрылыс шаңын автомобильдердің дизельді қозғалтқыштары мен ауыр құрылыс техникалары да шығарады.

Мұндай аумақтар көбінесе рұқсат етілмеген жерлерді қоса алғанда, полигон ретінде пайдаланылады. Сондықтан бұл мәселе ашық күйінде қалып отыр.

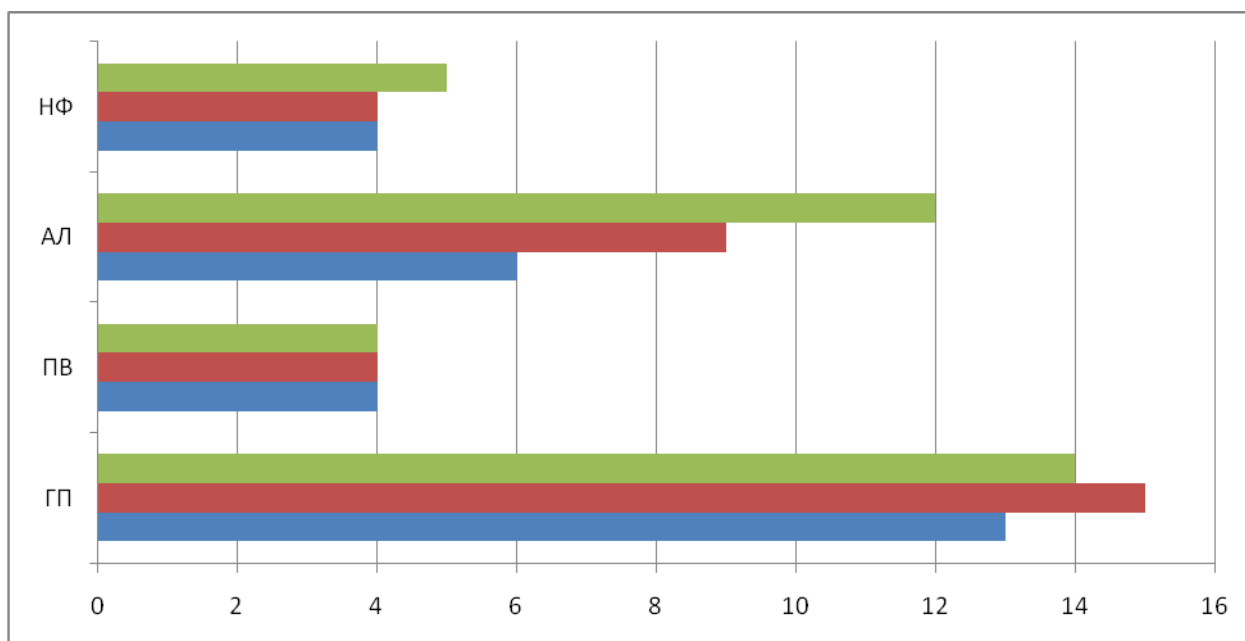
Кез келген ғимараттың пайда болуы сөзсіз жылудың жаңа бөлігін қоршаған ортаға шығаруды талап етеді. Оның қосымша «ласталуы» орын алады. Сонымен қатар, сауда және ойын-сауық орталықтары адамдардың психоэмоционалдық жағдайына әсер ететін шу мен жарықтандырудың жоғарылау көзі болып табылады. Қаланың құрылысы кезінде жасыл желектенген территориялар мен популяциялық аумақтар азайып барады. Дегенмен, қоршаған ортаға тиетін зиянды барынша азайтуға болады. Ол үшін сізге аздап қажет: қабылданған шешімдердің міндетті есебін жүргізу; ірі құрылыс ұйымдарында штатта білікті эколог болуы; қоршаған ортаны қорғау шараларын уақтылы жүргізу.

Ғимараттың негізгі бөлігінің ауырлық күшінің әсерінен жоғарғы тау жыныстары қысылады (50 метр тереңдікте). Объектінің астында биіктігі 30-40 см шөгудің пайда болуы мүмкін, егер жақын жерде тау-кен жұмыстары жүргізілсе, олар маңыздырақ болуы мүмкін. Кәріз құбырларының, электр желілерінің тартылуы да құнарлылықтың төмендеуіне ықпал етуде [9-10]. Құрылыс алаңы жойылғаннан кейін де топырақ құнарлығын қалпына келтіру мүмкін болмайды.

Сурет 1 – Құрылыс территориясындағы ауадағы шаң мөлшері

Бұл бөлшектер күлден, сульфаттардан және силикаттардан тұрады, олардың барлығы атмосферадағы басқа токсиндермен біріктіріліп, денсаулыққа қауіп төндіреді. Олар өкпеге терең еніп, тыныс алу жолдарының аурулары, астма, бронхит және тіпті қатерлі ісік сияқты көптеген денсаулыққа зиян келтіреді (сур.2).

Сурет 2 – Шаңның әсерінен туындаған аурулар түрлері
(НФ-нефелиноз, АЛ-алюминоз, ПВ-пневмокониоз, ГП-гиперсезімтал пневмонит)

Жер үсті суларының сипатын, іргетастардың құрылысын, қалыптасқан жер асты ағындарының жабылуын, жер үсті ағындарының режимін бұзу және ылғалдың булануы, инженерлік желілерді төсеу жер асты суларының деңгейінің күрт көтерілуіне әкеледі. Топырақтың батпақтануы су басқан аумақтардың сейсмикалығына әсер етеді, бұл ғимараттың сейсмотұрақтылығын арттыруға жұмсалатын шығындарды арттырады.

Өндірістік нысандарды салу қосымша экологиялық ауыртпалық тудырады және адамдардың денсаулығының нашарлауына әкеледі. Қазірдің өзінде салынған ғимараттар мен құрылыстар қоршаған ортаға теріс әсер етеді: учаскенің рельефі өзгереді, өсімдік жамылғысы өзгереді (толығымен жойылғанға дейін), жасанды екпелер табиғи екпелермен алмастырылады.

Қорытынды. Қазір құрылыста мүмкіндігінше табиғи материалдар қолданылады: ағаш, тас, тоқыма, құм. Қасбеттер мен интерьерлерді безендіру кезінде улы заттарсыз қауіпсіз бояғыштары бар бояулар қолданылады. Соңғы уақытта адамдар энергияны үнемдейтін шамдарды қолдана бастады, олар ресурстарды үнемдейді және қоршаған ортаға теріс әсерді азайтады. Қоқыс мәселесі соңғы мәселе емес. Құрылыстан кейінгі барлық қалдықтар қазір кәдеге жаратылуға жатады және көптеген құрылыс салушылар осы рәсімді жүргізеді.

Құрылыс саласы көптеген экологиялық проблемаларды тудыратындықтан, құрылыстың қауіпсіз технологияларын қалай әзірлеу керектігін шешу қажет. Қазіргі заманғы әзірлеушілер бірнеше ондаған жылдар бойы тұрғын үйлер мен өндірістік нысандарды салу кезінде экотехнологияларды енгізді. Көптеген әдістер бар, бірақ біз барлық негізгі экологиялық таза технологияларды тізімдеуге тырысамыз:

- экологиялық қауіпсіз құрылыс материалдарын пайдалану;
- энергия тиімді технологияларды қолдану;
- үйде оңтайлы микроклимат құру;
- коммуналдық құралдарды (су, электр энергиясы, газ, жылу) ұтымды және үнемді пайдаланатын осындай коммуникацияларды әзірлеу;
- құрылыс кезінде қоқыс пен қалдықтардың саны азаяды.

Ресурстарды үнемдеу үшін ұсынылады:

- 1) ғимараттың энергия тиімділігін арттыру,

- 2) күн коллекторлары арқылы суды жылытыңыз,
- 3) жел энергиясын пайдалану,
- 4) Қуат тұтынуды азайту;
- 5) тұрмыстық қажеттіліктерге жаңбыр суын жинау.

Сондай-ақ ғимараттың бүкіл өмірлік циклі бойында экологиялық әсері төмен сертификатталған құрылыс материалдарын қолдану (оны кәдеге жаратуды қоса алғанда), материалдарды қайта пайдалану ұсынылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Азаров В.Н. Методика микроскопического анализа дисперсного состава пыли с применением персонального компьютера / В.Н.Азаров, В.Ю.Юркьян, Н.М.Сергина, А.В.Ковалева//Законодательная и прикладная метрология.-2004-№1.-С.46-48.
2. Стреляева А.Б. Запыленность городских территорий при проведении строительно-отделочных работ / А.Б.Стреляева, Е.А. Калюжина // Современные инновации. 2017 №4(20) с. 143-147.
3. Климат, качество атмосферного воздуха и здоровье москвичей // Сб. статей под ред. проф. Б.А. Ревича. — М.: АдамантЪ, 2006. — 246 с.
4. Гигиенические нормативы ГН 2.1.6.2604-10 «Предельно допустимые концентрации (ПДК) загрязняющих веществ в атмосферном воздухе населенных мест». - М.: Минздрав России, 2010. - 61 с.
5. Заде, Г.О. Химический состав атмосферного аэрозоля на различных высотах/ Г.О. Заде, Б.Д. Белан, Т.В. Ковалевская // Фотохимические процессы земной атмосферы: Ст. науч. трудов. -М.: Наука, 1990. - С. 5-12.
6. Иванцова, Е.А. Управление эколого-экономической безопасностью промышленных предприятий / Е.А. Иванцова, В.А. Кузьмин // Вестник Волгоградского государственного университета Серия 3. Экономика. Экология.- 2014. - №> 5 (28). - С. 136-146.
7. Методика микроскопического анализа дисперсного состава пыли с применением персонального компьютера. - С.-Пб.: ОАО «НИИ Атмосфера», 2013. - С. 15-17.
8. Сергина, Н.М. Методика микроскопического анализа дисперсионного состава пыли с применением персонального компьютера (ПК) / Н.М. Сергина, В.Н. Азаров, В.Ю. Юркьян, В.Н. // Законодательная и прикладная метрология. - 2004. - № 1. -С. 46-48.
9. Экология города / Под ред. И.В. Стольберга. Учебник. - Киев, «Либра», 2000. - 213 с.
10. Directive 2008/50/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on ambient air quality and cleaner air for Europe / Official Journal of the European Union (11.06.2008). - Hungary, Patent Office, 2008. - P. 1-4.

Abstract

This article provides information about harmful factors that affected the environment as a result of construction works carried out in the city of Turkestan in the period 2018-2021. The negative impact of construction occurs at all its stages: from the receipt of building materials to the operation of ready-made objects. It is established that the production of building materials, various parts and products is associated with the release of dust, soot, gas, which leads to air pollution, and therefore negatively affects human health. All construction sites create high levels of dust (usually concrete, cement, wood, stone, and silicon) that can be transported over long distances. Construction dust-it has been shown that there is a wide range of fine particles from 10 microns to 2.5-0.01 microns in the air, which are formed during the processing of materials and actions on the construction site. Construction dust in construction is also produced by diesel engines of cars and heavy construction equipment. These particles consist of ash, sulfates, and silicates, all of which combine with other toxins in the atmosphere and pose a health hazard. They have been found to

penetrate deep into the lungs and cause many health problems, such as respiratory diseases, asthma, bronchitis, and even cancer.

Аннотация

В данной статье приведены сведения о вредных факторах, влияющих на окружающую среду в результате строительных работ, проведенных в период с 2018 по 2021 годы по городу Туркестан. Негативное влияние строительства происходит на всех его этапах: от получения стройматериалов до эксплуатации готовых объектов. Установлено, что производство строительных материалов, различных деталей и изделий связано с выделением пыли, сажи, газа, что приводит к загрязнению воздуха и, следовательно, отрицательно сказывается на здоровье человека. Все строительные площадки вызывают высокий уровень пыли (обычно бетон, цемент, дерево, камень и кремний), которую можно транспортировать на большие расстояния. Было показано, что строительная пыль – это широкий спектр мелких частиц в воздухе от 10 микрон до 2,5-0,01 микрона, образующихся при обработке материалов и действиях на строительной площадке. Строительную пыль в строительстве производят также дизельные двигатели автомобилей и тяжелая строительная техника. Эти частицы состоят из золы, сульфатов и силикатов, все они объединяются с другими токсинами в атмосфере и представляют опасность для здоровья. Установлено, что они проникают глубоко в легкие и наносят много вреда здоровью, таких как заболевания дыхательных путей, астма, бронхит и даже рак..

УДК 595.768

Г. Т. Бозшатаева¹, Г. О. Адилбекова²

¹ к.б.н., доцент, ЮКУ им.М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

² старший преподаватель, ЮКУ им.М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ВЛИЯНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЙ ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ НА ФЕНЕТИЧЕСКУЮ ИЗМЕНЧИВОСТЬ ПОПУЛЯЦИЙ КЛОПА-СОЛДАТИКА

Аннотация

В связи с возрастающим антропогенным давлением на окружающую среду актуальным являются разработки экспресс методов. В этом направлении все большее значение приобретает метод биоиндикации для разработки которого большое значение имеет изучение фенетических изменений покровов насекомых. В статье приведены результаты изучения фенетической изменчивости популяции клопа-солдатика в условиях Туркестанской области, которые показали, что наибольшим фенетическим разнообразием отмечаются популяции, обитающие на урбанизированной территории – 36 фенов, тогда как в [Тюлькубасском](#) районе – 19 фенов. Число одинаковых фенов в популяциях клопа-солдатика, обитающих в городской и сельской местностях составляет 18 фенов, в то же время только в г.Шымкенте встречаются фены: передне спинки – 8, надкрыльев – 7. Сравнительно небольшая изменчивость популяции клопа-солдатика в [Тюлькубасском](#) районе объясняется меньшей степенью загрязненностью. Наиболее фенетическое разнообразие, отмеченное в популяциях клопа-солдатика, населяющего территорию г.Шымкента – крупного мегаполиса с большими антропогенными нагрузками.

Ключевые слова: антропогенная нагрузка, экологические условия, биоиндикационные методы, фенетическая изменчивость, популяция, клоп-солдатик.

Введение

В связи с возрастающим антропогенным давлением на окружающую среду, в том числе на природные комплексы, актуальным являются разработки экспресс методов оценки их качественного состояния.

В этом направлении все большее значение приобретает метод биоиндикации [1,2].

В биоиндикации используются организмы – биоиндикаторы, так насекомые, учитывая их многочисленность, дающие несколько поколений за сезон, характеризуются повышенным протеканием процессов метаболизма, что обуславливает быстрое реагирование на антропогенное загрязнение их среды обитания [3,4].

Показателем неблагоприятной экологической обстановки может быть увеличение фенотипической изменчивости. Так в течение ряда лет изучается изменчивость рисунка надкрылий у двухточечной божьей коровки (*Adalia bipunctata*), индустриальный меланизм у бабочки березовой пяденицы (*Biston betularia*).

Доказана генетическая основа фенотипической изменчивости и сделано предположение о влиянии на нее антропогенных факторов окружающей среды [5].

Исследования показали, что выбранные признаки видов-индикаторов позволяют определить заметные изменения в экосистемах на ранних стадиях, до того как они еще не проявились на популяционном уровне.

Фенетические исследования отряда полужесткокрылых проведены на нескольких видах клопов – *Lygus rugulipennis* -слепняк травяной, *Graphosoma lineatum* -итальянский клоп, *Adelphocoris lineolatus* -люцерновый клоп и *Pyrrhocoris apterus*- клоп-солдатик.

Фенотипы у насекомых проявляются на жилковании крыльев, на окрасках и рисунках надкрыльев, переднеспинки, голове, брюшке и т.д. Они выполняют важную роль, обеспечивают адаптации у популяций к изменениям окружающей среды [6].

Доказано, что клопы являются перспективным материалом в фенетических и экологических исследованиях, так в результате исследований требований по биоиндикационной значимости ряда видов насекомых, И.В. Батлуцкой были выделены шесть критериев, которым полностью соответствовал клоп – солдатик и рекомендован как самый модельный объект [7].

Клоп-солдатик (*Pyrrhocoris apterus* Linnaeus, 1758) широко распространен по Европе, Передней Азии, Кавказу, Средней Азии, России и т.д.

Популяции обычно его многочисленны, трофически он связан с определенным местом обитания. Клоп-солдатик обитает в умеренно увлажненных местах, широкий полифитофаг, питается опавшими семенами растений, яйцами насекомых или мертвыми беспозвоночными, высасывает соки растений.

Клопы имеют яркую красно-черную окраску. Расположенные в грудной области пахучие железы, выделяют специфическую жидкость с резким «клоповым» запахом.

Самка клопа откладывает яйца под гниющими листьями или под камнями, личинки развиваются с мая до октября месяца.

Имаго зимуют в землю. В зависимости от эффективности температур клоп может развиваться в одном- двух поколениях [8].

Исследования меланизированного рисунка клопа-солдатика показали, что одни и те же вариации встречаются с различной частотой в экосистемах, которые оказались под прессом антропогенного влияния и что частота встречаемости асимметричных вариаций элементов меланизированного рисунка покрова насекомого оказался одним из важных мониторинговых показателей, так отмечается наличие прямой корреляции между увеличением отклонений в ходе формирования меланизированного рисунка переднеспинки красноклопа и интенсивностью загрязнения среды, любое изменение окружающей среды влечет за собой конкретные изменения в развитии тех или иных признаков [9].

Цель работы: изучение влияния экологических условий разных районов Туркестанской области на фенетическую изменчивость популяций клопа-солдатика.

Материалы и методы исследования. Туркестанская область расположена на юге Казахстана, в пределах восточной части [Туранской низменности](#) и западных отрогов [Тянь-Шаня](#). Область расположена в зоне резко континентального климата. Плодородные почвы, обилие солнечного света, обширные пастбища создают большие возможности для развития в

этом области разнообразных отраслей сельского хозяйства, в первую очередь поливного земледелия и пастбищного овцеводства.

Высокие урожаи дают посевы [хлопчатника](#), [риса](#), овощей и картофеля, а также [сады](#) и [виноградники](#).

Исследования проводились в городе Шымкент, Сайрамском и Тюлькубасском районах Туркестанской области.

Шымкент типичная урбанизированная территория, в настоящее время тревогу вызывает неконтролируемое увеличение автотранспорта, выбросы от которого привели к превышению предельно-допустимых концентраций по свинцу и формальдегиду и общий валовый выброс то которых составило около 98 тыс. тонн в год.

Городская свалка твердо-бытовых отходов плохо организована, размещаются отходы по устаревшим технологиям и с нарушением норм и правил [69].

Ежегодно на городскую свалку г. Шымкента вывозят более 300 тыс. куб. м отходов, за последние годы их скопилось около 5,5 млн. куб метров отходов [70].

Сайрамский район располагается вокруг города Шымкент, здесь находится машиностроительный завод, бурно развивается сельское хозяйство, хорошо развита сфера малого и среднего бизнеса.

В Тюлькубасском районе расположен Аксу-Жабаглинский государственный природный заповедник - первый и старейший заповедник в Казахстане, он получил статус «биосферного заповедника ЮНЕСКО».

Основным видом деятельности населения – сельское хозяйство. На богарных пашнях выращиваются зерновые культуры (пшеница, ячмень). На орошаемых пашнях: кормовые (кукуруза, клевер, люцерна) и технические (подсолнечник, сафлор, табак) культуры.

В хозяйствах содержатся: крупный рогатый скот (в основном, аулиеатинская молочно-мясная порода), овцы (южно-казахский меринос), козы, лошади (донская и рысистые породы) и домашняя птица (куры и индейки).

Данный район обеспечивает областной центр овощами и картофелем, фруктами и виноградом.

Таким образом, фенетические изменения покровов клопа-солдатика от антропогенного воздействия, проводились: 1. г. Шымкент – сильное антропогенное воздействие; 2. Сайрамский район - среднее антропогенное воздействие; 3. Тюлькубасский район - слабое антропогенное воздействие

Популяционные выборки клопа-солдатика нами проводились в городской и сельской местностях. Объем выборки в каждой популяции составлял 100 особей. Применялся выборочный метод, так как популяции этих насекомых представлены обычно огромным числом особей.

Материал собирался в ручную и фиксировался в 70%-ном растворе этилового спирта, затем насекомых сортировали и высушивали, регистрировали их в специальном журнале.

Меланизированный рисунок спинной части покрова клопа-солдатика состоит из рисунка переднеспинки - элемент П и рисунка надкрылий - элементы А, В, С, D (рисунок 1). Изучение вариаций рисунка покрова клопа-солдатика проводилось согласно ранее разработанной методике (Батлуцкая, Гончарова. 2003, Батлуцкая И.В., Хорольская Е.Н., Готов В.А. 2009).

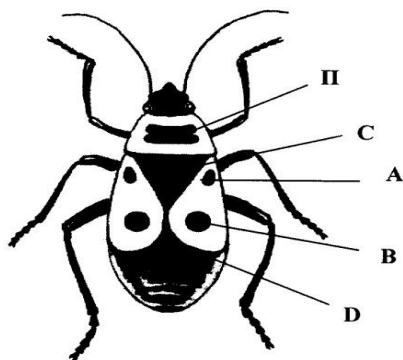

Рисунок - Внешний вид клопа-солдатика: П, С, А, В, D - элементы меланизированного рисунка покрова

Для исследования фенетического разнообразия группировок особей клопа-солдатика использовались признаки: П - изменчивость рисунка переднеспинки, А, В – изменчивость рисунка надкрыльев.

Для изучения фенотипического сравнения использовались такие признаки как элементы рисунка черного цвета, состоящие из двух пятен на красных надкрыльях клопа-солдатика. Одно пятно, расположенное вверху - небольшое, в форме треугольника (А), другое – побольше, круглое (В).

Математическая обработка материала, собранного в городской и сельской местности, позволила выявить вариабельность фенов клопа-солдатика. Частота фена вычислена по формуле:

$$P_{m=\frac{x_m}{n}}$$

где - X_m – обнаруженное число фена m ; n - общее число фенов данного признака.

Общее число фенов данного признака для моносимметричных элементов будет равным размеру выборки – числу особей (N), а для билатеральных – двойному размеру выборки ($2N$).

Результаты исследований. Материалом для работы по изучению вариабельности фенов послужили сборы клопа-солдатика, проведенные в популяциях городской и сельской местности.

Результаты изучения фенетического разнообразия городской и сельской популяции клопа-солдатика представлено в таблицах 1 и 2.

Таблица 1-Фенетическое разнообразие популяции клопа-солдатика г. Шымкента(выборка 100 особей)

Признак	Фены	n	Абсолютное кол-во	Частота встречаемости фенов (доли от 1)
П (переднеспинка)	П1	100	9	0,09
	П2		29	0,29
	П4		13	0,13
	П5		10	0,010
	П6		7	0,070
	П10		3	0,030
	П19		4	0,040

	П25		2	0,020
	П29		4	0,040
	П 31		3	0,030
	П39		9	0,090
	П42		2	0,020
	П53		2	0,020
	П57		3	0,030
А(надкрылья)	А1	200	55	0,275
	А2		38	0,190
	А3		68	0,340
	А4		4	0,020
	А9		5	0,025
	А15		9	0,045
	А17		10	0,050
	А19		3	0,015
	А25		5	0,025
	А37		3	0,015
В(надкрылья)	В1	200	42	0,210
	В2		28	0,140
	В3		52	0,260
	В6		16	0,080
	В7		10	0,050
	В10		15	0,075
	В13		12	0,060
	В25		5	0,025
	В29		8	0,040
	В31		3	0,015
	В35		5	0,025
	В41		4	0,020

Анализ таблицы 1, по изучению фенетического разнообразия популяции клопа-солдатика г.Шымкента, показал следующие результаты: на переднеспинке обнаружено 14 фенов, из них наиболее часто встречаемый - П2, редко встречаемые фены – П25, П42, П53.

На меланизированном рисунке надкрыльев элемента А обнаружены 10 фенов, из них наиболее часто встречается А3, что составляет 0,340; редко встречаемые фены – А19, А37. Тогда как на меланизированном рисунке надкрыльев элемента В обнаружено 12 фенов, из них наиболее часто встречается В3, что составляет 0,260; редко встречаемые фены – В31, В41, что составляет соответственно 0,015 и 0,020.

Анализ таблицы 2, по изучению фенетического разнообразия популяции клопа-солдатика сельской местности (Тюлькубасский район), показал следующие результаты: на переднеспинке обнаружено 7 фенов, из них наиболее часто встречаемый – П6, редко встречаемые фены – П1, П10.

На меланизированном рисунке надкрыльев элемента А обнаружены 5 фенов, из них наиболее часто встречается А2, что составляет 0,410; редко встречаемые фены – А15, А19.

Вместе с тем на меланизированном рисунке надкрыльевэлемента В обнаружено 7 фенов, из них наиболее часто встречается В1, что составило 0,485; редко встречаемый фен – В13, что составило 0,020.

Из вышесказанного следует, что полученные результаты, по изучению фенетической изменчивости популяции клопа-солдатика в условиях Туркестанской области показали, что наибольшим фенетическим разнообразием отмечаются популяции, обитающие на городской территории – 36 фенов, тогда как в [Тюлькубасском](#) районе - 19 фенов.

Число одинаковых фенов в популяциях клопа-солдатика обитающих в городской и сельской местностях составляет 18 фенов, в то же время только в г.Шымкенте встречаются фены: переднеспинки – 8, надкрыльев - 7.

Таблица 2 - Фенетическое разнообразие сельской популяции (Тюлькубасской) клопа-солдатика (выборка 100 особей)

Признак	Фены	n	Абсолютное количество	Частота встречаемости фенов (доли от 1)
П(переднеспинка)	П1	100	3	0,03
	П2		28	0,28
	П4		8	0,08
	П5		7	0,07
	П6		47	0,47
	П10		3	0,03
	П23		4	0,04
А(надкрылья)	А1	200	45	0,225
	А2		82	0,410
	А3		66	0,330
	А15		3	0,015
	А19		4	0,020
В(надкрылья)	В1	200	97	0,485
	В2		46	0,230
	В3		27	0,135
	В6		14	0,070
	В7		5	0,025
	В10		7	0,035
	В13		4	0,020

Выводы. Сравнительно небольшая изменчивость популяции клопа-солдатика в [Тюлькубасском](#) районе (сельская местность) объясняется меньшей степенью загрязненностью. Наиболее фенетическое разнообразие, отмеченное в популяциях клопа-солдатика, населяющего территорию г.Шымкента – крупного мегаполиса с большими антропогенными нагрузками.

Список литературы

1. Булгаков Н.Г. Индикация состояния природных экосистем инормирование факторов окружающей среды: обзор существующих подходов /Н.Г. Булгаков //Успехи современной биологии. 2009. - Т. 122, №2. - С. 115-135.

2. Левых А.Ю., Пузынина Г.Г. Фенетический анализ популяций животных в условиях урбоэкосистемы. Медико-биологические науки. //Вестник Тюменского государственного университета. 2013.- 87-94
3. Бутовский Р.О. Использование морфометрических параметров популяции для оценки уровня антропогенного воздействия / Р. О. Бутовский, К. Б. Гонгальский // Биоиндикация радиоактивных загрязнений. М.: Наука, 1998.-С. 308-313.
4. Васильев А.Г. Феногенетическая изменчивость и популяционная мерономия / А. Г. Васильев //Журнал общей биологии. -2009. Т. 70, № 3. - С. 195-209.
5. Короткова А.А. Системные механизмы адаптации энтомокомплекса в урбанистических условиях. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. д. биол. н. - Тула, 2004. - 39 с..
6. Писарский, Б. Фауна беспозвоночных урбанизированных районов Варшавы / Б. Писарский //Биоиндикация в городах и пригородных зонах. -М.: Наука, 2010. С. 43-49.
7. Истомин А.В. Влияние экологической дестабилизации среды на изменчивость и скоррелированность развития признаков //Вестник Псковского государственного университета. 2011. №4. Серия «Естественные и физико-математические науки». С. 13-23.
8. Батлуцкая, И.В. Экологический и морфологический анализ изменчивости меланизированного рисунка покрова насекомых: дис.док. биол.наук /И. В. Батлуцкая. Ульяновск, 2014. - 262 с
9. Нефедьев П.С., Зубченко А.В. Биоиндикация окружающей среды города Барнаул по характеру меланизированного рисунка переднеспинки клопа-солдатика. Алтайский государственный университет, Барнаул //ActaBiologicaSibirica. 2016.2(2), 25 -34с.

Түйін

Қоршаған ортаға антропогендік қысымның артуына байланысты зерттеудің жедел әдістерін жасау өзекті болып табылады.

Бұл бағытта бунақденелілердің фенетикалық өзгерістеріне негізделген биоиндикация әдістерінің маңызды арта түсуде.

Мақалада Түркістан облысындағы қандалардың популяциясының фенетикалық өзгергіштігін зерттеу нәтижелері келтірілген, олар урбандалған аумақта тұратын популяциялар ең үлкен фенетикалық әртүрлілік – 36 фен, ал Түлкібас ауданында - 19 фенінің кездесетінін көрсетті.

Қалалық және ауылдық жерлерде мекендейтін қандала популяцияларындағы бірдей фендер саны 18 фенді құрайды, сонымен қатар тек Шымкент қаласындағы фендері: алдыңғы аркасы – 8, канатүсті - 7.

Түлкібас ауданындағы қандалалар популяциясының салыстырмалы түрде аз өзгергіштігі ластанудың төмен деңгейімен түсіндіріледі. Фенетикалық алуантүрлілік, үлкен антропогендік жүктемелері бар ірі мегаполис-Шымкент қаласының аумағын мекендейтін қандалалардың популяцияларында байқалды.

Abstract

Currently the bioindication method is becoming more important for the development of which the study of phenetic changes in insect integuments is of great importance

The article presents the results of studying the phenetic variability of the soldier bug population in the conditions of the Turkestan region, which showed that the greatest phenetic diversity is observed in populations living in an urbanized territory – 36 phenes, while in the Tulkubas district-19 phenes.

The number of identical hair dryers in the populations of the soldier bug living in urban and rural areas is 18, while only in Shymkent there are hair dryers: pronotum-8, elytra-7.

The relatively small variability of the soldier bug population in the Tulkubas district is due to a lower degree of pollution. The most phenetic diversity was noted in the populations of the soldier bug inhabiting the territory of Shymkent– a large metropolis with large anthropogenic loads.

ӘОЖ 658.85

Д.М.Байгунова¹, Ш.Д. Асембаева², Қ.Қ.Серікбаева³
¹²³аға оқытушы,магистр, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

КЛУБТЫҚ БАҒДАРЛАМА СЦЕНАРИЙІ,ОНЫМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ

Түйін

Бұл мақалада клубтық сценарий өзіндік ерекшелігі жөнінде талас тудырып жүрген мәселе екені айтылған.Көптеген авторлар клубтық сценарийді өнер түрінің біріне /әдебиеттің ерекше түрі,публицистиканың ерекше түрі, ерекше үлгідегі драматургиялық шығарма /жатқызса, екінші жағынан оны көркем-педагогикалық процесс деп қарастырады.Клубтық сценарийді орыстың клубтанушы ғалымдары Д.М.Генкин мен А.А.Конович-Бұқаралық шаралардың мазмұнын,тақырыпты ашып көрсетудегі жеке әрекеттік элементтерді қатаң жүйеде сақтай отырып баяндалған,әрекеттің бір бөлігінен екінші бөлігіне өтудегі авторлық шешімі көрсетілген,публистикалық пікірлердің жоба бағыттары айқындалған ,қолданылатын көркем шығармалар мен олардан үзінділер енгізілген,сондай-ақ қатысушылардың белсенділігін арттыру жолдарын,көркем-көпшілік шаралардың етілетін орнын және безендіру деп түсіндіреді. Сценарий қай кезде де клубтық шараның драматургиялық құрылымның түрі ретінде ғана емес,сонымен қатар ол осы кешті ұйымдастыруға қатысты қаржы сметасын жасауға, костюм, бутафорлармен және таға басқа да заттар алуға қажетті ресми құжат екенін дәлелдейді. Сценарий әдеби – сахналық форма ретінде өзіндік ерекшеліктеріне, оның кең көлемде суреттеліп жазылатындығын айтуға болады, яғни клубтық сценарийде ремаркалардың алатын орны ерекше. Ремарка – белгі, таңба – бұл жазылған сценарийдің сахнада сапалы түрде қою мақсатында сценарий тексттеріне берілетін түсіндірме.

Кілттік сөздер: Сценарий, ремарка, форма, сахна, клуб, қатысушы, ұйымдастыру, көркем, драматургия, іс-шара, жарнама

Клубтық сценарий –бұл клубтанушы ғалымдар арасында өзінің нақты анықтамасы мен өзіндік ерекшелігі жөнінде талас тудырып жүрген мәселе.Көптеген авторлар клубтық сценарийді өнер түрінің біріне /әдебиеттің ерекше түрі,публицистиканың ерекше түрі, ерекше үлгідегі драматургиялық шығарма /жатқызса,екінші жағынан оны көркем-педагогикалық процесс деп қарастырады.Клубтық сценарийді орыстың клубтанушы ғалымдары Д.М.Генкин мен А.А.Конович-Бұқаралық шаралардың мазмұнын,тақырыпты ашып көрсетудегі жеке әрекеттік элементтерді қатаң жүйеде сақтай отырып баяндалған,әрекеттің бір бөлігінен екінші бөлігіне өтудегі авторлық шешімі көрсетілген,публистикалық пікірлердің жоба бағыттары айқындалған ,қолданылатын көркем шығармалар мен олардан үзінділер енгізілген,сондай-ақ қатысушылардың белсенділігін арттыру жолдарын,көркем-көпшілік шаралардың етілетін орнын және безендіру деп түсіндіреді.

Ал С.И.Марков клубтық тетрландырылған ойын-сауық сценарийнің мәні,оның «нақты практикалық міндеттерді шешудегі педагогикалық ықпалдың,көркем бағдарламасы»-деген айқындама береді.Оның пікірінше сценарийде екі көркемдік және педагогикалық міндеттерді шешу көзделген яғни сценарий әсер ету нысанына педагогикалық идеологиялық ықпалды қамтитын күрделі процесс.

Клубтық сценарийлерге берілген осындай анықтамалардан,біз клубтық сценарийді-бұл тәрбие нысанына әсер етуді жоспарлаудың күрделі /педагогикалық ,идеологиялық, ақпараттық, көркемдік-эстетикалық т.б. жақтарынан/процесс екендігін көріп,оның төмендегідей бағдарларын белгілеуімізге болады.

Үгіт-насихаттық бағдары.Сценерийде қамтылған,қаралған мәселелердің өзектілігі мен терең зерттелінуі ,оның дер кезінде көтерілуі ,былайша айтқанда «әлеуметтік тапсырыстың»қаншалықты дәрежеде орындалғандығымен есептелінеді.

Көркемдік.Сценарийдің салмағын айқындағанда біз оның көркем-эстетикалық тұсын, яғни оның мазмұнының әдеби – текст негізін айтамыз.

Педагогикалық.Сценарийдің аудиторияға тәрбиелік ықпалының мүмкіндіктерін қарастырамыз.

Ұйымдастырушылық.Сценарий бұл жерде клубтық шараның драматургиялық құрылымның түрі ретінде ғана емес,сонымен қатар ол осы кешті ұйымдастыруға қатысты қаржы сметасын жасауға, костюм, бутафорлармен және т.б. заттар алуға қажетті ресми құжат болып саналады.

Сценарийдің ең негізгі мәнін айқындай отырып,оның белгілі бір әлеуметтік тапсырысқа сай туындаған,клубтын шара мазмұнының әдеби сахналық негізін қарастыратын,оның әр түрлі сахналық алаңдарда өтетін әрекеттерді жүйелі түрде қарастыратын драматургиялық формасын анықтаймыз.Бұл ретте сценарийді бірнеше блоктарға бөлеміз.

1.Автордан

2.Кеш бағдарламаның басталмас бұрынғы әрекеттер сипаттамасы.

3.Сахналық әрекеттің даму /кеш бағдарламаның ойын-сауықтың/ бөлігі.

4.Өтетін оқиғаладың рет-ретімен жазылуы.

Бірінші сценарийлік блок-«Автордан»/немесе авторлардан/мұның үлкен мәні бар,себебі мұнда өткізілетін іс-шараның тақырыбы,бвсты мақсаты,қолданылатын мәнерлік құралдары,сондай-ақ құрылымы және тағы басқаларды қарастырылады.

Екінші,сценарийлік блок-ойын-сауық басталғанға дейінгі клуб фозесі мен бөлмелердегі,залдағы әрекеттердің ерекшелігі мен ретін кең көлемде жазу.Бұл жерде әр түрлі кездесулер,көрме және т.б. жатқызуға болады.

Үшінші сценарийлік блок – көрермендер залындағы сахналық әрекеттердің дамуы . Бұл жерде сценарист кешке арнайы шақырылған қонақтардың да залға арнап айтар сөзінің жобасын,арнау әңгімелердің желісін қарастыруы қажет ,сонымен қатар монолог,диалог,өлең және қара сөздерді іріктейді музыка,жарық шуларды және т.б. мәнерлік құралдарын пайдаланқдың сипаты уақытын белгілейді

Төртінші сценарийлік блок - өтетін оқиғалардың уақыт пен кеңістікте қандай ретпен өтетіндігін,оның ерекшеліктерін қамти отырып,басынан бастап аяғына дейін кең көлемде жазу.

Клубтық сценарий сонымен қатар:

-Клубтағы іс-шара өтетін орынды:кіре беріс,вестибюль,фойэ,сахна және көрермендер залын безендіруге қатысты мәселелерді –

- Жарнама, шақыру билеті, хабарландырулардың үлгі жобасын қамтиды.

Сценарий әдеби – сахналық форма ретінде өзіндік ерекшеліктеріне, оның кең көлемде суреттеліп жазылатындығын айтуға болады, яғни клубтық сценарийде ремаркалардың алатын орны ерекше. Ремарка – белгі, таңба – бұл жазылған сценарийдің сахнада сапалы түрде қою мақсатында сценарий текстеріне берілетін түсіндірме. Оның үш түрі бар. Эпикалық – сахналық алаңда болып жатқан әрекеттерге қатысты: бейнелілік – пластикалық, музыкалық әрекеттерді ашу үшін берілетін түсіндірме, қызметтік - әртүрлі атрибуттарға, әрекет орындарын безендіруге қатысты жазылады. Клубтық сценарийлерде ремаркаларға диалог пе монологқа қарағанда көп орын берілуі мүмкін, өйткені ол көмекі қоюшыға түсіндірме ғана емес театрландырылған әрекеттің кеңістік пен уақыт негізінде мәнін ашуға септігін тигі зеді. Авторлық ремарка – клубтық шараның мазмұны мен идеялық бағытын айқындай отырып, ол автордың азаматтық көзқарасын да айқындайды.

Сценарийдің екінші бір ерекшелігі ретінде оның өздігінше қалыптасқан әдеби – сахналық форма екендігін айтуымызға болады. Оның өзіндігі бұрын белгілі – бір жерде

қолданылған өнер туындыларын немесе одан үзінділер / сілтеме жасай отырылып/, өзінің екінші тынысын ашқандай болады және де клубтық сценарийде кейбір материалдарды жергілікті жерлердегі жағдайларға байланысты өзгертуге, оған басқаша ең, мазмұн беруге де болады. Клубтық сценарийдің осындай сұрып салмалық, еңдей беруге бола тын ерекшелігі кей көздерде әрекеттерге серпін берер серіппе ретінде де қалып қоюы мүмкін. Сондықтан да күрделі эпизодтарға қосымша варианттар ұсыну да артықшылық етпейді, яғни клубтық сценарий әрекеттің, даму негізін және ондағы өзгерістердің болуы мүмкіндігін де қарастырады. Соңында, клубтық шараның әртүрлі сахналық кеңістіктерде өтеуіне байланысты клубтық сценарийде клубқа кіре берістен бастап фойэ, бөлме / егер оқиға өтсе/ көрермен залы, сахнада өтетін әрекеттердің барлығының толық жазылады.

Енді клубтық бағдарлама сценариімен жұмыс істеу әдістемесін қарастырайық. Клубтық бағдарламамен жұмыс істеу процессі барысында сценаристке көптеген шығармашылық міндеттерді шешуге тура келеді. Шығармашылықтық процесс субъективті болғандықтан осы шығармашылықтық міндеттер қандай жүйеде шешілгендігіне қарамастан, нәтижесінде бағдарлама:

- барынша ойын – сауықтық;
- бағалы танып білер мазмұнға бай;
- аудиторияны белсенді әрекетке тартатындай болуы шарт.

Сонымен қатар, сценарий жазу кез – келген шығармашылықтық процесс секілді біршама заңдылықтарға бағынады, бұл заңдылықтарға сүйену сценарийдің әдеби негізін сауатты түрде құрастыруда маңызы зор.

Сценарий жазуды шартты түрде үш шығармашылықтық кезеңге бөлуге болады.

Бірінші кезең. Болашақ сценарийдің идеялық – көркемдік түпкі ойын айқындау. Мұнда сценарийде қарастырылатын оқиаларды белгілеп, тақырып пен идеяны таңдау және талдау, проблемаларды тұжырымдау және мақсатты белгілеу.

Тақырып деп – сценаристің өмірден тандап, талғап алып өзінің туындысына арқау еткен және көркемдік жағынан зерттеуді қажет ететін өмір құбылыстарының жиынтығы.

Идея – автордың осы өмір құбылыстарына берген бағасы, айтайын деген ойы. Тақырып әуел бастан беріледі де, сценарист пен режиссер әрекетке қатысушылар мен көрермендерді басты қорытындыға, идеяға алып келеді. Мысалы: 1986 жылы Алматыдағы болған желтоқсан оқиғаларына арналған клубтық кеш тақырыбы сол оқиғаның барысындағы эпизодтар бола алса, ал идеясы деп қазақ жастарының қаһармандығын айтуымызға болады.

Кеш барысында кештің, басынан бастап идеяны дайын күйінде ұсынуға болмайды, себебі басты шығармашылық міндет көрермендердің оқиғаны белсенді түрде қабылдап, түйсіну арқылы әрбір көрермен идеяға жетуі керек. Тақырып пен идея бір – бірімен өзара тығыз байланыста бола отырып, сценарийдің тақырыптық – идеялық негізін құрайды. Алайда, тақырып пен идея айқындалғаннан кейін, осы таңдалған тақырыпқа қатысты шешуді қажет ететін теориялық және практикалық мәселелерді (проблеманы) қарастыра отырып көркемдік жағынан зерттеу жұмыстары жүргізіледі. Осылай проблеманы белгілеу, көзделген байланысты педагогикалық ықпалын да әсері арта түседі. Сценарист проблеманы тұжырымдауда өмірдегі болып жатқан әлеуметтік құбылыстарға талдап, баға беріп отыруы арқылы қол жеткізуге болады.

Тақырып таңдау, кештің арналатын оқиғасын белгілеу бүгінгі күні аудиторияны толғандыратын және екінші жағынан клубтың шешетін идеологиялық міндеттерінен туындайды.

Екінші кезең. Сценарийге қажетті мазмұнды материал жинақтау кезеңі. Тақырып пен идеяға, сценарийдің сюжеттік желісіне сай сапалы да мәнді материалдар жинақтау және іріктеу әдістемесінің төмендегідей қағидалары бар:

- мәнерлілік құралдарының көркем педагогикалық ықпалдың мақсатына сәйкестілігі
- іріктелген деректік материалдардың шыншылдығы қағидасы;

- іріктелетін материалдардың аудиторияның әлеуметтік құрылымдық ерекшеліктеріне сәйкестілігі;
- ықпал етудің көп қырлы құралдарын барынша кеңейту қағидасы;
- материалдың көркем эстетикалық құндылығы;
- материалдың жаналылық қағидасы;
- іріктелген материалдық сценарий сюжетіне сәйкестілігі.

Клубтық драматургия факті мен деректерді өзінің тәрбиелік мәніне жету үшін қолданылады. Сценарийлік материалдары іріктеуде жоғарыдағы қағидаларға сүйенуі, сценарист шығармашылығының тәрбиелік ықпалын сапалы түрде болжауға мүмкіндік береді.

Сценарист материалдың көркемдік жағымен оның көлемін айқындаған кезде, оның сол аудиторияның талғамымен сұранымына сәйкес эстетикалық және интеллектуалдық деңгейіне қарайды, сондай – ақ бұл жерде сценарист клубтың материалдық мүмкіншіліктерін, көркем өнерпаздық өнердің даму деңгейін де есепке алады. Театрландырылған ойын – сауық қалайда өз көрерменіне жаңа дерек, мағлұмат проблемалар алып келуі тиіс.

Үшінші кезең. Бұл кезең жинақталған материалдарды монтаждау кезеңі. Сценаридің бүтіндігі, жинақылығы эпизодтарды дұрыс монтаждай білуге байланысты. «Монтаж» француз сөзі «құрастыру, біріктіру» деген ұғымды білдіреді. Клубтық шарадағы монтаж бұл бір – бірінен алшақ жатқан фактілерді және эпизодтарды байланыстырып, белгілі – бір жүйеге түсіріп құрастыра, жақындастыра отырып жаңа бір ұғым түсінік пайда болатындай етіп ұйымдастыру. Монтаждау жұмысы барысында сценарийлік және режиссерлық түпкі ойға байланысты автор бұрын іріктелген материалды ұзартуы немесе қысқартуы мүмкін. Бұл заңды да - өйткені түпкі мақсат баяндау арқылы, көрермендерді тақырып, сюжеттік шешім, проблемаларға тарту. А.А.Конович пен Д.М.Генкин клубтық тәжірибеде қолданылатын монтаждың төмендегідей үш түрін айқындайды:

- жүйелілік, бірізділік, яғни материалдардың хронологиялық ретіменен, бір тақырыпқа арналған оқиғаны баяндайтын әрекеттің, ішкі қисындылығы, олардың өмірдегі қалпында, табиғи ағымда орналастыру;

- қабаттастыра монтаждау: мұнда бірнеше сахналық алаңдарда, көрермендер залындағы экранда әрекеттің бір мезгілде жүруі.

- Контрастық монтаж. Бұл аудиторияның белсенділігін арттыруға, автордың ойына ілесуге лайықталған монтаж түрі. Деректер мен көркемдік материалдар, кейіпкерлердің, нақы әрекеттерінде, қақтығыстарында сценаридің, идеялық тақырыбын ашатын бейнелілік тудыру қажет. Сондай – ақ контрастылық монтажды сценарий барысындағы қуанышты оқиғалардың қайғылы оқиғалармен, көңілді жайлардың көңілсіз жайлармен, кезектестіре араластыра орналастыру деп қарастырғанмыз да жөн. Сонымен қатар монтаждау жұмыстарының белгілі бір заңдылықтары да бар. Олар:

- Эпизодтарда қолданылатын фрагменттер, өзара қисындылығымен көркемдігін сәйкестілігіне қарай монтаждалады

- Эпизодтарда қолданылатын материалдарды сахнада беру тәсілдерімен проза, кино, үзінді, музыка және т.б арқылы беру. Бұл көрерменнің ынта ықыласын арттырады.

Кинокадрларды пайдалану, оның өзіндік ерекшеліктері бар:

а) поэтикалық текстпен байланыстырылған кино үзінді сол уақытта жарқын көркем бейне жасайды.

ә) ескі кино журналдарды пайдалану арқылы, өзіндік көркем бейнелер жасауға болады.

б) кинокадрлар кейіпкердің сахнаға келуіне ықпал жасайды.

4. Барлық эпизодтар барынша қисынды болу керек, айтылатын текстерде мәндік және сөздік қайталануларға жол беруге болмайды.

5. Монтаждау барысында эпизодтар арасында байланыстарды ұйымдастыру. Бұл ретте музыканың сондай – ақ жүргізушінің автор ретінде жай баяндауы арқылы бір эпизодтан екіншісіне өтіп отыруға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Шулунова Л.И., Уалиханова А. «Бос уақытты ұйымдастырудың көркемдік-педагогикалық әдістемесі».- Оқулық.-Шымкент:М.Әуезов атындағы ОҚМУ, 2013.-212 бет
2. Жумабай Л.Ж. Бос уақытты көркемдік-бұқаралық ұйымдастыру. Оқу-әдістемелік құрал. – Шымкент: М.Әуезов атындағы ОҚМУ, 2017.- 88-бет
3. Кабиева А.Қ. Театрландырылған қойылымдар драматургиясының негіздері.-Оқу-әдістемелік құрал -Алматы:"Эверо, 2014. - 204бет
4. Ержанов М.Е. Мәдени-тынығу қызметі аудармасы: оқу құралы/М.Е.Ержанов.- Орал:М.Өтемісов атын.БҚМУ РБО, 2016.- 276 б.
5. Мәдени-шұғылданымпаздылық педагогикасы: оқу құралы.-Шымкент. 2000.-86 бет.
6. Төлеуов Е.С., Жумабай Л.Ж.. Сценарийлік шеберлік негіздері: оқу құралы.-Шымкент, 2004. - 86 бет

Аннотация

В этой статье речь идет о том, что клубный сценарий вызывает споры по поводу оригинальности. Многие авторы относят клубный сценарий к одному из видов искусства /особый вид литературы, особый вид публицистики, драматургическое произведение особого образца/, с другой стороны, рассматривают его как художественно-педагогический процесс. Клубный сценарий изложен российскими учеными-клубоведами Генкиным Д. М. и Коновичем А.А.-с соблюдением строгой системы содержания массовых мероприятий, отдельных деятельностных элементов в раскрытии темы, отражено авторское решение перехода от одной части деятельности к другой, определены направления проектов публицистических суждений, включены используемые художественные произведения и отрывки из них, а также трактуются как способы активизации участников, место и оформление художественно-массовых мероприятий. Можно сказать, что сценарий как литературно – сценическая форма имеет свои особенности, он описывается в широком масштабе, т. е. в клубном сценарии ремарка

Abstract

In this article, it is noted that the club script is a controversial issue in terms of originality. Many authors attribute the club script to one of the types of art /a special type of literature, a special type of Journalism, a dramatic work of a special type /and, on the other hand, consider it an artistic and pedagogical process. The club scenario is interpreted by Russian club scientists D. M. Genkin and A. A. Konovich-the content of mass events, the author's decision on the transition from one part of the action to another, defining the directions of the project of journalistic opinions, including the applied works of art and excerpts from them, as well as ways to increase the activity of participants, the venue and decoration of artistic events. The script as a literary and stage form is characterized by its own peculiarities, it can be said that it is written on a large scale, that is, in the club script, it is written in a remark

ӘОЖ 658.85

Д.М Байгунова¹, Д.А.Мусақұлова⁴, Қ.А.Жолдасбекова³, Ж.Көпбаева⁴
¹²³аға оқытушы, магистр, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ БАЛА ПСИХОЛОГИЯСЫНА ЫҚПАЛЫ

Түйін

Бұл мақалада жас жеткіншектердің білімді,білікті болуында ойынның алатын орны ерекше екені сөз болған.Ойын арқылы оқушыға білім алуға, оқуға қызықтыра отырып, тұлғалық дамуын қалыптастыруға болатындығы қарастырылған. Мазмұны бойынша барлық дидактикалық ойындар оқушалардың ақыл – ой белсенділігін қалыптастырудың маңызды құралы бола отырып, олардың бағдарлама материалының негізгі тақырыптары ойынша алған білімдерін тереңдете түсуді, әрі пысықтауды көздейді және ойындар балалардың сабақ үстіндегі жұмысын түрлендіре түседі, олардың пәнге қызығушылығын оятып ын-ықылас қоюына баулиды және оқушылардың зиінін, ойлауын, зерделеуін дамытады. Өмір тәжірбиесін бір жүйеге келтіруге үйретіп, жүйке жүйесін демалдырады. Міне, сондықтан да ойын оқу әрекетінде жетекші рөл атқарады деп келтіреді. Дидактикалық ойындарды оқыту мазмұнына сәйкес түрлері, танымдық іс-әрекет сипатына сәйкес ойын түрлері, құрылымы бойынша дидактикалық ойындардың бірнеше түрлерге жіктелетіні көрсетілген. Зерттеу жұмыс барлығы дидактикалық ойындарда бастауыш сынып оқушыларының оқу іс-әрекетінде белгілі бір жүйемен пайдалану қажеттілігіне көз жеткізеді.

Мақалада көрсетілген жіктемелердің барлығының да мазмұны өте қызық және өзіндік ерекшеліктерге толы әрі олар дидактикалық ойындардың жалпы мақсатымен мазмұнына сәйкестендірілген. Бұл ойынның түрлерін бастауыш сыныптың оқыту үрдісінде кеңінен пайдалануға болатындығы жан-жақты зерттелген.

Кілттік сөздер: Ойын, дидактика, бастауыш, мектеп, тәрбиеші, педагог, таным, құрылым, психология, білім

Бүгінгі таңда қоғамымыздың дамуы бағытында жан жақты дамыған сауатты, саналы азамат тәрбиелеу мәселесі жүктеліп отыр. Мұндай мақсаттың баянды болуы білім беру жүйесінің үлесіне түсетінін ескерсек, білім негізі мектепке дейінгі мекемеден, бастауыштан балталғандықтан жас жеткіншектердің білімді, білікті болуында ойынның алатын орны ерекше. Ойын арқылы оқушыға білім алуға, оқуға қызықтыра отырып, тұлғалық дамуын қалыптастыруға болады. Мазмұны бойынша барлық дидактикалық ойындар оқушалардың ақыл – ой белсенділігін қалыптастырудың маңызды құралы бола отырып, олардың бағдарлама материалының негізгі тақырыптары ойынша алған білімдерін тереңдете түсуді, әрі пысықтауды көздейді. Бұл ойындар балалардың сабақ үстіндегі жұмысын түрлендіре түседі, олардың пәнге қызығушылығын оятып ын-ықылас қоюына баулиды және оқушылардың зиінін, ойлауын, зерделеуін дамытады. Өмір тәжірбиесін бір жүйеге келтіруге үйретіп, жүйке жүйесін демалдырады. Міне, сондықтан да ойын оқу әрекетінде жетекші рөл атқарады.

Ойындар. Балалардың ойындары әртүрлі болып келеді сөз сөйлеудің дамуы, тәрбеленушінің білім қоры педагогтарға оларда әртүрлі ойындарға деген іскерлікті қалыптастыруға: сюжетті-рөлдік, дидактикалық, қозғалмалы мүмкіндік береді. Балалар мінезіндегі өзгешеліктерді ажырата бастайды және өзінің іс-әрекетінде ойындардағы әдістерді құралдарды пайдаланады.

Баланың ойынынан толық мәнді дамуы тек тәрбиешінің мақсатты бағдарлы іс-әрекеті қалыптастырылғанда көрініс алады. Осылайша, сюжеттік-рөлді ойында ол балаларға толық

сюжеттің мазмұнымен рөлдердегі өзара әдістер негізінде көрінеді; дидактикалық ойындарда оларға тәртіпті көрсетіп, әрекеттің соңғы нәтижесін жылжымалы ойын жүргізуді ұйымдастыруда ойынның мәнін, синвалын, атрибуттардың қызметін ашуға, қарсыластарының жетістіктерін бағалауға көмектеседі. Тәрбиеші сонымен қатар, балалардың өзіндік ойындарын басқарып, оларды дұрыс бағытқа ойынның арнайы дайындалған кездері арқылы нәтижеге қол жеткізеді.

Мұның барлығы дидактикалық ойындарда бастауыш сынып оқушыларының оқу іс-әрекетінде белгілі бір жүйемен пайдалану қажеттілігін дәлелдейді.

Дидактикалық ойындардың оқыту мазмұнына танымдық іс-әрекет сипатына, ойын құрылымына сәйкес жіктелуі бар (Л.А. Венгер, О.М.Дьяченко, Т.К.Жықалкина, т.б.).

Қазақ халық ойындарының жіктелуі оқушылардың жас ерекшеліктеріне (А.Диваев), ойын сипатына (М.Гуннер, Е.Сағындықов, Б.Төтенаев); дене қасиеттерін, қимылдық әрекеттерді дамытуға (М.Таникеев, Ж.Төлегенов, Т.Бекбатшаева, Т.Куанышов); ойындардың педагогикалық мүмкіндіктеріне (А.К.Айтпаева) сәйкес жасалады.

Дидактикалық ойындарды оқыту мазмұнына сәйкес түрлері:

1.Ойын-саяхаттар. Олар ертегілерге ұқсас. Олар фактілер немесе оқиғаларды бейнелейді, бірақ олар ерекше түрде ашып көрсетіледі; қарапайым жұмбақ арқылы; қиындық – оңай жолмен қажеттілер-қызық жолмен беріледі;

2.Ойын-тапсырмалар. Бұл ойындардың негізін заттар мен әрекет сөздік тапсырмалар құрайды. Ойын міндеттері мен әрекеттері бір нәрсені болжауға негізделеді.

3.Ойын болжамдар. Бұл ойындар “Не болар еді...?”,”Мен не істер едім, егер....” деген сұрақтарға негізделеді. Ойынның дидактикалық мазмұны балалардың алдына проблемалық міндет пен ситуацияны қояды ерекшеленеді. Мұндай ойындар білімді нақты жағдайда ұштастыра байланыс тапсырмаларын белгілеуді талап етеді.

4.Ойын-жұмбақтар. Жұмбақтың негізгі ерекшелігі – логикалық астарының болуында. Олар баланың ой-әрекетін белсендіреді. Жұмбақтар салыстыру, тенеу және сипаттау арқылы ұғымның қасиеттерін ажыратуға тәрбиелейді, оқушы қиялының дамуына әсер етеді.

5.Ойын-әңгімелер. Ол мұғалімнің балалармен, балалардың мұғаліммен және балалардың балалармен қарым-қатынасына негізделеді. Бұл қарым-қатынас ойын мазмұнында ерекше сипатқа ие болады. Ойынның құндылығы – олар эмоционалды түрде белсендіруге, бір сөздікке, өзара әрекет жасауға, бірлесіп ойлануға мүмкіндік туғызады.

Ал, “Балабақшада тәрбие бағдарламасы” ойын түрлерін мазмұнына қарай былай бөлінеді:

- 1.Сюжетті рольді ойындар.
- 2.Құрылыс материалдарымен ойнау.
- 3.Қимылды ойындар.
- 4.Дидактикалық ойындар.
- 5.Драмалық ойындар.
- 6.Музыкалық-дидактикалық ойындар.

Танымдық іс-әрекет сипатына сәйкес ойын түрлері:

- 1:Балалардың орындаушылық әрекетін талап ететін ойындар.
- 2.Қайта жаңғырту іс-әрекетін орындауға бағытталған ойындар.
- 3.Қайта жасау іс-әрекетін жүзеге асыруға бағытталған ойындар.
- 4.Оқушылардың іс-әрекетін бақылауға бағытталған ойындар.
- 5.Ізденіс іс-әрекетіне бағытталған ойындар.

Құрылымы бойынша дидактикалық ойындарды мынадай түрлерге жіктейді:

- 1.Сюжеттік-рөлдік ойындар.
- 2.Жаттығу ойындар
- 3.Драмалық ойындар.
- 4.Шығармашылық ойындар.

5. Әдиби музыкалық ойындар

Халық ойындарының педагогикалық мүмкіндіктеріне сәйкес мынадай жей жіктемесі бар:

1. Білімдіретін (білім беретін) ойындар
2. Тәрбиелейтін ойындар
3. Дамытылған ойындар
4. Жеке тұлғаны әлеуметтендіретін ойындар
5. Дидактикалық ойындар.

Жоғарыда көрсетілген жіктемелердің барлығының да мазмұны өте қызық және өзіндік ерекшеліктерге толы. Олар дидактикалық ойындардың жалпы мақсатымен мазмұнына сәйкестендірілген. Бұл ойынның түрлерін бастауыш сыныптың оқыту үрдісінде кеңінен пайдалануға болады.

Сюжеттік-рөлдік ойындар оқу жылының алғашқы жарты жылында тәрбиеші балаларда ойындық іскерлікпен негізгі рөлдік кимылдарды қалыптастырады. Ол бірігіп ойынға балаларды қосады сюжетті кішігірім әңгіме негізінде көрсетеді.

Балалардың төмендегі топтарында негізгі ойындық іскерліктер қалыптасады, бұл оларға ойын барысында өзара байланысқан шарттық құралдарды пайдалануға көмектеседі.

Педагогтың алдында келесідей міндет тұрады. Ол балалардың шығармашылық белсенділігін теңдестіру. Бұған ойынның құрылымына әртүрлі рөлдерді қосу; әлеуметтік сферадағы әртүрлі өмірді, әртүрлі әдеби шығармаларды, ертегілерді, сонымен қатар, ертегідегі және шын өмірдегі персонаждарды қосады. Мысалы, педагог (балабақшада тәрбиеші) полиция қызметкерін, өрт сөндіруші және жалмауыз кемпірді, Тазша баланы, дәрігерді қосады. Жалпы сюжетке мұндай рөлдерді қосу балалардың бейнесін белсендіреді, оларда жаңа күтпеген жағдайларды ойлауына мүмкіндік береді.

Сонымен қатар тәрбиеші балалардың ойындық қызығушылығын ескереді, яғни күнделікті ойында олар қалыптаспайды. Педагог балалармен бірігіп, ойында сюжетті байланыспайтындай рөлдермен байланыстырып көрсету керек. Ол ойын жоспарына жаңа жағдайлар және, оқиғамен тұлғалар енгізетін балаларды марапаттауы керек, өйткені ол баланың шығармашылық белсенділігін және ойынның еркін менгерілуін көрсеткіші болып табылады. Сюжеттік-рөлді ойындарға жағдай жасау немесе жетпей жатқан құралдары сюжет барысында көрсетуге көмектеседі, анық айтқанда ойынның мәні мен ролінің қатысушыларын байланыстырады. Әдетте ол мақсатқа дайын ойыншықтарды құрылыс материалы ретінде пайдаланады. Ол жағдайда айналад ойынға қолайлы ғана емес, сонымен қатар, шындыққа ұқсауы қажет. Өйткені, оны балалар таза символды түрде қабылдауы мүмкін. Әсіресе бұл ойындық топтарға, онда барлық қатысушыларға ойынның жағдайын, мәнін түсінуге байланысты.

Театрлық ойындар. Театрлық ойындар сюжеттік-рөлді ойындарға қарағанда нақты көрермендер ұсынады (кішкентай балалар, ата-аналар, баланың қатарлары). Бұл процесте балаларда авторлық мәтінмен көркемдік шығармашылық идеяларды қайта тудыру құралдырын (интонация, мимика) ойлап шығару қалыптасады. Бұл қиын әрекет міндетті түрде үлкендерді қатысуын талап етеді, әсіресе бұл дайындық кезеңінде. Театрлық ойындар шынымен қызықты, балаларды тек қана көріністі орындау ғана емес, сонымен қатар оларды көрініске орын дайындауды қалыптастыруы қажет. Мұның барлығы мектеп жасына дейінгі балаларға оңай міндет емес.

Дидактикалық ойындар. Тәрбиеші орташа орташа топтарда сабақ үстінде дидактикалық ойындар өткізгендей, сабақтан тыс жерде балалар жааттығуларын, олардың түрлерін, көлемін, түсін, кеңістігін, дыбысын білуі тиіс. Дидактикалық ойындар көмегімен балалар құралдарды сыртқы пішіні секілді, олардың белгілері бойынша салыстыруға және топтауға, есептерді шешуге оларды дайындығы қалыптасады.

Музыкалық-дидактикалық ойындар. Музыкалық – дидактикалық ойындар балалармен бірте-бірте игеріледі. Жаңа ойынмен танысу негізінен музыканың сабақтар

кезінде жүзеге асады. Педагог балаларды ойын ережесімен таныстырады және олардың алдына анық дидактикалық міндеттер қояды. Бастапқыда педагог (тәрбиеші, сынып мұғалімі) топтағы ойынды өткізуде бастаушы болады. Соңында балалар өздері педагогтың көмегінсіз ойынды ойнай алады, яғни араларынан бастаушына таңдау арқылы. Музыкалық – дидактикалық ойындарды үйрену процесінде балалардың алған білімдері оларға әртүрлі музыкалық іс-әрекеттерге байланысты міндеттерге орындауға көмектеседі .

Бакылау сұрақтары

1. Дидактикалық ойындардың түрлерін және олардың мазмұндық ерекшеліктерін сипаттаңыз.

2. Танымдық іс-әрекет сипатына байланысты ойын түрлерін атаңыз.

Дидактикалық ойындардың маңызы

Бастауыш мектеп жасындағы балалардың ойыны мектеп жасына дейінгі бүлдіршіндердің сюжеттік ойындарынан өзгешелеу болады. Шәкірттер енді әр алуан кимыл-козғалыстар. Тез ойындарды ғана емес, күш-қуат пен тепе-теңдік сезімін жетілдіретін қызықты ойындармен де шұғылданады. Ондай түрлері балалардың сан килы жағдайларға тез икемделуін дамытып, олардың тапқырлығымен икемділігін талап ететін жарыс түрінде ұйымдастырылады.

Мұндай ойын түрлерінің тәрбиелік мәні зор, әр адам денесінің дамып жетілуіне пайдасы мол. Ойын үстінде балалардың бойындағы барлық дерлік психологиялық процестері, сезімдерімен эмоциялары, ерік-жүгер қасиеттері шындалады, мінез құлқы айқындала түседі. Мұғалімге оқушы психологиясының өзінді ерекшеліктері айқындалып олар мен оқу-тәрбие істерін жүргізудің тиімді әдіс-тәсілдерін қолдану мүмкіншіліктері туады. Бала өзіне жаналық болып сезілген ар килы нәрселерге еліктегіш келеді. Осы қасиеттері мен бойындағы сезіммен қабілет ерекшеліктерін аңғартады. Мінезінің ұнамсыз жақтары байқалатын тұс та осы. Ұстазға бол ретте істейтін жұмыс түрлері көп-ақ:

Ойындырдың ішінде дидактикалық ойындардың маңыздылығы жағынан өзгелерінен бөле-жара айтуға болады. Бірақ, бір скертетін нәрсе, маңызды екен деп сабақ мазмұнына үйлеспейтін ойын түрлерін қолдануда аулақ болған жөн. Әр ойынның өз реті бар. Әрбір мұғалім сабақ процесінде қандай дидактикалық ойын қолданатынын сабақ мазмұнына, мақсатына сәйкестендіріп алған хөн. Өйткені ойын мектепке келген 6 жасар балалар үшін қызықты әрекет, іс-қимыл бола отырып, сонымен бірге оларды тәрбиелеу мен дамытудың аса маңызды құралы болып табылады. Бірақ ол педагогикалық ізденістің аркасында ғана қуаты құралға айналады. 6 жасар балаларды оқытып-тәрбиелеу де педагог балалар игере алатындай ойынның бағдарламалық мазмұны жоспарлайлы дидактикалық және ойын міндеттердің, кимыл ережелерді белгілейді. Ойында педагогикалық процеске енгізе отырып, тәрбиеші балаларды ойнауға, А.С.Макаренконың сөзімен айытқанда, “ Жаксы ойын “ жасауға үйретеді. Мұндай ойынға мынадай сипаттар тән мазмұнының тәрбиелік-танымдық құндылығы, ойын барысының дұрыс түсіндірілуі, таңдалынып алынған ойын түрінің оқушыларға үйретері мол және шығармашылық сипаты, жеке балалардың және барлық ойнаушылардың мүдделерін ескере отырып ойын ережесін бағыну және соларды басшылыққа ала білуі, ойыншықтар мен ойын материалдарын белгілі бір мақсатқа пайдалану, балалардың бір бірімен достық қарым-қатынастары және көңіл күйлерінің шат болуы ескеріледі. Ойынды басқара жүріп, мұғалім баланың жеке басының барлық жағына: оның санасына, сезіміне, ерік-жүгеріне, мінез-құлқына ықпал жасайды. Ойынды негізінен ақыл-ой, адамгершілік, эстетикалық және дене мүшелерінің дұрыс қалыптастыру мақсаттары үшін пайдаланады. Мазмұны ойлай білуге құрылған ойын процесінде балалардың білімі мен түсінігі айқындалып, тереңдей түседі. Ойын үстінде қайсыбір рөлді орындау үшін бала өзінің түсінігін ойын әрекетінде көрсетеді. Кейде адамдардың еңбегі туралы нақты түсініктері дәйексіз болады, тәрбиеші еңбек туралы ұғымдарын кеңейту үшін мазмұнды, тәрбиелік сипаты мол түрлерін таңдап алғаны жөн. Балалар бәрін білуге құштар, сұрақ көп қояды.

Ұстазды бала меселін қайтармай сол сұрақтарға толық жауап қайтаруы, ойын кезіндегі әңгімелеріне құлақ түріп, дұрыс сөйлеуге, әдептілікке үйретуі, өзара түсінулеріне, келісуіне көмектесуі керек.

Демек, ойын балалардың алған білімдері мен түсініктері баянды етіп қана қоймайды, сонымен бірге өзінше бір белсенді танымдық іс-әрекет формасы болып табылады. Сондықтан оқу-тәрбиесі процесіне ойынды дұрыс кірістіріп, оның барлық тиімді мүмкіндіктерін пайдаланудың маңызы зор.

Бала психологиясына дидактикалық ойындардың ықпалы

Жастардың болашаққа деген бағыт-бағдары отбасында, мектеп қабырғасына, жалпы еңбек, қоғамдық деңгейде қалыптасады деп алсақ, бүкіл қоршаған дүниенің әр саласының көзқарасқа тигізетін әсері, беретін білімі, тәрбиеге ықпалы әртүрлі болады. Мемлекетіміз осының бәрін ескеріп білім беру жүйесін баса дамытуға. Оны дүниежүзілік деңгейге көтерілуіне аса мән беруде. Білім берді тәрбиелеу және балалардың ой-өрісі қабілетінің дамуы бұл сабақты алға қояр мақсаты болып табылады.

Өмір сүру үшін білімді меңгерудің маңызды екендігін жайлы ғұлама бабаларымыз Әл-Фараби, Қ.А.Ясауи, М.Х.Дулати, Ж.Бласұғын тамаша өсиеттер қалдырған.

Ұлы ойышылдар ағартушы педагог Я.А.Коменский, И.Г.Песталоцци, Ж.Ж.Руссо, А.Дистерверг, Ы.Алтынсарин, К.Д.Ушинский оқыту арқылы оқушылардың ақыл-ой қабілеттерін, дербестігін, ойлауын дамытуға көңіл бөлу керектігін айтқан болса, оқыту үрдісінің ерекшеліктері мен ұстанымдары, оқыту әдістері мен құралдарын М.А.Данилов, Б.Н.Есипов, Н.Скаткин, Ю.Бабанский, М.Жұмабаев, Т.Сабыров, т.б. өз еңбектерінде оқушылардың өз бетінше жұмыс орындауда дидактикалық ойындардың пайдалы жақтарын талқылаған, ғылыми түсініктер берген.

Қазақстан Республикасының тәуелсіз мемлекет мәртебесіне ие болуы, казак тілінің мемлекеттік тіл құқығына көтерілуі, Білім туралы, Жастар саясаты туралы заңдарын қабылдануы келешек ұрпақ тәрбиесіне үлкен жауапкершілікпен қарауды көздейді.

Бүгінгі күн талабына орай тәрбиенің мазмұнын, мақсатын, қағидаларын, міндеттерін қайта қарастырып, түбегейлі өзгерту дидактикалық ойындарды пайдаланудың маңызы зор. Қоғамымыздың іргесін, білімін нығайту мақсатында ең алдымен сабақта дидактикалық ойындардың ерекшелігі мен тәрбиелік мәні бар оның негізгі мақсаты- баланы ойлауға, ізденуге, шағармашылық жұмыспен айналасуға, өз бетінше ізденуге баулу болып табылады. Қазіргі заман талаптарына сәйкес мектептегі барлық буын оқушыларының білімін дидактикалық ойын түрлері тұрғысынан дамыту, жетілдіру-педагогика ғылымының міндеті болып табылады. Осыған орай білімнің мазмұны, білім беру жүйесіндегі орнын, оқу-тәрбие процесінің ерекшелігін, оны дұрыс ұйымдастырудың негізгі әдістерін, формаларын жетілдірудің білуі керек. Оқу- тәрбие процесінде дидактикалық ойынды қолдану барысында әр баланың жеке басының ерекшелігі есепке алынуы тиіс.

Сабақ барысында әр оқушының ұғымы, сезімі, түсінігі, қабылдауы, қабілеті әр-түрлі. Ең бастысы-әр оқушының жеке басын құрметтеу, оның адамдық қасиетіне нұқсан келтірмеу. Қазіргі ізгілендіру заманында әрбір баланың өз мүмкіндігін, қабілетін, іскерлігін, ойлауын, дидактикалық ойын барысын да байқау қажет, сонда ғана олардың білімге, ынтасын арттырып, еңбексүйгіштікке, білімге құштарлық қасиеттерін нәтижелі қалыптастыруға болады. Мұғалім оқушылардың дидактикалық ойынды ұйымдастырып, оларды үйрету, қалыптастыру үшін ең алдымен балалардың психологиялық ерекшеліктерін білуі керек.

1. Бастауыш сынып жасындағы баланың бойындағы психикалық процестер: зейін, қабылдау, қиялдау, есте қалдыру, ойлау, сөйлеу, сезімдер. Осындай психикалық процестер баланың бойында болуын, өзгеріп жетілуін қарастырады.

Бала мұндай ерекшелік пен іс-әрекет қимыл жасау процесінде, дидактикалық ойын барысында шешеді. Бастауыш сынып оқушыларының психологиясы психикалық дамуды, заңдылықтары, іс-әрекетін дамуын, жеке бастың қалыптасуын зерттейді. Бастауыш сынып жасындағы балалардың психологиясын білу оқыту, тәрбиелеу практикасын дұрыс

ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Оқушының психикалық даму ерекшелігі – ойлауында, ақыл-ойында, ынтасында, қабылдауында оқу-тәрбие процесі кезінде негізгі ерекшелік болып табылады.

Бастауыш сынып оқушыларын зерттеудің негізгі әдістері: бақылау, эксперимент әдістері болып табылады. Мұғалім оқушының дидактикалық ойын барысында мінез-кұлқын табиғи жағдайда мақсат қоя отырып зерттейді.

Мұғалім бақылау процесінде зерттелуші оқушы мінез-кұлқындағы сыртқы белгілерді ғана қадағалайды. Мысалы: Оқушының іс-әрекетін, сөйлеген сөздерін, мәнерлі кимылын.

Бұл жағдайда мұғалім бақылаудың екі түрін қолданғаны жөн.

1. Жаппай бақылау

2. Ішінара бақылау

Зерттеуші жаппай бақылауда – баланың мінез-кұлқының көп жағын қамтып жүреді.

Жаппай бақылау-оқушының психикалық даму заңдылығын анықтау үшін фактілер негізінде жүргізіледі. (А.Д.Павлова, Ж.Пижае, В.Штерн). Ішінара бақылаудың жаппай бақылаудан айырмашылығы оқушының мінез-кұлқының бір жағы немесе бір мезгілдегі мінез-кұлқы алынады, зерттеледі. Мысалы: баланың ойын кезінде, тамақтануы кезінде т.б. Ч.Дарвин, А.Н.Гвоздов сияқты мамандар өз ұлдарына ішінара бақылаулар жүргізіп арнайы қорытынды бойынша бақылаулар жүргізген.

Бастауыш сынып оқушыларының психикалық дамуы барысында пайда болған және жаңа қасиеттер мен қызығушылыққа итермелейтін іс-әрекеттің жаңа түрлерін игеруге бастайтын қайшылықтар техникалық дамудың күштері болып табылады.

Бастауыш сыныпта оқыту процесінде дидактикалық ойындарды пайдалануда оқушылардың өзіндік әрекетінде тән ерекшеліктері бар

Олар:

1. Дидактикалық ойынның мақсаты мен міндеттерін анықтау.

2. Дидактикалық ойында қандай тәсілді қолданудың жоспарын түзу.

3. Жұмысты нәтижелі аяқтау үшін оқушы өзін-өзі бақылап отыруын қадағалау.

Оқушылары оқу пәнін игеру барысында өзіндігінен жұмыс істеуде дағдыланбаса, оның сабақ үлгерімі жақсы болмайды. Бұл кезде оқушының сабаққа деген қабілеті, зейіні төмендейді. Соның салдарынан оқу пәніне деген қызығу, сабақ үлгерімі қашарлап, үлгермеушілер қатарына қосылады. Сондықтан мұғалімнің негізгі міндеттерінің бірі-оқушылармен дидактикалық ойында қайшылықпен қолдануы керек.

Дидактикалық ойын барысында оқушылардың дербестігін арттыруда олардың оқуға деген табыстары мен кемшіліктері өздеріне дұрыс бағалауға үйретудің маңызы зор.

Психолог, педагог мамандар өздерінің зерттеу жұмысында бастауыш сынып оқушылары сабақ барысында дидактикалық ойынды мұғалімнің жетекшілігімен жүргізгенде ғана жақсы нәтиже беруге дәлелденген. Бастауыш сынып оқушыларына тапсырмалар берерде мұғалім тапсырманың дұрыстығын оқушылардың қаншалықты дұрыс түсініп, меңгергенін анықтауы тиіс. Бастауыш сыныпта оқушылардың оқу әрекетінің жемісті болуы - оқу жұмысының тәсілдерін меңгеруге байланысты.

Педагог-психолог мамандар оқу жұмысының негізгі тәсілдерін екі топқа бөледі.

1. Оқушының жалпы оқу жұмысын ұйымдастыруға байланысты қолданылатын тәсілдер.

а) жоспарлау

ә) уақытты дұрыс пайдалану

б) оқу мен демалуды дұрыс ұйымдастыру

в) оқушы өз жұмысын бақылау

2. Оқушының оқуына тікелей байланысты қолданылатын тәсілдері.

а) жаңа білімдерді игеру

в) өздігінен білімді меңгеру

б) ойындарды қолдана білу.

Осы тәсілдердің ішінде бастауыш сыныпта ерекше орын алатыны сабақта, сабақтан тыс уақытта оқу материалдарымен жан-жақта жұмыс істей білу және дидактикалық ойындарды пайдалану болып табылады. Ол үшін мұғалім мына тәсілдерді меңгеріп, оны оқушының бойында қалыптастыра білуі қажет.

1. Оқулықтағы материалдың мазмұнын талдау.
2. Ең негізгі мәселені айыра білу.
3. Салыстыру.
4. Топтастыра.
5. Жүйелеу.

Бастауыш сыныпта оқушылардың мұндай тәсілдерді меңгеру оны жан-жақты дамытады, оқуға деген көзқарасын өзгертеді.

Бастауыш мектептегі оқу процесін демократияландыру ізгілендіру принципін оқушылардың белсенділігін арттыру оқу тәрбие бірлігінде ақыл-ой, еңбек, эстетикалық бірлігін негіздеу отырып дидактикалық ойындарды пайдаланудың жолдары қарастыру қажет. Оқыту ісі білім берумен қатар оқушылардың танымды қабілеттерін, логикалық ойлауды дамытуға дидактикалық ойындарды пайдаланудың маңызы ерекше.

Әдебиеттер тізімі

1. Г.Қайбулдаева, М.Жаздықбаева, С. Әлімбаева «Ойын технологиясы».- Түркістан: 2007ж -376
2. Аванесова Г.А. Культурно-досуговая деятельность: Теория и практика организации: учеб. пособие для студ. вузов. — М.: Аспект Пресс, 2010.
3. Азаров Ю.П. Искусство воспитывать. — М., 2004.
4. Бочарова Н.И., Тихонова О.Г. Организация досуга детей в семье: учеб. пособие для студ. высш. педагог. учеб. завед. — М.: Академия, 2007.

Аннотация

В этой статье особо подчеркивается роль игры в становлении подрастающего поколения образованным, компетентным. В игре предусмотрено, что обучающийся может обучаться, обучаться, формировать личностное развитие. Все дидактические игры по содержанию, являясь важным компонентом формирования акыл – мыслительной активности учащихся, предусматривают углубление и углубление полученных знаний по основным видам программного материала, а игры разнообразят работу детей на уроке, прививают им интерес к предмету и развивают у учащихся интеллект, мышление, внимательность. Тренирует и успокаивает нервную систему, прививая жизненный опыт в единую систему. И вот тут-то он и цитирует, что игра играет ведущую роль в деятельности оқу. Показано, что дидактические игры классифицируются на несколько видов по содержанию, видам игр в соответствии с характером познавательной деятельности, структуре дидактических игр.

Abstract

In this article, the role of the game in the formation of knowledge and competence of young people is particularly emphasized. The game provides for the ability of the student to gain knowledge and develop his personality by training. All didactic games in terms of content, being an important component of the formation of intellectual activity of students, are aimed at deepening and developing the knowledge gained in the opinion of the main elements of the program material, and the games transform children's work on lessons, instill their interest in the subject, instill enthusiasm and develop students' thinking, study. It relaxes the nervous system, teaches you to bring the experience of life into one system. This is why the game suggests that it plays a leading role in educational activities. It is shown that didactic games are divided into several types according to the content of training, types of games according to the nature of educational activities, and types of didactic games according to their structure. "I'm sorry," he said.

ӘОЖ 658.85

Д.М.Байгунова¹, Ш.Ж. Турдалиева², Б.Қ.Отарбаева³, Д.А.Мусакулова⁴
¹²³⁴аға оқытушы, магистр, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

МӘДЕНИ – ШҰҒЫЛДАНЫМПАЗДЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТҮРЛЕРІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Түйін

Бұл мақалада мәдени – шұғылданымпаздылық қызметінің бұқаралық түрін дайындап өткізу әдістемесі іс – шараға арқау болған оқиғаға сай жүйелі білімді, осы іс – шараның мазмұны мен түріне сәйкес идеялық эмоционалдық әсер етудің өзіндік ерекшеліктері мен тәсілдерінің сипаттамасын білуді қажет ететін мәліметтер берілген. Шұғылданымпаздылық қызметтің бұқаралық түрі адамдарды топтастыра отырып, олардың талабын кең әлеуметтік қатынас арқылы қанағаттандыратындығы қарастырылған.

Мәдени – шұғылданымпаздылық қызметінің бұқаралық түрлері белгілері бойынша екі топқа топтастырылады: мазмұнына байланысты және материалдың жанрлық ерекшеліктеріне орай драматургиялық ұйымдастырылуына байланысты. Мәдени – шұғылданымпаздылық қызметінің ұйымдастыру әдістемесінде болашақ іс – шараның мақсатын барлық қатысушы – ұйымдастырушылардың ойласуы, түсінуі, шығармашылық процесті қамтамасыз ететін / танымдық, бағалы бағдарлық, коммуникативтік / әрекеттердің барлық түрін біріктіру, іс – шараның мақсатына сай, мазмұнын айқындау, оның адамгершілікпен толықтырылуы, іске асыруға жағдай жасау, эмоционалдық көркем әсер етудің рационалдық әдісі мен тәсілдерін іріктеуде іс – шараның мақсаты, қатынасшылардың сипаттамасын, мәдениет мекемелерінің нақты мүмкіндіктерін, ұйымдастырушының кәсіби шеберлігін, тыңдаушы көрермендердің барынша белсенділігін қамтамасыз ету есепке алынады.

Мәдени – шұғылымпаздылық қызметінің топтық түрін ұйымдастыру және әдістемесі негізгі үш бағыттар арқылы іске асырылады деп мақалада жан-жақты терең мағлұматтар берілген.

Кілттік сөздер: Шұғылымпаздылық, бұқаралық, идеялық, эмоционалдық, әлеуметтік, ұйымдастыру, әдістеме, мәдениет, мекеме, көрермен

Мәдени – шұғылданымпаздылық қызметінің бұқаралық түрін дайындап өткізу әдістемесі іс – шараға арқау болған оқиғаға сай жүйелі білімді, осы іс – шараның мазмұны мен түріне сәйкес идеялық эмоционалдық әсер етудің өзіндік ерекшеліктері мен тәсілдерінің сипаттамасын білуді қажет етеді. Шұғылданымпаздылық қызметтің бұқаралық түрі адамдарды топтастыра отырып, олардың талабын кең әлеуметтік қатынас арқылы қанағаттандырады. Осындай бірлікті сезінуге ұмтылыс үлкен көлемдегі бұқаралық мереке, театрландырылған қойылымдарда іске асырылуы мүмкін.

Мәдени – шұғылданымпаздылық қызметінің бұқаралық түрлері белгілері бойынша екі топқа топтастырылады: мазмұнына байланысты / қоғамдық – саяси, әскери – патриоттық, моральдық эстетикалық, өндірістік – механикалық, ғылым – ағарту және т.б / және материалдың жанрлық ерекшеліктеріне орай драматургиялық ұйымдастырылуына байланысты (мысалы. Тақырыптық кештің жанрлық түрлеріне: әңгіме - кеш, портрет – кеш, митинг – кеш, рәсім – кеш және т.б жатады) болып келеді.

Мәдени – шұғылданымпаздылық қызметінің әрбір түрі төмендегідей төрт компоненттерден: мазмұннан, композициядан, аудиторияның сипаттамасы мен оның кеңістіктегі оранласуынан және эмоционалдық – көркемдік әсер ету құралдарының сипаттамасынан тұрады.

Үлкен көлемдегі іс – шаралар: мереке, салт – дәстүр, фестивальдер, шоу –

бағдарламалар ұйымдастыру үшін ұйымдастыру комитетін, штабтар құру қажет. Ұйымдастыру комитеті баспасөз, радио, теледидар қызметкерлерінің, спорттық ғимараттар құрылысын дайындауға, іс – шараларға қатысатындарды орналастыруға жауапты, сондай – ақ қатысушыларды тамақтандыруға, көлікпен қамтамасыз етуге жауапты адамдардан тұрады.

Мереке сценарийінде барлық элементтерді қамту үшін мәдени – шұғылданымпаздылық мекемесінің материалдармен танысып шығу: сценарийлік материалды, фотография, шақыру билеттерін, әдістемелік материалдарды талдау жасау қажет. Бұл жұмыс болашақ іс – шараның түрін айқындау үшін (театрландырылған кеш, қойылымдық кеш/, сондай – ақ қатынасушылар құрамына сәйкес іс – шараны дайындап өткізудің, әдістемесін анықтайды. Іс – шараға дайындықтың келесі кезеңінің міндеттері: көркемөнерпаз ұжымының мүшелерінің жаттап алуларына лайықталған текстер мен музыкалық шығармалар жазылған режиссерлық сценарийді дайындаудан, музыка және дыбыстарды басып дайындаудан, қойылымның материалдық – техникалық жағын қамтамасыз ететін безендіруші, жарық беруші, киномеханик, реквизитор, костюмлерге нақты қойылым, жоспарын жасаудан; суретшілерге сахнаны, фозні, алаңды, шақыру билеттері мен жарнамаларды безендіру эскизін жасауға тапсырмалар беруден: билет, жарнама текстерін құрау, шақыру билеттерін тарату, радио, теледидар арқылы тұрғындарды құлақтандырудан: мерекенің жалпы бағдарламасы бойынша әрбір жауапкершілік жүктелген адамға іс – шараны жақсы өткізу жайында кеңес беруден: іс – шараға кететін шығын сметасын жасап бекітуден: іс – шараның дайындық барысын тексеріп отыру барысында, мақсатында жедел жиын шақырудан тұрады.

Сондай – ақ мәдени шұғылданымпаздылық қызметінің бұқаралық түрі адамдардың шығармашылық қабілетінің дамуына жағдай жасайды. Бұқаралық шараға дайындық кезінде, яғни болашақ мерекеге әрбір қатысушы өздеріне жүктелген тапсырмаларды орындау барысында және де бұқаралық әрекетті түйсіну процесі адамның шығармашылық мүмкіндіктерінің артуына әсер етеді.

Сонымен, бұқаралық мәдени – шұғылданымпаздылық қызметінің ұйымдастыру әдістемесінде болашақ іс – шараның мақсатын барлық қатысушы – ұйымдастырушылардың ойласуы, түсінуі, шығармашылық процесті қамтамасыз ететін / танымдық, бағалы бағдарлық, коммуникативтік / әрекеттердің барлық түрін біріктіру, іс – шараның мақсатына сай, мазмұнын айқындау, оның адамгершілікпен толықтырылуы, іске асыруға жағдай жасау, эмоционалдық көркем әсер етудің рационалдық әдісі мен тәсілдерін іріктеуде іс – шараның мақсаты, қатынасушылардың сипаттамасын, мәдениет мекемелерінің нақты мүмкіндіктерін, ұйымдастырушының кәсіби шеберлігін, тыңдаушы көрермендердің барынша белсенділігін қамтамасыз ету есепке алынады.

Мәдени – шұғылымпаздылық қызметінің топтық түрін ұйымдастыру және әдістемесі негізгі үш бағыттар арқылы іске асырылады:

- бірінші, ұжымның өз күшімен топтық іс – шараларды өткізу, ұжымның үгіт – насихаттық қызметінің дамуы.

- екінші, әуесқойлық бірлестіктер мен қызығушылар клубы мүшелерінің қатысуы мен ұйымдастыруың принципті жұмыс түрлерін айқындайтын топтық іс – шара өткізу.

- үшінші, өзара қатынас, шығармашылық белсенділікті дамыту, сұранымын қанағаттандыру негізінде топтық мәдени - шұғылымпаздылық іс – шара ұйымдастыру. Бірақ бұл жерде бастысы топтық әдістеменің, бұқаралықтан айырмашылығы – мұнда адамдарға жақсы – көңіл күй орнықтыратын, оларды зорламай, емін – еркін араласатын атмосфер жасау / көркемөнерпаздық ұжымдар ұйымдастыру /.

Мәдени – шұғылымпаздылық қызметті ұйымдастыру әдістемесі: топтық іс – шараны дайындап өткізуді өнерпаздық негізде дамыту, көркемөнерпаздық ұжым қызметін аудан, қала мәдениет мекемелерінің қызметімен байланысты қамтамасыз ету: ұжымның әрбір мүшесінің шұғылымпаздылық шараларға қатысудағы нақты тапсырмаларын айқындап, оқу тәрбие жұмыстарына талдама жасауды қамтиды.

Мәдени – шұғылымпаздылық қызметтің топтық түрлерін ұйымдастыру әдістемесі /

клубтық бірлестіктер мен қызы ғұшылар клубын ұйымдастыру / ықыласты бірлестік жұмысының мазмұнын, мақсаты мен міндеттерін функциясын айқындауды: аудиторияның қызығушылық деңгейінің ерекшеліктерін білуді: бірлестікке қажетті техникалық және материалдармен қамтамасыз етуді: ұйымдастыру шараларын жүзеге асыруды /жетекшінің айқындау, өнерпаз ұжымға иелелі жол ашу, дәстүрлерді қалыптастыру және т.б/ ұйғарады.

Кешті ұйымдастыру және оның әдістемесі төмендегідей кезеңдерден тұрады:

- әлеуметтік – мәнді тақырып таңдау, педагогикалық мақсатты айқындау, идеялық – көркемдік түпкі ойды негіздеу, материалды сұрыптау және өңдеу.

- материалды драматургиялық жағынан ұйымдастыру, сюжет сюжеттік шешім іздестіру, эпизодтарды монтаждау, композицияларды ойластыру

- дайындау жұмыстары: өнерпаздармен жұмыс, көркемөнерпаздық ұжыммен дайындық / репетиция/ жұмысы.

- жарнама, шақыру билеті көмегімен аудиторияны ұйымдастыру

- кешті өткізу

- өткізілген кешке талдама жасау

Жеке дара әдістемесі келесі элементтерден: адамдардың жеке – жеке ыңғайы мен сұранысын, тұрғындардың әртүрлі деңгейдегі қабілетін танып білуден, ықпал ететін жұмыстың негізгі түрлерін айқындаудан, тәрбиенің субъекті және объекті арасындағы өзара байланыс, қарым – қатынастың әртүрлі түрлерін анықтау мақсатында тапсырмаларды іріктеуден: ықпал ету объектімен жұмысты талдаудан тұрады.

Мәдени – шұғылымпаздылық қызметтің жеке – даралық жұмыс әдістемесі әрбір адамның рхани қажеттілігі мен қызығушылығын айқындау мақсатында, оған тікелей ықпал етуді ұсынады. Адамдардың шұғылымпаздылық әрекетіне ықпал ету, оның қалайда әлеуметтік және ұлттық, психологиялық және эмоциональдық қырларын, жас ерекшеліктері мен демографиялық жағдайы, білім мен кәсіби шеберлігі ескеріле отырып жүргізуді қажет етеді.

Жеке дара жұмысты ұйымдастыру әдістемесі көбінесе ықпал ететін адамның мінезін, тұрағын, отбасындағы қарым – қатынасты қаншалықты жүйелі де мұқият танып білуге байланысты.

Шұғылданымпаздылық қызмет түрлері мен қолданылатын әдістемелері және құралдарының жиынтығы әдістемесінің құрамдас бөліктері.

Адамдардың сана сезіміне идеялық – эмоционалдық әсер ету аспаптары мен құралдарын жұмыс құралы деп айтуымызға болады. Алға қойылған мақсатқа қол жеткізу барысында қолданылатын барлық нәрсе құрал болып есептелінеді. Құралдар қатарына ауыз екі сөз, мерзімдік, баспасөз, теледидар, насихат құралдары, клуб мекемелеріне келушілерге ықпалы зор кәсіби және әуесқойлық өнер туындылары сонымен қатар техникалық көмекші құралдар: дыбыс жазғыш, дыбыс шығарғыш, дыбыс күшейткіш аппаратуралар, көлік, музыкалық аспаптар, костюмдер жатады. Әрбір құралды пайдаланған кезде оның әрқайсысының, мүмкіндіктерін жете білу қажет, оны өз жұмысында тиімді қолданудың әдістемесін білу керек. Негізгі қойылатын талаптар мынадай: әсер ету құралын тиімді жеке – дара, оны әсер ету объектісіне қарай таңдайды. Мысалы: жасөспірім, зейнеткер, дінге сенуші, үй шаруасындағы әйел – осы адамдарға немесе топтарға әсер етудің өзіне лайық идеялық – эмоционалдық құралдары болуы тиіс; құралдарды іріктеу іс – шараның мақсатына ғана байланысты; әсер етудің таңдалған құралдарының сапасы мен саны көркемдік – қойылым міндеттеріне сай болуы керек. Құралдардың аздығы немесе шамадан тыс көп болуы өзінің кері әсерін тигізеді. Құралдарды іріктеп алған кезде, шұғылданымпаздылық ұйымдастырушы оны пайдалану әдістемесін жете білуі керек.

Әдіс ұғымы негізденген, белгілі бір қызметтің орындалуына (танымдық, оқулық және т.б) төселген тәсілі деген ұғымды білдіреді.

Мәдени жұмыстың әдісі, педагогика және психология заңдылықтарына сүйене отырып

мәдени – шұғылданымпаздылық қызметті басқару болып табылады.

Әдістердің төмендегідей түрлері бар:

1. Ақпараттық. Оның мақсаты мәндік және сезімге әсер ететін ақпарат беру, оны қабылдауға ықпал жасау.

2. Эвристикалық (жаңа ұғым, түсінік беру) әдіс шұғылданымпаздылық қызметіндегі танымдық шешімдерді өз бетінше шешуге ықпал жасайды.

3. Зерттеу әдісі. Жаңа факті мен заңдылықтарды іздестіреді.

4. Бағала – бағдарлық әдіс – бұл бағалы бағдарлар, көзқарас, сенімдері қалыптастыруға қызмет етеді.

5. Шығармашылықты ұйымдастыру және оған ықпал жасау әдісі.

6. Рекреациялық – гедонистикалық әдіс.

7. шұғылданымпаздылық қызметінде адамдардың жүріс – тұрысына ықпал ету әдісі

Ағарту әдістеріне:

1. Баяндау, факт, идея және т.б ауызша түрде баяндау

2. Демонстрация. (заттардың құбылыстардың өзін не олардың, бейнеленуін көрсету)

3. Жаттығулар . Алған білімді түсіндіруге арналған арнайы бағытталған қабылдау мүмкіншіліктерін арттыру жатады.

Тәрбиелеу әдістері бұл көпқырлы, педагогикалық процестің барлық қырын қамтитын әдіс. Мәдени шұғыланымпаздылық қызметіне төмендегідей тәрбиелеу әдістері: дәлелдеу, өнеге көрсету, мадақтау, бетке басып айту әдістері жатады.

Шығармашылық қажырлылыққа жағдай жасау әдісіне: шығармашылық міндетті алға қою. Іскерлік ойындар. Шығармашылық қабілет пен мүмкіндікті жетілдіруге арналған жаттығулар, шығармашылық бірлестік мүшелерінің даму және қабілет деңгейлеріне сәйес шығармашылық ықтымақтастықты ұйымдастыру, ұжым арасында және басқа да жерлерде шығармашылық сайыс, бәсекелер ұйымдастыру жатады.

Демалыс пен ойын – сауықты ұйымдастырудағы қолданылатын әдістерге мұндай қызметті басқарудың қиындығына байланысты: сауықтық шаралар, рекреациялық (өзін - өзі қалпына келтіру) шараларға тарту, ығыстырып, ауыстыру, ойын – сауықтардың ұйымдастыру әдістері жатады.

Сонымен, әдістерді жалпы айтқанда шұғылданымпаздылықты ұйымдастыру мақсатына байланыстырылған іс – шараға көрермендерді тарту әдісі екенін көреміз.

Мазмұнның белгілі – бір түрде ұйымдық – құрылымы болады. Мазмұн мен түр диалектикалық бірлікте болады. Мазмұн негізгі бастау бола отырып, түрді айқындайды. Мазмұн философиялық сөздікте ішкі ұйымдастыруды белгілеу үшін қолданылады және қрылым ұғымымен байланыстырыла қарастырылады.

Жұмыс түрі деп бір жағынан мәдени мекемелеріндегі адамдардың іс - әрекетін ұйымдастыру әдісін, ал екінші жағынан тәрбиелік міндеттерді шешуге арналған материалдарды іріктеуге және беруге лайықталған әдістерді айтамыз.

Жұмыс түрлері соңғы жартығасырлық кезеңде мақұлданып, өзінің тұрақтылығымен ерекшеленеді, чөйтп жылдардан жолдарға ұласты. Шұғылданымпаздылықтың әрбір түрінің өзіне тән ерекшелігі бар. Әрбір түрдің өзінің мәні және дайындап өткізуге байланысты ерекшелігі мен әдістемесі болады.

Мәдени – шұғылданымпаздылық мекемелеріне келушілермен жұмысты ұйымдастыруда, жұмыстың түрлері бұқаралық, топтық және жеке – дара болып, бөлінеді. Бұдан басқа мәдени – шұғылданымпаздылық қызметінің камералық /шағын топқа арналған/ және комплекстік /кешендік/ түрлері бар, ал іс – шаралардың ұзақтығына орай эпизодтық және тұрақты түрге бөлінеді. Осындай ерекшеліктеріне қарай топтастыру шартты түрде белсенділік және енжарлыққа байланысты болып келеді.

Қай кездерде жұмыс түрі адам санасының құрылымының негізінен қандай элементіне әсер етуіне байланысты рационалды және эмоционалды болып екіге бөлінеді. Мысалы,

демалыс кеші жұмыстың эмоциональдық түріне жатса, лекция рациональды түріне жатады.

Сонымен, мәдени – шұғылданымпаздылық қызмет түрі екі жақты тұжырымлады. Біріншіден, адамдарды бірлескен іс - әрекетке жұмылдыру әдісі ретінде ұйымдастыру түрлері – жеке, топтық, бұқаралық болып келеді, екіншіден, идеялық – эмоциональдық материалдың өзін ұйымдастыру тәсілі ретінде әдістемелік түрлері ауызша. Басылымдық, насихаттық, кешендік, театрландырылған және т.с. болып тұжырымдалады.

Мәдени – шұғылданымпаздылық қызметі әдістемесінің заңдылықтары түсінігі шұғылданымпаздылықтың педагогикалық процестердің әдістемелік құрылымындағы жалпы және озық үлгілерін қамтиды. Шұғылданымпаздылық әдістемесі заңдылықтары әдістемелік принциптермен және ережелермен байланыса отырып жекелей әдістердің тиімділігін айқындайды. Принцип – бұл заңдылықтармен айқындалатын жалпы міндетті талап, бұл қысқаша түрде белгіленген заңдылық. Ереже – көпқырлы, оларды қолдану аясы белгілі мақсат пен жағдайға байланысты шектеулі болып келеді. Әдіс – бұл кішкене ғана міндетті шешуге, кішігірім мақсатқа жетіп отыру үшін қолданылатын шара.

Мәдени – шұғылданымпаздылық қызметі әдістемесінің негізгі заңдылықтарына тоқталайық.

Басты заңдылық негізінен әлеуметтік және де педагогикалық міндеттедің байланысы. Бұл заңдылық мазмұнының түріне сәйкес жалпы әдістемелік принциптермен байланысты болып келеді. Осы тұста ереже бойынша тұжырымдалуы мүмкін. Іс – шараны ұйымдастыруға кіріспес бұрын мақсаты ойластырылып, алдымен айқындап, сонан кейін оның формасын қарастырылады.

Әдістеменің заңдылығы мәдени шұғылданымпаздылық шараларындағы адамдардың белсенді қимыл әрекеті. Бұл заңдылық аудитория белсенділігін арттыру принциптерін эмоциональды жағдайды алмастыруды қажет ететін, барынша күрделі әрекетке тартатын, аудитория назарын өзіне тартып, баурап алар ережелерді туғызады.

Келесі заңдылық тәрбиенің, өзара тәрбиелеу және өзін - өзі тәрбиелеудің үйлесімділігі – бұл объекті мен субъектінің бірлігі және өзара әрекеті принциптерін қарастырады. Клуб мекемелерінде тұрғындардың талабын қанағаттандыру заңдылығы ретінде және өткізілетін іс-шараның көрермендерінің қызығушылығына сәйкес өткізу үшін шұғылданымпаздылықты ұйымдастырушылардың аудиторияны нақты сұранымын білуді, шұғылданымпаздылық қызығушылықтың пайда болу және әдістемелерін игеруді талап етеді.

Мәдени – шұғылданымпаздылық қызметінің келесі заңдылығы адамдар арасындағы байланыс, қарым – қатынас мәдениеті. Бұдан келіп адамдар арасындағы өзара қарым – қатынас мәдениеті принципі туындайды. Бұған бірнеше әдістемелік ережелер: адамның қарым – қатынасқа деген ұмтылысына, қарым – қатынастық жағдай жасауға сүйенеді.

Шұғылданымпаздылық педагогикасындағы жеке – да ықпал етудің (дифференцированный подход) мәні күрделірек болып келеді.

Мектеп пен мектептен тыс мекемелердегі мәдени шұғылданымпаздылық қызметті зерттей келіп, оның жеке – дара ықпал етудің төмендегідей жолдарын айқындауға болады:

1. Жас ерекшеліктеріне байланысты, яғни мектеп пен мектептен тыс мекемелердегі мектеп жасына дейінгі, бастауыш, ортанғы және жоғары класс оқушыларының қарай педагогикалық ықпалдың, өзіндік ерекшелігін айқындау.

2. Оқу орнының түріне қарай жалпы білім беретін мектеп оқушысы, кәсіптік – техникалық училище, техникум, интернат, балалар үйі және т.б орындарының оқушысы, тәрбиеленушісі болуына сәйес ондағы тәрбиелік әрекеттің ұйымдастырылуының әртүрлі ерекшеліктеріне байланысты болады.

3. Жыныстық жас ерекшелігіне қатысты, яғни балалар немесе қыздар жасөспірімдер және бойжеткендер арасындағы жүргізілетін мәдени – шұғылданымпаздылық жұмыстың ерекшеліктеріне қатысты болады.

4. «Қиын», есі кеш кірген» сондай – ақ құлықтық нормадан жиі ауытқитын балалар мен жасөспірімдер арасындағы жұмыстарға байланысты педагогикалық ықпалдың мақсатты болуы.

5. Өмір сүру ортасы мен дамып жетілудің, өзіндік ерекшеліктері балалардың оқу және шұғылданымпаздылық әрекеттеріне, қаладағы өзара қарым – қатынасына, құнды бағдарларына және т.б әрекеттеріне белгілі бір ықпалын тигізіп отырады.

6. Балалар мен жасөспірімдердің, бос уақыттағы қызығушылықтарына байланысты. Бұл ретте ғылыми – техникалық, спорттық және т.б қызығушылық әрекетіне қарай балаларды топтастыруды айтуға болады. Бұл топтардың әрқайсысы ұйымдастырудың ерекше түрін қажет етеді.

Жеке дара ықпал етудің жолдарын білу және мәдени шұғылданымпаздылық шараларға қатысушылардың нақты құрамының барлық мүмкіндіктерін аша білу басты педагогикалық міндет.

Сонымен мәдени – шұғылданымпаздылық қызметіндегі жеке дара ықпал ету педагогикалық нәтижеге төмендегідей мүмкіндіктер арқылы жетуге болатындығын айқындайды: шұғылданымпаздылық қатысушылардың топтарын анықтау: осы топтың мектеп және мектептен тыс мекемелердің өзіндік ерекшеліктеріне қатысты, салыстырмалы түрдегі әлеуметтік – психологиялық ерекшеліктерін білу және есепке алу; шұғылданымпаздылық әрекеттегі қарым – қатынастың, мақсатын белгілейтін проблемаларды айқындау: педагогикалық міндеттердің (кез – келген арналған) жүйесін, мазмұны мен қарым – қатынастық әрекеттің, әдістерін, мәдени – шұғылданымпаздылық қызмет түрінің жүйесі мен әдістемесі элементтерінің, жүйесін белгілейтін жүйелі түрдегі тәрбиені ұйымдастыру.

Әдістеменің заңдылықтарына сондай – ақ шұғылданымпаздылық қызметінің дамушы, қалпына келтіруі (рекреациялық) және диагностикалық факторлардың бірігуі жатады. Бұл заңдылық мәдени – шұғылданымпаздылық қызметтік бос уақытта ұйымдастырылуына қатысты. Бұдан кейін мәдени – шұғылданымпаздылық қызмет демалыспен босаңсуды қамтамасыз ететін әрекетке деген сұранымды, танымдық мақсаттағы сауықты ұйымдастыруды қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Шулунова Л.И., Уалиханова А. «Бос уақыты ұйымдастырудың көркемдік-педагогикалық әдістемесі».- Оқулық.-Шымкент:М.Әуезов атындағы ОҚМУ, 2013.-212 бет
2. Жумабай Л.Ж. Бос уақытты көркемдік-бұқаралық ұйымдастыру. Оқу-әдістемелік құрал. – Шымкент: М.Әуезов атындағы ОҚМУ, 2017.- 88-бет
3. Кабиева А.Қ. Театрландырылған қойылымдар драматургиясының негіздері.-Оқу-әдістемелік құрал -Алматы:"Эверо, 2014. - 204бет
4. Ержанов М.Е. Мәдени-тынығу қызметі аудармасы: оқу құралы/М.Е.Ержанов. – Орал:М.Өтемісов атын.БҚМУ РБО, 2016. – 276 б.

Аннотация

В данной статье приводятся сведения, согласно которым методика подготовки и проведения массовых видов культурно – досуговой деятельности требует систематических знаний, характерных особенностей и способов идейного эмоционального воздействия в соответствии с содержанием и типом данного мероприятия. Предусмотрено, что массовый вид деятельности, группируя людей, удовлетворяет их требования посредством широкого социального общения.

Массовые виды культурно – массовой деятельности группируются по признакам в две группы: в зависимости от содержания и в зависимости от жанровых особенностей материала, в зависимости от драматургической организации. В методике организации культурно-досуговой деятельности цель будущего мероприятия должна быть продумана, понятна всеми организаторами – участниками, сочетать все виды деятельности, обеспечивающие творческий процесс / познавательные, ценностно-ориентированные, коммуникативные, отвечающие целям и содержанию меропр

Abstract

This article provides information on the methodology of preparing and conducting mass cultural and leisure activities, which requires systematic knowledge of the events based on the event, a description of specific features and methods of ideological emotional impact in accordance with the content and type of this event. It is assumed that the mass type of active activity, grouping people, meets their requirements through broad social communication.

Mass types of cultural and entertainment activities are grouped into two groups according to their characteristics: depending on the content and depending on the genre features of the material, depending on the dramatic organization. In the organizational methodology of cultural and leisure activities, the purpose of the future event is to reflect, understand by all participants – organizers, combine all types of activities that ensure the creative process (cognitive, valuable orientation, communicative), meet the goals of the event.

УДК 365.251.07

А.К.Демеев¹, И.Т.Мустафаев², Е.М. Утебеков³, И.Б.Алиев⁴

¹кандидат педагогических наук, доцент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

²старший преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

³старший преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

⁴кандидат педагогических наук, доцент, Национальный университет Узбекистана им. М. Улугбека, Ташкент, Узбекистан

ИНТЕГРАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВИДОВ СПОРТА В РАМКАХ ПРОГРАММЫ РУХАНИ ЖАНҒЫРУ

Аннотация

Казахские национальные игры, передающие будущим поколениям, требуют от спортсмена силы, интеллекта, меткости, выносливости и бдительности. В стране действует федерация конного спорта, основной целью которой является развитие и модернизация конных видов спорта. Байга по сей день не утратила своего значения. Байга и аламан байга являются ценными видами национального спорта и учат спортсмена упорству, мужеству, смекалке. Еще одной из национальных игр является игра тогыз кумалак - Домалак тас. Тогыз кумалак считается одной из игр, развивающих ум. Игра тогызкумалак может быть использована в качестве эффективного национального игрового инструмента в рамках программы Рухани жаңғыру. В настоящее время развитие и мировое признание Игры разума - шахмат-слишком возросло по сравнению с тогыз кумалаком. Развитие и модернизация наших национальных ценностей-одна из наших главных задач перед будущими поколениями.

Ключевые слова: национальная игра, спорт, сила, единоборство, байга, аламан байга, тогыз кумалак, шахматы, ценность.

Изменения в развитии современного мира наглядно показали, что модернизация национальных игр является нашей главной задачей перед будущими поколениями.

На основе этих изменений удалось определить, что у каждой нации есть свои особенности. У каждой нации есть свои традиции, обычаи, религия, язык, и даже национальные формы игры имеют свои особенности. Это наши традиции, которые мы оставляем своим преемником будущим поколениям, прославляя и не забывая их. Важно отметить, что мы гордимся национальными сокровищами нашей страны. В частности, речь идет о национальных видах спорта, характерных для казахской нации.

Отрасль науки какой бы ни была развитие невозможно без глубокого изучения своей истории. Отсюда следует, что «начало исследования своей истории – в одном ряду с

освоением достижений науки, что создает большие возможности для ее дальнейшего продвижения». Мы считаем, что именно эта ситуация имеет отношение к истории развития казахских национальных игр. Этапы исторического становления, пути развития, воспитательное значение национальных и спортивных игр народа стали основой политического, социально-экономического развития народа. По свидетельству современных исторических наук, период становления национальных игр, дошедших до нас сегодня, начинается со дня сотворения человечества, а именно с первобытнообщинного строя, сложившегося на казахстанской земле. Английский ученый Э. Маккей рассказал о том, что с тех пор между национальными играми, которые дошли до нас, были сыграны различные игры кумалак, бестас, асык, стрельба из лука, Карагие и другие, такие как спортивные игры, были сыграны около 5000 лет назад «...все эти игры, по - видимому, распространялись среди племенных союзов в значительных азиатских странах». Кроме того, подобные мысли сопровождает путешественник из Венеции Марко Поло [1]. Игра «Кызбөрі», которую он видел во время своего путешествия по Семиречью, также рассказывала о происхождении племен на территории Казахстана, т. е. о родстве с классовыми отношениями.

Наши национальные игры требуют от спортсмена силы, интеллекта, меткости, выносливости, бдительности и наездничества, поэтому их надо передать будущим поколениям. В том числе, если речь идет о видах конного спорта: 1) конная байга - аламан на дальние и очень дальние расстояния; 2) конный бой с оружием- состязание 3) быстрая подготовка лошади-поедание лошади; 4) толкание лошади из круга- конная обрезка; 5) конный поединок-аударыспак; 6) кыз куу; 7) командная игра - кокпар; 8) жамбы ату-прицеливание мишени с размахом;

В настоящее время в стране действует федерация конного спорта, основной целью которой является развитие и модернизация конных видов спорта. В 1956 году была открыта первая школа всадников. С тех пор до сегодняшнего дня было сделано немало.

Но среди них наиболее распространены национальные виды спорта — байга и аламан байга. Байга по сей день не утратила своего значения. Байга и аламан байга являются ценными видами национального спорта и учат спортсмена упорству, мужеству, смекалке. В нашей стране есть все возможности для популяризации такого замечательного спорта, в республике специальные конезаводы разводят верховых лошадей.

В настоящее время, наряду с байгой и аламан байгой, особое внимание уделяется развитию кокпарских игр. Президент Ассоциации национальных видов спорта Бекболат Тлеухан вносит большой вклад в развитие данного вида игры кокпар, рассматривает пути развития и продвижения нашего кокпара среди тюркоязычных государств. Было организовано множество соревнований по данному виду спорта. Особенно всемирную игру кочевников можно назвать крупной гонкой. В том же матче сборная Казахстана заняла второе место в общекомандном зачете [2].

Еще одной из национальных игр является игра тогыз кумалак-Домалак тас. Считается одной из игр, развивающих ум. Игра тогызкумалак может быть использована в качестве эффективного национального игрового инструмента в рамках программы Рухани жаңғыру. Но этому типу Игры уделяется не так много внимания. В конном спорте не каждый может быть гонщиком, я не ошибаюсь, если скажу, что это вид спорта, которого можно достичь, потрудившись и потратив определенное время. А тогызкумалак играть намного проще и не требует больших затрат. В настоящее время развитие и мировое признание Игры разума - шахмат-слишком возросло по сравнению с тогызкумалаком. Действительно, шахматы пользуются большим спросом у населения.

На вопрос о том, что можно сделать для модернизации, чтобы довести развитие игры тогызкумалак до уровня шахмат, я предлагаю следующее: в первую очередь воспитание начинается с колыбели, семьи, когда у каждого казаха висит домбра с национальным инструментом, можно сказать, что игра тогызкумалак нашла место на полках каждого дома. Во-вторых, по настоянию современности она является ликвидной и оправдывающей себя

рекламой. Следует отметить, что, объясняя суть игры тоғызқұмалақ, то есть ее – гармоничное воспитание человека - не уступает шахматной игре, которая помогает любой душе закаляться в разуме, развивать мозговую деятельность и повышать свою ответственность перед обществом [3].

Подводя итоги, можно активизировать, проявить себя, проводя мастер-классы и соревнования в образовательных учреждениях, на рабочих местах, в домах престарелых и детских домах. В настоящее время организованы такие мероприятия, как "DOMBYRA PARTY", "TOGYZ KUMALAK DAY", в стенах школ, высших учебных заведениях открыты секции для тоғызқұмалақа, было б хорошо если детям во время перерыва между занятиями в специальных кабинетах было возможность играть в тоғызқұмалақ.

Развитие и модернизация наших национальных ценностей-одна из наших главных задач перед будущими поколениями.

Список литературы

1. Жак Эрс, Марко Поло.- Ростов-на-Дону: «Феникс», 1998. 352 с.
2. Интернет ресурс: <http://argymaq.kz/archives/3406>, 23.01.2016ж.
3. Оңалбек Ж.К. Болашақ мұғалімдерді оқушылардың дене шынықтыру-сауықтыру жұмыстарын ұйымдастыруға дайындаудың ғылыми-педагогикалық негіздері: пед.ғыл.док. ... дис. – Түркістан, 2007. – 330 б.

Abstract

The Kazakh national games, which are passed on to future generations, require strength, intelligence, accuracy, endurance and vigilance from the athlete. The country has a federation of equestrian sports, the main goal of which is the development and modernization of equestrian sports. Baiga has not lost its significance to this day. Baiga and alaman baiga are valuable national sports and teach the athlete perseverance, courage, ingenuity. Even one of the national games is to play togyz kumalak - Domalak tas. Togyz kumalak is considered one of the games that develop the mind. The togyzkumalak game can be used as an effective national game tool within the framework of the Rukhani Zhangyru program. At present, the development and world recognition of the Game of Reason - chess-has increased too much in comparison with togyz kumalak. The development and modernization of our national values is one of our main tasks for future generations.

Түйін

Болашақ ұрпаққа беретін қазақтың ұлттық ойындары спортшыдан күш, ақыл, дәлдік, шыдамдылық пен қырағылықты талап етеді. Елімізде ат спорты федерациясы жұмыс істейді, оның негізгі мақсаты ат спортын дамыту және жаңғырту болып табылады. Бәйге осы күнге дейін өзінің маңызын жоғалтқан жоқ. Бәйге мен аламан бәйге ұлттық спорттың құнды түрі болып табылады және спортшыны батылдыққа, тапқырлыққа үйретеді. Ұлттық ойындардың тағы бірі - тоғыз құмалақ ойыны. Тоғыз құмалақ ақыл-ойды дамытатын ойындардың бірі болып саналады. Тоғызқұмалақ ойыны Рухани жаңғыру бағдарламасы аясында тиімді ұлттық ойын құралы ретінде пайдаланылуы мүмкін. Қазіргі уақытта ақыл ойынының дамуы мен әлемдік танылуы - шахмат-тоғыз құмалақпен салыстырғанда тым өсті. Ұлттық құндылықтарымызды дамыту және жаңғырту-болашақ ұрпақ алдындағы басты міндеттеріміздің бірі.

ӘОЖ 16.01.45

Р.С. Дуйсенбаева

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті,
Шымкент, Қазақстан

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ МОТИВТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛЫМЕН «МӘНГІЛІК ЕЛ» ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ОҚЫТУДЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Түйін

Мақалада тіл сабақтарында оқушыларға берілген білім мен қалыптастырылғандағы оқушының түрлі қабілеттерінің, ой-санасының дамуына ықпал етуі жайлы зерттеу жасалынған. Бұл даму үдерісінде оның тіл туралы ұғым-түсініктері бір сатыдан келесісіне, яғни біршама жетілген, күрделенген жаңа сатыға көтеріліп, ғылыми жолмен тіл туралы дүниетанымға негізделген практикалық сипаты терең құзіреттіліктерге айналады. Бұл соңында оқушының функционалдық сауаттылығының қалыптасуына әкеледі. Осындай сатылы-сабақтастық жолмен дамиды оқу үдерісінің көрсеткішін айғақтайтын бірқатар параметрлерді атауға болады: оқушының тілге деген саналы көзқарасы, өз білімін жаңа жағдайда сынауға бейімділігі, сөз жұмсаудағы жауапкершілігі, тілдік өнері мен әдепті сөйлеуге деген талғампаздығының артуы.

Кілттік сөздер: бейіндік мектеп, дүниетаным, әлеует, мотив, оқушы, қазақ тілі

Оқушының тілге деген көзқарасы оның тіл туралы өзіндік пікірі, тұжырымы қалыптасқан кезде айқындала бастайды. Әрине, ондай көзқарас өзінен-өзі тумайды, тек грамматикаға негізделген оқу жағдайында мүлде болмайды. Сабақта оқушыға адам өміріндегі тілдің мәні туралы ойландыратындай бағыт берілмесе, тілдік сана қалыптаспайды. Тілді әртүрлі қырынан қарастыруға болатын ерекше феномен деп тани бастағанда ғана оқушының тіл жайлы жаңа пайымдамалары пайда болады. Қазақ тілі сабақтарындағы оқу-танымдық мотивтерді оята отырып, берілетін білім мен білік оқушының жас және психологиялық ерекшеліктеріне қарай тіл мен тұлға бірлігі, тіл мен адам тағдыры жайлы мәселелермен ұштастырыла меңгертілген кезде ғана баланың дамуының, ой-пікірінің жетілуінің, өзін-өзі жетілдірудің қуатты факторына айналмақ.

Оқушының тілге деген көзқарасы, тіл туралы дүниетанымының негізі – тілді қарым-қатынас құралы, өз ойын жеткізу мен өзгенің ойын түсінудің құралы, сөйлеуге қызмет ететін, алуан түрлі мағынасы бар, құрылымы бөлекше, өзіндік пікірі мен көзқарасын жеткізуге мүмкіндік жасайтын, ең бастысы айналасындағы адамдармен салауатты, сауатты, қарым-қатынас қағидаларына негізделген сыпайы тілдесім бірліктерінен тұратын өзгеше құбылыс деп тануы. Тіл туралы оқушының өзіндік көзқарасын дамытып, оның өмір салтына қажетті дүниетанымды құрайтын компоненттер: біріншіден, жалпы тіл туралы, оның ішінде ана тілінің адам өміріндегі рөлі, маңызы туралы өзіндік ой-тұжырымының болуы; тілдің адам қоғамымен бірге жасайтын, жүйелі, дамушы құбылыс екендігін түйсінуі; тілді ұлттық құндылық, өмірлік мәні терең құрал; адамзатқа жаратылыстан берілген ең үлкен сый; ата-бабалардан қалған аманат ретінде түсінуі; екіншіден, тілдің қатысымдық-мағыналық мәнін, тілдің деңгейлік сипатын; тіл бірліктері туралы құрылымдық-семантикалық жүйенің ерекшелігін ұғынуы; үшіншіден, тілдік қатынастың ұлттық сипатының ерекшеліктерінің маңызын, себебін түйсінуі, сөйлеу тілінің функционалдық-стилистикалық сипатына сай қолдану амалдарын меңгеруі. Бұлар бір-бірімен тығыз байланысты. Осылардың барлығы біртұтастықта қатар меңгертілсе, оқушының интеллектуалдық әлеуетінің дамуына ықпалы күшейе түседі.

Бейіндік мектеп оқушысының, жеткіншектің дүниетанымы туралы айтпас бұрын, философиядағы адамның дүниетанымы деген не деген мәселенің басын ашып алу маңызды. Өйткені оқушының дүниетанымы қоршаған ортаны, айналаны, ғаламды, соның ішіндегі ғылыми білімді меңгеруі арқылы қалыптасады. Сол білімдердің ішінде әрбір пән бойынша алатын, игеретін ұғым-түсініктердің өз орны бар. Әлемдік білім беру жүйесінде үстемдік алып отырған заманауи тенденцияларының бірі – «дүниетанымнан сауаттылыққа қарай оқыту» болуы кездейсоқ емес. Осыған дейінгі кезеңдерде білім жүйесінде әбден орныққан «сауаттылықтан дүниетанымға қарай оқыту» тенденциясы ығыстырылып келеді. Бұл үрдістің мәні -балаға берілетін білім жекелеген ұғымдар мен ережелердің бірлігі түрінде емес, ең алдымен, сол пән бойынша алған білімдердің өміртанымдық маңызы мен оның тұлға қалыптасуындағы рөлі қандай? деген сұраққа жауап іздеуді қажет етуде. Олай болса, қазақ тілі сабағында да оқушы үшін оның «Мәңгілік Ел» құндылықтары, соның ішінде тіл жайлы дүниетанымын құрайтын білімдерді біріктіретін басты мәселе адам өміріндегі ең негізгі құндылық – тілдің адамзат әлеміндегі маңызын, мәнін түсінуінен құралады. Философиялық әдебиеттерде «дүниетаным – жеке адамның, әлеуметтік топтың, таптың немесе тұтас қоғам қызметінің бағытын және шындыққа деген қатынасын айқындайтын принциптердің, көзқарастардың, мақсат-мұраттар мен сенімдердің жүйесі. Дүниетаным қалыптасуына саяси, адамгершілік және эстетикалық көзқарастар көп әсер етеді» - деп анықтама берілген [1, 52-б.]. Олай болса, оқушының тілге қатысты, Мәңгілік Ел құндылығында тіл өнеріне байланысты, тіл мәдениеті мен тіл әдебіне қатысты дүниетанымының дұрыс қалыптасуында оқыту жүйесінің барлық кезеңдері оқушының тіл туралы толық әрі жан-жақты түсінік алуына бағытталуы тиіс. Өйткені «ғылыми білімдер дүниетаным жүйесіне ене отырып, адамның немесе бүкіл топтың қоршаған әлеуметтік және табиғат заңдылықтарын бағдарлау мақсаттарына қызмет етеді. Сонымен қатар, ғылым адамды әртүрлі адасулардан құтқарып, оның шындық болмысты ақыл-ойы арқылы тануына жағдай жасайды» [2, 67-б.]. Оқушының тілді тек қарым-қатынас құралы ғана деп емес, оны адамның өмір-тіршілігінің сәттілігінің кепілі, адамгершілік, рухани, әдеп қағидаларына негізделген адами қарым-қатынастың бастауы әрі нәтижесі екенін ұғынуы жас ұрпақтың тілге, сөйлеуге деген саналы қатынасын қалыптастырады әрі оның пәнді саналы меңгеруге ішкі талпынысы мен мотивтерін күшейтеді.

Бастауыш сатыда, одан кейінгі негізгі мектеп жүйесінде оқушылардың «Мәңгілік Ел» құндылығына деген дүниетанымын қалыптастыру тілдің тек теориялық мәселелерін жүйелеп берумен, ол туралы жалпы көзқарастар тудырумен шектелмейді. Өйткені «Мәңгілік Ел» құндылықтарына деген дүниетаным адаммен табиғатқа, жалпы құндылықтарға, моральдық ережелерге жеке тұлғаның жалпы қатынасын білдіретін негізгі сенім, қалып, таным немесе қоғам мүшелерімен ортақ көзқарас қалыптастырып, қоршаған ортамен қатынас орнатудағы негізгі өлшем болғанмен, оның өзіндік заңдылықтарға бағынатыны сөзсіз. «Мәңгілік Ел» құндылықтарына деген дүниетаным – адамның елге деген дүниені ақиқатпен сезіп, білуі ғана емес, ол отанмен байланысты әрбір нәрсені теориялық және тәжірибелік жағынан бірлікте тану мақсатындағы рухани-тәжірибелік әдіс.

«Мәңгілік Ел» құндылықтарына деген дүниетанымда тұтас адамзат әлемінің үлгісі сияқты мәдениет категорияларының жүйесі көрініс табады» [3, 124-б.]. Олай болса, оқушының дүниетанымын қалыптастыру оқушының тек ойлау қабілетін дамытуды көздемейді, сонымен қатар оның дұрыс, көркем, мазмұнды, сыпайы, этикалық нормаларға сай сөйлеуін қамтамасыз етеді. Өйткені ойлау қабілеті артқан сайын оқушының өз ойын барынша дұрыс, әсерлі, табиғи, орнықты, сыпайы жеткізе білу дағдысы қоса қалыптасады. Өйткені оның санасында "тіл – танымқұралы», «тіл – мәдени мұра», «тіл – тұлға мәдениетінің көрсеткіші», «тіл – ішкі жан дүниенің, адам санасының көрсеткіші» деген секілді дүниетанымның компоненттері қатар, бірге қалыптаса бастайды. Ғалымдардың пайымдауынша, «дүниетаным – адамның өзіне, әлемге, өзінің әлемдегі орнына деген

көзқарастар жүйесі» болып саналады [4,7-б.]. Яғни біздің зерттеу нысанымызға алынып отырған бейіндік мектеп оқушысы тілді әептік, дүниетанымдық тұрғыда түсінуі нәтижесінде тіл мен өзінің, өзі мен әлеуметтік ортаның байланысын терең ұғынады. Өзіміз тәжірибе жүргізген жоғары сынып оқушыларының осы мақсатта өткен сабақтарда өздерінің сөзіне, айналасындағы адамдардың сөзіне, жалпы білімге, оқуға, тілге деген саналы көзқарастарының дұрыс қалыптасқаны – осының дәлелі. Білім философиясы мен тіл философиясының бірлігі арқылы жүзеге асырылатын «Мәңгілік Ел» құндылықтарын төселдіру үдерісі оқушының тұлғалық жағынан да дамуына оң әсер етті. «Тіл – іштей өзара байланысты, бір-біріне бағынышты элементтердің жиынтығы» болып саналады [5,11-б.]. Қазіргі уақытта ғылымда интеграция және дифференциация үрдісі бір-бірімен тығыз байланыста жүріп жатыр. Интеграция «дүние біртұтас және оның бірлігі материалдығында» деген философиялық ұстанымды берік ұстап, дүниенің біртұтастығын дәлелдейтін оның салдарының, бөлшектерінің байламы, бір-біріне қатысты шартты әсерін зерттейтін пәнаралық байланыстың жоғарғы түрі болып табылады. Акмеологиялық тәсілдің жалпы білім беретін мектептің оқу-тәрбие және басқару процесіндегі қажеттілігі айқын, себебі қоғам мектептен оның түлектері коммуникативті, креативті, еркін ойлайтын тұлға болады деп күтеді» [6, 189-б]. Тіл – қоғаммен бірге дамиды, өзгермелі құбылыс. Бірақ ол түбірімен өзгермейді, ұзақ уақыт бойында бірте-бірте өзгеріске ұшырайды. «Тіл – қоғамдық - әлеуметтік құбылыс» болғандықтан, оның даму кезеңдері белгілі бір тарихи дәуірге сай келіп, сол кезеңдегі қарым-қатынас тілінің дәрежесін, сұранысын, қолданысын көрсетеді. Әр дәуірдің тіл мәдениеті өзінің алдындағы кезеңнің тілдік жүйесін, грамматикалық құрылымын, тіл байлығын, сөздік қорды және сөздік құрамды сақтап қабылдайды да, жаңа кезеңде өзіндік тілдік белгілерін қосады. Мұндай тұжырымдар «Мәңгілік Ел» құндылықтары атты пәнінің сөз этикетінің тарихына байланысты білімді меңгертуде қалыптастырылады. Мысалы, адамдардың бір-бірімен қарым-қатынас жасауында үлкен рөл атқаратын қаратпа сөз формулаларын оқытуда қазақ ортасында ежелден қалыптасқан қаратпа сөздер (бәйбіше, байеке, нағашыеке) мен кешегі кеңестік кезеңдегі сөз сәніне арналған қаратпа оралымдар (құрметті жолдастар, пионерлер, комсомол жастар), қазіргі заманда сөз қорымызға еркін енген сөздер (ханымдар, мырзалар, халайық) қарым-қатынас әдебінің де заманға лайық өзгермелі сипат алатынын түсінуге мүмкіндік береді.

Мектептегі «Қазақ тілі» пәнінің басты нысаны болып саналатын тіл де диалектикалық материализмнің табиғатына сай табиғат пен қоғамдық өмірдегі барлық қозғалыстар сияқты қозғалу, даму, өзгеру күйінде болады. Біз бұл бағытта «Мәңгілік Ел» құндылықтарында тіл мәдениеті мен тіл әдебі нормаларына қатысты дүниетанымның бір компоненті– «тіл – тұлға мәдениетінің көрсеткіші» екенін оқушы санасына сіңіруде осы заңдылықты ұстанамыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Орысша-қазақша заңдық түсіндірме сөздік - анықтамалық. - Алматы: «Жеті жарғы» баспасы, 2008. - 221 б.
2. Саяси түсіндірме сөздік. – Алматы, 2007. – 360 б.
3. Биекенов К., Садырова М. Әлеуметтанудың түсіндірме сөздігі. -Алматы: Сөздік - Словарь, 2007. – 344б.
4. Абақан М. Тілдің мәдени философиясы. -Алматы, «Айкос». 2000. – 165 б.
5. Гальперин П.Я. Умственное действие как основа формирования мысли и образа // Воп Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекций: Учебное пособие – М.:Прометей, 1992. - 528 с.
6. Zh.T.Dauletbekova, A.Sh.Yermekbayeva, Zh.I.Isayeva «Science, Technology and Higher Education» materials of the VIII International Research and Practice Conference, Westwood, Canada, 2015,188-192 pp.

Аннотация

Статья представляет собой исследование влияния знаний, данных учащимся на уроках языка, на формирование формирования различных умений и умов учащихся. В процессе этого развития его представления о языке поднимаются от одной стадии к другой, то есть на более продвинутой, более сложный новый уровень, а его практический характер, основанный на научном мировоззрении языка, становится глубокой компетенцией. В конечном итоге это приводит к формированию функциональной грамотности школьника. Об успешности учебного процесса, развивающегося таким поэтапным образом, можно судить по ряду параметров: осознанное отношение к языку, склонность проверять свои знания в новых ситуациях, ответственность в речи, языковая чувствительность и повышенная эlegantность.

Abstract

The article is a study of the influence of knowledge given to students in language lessons on the formation of the formation of various skills and minds of students. In the process of this development, his ideas about language rise from one stage to another, that is, to a more advanced, more complex new level, and his practical nature, based on the scientific worldview of the language, becomes deep competence. Ultimately, this leads to the formation of functional literacy of the student. Ultimately, this leads to the formation of functional literacy of the student. The success of the educational process, which develops in such a step-by-step manner, can be judged by a number of parameters: a conscious attitude towards the language, a tendency to test one's knowledge in new situations, responsibility in speech, language sensitivity and increased elegance.

UDC 81'1:111

A.A.Yegemberdy¹, L.SH. Eszhanova², A.A.Syundikov³, D.O. Torebek⁴

¹master, senior lecturer. M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

²master, senior lecturer. M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

³master, senior lecturer. M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

⁴master, lecturer. M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

THE MAIN STEPS OF A LESSON PLAN WHILE TEACHING ENGLISH LANGUAGE SKILLS

Abstract

Teaching and learning a foreign language is provided by: methods, obtaining new information about a linguistic or linguistic phenomenon, and not for obtaining certain knowledge; learning and transformation of habits in the proposed material; using acquired habits in various language skills. The choice of techniques for realizing each of the methods is determined by the principles which govern teaching and learning this subject in schools nowadays; with the help of various teaching aids and teaching materials now in use; by means of different arrangements of pupils' language learning: work in unison, mass work, work in small groups, in pairs, individual work with programmed materials and individual cards; taking into consideration the stage of instruction, pupils' age, their progress in language learning, their intellectual development, the linguistic and language material, time the teacher has at his disposal.

Keywords: language, learning, teaching, techniques, instruction, games, activities, knowledge, methods, material, individual, understand, teacher.

A few basic lesson formats will cover the majority of lessons. Reports from returning assistants reveal that many of them tend to use a single idea for a lesson based on a song, a text, a piece of video etc. In our Golden Rules section, we stressed the importance of treating each lesson as a separate entity, and that advice holds good. It is not true, however, that every lesson needs to be devised from scratch. They then dive straight in, trying despairingly to get the students involved in the theme, or to talk about the song, text etc. This approach is likely to cause difficulties. [1.30]

You know that teaching and learning a foreign language is ensured: 1) through methods and techniques, i. e. acquisition of new information about a linguistic or language phenomenon to acquire some knowledge; drill and transformation to form habits on the material presented; making use of the habits acquired in various language skills. The choice of techniques for realizing each of the methods is determined by the principles which govern teaching and learning this subject in schools nowadays; 2) with the help of various teaching aids and teaching materials now in use; 3) by means of different arrangements of pupils' language learning: work in unison, mass work, work in small groups, in pairs, individual work with programmed materials and individual cards; 4) taking into consideration the stage of instruction, pupils' age, their progress in language learning, their intellectual development, the linguistic and language material, time the teacher has at his disposal. All these points answer the question how to teach and to learn this subject. To utilize all these points effectively systematic and careful planning is necessary. The foreign language teacher plans all the kinds of work he is to do: he plans the essential course, the optional course (if any), and the extra-curricular work. The first step in planning is to determine where each of his classes is in respect to achievements. It is easy for the teacher to start planning when he receives beginners. [2.236]

In the Golden Rules, we suggested that you should always have a reserve plan and one or more fillers. You can use fillers either if things go wrong, or if the material runs out earlier than you expected. If you have a successful lesson, you may still want to use them for variety or change of pace. Most fillers do not require material, but it is important that you understand how they work, and that you have mentally prepared in case you need them. Some are more suitable for one level or size of group than another, and it is therefore helpful before going into class, to have made a note on your lesson plan of the fillers that you think might be appropriate to this lesson. You may not use them, but the safety net will reassure you, and give you the confidence to treat the main item in a more relaxed, and therefore probably more successful way. The remainder of the lesson merely expands the single key item-song, text, tape etc. -into three parts. In practice, the three parts may not be as distinct as the plan suggests, but it does provide you with a coherent way of preparing the subject matter before you go into class.

In our Golden Rules and basic lesson planning, we suggested that you always need to have a safety net- a number of activities which you can use for five minute fillers either to change the pace of a lesson, or at the end of a lesson. Particularly useful in this area are language games. The key to a good language teaching game is not just fun; there should be a serious teaching or revision point. They are particularly useful for younger students, but we advise you to familiarise yourself with all of the games in this section, selecting those which you think are suitable as reserve plans for your typical classes.

Alphabet games. These games are aimed more at younger students. The basic idea is that the teacher sets a theme and then goes round the class, each student giving a word beginning with the next letter of the alphabet. [1.69]

Holidays.

T: I'm going on holiday to Africa.

SI: And I'm going on holiday to Bulgaria.

s2: And I'm going to China.

This then goes round the class, each student repeating the sentence with a new country. It can also be done with capital cities or names of towns.

The last letter game

The teacher starts by giving one word:

T: dangerous.

s1: silly.

s2: yacht.

And so on, the next person saying any word that comes into their head, starting with the last letter of the previous word.

Jobs 1st

T: When I leave school I'm going to become an architect.

SI: And I'm going to become a bus driver. And so on round the class.

Adjectives

T: On my way here I saw an awful accident.

s1: And I saw a broken down bus.

s2: I bought a cheap pair of shoes.

And so on, each student saying something that he or she did, saw, bought, etc., using an adjective beginning with the next letter.

What's my line?

A student volunteers to start. She or he thinks of a job and comes to the front of the class. The other students then ask questions to find out what the job is. This game generates questions in the present beginning with do. Before starting, the teacher must tell the class how they are to ask the questions, either round the class or by putting their hands up. Twenty-five people shouting questions at the same time is chaos. It's also a good idea with younger classes to suggest before the game starts some of the questions they might ask. For example:

Is your job usually done by a man/woman?

Do you wear a uniform of any kind?

Do you work indoors/outdoors?

Do you work alone?

Is your job a glamorous/dangerous one?

Do you use any tools? Do you make things?

Do you need a special qualification for your job?

Do you work in a factory/office/hospital etc...?

Are you a...?

Who am I?

This is a variation on the previous game, except that the student at the front is either a famous personality from the present or from history. It is best if the teacher decides on the character and slips a piece of paper to the student with the name written on it. (Remember, people who are dead generate did questions.) [1.72]

Other variations:

I've just been given a present, what do you think it is?

What do you think I'm going to do this weekend?

Where am I going on holiday? What did I do last night?

Speaking activities need to be very carefully structured at first, especially at lower levels, so that the students have few demands on them. It is often difficult for students to come up with ideas at the same time as having to cope with the language. They need something to speak about, such as a

picture; or a purpose like performing a roleplay from the context of a reading text. As they become used to doing controlled and guided activities students become more sure of themselves and more adventurous so that freer activities can be attempted. Freer activities, however, still need careful planning if they are not to fall flat. Carefully set up tasks (roleplay, picture description, debate, problem-solving, ranking tasks, etc) provide the reason, purpose and guidelines within which students can speak more freely. [3.28]

References

1. Teaching English as a foreign language. Michael Lewis. Jimmie Hill. Macmillan Publishers Limited, 2004, 136p.
2. Methods of teaching English. G.V. Rogova. М: Просвещение, 1983, -351с.
3. Pedagogy. K. Zhampeisova, N.N Khan, A.N. Kosherbaeva, Sh. Zh. Kolymbaeva. Almaty 2016.
4. Н.Б. Гвишиани. Modern English studies. М: Академия, 2009,-224 с.
5. S.T. Kargin, V.A. Zhekibaeva, S.K. Abildina. Introduction to the teaching profession. Almaty: ССК, 2017, -164p.

Түйін

Шет тілін оқыту мен үйрену: әдістер мен яғни белгілі бір білім алу үшін емес, лингвистикалық немесе тілдік құбылыс туралы жаңа ақпарат алу; ұсынылған материалда әдеттерді қалыптастыру үшін оқыту және түрлендіру; әртүрлі тілдік дағдыларда алынған әдеттерді қолдану арқылы қамтамасыз етіледі. Әр әдісті іске асыру үшін әдістерді таңдау қазіргі уақытта осы пәнді оқыту мен оқуды реттейтін принциптермен анықталады; қазіргі уақытта қолданылатын әртүрлі оқу құралдары мен оқу материалдарының көмегімен; студенттердің тілін үйренудің әртүрлі тетіктері арқылы: біртұтас жұмыс, жаппай жұмыс, шағын топтарда, жұпта жұмыс істеу, бағдарламалық материалдармен жеке жұмыс арқылы жүзеге асады.

Аннотация

Обучение и изучение иностранного языка обеспечивается: методами и т. е. получением новой информации о лингвистическом или языковом явлении, а не для получения определенных знаний; обучением и трансформацией для формирования привычек в предлагаемом материале; использованием приобретенных привычек в различных языковых навыках. Выбор методов для реализации каждого метода определяется принципами, которые в настоящее время регулируют преподавание и изучение данной дисциплины; с помощью различных средств обучения и учебных материалов, используемых в настоящее время; с помощью различных механизмов изучения языка студентов: монотонной работы, массовой работы, работы в малых группах, индивидуальной работы с программным материалом.

UDC 81'1:111

A.A Yegemberdy¹, A.A.Syundikov², L.SH. Eszhanova³, D.O. Torebek⁴

¹master, senior lecturer. M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

²master, senior lecturer. M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

³master, senior lecturer. M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

⁴master, lecturer. M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

DIFFERENT TECHNIQUES USED IN THE TEACHING OF ENGLISH

Abstract

The choice of techniques for realizing each of the methods is determined by the principles which govern teaching and learning this subject in schools nowadays; with the help of various teaching aids and teaching materials now in use; by means of different arrangements of pupils' language learning: work in unison, mass work, work in small groups, in pairs, individual work with programmed materials and individual cards; taking into consideration the stage of instruction, pupils' age, their progress in language learning, their intellectual development, the linguistic and language material, time the teacher has at his disposal.

Keywords: techniques, control, groups, teaching, students, stimulate, class, effective, lesson, activities, preparation, idea, pairs, visual.

Once you have basic idea, turn need filler and short, probably personal introduction. lesson, however, is the number of basic ways in which or piece of material for the more competent, and make your classes more effective and they should only be teaching small groups drawn the be rather intimidating if you a faced with a whole class of There is with a good class, however, difficult there obvious danger that the two or three best students in the class will dominate everything.

If you are faced with a whole class you can always divide it into smaller groups. It is much better for part of the lesson to be conducted with students working individually, in pairs or small groups, speaking to each other rather than to you. Even in a fairly small class, well-prepared material for the presentation part of the lesson is frequently done most effectively by allowing the students to work in this way.

Quiet preparation can be well-invested time. Your lessons are more to be effective if they are not all just you in front of the whole class. You may be anxious that breaking the class down in this way may mean that you could lose control, but this will certainly not happen providing the students are given a tank to perform, they have clearly understood what they have to do before working in pairs or groups, and providing the task is not too difficult for them. Pair or group work is an ideal way for students to prepare before the second phase of the lesson in which they report back in a whole class activity. This preparation and reporting back mirrors the presentation/exploitation division which we have already suggested. [1.34]

The effectiveness of a method in practice depends on the activity of students and teacher, from goal setting, rules, and ways and means of achieving the goal. It is therefore difficult to give an unambiguous and complete definition of the method. One definition, even the best pedagogical science has not been able to capture and express the fullness of the multidimensional phenomenon. Evaluating method as a quality education. If we managed to build the spatial model, we would see a fancy crystal, sparkling with many facets and constantly changing its color. That is the configuration I propose, and highlight on the screens of modern computers when you try a visual modeling method. [2.306]

Give students a chance to prepare, both ideas and language, But remember, this preparation must be based on something concrete-the piece of paper which is given to the students at the

beginning of the lesson.

- Appropriate activities for individual work include
- Reading through a text
- Completing a questionnaire. Completing a text, drawing, etc. . Collecting known words
- Looking up new words in a dictionary
- • Preparing questions, to ask either the teacher or other students

Almost anything which can be prepared individually can also be done in pairs. This has the advantage that a better student can help a weaker one, and that there will, inevitably, be some talking in or about English. Don't worry if much of what you hear are students using their own language-it is important to remember that this part of the lesson is preparation, and you are hoping to activate their English later.

After students have done an activity individually, before doing the activity as a whole class, it can be useful to let them talk to their neighbors in pairs-this time in English. Students who are unwilling to speak even to their neighbor are certainly not going to be happy sealing in front of the whole class.[1.35]

Sometimes it is ideal to put students into rather larger groups-anything from three to six students-larger than six tends not to be effective. If you do put students into groups, it is always a good idea to appoint one student to take notes, so that they are doing, and producing something. While the group work is taking place, you should move quietly and in a friendly way from group to group, but not necessarily take an active part in what they are doing. There are several good reasons for getting students to work in groups: more students get the chance to speak in a lower stress situation, and you do not have to try to stimulate all thirty students at the same time! Moreover, the shyer students get something to do, in a mode in which they are more likely to feel comfortable.

Work on a text normally culminates in response to the overall message. Sometimes this should be done without much detailed interpretation, to give practice in using top-down strategies and ignoring trivial difficulties. Appendix C Lesson 2, Good Neighbors, uses this approach; and in Lesson 3, Adrian Mole, you might go straight to Step 9 if you felt the students could cope with the language.

To do this safely students must judge whether a difficulty is trivial or not by determining how far it obscures the overall message. This is not as circular as it sounds, but it does rely on plenty of practice in using top-down strategies and monitoring the plausibility of a top-down interpretation by means of bottom-up work.

Top-down approaches are so powerful in harnessing students' abilities that they deserve a great deal of attention throughout the course, especially in the early stages when they can build confidence and help students to see that they have resources which can be brought to bear on the text. [3.152]

Appropriate activities for group work include:

- Different groups read different parts of the same text that you have copied and cut up.
- Different groups answer different questions before reporting back to the whole class.

What are the advantages of eliciting?

By eliciting you:

- get the students involved and interested;
- bring relevant information to the front of their minds;
- increase the amount they talk;
- help them take responsibility for their own learning. Eliciting gives members of a class the necessary and motivating feeling of being encouraged to invest part of themselves, give some of their opinions and contribute some of their knowledge so that what happens seems to depend partly on the students themselves;
- get crucial information about what the students already know and can use in relation to the language you are focusing on. This helps you to avoid teaching what they already know and helps you to assess how far students are with you as you go through the lesson.

What are the disadvantages?

- Eliciting can take time and if time is short you may want to tell the students and quickly check they understand.

- You can't elicit something the students don't know in the first place. You can spend ages trying to elicit language which is just not there-this leads to frustration on your part and confusion and feelings of inadequacy on the part of the students.

. There is a danger that if you elicit what you're looking for from one student you assume (perhaps mistakenly) that all the students in the group understand.

So, eliciting is quite a difficult skill. It needs practice and experience if it is not to be time-wasting and embarrassing. The most important qualities you need are the ability to really listen to the students and the ability to respond quickly and flexibly, using the techniques outlined earlier in this chapter under these headings: eye contact, use of gesture, using students' names and attention spread. For example, if a number of students are calling out at the same time you need to be able to ignore what you don't want and pick up on the contributions you are looking for.

Usually eliciting consists of giving clues and prompts in order to get the students to make an appropriate contribution. Eliciting should never be simply guessing what's in the teacher's head!

Any lesson which is based on student input is more likely to be effective than anything that the teacher can devise. Everyone, even the youngest student. Has something to bring to the class-their own ideas, experience, likes, dislikes, and personal information. It is important that you do not over estimate students' experience or language ability, but it is equally important to realize that you must not underestimate them either. Sometimes students may raise a matter spontaneously, in which case you should pick up and develop the interest that they show. Ask students to prepare questions-for example, to ask you about a particular topic, or to ask each other. Ask students in groups to prepare questions for a questionnaire, which you then photocopy and give to other students in the class in a subsequent lesson. [1.37]

References

1. Teaching English as a foreign language. Michael Lewis. Jimmie Hill. Macmillan.Publishers Limited, 2004, 136p.
2. Pedagogy. K. Zhampeisova, N.N Khan, A.N. Kosherbaeva, Sh. Zh. Kolymbaeva. Almaty 2016.
3. S.T. Kargin, V.A. Zhekibaeva, S.K. Abildina. Introduction to the teaching profession. Almaty: ССК, 2017, -164p.
4. Н.Б. Гвишиани. Modern English studies. М: Академия, 2009,-224 с.
5. Methods of teaching English. G.V. Rogova. М: Просвещение, 1983, -351с.

Түйін

Шет тілін оқыту мен үйрену: әдістер мен яғни белгілі бір білім алу үшін емес, лингвистикалық немесе тілдік құбылыс туралы жаңа ақпарат алу; ұсынылған материалда әдеттерді қалыптастыру үшін оқыту және түрлендіру; әртүрлі тілдік дағдыларда алынған әдеттерді қолдану арқылы қамтамасыз етіледі. Іс жүзінде әдістің тиімділігі студенттер мен оқытушылардың белсенділігіне, мақсат қоюға, ережелерге, сондай-ақ мақсатқа жетудің әдістері мен құралдарына байланысты. Сондықтан әдісті біржақты және толық анықтау қиын. Бір анықтама, тіпті ең жақсы педагогикалық ғылым да көп өлшемді құбылыстың толықтығын қамти алмайды.

Аннотация

Обучение и изучение иностранного языка обеспечивается: методами и т. е. получением новой информации о лингвистическом или языковом явлении, а не для получения определенных знаний; обучением и трансформацией для формирования привычек в предлагаемом материале; использованием приобретенных привычек в различных языковых навыках. Эффективность метода на практике зависит от активности студентов и преподавателя, от постановки целей, правил, а также способов и средств достижения цели. Поэтому трудно дать однозначное и полное определение метода. Одно определение, даже лучшая педагогическая наука не смогла охватить и выразить всю полноту многомерного явления.

¹N.A.Yesimkhanova, ²S.K.Mamekova, ³A.M.Shymyrbekova, ⁴S.N. Kozhanov

¹ Candidate of philological sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

²³⁴ Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

TECHNOLOGY OF FORMING A FOREIGN LANGUAGE MONOLOGUE AND DIALOGUE SPEECH

Abstract

The development of communication skills and ensuring the student's readiness for intercultural communication is the main objective in a foreign language teaching. At the same time, one of the most difficult issues is taking into account the socio-cultural component in communication with native speakers. Our aim in this work is considering the formation of an English-speaking culture in students' speech using the challenge approach.

First of all, the teacher must understand what exactly needs to be formed in the child, what knowledge, skills, competencies the student must master, for saying about the success of the communicative and sociocultural competence formation during English lessons. Student must master the speech culture rules of the language speakers studying English language as a cultural phenomenon. Technology for formation of foreign language monological and dialogue speech is proposed in this article

Key words: communication, speech culture, society, monologue speech, dialogue speech

Monological speech is defined as the speech of one person addressed to one person or a group of listeners (interlocutors) with the aim of conveying information in a more or less detailed form, expressing their thoughts, intentions, assessing events and phenomena, influencing listeners by persuasion or encouraging them to act [1, p. 52].

Unlike dialogic speech, which is mainly situational, monologic speech is predominantly contextual. The situation is the starting point for the monologist, then he seems to break away from it, forming his own environment - the context. Compared with the dialogue speech, the monologue is characterized by relative continuity, greater deployment, randomness (planning), sequence; monologue speech is more focused on creating a product - a monologue statement.

Addressing is one of the signs of monologue speech. It is expressed in words-addresses ("Dear friends!") and intonation. The targetedness of a monologue speech depends on its consistency, on a clear breakdown into semantic pieces that are consistently presented to the listeners. Rhetorical questions play an important role in this.

Based on the main monologue speech's communicative functions (informative, regulatory, emotional-evaluative), its following functional types are distinguished:

-monologue-description - a way of expressing thoughts, presupposing characteristics of an object, a phenomenon in a static state. Which is carried out by listing their qualities, features, features;

-monologue message (narration, story) - information about developing actions and states;

-monologue-reasoning - a type of speech that is characterized by special logical relationships between the judgments included in it, forming a conclusion.

A monologue can be in a conversation, speech, presentation or lecture form.

Monological skill is understood as the ability to speak logically, consistently, coherently, sufficiently fully, communicatively motivated, sufficiently correct in linguistic terms.

From the content side, a monologue statement is characterized by semantic completeness, consistency, integrity, expressiveness and stylistic relevance. E.N. Solovova identifies the following most important *monologue characteristics*:

- focus / compliance with the speech task;

-continuous nature;

-logicality;

- semantic completeness;
- independence;
- expressiveness [3].

Monological speech as an object of mastery is characterized by a number of parameters: the content of speech, the degree of autonomy, the degree of preparation

The purpose of teaching monologic speech is monologic skills' formation, i.e. skills in a communicatively motivated, logically consistent and coherent manner, quite fully and correctly in the linguistic respect to express their thoughts orally (S.F. Shatilov) [2, p. 223].

There are a number of monologue varieties serving various spheres of communication (E.N. Solovova):

- greeting speech;
- praise;
- reproach;
- lecture;
- story;
- characteristic;
- description;
- accusatory or exculpatory speech [3].

In the context of studying foreign languages at school, we can talk about different levels of monologue speech formation, depending on the independence and creativity that students show.

The reproductive speech level does not imply independence and creativity on the part of students, both in the choice of language means and in determining the content of the utterance, it is given from the outside.

The reproductive-productive level presupposes some elements of creativity and independence, which manifests itself in varying the acquired linguistic material, using it in a new situation, in changing the sequence and composition of the presentation.

The productive speech level is characterized by the complete independence of the selection and construction of the utterance, as well as a creative approach in its design, the presence of an assessment of what is happening on the part of the speaker.

There are two differently directed, complementary approaches (directions) to *teaching foreign language speaking*: "top up" and "top down».

The direction "from top to down" is the path of mastering integral acts of communication, samples of speech works. The formation of speaking skills and abilities begins with repeated reproduction (reading, listening, memorizing) a ready-made monologue text, which is considered as a standard for constructing texts similar to it. Then there is a variation of the sample's lexical content, the development of elements and the independent generation of similar statements. You can offer the following tasks:

Answer questions about understanding the content and meaning of the text

Agree with statements or disagree.

Choose verbs, adjectives, idiomatic expressions with which the author describes his attitude to people, events, nature, etc.

Prove that ...

Determine the main idea of the text.

Briefly outline the content of the text, make an annotation to the text, give a review of the text.

Tell the text on behalf of the main character (observer, journalist, etc.).

Come up with a different ending.

This way has a number of *advantages*. Firstly, the text sufficiently completely outlines the speech situation and the teacher only needs to use it to generate speech utterances of students and partially modify it with the help of speech settings and exercises. Secondly, competently selected

texts have a high degree of information content, which means that they predetermine the meaningful value of students' speech statements, contribute to the implementation of educational goals of learning. Thirdly, authentic texts of various genres provide a good linguistic and speech support, a role model, a basis for composing your own speech utterances on a model.

The direction "from down to up" outlines the path from sequential, systematic mastery of individual speech actions (separate statements) of different levels to their subsequent combination, unification. This approach is based on the assumption that element-by-element, step-by-step, level-by-level assimilation of the language system, mastering the components of monologue speech ultimately lead to the ability to independently participate in verbal communication - to generate coherent statements in oral and written form.

This direction can be chosen by the teacher:

1. At the initial stage of learning, when students still cannot read or when instructional texts for reading cannot offer a serious informative basis for the development of speaking skills.

2. At the middle and senior stages of training, when the language and content level of knowledge on the topic under discussion is sufficiently high. In this case, monologues can be based not so much on the material of one specific text, but on the basis of many texts read or listened to in their native and foreign languages, which implies the use of intersubject connections.

• In order to get the desired level of monologue speech in this case, the teacher must be sure that:

• Students have sufficient information stock on this topic (taking into account interdisciplinary connections);

• The level of the language (lexical and grammatical) is sufficient for a successful discussion of this topic in a foreign language;

• In the speech repertoire of students there is a necessary supply of means for the implementation of various speech functions (agreement, disagreement, transmission or request of information, etc.);

• Students possess speech skills (ways of connecting various speech utterances, composition of speech).

Technology of forming a foreign language dialogical speech

Dialogical speech is a process of direct speech communication, characterized by alternately replies of two or more persons replacing one another [1, p. 52]. The main purpose of this speaking form is the verbal interaction of two or more speakers. The partners act alternately in the role of a speaker and a listener. The main goal of the participants in communication is to maintain speech interaction, during which the partners consistently generate speech acts that are diverse in their functional and communicative purpose.

These speech acts (statements, united by a situational-thematic community) are aimed at the exchange of information and opinions, motivation to action, expression of emotional assessment, observe the regulations of speech etiquette.

Psychological properties, conditions for the flow of dialogical speech and the rules of speech etiquette determine a number of its features from the point of view of both content and linguistic design. Increased attention to the partner, the desire to make speech interaction effective determine such distinctive features of dialogical communication as polythematicity, frequent switching from one theme to another, understatement, constant appeal to the partner and the predominant expression of consent as a sign of support for the conversation.

The exchange of replicas occurs quickly, therefore, an unprepared, spontaneous speech is generated, which requires high automatization and readiness of the linguistic material in alive dialogical speech.

In terms of language design, dialogical speech is characterized by a large role of intonation, ellipticity, the usage of speech cliches, the presence of modal words, interjections and a general conversational style. The dialogue is distinguished by a variety of incomplete sentences and the

formulation of expressions that is free from strict norms (unfinished sentences, false beginnings). Non-verbal (extra-linguistic) means of communication (facial expressions, gestures) are widely used in dialogic speech.

From a methodological point of view, dialogical unity, microdialogue and macrodialogue are distinguished. **The unit of learning dialogical speech** is a dialogical unity formed by a pair of replicas, one of which is a replica-stimulus, the other is a replica-response. The ways of combining replicas can be varied, they underlie the functional typology of dialogical unity:

- question- answer
- question - counter-question
- message - question
- message - reply message
- invitation (request) - consent (disagreement)
- message (order, request) - emotional reaction
- request - message
- message - request

These types of dialogical unity determine the types of dialogues, among which the main ones included in the Program of teaching at school, are:

- dialogue - one-sided questioning (interview type)
- dialogue - two-way questioning
- dialogue - exchange of views
- dialogue - expression of will.

The largest structural unit of dialogical speech is a thematic macrodialogue, which includes several microdialogues united by one communication situation.

The highest level of proficiency in dialogical speech presupposes conducting a relatively relaxed and structurally diverse conversation, pair or group.

There are free and standard dialogues distinguished (dialogues of an etiquette nature) in the methodology. The latter serve typical situations with clearly defined roles (buyer - seller, doctor - patient) and involve the usage of stereotyped linguistic material. Free dialogues traditionally include conversations, discussions, interviews, i.e. those forms of speech interaction where initially the general logic of the development of a conversation is not rigidly fixed by social speech roles. The boundary between free and standard dialogues in real communication is very mobile, these varieties of dialogues can be easily transformed in the course of the development of verbal communication, depending on changes in the speech situation.

There is a lot in common in teaching monologue and dialogue, but, nevertheless, for educational communication, dialogical speech presents much more difficulties than monologue. E.N. Solovova identifies the following main characteristics of the dialogue, which cause difficulties in mastering this form of speaking: reactivity and situationality.

At teaching dialogue, the same ways are distinguished as at teaching monologue.

“Top-down” dialogue learning is the most optimal way to learn standard, or typical, dialogues.

Algorithm of the teacher's work at teaching dialogue in a foreign language by way of “top-down” (E.N.Solovova) [3]:

1. to identify the most typical situations of dialogical communication within the framework of the theme under study ("At the doctor's", "Talking on the phone").
2. To study the materials of the teaching materials and available teaching aids, appropriate for the age and language level of the students.
3. Select or compose sample dialogues using speech cliches typical for a given situation, models of speech interaction.
4. Determine the sequence of presentation of various typical dialogues in the process of studying the theme.
5. to acquaint students with new words and speech structures of the presented dialogue.
6. If necessary, comment on the socio-cultural features of speech communication in the

framework of this situation.

7. to read the dialogue or play the recording.

8. to organize its development, paying attention to the correctness of the phonetic formatting of speech, the use of other paralinguistic means.

9. to organize work with the text of the dialogue, aimed at its full understanding and memorization, as well as partial transformation, taking into account the already familiar synonymous models.

10. to work out other typical dialogues similarly.

11. Partially to modify the speech situation in order to bring an element of authenticity to the solution of the speech problem, simulating the connection of replicas from various typical dialogues in the speech of students.

12. to formulate the speech setting for creative educational dialogues on the topic.

13. to consider the usage of verbal and non-verbal supports for specific students.

14. to plan the pairs of interviewed students and the sequence of their interview.

Pupils:

1. Get acquainted with new words, with speech models and clichés, with socio-cultural features of speech behavior in a specific speech situation.

2. They also work in chorus and individually speech cues of a typical dialogue.

3. Answer the teacher's questions about the text of the dialogue, make the necessary transformations.

4. Learn to respond quickly to certain cues.

5. Play educational dialogues close to the text or learn them by heart.

6. Make up their own dialogues based on a partially modified situation in accordance with the teacher's attitude.

The bases for composing their own dialogues can be:

- the texts of the dialog models themselves;
- the content of the teacher's speech attitude towards drawing up modified dialogues;
- a description of the roles received separately by each of the participants in the dialogue;
- pictures or video clip played without sound.

“Up” dialogue teaching assumes that learners do not have an initial sample dialogue because:

1. Students cannot read and cannot use a model;

2. the level of speech development is high enough, so a single sample is no longer needed;

3. the intended dialogue is a kind of free dialogue, and the model will only constrain the initiative and creativity of students.

In this case, we are talking not just about using dialogue, but about teaching a dialogical form of communication, therefore, students need to improve the following dialogic skills and abilities:

- to be able to ask questions of different types;
- to answer the posed questions logically, consistently and understandably;
- to use various responses in the communication process, showing interest, attention and active participation in the conversation;
- to use various introductory structures and clichéd expressions;
- to use various ways of implementing speech functions, such as expressing consent or disagreement, doubt, satisfaction, requests, etc.

Assessment in the control of oral speech skills is set:

- for monologues and dialogues prepared at home;
- for unprepared monologues and dialogues performed in class.

In the order of exception, the assessment can be set for one or two remarks, if they are really valuable in terms of speech and are a vivid example of the student's possession of discursive skills. Final control implies control of both monologic and dialogical skills. Therefore, as a rule, two examinees are at the examiners' table at the same time, who take turns performing monologue tasks, and then together solve one of the set speech problems, interacting in a foreign language.

Speaking training should be formed taking into account the requirements of the final control, and training exercises and tasks should simulate similar tasks for the final control.

The system for teaching dialogical speech includes:

- preparatory exercises that form the material and operational basis of speaking (lexical, grammatical, phonetic exercises for imitation, substitution, transformation, combination);
- conditionally- communicative (communicative), associated with the solution of a certain communicative task, in which students acquire the ability to replicate (pronounce stimulating and reactive remarks), correlate actions with each other (statement - ask, question - answer), i.e. maintain two-way activity.

The qualitative and quantitative characteristics, reflected in the Program for each stage of training can be used at assessing the success of teaching speaking in a dialogical form. The first include the adequacy of the replicas of the communication situation, the semantic and functional completeness of the dialogue and polylogue. As well as accounting for social geography, expressiveness of speech, tempo, grammatical, phonetic purity of speech, structural diversity of remarks. Quantitative parameters include the volume of the statement, i.e. number of replicas, absence of pauses

Conclusion

A communication culture can be formed by constructing monologues and dialogues in the classroom and creating all possible communicative situations, after passing through which, students will be able to understand all the subtleties and nuances of competent monological and dialogical speech from the point of view of English speech etiquette.

In the learning process, students should compose various monologues and dialogues on communication tasks that the teacher gives. These can be monologues and dialogues of entering into a conversation, dialogues-acquaintance. In them, students can practice in choosing a strategy of speech behavior, expressing emotions.

In order that students be able to competently build a monologue and dialogue, it is necessary to use functional supports. Based on the built-up sequence of speech tasks, it is much easier to cope with the goal. The most important thing is that this challenge technique allows you to build replicas from the point of view of politeness spontaneously.

Currently, methodologists have developed a sufficient number of exercises for the development of a culture of monologue and dialogical speech in English.

The use of group work techniques plays a huge role. This form of work is more suitable for using the challenge method and helps to learn how to formulate and defend one's own opinion, build statements that are understandable for a partner, regulate one's speech behavior with the help of correct speech tactics, develop skills of interaction with others, develop the ability to conduct a conversation with an interlocutor using formulas of speech etiquette ... The challenge method based on role-playing games is of great importance in the modern method of teaching foreign languages.

Playing a certain situation, students use the formulas of the culture of verbal communication. This has an impact on the formation of the cultural side of students, on their desire to show their best side in front of the interlocutor and, as a result, to achieve their goals. Teaching the culture of verbal communication is one of the main goals of teaching foreign languages.

References:

1. Kolesnikova I., Dolgina O. "The English-Russian reference book on the methods of teaching foreign languages" - SPb., 2001. - p.52
2. Shatilov S. F., Methods of teaching the German language in secondary school, Moscow: Education, 1986 - 223 p
3. Solovova E.N. Methods of teaching foreign languages: Basic course of lectures. M., 2002

Аннотация

Развитие коммуникативных навыков и обеспечение готовности ученика к межкультурному общению - основная цель в обучении иностранному языку. При этом одним из самых сложных вопросов является учет социокультурной составляющей в общении с носителями языка. Наша цель в данной работе - рассмотреть формирование англоязычной культуры в речи студентов с использованием проблемного подхода.

В первую очередь, педагог должен понимать, что именно нужно сформировать у ребенка, какими знаниями, навыками, компетенциями ученик должен овладеть, чтобы говорить об успешности формирования коммуникативной и социокультурной компетенции на уроках английского языка. Студент должен усвоить правила речевой культуры носителей языка, изучающих английский язык как культурный феномен. Технология формирования иностранной языковой монологической и диалоговой речи предложена в данной статье.

Түйін

Қарым-қатынас дағдыларын дамыту және студенттің мәдениет аралық қарым-қатынасқа дайындығын қамтамасыз ету – шет тілін оқытудағы басты мақсат. Бұл ретте ана тілінде сөйлейтіндер мен қарым-қатынаста әлеуметтік-мәдени құрамды ескеру күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Бұл жұмыстағы мақсатымыз – проблемалық тәсілді қолдана отырып, студенттердің сөйлеуінде ағылшын тілінде сөйлеу мәдениетін қалыптастыруды қарастыру.

Ағылшын тілі сабағында коммуникативтік және әлеуметтік-мәдени күзiреттiлiктi қалыптастырудың табыстылығы туралы айту үшін ең алдымен мұғалім балада нақты нені қалыптастыру керектігін, оқушықандай білім, білік, дағдыларды меңгеруі керек екенін түсінуі керек. Студент ағылшын тілін мәдени құбылыс ретінде оқитын ана тілінде сөйлейтіндердің сөйлеу мәдениетінің ережелерін меңгеруі керек. Осы мақалада шеттілінің монологиялық және диалогтық сөйлеуін қалыптастыру технологиясы ұсынылған.

УДК 378:057.85

С.С. Естемесова

к.п.н, доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ СЛУШАНИЯ МУЗЫКИ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы инновационно-образовательных технологий обучения и их роль в подготовке современных профессионалов, инновационная деятельность, формы организации и содержание обучения студентов в вузе. Применение инновационно-образовательных технологий в процессе слушания музыки, делает участие обучаемого более активным, позволяет работать в "зоне ближайшего развития" студента, заставляет его стараться достигнуть максимального результата. Внедрение новых технологий помогает преподавателям включать в курс более сложный музыкальный материал. Студенты в результате внедрения новых образовательных технологий в процессе обучения могут оперировать огромным количеством информации, интегрировать ее, имеют возможность автоматизировать ее обработку, моделировать процессы и решать проблемы, быть самостоятельными в учебных действиях. Использование инновационных методов обучения на занятиях музыкально-исторического и теоретического цикла – одно из важнейших направлений совершенствования подготовки будущих учителей музыки в современном вузе и обязательное условие эффективной реализации компетентностного подхода.

Ключевые слова: инновационные технологии, музыкальное образование, формирование, творческие способности, слушание музыки, анализ

XXI век обретаёт целый ряд сложившихся определенных характеристик, среди которых изобилие информации и дефицит времени. Родилась ситуация, когда стали считать, что некогда заниматься искусством, даже если этого хочешь. Постепенно сокращаются возможности у подрастающего поколения изучать искусство на всех ступенях обучения (кроме детского сада), особенно условия меняются к худшему в старших классах школы, колледжах, вузах. Проводимая работа на уровне самостоятельности уже не устраивает самих обучаемых. Так,

исполнение музыки кажется подобным работе иллюзиониста. Вроде не прилагается никаких особых усилий, но чудо создается, и не понять, как это делается. Все разговоры о том, что надо много учиться и тогда все станет доступно, уже никого не утешают, нет времени. Потому так важны инновационные технологии развития музыкальных способностей и инновационные методики объяснения музыкальных явлений.

В рамках данной статьи из триады основных видов музыкальной деятельности (сочинение музыки, ее исполнение и слушание) остановимся преимущественно на слушании музыки. Если задаться вопросом, какой результат в итоге организации прослушивания музыки достигается, то приходим к выводу, что чаще всего это психологическая разгрузка, любование, наслаждение, обогащение эмоционального внутреннего мира, настройка на гармонию космоса, духовный полет. Несомненно, это и есть главный результат. Но данный процесс воссоздания в сознании и восприятие художественных образов носит личностный характер, сугубо индивидуален и с трудом поддается объяснению. Он как бы «нематериален», не просчитывается, не осознается до конца самим слушателем. Считается, что музыкальное искусство так и осталось тайной, общее и музыкальное образование продвинулось мало, неэффективно прошли музыкально-познавательные акты. Даже не столь важно количество прослушанных произведений, так как в памяти студентов осталось лишь впечатление о музыке (или отдельные мелодии, темы, мотивы). Можно ли сделать вывод, что время растрачивается на развлечение? Это не совсем так, все же процесс познания в том или ином виде состоялся. Чтобы изменить ситуацию к лучшему, можно попробовать применить инновационные технологии, активизировать все три метода, не оставляя без внимания ни один из них. Тогда будет обеспечена объективация процесса музыкального обучения в ходе работы по слушанию музыки и результативность может проявиться сразу по нескольким параметрам. Инновационность прежде всего подразумевает не столько новизну, как качественные, обеспечивающие эффективность модели, удобные для применения на практике, гарантировано востребованные на рынке образовательных услуг [1]. В качестве инноваций здесь будет применяться специально разработанная технология тренинга по слушанию музыки, преимуществами которой являются: а) постоянная ориентация на познание духовной и природной основы жизни, воспитание духовной культуры; б) четкость и определенность поставленной главной дидактической задачи; ее варьирование и содержательное обогащение, дополнение сопутствующими задачами; в) учет специфики работы психических процессов и последовательное их включение (все начинается с внимания); г) слуховые и наглядно-иллюстративные методики в комплексе с компьютерной графикой и анимацией для показа и разъяснения средств музыкальной выразительности.

Конкретизированное методическое наполнение можно показать в *тренинге по слушанию музыки*, начиная с формулировки цели, например, развития музыкальных способностей (акцентируя конкретно 1-2 качества), где сопутствующими задачами будут запоминание на слух 10 произведений классической музыки, обогащение необходимыми для работы терминами из музыкознания с их практическим освоением. В процессе музыкального воспитания всегда ставилась проблема диагностики, педагогической опеки и организованного развития способностей студента. Уточним, что *способности – это индивидуальный комплекс свойств и качеств личности, обеспечивающий успешность в работе в определенной сфере*, подчеркивая при этом слово успешность и, выделяя его, как ключевое в понимании сущности способностей относительно определенной области деятельности [2]. Изучая проблему музыкальных способностей, невозможно обойтись без работ С.Л. Рубинштейна, Л.С. Выготского. К.К. Платонова, В.Д. Шадрикова, В.А. Крутецкого и др. Среди работ музыкантов – Б.В. Асафьева, Б.М. Теплова, Г.М. Цыпина, А.Л. Готсдинера, Д.К. Кирнарской, А.Г. Каузовой и др. Есть много способов целенаправленного развития определенных свойств и качеств личности для того, чтобы впоследствии не сожалеть о напрасно потерянном времени в освоении той или иной деятельности. Для этого нужно специально обратить внимание на возможности студента, на уникальный и неповторимый комплекс его общих и музыкальных способностей.

Первое, на что нужно обратить внимание, это то, что музыкальность, проявляясь во всех психических процессах, свойственных человеку, наполняет их, становится функциональной,

переходит в называемые и реально существующие качества: *внимание - музыкальное (слуховое) внимание; восприятие — музыкальное восприятие; память - музыкальная память; мышление - музыкальное мышление; воображение - музыкальное воображение; воля — воля в музыкальной деятельности (воля дирижера, исполнителя и т.д.)*. Мы перечислили фактически *психические процессы*, от которых всецело зависит любая деятельность. В музыкальной деятельности каждый из процессов постепенно завоевывает эпитет *музыкальное*, так как получает данное наполнение при соответствующей деятельности.

Следующий важный шаг в представленном нами тренинге — определение акцентирования в последовательности работы данных психических процессов. Если спросить аудиторию слушателей, о каком психическом процессе нужно позаботиться в самом начале, то в ответ можно услышать, что начинать надо с активизации мышления, восприятия. Так ли это? В разработанной нами методике на первое место выступает *внимание*. Никакой другой психический процесс не упоминается так часто в повседневной жизни и вместе с тем с таким трудом не находит себе места в научных обоснованиях, как внимание. Многими авторами подчеркивается «несамостоятельность» внимания как психического процесса, указывается, что оно не имеет своего отдельного, специфического продукта. Вместе с тем, его результатом является улучшение всякой деятельности, к которой оно присоединяется. Человек перерабатывает не всю информацию, поступающую из внешнего мира, и реагирует не на все воздействия. Если правильно организовать и нацелить внимание, обеспечив при этом совокупность стимулов, его поддерживающих, то процесс обучения станет в несколько раз эффективнее [3]. Однако, тезис о предметной направленности внимания также не упускается из виду. Наполнение психических процессов в данном случае невозможно без общения с художественным образом, отдельно выделенными средствами музыкальной выразительности. Как на элементарные составные распадается калейдоскоп средств музыкальной выразительности, так на элементарные качества и свойства распадается способность человека чувствовать и понимать музыкальный образ: *интонация – интонационный слух, высота звука – звуковысотный слух, лад – чувство лада, ритм – чувство ритма, тембр – тембровый слух, динамика – динамический слух, мелодия – мелодический слух, гармония – гармонический слух, полифония – полифонический слух, форма – чувство формы, жанр – чувство жанра, стиль – чувство стиля*.

Одной из эффективных методик и инновационных технологий решения проблемы выступает визуализация музыкального языка (выделяются и визуализируются наиболее характерные средства музыкальной выразительности для каждого конкретного произведения), где объяснение сложных явлений с помощью компьютерных технологий можно сделать доступным, простым, наглядным и ясным [4]. Чаще всего такие методики основаны на взаимодействии искусств. В широком понимании визуализация — это процесс представления данных в виде изображения с целью максимального удобства их понимания. Процесс визуализации заключается в придании *зримой* формы объекту или процессу, создание четких, устойчивых и ярких образов. Для того, чтобы расширить рамки восприятия, необходимо разработать методику визуализации каждого нового для слушателя музыкального явления, только тогда оно будет восприниматься осознанно и переноситься впоследствии на другие ситуации. В нашем исследовании были отобраны такие выразительные средства, как ритм, тембр, мелодические контуры, звуковысотное движение мелодии, гармония, форма музыкального произведения, динамика.

По различным средствам музыкальной выразительности был разработан (или найден из других источников) визуальный вспомогательный материал, в котором отчетливо и ясно изображаются специально выделенные музыкальные краски в конкретном произведении. Все это делает показ изучаемых художественных явлений в синтезе с визуальной методической интерпретацией и комментариями, в которых музыкальные явления связываются с выражением художественных музыкальных средств для музыкальных произведений [5]. И жизнью, более определенным и понятным. В итоге специального поиска было найдено визуализированное. С.Баха, И.Гайдна, В.А.Моцарта, Л.ван Бетховена, Ф.Шопена, Э.Грига, И.Брамса, П.И. Чайковского, И.Стравинского. Проведенная опытно-

экспериментальная [работа](#) показала значительное повышение эффективности процесса слушания музыки для разных возрастных групп. Это отразилось в следующих критериях: внешнее выражение эмоционального переживания музыки, понимание смыслов (глаза, мимика, произвольные движения); целенаправленность и сосредоточенность внимания в процессе слушания музыки; осознанность использования композитором и исполнителями определенного художественного средства; ясность представлений и опора на них при последующем обсуждении; отчетливая фиксация в памяти и долгосрочность запоминания изученного материала; способность к повторению голосом; эмоциональная отзывчивость; положительные эмоции. Организация процесса слушания музыки на основе методик визуализации показывает результаты в среднем на 40 - 50 процентов выше, чем в обычных условиях, по каждому из названных критериев [6.7]

Слушание музыки с инновационной технологией визуализации для решения определенных задач обеспечивают развитие музыкальной наблюдательности у студентов, развитие творческого воображения, укрепляют интерес к искусству, что может послужить прочным фундаментом для их дальнейшего самостоятельного изучения мировой музыки, живописи, компьютерной графики, а, следовательно, жизни.

Список литературы

1. Горбунова И.Б. Музыкально-компьютерные технологии в подготовке педагога музыканта //Проблемы музыкальной науки, 2017, №3 (16), С.5-7
2. Трайнев В.А., Трайнев И.В. Интенсивные педагогические игровые технологии в гуманитарном образовании (методология и практика) / Под общ.ред. засл. деят. науки и техники РФ, проф. В.А. Трайнева. – 2-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2017, 282 с.
3. Полат Е.С.Современные педагогические и информационные технологии в системе Образования: учеб. пособие для студ.высш.учеб.заведений /Е.С.Полат,М.Ю.Бухаркина. – 2-е изд.,стер. – М.: Издательский центр Академия, 2018, 368 с.
4. Хуторской А.В. Педагогическая инноватика: учеб. пособие для студ. высших учеб. заведений / А.В. Хуторской. – М.: Издательский центр «Академия», 2015, 256 с.
5. Марпупольская Т.Г. Исполнительская подготовка будущего учителя музыки. Проблемы и перспективы //Наука и школа, 2017, №1, С.141-145
6. Активные и интерактивные образовательные технологии (формы проведения занятий) высшей школы: учебное пособие /сост. Т.Г.Мухина. Н.Новгород: ННГАСУ,2016, 97 с.
7. Кабакович О.Г. Новые технологии в вузе – основа современного профессионального образования //Современные наукоемкие технологии, 2018, №1, С.44-45.

Түйін

Білім беруге инновациялық технологияны қолдануда студенттердің оқу – танымдық іс - әрекеттерін жоғары деңгейде жетілдіруді, ұлттың білім беру жүйесінде инновациялық процесстердің интенсификациясымен ұштастыру.Болашақ музыка мұғалімдерінің шығармашылық қабілеттерін қалыптастыру үшін заманауи педагогика оқытудың интерактивті әдістерінің кең аясын ұсынады, олардың ішінде маза шабуыл (ми шабуылы, брейнсторм), ролдік және іскерлік ойындар,study (нақты талдау жасау), шеберлік-сыныптар, практикумдар, кіші топтарда жұмыс, өзара бақылау және өзара оқытуды атауға болады.Мысалы, көркемдік-шығармашылық үрдісті модельдеу әдісі сөздік-ақпараттық әдіске қарсы өнер шығармаларын әрекеттік игеруге, белсенділікті арттыруға бағытталған. Ол арнасына бағыттай отырып, мәселелік әдісті тереңдетеді. Бастынан бастап студенттердің терең салмақты классикалық музыканы қабылдауының толыққанды тәжірибесін тәрбиелеу керек. Музыканы қабылдау кезінде көркемдік-шығармашылық үрдісті модельдеу әдісін пайдалануда әрбір студент жасампаз-сазгерді ойландыратын сұрақтарға жауап іздеу ұстанымына аусады, бұл сұрақ: мен өз музыкамен не жайлы және қалай айтуым керек, неге мен дәл осы маңызды және өзгелер үшін осы маңызды ма? Болашақ музыка мұғалімнің шығармашылығын музыкалық-теориялық цикл сабақтарында дамыту мәселесін жемісті шешу оның музыкалық шығармасын құру қабілетін және оны практикалық жұмыста іске асыруды қалыптастыруды болжайды.

Abstract

The use of innovation educational technologies gives the opportunity to brisk up the educational and cognitive activities of students at the faculty intensification of innovational processes in the national system of education. To create the creative abilities of the future music teacher, modern pedagogy offers a wide range of interactive teaching methods, including brainstorming (brainstorming, brainstorm), role-playing and business games, study, master classes, workshops, mutual control and mutual learning. For example the method of modeling the artistic and creative process is aimed at enhancing active, active mastering of a work of art as opposed to verbal and informative methods. He deepens the problem method, directing the students musical thinking to the channel of identifying the origins of the phenomenon being studied, It is necessary from the very beginning to bring up a full experience of students in the perception of a deep, serious, I. e. classical music. When using the method of modeling the artistic and creative process at the time of perception of music each student becomes a composer who answers for himself the questions that the composer-creator is tormenting what and how I want to say with my music, why this is important for me, and is it important for others? Successful solution of the problem of the creative development of the future music teacher in the classroom of the musical-theoretical cycle assumes the formation of his ability to create his own interpretation of the musical composition and the ability to translate it into practical work,

ӘОЖ 517.9

М.Д.Кошанова¹, А.Әубәкір²

тех.ғ.к., доцент, Қ. А. Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан
магистрант, Қ. А. Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан

ОРТА МЕКТЕП БАҒДАРЛАМАСЫНДА МӘТІНДІК ЕСЕПТЕРДІ ҮЙРЕТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Түйін

Күнделікті тұрмыста практикалық мәтіндік есептерді шешуді көп кездестіруге болады. Әрбір адамның есеп шығара білуі - оның математикалық, логикалық және сын тұрғысынан ойлау қабілетінің даму көрсеткіші болып табылады. Мәтіндік есептер бастауыш сынып математикасынан бастап барлық орта мектеп математика курсына кездесетіні анық. Бірақ оқушылардың берілген тақырыпта мәтіндік есептерді өз дәрежесінде меңгеруі мүмкін бола бермейді. Мәтіндік есептер өте алуан түрлі болып келеді, тіпті кейде есеп мазмұнын түсіну қиынға түседі. Мәтіндік есептерді шешу жалпы математикалық есептерді шешу сияқты ерік-жігерді тәрбиелейді, жүйелік ақыл-ой еңбегіне, өзін-өзі басқаруға тәрбиелейді, ой-өрісін дамытады. Мәтіндік есептерді шығару процесінде оқушылардың шынайы объектілер мен құбылыстарды модельдеу білімдері мен дағдылары қалыптасады. Мақалада мәтіндік есептерді орта мектепте оқытудың тарихы, мазмұны мен әдістері қарастырылып, математика оқулықтарының мазмұнын және мәтіндік есептерді оқытудың талаптарына талдау жасаймыз.

Кілттік сөздер: мектеп математикасы, оқу процесі, математика тарихы, әдістеме, мәтіндік есептер.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологиясы мен инновациялық әдіс-тәсілдерді енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу», – деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттері атап көрсетілген.

Математикалық білім, білік және дағдылар жүйесін игеру процесінде оқу іс-әрекеттерінің маңызды бір түрі есептерді шығару болып табылады. Дәл осы есептер оқушылардың оқу-танымдық белсенділігін біршама деңгейде бағыттап, арттыратын құрал

болып табылады.

Математиканы оқытуда есептер оқытудың мақсаты мен құралы ретінде жүреді. Осымен математикаға оқыту процесінде олардың орны анықталады. Есептер негізгі дидактикалық қызмет атқарады, білім жүйесін, оқушылардың шығармашылық ойлауын қалыптастырады, интеллекттің дамуына әсер етеді және оқытуда танымдық роль атқарады.

Математиканы оқытудың жалпы әдістемесінің мақсаты – математика мазмұнының ерекшелік сипатына лайықты сабақта оқыту әдістерінің тиімді тәсілдері мен әдістемелік амалдарын қолданудың жолдары мен түрлерін анықтау.

Есептерді шығару оқушылардың негізгі математикалық білім, білік және дағдыларды қалыптастырудың негізгі құралы болып табылатындығын, математикалық дамуының негізгі құралдарының бірі ретінде, математиканы үйрету процесінде оқушылардың қызметтерінің басты формасы екендігін педагогтар мен әдіскерлер білген.

Мәтіндік есептерді шығаруды оқыту әдістемесін зерттеумен: Ю.М.Колягин, Д.Пойа, А.А.Столяр және т.б. [1-3] ғалымдар айналысқан.

Жалпы білім беретін мектептерде мәтіндік есептерді шығаруды үйретудің тиімді әдістемесін іздеу тоқтаған емес. Есептерді шешу математикалық білім беруде үлкен орын алады.

Мектеп математикасындағы өзекті мәселенің бірі – мәтіндік есептерді шешу. Мәтіндік есептер дегеніміз – аты айтып тұрғандай, мәтін арқылы берілген және теңдеу құруға негізделген есептер болып табылады. Мұны кейде мәселе есептер, кейде сөздік есептер деп те атайды. Мәтіндік есептерді шешу жалпы математикалық есептерді шешу сияқты ерік-жігерді тәрбиелейді, жүйелік ақыл-ой еңбегіне, өзін-өзі басқаруға тәрбиелейді, ой-өрісін дамытады. Мәтіндік есептерді шығару процесінде оқушылардың шынайы объектілер мен құбылыстарды моделдеу білімдері мен дағдылары қалыптасады.

Оқушыларға есептерді шығаруды үйрету математиканы оқытудың негізгі әдістемелерінің бірі болып қарастырылады.

Есепті шығару процесі аналитикалық-синтетикалық процесс сияқты күрделі анализ, синтез, жалпылау, абстрактілеу және т.б. сияқты ойлау әдістерін қалыптастырумен тығыз байланысты. Мәтіндік есептерді шешу жалпы математикалық есептерді шешу сияқты ерік-жігерді тәрбиелейді, жүйелік ақыл-ой еңбегіне өзін-өзі басқаруға тәрбиелейді, ой-өрісін дамытады. Мәтіндік есептерді шығару процесінде оқушылардың шынайы объектілер мен құбылыстарды моделдеу білімдері мен дағдылары қалыптасады.

Есептерді шығару оқушыларда өз қызметін жоспарлай алу, білімдік ақпаратты мұқият қабылдау әрекеттерінің әрбір қадамын мотивациялау нәтижелерін көрнекі жүргізу және т.с.с.

Осыдан есеп шығаруға үйрету мақсаттары келіп шығады.

Есеп шығару әдістемесін төрт негізгі қызметке бөлуге болады: үйретуші, тәрбиелеуші, дамытушы және бақылаушы.

Үйретуші қызметі математикалық білім, білік және дағдылар жүйесін игеру процесінде оқушыларға қалыптастыруға бағытталған.

Есептің дамытушылық қызметі оқушылардың ой-өрісін дамытуға, олардың ақыл-ой әрекеттерінің әдістерін қалыптастыруға бағытталған.

Есептердің тәрбиелік қызметі оқушылардың пәнге деген қызығушылығын, оқу еңбегінің дағдыларын қалыптастыруға, тәрбиелеуге бағытталған. Олардың ақыл-ой әрекеттерінің әдістерін қалыптастыруға бағытталған.

Мәтіндік есептерді шешуге көп мән беріледі. Ол көптеген математикалық түсініктерді қалыптастыру құралы ғана болып табылатындығында емес, бірақ ең бастысы – шынайы жағдайлардың математикалық моделін құруды қалыптастыру құралы болып және сонымен қатар балалардың ой-өрісін дамыту құралы болып табылатындығына байланысты.

Математикалық модель :

- объект және объекті элементтерінің қасиеттеріне, параметрлеріне, сыртқы әсерлердің

күйін сипаттаумен анықталатын математикалық қатыстар (формулалар, теңсіздіктер, теңдеулер, логикалық қатыстар) тілінде жазылған жиынтық;

- математикалық символдар көмегімен өрнектелген объектінің жуық сипаттамасы.

Математикалық модель (matemathical simulation)– объектінің қызметі мен құрылымын сипаттайтын математикалық тәуелділіктер жүйесі, яғни математикалық формулалар мен теңдеулер арқылы өрнектілігін объектілердің математикалық сипаттамалары.

Математикалық модельдеу (matemathical modeling) – процестер мен құбылыстарды олардың математикалық модельдерінде зерттеу әдісі. Тәжірибе жасауға мүмкіндік болмаған, қиын немесе қолайсыз жағдайларда ғана пайдаланылады. Жеке жағдайда аналитикалық модельдеу болып табылады.

Математикалық модельдер химия, биология, экология, гуманитарлық және әлеуметтік ғылым салалары үшін дәстүрлі модель түрі болып табылады.

Балаларға мәтіндік есептерді шешуге үйретудің түрлі әдістемелік тәсілдері бар. Бірақ мұғалім оқыту әдістемесін таңдамасын, олар мұндай есептер қалай құрылғанын білуі және оларды ең алдымен арифметикалық жолмен шеше алуы керек.

Есептерді шешу – бұл жұмыс біршама күрделі, дәлірек айтқанда мидың жұмысы. Қандай да бір жұмысты үйрену үшін, қосымша сол жұмыс орындалатын құралдардың материалын оқып шығу керек. Мәтіндік есептерге мысалдар қарастырайық.

Проценттік өсім мен күрделі проценттерді есептеуге арналған есептеулерді шешу үшін, алдымен келесі түсініктер мен анықтамаларды береміз. Қандайда бір А шамасы уақытқа тәуелді болсын және бастапқы кезде $t = 0$ мезетінде A_0 мәніне ие болсын, ал t_1 уақыт өткен соң A_1 мәнін қабылдасын. Онда А шамасының абсолюттік өсімі деп $A_1 - A_0$ айырымын айтамыз, ал t_1 уақыттағы салыстырмалы өсімі деп $\frac{A_1 - A_0}{A}$ шамасын айтамыз. А шамасының

1 проценттік деп $\frac{A}{100} = 0,01A$ бөлігін айтамыз. Сонда А шамасының t_1 уақыттағы проценттік

өсімі деп $\frac{A_1 - A_0}{A} 100\%$ айтамыз. А шамасының уақыттағы проценттік өсімін Р арқылы

белгілесек, онда $\frac{A_1 - A_0}{A} 100\% = P\%$ болады. Соңғы формуладан A_0 шамасының проценттік өсімі белгілі болса, A_1 шамасын келесі формула арқылы табамыз.

$A_1 = A_0 \left(1 + \frac{P}{100} \right) = A_0 + A_0 \frac{P}{100}$. Яғни шамасын бастапқы мәні бойынша (A_0) өскендегі мәнін

таба аламыз. Айталық, А шамасының t_1 уақыттағы проценттік өсімі $P\%$ болсын, онда

$t = 2t$ уақыттағы шаманың мәні $A_2 = A_1 \left(1 + \frac{P}{100} \right) = A_0 \left(1 + \frac{P}{100} \right)^2$ болады екен, сол сияқты

$t = 3t$ уақытта $A_3 = A_2 \left(1 + \frac{P}{100} \right) = A_0 \left(1 + \frac{P}{100} \right)^3$ жалпы алғанда $t = nt$, болса $A_n = A_0 \left(1 + \frac{P}{100} \right)^n$.

Егерде t_1 уақытта А-ның шамасы $P_1\%$, ал екінші кезеңде $t_2 - t_1 = \Delta t_1$ $P_2\%$ үшінші кезеңде

$t_3 - t_2 = \Delta t_2$ $P_3\%$ өзгерсе, онда $A_n = \left(1 + \frac{P_1}{100} \right) \left(1 + \frac{P_2}{100} \right) \dots \left(1 + \frac{P_n}{100} \right)$ болады екен.

Мысалы: Мекеме үш жыл жұмыс істеді. Екінші жылы өнімінің өсімі $P\%$, ал келесі жылы алдыңғы жылғыдан 10% өскен. Егер екі жылда өнімі $48,59\%$ өскен болса, онда екінші жылы мекеменің өнімі неше процентке өсті? [8, 30б.]

Шешімі: Мекеменің үш жылғы шығарған өнімдерін A_1, A_2, A_3 деп белгілейміз. Есептің

шарты бойынша өнімнің екінші жылғы проценттік өсімі $P\%$, ал үшінші жылы $P+10\%$ болған. Проценттік өсімінің анықтамасына сәйкес ол келесідей болады.

$$\frac{A_2 - A_1}{A_1} 100\% = P\% \quad , \quad \frac{A_3 - A_2}{A_2} 100\% = P + 10\%$$

Сондай-ақ, есептің шарты бойынша екі жылғы өнімділік $48,59\%$ өскен. Бұл шарт келесідей

$$\frac{A_2 - A_1}{A_1} 100\% = 48,59$$

Осы үш шарттан келесі теңдеулерге келеміз:

$$A_2 = A_1 \left(1 + \frac{P}{100}\right) \quad A_3 = A_2 \left(1 + \frac{P+10}{100}\right) \quad A_3 = A_1 \left(1 + \frac{48,59}{100}\right)$$

Бірінші теңдеуді екінші теңдеуге көбейтсек, онда $A_3 = A_1 \left(1 + \frac{P}{100}\right) \left(1 + \frac{P+10}{100}\right)$

Осы теңдеумен үшінші теңдеуді салыстырсақ, онда P -ның мәнін табамыз.

$$\left(1 + \frac{P}{100}\right) \left(1 + \frac{P+10}{100}\right) = \left(1 + \frac{48,59}{100}\right)$$

$$P^2 + 210P - 3859 = 0$$

Квадрат теңдеудің түбірлері $P_1 = 17$, $P_2 = -227$ болады.

Есептің мағынасын ескерсек, жауабы $P=17\%$ болады.

Осылайша, есепті шешу процесінің құрылымы ең алдымен есептің сипатына және де шығарылған есеп қандай білім мен білік беретіндігіне байланысты.

Мәтіндік есептерді шығарудың алгебралық әдісін қолдану 6-ші сыныптан басталады. Осы уақытқа дейін оқушылар мәтіндік оңай есептерді теңдеу құру әдісімен шеше алатын болады. 5-шы сыныпта шешудің жаңа теңдеулер түрі мен әдістемесінің пайда болуына байланысты мәтіндік есептер өзінің ақпараттық құрылымы сияқты мазмұны бойынша да әр түрлі бола бастайды. Мұндай есептер шынында да арифметикалық есептермен салыстырғанда алгебралық әдіспен шығарудың артықшылықтарын көрсетеді. 1-6 сыныптарда алгебралық әдіспен әдетте қарапайым, кейде ауызша орындалатын мәтіндік есептер көбінесе алгебралық әдіспен шығарылатын.

Алгебралық әдісте көбінесе қолдану үшін көбінесе оқушылардың төмендегідей білімдері жақсылап қалыптасуы қажет:

- есепте берілген ситуацияны түсініп алу мақсатында есептің мәтініне талдау жасап, оның пәндік саласын, объектілер арасында байланысты айқындау;
- есепте кездесетін шамаларды тану;
- мәндерді салыстыру – есепке кіретін шамалар;
- бір есепті келесі есеппен жазып шығу;
- есептің шартын қысқаша жазып шығу.

Есептің шартын қазақ тілінен алгебралық тілге айналдырғанда теңдеудің құрылуын оқушылар жақсылап түсініп алу қажет.

Мысал қарастырайық. Сызықты теңсіздіктер жүйесін құру арқылы шешілетін тестік есептерге мысалдар қарастырамыз.

Мысалы. Жазғы демалыс кезінде 6 оқушы бірігіп бригада құрып, бір шаруашылықта жұмыс істеді. 15 күн жұмыс істеп оқушылар 10800 теңгеден артық табыс тапты. Ал 27 күн жұмыс істегенде, олар 21060 теңгеден, аз табыс тапты. Әрбір оқушының бір күндік табысын шамалап бағалаңыздар. [8, 206.]

Шешуі: Оқушылардың бір күндік жалақысын x теңге деп белгілейік, онда

$$\begin{cases} x \cdot 15 > 10800 \\ x \cdot 27 < 21060 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x > 10800 : 15 \\ x < 21060 : 27 \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} x > 720 \\ x < 780 \end{cases}$$

Сонымен

$$720 < x < 780$$

Оқушылар саны 6 болғандықтан $720:6 < a < 780:6$, олай болса $120 < a < 130$.

Жауабы: Әр оқушы бір күнде 120 мен 130 теңгенің аралығында табыс тапқан.

1-6 сыныптарда оқушыларды белгісізді таңдай алуы қалыптасқандықтан, 7-8 сыныпта да бұл мәселеге мұқият болу керек. Өйткені көп оқушыларда бұл әлі жеткілікті дәрежеде қалыптаспаған еді. Сондықтан, алдымен белгісізді табуға баса назар аудару керек. Әдетте белгісіз ретінде бір немесе бірнеше шама алынады. Оқушылар көп жағдайда нақты мысалмен ізделіндіге жатпайтын шаманы алған дұрыс болады.

Мәтіндік есептер теңдеу құру арқылы шешу әдісін оқушыларға үйретуде басты назар есепті шешуді сатылап орындау керек. Толық схема мынадай этаптардан тұрады:

- 1) теңдеу құруды түсіндіру;
- 2) теңдеулерді түсіндіру;
- 3) теңдеуді шешу;
- 4) тексеру;
- 5) жауапты жазу;
- 6) шығарылған есепке талдау жасау.

Бірінші сатыда есепке талдау жүргізіледі, қарастырылатын объектілер мен процестер белгіленеді, осы процестерді сипаттайтын шамалар белгіленеді, бейнеленетін белгісіз шамалар таңдалады.

Ары қарай теңдеу құруға негіздемелер анықталып, теңдеудің өзі құрылады. Соңғы сатының мақсаты – есептің шығару жолын анықтау, есепті түсініп алу, есептің идеясы мен шығару әдісін нақтылау, мұндай есептерді шешу үшін жалпы тәртіптерді түсініп алу. Тағы бір мысал қарастырайық.

Есептерді шығара алу оқушылардың математикалық дамуының негізгі көрсеткіштерінің бірі, оқу материалын игеруінің тереңдігі болып табылады. Сондықтан математикадан кез келген емтихан, білімді тексеруден кез келген есептерді шешу ең қиын бөлігін алып жатады.

Мектепте оқып жатқан уақытта оқушылар көптеген есептер шығарады, оның ішіндегі көбісі біртепті есептер. Бірақ, нәтижесінде кейбір оқушылар есептерді шешудің жалпы біліктерін игереді, ал көбісі таныс емес немесе аз танымал есептермен кездескенде өзін-өзі жоғалтып алады да, оны қалай шығару керек екенін білмейді.

Мұндай жағдайдың бір себебі, бір оқушылар есептерді шешу процесіне енеді, есепті шешу әдістері мен әдістемесі неден тұратындығын түсінуге тырысады. Ал басқалары оны ойламайды, берілген есепті қайткенде тез шешуге болатындығы жайлы ғана ойлайды. Мұндай оқушылар шығарылатын есепке жеткілікті дәрежеде талдау жасамайды және шығарудан жалпы әдістері мен тәсілдерін білмейді. Есептер әдетте тек жауапты шығару үшін ғана шешіледі.

Есептерді шешудің белгілі бір әдістері ұмытылып қалып немесе басқа да жалпы әдістермен ысырылып қалулары мүмкін. Тапқырлық, зеректік сияқты сапаларды дамыту үшін мәтіндік есептерді шығаруды үйрету процесінің мұндай нәтижесі болмады, заңды жоспарланған оқыту нәтижесі оқу процесінің өзін арнайы ұйымдастыру қажет.

Мәтінді есептерді меңгерудің бірден бір жолдарын В.И.Крупич, Ю.М. Колягин т.б. орыс педагогтарының еңбектеріне жүгінсек, бұл мәселенің қаншалықты тереңдігіне көз жеткіземіз. Мәтіндік есептердің негізі логикалық есептерде жатыр. Өз кезегінде логикалық есептерді мазмұнына қарай теңдеу, теңсіздік және теңдеулер жүйесін пайдаланып шығарсақ, онда бұл есептер ғылымилана түсетіндей. Десе де мазмұнды есептерді шешуді үйретудің бір ерекшелігі - оқушы болмысына ұқыптылық, бірізділік, ой ұшқырлығы және жүйелілік

сияқты қасиеттерді бойға жинақтауға мүмкіндік беретін тәрбиелік мәні дер едім.

Қорыта келе, зерттеліп отырған мәселе күрделі, әрі тың болғандықтан, толығымен шешімін тапты деуге болмайды. Алдағы уақытта да мәтіндік есептерді шешуді үйретуді оқыту әдістемесін жетілдіру, математикалық білім беру және т.б. проблемалар дербес зерттеуді қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Пойа Д. Как решать задачу: Пособие для учителей. -М., 1961.-110с
2. Пойа Д. Математическое открытие. – М.: Наука, 1970.-50с
3. Колягин Ю.М. Задачи в обучении математике: т.2. – М.: Просвещение, 1997.-237с
4. Волович М.Б. Ключ к пониманию математики. – М., 1997.-120с
5. Глейзер Г.И. История математики в школе: 4 – 6 классы: Пособие для учителей. – М., Просвещение, 1984.-85с
6. Гусев В.А. Как помочь ученику полюбить математику. – М., 1994.-47с
7. Далингер В.А. Обучение учащихся решению текстовых задач методом составления уравнений. – Омск, 1991.-268с
8. Құрмыш Е.Қ. Мәтіндік есептерді шешу.-Оқу-әдістемелік құрал. Шымкент, 2015.-160б.
9. Кошанова М.Д., Тұрғанбаева Ж.Н. Орта мектеп бағдарламасына ықтималдықтар теориясы және математикалық статистиканың енгізілуі // Қазақстанның ғылымы мен өмірі, -Алматы, 2019. №9/1, 177-181бб.

Аннотация

В повседневной жизни можно часто встретить решение практических текстовых задач. Умение каждого человека решать таких задачи-показатель развития его математического, логического и критического мышления. Очевидно, что текстовые задачи встречаются во всех курсах математики средней школы, начиная с математики начальных классов. Но усвоение учащимися текстовых задач на заданную тему не представляется возможным. Текстовые задачи очень разнообразны, и даже иногда бывает трудно понять содержание самой задачи. Решение текстовых задач воспитывает такую силу воли, как решение общих математических задач, воспитывает системный умственный труд, самоконтроль, развивает кругозор. В процессе решения текстовых задач у учащихся формируются знания и навыки моделирования реальных объектов и явлений.

В статье рассматриваются история, содержание и методы обучения текстовым задачам в средней школе, анализируется содержание учебников математики и требования к обучению текстовым задачам.

Abstract

In everyday life, you can often find the solution of practical text problems. The ability of each person to solve such problems is an indicator of the development of his mathematical, logical and critical thinking. It is obvious that text problems are found in all high school mathematics courses, starting with elementary school mathematics. But it is not possible for students to assimilate text tasks on a given topic. Text tasks are very diverse, and even sometimes it is difficult to understand the content of the task itself. Solving textual problems brings up such willpower as solving general mathematical problems, brings up systematic mental work, self-control, develops horizons. In the process of solving text problems, students develop knowledge and skills of modeling real objects and phenomena.

The article examines the history, content and methods of teaching text problems in secondary school, analyzes the content of mathematics textbooks and the requirements for teaching text problems.

ӘОЖ 81'38

Я.Х.Мадалиев¹, К.С.Байменова², Г.К.Турсунбаева³

¹доктор ф., PhD, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

²Ассисент, Каракалпакский государственный университет

³ст. преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ОБРАЗ НАСРИДДИНХОДЖИ В УЗБЕКСКОМ И КАЗАХСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

Аннотация

Известно, что за годы независимости, как и во всех сферах жизни, в фольклорной сфере произошли последовательные изменения. Объективное освещение истории национального фольклора в контексте сравнительного изучения мирового фольклора, в частности процессов в истории устного искусства тюркских народов, остается требованием времени. Это позволит, во-первых, расширить наши взгляды и понимание фольклора, а во-вторых, широко проанализировать новые социально-политические, художественные эстетические взгляды, которые в последние годы становятся приоритетными в контексте национальных традиций и мировоззрения. Следовательно образ Насриддина Ходжи поднялся до уровня интернационального героя не только в казахском фольклоре, но и в фольклоре всех народов Востока. Комедианты, такие как Кожанасыр и Алдар Косе, Афанди в казахском фольклоре, Афанди и Насриддинходжа в узбекском фольклоре, Камина, Мирали, Пикси Таган в туркменском фольклоре, Саяй Чаккан и Мулла Зайдин в уйгурском фольклоре всегда поддерживали друг друга, не противореча друг другу.

В статье описаны художественные особенности образа Ходжи Насыра, имеющего особое значение в казахском и узбекском фольклоре, и его влияние на политическую и культурную жизнь братских народов.

Ключевые слова: фольклор, Алдар косе, Насриддин Афанди, казах, узбек

За годы независимости, как и во всех сферах жизни, в фольклорной сфере произошли последовательные изменения. Объективное освещение истории нашего национального фольклора в контексте сравнительного изучения мирового фольклора, в частности процессов в истории устного искусства тюркских народов, остается требованием времени. Это позволит, во-первых, расширить наши взгляды и понимание фольклора, а во-вторых, широко проанализировать новые социально-политические, художественные эстетические взгляды, которые в последние годы становятся приоритетными в контексте национальных традиций и мировоззрения.

Создатель анекдотов - народ. В стране нет людей - есть чеченцы, есть поэты, есть клоуны - Лепирмачи и Копирмачи. Это все шутники и его герои. Главная особенность рассказов Насриддинходжи - сильная сатира на недостатки общественной жизни, критика негативных действий некоторых людей. Ведь, как говорят мудрецы, человеческое общество смеется и прощается со своими недостатками.

Рассказы Насриддинходжи охватывают самые важные и актуальные вопросы его времени и направляют угнетенных. Хотя эти важные вопросы дошли до наших дней и уже скрыты в глубинах истории, они по-прежнему важны как история духовности нации, ее нерушимых корней. Поэтому зарождение национального жанра юмора и сатиры в устной традиции казахского народа связано с древнейшими творческими произведениями сказками, легендами, мы во всем правы.

Рассказы Насриддинходжи хранятся в Центральной библиотеке Академии общественных наук Республики Казахстан, в архивах рукописей и редких книг Института востоковедения им. Абу РайхонаБеруни Академии наук Республики Узбекистан и в отделе архивов и рукописей Института литературы и искусства им. М. Аvezова уверены, что результаты исследований по теме и идеологии принесут большую пользу.

При сборе этих материалов также были различные трудности. Алдар Коса,

Насриддинходжа, рассказ о самом Джайронче часто меняется в разных местах и переименовывается в другого героя. Это создает определенные трудности при установлении генезиса некоторых типов анекдотов.

Один анекдот рассказывается под именем Алдар Коса, а другой - под именем Насриддина Ходжи или еще одного третьего героя. В казахском народе нет никого, кто недоволен тем, что вы сказали. Напротив, рассказчика также поддержали, потому что он смог вовлечь публику в анекдот. Нам нужно вывести все это в четкую систему.

Известно, что образ Насриддина Ходжи поднялся до уровня интернационального героя не только в казахском фольклоре, но и в фольклоре всех народов Востока. Комедианты, такие как Кожанасыр и Алдар Коса, Афанди в казахском фольклоре, Афанди и Насриддинходжа в узбекском фольклоре, Камина, Мирали, Пикси Таган в туркменском фольклоре, СалаяйЧаккан и Мулла Зайдин в уйгурском фольклоре всегда поддерживали друг друга, не противореча друг другу. Герои, которые всегда сотрудничают друг с другом, дополняя имена друг друга. Во многих анекдотах мы должны предполагать, что ситуация, в которой упомянутые выше герои использовались взаимозаменяемо, была основой родства.

В рассказах Насриддинходжи традиции героя, язык и среда, в которой происходили события, не исчезли внезапно, когда они были перенесены в устные традиции других народов. Он претерпел некоторые изменения, чтобы соответствовать этой нации. В сюжетах анекдотов Насриддинходжа и Алдар Коса противостоят мошенникам и обманщикам другой страны и народа. Насриддинходжа - не только комический герой, но и учитель, мудрый мудрец и прихожанин во время своих путешествий в другую страну.

Однажды Насриддинходжа отправится в далекую страну, в другую страну. Когда он устает от мучений дороги и засыпает, воры снимают с него всю одежду и крадут ее. После этого его сцены блужданий по полям в юмористической форме изображаются в анекдотах. Насриддинходжа и Алдар всегда побеждали благодаря своей стойкости перед лицом невзгод.

Всемирно известный фольклорный герой - Насриддин Ходжа. Выше мы упоминали, что в его версии казахской народной литературы - Кожанасыр более тысячи анекдотов. Мы можем классифицировать истории Кожанасыра в соответствии с их смыслом и предметом следующим образом:

1. Рассказы о родине Кожанасыра, его юности и социальной среде, в которой он жил.
2. Анекдоты о богатстве и бедности, голоде и сытости, терпимости и ограниченности.
3. Анекдоты про лжецов и обманщиков, мошенников, воров, грабителей, преследователей, аферистов;
5. В зависимости от правителей страны, таких как ханы, короли, князья и богатые, а иногда и обманывающие людей, гадалки, высмеивающие Эшанов, шутят, анекдоты о вечной жизни и смерти;
6. Изобретательность, красноречие, которое составляет сложный узор из слов, способствует мысли, анекдоты, рассказываемые от имени мудрого, знающего Кожанасыра, обладателя гениального слова, которое сразу же возвращается к словам, сказанным в виде загадок.

Есть необходимость собрать эти анекдоты и провести специальные исследования. В то же время мы полагаем, что в будущем, если повести Насриддинходжи (Кожанасыра) в устной литературе тюркских и народов мира будут изучаться типологически, его портрет и литературный образ будут освещены всемерно. При этом полностью раскрылся тюркский характер Насриддина ходжи тюркских народов.

Написанная арабскими буквами рукопись, хранящаяся в папке 923 Центральной библиотеки наук Академии наук Республики Казахстан, также имеет отношение к этой теме.

В научном труде кандидата филологических наук Балтабая Адамбаева «Исторические

легенды» содержится ряд представлений о казахском народе Насриддинходжа. Рассказы Насриддинходжи публиковались много раз, в основном на казахском, узбекском, туркменском, уйгурском и других языках. Рассказы Насриддинходжи также были переведены на персидский, китайский, таджикский и арабский языки. Он стал героем народа, которому он ввел устную традицию.

Важно изучить национальные, исторические и культурные традиции и духовный опыт нашего народа с точки зрения современных научных достижений через изучение Джайрончи, Алдара Косы, Насриддинходжи, Айоза Бия, АсанаКайгу и других героев, встречающихся в фольклоре казахов. Также важно открытие национального и международного характера Насриддинходжи.

В произведениях, связанных с Насриддинходжей, он встречается с представителями практически всех сфер общества. Его жизнь также описана в деталях того, что происходит в его семье, со старейшинами племени, богатыми, болисами, биями и ханами. В этом процессе он вмешивается в государственные дела и общественно-политические дела страны и, при необходимости, использует свое искусство на благо угнетенных, бедных и граждан. В фольклоре образ Насриддина Ходжи путешествует с Алаш-ханом, Джанибек-ханом, Амиром Темуром. В частности, легендарные рассказы «Ходжа и хан», «Сюджа и бий», «Алдар коса и Алаша хан» показывают связь исторических личностей с Насриддинходжей.

Также ходят легенды, что Насриддинходжа был турецким сэром по происхождению и жил на берегу Сырдарьи. Также был возведен купол на месте захоронения его тела. Купол на трупе Насриддина Ходжи тоже забавный. В казахском фольклоре рассказы Насриддинходжи встречаются не только в прозе, но и в поэзии. Вот пример рассказа о Насриддине Ходже:

Слушайте меня, сверстники,
Не верьте мне на слово,
В очень прекрасное время в жизни
Не игнорируй ничего.
Я говорил за тебя, мне нравилось,
Я пытался подбодрить тебя.
Немного, позволь мне немного рассказать,
Пусть Насриддинходжахангомасин.

Также в изображении образа Афанди в узбекском фольклоре его современность , легкий выход из проблемы характеризуется собственными национальными аспектами. Рассмотрим следующий пример:

«Если спрятать осла, ангар будет прозрачным.

К нему подошел человек и попросил: «Дай мне твоего осла до полудня. У меня есть груз». «У меня нет осла, я отдал его такому человеку , как ты », сказал Афанди. В этот момент осел фыркнул изнутри. «Да, у вас есть осел, сэр», - сказал мужчина. "Почему ты не веришь мне с моей седой бородой, не так ли?" Сказал Господь сердито.

Латифа воплощает в себе мечты и чаяния людей, радости и печали, процессы борьбы за справедливость образа жизни. В каждый период люди рассказывали анекдоты, шлифуя и развивая их в соответствии со временем. Писатель МухторАвезов также похвалил то, что они жили устно, чтобы их нельзя было забыть, не исчезнуть со временем, указав, что это форма духовного наследия казахского народа - шутка. То, что сюжет анекдотов, основанный на образах Насриддинходжи и Алдара Косы, умело, изображен на основе сатиры и юмора, также подтверждает мнение автора.

Народное искусство Алдар Коса, Насриддинходжа, Джайронча, Тозча Бола, Килкенгирдак, Шибут, Джаргакбош, Лепирмачи, Афанди, УмирбекЛаkki, СолКазакбой, Назар Пучук и другие, такие как «Стой, я вам расскажу» из прошлых анекдотов.до сих пор были собраны, опубликованы и не были предметом тщательного изучения.

В то время как другие жанры народной поэзии собирались отдельными сборщиками анекдотов, из пятидесятих годов двадцатого века по научному плану Института языка и литературы и Института истории, археологии и этнографии Академии наук были организованы экспедиции по сбору анекдотов. образцы фольклора.

Насриддин Ходжа - герой многих народных анекдотов. У народов Востока такие рассказы называются латифа, зарифа, аджиба (арабский юмор, разумные рассказы), а в западной литературе - анекдотами. Слово анекдот погречески означает «неопубликованное», «неопубликованное», «устное мнение». Этот термин впервые использовал римский историк П. Кессарий, который утверждал, что этот жанр произошел от арабов в истории. Но точно сказать сложно. Причина в том, что у каждого народа есть свои анекдоты, герои, которым подходят эти анекдоты.

Например, герой русских народных анекдотов - Валакир, у татар - Ахмад Ахай, у китайцев - Бао-гун, у индейцев - Бирбал, у бурят - Будамшу, в североамериканских анекдотах - Вакджункаг, у евреев - Гершеле Острополер, на Суматре. - Иона, по-тибетски - Данба, в анекдотах меланиз на острове Кват, у туркмен - Камина, у корейцев - Ким Сон Дал, у индусов в Гаване Конево, в анекдотах вьетнамцев - Куой, в Малгаше - Кутуфеци и Махака, в Тораджинас Сулавеси - Ла Дана, на Восточноафриканском мысе - анекдоты Лай-ин-Силианур - паланчар, в Европе и Латинской Америке - Питер, Пер, Пердо, Питер, у поляков - Простачок, у армян - Пулу Пуги, у малазийцев Си-Лунчи, у осетин - Сырдон, у дунган - Тунзы, у японцев - Хокоити, у аварцев - Чильбик, у абхазов - Шардин, у немцев - Эленшпигель, в анекдотах Герцоговины¹мы можем отметить, что сотни и тысячи интересных историй и анекдотов созданы вокруг всемирно известных юмористических героев. Именно поэтому главный герой сам становится умным, умным, подвижным, умным, сознательным человеком. Но главное, что каждый из них - разный человек. Заменить Алдара Коса на Насриддина Ходжа и Кумоху на Ивана невозможно. Почему эти персонажи теперь являются плодом народной фантазии, хотя они так похожи друг на друга, совершенно разные? Причина в том, что у каждого из них, помимо общности, есть свои особенности, национальные особенности.

Народные анекдоты - отдельный жанр. Причина в том, что его идея, сюжет - это произведение. Анекдоты - это не просто короткие эпизоды с законченным сюжетом, а насыщенное историей повествование, основанное на вопросах и ответах. Даже небольшая шутка имеет идеологическую основу. По мотивам сатиры. Тема анекдотов красочная. Это сумма подробностей всей жизни народа, горестей, радостей, этнографических интерпретаций образа жизни человека.

Каждый анекдот носит глубокий социальный характер. Он представляет сатиру, смех, остроумие и несправедливость через действия этих героев. Сатирические анекдоты - это весы общественного сознания того или иного народа.

Действия главного героя в сатирических анекдотах людей со схожим социальным образом жизни и равным уровнем развития являются общими друг для друга. Они отличаются национальным характером и языком. Следовательно, басни, решения и сюжеты событий в произведениях людей, сидящих рядом друг с другом и принадлежащих к одной языковой группе, будут похожи. Эти случаи наблюдаются в анекдотах тюркоязычных народов узбеков, казахов, каракалпаков, уйгуров, туркмен и других. Определенный сюжет может относиться к казахскому народу, каракалпакскому народу, уйгурскому народу и туркменскому народу. Их этнографические детали, национальный колорит позволяют различить, к какой нации они принадлежат, по характеру главного героя.

Например, рассказ о Насриддине Ходже (Кожанасыр) «Я родился в год Дракона» доступен как узбекистанцам, так и казахстанцам. Их сюжет, решение, басня схожи.

«Утраченные участки»¹«Сторонники теории говорят, что обмен участками бесконечен и преждевременен. Первый сюжет станет основой остальных. Итак, как, когда и где

произошел сюжет в устном творчестве согласно этой теории? Из какой страны он начал свое путешествие? От какой нации к какой нации? Как можно оправдать принадлежность определенного сюжета определенному народу, определенной нации? - вызывает актуальные вопросы. На основании этих вопросов в школе «Забытые истории» был придуман термин «начальный сюжет». Это родовой сюжет, основной сюжет, возникший много веков назад.

В процессе анализа комбинации первого участка мы видим равенство общих участков. Например, Насриддинходжа, Карлея, Кумокси, Покати-горошка из Украины, Будамшу из Бурятии. На самом деле, все они - анекдот, но один узбекский, другой украинский, третий керельский, а четвертый бурятский. На наш взгляд, этот принцип не соответствует действительности. Нельзя забывать, что внешнее сходство также имеет решающее значение. Отличительная черта оригинала - его национальный и социальный характер. Общность сюжета не раскрывает генезиса интимности того или иного анекдота. Это отражается в сходстве социальной жизни нации.

Следует отметить, что процесс обмена сюжетами в фольклоре - это взаимообогащение. Например, забавная история, появившаяся на казахском поле, вскоре распространилась по многим, и ее можно услышать от народов, говорящих на других языках.

Как фольклористы в первую очередь придумывали анекдоты? Естественно, что они ищут ответ на вопрос. Юмор, анекдоты приходили изодной страны в другую караванами по Великому шелковому пути.

Большинство исследователей отмечают, что особенности анекдотов только в сюжете, в структуре событий. Это не совсем правда. В сюжете не ярко выражена национальная особенность. Он отличается сказочными элементами, национальным характером людей, его языковыми и этнографическими особенностями.

Образ мастера поднимается до уровня шрифта в народных книгах и воплощается в виде обобщенного образа. В анекдотах он чрезвычайно умен и сообразителен.

"Джентльмен спросил ленивого человека:

-Как дела?

-Если найду, то съем, а если не найду, буду терпеливым, - ответил ленивый.

-В этом случае вы как наши городские собаки », - сказал Эфенди.

Легкий смех и резкость в этом анекдоте - осуждение лени и праздности.

Анекдоты показывают небольшую сцену из жизни, в которой два разных персонажа сталкиваются, выражая противоречивые мнения. Эти конфликты в основном обусловлены противоречиями, вызванными жизнью и ее событиями, семейной жизнью - семьей, взаимодействием разных классов, и содержание анекдота заканчивается проявлением признака характера комического героя. Наиболее характерной чертой образа главного героя анекдотов НасриддинаАфанди является то, что он всегда на общественной стороне, он защитник народа, духовная опора, которая делает его легким и надуманным: среди узбекского народа есть никуда он не ходил.

Характерные черты характера джентльмена заключаются в том, что он всегда является правильным словом, безошибочным, иногда немного сумасшедшим глаголом, иногда чрезвычайно мудрым, а иногда и глупым. Поэтому даже короли подхватывают его умные шутки, не решаясь его наказать.

«Король Балла, - сказалАфанди - теперь ты для меня выглядишь четвероногим». При этомАфанди сравнил короля с животным . Он устно нацелился на цель и суровым ответом заставил замолчать сторону, которая пыталась унижить его.

История создания анекдотов так же древни, как и история народного творчества. Анекдоты происходят в контексте жизни людей. Из-за этого письменная литература возникла из устной традиции народа и развивалась писателями. В свою очередь, анекдоты, созданные в письменной литературе, со временем постепенно вошли в устную традицию народа и стали ассоциироваться с именем комического героя, увеличивая количество

анекдотов. Эти анекдоты уже давно стали пословицами, используемыми в народе, и остаются произведением высокого искусства, которое не будет забыто тем, кто их слышал. Итак, анекдоты воплотили в себе черты узбекского народа, такие как юмор, мудрость и остроумие.

Рассказы Насриддинходжи, относящиеся к жанру казахских анекдотов, тоже появились в древности. Со временем эти истории изменились и стали рассказываться по-новому.

Народная литература - это наше древнее духовное наследие, древо нашего народа. Если мы посмотрим на анекдоты под названием

Насриддинходжа, которые являются одним из аспектов казахского фольклора, мы увидим, что они отражают следы далекого прошлого. При этом можно с уверенностью сказать, что рассказы об имени Насриддина Ходжи появились еще в древности. С помощью таких анекдотов мы также получаем информацию об образе жизни людей. Выше мы упоминали, что рассказы о Насриддинходже существуют практически у всех тюркских народов. Помимо Насриддинходжи, в казахском фольклоре встречаются герои других национальностей.

Каждая нация произвела множество историй или анекдотов о Насриддинходже с именами их героев, которые соответствуют их жизни, соответствующим их местным условиям и окружающей среде. В частности, «Ходжа Насриддин» у тюрков, «Бирбал» у индейцев, «Насриддин эфенди», «Афанди» в узбекском фольклоре, «МоллаНасриддин» у азербайджанцев, «Кожанасыр», «Афанди», «Насреддин афанди» в казахском фольклоре, «Насра» в Карачае Ходжа », у крымских татар « Ходжа Насриддин »и так далее. Образ Насриддина Ходжи представлен как многогранный герой в устном искусстве, культуре, истории, традиционных обычаях и традициях всех тюркских народов.

Комедии Ходжи Насриддина нашли общий язык, потому что они выражают общие чувства и представления людей, живущих в одинаковых условиях. Общим знаменателем таких разных типов комедий является то, что здесь упоминается элемент юмора. Вне зависимости от национальности и сословия главная черта комедии - смех. Поэтому в нем должны быть забавные элементы.

Что самое смешное? Чтобы получить полное представление об этом и о комедии в целом, мы хотим сосредоточиться на одном из многих видов комедии - народной комедии. Мы сочли необходимым взять в качестве примера анекдоты Насриддина Ходжи.

Когда мы исследуем комические паттерны, мы, прежде всего, видим в них два основных различия. Подобно тому, как существует разница между обществом, живущим в комфорте, и обществом, живущим в трудностях, существует также большая разница между людьми, живущими в тяжелых условиях в одном обществе, и обеспеченными людьми в меньшинстве. Рассмотрим этот процесс на следующих примерах:

Поскольку мать ребенка всегда целует его правую щеку, а отец всегда целует его левую щеку, ребенок называет правую щеку «лицом моей матери», а левую щеку - «лицом моего отца». Однажды посетитель поцеловал мальчика в правую щеку. Мальчик вошел в комнату, где сидели гости:

«Отец, - сказал он, - этот дядя поцеловал мою мать в лицо».

Другой пример:

«Один человек спросил окружающих: «Если у вас есть бинокль, лопата и коробка спичек, сможете ли вы с ними поохотиться на льва?»

«Конечно», - сказал другой. - Я смотрю на льва обратной стороной бинокля. Он остается маленьким. Потом подержу лопатой и положу вспичечный коробок ».

Вот два примера из анекдотов Насриддина Ходжи:

1. Насриддин Ходжа, раздавая детям орехи: Дать вам долю цветов или долю бога?

Он спросил. Дети в унисон сказали: «Доля Бога». Затем Господь дает некоторым пригоршню, четыре или пять орехов. Некоторым он ничего не дает и объясняет, что «доля Бога» будет такой:

«Видите ли, у бея десять стад овец, у сына господина полно крупного рогатого скота - у Мухаммеда одна корова, у Ахмада только одна коза». Губернатор тут ни при чем ».

2.Ходжа Насриддин попросил пять монет за индейку, которую он принес на рынок, и покупатель задумался: - Как вы скажете, индейка тоже стоит пять монет?

Хозяин указал на продаваемого вдали попугая:

«Почему вы задаетесь вопросом, продается ли пригоршня птиц задесять центов?» Почему такая большая индейка не должна стоить пять монет?

«Ну, - сказал покупатель, - примите во внимание, что он птица».

И мастер сказал: «Моя индейка будет играть».

Эти примеры служат одной цели: все они вызывают смех. Но нетрудно заметить, что между ними есть существенная разница. В чем разница? Первые два анекдота несколько искусственны, не имеют отношения к реальной жизни, а только «смеются ради удовольствия». Напротив, последующие анекдоты отражают реальность жизни. Они заставляют людей не только смеяться, но и заставляют задуматься. Предыдущие два анекдота удовлетворяют потребность в смехе зажиточного населения, меньшинства в обществе. Это не продукт жизненного конфликта. Последующие анекдоты возникли из борьбы и конфликтов между людьми. Эта борьба и противоречия сотканы для выражения жизненной силы людей, которых угнетают, подавляют, заставляют работать ради удовольствия других. Среди таких работ - анекдоты Ходжи Насриддина,

Увидев это общее различие в комедии и двух основных типах, мы хотели бы подчеркнуть некоторые особенности народной комедии, в том числе анекдоты Ходжи Насриддина, воздерживаясь от их четкого описания во избежание путаницы.

Прежде всего, поговорим о народной комедии и ненародной комедии. Важной особенностью народной комедии является то, что это оружие угнетенных в борьбе за выживание. Правящие классы общества добились материального превосходства. С другой стороны, угнетенные используют комедию как оружие для борьбы с правящим классом. Такая комедия - это оружие слабых против сильных с политической и социальной точки зрения.

Еще одна важная особенность комедии - ее действие происходит в определенном месте и в определенное время. Народный юмор зависит от времени, места, времени и места возникновения. Юмор возникает на основе того, что происходит в обществе. Отражая это явление, оно также улучшается с изменением времени и пространства. В юморе правящих классов только «смех от смеха» нет черты отражения эпохи, общества или очень мало. Это означает, что каждый народ создает своего идеального героя. Придумывая новые анекдоты о нем, он вселяет в людей идею о том, что правда всегда побеждает, что правильный человек достигнет своей цели в жизни, к сюжету, основанному на жизни главного героя.

Литературы:

1. Кожанасыр рассказы / ауд.Т. Абдрахманов. - Алматы: Джазуши, 1977. - 176 с.
2. Слово предка: Сотни. - Астана: «Фолиант», 2013.т. 98: Забавные истории. - Б. 440.
3. Кожанасырские рассказы. - Алматы: Джазуши, 1965. - 186 с.
4. Жанр анекдотов в устном творчестве тюркских народов: типология, мотивы, классификация.Я.Мадалиев,2021.

Түйін

Тәуелсіздік жылдарында өмірдің барлық саласында сияқты фольклор саласында да кейінгі өзгерістер болғаны белгілі. Ұлттық фольклор тарихын әлемдік фольклорды, атап айтқанда түркі халықтарының ауызша сөз өнері тарихындағы үдерістерді салыстырмалы зерттеу тұрғысында

объективті түрде қамту уақыт талабы болып қала береді. Бұл, біріншіден, фольклорға деген көзқарасымыз бен танымымызды кеңейтуге, екіншіден, соңғы жылдары ұлттық дәстүр мен дүниетаным тұрғысынан басымдыққа ие болып келе жатқан жаңа қоғамдық-саяси, көркем эстетикалық көзқарастарды кеңінен талдауға мүмкіндік береді. Демек, Насриддин Қожа бейнесі тек қазақ ауыз әдебиетінде ғана емес, бүкіл Шығыс халықтарының ауыз әдебиетінде де халықаралық қаһарман дәрежесіне көтерілді. Қазақ ауыз әдебиетінде Қожанасыр мен Алдар Көсе, Афанди, өзбек фольклорында Афанди мен Насриддинқожа, түрікмен фольклорында Камина, Мирәлі, Пикси Таған, ұйғыр фольклорында Салай Чакқан, Мулла Зайдин сынды әзілкештер бір-біріне қайшы келе бермейді.

Мақалада қазақ және өзбек фольклорында ерекше маңызға ие Қожа Насыр бейнесінің көркемдік ерекшеліктері, оның бауырлас халықтардың саяси және мәдени өміріне тигізген әсері баяндалған.

Abstract

It is known that over the years of independence, as in all spheres of life, there have been consistent changes in the folklore sphere. Objective coverage of the history of national folklore in the context of a comparative study of world folklore, in particular the processes in the history of oral art of the Turkic peoples, remains a requirement of the time. This will allow, firstly, to expand our views and understanding of folklore, and secondly, to widely analyze new socio-political, artistic aesthetic views, which in recent years have become a priority in the context of national traditions and worldview. Consequently, the image of Nasridin Khoja rose to the level of an international hero not only in Kazakh folklore, but also in the folklore of all peoples of the East. Comedians such as Kozhanasyr and Aldar Kose, Afandi in Kazakh folklore, Afandi and Nasriddinkhoja in Uzbek folklore, Kamina, Mirali, Pixi Tagan in Turkmen folklore, Salai Chakkan and Mulla Zaydin in Uyghur folklore did not always contradict each other.

The article describes the artistic features of the image of Khoja Nasyr, which is of particular importance in Kazakh and Uzbek folklore, and its influence on the political and cultural life of fraternal peoples.

¹A.B.Makulbek, ²S.K.Mamekova, ³S.T.Tomarbayeva, ⁴S.N. Kozhanov

¹Candidate of philological sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

²Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

³Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

⁴Master of philological sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

SPEECH CULTURE AND ITS ROLE IN THE ENGLISH-SPEAKING SOCIETY

Abstract

The development of communication skills and ensuring the student's readiness for intercultural communication is the main objective in a foreign language teaching. At the same time, one of the most difficult issues is taking into account the socio-cultural component in communication with native speakers. Our aim in this work is considering the formation of an English-speaking culture in students' speech using the challenge approach.

First of all, the teacher must understand what exactly needs to be formed in the child, what knowledge, skills, competencies the student must master, for saying about the success of the communicative and sociocultural competence formation during English lessons. Student must master the speech culture rules of the language speakers studying English language as a cultural phenomenon. The culture of speech and its role in the English-speaking society is considered in this article

Key words: communication, speech culture, society, person's moral culture

At present, the culture of communication is understood as a set of norms, principles and rules of communication, as well as a technology for their implementation, which are developed by society in order to increase the efficiency of communication.

When we talk about a culture of communication, we assume knowledge, understanding and adherence to such norms of interpersonal communication, which will:

- correspond to the humanistic approach to the interests, rights and freedoms of the individual;
- approved in this society as a "guide to action";
- not to violate the views and beliefs of the person himself;
- assume its willingness to comply with these standards [2, p. 137].

The teacher must always be prepared for the fact that these conditions are not always present in reality, and even more so in a complex manner.

Society can be built in such a way that the prevailing norms of communication will be those norms that are inhuman in nature or ignore the interests of a person. But it may be that the individual does not understand and does not accept these norms, or, accepts, but does not know how to comply with them [3, p. 46]. The role of the teacher to clarify, to show the need to observe them and, finally, to teach how to observe them is revealed here.

English language speech culture is an integral part of the speech culture of pupils studying English. The content of this concept is considered in this work from several positions: linguistic, cognitive, communicative, institutional, axiological, need-motivational, aesthetic.

G.M. Kodzhaspirova and A.N. Ksenofontova's point of view is included in linguistic aspect, according to which the English-speaking speech culture must be understood as the perfection of both oral and written speech, characterized by compliance with norms, expressiveness, richness of vocabulary, the nature of facial expressions and gestures, speech technique [4, p. 153]. We also note that the culture of English speech is a structural element of the general culture of a person's personality. The same A.N. Ksenofontova's research is actual. She identifies this concept with a body of knowledge, well-established skills and practiced skills that provide the speech creator with the construction of speech utterances for the communication problems's optimal solution [5, p.48].

The study of the theoretical foundations of the English language speech culture in the cognitive aspect involves that the speech skills, experience in mastering a foreign language culture should be include in the language knowledge's structure. Knowledge of phonetics, vocabulary, grammar, spelling, stylistics, speech etiquette are included in the linguistic knowledge's structure. To languages are distinguished. They are language knowledge and language proficiency. The second implies not only knowledge of the rules of a certain language, but also the ability to mobilize this knowledge when performing certain communication tasks. In other words, language proficiency means having not only linguistic knowledge, but also speech skills. Speech skill is understood as the ability "to choose the right style of speech, to subordinate the form of speech utterance to the tasks of communication, to use the most effective language means" [6, p. 147-148]. Speech skills have a creative nature, since the circumstances and tasks of communication are never completely repeated and each time a person has to re-select the necessary language means.

The communicative aspect of English-speaking speech culture's study focuses on the speakers ability to choose the appropriate form of knowledge representation, events, figurative meanings of expressions, etc. in this language. It is important to deliberately use the language for the purpose of adaptation in social groups on the basis of not only verbal, but also non-verbal communication, which also requires the mobilization of total internal resources to build an effective communicative act in the context of interpersonal interaction. In this regard, sociocultural competence plays an important role in the structure of the communicative aspect, which, according to S.E. Balyutina [7, p. 191], is realized by the socio-cultural five types' using ability (in L.A. Voronina's terminology) [8, p. 108]:

- linguistic and cultural lexical units (non-equivalent, background words and realities);
- situational variants of statements and linguopragmatic norms;
- non-verbal units (somatismes, etiquette kinesemes);

- information units of regional geographic content;
- situational interaction's scenarios.

The institutional aspect is realized in determining the various social and cultural institutions' features functioning that have the language or the linguistic culture of its speakers as the object of their activity (the science of language, the system of transferring knowledge about it, language policy as the implementation of the institution of state power, the media, etc.).

The axiological aspect involves the identification of the foundations for the formation of a conscious attitude towards the language of the English-speaking culture as a universal and personal value, including in the direction of assessing the quality of speech. As a phenomenon that has a positive significance both for society and for an individual, language is a special structure: it is a translator of cultural heritage, a connecting link in the dialogue of cultures, cognitive, aesthetic, practically transforming value [9]. The value attitude to the language of English culture is characterized by internal acceptance of it as a value, awareness of the constant need for it. Awareness of the universal human significance of this phenomenon is characteristic of people with a high level of general linguistic culture, since it is based on an understanding of its role in the society and a person's life. The personal value of the language is recognized by a much number of people due to the fact that the need to know the native and foreign languages at a high level is recognized in order to achieve success in many areas of life.

The aesthetic aspect is based on the reality's sensory-figurative assimilation through the English-speaking culture's language and includes two components: artistic realization and language perception; aesthetic non-artistic perception and language reproduction [10].

The need to develop the English-speaking culture and the English-speaking speech culture realize the need-motivational aspect in the interest in language learning, in the pursuit of beautiful harmonious speech. This aspect combines all factors variety that can induce a person to learn the language of the English-speaking culture, to improve the speech.

The culture of communication is functionalized under the following factors influence: psychological, moral, technological, sociocultural [11, p. 19].

The level of communication culture has the greatest connection with moral attitudes, communicative ideals, values and stereotypes - what forms the moral culture's concept. The moral society's culture is manifested in a certain level of its moral consciousness, the peculiarities of moral relations with others, the specifics of behavior and communication.

The main signs of a person's moral culture in communication are:

- respectful attitude to the partner, restraint, tact, careful handling of the word, as it can hurt a person;
- comprehensibility of communication goals, readiness to understand, evaluate and accept the opinions of the interlocutor;
- adherence to the principle of tolerance, which generates mutual trust and contributes to the prevention and overcoming of conflict situations [11, p20].

These signs do not appear suddenly. On the one hand, they require hard work on oneself, for example, for a teacher who has a lot of experience. On the other hand, this is what a teacher can help children with.

The basic skills of integrative mastery of English-speaking countries' culture, which includes certain cultural signs of the national and international character of English-speaking countries in the modern world are reflected in the concept of "English-speaking speech culture". The model of English-speaking speech culture should reflect the level of oral and written speech perfection, compliance / non-compliance with the norms of verbal communication, expressiveness of speech, richness of vocabulary, the use of facial expressions norms, mastery of speech technique and other speech characteristics.

The student has English-speaking speech culture in that case if he has mastered all of its components presented above

In every society, the attitude towards people is expressed in its own rules of behavior. They form part of the society's culture and closely intertwined with the social order. In societies based on the oppression of some classes by others, the culture of communication, on the one hand, conveys the relations of dependence, inequality, and on the other, as a rule, it is very complicated and fictitious. The communication culture of the English-speaking society is much easier and more natural due to the external expression of respect for people - politeness, which reflects a truly humane human relationship.

The English statesman, politician, moral philosopher Lord Chesterfield explains the knowledge of the communication culture's norms in society as follows:

"Being pleasant in society is the only way to make being in it pleasant for yourself. Intelligence and knowledge are the first and most necessary conditions to be liked in society, but this is no means enough; know that these qualities will never be properly appreciated if they are not joined by courtesy and manners. " [12, c. 7].

Most English people place particular importance on culture in communication with strangers and in turn they believe that the least degree of politeness can be used in communication with friends; the culture of communication at work is given less importance than when communicating with strangers; in a conversation with family, leaders and friends in the process of communication they don't give special importance to formal politeness.

The Englishman follows the rule "not to be personal", which means not to expose himself in a conversation, not to talk about himself, about his affairs, work.

To show own erudition and generally categorically assert whatever is considered as a bad manner. A guest who defends his own point of view at the dinner table will be looked at as an eccentric, and at worst as an ill-mannered person.

In England, an easy conversation is valued, not deep dialogue, much less the clash of opposing views.

Before you go to England, you have to know the standards of conduct in English society in advance. First of all, it is worth comparing the norms of English and Russian cultural communication. So, if Russians start with the phrase "Very nice!" and hear «Very nice to meet you!" then Englishmen presented to each other most often exchange with "How do you do?" corresponding to the Russian greeting "Hello!" [12, p. 8].

An equality is another important English value that significantly affects the style of communication and which cannot be ignored. The individualistic cultures are characterized by a slight vertical distance, or power distance. Respectful and attentive attitude to each person, regardless of their status and social status, is the most important feature of the English communication style.

Another value that can be classified as communicative, is an optimistic outlook on life, the so-called positive thinking, which presupposes "an optimistic attitude and a benevolent attitude towards people." Demonstration of well-being, success, the ability to control the situation are appreciated [13, p. 256].

Maintaining a communication culture is important not only for the British themselves, but also for everyone who studies English as a foreign language.

Communication culture lends a polite speech regardless of its content.

On the other hand, an intelligent and meaningful speech will create an unpleasant impression on the listeners if the one who makes this speech grossly violates the norms of culture. The student studying English must not only learn to speak it well, but also learn to be polite and pleasant in communication with the people whose language he is studying.

It can also be said that the English way of communicating is a great art of getting people to like you. It follows that the English culture of communication has great practical importance and therefore deserves special and careful consideration, as well as continuous improvement.

There are four basic skills of a foreign language culture's integrative mastery according to E.I. Passov and N.E. Kuzovleva:

1) The ability to manipulate an appropriated foreign culture in close connection with one's native culture (the result of the cognitive aspect);

2) The ability to apply various kinds of abilities in communication (the result of the developmental aspect);

3) Applied skill of moral potential realization (the result of the educational aspect);

4) The ability to communicate through the types of speech activity (the result of the educational aspect).

Conclusion

The components of the communication culture have a huge influence on the communication culture's formation. They include courtesy and tact. It is extremely important that communication is conducted at three levels of politeness - formal, neutral and familiar. Tact is based on trying not to offend, not to hurt another person's feelings, to preserve another person's dignity and positive attitude.

English privacy is understood not only in the physical sense of the word, but also in the mental sense. During a conversation, the interlocutors try to discuss distant topics without turning to personal matters. Euphemisms help replace abusive and obscene vocabulary, make insufficiently correct words and expressions more euphonious.

The main values of English culture are most often referred to as individualism, rationalism, independence, pragmatism, competitiveness, equality, traditionalism, and tolerance. To always comply with the correct model of speech behavior, the British use speech etiquette formulas. They are essential if a person is to be seen as advantageous. These formulas include formulas for greeting, goodbye, request, apology, refusal, gratitude, congratulations, etc.

References:

1. Goldin V.E. Speech and etiquette. Moscow: Education, 2003.137 p.
2. Kolesov V.V. Culture of speech culture of behavior. M.: Education, 2003.46s.
3. Kodzhaspirova G.M., Kodzhaspirov A.Yu. Dictionary of Pedagogy. M.; Rostov n / D., 2005.448 p.
4. Ksenofontova A.N. Speech culture is the basis of the speech activity of schoolchildren. Orenburg, 1999.48 p.
5. Leontiev A.A. Fundamentals of Psycholinguistics: Textbook. for universities. M., 1997.287 p.
6. Balyutina S.E. On the content of the term-concept "socio-cultural competence" // Bulletin of the Voronezh State University. Series: Linguistics and Intercultural Communication. 2008. No. 3. p. 187-192.
7. Voronina L.A. Formation of socio-cultural competence in teaching oral communication in Korean on the basis of videos (at the initial stage of training in non-linguistic universities): dis. ... Cand. ped sciences. SPb., 2004.254 p.
8. Petrovsky V.A., Kalinenko V.K., Kotova I.B. Personal developmental interaction. Rostov n / D., 1993.220 p.
9. Grigorieva-Golubeva V.A. Theory and practice of speech interaction: textbook. allowance. SPb., 2006.130 p.
10. Oganessian S.S. Culture of speech communication // Foreign language at school.
11. 2002. No. 2. 19-20 s.
12. Ariyan M.A. Using the educational potential of speech etiquette in a foreign language // Foreign languages at school. 1991. No. 2. P.7-8.
13. Artemov V.A. Psychology of teaching foreign languages. M.: Higher school, 2002.256 p.

Аннотация

Под культурой речи сегодня принято понимать важнейшую составляющую культуры человека в целом, которая характеризует уровень его воспитания и является овладением принятой языковой

нормой и умением использовать богатство речи для достижения коммуникационные цели.

Одна из основных задач в обучении английскому языку - коммуникативная цель, которая определяет весь учебный процесс.

Для достижения этой цели необходимо модернизировать процесс обучения иностранному языку как в содержательном, так и в технологическом аспектах. В данной статье рассматривается культура речи и ее роль в англоязычном обществе

Түйін

Сөйлеу мәдениеті аясында бүгінгі таңда адамның жалпы мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі оның тәрбие деңгейін сипаттайтын және қабылданған тілдік норманы меңгеру және сөйлеу байлығын пайдалана білу дағдысы болып табылады. Коммуникациялық мақсаттарға жету.

Ағылшын тілін оқытудағы негізгі міндеттердің бірі – бүкіл оқу үдерісін анықтайтын коммуникативтік мақсат.

Бұл мақсатқа жету үшін шеттілін оқыту үдерісін мазмұндық жағынан да, технологиялық жағынан да жаңғырту қажет. Бұл мақала сөйлеу мәдениетін және оның ағылшын тілді қоғамдағы рөлін қарастырады..

¹S.K.Mamekova, ²M.O. Musaliyeva, ³S.N. Kurbanbayeva, ⁴A.K.Otebekova,
⁵S.N. Kozhanov

¹ Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

² Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

³ Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

⁴ Master of pedagogical sciences, lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

⁵ Master of philological sciences, lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

smamekova@mail.ru

SPEECH CULTURE COMPONENTS AND SPEECH ETIQUETTE

Abstract

It is known that the British are an extremely polite nation. First of all, when communicating, it is very important for them to show the personal friendliness of their interlocutor how much they are interested in the communication process.

When it comes to communication culture in an English-speaking society, the fact that communication is conducted at three levels of politeness - official, neutral and familiar is taken into account [1, p. 348]. Each levels of politeness have a specific speech style, and it is possible to create a classification of all polite words and expressions according to stylistic characteristics and refer to the official, neutral and familiar speech styles. Speech culture components and speech etiquette are considered in this article

Key words: commination, politeness, English-speaking speech culture, expressions

Formal courtesy refers to courtesy in an official setting, where age, gender or personal dignity, namely the social position of the interviewees and the positions they occupy, play an important role.

The neutral level of politeness carries out polite communication between people who are unfamiliar, as well as between those familiar people between whom there is no official or familiar relationship [1, p. 348].

The familiar level of politeness is applicable for communication between family members, as well as between friends and acquaintances [1, p. 348]. The existence of politeness levels should be explained by examples.

For example the Englishman's watch has stopped and he wants to check the time. If an

Englishman addresses a friend, he will ask: What time is it, Tom? The question "What time is it?" appropriate only at the familiar level of politeness - in the family, in a kindred circle, between friends and acquaintances.

A stranger should be approached with a polite request: Excuse me, could you tell me the time, please?

On a familiar level of politeness, that is, in a family or friendly circle, the expression will seem unnatural in tone [2, p. 295].

In a formal setting, such a question of time may seem entirely inappropriate if, for example, a subordinate enters a supervisor's office only to set a time limit. But it should be noted that, at the formal level of courtesy, a question of timing is possible if, for example, the supervisor will ask the subordinate to synchronize the clocks in order to work coherently according to a plan that is written in minutes [3, p. 456].

The examples show that it is essential to be able to use different styles of speech, and therefore to know the differences between them.

Tact is an essential aspect of modern English. It implies the removal from the language of all those linguistic units which in any way may offend the feelings, dignity, race, sex, age, state of health, social status, appearance, namely, to find neutral and positive euphemisms for them.

According to I.R. Galperin, "euphemism" is a word or expression used to replace an unpleasant word or expression with a more appropriate one in a general sense. J. Niemann and K. Silver believe that euphemization - the use of a non-offensive or pleasant term instead of a direct, offensive and, moreover, disguising the truth. One of the latest interpretations of this concept was presented by the researcher L. P. Krysin, who defined euphemism as "a method of indirect, peripheral, and softening designation of an object, property or action." So, for example, the topic of death in most peoples and cultures should be avoided and not talked about directly. [4, c. 16].

In this regard, many words and expressions have arisen that replace the word «to die»:

- to pass away - to leave;
- meet your maker - meet the Creator;
- kick the bucket - churn out, stretch your legs.
- six feet under - to bury (six feet underground)
- to push up daisies - go to the next world;
- snuff it - to bend;
- to be in somebody's box - play in a box;
- to pop somebody's clogs - throw skates [1, c. 44].

Often, the use of euphemisms in different countries is quite similar. For example, in Russian we say "to wait for a baby, to be in an interesting position" instead of "pregnant", and in English, "pregnancy" is often replaced by "to be in the family way" and "have a bun in the oven".

Euphemisms are often used to hide the truth. For example, during the Second World War W. Churchill declared "de-housing the population" (eviction of residents from their own home). War is often an excuse to apply the latest euphemisms, since the truth cannot often be accepted.

A large number of soldiers went crazy from the bloody massacre taking place around, as a result of this the word "insane" (crazy) was replaced by "shell shocked" (military neurosis or neuralgic trauma), later it was changed to "battle fatigue" (mental trauma received in the process of hostilities) [5, p. 124].

Tactfulness is based on trying not to offend, not to hurt the feelings of another person, to preserve his dignity and positive attitude.

The desire to be tactful began with Africans, who became users of English. They resented the negative word "black".

Here are some examples of the changes in "racist" words and phrases that the tact for tact has led to: Negro - colored - black - African American - Afro - American; Red Indians - Native Americans. "Sexist" morphemes, which indicate a person's gender, like - man, are forced out of the

language along with the words they could enter. Instead, new words appear that define a person regardless of gender: chairman - chairperson, spokesman - spokesperson (delegate), cameraman - camera operator (operator), foreman - supervisor (chief), fireman - fire fighter (fireman), postman - mail carrier (postman), headmistress - headteacher (director) [4, p. 13].

But you can also observe quite curious options. For example, the word "women" can be seen written as "womyn" or "wimmin" because of the associations avoidance with the hated "masculine" suffix. In addition, feminists saw the pronoun "his" in the word "history", and tried to suggest the history of women to be called "herstory", despite the fact that the word "history" is of Greek origin and does not apply to the modern possessive pronoun "his". And also for the word "hero" suggested to use the word "shero" [4, p. 14].

Those words that can attract a buyer, for example: genuine / real / natural/ leather, will definitely be mentioned. The words leatherette, synthetic or artificial leather can be said only in Russian. The English language doesn't allow neither artificial nor synthetic [4, p. 15].

Thus, it can be seen that in most cases the tact of the English language is due to commercial motives. The chapter deals with a person who is a potential client, a buyer

The British always follow their speech, their statements, and each communication situation has its own speech model. To show his good breeding, not to offend a person, to correspond to the status of communication and, finally, to achieve the set communication goals based on this particular model a person builds communication in such way.

To make it easier for a person to build the correct communication model and achieve the set communication goals, as well as to appear favorably in the eyes of the interlocutor, there are standard formulas of speech etiquette that serve as a support. Speech etiquette formulas are pre-formulated words, phrases or expressions that are constantly used in conversation. These formulas are applicable in the following standard communication situations: greeting, goodbye, request, apology, refusal, gratitude, etc. [6, c. 222].

Formulas of English speech etiquette are specific. Greetings, farewells, requests, invitations, as well as other forms of speech etiquette, have many variations. For example, when meeting with a friend, you can simply say "Hello!"

English speech etiquette has a number of other features, since national culture is of great importance [6, p. 222].

Let's consider examples of speech etiquette in standard communication situations:

1). Greeting formulas

Greetings for the British is in a great importance and, it is worth noting that in the English language the topic of greetings is quite extensive. You can, of course, use the phrase "Good morning!" Some get by with one word: "Morning!" The next greetings "Good afternoon!" "Good evening!" also shorten, but this happens much less often.

The phrase "How are you?" can be said at any time of the day. This phrase is answered with the standard "Fine, thanks!"

To be polite, add "And you?" and hear in response "Great!"

By the way, the phrase "How do you do" these days can be heard only in situations where it is customary to wear tailcoats, ball gowns. If you had to find yourself in a similar situation, you must answer "I am doing well".

In real life, an informal atmosphere prevails. Therefore, the following short phrases are used:

Hi!

Hey!

Hello! [7, p. 65].

The following phrase depends on your mood and how long you haven't seen a person:

Long time, no see! Ответ: Yeah, that's right!

How have you been? - Hey! - How are things? Ответ: Great!

And how are things with you?

Further more "colloquial" phrases:

Hi there!

Hello there!

Hey, how are you doing?

What's up?

How's it going?

Wow, it's good to see you!

If you see a person for the first time, the following phrases are used:

Good to meet you / It's nice to meet you.

I'm pleased to meet you / It's a pleasure to meet you.

When you meet a friend unexpectedly:

Wow, it's so good to see you again.

If the meeting happened when you are in a hurry:

Hi, sorry I can't stop.

Oh hi there, look I'm a bit pushed for time, here's my phone number, give me a call, sometime

Hey I would love to stop and chat but I really have to dash.

The greeting can start with a conversation about the weather.:

Hello, isn't it a lovely day?

Hello, what about this terrible weather?

Hello, did you hear the storm last night?

Hello, how's the family?

Hello, how's your wife doing?

Hello, how are the kids?

What's new? [8, p. 154]

2). Leave-taking formulas

The British, like any other nation, have many ways to say goodbye. The simplest and most common way to say goodbye is "Good-bye!" It is more formal than "Bye!" or "Bye-Bye!", which we often use when communicating with our friends or good acquaintances. You can also highlight phrases such as:

Good day!

So long!

Good-bye for the present!

Good-Bye for good!

Cheerio!

See you soon! или See you!

See you later!

See you tomorrow!

I hope we'll see (be seeing) some more of you!

I must be off!

Cheerie-bye!

Farewell!

Adieu!

Take care of yourself! или Look after yourself! [9, p. 334].

3). Request formulas

When it comes to polite requests - addresses in English, they are expressed using the modal verbs may, might, can, could, would, will. Grammatical constructions using these modal verbs can be divided into 3 groups.

1. The construction with one modal verb Might is used extremely rarely and is a formal form of a request expressing. This form is used mainly in British English. For example:

Might I have a cup of tee?

May и Could are the most commonly used verbs to express a request. They are used when

talking with unfamiliar people. For example:

May I please see your passport?

Could I borrow your book please?

Can is used to make a request or when talking to people you know well. For example:

Can I borrow a few dollars?

2. Constructions with You as the subject Would you and Will you have the same meaning when making a request. Would you is used more often and is considered a more polite form, so when using Will you add "please" to add more politeness to the statement. For example:

Would you remove your socks from the table please?

Will you please pass me the pepper?

Could you has almost the same meaning as Would you. But there is still a difference. Would you is used if you are confident that the person is able to fulfill your request. Could you is used when you are wondering if a person is physically able to fulfill your request. For example:

Could you finish this work for me please?

Can you used in informal communication. For example:

Can you please wash the dishes?

3. Constructions with Would you mind the construction would you mind if I with a verb in the past simple tense means "don't you mind if I am". For example

I don't feel well today. Would you mind if I stayed at home?

Sometimes, instead of the past simple tense, the present simple is used. For example:

Would you mind if I go out tonight?

For a more polite request, you can use the construction would you mind + герундий, it means "won't it make it difficult for you to do this and that?" For example:

Would you mind opening the window? [10, p.52].

4). Apology formulas

A courteous approach to a stranger begins with an apology for disturbing. After an apology, it is possible to address a question, request, remark etc. As an apology revolutions «Excuse me», «Pardon me» and «I beg your pardon» are used. The turnover «Pardon me», less often «I beg your pardon», is used if addressing a stranger «Excuse me» [11, p. 123]. Examples of approaching a stranger: (Various appeals to a passer-by)

– Excuse me, can you tell me the way to the National Gallery?

– Excuse me, can you please direct me the nearest underground station?

(Address to a chatting people's group in the courtyard of three houses, one of which is Mr. Clark's home)

– Pardon me for interrupting, where can I find Mr. Clark, please? [12, p. 43].

Under certain circumstances, a stranger is not approached with a polite request, question, etc., but only with an apology. So, for example, in the theater, walking between the rows of chairs, you ask forgiveness for the disturbance from those people who have already taken their places and are now forced to curl their legs. In these and similar cases, polite behavior is to apologize for each such concern, saying: – Excuse me!

There are cases where the anxiety is more significant - push, hit, step, etc. In this case, the following is used:

I'm sorry!

Pardon me!

I beg your pardon!

I beg your pardon for ... –... For example:

– I beg your pardon for bumping into you!

If you feel that your actions cause inconvenience and discomfort, for example, if you listen to music on a bus in the presence of people who are tired, then an apology is enclosed:

– I'm sorry, am I disturbing you?

Sometimes it is necessary to turn to a stranger with a request, the execution of which requires

effort or action, for example, open or close a window, move, transfer something, rearrange, etc. In this case, the appeal begins like this:

Sorry to trouble you, but ... For example:

– I'm sorry to trouble you, but could you move up a bit? – [13, p. 54].

5). Refusal formulas

When an Englishman needs to be informed of refusal, disagreement, etc. they use so-called «shock-absorbing words» (softeners):

I'm afraid

So sorry

To be honest

Unfortunately

With all respectНапример:

- With all respect I have to decline your offer.

- I am afraid you don't have enough experience.

For a polite refusal, the following expressions are used:

I'm afraid I can't...

I'd love to but...

That sounds great but...

A polite disagreement is conveyed as follows:

I see what you're saying, but I think...

You could be right, but don't forget that...

Yes that's true, but I'm not sure that... [14, p.177].

6). Gratitude Formulas

In English, as in Russian, gratitude is always expressed for the following actions: service, compliment, help, invitation, lending (money, items), offer, gift, wish, treat, show of attention, pleasant event. Therefore, the following ways of expressing gratitude are distinguished:

– Thanks. Thanks you.

– Thank you very/so much. Thanks a lot.

– Thanks a million.

– Thank you for everything.

These forms are among the most neutral. In order to express increased gratitude, use the following forms:

Many thanks. Thanks a lot. Thanks awfully. Thank you from the bottom of my heart for... / My most heartfelt thanks to you for...

The phrases with the short adjective "thankful" are also used in appropriate situations:
I'm grateful to you.

... I'm grateful/ obliged/ indebted you for (sth./doing smth.)...

Emotional expressions are often used thanks words:

I don't know how to thank you.

I can never thank you enough.

My gratitude cannot be expressed in words.

Words could not tell you how grateful I am feel.

If you only knew how grateful I am!

A thousand thanks! [15, p. 58].

Stylistic increase and formality have revolutions with brief adjective «thanks»:

I'm very/most grateful to you/ so (very) grateful to you/ most grateful/ much obliged/deeply indebted to you/ extremely/exceedingly/ ever so grateful to you!

Thank you. Much obliged.

The following statements have a shade of formality:

I would like to thank you.

I would like to express my gratitude/appreciation.

I would like to express my gratitude/ appreciation to sb. for...

I wish/would like to express my gratitude (to you) for...

The following statements have shade of persistence:

I (really) must thank you for...

I (really) must say how grateful I am for.../express my gratitude for...

You can also express gratitude for the future service:

I would like to thank you in advance.

The following statements have response remarks:

Don't mention it. Незачто.

It's nothing. Think nothing of it/That's really nothing!

Don't mention it [16, p. 28].

7). Congratulations formulas

Each culture has a certain etiquette of congratulations. There are cliché phrases that are absolutely suitable for any occasion, as well as individual wishes applied to certain people and on a special occasion. So, there are a large number of different congratulatory phrases that the British use on the occasion of a certain holiday in the English language. They include the following:

Common expressions:

I wish you success/ happiness / joy / best of everything / good health / love, etc.

With all my heart I wish you...

On the occasion of... I wish you...

On this joyous day I wish you...

Please, accept my best/warmest/most heartfelt/heartiest/sincerest wishes!

Keep well! Stay healthy!

May all your dreams come true! [17, p. 93].

Birthdays

Happy birthday!

Best wishes on your birthday!

Many happy returns!

Keep smiling on your birthday! [18, p. 94].

Wedding/ Anniversary:

Congratulations on your wedding!

Congratulations on your golden/silver wedding anniversary!

Congratulations to you both and much happiness on your wedding day. May your love shine warmly forever.

Every good wish on your wedding day. Wishing you a world of happiness and love as all your dreams come true. [19, p. 56].

Special Holidays:

Merry Christmas!

Happy New Year/ Easter etc.

All the best for a happy New Year/ Easter, etc.

Christmas greetings and all good wishes for your health and happiness in the coming year!

Christmas is near and it's coming. Be merry! Be happy!

Warmest thoughts and best wishes for a wonderful holiday and a Very Happy New Year! [20, p. 82].

All the above formulas of verbal etiquette contribute to the creation of a positive emotional atmosphere and have a favourable influence on the participants of communication

Conclusion

So, the speech culture is understood as a set of norms, principles and rules of communication, as well as the technology for their implementation, which are developed by society in order to increase the communication efficiency. Communication culture is an integral part of

communication.

The main function of communication's speech culture is to establish contact. If a person adheres to a communication culture, then he can be called well-mannered and, therefore, establishing contacts with other people will be successful.

References:

1. Vereshchagin E.M., Kostomarov V.G. Language and culture. M.: Rus. Yaz., 2003.
2. 348 p.
3. Korolkova IA Speech stereotypes in the language etiquette of the English and Russian languages // Young scientist. 2012. No. 5. p. 293-295.
4. Leontiev A.A. Psychology of communication. M.: Smysl, 2004.456 p.
5. Belyaeva E. I. The principle of politeness in speech communication (ways of formalizing Declarative statements in English colloquial speech) // Foreign languages at school. 2005. No. 2. p. 12-16.
6. Gez N.I. Development of communicative competence in situations of role-playing learning. Abstracts of the report at the All-Union scientific conference "Communicative units of language". M.: Moscow State Pedagogical Institute. M. Toreza, 2004.p. 124-126.
7. Grice G. P. Logic and speech communication. New in linguistics. M.: Education, 2005.222 p.
8. Passov E.I. Fundamentals of methods of teaching foreign languages. Moscow: Russian language, 1971.65 p.
9. Lushkov A. Petkov V. Hickman R. Lewis R. Practical guide for communication anywhere in the world. M.: Orakul, 2004.154 p.
10. Alkhazishvili A.A. The basics of mastering oral foreign speech. M.: Education, 2004.334 p.
11. Zholnerik L. I. Teaching dialogical speech // Foreign languages in school. 1985. No. 3. p. 52-55.
12. Gez N. I., Lyakhovitsky M. V., Mirolubov A. A., Folomkina S. K., Shatilov S. F. Methods of teaching foreign languages in secondary school. M.: Higher school, 1982.123p.
13. Borzova E.V. Dialogue speech as a goal and means of teaching English in grades 5-6 // Foreign languages at school. 1985. No. 2. p. 40-43
14. Zholnerik L. I. Teaching dialogical speech // Foreign languages in school. 1985. No. 3. p. 52-55.
15. Solovova E.N. Teaching foreign languages in secondary school // Foreign languages at school. 2008. No. 4. p. 177-178.
16. Budnichenko E.P. Teaching dialogical speech in English lessons // Foreign languages at school. 1991. No. 3. p. 58-60
17. Shchukin AN Teaching foreign languages: Theory and practice. M.: Filomatis, 2004.28 p.
18. Rogova T.V., Vereshchagina I.N. initial stage in high school. Moscow: Education, 1988.93 p.
19. Kucherova L. M. Some questions of teaching dialogical speech on pages of foreign authors // Foreign languages at school. 1974. No. 2. p. 94-97
20. Gez N. I., Lyakhovitsky M. V., Mirolubov A. A., Folomkina S. K., Shatilov S. F. Methods of teaching foreign languages in secondary school. M.: Higher school, 1982.56 p.
21. Mirolubov A.A., Kraevsky V.V., Tsetlin V.S. Theoretical foundations methods of teaching foreign languages in secondary school. M.: Pedagogika, 1981.82 p.

Резюме

Известно, что британцы - чрезвычайно вежливая нация. Прежде всего, при общении им очень важно показать личное дружелюбие собеседника, насколько им интересен процесс общения.

Когда речь идет о культуре общения в англоязычном обществе, учитывается тот факт, что общение осуществляется на трех уровнях вежливости - официальном, нейтральном и фамильярном [1, с. 348]. Каждому уровню вежливости соответствует определенный стиль речи, и можно создать классификацию всех вежливых слов и выражений в соответствии со стилистическими

характеристиками и ссылаются на официальные, нейтральные и знакомые стили речи. В статье рассматриваются компоненты речевой культуры и речевой этикет.

Түйін

Британдық тар өте сыпайы халық екені белгілі. Ең алдымен, қарым-қатынас жасау кезінде олар үшін әңгімелесушінің жеке достығын, қарым-қатынас процесінде қаншалықты қызықты екенін көрсету өте маңызды.

Ағылшын тілді қоғамдағы қарым-қатынас мәдениеті туралы сөз болғанда, қарым-қатынас сыпайылықтың үшдеңгейінде жүзеге асырылатыны ескеріледі - ресми, бейтарап және таныс [1, б. 348].

Әрбір сыпайылық деңгейі белгілі бір сөйлеу мәнеріне сәйкес келеді және барлық сыпайы сөздер мен сөз тіркестерінің стилистикалық белгілеріне қарай классификациясын жасауға және формальды, бейтарап және таныс сөйлеу мәнерлеріне сілтеме жасауға болады. Мақалада сөйлеу мәдениеті мен сөйлеу этикетінің құрамдас бөліктері қарастырылады.

¹S.K.Mamekova, ²M.O. Musalieva, ³S.N. Kurbanbayeva, ⁴G.A. Koshkarova, ⁵A.K.Otebekova

¹ Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

² Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

³ Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

⁴ Master of humanitarian sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

⁵ Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

smamekova@mail.ru

LANGUAGE MANIPULATION THAT ARE USED IN ADVERTISING

Abstract

Advertising communication has a great influence on our life; various theoretical and applied research is devoted to it. Today, the advertising business is actively developing and contributing to the formation of a special sphere of communication, various principles for creating messages and criteria for their effectiveness. This process determined the goal of our work - to identify lexical and phonetic means of linguistic manipulation in advertising texts to attract the attention of consumers. In the analysis of advertising texts, we attempted to answer several questions: what is an advertising text? How can one influence a consumer through speech? What methods of speech exposure are used in advertising? Recall that historically advertising was informing, but in the 21st century it significantly expanded the scope of its influence and presence [1].

Key words: language, manipulation, emotions, advertising text

Language manipulation is the selection and use of such language tools with which you can influence the addressee of speech. As a rule, linguistic manipulation involves such an effect on the advertising consumer that he does not realize and perceives as part of the objective information about the product.

The essence of linguistic manipulation in advertising is as follows: advertising information is presented in such a way that the consumer independently draws certain conclusions on its basis. Since the consumer comes to these conclusions himself, he automatically takes such knowledge as his own, and therefore, treats information less critically and with great confidence. Thus, when faced with linguistic manipulation, we are not dealing with an objective description of reality, but with options for its subjective interpretation.

There are three main areas of language manipulation that are used in advertising.

1. *Emotions*. For advertising, the impact on the emotional sphere is very important, since: the

general emotional reaction to the advertisement of the product is automatically transferred to the product itself and has a significant impact in the situation of consumer choice; emotional memory is one of the most enduring types of memory; emotions are stronger and more direct than logical reasoning, therefore it is easier to model them.

It is well known that positive and negative emotions stand out. Undoubtedly, in advertising it is important to refer to positive emotions in order to subsequently associate them with the product. It is no accident that advertising is replete with all sorts of expressive texts such as: "Fresh breath of the morning complement the magical aroma of the magnificent Greenfield tea. And let your everyday be beautiful. Tea Greenfield. What you value. "

Of course, not all positive emotions can be attributed to one level: it is hardly possible to attribute admiration for perfection and pleasure from food or sex to single-level emotions. Therefore, we will distinguish two levels of positive emotions. The level of the ideal is love, creativity, admiration, beauty, perfection, striving for the ideal, dream, tenderness, etc., for example: "Margaret Astor. How beautiful you are!" The level of the physical is the pleasure of eating, sexual pleasure, a sense of comfort, etc., for example: "Love-paguo. Regularly and with pleasure." Such a separation, of course, is not absolute, since often we are not able to draw a clear line between the ideal and the material: for example, where do ideal love emotions end and sexual ones begin? So, for example, in the slogan of cosmetics "Red Line" ("Tender") there is both ideal and physical meaning. However, this separation makes our classification more complete and justified.

Addressing negative emotions in advertising is undesirable: we have already talked about transferring emotions from advertising to goods. However, there are a number of products whose main task is to solve the problem, and therefore, when describing the problem, one has to use negative emotions. Advertising of drugs, types of insurance, social advertising is actively working with negative emotions. Here is a striking example of the use of negative emotions: "Do you want to have healthy skin on your legs? The skin of your feet is thickened, peeling, sometimes blushing, covered bubbles itching? Most often it is a fungal disease. Do not despair! .." An interesting option for using emotions was chosen in the advertisement of toothpaste: "Lemons bite. Ice cream is evil. Cakes are full of aggression. The insidiousness of coffee has no limits ... New Pearls. The secret of our smiles." It is important to remember that in this case, advertising should be structured as follows: problem (negative emotions) - product (focus on efficiency) - solution to the problem (positive emotions).

2. *Social attitudes.* For any person, the relationship "I - society - I in society" is very important. Therefore, advertising often manipulates various social settings of a person: self-esteem, self-affirmation, public opinion, etc., for example: "Canon: Betting on a leader"; "Sharp Laptops: A New Formula for Success," "Filodoro. Tights for little princesses "; "Chevrolet Blazer: We have found our place in life."

3. *A picture of the world.* Each person has his own ideas about the world and its laws. Knowledge, skills, experience, emotions and sensations gradually develop into a single picture of reality, in its objective basis, coinciding with generally accepted, but, of course, differing in subjective personal assessments. As a result, in advertising, we are not dealing with an objective picture of the world, but with its interpretation. Such a difference in perception allows advertisers to create their own "versions of the world" (its emotional-evaluative images) and pass them off as real ones, for example: "Lekker": Simple, like all ingenious"; "Patra beer: Life is beautiful while the cork is jumping"; "Panties" Libero ". Remain dry longer"; "Not everything is as affordable as the low prices of Tele 2 GSM"; "Nurofen - and the pain has passed!", "Zippo - once and for life"

As you know, the use of explicit (open) comparisons with competitors in advertising texts is extremely undesirable: frankly belittling someone else's product may be subject to legal proceedings. It is no accident, therefore, that we constantly hear about mysterious "ordinary powders" and "other gaskets" that cannot stand any comparison with the advertised product. However, advertisers found another way to use comparisons — hidden comparisons, which, at first

glance, as if set forth the advantages of the product, but at the same time claim to be “unique”, “unique”, “supernova”, “new”, “First”, “revolutionary”, etc. Thus, an idea is created about the uniqueness of the product, next to which all other similar products are simply lost, for example: “New Pampers. It absorbs faster than other diapers and helps keep your baby’s skin dry ”; “Samsung. You see more than ever ”; “Chibo.” Giving the best ”; When the defense weakens, special bacteria that only exist in Actimel come to the rescue. ”

3. Neuro-linguistic programming (NLP)

Neuro-linguistic programming is a specific approach to influence a person in order to influence his psyche, and therefore, behavior. [2]

NLP suggests that philosophical, religious, psychotherapeutic, physical, political, economic, mystical, etc. the description methods are not absolute, but are models - various possible ways of perceiving this complex world. This is due both to the fact that we perceive this world not directly, but through the senses, and to the limitations of our consciousness. Modeling, thus, is a way of perceiving the world. Human consciousness is limited. Psychologists and neurophysiologists in a series of experiments determined that 7 ± 2 units of information fit into consciousness. Therefore, if small things are still placed there quite easily in their usual form, then larger ones have to be distorted, generalized, and some characteristics excluded. The world is a rather large thing, if not immense, and it simply does not fit into the whole consciousness. We have to perform certain actions with him, as a result of which models appear: philosophical, religious, family, etc.

Each person has a personal model of the world - a map. This card contains everything that a person knows, as well as his personal relationship to it. This card indicates what is important and what is not important, what is right, what is not right, what he wants in this life and what he does not want. As a result, each object of the real world is not just fixed in the map, but also endowed with certain emotions of a person, his attitude to this object. Then a person automatically ascribes these emotions to external objects. In fact, a person does not live in the real world, but in his hallucinations. In this sense, the assertion is true that a person creates the world with his perception: what kind of world he himself created, lives in such a world (model of the world, map of the territory, subjective reality). The simplest example: one boy has a dog that he loves. As a result, for him the dog is a friend. Another boy was bitten by a strange dog. As a result, for him, a dog is a dangerous animal that causes negative emotions. Thus, the same real object “dog” in different maps will be endowed with different emotions.

The card is not something frozen and fixed once and for all. The world is changing, its perception by man is changing, and the maps are changing. The ability to change your card is called flexibility. Some people with great difficulty can change something in their minds, while others can easily adapt to changes in the world around them, change their map. Example: in childhood, we believe that children are found in cabbage or the stork brings, our opinion changes with age.

Since consciousness is not able to process everything that a person can perceive, it begins to sift and separate what is important for it from what it considers to be not important. What is important and not important is determined by the map. One of the filters is the types of perception of reality

Conclusion

The concept of advertising is closely related to the concept of advertising text, which is described as text is a special genre of writing material that is aimed at attracting the attention of the target audience in order to interest it in a profitable offer, as well as convince them to make a purchase or use the service. An advertising text usually consists of a headline, has conciseness and brevity, such graphic components as font selection and color separation are often used, and this is all in order to fulfill the main task - to attract attention. As for the term linguistic manipulation, many scientists interpret it differently. We adhered to the definition that linguistic manipulation is a type of linguo-creative activity associated with a deliberate violation of linguistic and speech norms, as well as distortion of speech cliches in order to give the message more expressive power and achieve a certain effect (stylistic, aesthetic, comic, etc.).

References:

1. Berdyshev, S. N. Advertising text. Methods of compilation and design [Text] / Berdyshev S.N. - M.: Dashkov and Co., 2018. - p. 208–212.
2. Dilts R. Changing beliefs with NLP. - M.: Class, 2016
3. The Great Soviet Encyclopedia: in 30 tons / Ch. ed. A. M. Prokhorov [Text] / - 3rd ed. - M.: Ows. Encycl., 2011 - p. 356.
4. Krylov, I. Theory and practice of advertising [Text] / I. Krylov - M.: Center, 2011. - p. 12.
5. Ozhegov, S. I. Explanatory Dictionary of the Russian Language [Text] / - 4th ed., Add. - M.: ITI TECHNOLOGIES, 2010 - p. 453

Резюме

Рекламное общение имеет большое влияние на нашу жизнь; Ему посвящены различные теоретические и прикладные исследования. Сегодня рекламный бизнес активно развивается и способствует формированию особой сферы общения, различных принципов создания сообщений и критериев их эффективности. Этот процесс определил цель нашей работы - выявить лексические и фонетические средства языковой манипуляции в рекламных текстах для привлечения внимания потребителей. При анализе рекламных текстов мы попытались ответить на несколько вопросов: что такое рекламный текст? Как можно повлиять на потребителя с помощью речи? Какие методы речевого воздействия используются в рекламе? Напомним, что исторически реклама была информативной, но в 21 веке она значительно расширила сферу своего влияния и присутствия.

Түйін

Жарнамалық коммуникация біздің өмірімізге үлкен әсер етеді; Оған әртүрлі теориялық және қолданбалы зерттеулер арналған. Бүгінгі таңда жарнама бизнесі белсенді дамып, арнайы коммуникация сферасын, хабарламаларды құрудың әртүрлі принциптерін және олардың тиімділігінің критерийлерін қалыптастыруға ықпал етеді. Бұл процесс біздің жұмысымыздың мақсатын анықтады – тұтынушылардың назарын аудару үшін жарнамалық мәтіндердегі тілдік манипуляцияның лексикалық және фонетикалық құралдарын анықтау. Жарнама мәтіндерін талдау кезінде біз бірнеше сұрақтарға жауап беруге тырыстық: жарнама мәтіні дегеніміз не? Сөйлеу арқылы тұтынушыға қалай әсер етуге болады? Жарнамада сөйлеуге әсер етудің қандай әдістері олданылады? Естеріңізге сала кетейік, жарнама тарихи түрде ақпараттық болды, бірақ 21 ғасырда ол өзінің әсерету және қатысу аясын айтарлықтай кеңейтті.

¹S.K. Mamekova., ²T.S. Ashimova., ³Zh.N. Aitbekova., ⁴S.S.Kalauova, ⁵D.O. Torebek

¹ Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

² Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

³ Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

⁴ Master of philological sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

⁵ Master of philological sciences, lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

smamekova@mail.ru

ENVIRONMENTAL PROBLEMS DURING EXTRACTION AND INAPPROPRIATE USE OF OIL RESOURCES

Abstract

Today, the oil and gas complex accounts for more than a quarter of industrial production, over a third of tax payments, as well as half of the export revenues of the republican budget. As the President of Kazakhstan N.A. Nazarbayev in his messages to the people of Kazakhstan notes, one of the strategic vectors of the state energy policy is to strengthen the country's role as a reliable partner in the international oil markets.

Speaking about the role of the oil industry in the social and political development of the

country, we can say: firstly, the oil complex is one of the main components of the country's independence, its economic security and internal political stability, and secondly, oil and gas are subjects of international trade, cooperation and rivalry. This means that along with the satisfaction of economic interests, political goals are being realized. Environmental issues in the production and inappropriate use of petroleum resources have been considered in this article.

Key words: environmental problems, resources, oil, gas, hazard, pollutants, drilling

The political and economic importance of the oil and gas sector is beyond doubt, but at present, an important task is to identify and solve the numerous environmental problems that have developed here, which directly affect the health of the population, and, consequently, the social component of the development of the state.

After analyzing the situation, we can say that oil and gas production, oil refining and petrochemical enterprises have been and remain significant sources of environmental hazards for the environment and the population. At the same time, the environmental damage from their activities in most cases is irreversible, the consequences of which will be very difficult to correct and, moreover, to ignore in the future.

The increase in oil and gas production is accompanied not only by an increase in the rate of withdrawal of non-renewable natural resources, but also by the introduction of harmful hydrocarbon pollutants into the environment, among which the most dangerous are crude oil, gas condensates, oil sludge, acid sludge and other hazardous substances. As a result of active pollution, there is a change in the chemical and physicochemical properties of the soil, a violation of the hydrological regime of territories, impoverishment and changes in the species composition, structure and productivity of phytocenoses, a reduction in the spatial distribution and number of animal populations. Loss of biological diversity is currently a real environmental threat [1, p. 70-73]. Environmental pollution occurs with oil and oil products, saline formation waters, drilling fluids, chemical reagents, which leads to a violation of the ecological balance of natural ecosystems often during the process of violation of oil refining technology, transportation and production, especially during emergencies in which oil and gas emissions occur.

As can be seen from practice, the country is actively developing new hydrocarbon deposits, accompanied by geological exploration, drilling and construction work, laying pipelines, roads, and the growth of settlements, which, in turn, has a strong anthropogenic impact on all components of the environment. In other words, all technological processes of oil and gas production and related activities are potential sources of environmental pollution.

Particularly it is necessary to analyze the state of the territories adjacent to the exploration places, development and operation of hydrocarbon deposits. Almost around every drilling rig within a radius of 500-800 meters, 70-80% of vegetation is destroyed. The construction and operation of wells is accompanied by the destruction of the soil cover by 80%, contamination of the site with oil, drilling fluids and chemical reagents by 40%. Soil contamination in some oil fields reaches a thickness of up to 10 meters [1, p. 75-77].

It has been proven that when it gets into soil and water, oil brings with it a diverse set of chemical compounds that violate the existing biogeochemical balance in ecosystems: a change in the physical state of the environment, a violation of its water-air regime, the introduction of toxic substances, a change in the structure of the soil, a violation of the carbon-nitrogen balance, change in the migration ability of individual microelements in the soil. A dangerous consequence is that the impact of oil on the soil for a long time leads to changes in its microbiological properties. In particular, new specialized forms of microorganisms appear that are capable of oxidizing solid paraffins, gaseous hydrocarbons, aromatic hydrocarbons. As for higher plants, they die immediately after soil contamination. [1, p.79-81].

This is due to the fact that oil is one of the most dangerous pollutants in the biosphere. It is a complex mixture of hydrocarbons and their derivatives, and each of these compounds can be

considered as an independent toxicant. In general, oil contains over a thousand individual organic substances containing 83-87% hydrocarbon, 12-14% hydrogen, 0.5-6.0% sulfur, 0.02-1.7% nitrogen and 0.005- 3.6% oxygen, and a slight admixture of mineral compounds [2, p.134-137].

The most dangerous in terms of consequences is the pollution of ground and surface fresh waters, as well as pollution of the marine environment, as is the case in the Caspian Sea. For groundwater and surface water sources, pollutants are usually oil, drilling and oil sludge and waste water. For example, drill cuttings formed during well drilling can contain up to 7.5% oil and up to 15% organic chemicals used in drilling fluids. Sludge often accumulates in a relatively large volume during oil preparation. In this case, sludge can contain up to 80-85% oil, up to 50% mechanical impurities, up to 67% mineral salts and 4% surfactants. When developing oil fields on the shelf, even with normal oil production, each drilling rig throws into the water: oil - 30-120 tons, drill cuttings - 150-400 tons, drill workings - 200-1000 tons. [2, p.142-146].

At present, about 70-90 thousand tons of oil hydrocarbons are annually supplied to the Caspian water area with river runoff, and 29 thousand tons from the coasts. A high concentration of oil products is noted throughout the entire sea mass, especially in its upper layer, and traces of oil have been found over an area of more than 800 square km around offshore drilling platforms.

On the territory of Kazakhstan, the Caspian oil-producing region, especially the Atyrau and Mangistau regions, is subject to the strongest anthropogenic impact. To date, more than 4.3 million hectares of disturbed land have been identified here, including 1.5 million hectares of technogenic zones, 1.9 million hectares of degraded pastures, 0.6 million hectares of oil-contaminated lands, and 0.3 million hectares of land with radioactive contamination. ... The total area of oil pollution in Western Kazakhstan is 194 thousand hectares, and the volume of spilled oil is more than 5 million tons.[3].

In general, it can be noted that there is a steady tendency towards the deterioration of the ecological situation in the Caspian basin in all available directions. A significant increase in oil production in recent years has naturally led to a sharp deterioration in the environmental situation in the region: the number of cases of infectious diseases has increased, mortality has increased, the highest infant mortality rate in Kazakhstan is noted - 37 cases per 1000 newborns, 90% of newborns suffer from anemia.

Huge reserves of hydrocarbons have helped Kazakhstan build an energy policy as the basis for accelerated economic development. In terms of hydrocarbon reserves, Kazakhstan is a leader not only among the CIS states, but also among many of the largest oil-producing countries. Almost all the key companies in the global hydrocarbon business are concentrated in the country's oil and gas industry.

As a result, it turns out that, on the one hand, the development of the oil and gas industry contributes to the economic well-being of the state, on the other hand, it gives rise to more and more environmental problems. It is a well-known global model of economic development that focuses on short-term interests, unlimited growth and consumption of natural resources.

After it became clear to mankind that such a development could lead to the complete degradation of the biosphere, the concept of "green economy" appeared in the literature. It is more and more often used as a specific direction of public administration and takes on specific forms of ways and methods of development of society based on the optimal balance between the interests of the economy and the environment. It should be noted that in the literature there are many interpretations of the concept of "green economy", however, they are all interconnected and close to the generally accepted meaning of the expression.

A green economy is an economy aimed at preserving the well-being of society through the efficient use of natural resources, as well as ensuring the return of end-use products to the production cycle. First of all, the "green economy" is aimed at the economical consumption of those resources that are currently subject to depletion (minerals - oil, gas) and the correct use of inexhaustible resources [6].

On the initiative of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev, a Concept for the transition to a "green economy" was developed, which presents a list of priority tasks aimed at reforming certain industries and sectors of the economy, including resource extraction. Very important words were said by the President in his message to the people of Kazakhstan "Strategy" Kazakhstan-2050 ": a new political course of an established state": In the conditions of limited, exhaustible natural resources of the Earth, an unprecedented growth in the history of mankind consumption growth will fuel both negative and positive processes in different directions ... Our country has a number of advantages here. The Almighty gave us many natural resources. Other countries and peoples will need our resources. It is fundamentally important for us to rethink our attitude towards our natural resources. We must learn how to properly manage them, accumulating income from their sale in the treasury, and most importantly, to transform the natural resources of our country as efficiently as possible into sustainable economic growth. [7].

An important document adopted by the Government of the Republic of Kazakhstan is the Resolution "On Approval of the Concept of Effective Management of Natural Resources and Use of Incomes from the Raw Materials Sector of the Republic of Kazakhstan". Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated September 25, 2013 No. 1003 "On Approval of the Concept of Effective Management of Natural Resources and Use of Incomes from the Raw Materials Sector of the Republic of Kazakhstan".

Considering the importance of the development of the oil and gas sector for the country's economy and the need to solve environmental problems, the Government of Kazakhstan makes the following decisions:

- when developing projects for new investment contracts and subsoil use contracts, the subsoil user's obligations include the use of only modern technologies for the extraction and production of raw materials, the creation of new industries, primarily for the processing of extracted raw materials;

- to inform the main world investors about the advantages of the investment climate of the republic;

- to conduct ongoing analysis and search for potential investors;

- assessment of applied technologies and projects of new production should be considered prior to the conclusion of contracts for subsoil use;

- to conduct an analysis of the current state of affairs for compliance with the requirements of industrial and infrastructure projects implemented within the framework of the State Program for Accelerated Industrial and Innovative Development, Industrialization Map, national action plans;

- to develop a set of measures to create conditions for the investment attractiveness of the mining and processing sector of raw materials on the basis of the use of new technologies and the creation of new industries [11].

Conclusion

From the above it follows:

1. Working projects effectively implemented by the forces of the considered sector of the country should be defined by type; economically feasible and agreed plans for the development of capital infrastructure and the necessary human resources must be correctly developed to increase the weight and importance of the country in the global market for drilling and oilfield services.

2. Economically developed states create strategic reserves of raw materials, primarily oil, in order to ensure uninterrupted operation of economic facilities and for future generations. For example, the United States, carrying out oil production in the Gulf of Mexico, practically does not use it, but pumps it into tanks for long-term storage. For its own needs, the state uses imported oil from other countries.

Our Government proposes can do the same. In particular, the Resolution under consideration says: "It is necessary to create a strategic "reserve" of hydrocarbon raw materials, which will become the foundation of the country's energy security, a protective mechanism in the event of

possible economic shocks. Based on the analysis of long-term trends in the world energy sector, as well as the long-term energy balance of the republic, to develop mechanisms for creating a strategic "reserve" of hydrocarbon resources by types of raw materials in the required volumes.

This mechanism should include the creation of an appropriate infrastructure, storage volumes of the strategic "reserve" of hydrocarbon raw materials, as well as measures for the formation, renewal and use of the strategic "reserve".

Thus, in the oil and gas sector of Kazakhstan, the most relevant at present is the principle of greening the economy. Which means the implementation and application of a set of managerial (organizational), financial and economic measures, technological, aimed at reducing the pressure on the environment by enterprises while maintaining production goals. The purpose of production is to make a profit with a sufficient rate of economic development, ensuring the progressive development of the human community.

3. With high production of fuel oil, most of it is burned, although it is a raw material for the production of various fuels and petrochemical products; flaring of associated gas leads to an annual loss of over 2 billion cubic meters of associated gas; deterioration of climatic conditions leads to various diseases of the local population.

Having considered examples of inadequate use of oil resources, we fully agree with the chosen ways of solving these problems by the government of Kazakhstan, namely:

-requiring from mining enterprises to introduce only environmentally friendly production facilities. For this, measures are now being actively developed to create and implement a mechanism to stimulate the use of renewable energy sources and environmentally friendly technologies.

- the proposal of the Government to create a strategic "reserve" of hydrocarbon raw materials.

References:

1. Abrosimov AA Dolomatova M. Yu., Telyasheva EG Ecology of processing of hydrocarbon systems. - M.: Chemistry, 2002. -- p. 70-81.
2. Podavalov Yu. A. Ecology of oil and gas production. - M.: Infra-Engineering, - p. 134-146.
3. Strategic goals of NC "KazMunayGas" // Oil and Gas. - 2010.
4. Information bulletin "On the state of the environment of the Republic of Kazakhstan" RSE "Kazhydromet" of the Department of Environmental Monitoring of the Ministry of Environment and Water Resources.– 2013. –No. 12 (170).
5. Edilbaeva G. Development of legislation on the regulation of environmental management in the conditions of industrial development of Kazakhstan. - Almaty.: Gylym men bylym
6. UNEP report "Towards a green economy: the path to sustainable development and poverty eradication" [Electronic resource]. - 2011. - URL: <http://ictsd.org/i/news/mosty-blog/102217/#sthash.dpuf>.
7. Nazarbayev N. A. "Strategy" Kazakhstan - 2050 ": a new political course of the established state" [Electron. resource]. - Astana: Akorda, –URL: http://www.akorda.kz/ru/page/page_poslanieprezidenta-respubliki-kazakhstan-lidera-natsii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazakhstan.
8. Diarov MD Ecology and oil and gas complex. – Almaty
9. Report of Tengizchevroil LLP on corporate social responsibility. - 2011.
10. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated May 30, 2013 No. "Concept for the transition of the Republic of Kazakhstan to a" green economy "[Electron. resource]. - 2013. - URL: http://www.eco.gov.kz/files/Concept_Rus.pdf.
11. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated September 25, 2013 No. "On approval of the Concept of effective management of natural resources and the use of income from the raw materials sector of the Republic of Kazakhstan" [Electron. resource]. –2013. - URL: [adilet.zan.kz/rus/docs/ P1300001003](http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1300001003).

Аннотация

На сегодняшний день нефтегазовый комплекс дает более четверти объема производства промышленной продукции, свыше трети налоговых платежей, а также половину экспортных доходов республиканского бюджета. Как неоднократно отмечал Президент Казахстана Н.А. Назарбаев в своих посланиях народу Казахстана, одним из стратегических векторов государственной энергетической политики является усиление роли страны в качестве надежного партнера на международных нефтяных рынках.

Говоря о роли нефтяной отрасли в социальном и политическом развитии страны, можно сказать: во-первых, нефтяной комплекс является одной из главных составляющих независимости страны, ее экономической безопасности и внутривнутриполитической стабильности во-вторых, нефть и газ являются предметами международной торговли, сотрудничества и соперничества. Это означает, что наряду с удовлетворением экономических интересов реализуются политические цели. В этой статье мы предложили рассмотрение экологических проблем при добыче и неадекватном использовании нефтяных ресурсов.

Түйін

Бүгінде мұнай-газ кешені өнеркәсіп өндірісінің төрттен бірінен астамын, салық төлемдерінің үштен бірінен астамын, сондай-ақ республикалық бюджеттің экспорттық түсімдерінің жартысын қамтамасыз етеді. Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев Қазақстан халқына жолдауларында мемлекеттің энергетикалық саясатының стратегиялық векторларының бірі еліміздің алықаралық мұнай нарықтарында сенімді серіктес ретіндегі рөлін нығайту болып табылады.

Еліміздің қоғамдық-саяси дамуындағы мұнай өнеркәсібінің рөлі туралы айтатын болсақ: біріншіден, мұнайкешені – елтәуелсіздігінің, оның экономикалық қауіпсіздігі мен ішкі саяси тұрақтылығының негізгі құрамдас бөліктерінің бірі болса, екіншіден, мұнай және газ халық аралық сауда, ынтымақтастық және бәсекелестік субъектілері болып табылады. Бұл экономикалық мүдделерді қанағаттандыру мен қатар саяси мақсаттардың жүзеге асатынын білдіреді. Бұл мақалада біз мұнай ресурстарын өндіру және дұрыс пайдаланбаудағы экологиялық мәселелерді қарастыруды ұсындық.

УДК 658.84

Э.А.Мекенбаева¹, А.А.Коньспаева², М.А.Ормолдаева³

¹старший преподаватель, магистр, ЮКУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан

²преподаватель, магистр, ЮКУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан

³старший преподаватель, магистр, ЮКУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан

РОЛЬ КУЛЬТУРНО ДОСУГОВОЙ РАБОТЫ В ФОРМИРОВАНИИ ПАТРИОТИЗМА В РАМКАХ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»

Түйін

Еліміздің көркейіп, өркениетті елдер қатарына қосылып, халықаралық деңгейге шығуы бүгінгі ұрпақ бейнесімен көрінеді. Рухани тәрбиемен нұрланбаған жас өзінің алған білімін қара басының пайдасына жұмсап, өз мүддесін ғана ойласа, онда ол ешқашан елінің өркендеуі мен дамуына өзінің сүбелі үлесін қоса алмайды.

Мақалада жастардың бос уақытын ұйымдастыруда басты назарды мәдени – тынығу мекемелерінде жүргізілетін жұмыстардың патриоттық бағытқа екіпін жасай отырып жүргізілуіне қажетті теориялық мағлұматтар берілген. Сонымен қатар, қазіргі қоғамдағы күрделі өзгерістер мәдени тынығу жұмысын ұйымдастыру саласына ұлттық сана мен дәстүрге бетбұруды алға тартады. Мақалада, осы бағыттағы жұмыстарды сауатты ұйымдастыруға қажет болатын ақпараттар мен әдістемелер көрсетілген және қазіргі жастардың бойындағы патриоттық сезімді мәдени-тынығу жұмысын ұйымдастыру арқылы арттыру баса назарға алынған. Жастарға ұлттық тәрбие беру, патриоттылықты дамыту сияқты мәселелер олардың қызығушылығы мен сұраныстарына тығыз байланысты.

Ключевые слова: Культурно – досуговая работа, художественные праздники, массовые мероприятия, патриотическое воспитание.

В послании Президента Республики Казахстан «Рост благосостояния казахстанцев: повышение доходов и качества жизни» особое внимание уделяется вопросам патриотического воспитания молодежи, они в свою очередь реализоваться должны в рамках программы «Рухани жаңғыру», которая очень поддерживается в обществе. Очень важная роль в воспитании гражданственности и патриотизма у молодежи отводится культурно – досуговому мероприятиям которые организуются в реализации программы «Рухани жаңғыру». [1. 2с]

Серьезные изменения которые происходят сейчас в нашем обществе, ставят перед нами новые требования к работе по патриотическому воспитанию. Главной задачей современной воспитательной работы является грамотная организация учебно-организационного, культурно массового процесса, самореализация молодого человека в обществе.

Воспитание гражданского и патриотического чувства происходит в результате любви к родному краю, к его историко-культурному, природному, духовно-нравственному и литературно-художественному наследию. Знакомство с региональными особенностями, с особенностями истории своего народа, страны, и это все предоставляет молодому человеку возможность проникнуться величием отважных и богатых наследи своего народа.

Культурно – массовые и художественные праздники, являясь особой формой и привлекая за собой одно из ведущих направлений краеведческой деятельности, прививают личности чувства гражданственности, патриотизма, воспитывают любовь к родному краю. Основная особенность воспитания патриотизма которая важна во сферах жизни жизни человека, это значит поиск новых средств, которые способны гармонично и целостно воздействовать на личность. Посещение или участие подрастающим поколением культурно – массовых и литературно-художественных праздников патриотического характера или на патриотическую, военную тематику, означает не только получение знаний о литературном прошлом и настоящем своего края, его особенностях и достопримечательностях, но и формирование у молодого поколения чувства, скорее всего ответственности к заботе о будущем своей малой Родины и сохранении ее культурного и природного наследия.

Деятельность культурно-досуговых учреждений оказывает влияние на социальную жизнь. При этом формирующее воздействие в культурно-досуговых учреждениях специально организовано, ведется по специальной программе, направляемой людьми, имеющими профессиональную подготовку. Значит, налицо педагогическое явление, педагогический процесс. Педагогический процесс в культурно-досуговых учреждениях обладает специфическими особенностями и идет по основным направлениям, способствующим всестороннему и гармоническому развитию личности. Это следующие направления воспитательной деятельности: идейно-политическое, нравственное, трудовое, эстетическое, физическое, патриотическое воспитание. Каждое направление воспитательной деятельности организуется посредством различных форм и методов.

Недаром вторую половину XX века ученые назвали эпохой «этнического ренессанса», и для этого есть все основания. [2. 2с] Формирование патриотического самосознания путем приобщения молодого поколения в культурно досуговую работу, показывая в культурно массовых мероприятиях особенности и ценности своего народа, нынешнее острое внимание специалистов культурно – досуговой сферы на воспитательные возможности культурно досуговых мероприятий дает определить актуальность темы исследования.

Формирование чувства патриотизма является одним из важных задач воспитания молодежи, в особенности посредством их вовлечения в культурно – досуговую работу, а так же путем приобщения к народному искусству. Так как, культура является мерилом человеческого в человеке. Культурно – досуговые мероприятия с использованием традиций,

народных символов способствуют развитию патриотического воспитания.

Изучение культурно – досуговой работы как фактора патриотического воспитания молодежи может служить источником важных данных в поисках путей совершенствования патриотического воспитательного воздействия на молодежь на современном этапе суверенного Казахстана.

Являясь одним из важнейших звеньев системы социальных институтов воспитания, культурно досуговые учреждения накопили за годы становления и развития в Казахстане важнейший опыт работы. Изучение их истории может служить источником важных данных в поисках путей совершенствования методов воспитательного воздействия на массы и на современном этапе суверенного Казахстана. Актуальность изучения истории культурно-досуговой работы вытекает из того обстоятельства, что она является важной составной частью исторического опыта Казахстана. В сокровищнице этого опыта еще много некоторых бесценных страниц, заслуживающих пристального внимания и анализа. Вместе с тем именно историко-культурная проблематика в силу сложившихся предпочтений в пользу инновационно-технологической и экономической тематики подчас еще ускользает от внимания исследователей, что приводит к отставанию этой области исторической науки от требований жизни. [3. 4С]

Реализация программы Главы государства «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» осуществляется в направлении духовного обновления в деле воспитания молодежи, освоение ими ценностей общечеловеческой и национальной культуры в духе казахстанского патриотизма, гражданственности, духовности, нравственности, солидарности, национального согласия, уважения и почитания культуры, традиций и языка своего народа и других этносов.

В теории и практике культурно-досуговой работы формой называют способ организации воспитательного процесса. Это индивидуальная, групповая (кружковая) и массовая формы работы. Эти способы организации деятельности людей в культурно-досуговом учреждении разнятся в зависимости от того, каким путем воспитательная информация будет доведена до них. Каждая из форм представляет собой сочетание различных средств и методов культурно-досуговой работы, объединенных конкретной задачей. [4.63С]

Главной задачей культурно-досуговых учреждений является наиболее полное удовлетворение духовных запросов и потребностей людей в условиях свободного времени. Практическое осуществление этой многообразной и сложной задачи осуществляется в основном через формы массовой работы с людьми, в общении преимущественно со смешанной аудиторией, а не с однородной в социально-демографическом плане социальной общностью, что характерно для образовательных учреждений. Такая аудитория отличается разнородным составом социально-демографических характеристик, направленностью ценностных ориентаций, уровнем образования и общей культуры, различной системой взглядов, интересов и убеждений.

Послание Президента Республики Казахстан «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» является торажением характера Казахского народа. В статье главы государства представлены основные направления базовых духовных ценностей народа, как наука, культура, образование. Так же, Президентом составлена новая концепция национальной самобытности, бщенациональной идентичности, которая выступает ориентиром для каждого гражданина страны.

Важным направлением модернизации общественного сознания являются работы по формированию чувства патриотизма у молодежи. Чувство патриотизма – это значит любить свой народ, свою землю, свой край, свою малую родину.

Систематический развиваясь, эта любовь должна перерости в любовь к своему государству, к его истории, его прошлому и настоящему, а затем ко всему человечеству. На сегодняшний день на многие жизненно важные факторы патриотического самосознания мы должны смотреть немного иначе. В особенности культурно досуговая работа которая

пропагандирует культурное наследие народа, обогащает народ культурными ценностями своей страны, знакомит с историей своей страны. С учетом таких особенностей мною было проведено культурно массовое мероприятие к дню вывода советских войск из Афганистана. Так как организация мероприятий и культурно-досуговая работа предназначена для организации свободного времени. Деятельность работников культурно-досуговой сферы направлена на удовлетворение духовных потребностей населения. Она организуется как в массовых, так и в групповых формах. Рациональное проведение свободного времени связано с реализацией основных уровней досуга.

Приобщение молодежи к истории своей страны, для проведения патриотических воспитательных работ среди молодого поколения можно путем организации разных праздников, патриотического характера.

Праздники выступают как необходимая составная часть социальной жизни общества, способствуя соизмерению с ней жизни и деятельности каждого отдельного человека, поскольку они дают возможность личности почувствовать себя связанным с этим обществом едиными помыслами, единым настроением.

Наличие общей идеи, гражданской, политической, культурной, которая определяет основную тематику праздника, создает ощущение братства и солидарности у всех, кто в нем участвует. Национальные и политические праздники связаны с прославлением важного события, которое принесло победу народу, освободило его от поработителей, привело к торжеству гуманистических идеалов. Праздник может быть посвящен прославлению какой-нибудь общественной группы или важного политического принципа.

По своему смыслу праздник синтетичен. Он имеет нечто общее со всеми уровнями досуга. Праздник – это отдых от трудов, он наполнен играми, развлечениями. Праздник ценен и в просветительном отношении. По своему духу праздник близок и к творчеству. В нем участвуют все, на его подготовку затрачивается много сил, в нем находит выход энергия, изобретательность, художественный вкус народных масс.

В заключении можно с уверенностью говорить о том что художественно массовые мероприятия на патриотические темы способствуют развитию в личности высокой социальной активности, гражданской ответственности, духовности, становлению личности, обладающей позитивными ценностями и качествами, способных проявить их в созидательном процессе в интересах Отечества.

Список литературы

1. Единая цель, единые интересы, единое будущее.// Казахстанская правда. №11-7 (90) ноябрь 2019
2. Жарков А.Д. Теория и технология культурно - досуговой деятельности. - М., 2007.
3. Шулунова Л.И. Художественно - массовая организация досуга. - Шымкент: ЮКГУ, 2009.
4. Шулунова Л.И. Художественно - массовая организация досуга. Электронный учебник. - Шымкент: ЮКГУ, 2010

Аннотация

В статье представлены материалы и теоретические основы организации культурно – досуговой работы как фактора патриотического воспитания в рамках программы «Рухани жаңғыру». А так же, теоретические материалы, теории, гипотезы по исследованиям культурно – досуговой деятельности молодежи.

Abstrakt

The article presents the materials and theoretical foundations of organizing cultural and leisure work as a factor of patriotic education within the framework of the program "Rukhani Zhangyru". As well as theoretical materials, theories, hypotheses on the research of cultural and leisure activities of young people.

ӘОЖ: 930(574).

Ж.И. Мулдахметова

т.ғ.к., аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

ИСА ТОҚТЫБАЕВТЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІ

Түйін

Аталған мақалада өткен ғасырдың басында ұлт үшін өлшеусіз қызмет жасаған, бірақ өзінің тарихи бағасын әлі де болса ала алмай келе жатқан, күні бүгінге дейін есімі көмескі аталып келген тұлғалардың бірі – Иса Тоқтыбаевтың қоғамдық-саяси қызметі сарапталған. Оның өмірі мен қоғамдық-саяси қызметін, жалпы тұлғасын ашу үшін авторлар С. Тілеуқұлов, Г. Тілеуқұлов, Р. Нәдіров, Б. Қойшыбаев, Е. Жалмағамбетов, Х.М. Тұрсын және т.б. зерттеушілердің еңбектері негізінде қарастырумен қатар Оңтүстік Қазақстан облыстық мемлекеттік мұрағатының деректеріне сүйене отырып Алаш қайраткерлерінің бірі Абылай Серғазиевтің өмір жолы туралы тың мәліметтер келтіреді. Көрнекті ұлт зиялыларының ұлт мүддесі үшін жасаған игі істеріне Түркістандық саяси элита өкілдері Т. Рысқұлов, Н. Төреқұлов, С. Қожанов, С. Асфендиярұлы көп қолдау жасады және олармен бірлесіп, Түркістан Республикасында қазақ қоғамын жаңартудың тұжырымын жасап, нақты саяси әрекеттерді іске асыра алғандығы белгілі болып отыр.

Осы ретте А. Серғазыұлының саяси қызметте шыңдалуына өмірлік тәжірибесі мол Т. Рысқұлов, С. Қожанов, И. Тоқтыбаев сияқты тұлғалармен кездесуі, 1917 ж. қоғамдық-саяси оқиғаларға дейін жұмыс жасаған қазақ зиялыларының «Кеңес» атты саяси үйірмесінің бағытымен танысуы, отарлық езгіге қарсы ұлт-азаттық күрестің жергілікті халықтың арасында кең өріс алуы оның саяси көзқарасының қалыптасуына ықпалы болғандығы мұрағаттық деректермен нақтыланады.

Кілттік сөздер: қайраткер, қазақ зиялылары, тұлға, кеңестік билік, большевиктер идеясы, Түрккомитеті, суландыру, «халық жауы», ұлттық мүдде.

Егемендік алғаннан кейінгі кезеңдегі мемлекетіміздегі жаңарулар мен тың серпілістер тарихи оқиғаларға жаңа тарихи таным бағытында зерттеу мен тың деректер негізінде қайта сараптап зерттеу мүмкіндігін әперіп, Отандық тарихымыздың «ақтаңдақ» беттерінің орнын толтырып, болған оқиғалар мен құбылыстарға жаңа көзқарас тұрғысынан сараптап, тарихи шындықты зерттеп, зерделеп жария етіп отыратыны ұлттық зиялылар қызметі арқылы жүзеге асатыны мәлім. Егеменді Қазақ мемлекетін құру жолында ұлттық сананың қалыптасуы мен қазақ ұлтының өткен тарихын, жекелеген тұлғалары мен тарихи үрдістерін шынайы түрде толық қарастыруды қажет етіп отыр. Қоғамда ұлттық зиялы қауым өкілдерінің, саяси қоғам қайраткерлерінің, тіпті ел ішінде танымал болған белгілі мемлекет қайраткерлері мен саясаткерлердің есімдері ХХ ғасырдың 20 жылдарының соңынан басталған кеңестік жүйенің арнайы жүргізген саяси іс-шараларының құрбаны болып кете берді. Кеңестік тарих ғылымы төңкеріске дейінгі жекелеген ұлттық тұлғалардың өмір жолдары мен азаттық жолындағы күресі мен ұлтына арнаған қоғамдық-саяси қызметтерін өмірге жанаспайтын ұғымдар тұрғысынан қарастырды, зерттеуге тыйым салды, ал зерттеле қалғандары сыңаржақ бағаланып, тарихи шындық тұрғысынан бағалауға мүмкіндік бермеді[1].

Сталиндік тоталитарлық жүйенің тар қыспағында жүріп, өз елінің өркендеуі жолында аянбай еңбек еткен Алаш қайраткерлерінің игі істеріне баға беру болашақ жас ұрпақты рухани және саяси тұрғыдан тәрбиелеу үшін аса маңызды болмақ. Кеңестік биліктің ұлт зиялыларының есімдерін халқымыздың жадынан мәңгілік өшіруге ұмтылған әрекетінің салдарынан осы кезге дейін ғылыми тұрғыдан игерілмей келе жатқан тақырыптар да, тұлғалар да аз емес. Өткен ғасырдың басында ұлт үшін өлшеусіз қызмет жасаған, бірақ, өзінің тарихи бағасын әлі де болса ала алмай келе жатқан, күні бүгінге дейін есімі көмескі аталып келген осындай тұлғалардың бірі – Садықбек Сапарбеков. Оның өмірі мен қоғамдық-

саяси қызметін, жалпы тұлғасын танытуда С. Тілеуқұлов, Г. Тілеуқұлов, Р. Нәдіров, Б. Қойшыбаев, Е. Жалмағамбетов, Х.М. Тұрсын және т.б. зерттеушілердің еңбектерін атаған жөн [2,101б.].

Оңтүстік Қазақстан облыстық мемлекеттік мұрағатының деректерінен Алаш қайраткері И.Тоқтыбаевтың өмір жолынан мынадай мәліметтерді кездестіреміз: Иса Тоқтыбаев 1884 жылы Қызылорда облысы, Тереңөзек ауданындағы Қараөзек елді мекеніндешаруа отбасында дүниеге келген. 1904-1908 жылдары ол Перовскідегі орыс-қазақ мектебін бітіргеннен кейін жоғары бастауыш орыс училищесіне оқуға түсіп, оны 1912 жылы бітіреді. Сол жылы Ташкент қаласындағы төрт кластық мұғалімдер семинариясына оқуға түседі.

1917 жылы мұғалімдер семинариясын «өте жақсы» деген бағалармен бітіріп шығады. 1918 жылы И.Тоқтыбаев Түркістан Кеңес Республикасының Орталық Комитетінің мүшелігіне сайланып, 1919 жылы ақпанда большевиктер партиясы қатарына қабылданады. Сол жылы қарашада тұңғыш рет Орталық Азия мен Қазақстан халықтарының ағарту институты құрылғанда оған Үкімет осы жоғары оқу орнын ұйымдастыруды және басшылық жасауды жүктейді. 1918 жылы Т.Рысқұлов, Н.Төреқұлов, С. Қожанов сынды алаш қайраткерлерімен қатар Түркістан өлкесіндегі халықтарды ашаршылықтан аман алып қалу күресінде жетекшілік етіп белсенділік танытты.

Кеңес өкіметі орнағаннан кейінгі алғашқы он жылдықтағы қазақ халқының және Қазақстан ауыл-селоларындағы мәдени құрылыстағы оқиғалар мен іске асырылған өзгерістер туралы мәселе - тарихымызда әлі толық анықтала қоймаған күрделі мәселе. Мәдени құрылыс атауына ие болған бұл құрылыстың бір тармағы республикамыздағы сауатсыздықты жою болып табылады. Сауатсыздықты жою науқанына қатысушы топтың бірі Қазақстан жастары мен ұйымдары болды [3]. Осы ретте халқымыздың сауатын ашу бағытында еңбек еткен И.Тоқтыбаевтың қызметін атап өткен жөн. Мәселен, қысқа мерзімді оқу курстарының ашылуы, оқу курсының қазақ бөлімінің ашылуы, нәтижесінде оның басшылығымен 1918 жылы желтоқсан айында орыс педагогикалық училищесінің жанынан қазақ педагогикалық училищесі ашылады және бұл училищеде Ш. Сарыбаев, Ғ. Мұратбаев, Х. Досмұхамедов сияқты қазақ зиялылары дәріс берді. Аталған науқанға байланысты Түркістан өлкесінде 734 мектептер жаңадан бой көтерсе, соның 30 пайызы қазақ мектептері болды. Жаңадан ашылған қазақ мектептеріне И.Тоқтыбаев басшылық еткен қазақ педагогикалық училищесінің түлектері мұғалімдік қызметке жіберіліп отырды. Ал, 1920 жылы 13 тамызда өткен Сырдария облыстық партия комитетінің бірінші съезінде сол кездегі Түркістан өлкелік партия комитетінің хатшысы Нәзір Төреқұловпен бірге қазақ ғылыми комиссиясының және көшпенді халықтарға білім тарату жөніндегі комиссияның төрағасы ретінде И.Тоқтыбаев та қатысады және осы съезде ол облыстық партия комитетінің құрамына ұсынылып, үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі әрі бюро мүшесі болып сайланады. Аталған қызметте жүріп И. Тоқтыбаев Оңтүстік Қазақстан облысының құрылып қалыптасуына мол еңбек сіңірді [4].

1920-1922 жылдары Исаағамыз «Ақжол» газетінің редакторы болып тағайындалады. Оған дейін бұл қызметті Түркістан Компартиясы Орталық Комитетінің хатшысы Сұлтанбек Қожанов атқарған еді. Оған ұлтшыл-алашордашы деген саяси айып тағылды. Содан бастап И.Тоқтыбаев Түркістан Кеңес Республикасы тұрғындарының арасында үлкен беделге ие бірден-бір көрнекті қайраткерге айналады. Басылым редакторы болумен қатар И. Тоқтыбаев теориялық журнал «Қызыл Қазақстан», саяси-қоғамдық басылымдар «Шолпан», «Сәуле», «Сананың» сарапшысы болды. 1922-1925 ж. «Шолпан» журналының, «Ақ жол» газетінің редакторы, Семейдегі «Қазақ тілі» газетінің редакторы қызметтерін атқарады. Бұл басылымдар Орта Азиядағы қазақ халықтарының саяси дамуында үлкен рөл атқарғаны белгілі. Ал, И. Тоқтыбаевтың аталған басылымдарға басшылық жасауы халқымыздың рухани-мәдени дамуына оң ықпалын тигізді. Қайраткердің 1923 жылы Ташкент қаласында басылып шыққан «Түркістан», 1927 жылы Қызылорда қаласында жарық көрген «Газет оқы, кітап оқы» сияқты

еңбектерінің маңызы болғандығын атап өткен ләзім. Әсіресе,

«Ақжол» газетінің редакторы бола жүріп, сонымен қатар, теориялық журнал «Қызыл Қазақстан», саяси-қоғамдық басылымдар «Шолпан», «Сәуле», «Сананың» сарапшысы болған. Сондай-ақ, ол бір жағынан өлкелік комитеттегі баспа секторының меңгерушісі де еді. Кейіпкеріміз сонымен қатар қазақ интеллигенциясының шығармашылығына ерекше көңіл бөліп отырған. Оны И.Тоқтыбаевтың халық ақын-жыраулары Тұрмағамбет Ізтілеуов пен Омар Шораяқовтың еңбектерін “Ақжолға” ұсынып, редакция қызметкерлерін қазақтың мәдени мұраларын жинап, қорғауға белсене қатыстыру үшін оларды 40 түйемен ел ішіне жіберген.

Әдебиеттер тізімі

1. Алаш зиялылары қызметінің зерттелуі /<https://syrboyi.kz/tarih/19377-alash-ziyalylary-yzmetn-zerttelu.html>
2. Тилеукулов Г.С. Жазықсыз жазаланған тұлғалар. Ташкент, 2000ж.-Б.101-103.
3. Назарбаев Н.Ә. «Тарих толқынында». Алматы: Атамұра. 1999. 298 б.
4. Сайлан Б.С. Қазақстан жастарының 1920-30 жылдардағы сауатсыздықты жою науқанына қатысуы//Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы № 1 (61), 2008.Резюме
5. Кайрат Кетебаев. "Кызылординские вести", 30 мая 2012года

Аннотация

В статье раскрывается насильственная природа советской власти ,воссоздается объемная картина героической борьбы народов Казахстана и Средней Азии за национально-государственное самоопределение в переломном периоде 1917 года , определившим магистральные направления общественного развития на не одно десятилетие.В этом ракурсе интересна для понимания деятельность общественно-политической личности Исы Токтыбаева, одного из общественно-политических деятелей,служивших народу в начале прошлого века, но до сих пор не получившего исторической оценки . С целью изучения его жизни и общественно-политической деятельности, его личности были изучены работы авторов С. Тлеукулов, Г. Тлеукулов, Р. Надиров, Б. Қойшыбаев, Е. Жалмагамбетова и других, Наряду с обзором работ исследователей, основанным на данных Областного государственного архива Туркестанской области.. В статье представлены новые сведения о жизни одного из лидеров Алаша Аблая Сергазиева. Представители туркестанской политической элиты высоко оценили выдающихся национальных интеллектуалов в интересах нации, таких как Турар Рыскулов, Н. Турекулов, С. Кожанов.Известно, что Санжар Асфендияров оказал большую поддержку и вместе с ними смог сформулировать концепцию модернизации в Республике Туркестан и осуществить конкретные политические действия. и, встреча с такими людьми, как Иса Токтыбаев Сегодня факт, что борьба за национальное освобождение против колониального гнета среди местного населения способствовало формированию его политических взглядов.

Abstract

The article reveals the violent nature of Soviet power, recreates a three-dimensional picture of the heroic struggle of the peoples of Kazakhstan and Central Asia for national-state self-determination in the turning point of 1917, which determined the main directions of social development for more than one decade. From this perspective, it is interesting to understand the activities of the public and political personality of Isa Toktybaev, one of the public and political figures who served the people at the beginning of the last century, but has not yet received a historical assessment. In order to study his life and social and political activities, his personality, the works of the authors S. Tleukulov, G. Tleukulov, R. Nadirov, B. Koyshybaev, E. Zhalmagambetov and others were studied. archive of the Turkestan region .. The article presents new information about the life of one of the leaders of Alash Ablai Sergaziev. Representatives of the Turkestan political elite highly appreciated outstanding national intellectuals in the interests of the nation, such as Turar Ryskulov, N. Turegulov, S. Kozhanov. It is known that Sanzhar Asfendiyarov provided great support and together with them was able to formulate a concept of modernization in the Republic of Turkestan and carry out concrete political actions. and, meeting with people like Isa Toktybaev. Today it is a fact that the struggle for national liberation against colonial oppression among the local population contributed to the formation of his political views.

The article discusses the life and work of the representative of the Kazakh intelligentsia of the twentieth century, Isa Toktybaev, who stood at the origins of the creation of the Komsomol youth organization in Kazakhstan, and also took an active part in the educational activities of Turkestan.

УДК 37.013:811.161.1

А.К. Мырзабекова

к.ф.н., ст. преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ЗНАЧЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РУССКОГО ЯЗЫКА В РАЗВИТИИ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ И МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ «БВ07310 – АРХИТЕКТУРА»

Аннотация

В статье рассматривается роль профессионально-ориентированного обучения в развитии диалогической и монологической речи на русском языке. Представлены основные виды работы с профессионально-ориентированным текстом, описаны виды упражнений и приемы работы с текстом, а также преимущества применения специализированных текстов на занятиях по профессиональному русскому языку в техническом вузе. Использование текстов на занятиях способствует тренировке навыков устной и письменной речи, пополнению словарного запаса студентов. Чтение и понимание профессионально-ориентированных текстов на русском языке развивает познавательную и коммуникативную деятельность обучающихся.

Ключевые слова: формирование иноязычной личности, профессиональная подготовка, профессионально-ориентированный текст, обучение, диалогическая речь, монологическая речь, профессиональный русский язык, упражнение, развитие, общение.

Введение

Профессионально-ориентированное обучение в настоящее время занимает одно из лидирующих мест образования в высшей школе, поскольку возрастает роль общения на русском языке в профессиональной сфере. Подготовка специалистов в технических вузах затруднительна без знания русского языка. Профессионально-ориентированное обучение русскому языку направлено на повышение мотивации студентов в изучении не только русского языка, но и самой профессии.

Профессионально-ориентированное обучение русскому языку является важным направлением в становлении бакалавров нефилологических вузов. Возникла проблема новой точки зрения на процесс образования и подготовки профессиональных кадров. Профессионал, говорящий на русском языке, имеет больше преимуществ на современном казахстанском рынке труда. В настоящее время назрела проблема овладения не только специальными знаниями, умениями и навыками, но и навыками общения на профессиональном русском языке.

Теоретический анализ. В статье затрагивается вопрос обучения студентов образовательной программы «БВ07310 – Архитектура» профессиональному русскому языку, а именно монологической и диалогической речи. Монологическая и диалогическая речь обучающихся может быть подготовленной и неподготовленной. Если у студента есть достаточно времени для обдумывания содержания и формы речи, то это подготовленная речь. Он может говорить на тему следуя плану, составленному дома самостоятельно или в аудитории под руководством преподавателя. В таком случае речь обучающегося будет более или менее правильной. Когда студент говорит без предварительной подготовки, его речь, скорее всего, будет недостаточно свободной. Подготовленной и неподготовленной речи следует уделять достаточно внимания с самого начала обучения профессиональному русскому языку. На начальном этапе будет преобладать подготовленная речь, а на последующих – неподготовленная. Цель обучения русскому языку заключается в развитии

неподготовленной речи обучающихся.

В научных трудах многих исследователей затронута тема профессионального обучения. Так, описана проблема обучения профессионально-ориентированному чтению студентов технических профессий [1, с. 132]. Чтение – это процесс декодировки символов, который направлен на понимание текста [2, с. 200]. Чтение – одно из средств освоения профессионального русского языка, общения, обмена информацией, следовательно, и развития монологической и диалогической речи.

Вербальная коммуникация может быть представлена монологом и диалогом [3, с. 117]. Источником информации в данном случае выступает говорящий. Диалог – форма речи, при которой происходит обмен высказываниями (сообщениями, репликами). Языковые особенности диалога – это наличие повторов, неполнота реплик, вопросительные и побудительные предложения. Диалог – это обмен информацией или мнением с целью урегулирования межличностных отношений. Диалогическая речь оказывает положительное эмоциональное воздействие на коммуникантов [4, с. 39].

Монолог – это речь одного коммуниканта. К данному виду речи относят сообщения, отчеты, лекции. Монолог – развернутый и организованный вид речи, т.к. говорящий должен структурно продумать сообщение, а не использовать отдельные высказывания.

Целью преподавания профессионального русского языка в неязыковых вузах является формирование иноязычной коммуникативной личности. В этой связи изучение русского языка требует профессиональной специфики, нацелено на овладение будущей профессией. Преподаватель ставит перед студентами цель не только овладеть навыками говорения на русском языке, но и приобрести знания в выбранной профессии.

Перед преподавателем профессионального русского языка в техническом вузе встает ряд проблем:

- разный уровень владения студентами русским языком;
- определенное количество часов, отводимых на освоение дисциплины «Профессиональный русский язык»;
- отсутствие мотивации и потребности у студентов неязыковых направлений подготовки в изучении профессионального русского языка.

Все эти факторы влияют на достижение высокого уровня овладения студентами профессиональным русским языком. Также надо обратить внимание на то, что чтение профессионально-ориентированной литературы и текстов имеет определенные сложности. К ним следует отнести широкий спектр лексического материала, более сложное содержание, наличие терминологии, наличие в текстах более сложных грамматических конструкций.

Решение этих трудностей возможно при более эффективном использовании текстов профессионально-ориентированной направленности, развитии навыков чтения, правильно организованной самостоятельной работы студентов. Предложенный студентам материал должен носить лично значимый характер, т.е. представлять для них интерес, а также соответствовать уровню владения русским языком, иметь профессиональную направленность, повышать мотивацию студентов и развивать их творческие способности.

В данном случае преподаватель неязыкового вуза сталкивается с проблемой. Он должен владеть не только знаниями по русскому языку, педагогике, методике преподавания, но и знаниями в специальной профессиональной области. Преподаватель должен изучить специальную лексику и терминологию данной профессиональной области.

Для решения поставленной задачи предлагается несколько путей:

- использование материалов, которые помогают познакомить студентов с выбранной профессией;
- введение на занятиях по профессиональному русскому языку ситуаций и упражнений, в решении которых студенты применяют знания, полученные на специальных дисциплинах;
- проведение занятий с преподавателями-предметниками (консультирование) [5, с. 12].

Профессиональный русский язык – это неотделимая часть базовой профессиональной

подготовки студентов. Профессионально-ориентированное обучение формирует коммуникативные умения у обучающихся, что позволит им осуществлять общение на профессиональные темы на русском языке.

Преподаватель на занятиях по профессиональному русскому языку создает условия для профессиональной деятельности. Студентам неязыковых вузов предлагаются следующие виды учебной деятельности: чтение специальной литературы, составление официально-деловых писем, научно-исследовательская деятельность (составление докладов, публикация научных статей на русском языке).

Многие исследователи говорят о важной роли чтения профессионально-ориентированных текстов при обучении профессиональному русскому языку. Текст – это речевой продукт носителей языка. Текст фиксирует письменную и устную речь. Нужно уделять внимание работе с текстом при обучении фонетике, лексике и грамматике, а также при обучении чтению, говорению, письму и аудированию.

Чтение профессионально-ориентированных текстов предполагает понимание и извлечение информации. Главная цель, которая стоит перед преподавателем, – сформировать у студентов умение работать с аутентичной литературой и профессионально-ориентированными текстами на русском языке.

Экспериментальная часть. Для формирования у студентов навыков диалогической и монологической речи на профессиональном русском языке посредством профессионально-ориентированного обучения преподаватель может предложить им следующие упражнения: чтение и перевод оригинальных текстов из газет, журналов и книг по специальности; для студентов с более высоким уровнем владения русским языком подготовка докладов по теме «Русский деловой этикет»; подготовка визуальных презентаций по профессиональным темам; участие в студенческих научно-практических конференциях.

Обучение чтению и переводу текстов с русского на родной язык занимает одно из первых мест. Перевод текстов связан с необходимостью более точно передать смысл текста с одного языка на другой. Более точная передача информации способствует правильному выполнению упражнений.

Перед работой с текстом преподавателем вводится новая лексика. В данном случае будет уместна работа со словарем, это важный этап в процессе понимания текста. Поиск перевода новых слов тренирует память студентов и нацелен на запоминание лексики. Работа с текстом может быть задана как самостоятельное обучение и в аудитории, и дома. Преподаватель подбирает тексты с профессионально-ориентированной направленностью. Например, такой текст: «Архитектура – весьма сложное и многостороннее явление. Прежде всего это материальная среда в виде разного рода зданий, сооружений и их комплексов, предназначенных для удовлетворения практических потребностей человека. Вместе с тем архитектура является особым искусством, которое способно выражать общественные идеи и доставлять людям эстетическое наслаждение. Архитектура – это область деятельности, имеющая задачей создание искусственной пространственной среды, в которой протекают все жизненные процессы общества и отдельных людей – труд, быт, культура, общение, отдых и пр. Как сфера материального производства архитектура опирается на строительную технику, как материальная среда отражает социальные условия жизни общества, как искусство оказывает глубокое эмоциональное воздействие на людей. Содержание архитектурных произведений многогранно. Оно имеет социально-функциональную, эмоциональную и художественную стороны, выраженные в материально-пространственных формах. Архитектурное проектирование зданий, сооружений и их комплексов осуществляется в соответствии с функциональными требованиями, физическими законами и законами красоты. Являясь одновременно продуктом художественного и технического творчества, архитектура требует взаимосвязанного решения художественных и инженерных проблем. Средствами архитектуры как искусства являются пространство и архитектурно-конструктивные формы

оболочивнутренних пространств, защищающей их от воздействий внешней среды. Произведениями архитектуры являются здания различного назначения, отдельные фрагменты городской застройки и пространственная организация городов в целом, инженерные сооружения (мосты, радио- и телевизионные башни, трубы и т.п.), а также сооружения, предназначенные для художественного обогащения и благоустройства внешнего пространства (монументы, набережные, террасы). Архитектура формирует материальную среду жизнедеятельности людей в соответствии с материально-техническими и экономическими возможностями общества и его потребностями. На основе использования результатов ряда научных дисциплин (демографии, социологии, антропологии, эргономики, климатологии, строительной физики и строительной механики и др.), их системного анализа и обобщения формируются основы научной методики проектирования зданий и сооружений.

Создание полноценных архитектурных произведений достигается при творческом содружестве архитекторов, инженеров-строителей, инженеров-технологов» [6, с. 4].

К тексту следует подобрать дополнительные упражнения. Во-первых, это могут быть вопросы. Их может задавать как преподаватель, так и студенты, которые разделены на группы или пары. Это дает возможность обучающимся вступать в диалог. Таким видом учебной деятельности преподаватель развивает диалогическую и монологическую речь студентов, причем как письменную, так и устную. Чтобы ответить на вопросы, студенты могут еще несколько раз просматривать текст. При ответах на вопросы у студентов накапливается лексический запас по заданной теме. Этот вид работы способствует преодолению языкового барьера между студентами.

Во-вторых, следующим видом работы с текстом может быть дополнение предложений. Преподаватель читает начало или конец предложения, а студенты должны как можно быстрее отыскать это предложение в тексте и прочитать его полностью. Это упражнение тренирует навыки чтения на русском языке и навыки устной монологической речи студентов. Между студентами возникает дух соперничества и каждый из них просматривает текст и читает предложения на русском языке. Как при ответах на вопросы, так и при дополнениях предложений у студентов тренируется визуальная память. Это становится положительным фактором в запоминании русских слов.

Разделив студентов на пары, преподаватель предлагает им задание в виде составления вопросов и нахождения ответов к ним. Студенты в данном упражнении обмениваются мнениями по правильности составления вопросов. Таким образом, у обучающихся тренируются грамматические навыки, повторение правил по составлению вопросов на русском языке. В этом виде учебной деятельности у студентов тренируются навыки диалогической речи.

Для пополнения словарного запаса преподаватель предлагает студентам такое задание, как поиск эквивалентов с русского на казахский язык и наоборот. Эквивалентами могут выступать слова, словосочетания и предложения. Эквиваленты могут быть относительными и абсолютными. Абсолютными эквивалентами называют слова с нейтральной стилистической окраской, указывающие на какой-либо предмет и имеющие одно лексическое значение. К относительным эквивалентам относят слова, имеющие два и более лексических значения. После поиска эквивалентов можно предложить студентам составить предложения с этими словами.

Следующее задание, которое преподаватель может предложить обучающимся, – это сопоставление эквивалентов на русском и родном языках. В этом случае у студентов тренируются навыки монологической речи и произношения лексем.

Преподаватель предлагает обучающимся упражнение на составление диалога. Группу делят на пары. Студентам предлагается разыграть диалоги. Возникают неформальные интервью, когда один студент выступает интервьюером – задает вопросы, а второй отвечает по профессиональной теме. У обучающихся формируется багаж лексики по их профессиональным темам и происходит тренировка в произношении слов на русском языке,

а также в построении диалогической речи.

Данные упражнения являются наглядным примером тренировки монологической речи. Студенты произносят слова, словосочетания, предложения. При ответах на вопросы и работе в парах у студентов тренируются навыки устной диалогической речи.

Овладение профессиональной лексикой поможет обучающимся в общении на русском языке не только на бытовые, но и на профессиональные темы.

Выводы. Профессионально-ориентированное обучение русскому языку направлено на формирование навыков чтения, письма, говорения, аудирования в профессиональной сфере. Эти виды учебной деятельности связаны между собой, письмо невозможно без аудирования, а аудирование без говорения. Под говорением подразумевается монологическая и диалогическая речь. Профессионально-ориентированное обучение в техническом вузе является важным звеном в овладении русским языком. Использование специальных текстов на занятиях развивает устную и письменную речь студентов на профессиональном русском языке, пополняет их словарный запас. Таким образом, работа с профессионально-ориентированными текстами направлена на развитие монологической и диалогической речи обучающихся.

Список литературы

1. Царевская И.В., Журавлева Н.С. Профессионально-ориентированное чтение как средство подготовки специалистов в неязыковом вузе // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. – 2014. – № 4 (60). – С. 131-135.
2. Царевская И.В., Журавлева Н.С. Коммуникативные задачи обучения иностранному языку в неязыковом вузе // Вестник Московского государственного университета культуры и искусств. – 2014. – № 6 (62). – С. 198-201.
3. Щербакова И.В. Понятие и сущность вербальной коммуникации // Труды Международной научно-практической конференции «Инструменты современной научной деятельности». – 2016. – С. 116-119.
4. Володина М.С., Ковальчук Н.В. Проблема представления голоса в тексте блога: фреймы, средства выражения, интерсубъективность // Балтийский гуманитарный журнал. – 2019. – Т. 8. – № 1 (26). – С. 39-42.
6. Матухин Д.Л. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку студентов лингвистических специальностей // Язык и культура. – 2011. – № 2. – С. 11-14.
7. Архипова Л.В. Русский язык: Сборник текстов и упражнений по спецлексике для студентов-иностранцев инженерно-строительного профиля: Учебно-метод. пособие. – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002. – 48 с.

Түйін

Мақалада орыс тілінде диалогтық және монологтық сөйлеуді дамытудағы кәсіби бағдарланған оқытудың ролі қарастырылады. Кәсіби-бағытталған мәтінмен жұмыстың негізгі түрлері көрсетілген, мәтінмен жұмыс істеуге арналған жаттығулар мен әдістемелердің түрлері сипатталған, сонымен қатар техникалық университеттегі кәсіби орыс тілі сабақтарында кәсіби-бағытталған мәтіндерді пайдаланудың артықшылықтары көрсетілген. Мәтіндерді сабақта пайдалану оқушылардың ауызша және жазбаша сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға, сөздік қорын толықтыруға ықпал етеді. Орыс тілінде кәсіби бағытталған мәтіндерді оқу және түсіну студенттердің танымдық және коммуникативті әрекетін дамытады.

Abstract

The article examines the role of professionally oriented teaching in the development of dialogical and monologue speech in Russian. The main types of work with professionally oriented text are presented, the types of exercises and techniques for working with text are described, as well as the advantages of using professionally oriented texts in professional Russian language classes at a technical university. The use of texts in the classroom contributes to the training of skills in oral and written speech, replenishment of the vocabulary of students. Reading and understanding professionally oriented texts in Russian develops the cognitive and communicative activities of students.

ӘОЖ: 81'38 (574)

Ж.Оразова

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінің магистранты, Шымкент, Қазақстан

Ә.КЕКІЛБАЕВ ПУБЛИЦИСТИКАСЫНЫҢ ЖАНРЛЫҚ ТҮРҒЫДА ТОПТАСТЫРЫЛУЫ

Аңдатпа

Көрнекті жазушы, мемлекет және қоғам қайраткері, публицист Ә.Кекілбаев көркем әдебиетпен бірге туып, қалыптасып, өсіп өркендеп келе жатқан әдеби шығармашылықтың бір тармағы болып келетін публицистикада ерен еңбек етті. Қаламгерлердің қай-қайсысының да шығармалары көркемдік деңгейі жоғары, рухани жағынан бай, заман талабына сай келген туындылар. Өйткені ол егеменді еліміздің барлық саяси өмірі мен қоғамдық шаралар, қоғамның тыныс-тіршілігінен хабардар болды және оны халыққа көркем сөз арқылы жеткізе білді.

Оның публицистикасында тәуелсіздік тақырыбы, тәуелсіздік құндылықтар жай сезімнің емес, терең ойдың, данышпандықтың, ақыл-парасаттың аясында берілді. Қоғамдағы қайшылықты көрсетіп, тәуелсіздікке қол жеткізу, қоғамның саяси-мәдени салаларына елеулі өзгерістердің енуі, мемлекетіміздің іргелі ел болып қалыптасуы жазушы-публицист шығармаларының арқауы болды.

Кілттік сөздер: қазақ журналистикасы, публицистика, публицист, сыншыл, көсемсөзгер.

Әбіш Кекілбаев – қазақ журналистикасының өрісін кеңейтуге зор үлес қосқан көсемсөзгер. Оған дәлел публицистикалық мақалалары. Мәселен, «Азат елге ағайын көп» тақырыбындағы Герман-Париж очеркі – саяси салмақтылық жүгін атқарған ресми очерк. Еларалық – дипломатиялық мінез, алғашқы батыс барлауының байсалды қадамын аңғартады. *«Біздің ең басты игілігіміз – тәуелсіздігіміз. Тәуелді болсақ, бізбен Бонн мен Париж бұлай сөйлесер ме еді?! ...Өзгелермен ықпалдас болу үшін тек тәуелсіздік керек. Азат елге ағайын көп»* [1, 372 б.], – деген шегедей шешім қабылдап, ел қадамының нұрлы сәулесіне қуанышты үн қосады.

Жалпы Әбіш Кекілбаевтың сапарнама очерктерінде тартыс-қақтығыс, айтыс-шабыс, қайнаған еңбек, қалшылдаған егін комбайны жоқ. Себебі тұлғалық тұғырдан жоғары бағаланған бұл очерктердің типтік образы ұлттық, еларалық, саяси-мәдени ауқымды қамтығандықтан, *«Әлеуметтік, экономикалық астары терең, өзекті факті ғана очеркке негіз бола алады»* [2, 56-б.], – деген Төлеубай Ыдырысовтың пікіріне сүйене келе, салыстыру, теңестіру элементтерін көркем көсемсөз (көркем публицистика) деген байламына тоқталамыз. Егер де «Очерк – әрі көркем, әрі публицистикалық жанр», – деген Т.Қожакеевкесүйенсек, Әбіш Кекілбаевтың алдыңғы бөлімдерде аталған очерктерінің нысанасы адам емес, қоғам, әлеумет, сондықтан да оның көркемдік салғастыру мүмкіндігі жоғары. Алайда, Әбіш Кекілбаев көсемсөзінің күрделі қойнауында портреттік очерктер топтамасы да ұланғайыр жазу еңбегінің шеберханасын молайтқан.

Сан қырлы Әбіш Кекілбаев – портреттік-тұлғалық очерктерінде қаншама асыл азаматтардың абзал қасиеттерін, өмірі қызметтік жолын, қаламгерлік өнерімен, сөзгерлік шеберлігімен танымдық талантарын аша түседі. Мәселен, бұны былайша жүйелеуге болар еді: *Танымал тарихи тұлғалар; Кино, сахна, өнер қайраткерлері; Қаламгер, суреткер жазушылар, зерттеуші, ғалым ұстаздар.*

Бұлар – әр жылдар, әр ғасыр, әр кезең, әр дәуір, түрлі қоғам өкілдері болғанымен, адамгершілік пен арман-тілектері бір арнаға тоғысқан жандар. Елдік пен ерлік қасиеттерінің өзіндік тарихи орны бар. Танымал тарихи тұлғалар, тарландар мен қоғам қайраткерлері. Олар туралы ғалым сөзгер тарихи естелікпен лайықты бағасын беріп, танымына сәйкес ғылыми пікірін білдірген. Мәселен, Олжас Сүлейменов туралы айтқанда, *«Ол – ақын. Олжас – сыршыл. Ол өз творчествосында бұра сөйлеудің орнына тура сөйлеп, бүгін сөйлеудің орнына біліп сөйлеп келеді»* [3], деен; Композитор Ахмет Жұбанов туралы айтқанда, *«Ахмет*

Жұбанов – қазақтың тұңғыш профессионал музыканты, тұңғыш профессионал музыка педагогы, тұңғыш профессионал музыка зерттеушісі, тұңғыш профессионал дирижері, тұңғыш профессионал композиторы, тұңғыш өнер ғылымының докторы, тұңғыш профессоры» [4, 25-б.] деген. Осындай ғұлама даналардың даралық келбетін көсемсөзбен кестелеп, дәуір талантының кескінін жасайды. Шындық дүниесінде шыр айналған өнер жампоздарының жағымды образын кейінгі ұрпақ санасына құйып, өскелең үлгінің пирамидасын жасайды. Оның ұлт тарихындағы, ел өміріндегі мұраларын, ертеңгі күнге әкелер тәлімдік, тәрбиелік маңызы қымбат көркем руханилығын насихаттайды. Мәселен, «Дүниеге қазақтың тұңғыш оркестрі келді», «қазақтың музыка мәдениетіне сан ұрпақ музыканттар, ...зерттеуші ғалымдар тәрбиелеп қосты» [4, 27-б.], – деп оның ұстаздық ұлағатын, елге сіңірген ерен еңбегін заман тұрғысынан бағалайды.

Ақын Қасым Аманжолов туралы айтқанда, «Қасым ұзақ өмір сүрмесе де, өзегін жарып өлеңдеріне ұзақ өмір сыйлады» [4, 34-б.], деген; Өмірбек Жолдасбеков – «Қазақ рухының нағыз Геркулесі еді. ...Оның шәкірттері қазақ даласының қиыр-қиырында, әр ауыл, әр шаңырағында жаңа ғасыр мен жаңа мыңжылдықтағы ұлттық болмысымыздың іргетасын қаласып жатыр» [4, 52 б.], деген; Лев Толстой – «Ұлы суреткер өз эпопеясында тек бір ғана мемлекеттің тарихында маңызды орын алатын, тек бір ғана дәуірдің күрделі әлеуметтік шындығын қамтитын оқиғаның жай-жапсарын суреттеп қоймай, күллі адамзат қоғамының басындағы бақ пен маңдайындағы сорды ашып берді» [5], деген; Сондай-ақ «*Fabum Mүсірепов мектебі* – халық парасаты мен тарихи күрестерге толы өз дәуірінің өзекті, идеялық, саяси, рухани ізденістері» [6]. «Мүсірепов суреткерлігін сүйекті етіп тұрған да: ол көтеретін проблемалардың әлеуметтік салмағы, ол суреттейтін кейіпкерлердің азаматтық кемелділігі, ол ұсынар ойдың тарихи пайымдылығы» [6]. «*Мүсірепов өмірі* – өнегелі өмір. Өнегелі болатыны күрескер өмір. *Мүсірепов өнері* – өміршең өнер. Өміршең болатыны – шыншыл өнер» [6]. Осындай сыршыл да, сыншыл, талантты да, талғамды өнер иелерінің жұртшылық алдындағы азаматтық парызына адалдықтарын, замана шежіресіндегі айбарлы мінез құлықтарын, қоғамдық құбылыстармен салғастыра отырып, ел үшін туған ұлт қамын жеген ардалар екенін айшықтап береді. Бұл Әбіш Кекілбайұлының сөзгерлік суреткерлігін, әлеуметтанушылығын аша түседі.

Публицист Әбіш Кекілбаев Сұлтанмахмұт Торайғыров туралы айтқанда, «Жемісті жолға бастай алар көсем пікірлігі жағынан, ұлттық ойлау жүйемізді басқалармен тайталаса алар рухани естиярлыққа көтеріп берген ұстаздығы жағынан Сұлтанмахмұт Абайға ерекше жақын тұр, ерекше етене тұр. Ендеше қазақ рухының кеңістігінде Абай екеуінің орны бір төбе [4, 213-б.], деген; Құрманғазы «ұлтымыздың арғы-бергі сазгерлік өнеріндегі... етене үлгі, орталық тұлға, тиянақ тірек, бірден-бір нысана нышан Құрманғазы десек, ақиқаттан алшақ, әділеттен жаңсақ кетпейміз деп білеміз» [4, 224-б.]. Демек, Абай – «сөз құдіретіміз», Құрманғазы – «күй құдіретіміз». Демек, бұл түйіндер қоғамдық емес, өмірдің өз шындығы. Қилы заман қиянатын бастан өткерген, қиыр кезіп, қиялап өмір сүрген рухы мықты, өнері өр жандардың тағдырмен тайталасып, сүрінсе де жығылмай, жалған дүниенің ащы кермегін татып, еліне, халқына, тәтті күй, әсем ән, мәдени мәйек, әдеби тірек сыйлаған азат, тәуелсіз санагерлердің еңбектері қазіргі таңның қадірлі қазынасына айналды. Әбіш Кекілбайұлы осы идеяны көтере отырып, оны өз тарапынан да өзгелерге дәріптей алды.

Көсемсөзгер Әбіш Кекілбаев Мұхтар Әуезов туралы айтқанда, «Дүниеге қазақ перзенті болып туып, адамзат перзенті болып аттанған М.Әуезов тағдыры – талай ақиқатқа қапысыз көз жеткізетін тағылым мектебі. Заманмен бірге тебіреніп, мәңгілікпен үндесе білудің айқын көрінісі» [7], деген; Нұрғиса Тілендиев – «Нұрғисаның қолына домбыра тисе, теңіз төрінде дауыл көтерілгендей, алай мен дүлейдің аласапыранына түсіп, дирижер Нұрғисаның қолына оркестр тисе, Алатау жапырылып, Атлант сапырылып кеткендей, аламан-асырдың астында қалдырып, композитор Нұрғиса билік алса, аспан ашылып, шуақ шашылып, дүние жарқырап жүре беретін...» [4, 37- б.], деген; Ахмет Байтұрсынұлы – өз арманы жолында арыстанның

аузына, зымыстанның түбіне бара жүріп, халқына қалтқысыз еңбек сіңіре білді. Елдің арасына алалық кіргізетін айтыс-тартыстан аулақ тұрып, тек қана ұлттық мүддеге қызмет етті» [8], деген; Демек, Әбіш Кекілбаев тұлғалар төңірегінде толғаныс тудырса, заман жайында шежіре шерткені. Ұлт мақтаныштарын ұлықтау арқылы қазақ халқының сайын даласындағы өмір көшін, ілгерілеу дәуірін, психологиялық ерекше тағдырлар жиынтығын атап көрсеткен. Заманның тума талант иелері мен халықтың жанашыр азаматтарының шоқтығы биік мұнарасын көсемсөзбен тұрғызып берген. Олардың өмір жолы, өнер өрісі, өрелі мінезі елімен сабақтас, халқымен өзектес деген рухани белестегі мағыналы ой тереңдігіне тоқталған. Қоғам, өнер қайраткерлерінің атына сөз құдыретімен өшпес пікір, қағидалы қанатты жылы лебіз қалдырып, «Әбіш олар туралы былай деген» сияқты ғылыми тұжырым, бағалы ой қалдырып отырған.

Әбіш Кекілбаевтың барлық жанрдағы роман, поэзия, повесть, сапарнама туындылары түрге бай. Барлық еңбектеріне ортақ бір мәселе – әлеуметтік-психологиялық ыңғайда өріс алады да философиялық толғаумен шығарма фонын арттыра түседі. Әлеуметтік, көпшілік тұрғысындағы ой тұжырымын кейде астарлап, кейде ашық түсте айқын беріп отырады.

Әбіш Кекілбаевтың сұхбат беру, сұхбаттасу өнері – нағыз көсемсөздіктің кең өзектілігін аша түседі. Кез келген тақырыпты жан-жақты қамтып, арысы қалыптасу тарихы, бергісі қаншалықты мазмұнды, бүгіндері несімен әсерлі екендігі тұрғысындағы ойтұжырымдарының жемісін «екі тізгін, бір шылбырмен» тең ұстап тебірене шертіп, шідері ағытылған тұлпардай, томағасы сыпырылған қырандай қалықтап ала жөнеледі. Сұхбаттасушысы Әбіш Кекілбаев рухымен бірге шалқып, мұнарланған мұхит айдынында бірге жүзіп отырады. *Сөйлеуші шешен болса, тыңдаушы да арқаланып, шабытына қайрат, ойына тамызық тауып, үзеңгі жолдас, сыпайы сырласқа айналары сөзсіз.*

Оған дәлел, біріншіден, саяси көзқарасы, экономикалық ой тиянағы қалыптасқан әрі жалпы әлеуметтік ахуалды кәсіби деңгейде бақылап, жіті назарында ұстайтындығы. Мәдени, тарихи дүниелерге де ыждаһаттылықпен ықылас қойып, ынта-жігерін арттырып отыратындығы. Құбылыстың шығу, даму, өркендеу тенденцияларына нақты тоқталып, айғақты, деректі мысалдармен дәлелді айтатындығы. Екіншіден, сұхбаттасуды тек әңгімелесу, сөйлесу деп қабылдамайды, өнер ретінде танитындығы. Себебі ой жүйесінің дамылсыз толқуы, санадағы ақпараттық жүйіткудің толассыз ағымдауы, сөз салмағының әсерлігі, сөйлем құрылымының лексикалық жаңа сапалық мағыналылығы жалпыкөпшілікке тән элемент ретінде түсінікті, әрі нанымды белгілер болып танылады. Әр сұхбатының көсемсөзділік қуаты, көтерген мәселенің мәнісіне оқырманын жетелеп отырады.

Публицист Әбіш Кекілбаев: *«Тәуелсіздікті нығайтудың ең басты кепілі – ішкі ынтымақты нығайту. Ол жоқ жерде тәуелсіздік жай сөз болып қалады. Оны ашыққан да сатуы ықтимал, масыққан да сатуы ықтимал. Оған жол бермеудің жалғыз жолы – экономикалық қатынастарды да, саяси қатынастарды да мейлінше демократияландыра түсу»*[9, 257-б.], – деп жазады. Осындай пікірлері халықты жігерлендіріп, намысын оята түсері хақ. Әрі идеологиялық маңызы бар сөзгерлігі үнемі көпшілік көңіліне қонымды және нанымды.

Зерттеуші ғалым С.Медеубекұлының: «Көсемсөз деп қоғамдағы күрделі мәселелерді мемлекеттік, ұлттық, бұқаралық мүдде тұрғысынан қозғау әрі оларды шешу жолдарын түсіндіру және сол іске жұмылдыру үшін әлеуметке баспасөз арқылы жарияланған ықпалды сөзді айтамыз» [10, 57-б.], - деуі құптарлық. Осы реттен келгенде Әбіш Кекілбаев жалпы әлеуметті экономикалық дербес өндірістілікке; тарихи-мәдени ыждаһаттылыққа; ұлттық-саяси ұстамдылыққа; дәстүрлі әдет-ғұрыптылықтың сақталуына үндейді. Демек, публицист Әбіш Кекілбаев тәуелсіздік санасын қалыптастырудағы еңбегі зор сөзгер. Оған да дәлеліміз – біріншіден: Әбіш Кекілбаев көсемсөзінің тақырыбы тастай, мазмұны таңдай қақтырып, қорытындысы тәуелсіздік насихатымен түйінделеді; екіншіден, тақырып, мазмұн мен қорытындының сабақтасуы бір-бірінің жемісін үзбей туған-туыс, көрші-қоландай жіптесіп, жұптасып, бір-бірін толықтырып, ажарлы сөйлем, аталы тоқтам, ұтырлы ұстаным айтылады.

Мәселен, «Өз басым, бүгін таңдағы ең басты мәселе – тәуелсіздікті нығайту деп білемін. Өйткені мемлекетіміздің егемендігі мен тәуелсіздігі қазіргідей дүрбелең кезде тек қана бір ғана халықтық емес, Қазақстанды мекендейтін барша азаматтардың өмірлік мүддесін қамтамасыз етудің кепілі болып табылады. Қазақстанда тәуелсіздіктің жағдайы орнықпай тұрып, демократия да, нарық та ойдағыдай өрістеп кете алмайды», – дейді Әбіш Кекілбаев. *«Парықты пайым, парасатты пікір керек»* еңбегінде (9 т., 192-б.).

Академик Ғарифолла Есімге сүйене айтсақ: «Тұлға деген – Жаратушысы берген қасиеттерін ізгілік істерге пайдаланып, өзін парасат жолына бағыттаған адам» (Алматы: Ел-шежіре, 2006. – 101-б.). Ал Бауыржан Момышұлына жүгінсек, «Батырлық – тәуекел мен ақылдың есебінен шығуға тиіс. Тәуекел кейде ақылды да ақтап алады. Ал, ақылсыз тәуекел ешкімді де ақтай алмайды» деген (Ұлағатты сөздер. – Алматы: «Ана тілі» баспасы, 2008. – 106-б.). Біздіңше, Әбіш Кекілбаев осындай тұлға. Ол өзінің еңбектері арқылы әлеуметтік қатынас пен қоғамдық мәдени қауышудың мәнін ашқан. Саяси сахнадан экономикалық талдау жасап, адамзат өмірінің маңыздылығына, табиғатына шынайы түсініктеме берген. Шағын эпизоттар келтіре отырып, тұлғалар еңбегінің құндылығына өркенділікпен баға берген. Тәуелсіз елдің тарихи құжатнамаларын жасауға атсалысуды өз парызы, азаматтық борышы санаған. Тәуелсіздік жолында тас бекініп, кешегі ардақтылардың ар-намысына білте боп шырақтанатынына өзін де, өзгені де кәміл сендірген типтік тұлғаға айналған. Мәселен, «Біз бүгін жарықтық Бәйдібек атамыз бен Домалақ енемізге құрмет көрсету арқылы халқымыз дәріптеген асыл мұраттар мен биік мақсаттарға адалдығымызды айғақтаймыз. Біз үшін тәуелсіздіктен асқан мұрат, бірліктен асқан мақсат жоғын тағы да айдай әлемнің алдында жария етеміз», – деп жазады өзінің еңбегінде Әбіш Кекілбаев [11 т. 275 б.]. Қысқасы, кесек сөйлеп, келісті рай білдіреді. Осы жолға жамағатты да жұмылдырып, бабалар дәстүріне берік, мұрасына серік, алғысына адал, абыройына қорған боларлық пейілін танытады. Демек, Әбіш Кекілбаевқа саяси көсемгерлікке де салқын келу, салиқалы жазу, елеп-екшеп айту тән. Задында рухы мықтылар ғана мығым сөйлеп, машықты жаза білген. Әбіш Кекілбаевтың көсемсөзгерлік еңбектерінің жанрлық сипаты бай және қоғамдық ой-сананы терең қозғауымен ерекшеленеді. Сөзгер баспасөз жанрларының барлығына дерлік қалам сілтеген. Десек те, Әбіш Кекілбаев көркем очерктері мен жолсапар жазбаларының орны айрықша. Олай болса, тұлғалық портреттерді жасаудағы Әбіш Кекілбаевтың журналистік шеберлігі кімге болса да өнеге, отандық публицистердің ең үздік туындыларының қатарын толықтырады. Жалпы, Әбіш Кекілбаев адамтанудың шебері, кейіпкердің ішкі толғаныстары мен тебіреністерін тап басып, оны жас ұрпаққа үлгі етудің білгірі. Бұған қоса айтарымыз, Әбіш Кекілбаев сатира жанрларын да қамтып, ұлттық психологияны терең білетіндігін көрсете, жанрдың өзіндік ерекшеліктерін тап баса білген айрықша публицист тұлға.

Әдебиеттер тізімі

1. Алдамжаров Б. Өнердің таптырмас сиқыр шөбі // Лениншіл жас, 1979, 18 август.
2. Нәлібаев Б. Әбіш Кекілбаев публицистикасындағы жолсапар очерктерінің поэтикасы // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы, 2006, №3, 137-139-б.б.
3. Шындалиева М. Ә.Кекілбай публицистикасындағы лирика-философиялық сарын. –Кітапта: Уақыт және суреткерлік шеберлік: жанрлар поэтикасы. Астана, 2008, 259-264-б.б.
4. Әбішева Ш. Жазушы шеберлігі // Еуразия гуманитарлық институтының хабаршысы, 2014, №3/4, 267-270-б.б.
5. Назарбаев Н.Ә. Жол бастау қиын болмайды, жаныңды ұғар жолдасың болса // Егемен Қазақстан, 2009, 8 желтоқсан.
6. Сейдімбек А. Біртуар // Айқын, 2009, 5 желтоқсан.
8. Амангелдиева Г.С. Әбіш Кекілбаевтың танымдық публицистикасы // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы, 2012, №1, 136-140-б.б.
9. Ерғөбек Қ. Телегей теңіз // Ақтөбе 2016. -8 желтоқсан (№228/229). -8-9, 19б.

10. Шандоз: Махамбет және қазақтың ұлт-азаттық қозғалысы. Деректі тарихи баян. Атырау, 2003, - 368 бет.
11. Медеубекұлы С. Фольклор мен шешенсөз. Фольклор и публицистика. Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ «Хабаршы». Журналистика сериясы, 2016, №1
12. Ұйқыдағы арудың оянуы: [тарихи-публицистикалық очерктер жинағы]. Алматы: Қазақстан, 1979. -168 бет.

Аннотация

В этой статье рассказывается о вкладе казахского писателя Абиша Кекилбаева в развитие казахской журналистики.

Abstract

This article describes the contribution of Kazakh writer Abish Kekilbayev to the development of Kazakh journalism.

ӘОЖ: 81'38 (574)

Ж.Оразова

Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінің магистранты, Шымкент, Қазақстан

Ә.КЕКІЛБАЙҰЛЫНЫҢ ПУБЛИЦИСТИК ЕҢБЕКТЕРІНІҢ ТІЛДІК, СТИЛЬДІК СИПАТЫ

Аңдатпа

Мақалада мемлекет және қоғам қайраткері, жазушы, публицист Әбіш Кекілбаев шығармашылығының стильдік, тілдік ерекшелігі, философиялық ой-толғамдары, жазушы туындыларындағы психологизм, суреткердің дара қолтаңбасы туралы айтылады.

Өткен ғасырдың 60-жылдары әдебиетке келген қаламгерлердің қай-қайсысының да шығармалары көркемдік деңгейі жоғары, рухани жағынан бай, заман талабына сай келген туындылар еді. Көркем проза мен публицистикада заман жаңалықтары кең ашылып, адамдардың, жалпы қоғамның өсу жолдарының күрделілігін көрсету, сол арқылы дәуір ерекшелігін диалектикалық тұрғыдан түсіндіру, көркем әдебиеттегі психологизм, философиялық лирика, кейіпкерлердің жаңа бейнелерін ашу әдебиеттегі жаңа үдеріс. Қазақстандағы әдеби қозғалыстың да қарқынды дамыған кезеңі де өткен ғасырдың екінші жартысы болатын. Проза, поэзия, драматургия, публицистика жан-жақты дамыды, көркемдікқуатыартты.

Кілттік сөздер: публицистика, стильдік және тілдік ерекшелік, публицист, сыншыл, көсемсөзгер.

Әбіш Кекілбайұлының көсемсөзділігіне тән қандай шешендік иірімдер мен заманға сәйкес шеберлік сипат барын айқындап көрелік. Әбіш Кекілбайұлы көсемсөзі ақыл мен озбырлықты да, обырлықты да, жүгенсіздікті де, жүдеушілікті де ойсырата жеңуге болатынына кәміл сендіреді. Қайталау – тек жаттанды үрдіс емес, жадыны жаңалау үлгісі де. Мәселен, Әбіш Кекілбайұлының «Бодандықта өкініш көбейсе, бостандықта жауапкершілік күшейетінін түсінбегіміз шарт» деуі ғасырлық ортақ тақырыптың мазмұнын биік көтеріп, пішінін салмағымен арттырып тұрғандығында екенін ескеру қажет. Демек, сөз жоқ Әбіштің сөзгерлігі оның тілдік ерекшелігінен де танылады.

Көсемсөздің көкшесін Абай: *«Ерінбей еңбек қылса, түңілмей іздесе, орнын тауып істесе, кім бай болмайды? ...Сенікі – біреуден қорқытып алсаң, біреуден жалынып алсаң, біреуден алдап алсаң болғаны, іздегенің – сол»,* - деп, орынсыз талап, оспадар мінез жанықас жамандық пен өресіз жандардың қылығына қынжылысын білдірсе, Әбіш Кекілбайұлының

онымен қосылар тұсы: «Әуелден біреудің бағын күндеуге, бардыкін жоққа тартып әперуге негізделген қоғамдық көзқарас капитализммен тікелей жарысып көріп, одан ештеңе шығара алмады. Экономикалық нигилизм саяси нигилизмді өрбітті» [1] тұрғысында өрбиді.

Ой мен тілдің ұқсастығы кемел көсемсөзгерлердің тұлғасын биіктете түседі. «Абайдың асыл көркемсөзге қойылған талабы туралы былай делінген: «Ойланшы, сыртын қойып, сөздің ішін», – деп зерттеуші Айгүл Ісмақованың сөзін Әбіштің теориясымен тамырластығын іздесек, ол: «Ана тіліне шорқақтық – аса қауіпті сауатсыздық. Жай сауатсыздық жарылы етсе, өз тіліңе сауатсыздық – өзге мәдениетке құлақ кесті құл етеді» [2, 488-б.], – деп, «сөздің ішін» саралау үшін ұлттық тіл мен сана дағдарысынан сақ болуды ескертеді.

Әбіш Кекілбайұлының көсемсөзгерлік еңбектерін *ғылыми стильге* жатқызамыз. Себебі сөйлем құрылымдарының нормасы сақталып, ғылыми категорияға лайықталған. Оның экономикалық-саяси талдау еңбектерінің сипаты, кеңістікті шолу, сараптау, саралау тұжырымдарының қорытындысы әртүрлі жанрларды қамти отырып, ғылыми стильге негізделген. Тұлғалық, портреттік очерктеріндегі тілдік қолданыстың ерекшелігі кейіпкерін қоғамдық құрылым жүйесінен алшақтатпайды. Олардың әрқайсысы ғылыми тақырып, сондықтан биік деңгейде суреттеп қана қоймайды, даралық орнын, көтерген мәселесін, атқарған қызметінің қоғамдық мәніне зер салады.

Энциклопедиялық түсініктеме түзіп, жазар тақырыбының мазмұнына алдын ала шолу жасайды. Еңбектерінің мән-мағынасы бағытынан ауытқымайды. Жүйеленіп, қорытындыланып отырады. Айғақты пікірлерін дәлелдеу мақсатында термин сөздерді орынды қолданады. Тарихи құбылыстарға жіті мән беріп, шұғыл көсемсөзгерлік пен қоғамдық пікір танытады. Өзекті мәселенің себебін анықтап, кезекті іс-шараның қалай атқарылатынын парасатпен пайымдайды. Қай тақырыпқа қалам тербесе де сол көтерер мәселенің өзіне тән стильдік қолданысын шебер игеріп, сол тақырыптың төңірегінде жалпыға ортақ ұғымдағы сөздерді тиімді қолданады. Мәселен, ұлттық ұлы мұраттың ынтымағын: «Қазақ үшін татулықтың, тұтастықтың асқақ өлшемі – екі туып, бір қалу, сондықтан да олар бүкіл ұлтымызды екі туып бір қалған қып көрсету идеологиясын ұстанған» [3, 63-б.], – деп тілдік қолданыстағы сөздерді өз иіріміне түсіре отырып, асқан шеберлік пен ұлттық дәстүрден тараған туыстық психология қатынасын ұлықтауды мұрат тұтады.

Әбіш Кекілбайұлы сөзгерлігінің көркемдік деңгейін көтеретін *метафоралық бейнелеулерді* көптеп кездестіруге болады. Танымдық, суреттеу, мүсіндеу, салыстыру, ұқсату, тағы басқа құбылыстың құпия-сырларына қанығып, қыр-қыртысына үңіле түсу үшін теңдестіре, шендестіре айтылған түйдек-түйдек алапат теңеулер төгіліп жатады. Мәселен, «Қараптан-қарап арбалып, қараптан-қарап қармалып қалатының да жорғадай тепеңдеп, жортақтай секеңдеп, жолбарыстай атылып, арыстандай «ах» ұрып, лапылдай жанып, лекілдей құйып, теректей теңселіп, желектей жайқалып, шалғындай шайқалып, обырдай омақасып» [4], – деген сияқты екі компонентті метафоралық теңеулер мен құйын сөздердің құлаамасы қара жорғадан ақбоз жүйрікке мінгізгендей етеді.

Антонимдік, синонимдік қатардан тұратын күрделі, құрмалас сөйлемнің тұжырымды ой нұсқасын ерекшелеп тұруы Әбіш Кекілбайұлы көсемсөзінің өзгешелік сипатын танытады. Әрі сөйлемдерінің тұйық райлы «у» жұрнағымен аяқталуы да автордың өзіндік қырын аша түседі. Соның бір мысалы: «Нарыққа парықты көше алмау. Қарадүрсін көшу. ...өзіміздің шын мүмкіндіктерімізбен есептеспеу. ...кеңістіктегі нақты жағдайға жете мән бермеу» [1], – деп ертеңгі күннің есесін бүгін ойлау қажет дегенге меңзейді.

«Алдымен, шығаратын қорытындымыз – заман ұсынып отырған жаңа мүмкіндіктің жолын кеспеу, елдіктің жолында қолыңнан келетінді аянып қалмау. Озғанға көз алартпау, қалғанға тұмсық көтермеу. ...мемлекетіне қарлығаштың қанатымен су сепкендей болса да, болысып бағу. ...бұғанасы қатпаған тәуелсіздіктің басына бар пәлені үйіп-төкпеу. ...жігерін

жасытпау. Ар-намысын қайрап, тәуекелге бел буғызу [3, 284 б.], – дегендегі өзіндік басыңқы реңк беретін «керек» деген сөзді оқырманына іштей айтқызып отырады. Яғни, рухани сабақтастықтың көпшілікпен бірлескен түріндегі оқудың жаңа тәжірибелік дәстүрін еңгізіп отырады.

Демек, Әбіш Кекілбайұлы сөз қолданысында тұтастай алынған бір сөйлемді емес, бір әріптің өзін шашауын шығармай кәдеге жаратуы – сөз қадірін біліп, ел қасиетін ұғынуы. Ұлттық ана тілін қастерлеуі болып табылады.

Көсемсөзгер Әбіш Кекілбайұлының «дар», «дер» жалғаулық арқылы ұранды, айбарлы сөздерінің ұлттық рухтық салмағын арттыра түсетінін көресің. Айталық: «Өткенін ұмытпайтын ұлтқа сенсеңіздер – бізге сеніңіздер! Атасын ұлықтайтын жұртқа сенсеңіздер – бізге сеніңіздер! Анасын ардақтайтын ұрпаққа сенсеңіздер – бізге сеніңіздер!» [5, 275-б.], – деп ел сенімін көтеретін көпшілік рухын жандандыратын жалыны от, қарпуы шок сөздермен жұртшылықтың күш-қуатына баса мән береді.

Сыншы, зерттеуші ғалым Д.Ысқақұлының «Шығармаға арқау болған белгілі бір идеяларды халыққа неғұрлым ұғынықты, ұтымды жеткізу мақсатымен жазушы оған сай келетін түр (форма), стиль таңдайды» [6, 304 б.], – деген пікіріне сүйенер болсақ, Әбіш Кекілбайұлының стильдік форма таңдауы да осындай биік талаптан туындаған жайт. Осы шеберлікті де Әбіш Кекілбайұлының сөзгерлігінен танымыз. Тілі – ұлттық, әрине, ал стилі өзгеше сипатта. *«Бүгінгі тоқтап қалған өндіріс, тұралап қалған тұрмыс, азып жатқан тәрбие, арып жатқан мәдениет үшін жап-жас тәуелсіздігіміздің титтей де кінәсі жоқтығын ұғыну үшін айтамыз. Оны жариялауға бір күн жетеді. Шындап тәуелсіз болу үшін көп жыл керек. Отаршылдық өзінен құтылса да сорынан құтыла алмайтындай қып, құзғын қақпандарын құжынаттып құрып кеткен. Даламызға ғана емес, санамызға да құрып кеткен»*[7], –деуі қандай тапқырлықпен дөп айтылған десеңші.

Әбіш Кекілбайұлы еңбектерінің көпшілігі бұйрық райлы емес, лепті болып, сөйлемнің тұрлаулы мүшелері арқылы құрылымдық сипатымен ерекшеленеді. Ғалым Құдайберген Жұбанов айтқандай, «Сөйлеген адам өзіне сөйлемейді, басқа біреуге сөйлейді. Сөйлегендегі мақсат – біреудің екінші біреуге өзінің ойын білдіруі» [8, 15-б.]. Яғни Әбіш Кекілбайұлының көсемсөзі елге, ұлтқа, адамзатқа қаратылып айтылған сөз. Демек, «Тегі, шығарма тілін образдап (поэтикалап) жіберуге Әбіш Кекілбайұлы өте шебер, оның аузынан бейнелі, әсерлі, әуезді сөздерді «құдайтағала», яғни қалам таланты лақ еткізіп төге салады» [9, 19-б.], – деп Әбіш Кекілбайұлы көсемсөзінің теориялық мән мағынасын терең бағалап, нақты бағасын беруге әбден болар еді.

Өзінің кез келген шығармасына өмірдің өзекті мәселелерін тақырып етіп алады да, соны ой орамдарымен пішіп, жетілдіріп негізгі элементтер жиынтығынан тұратын қисынды форма шығарады. Оның тұтастығын идеялық көркемдік шеберлігімен бірыңғай жүйелейді. Осы жинақтаудың мазмұндылығы тақырыптық сипаттың өн бойында бірге түзіліп, бірге тігістеледі және негізгі құрылым құндылығынан ауытқымайды. Мұның өзі Әбіш Кекілбайұлы идеясының ой-тұжырымының біркелкі бағытта өрбіп, көтерген проблемалық дүниесінің кеше-бүгін немесе ертелі-кеш емес, ертеректен иін қандырып, сана өлшемімен пісіріп, жетілдіріп, оның маңыздылығы мен мән мағынасының терең деңгейін ашып береді. Осыдан барып, қоғамтану, әлеуметтану, мәдениеттану, ғұмыртану, тұлғатану, елтану, әлемтану, тағы басқа ілімдік қатынастың тұтас бір теориясы жасақталады. *Онысы дерекке бай, нанымды баяндалады.* Көзге ұрып тұрған шындық ашық айтылады. Күмәнді нәрселердің сырына үңіліп, қажеттілік талғамына мән беріп, қызықты қиырларын ширатып отырады. Адамдар арасындағы қатынастың ілкімділігі ой-ниет дидарластығының ішкі толғамынан туындап, келешек өмірдің жол бастау кемеріне көтеріледі. Оның түптамыры сыйластық, бірлік, татулық, сабақтастық, жалғастылық ұғымында жатқандығын үнемі жиі қайталап, әсерлендіріп, тақырыптық маңызын ашып, жалпы көпшіліктің көңіл-күйінен шығатындай етіп зор ыждаһаттылықпен баяндайды. Ескіліктің шырғауы, қасаң қағиданың шылауы келешек ұрпақты тексіздікке алып бара жатқан бұрма мінез бен саяз ойлылықтың,

парықсыз пайымдаушылықтың, астарсыз жалаңдықтың, ертеңгі күндердің аяусыз кедір-бұдырынан сақтандырып отырады.

Әбіш Кекілбайұлының ойшылдығы мен білгірлігі, ізденіс еңбегі, саяси және мәдени өркенділігі, талдау және сараптау кәсібилігі оның өмірге деген көзқарасын айшықтап, айтар ойынан биік арман желісі аңғарылып тұрады.

Әбіш стилінің теориялық қалыптасуы оның үнемі ізденіс, толғаныс үстіндегі тұлғалық пішінін аша түседі. Біріншіден, ұлттық рухани қордың ежелгі әдет-ғұрып, дәстүрлі еңбектерімен сусындап бойына сіңірген. Екіншіден, ұлттық әдебиет өнеріндегі қаламгерлердің бәрінің еңбегі мен таныс, өмірлерімен етене жақын. Үшіншіден, әлем әдебиетінің озық үлгілерін оқып, оны талдап, саралап бүгінгі қоғамның саяси-экономикалық құбылыстарымен салғастыра таразылайды. Төртіншіден, ұлттық, шетелдік жаратылыстану ғылымдарының тарихи даму аспектілерін жете меңгерген. Экономика, тарих, әдебиет ілімінің теориялық қалыптасу негізін оқып, айтулы саясаттанушы, экономист теоретиктер: Я. Тинберген, Макс Вебер, Дж. Шляссинджер, Э. Гидденс, К. Ясперс, З. Бжежинский, Ежи Вятр, Сеппо Ремес еңбектерімен танысқан.

«Публицистика дегеніміз – заман тарихы, дәуір тынысы, өмір шежіресі. Шежіре болғанда да күнделікті тіршіліктің рухани бейнесі, жанды көрінісі» [10, 24-б.], – деген ғалым Б. Жақыпқасұйене айтсақ, Әбіш Кекілбайұлы романдарындағы көсемсөзділіктің нақтылығына көз жеткіземіз. Бұдан шығар қорытынды, заманына қарай адамына, мінез-құлқына баға беру мүмкіндігіне де қол жеткіземіз. Олай болатыны Әбіш Кекілбайұлы өткен жол, кешкен ғұмыр адамдардың әр текті заман құбылыстарынан азап көріп, азат ой мен адал идеяны аңсаған кезең еді. Осының өзі көсемсөзгердің байыпты байымдылығын, қоғамдық шынайы мінез-құлқының қалыптасуына ықпал етті.

Сондай-ақ «ретроградтық», «геронтократия», «планталық», «строфикалық», «этакратиялық», «эскалация», «амбразура», «көңіл көтеру индустриясы», «ведомстволық эгоизм», «экологиялық жендеттік» синдром», «саяси экономикалық эгоизм», «деспотия», «доминион», «саяси утилитаризм» сөздерін қолдану тәжірибесі Әбіш Кекілбайұлының стильдік құлашын, мағыналық ауқымымен толықтырып, баспасөз бетіндегі сөздік қордың құрамын көбейтеді. «Ә.Кекілбаев шығармашылығындағы тіл мен дүниетаным сабақтастығы» атты ғылыми зерттеуінде Ж.Абдрахманова: «Ә.Кекілбаев шығармаларының өн бойынан ұлт табиғатының тұтастай болмысын, барлық таным-түсінікті, оның тарихын, әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, дархан даласы мен мекен ететін жерін, яғни ұлт мәдениеті мен рухын өзіндік тілі арқылы танимыз», – деп зерттеуші ғалым Әбіш Кекілбайұлының ерекшелігін сөйлем тізбесінен тануға болатынын нақты көрсетеді.

Қолданылған теңеу, эпитет, метанимия, метафора сабақтасып, салаланып келеді де Әбіш Кекілбайұлының көсемсөзгерлік, шешенсөзгерлік тұлғасына оқырманын қанықтыра түседі. Оны роман желісіндегі сөзгерлік сарынынан; прозалық шабытынан; көркемсөзгерлік қабілетінен; тұлғалық суреттеулерінен; саяси талдауларынан; экономикалық салыстыруларынан; социологиялық сараптауының ілгері шегіністерінен; портреттік очерктерінен танимыз.

Қазақ көсемсөзінің арнасы XIX ғасырдың екінші жартысында өмір сүрген Ы.Алтынсарин, Ш.Уәлиханов, А.Құнанбаев шығармашылықтарынан бұлақ көзі болып ағытылды.

Одан кейінгі бір шоғыр қазақ зиялы қауымының елбасына төнген ауыртпашылықты бірге бөлісе көсемсөз құдіретімен қолдау көрсеткенін, алаш азаматтарының рухына тамызық, жігеріне қайрақ бола білген ардақты А.Байтұрсынов, І.Жансүгіров, М.Жұмабаев, С.Сейфуллин. Б.Майлин, М.Дулатов, Ә.Бөкейханов, Ж.Аймауытов сынды бір туар азаматтарымыздың сөз мұрагерлігін айтпай, алысқа көз салу мүмкін де емес. Ол кешегіні білу, бүгінгіні тану, ертеңге сену ұғымының шырақшысындай болған есімдер.

Алдымен көсемсөз жөніндегі сипаттамаға көңіл бөлсек, оның түп-тамыры айтулы жанр ретінде тереңде. Журналистика – әлеуметтік ағартушылық пен мәдени маңызды мамандық. Саяси-экономикалық ахуалға да ден қойып уақыт тезінен қалмайтын жалпы жұртшылықпен бірге тыныстайтын қоғамдық шеберлік орталығы. Шеберлік мектебінде шыңдалатындар да ерекше мінез-құлықтың, озық ой мен қуатты сананың саңлақтары болмақ. Қоғамдық құбылыстың сыр-сипатына, ішкі-сыртқы психологиялық құпиясына бойлай отырып, терең ойтанымдық тұрғысынан межелейтін шығармашылық тұлға – көсемсөз иесі. Жалпы өз заманының сөзін ұстаған сөзгерлер – қоғам, адамзат, әлем қоршаған орта, ел мүддесі, тағы басқа өзекті мәселелер төңірегінде ой қозғамауы мүмкін емес. Осындай ізгі тілектен шыққан ұшқынды сөздер бұқаралық ақпарат құралдарында көрініс тауып, қоғамдық дәрежеге көтеріледі, көзқарас, пікір қалыптастырады. Елдің құлақ түре тыңдайтыны да өз жағдай тұрмысына лайықты, пайдалы кеңес, келісті келісімді сөздер болмақ. Ал, оны айтатын көреген көсем – сөйлеуші сөзгер. Заман келбетін астастырып, алты алаштың сәуегей би-шешендерін түгел атап, суреттеп, әлеуметтік орнын, артықшылығын жинақты сөзбен мұнтаздай етіп, мерейін тасыта біледі.

Елдің саяси, әлеуметтік-экономикалық, еларалық қатынасында сөз сөйлеу екінің бірінің мағдайына жазылмаған. Олай болған күнде де тауып айту, көбік сөзден, күпірлік көңілден ада ниетте арғы мен бергінің ара-жігін ажырата білу көпті көрген көненің, ел тағдырын түсінетін дананың, жер тарихын ұғатын білгірдің ісі десек, Әбіш Кекілбайұлы осы талаптардың кәсіби биігіндегі көсемсөзгер. Оның ауызша айту шешендігінің өзі көсемсөз шеберлігінің жоғары қабілетін айқындайды. Демек, бүгінгі көсемсөз бағытындағы Әбіш Кекілбайұлының идеологиялық тәлім насихаты айтулы мол мұра.

Әбіш Кекілбайұлы – осындай тұлғалар қатарындағы саяси сынақта да, еларалық қатынас кезінде де, экономикалық айырбас, алыс-беріс барысында да тұрақты мінез-құлқымен тура бидей толғау-толғау сөз айтқан көсемсөзгер. Оның табиғаты ерекше, тағылымы басқаша. Сондықтан да, Әбіш шығармашылығындағы туған елдің сусыған құмы, суылдаған желі кімнің де болмасын жүрегіне жұбаныш, көңіліне қуаныш ұялатады. Ол, өйткені ертеңге сендіріп жазады, кешегінің ақиқатын, алдан күтер арғы күннің аялысын көруді арман-тілекпен айтады. Шынайы сөздің шырайын кіргізіп, ажарын ашып, ағынан жарылады. Олай болатыны Әбіш Кекілбайұлы өзінің ұзақ сонар шығармашылық ғұмырында соны көрді, соған қанықты. Демек, оның көсемсөзі ұлттық ұғымға бай, соның негізінде саяси ойлау жүйесінің, экономикалық талдау, мәдени іздену мен салиқалы сөз төркінін, еларалық қатынас пен қоғамаралық бірліктегі академиялық елшілік қасиеттерін үлгі етті.

Әбіш Кекілбайұлы көсемсөзінің ерекшелігі өткен дәуірдің, бағзы заманның ұмытылып бара жатқан ізгі құндылықтарын бүгінгі күннің ағымына лайықтап, қайталап жаңғыртумен танылады. Адам, кейіпкер мінезін ғана емес, қоғамдық мінезді де, әлеуметтік мінді де тап басып сол сәтінде айырықша деммен қайта өңдеп, салмақтап береді. *Оның публицистикасы* сонау алыста қалып қойған қазақ ауылының қасиетті де берекелі, тәрбиелі де тағылымды көріністерін көз алдына әкеліп, көкірегіне құяды. Барлық еңбегіне ортақ қасиеттің бірі – қанағат, еңбек, сабыр, салауат, білім мен төзім. Бұл адам баласының мінез-құлқының аумалы-төкпелілігіне қатысты айтылар рухани көздеушілік болса, осы қасиеттердің мүмкіндігі саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени-моральдық дамуымызға орасан идеялық күш-қуат береді. Оның нәтижесі тәуелсіз еліміздің егемендігін нығайтуға ұлттық ана тіліміз бен елдік дәстүріміздің өзгелер алдында қадір-қасиетінің биік боларын идеологиялық негізде таратып жазуы. Жинақтай айтсақ, Әбіш Кекілбайұлы публицистикасының тақырыбының қоғамдылығы, әлеуметтілігі, ауқымдылығы көтерген мәселесін жан-жақты қамтып, тәсілдік ерекшелігі мен сөзгерлік шеберлігі қатар өрістеп отырады. Ойлау, айту, жазу образы көсемсөзгерліктің тамаша үлгісін көрсетіп, қоғамның сипатын ашуда ғылыми ізденушілікпен зер салады. Ендігі ретте Әбіш Кекілбайұлының елдік, отандық рухани биіктен жазылған көсемсөзінің ғылыми монографиялық үлгісі, оқулығы жасалса еш артықтығы жоқ деп білеміз.

Қысқасы, бүгінде Әбіш Кекілбайұлының журналистік мектебі қалыптасты. Тіпті, қазақ әдебиеті өнерінде *Әбіш әлемі, Әбіштің әдеби әлемі* сынды көзқарас, пікірлер дүниеге келді. Себебі ол басқаша ойлайды, әріден таразылайды, алыстан шалады, сондықтан да басқаша жазады. Бұл – Әбіш Кекілбайұлының қазақ баспасөзіндегі жаңа категориялардың – тақырыптық, мазмұндық, стильдік, жанрлық жағынан молаюына қосқан тың жаңалығы. Демек, Әбіш Кекілбайұлы публицистикасындағы қоғамдық, тәуелсіздік сананың өрілуіне, идеялық жол таңдауда, ұрпақ тәрбиесі мен мемлекет ісінде озық тәжірибелік орны бар көсемсөзгерлік журналистік мектебінің мәні де айрықша деген сөз.

Публицист көзбен көріп, көңіліне түйгенін әңгімелейді. Соның ішінен қоғамдық қимылдың бағытына, уақыт талабына мән береді. Демек, Әбіш Кекілбайұлы да әлеуметтік, өмірлік күрделі мәселені көтеріп отырды. Оны тақырыптың идеялық тапқырлығымен қоса оқырманына түсінікті тілмен баяндайды. *Мақалдап, мәтелден, салыстырып, салғастыра жазады*. Сондықтан сөзгердің пікірі оқырманмен жұптасып, идеялық бағытта да бірлестігін табады.

Әбіш Кекілбайұлының көсемсөзі тақырыптық жағынан өте бай болып келеді. Біздіңше, оның ерекшеліктері төмендегідей: Біріншіден, Ә. Кекілбайұлына журналистік ізденіс тән, ұдайы жаңа тақырыптарды меңгеріп, ізденіс үстінде көрінеді; Екіншіден, көсемсөзгер қай тақырыпта жазбасын онда қоғамдық құбылыстар терең қамтылады, ұлттық мүдде алдыңғы кезекте тұрады; Үшіншіден, Әбіш Кекілбайұлының кемел кезеңіндегі көсемсөзіне тәуелсіз елдің мұраттарын ұлықтау, жоғары пафос пен еркіндік тән; Төртіншіден, сөзгер қай тақырыпқа жазса да, онда білімдарлығы, мәселені жетік білетіндігі анық көзге ұрып тұрады; Бесіншіден, көсемсөзгер халық әдебиеті мен шешендік өнерінің кәусарларын молынан және орынды пайдаланады; Алтыншыдан, Әбіш Кекілбайұлы саяси тақырыпты жетік меңгергендігіне көз жеткіземіз және онда сарапшылық пен көркемдік шеберлікті, саяси көрегендікті шебер ұштастырады; Жетіншіден, көсемсөзгерге философиялық ой түйюлер, сыни көзқарас және қоғамдық үдерістерді болжай білушілік тән; Сегізіншіден, Әбіш Кекілбайұлы этнограф-көсемсөзгер, өз шығармаларында қазақ ұлтының ерекшеліктерін тап басып, ұлттық құндылықтарды дәріптеп отырады.

Әдебиеттер тізімі

1. Сыр десте: [бес томдық мақалалар жинағы]. Құраст.: Әбілқайыр Спан, Жанбибі Дүйсенбаева. Алматы: Нұрлы Әлем, 2009.
2. Әшімбаев С. Салиқалы сөз, соны сөз // Лениншіл жас, 1967, 19 январь.
3. Кекілбайұлы Ә. Әйтеке би: Газет ішіндегі кітап // Егемен Қазақстан. – 1991. – 23 қазан.
4. Иманғалиев Р. Сын: [Кекілбаев Ә. Дала балладалары. Алматы, 1988] // Коммунистік еңбек, 1969, 30 апрель.
5. Дәуірмен бетпе-бет: [Бүгінгі қазақ әдебиеті туралы ойлар]. Алматы: Жазушы, 1972. - 184 бет.
6. Нәлібаев Б. Ә.Кекілбаев публицистикасының тақырыбы, проблемасы, идеясы // Ұлт тағылымы, 2006, №2, 283-287-б.б.
7. Рахмадиев Е., Кекілбаев. Абылхай хан. Ablai Khan. Claver Libretto by Abish Kekilbaev [қазақ және ағылшын тілдерінде]. Алматы: Өнер, 2009 -376 б.
8. Дүйсенбаева Ж. Баймағанбет Сұлтан: [Ә.Кекілбаевтың «Шандоз» тарихи баяны бойынша талдау] // Ұлағат, 2008, №5, 27-34-б.б.
9. Шындалиева М. Ә.Кекілбай публицистикасындағы лирика-философиялық сарын. – Кітапта: Уақыт және суреткерлік шеберлік: жанрлар поэтикасы. Астана, 2008, 259-264-б.б.
10. Қозыбаев М. Ұлы ойшыл, қарымтал қаламгер. – Алматы, 1999. – 8 т. 390-391 бб.

Аннотация

В данной статье рассказывается о языковых, стиливых особенностях публицистических произведений казахского писателя Абиша Кекильбаева.

Abstract

This article describes the linguistic, stylistic features of the journalistic works of the Kazakh writer Abish Kekilbayev.

УДК 323.22/.28

С.И. Рустемова¹, Л.М. Умралиева²

¹ преподаватель, магистр, ЮКУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан

² старший преподаватель, магистр, ЮКУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан

УСПЕХИ, ЗАДАЧИ И ПЕРСПЕКТИВЫ НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье рассказывается об истории развития Республики Казахстан и ее достижениях на Международной арене, в том числе инициативах в области Евразийской экономической интеграции, а также о том, что человечество в настоящее время сталкивается с новыми глобальными вызовами. Перед нашей страной и регионом стоит десять основных задач. Если казахстанцы планируют добиться новых успехов в развитии, они должны учитывать каждый из них. Основные задачи XXI века: ускорение исторического времени, глобальный демографический дисбаланс, угрозы глобальной продовольственной безопасности, острая нехватка воды, глобальная энергетическая безопасность, истощение природных ресурсов, промышленная революция, растущая социальная нестабильность, кризис ценностей нашей цивилизации, угроза новой мировой дестабилизации. В статье также определены цели и модернизация Стратегии «Казахстан-2050».

Ключевые слова: экономическая интеграция, модернизация, регенеративная медицина, нано технологии, интеграция, мировая дестабилизация, толерантность, демографический дисбаланс, импортировать, трансформировать.

История человечества раз за разом доказывает одну простую истину – стратегические и текущие цели, задачи и сферы деятельности у государств в разное время разные. Однако среди них есть те, которые неизменно остаются первостепенными для любого человека, нации, страны. В ряду непоколебимых ценностей – свобода и независимость.

С момента принятия 16 декабря 1991 года Конституционного закона «О государственной независимости Республики Казахстан» наша страна предстала перед мировым сообществом как суверенное молодое государство, на плечах которого лежал тяжелейший груз ответственности за будущее своего народа. В настоящее время Республика Казахстан, получившая благодаря общественному согласию и политической стабильности, достигнутым успехам внутри страны и миролюбивой внешней политике всеобщее международное признание, превратилась в сильное и успешное государство. Страна за эти годы сделала важнейшие шаги на пути суверенного развития и добилась немалых успехов. Наиболее значительных достижений Казахстана за годы Независимости. [1.67]

Безусловно, самым первым и значительным достижением нужно считать, собственно, провозглашение и реальное обретение независимости. С 16 декабря начался отсчет нового этапа в истории Казахстана - «Эры Независимости», как назвал ее в одноименной книге Первый Президент-Ельбасы Нурсултан Назарбаев. Были приняты основополагающие документы, Казахстан появился на карте мира, как страна с четко очерченными границами, обрел свою армию, создал необходимые независимому государству структуры управления и утвердил все государственные символы.

Казахстан признан мировым сообществом, как государство, ведущее

последовательную внутреннюю политику, направленную на обеспечение толерантности, межконфессионального и межкультурного согласия представителей всех этносов.

Еще до обретения независимости Президент Казахской ССР Нурсултан Назарбаев своим Указом закрыл крупнейший в мире полигон для испытаний ядерного оружия в Семипалатинской области. Позднее, уже как суверенное государство, Казахстан отказался от ядерного арсенала, четвертого по мощности в мире.

Казахстан показал пример успешного перехода от плановой экономики к рыночной, сформировал все механизмы и законодательную основу рыночной экономики.

В Казахстане создана новая политическая система, основанная на базовых принципах демократии, сформировано соответствующее законодательство, создан и продолжает совершенствоваться эффективный аппарат государственного управления. [2.13]

Важной частью этой модели является созданная по инициативе Главы государства Ассамблея народа Казахстана, представленная в высшем законодательном органе.

В 2012 году страна досрочно реализовала все поставленные задачи, которые были заложены в Стратегии «Казахстан - 2030». Казахстан вошел в число 50-ти самых конкурентоспособных стран мира и в группу стран со средним уровнем развития. В то же время была принята новая Стратегия «Казахстан - 2050», которая поставила задачу войти в число 30-ти самых передовых стран мира.

С начала 2017 года в Казахстане реализуется третья модернизация, задачи которой были поставлены Президентом Назарбаевым в Послании народу «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» от 31 января 2017 года. Как подчеркнул Н.Назарбаев, эта модернизация - не план борьбы с текущими глобальными вызовами, а надежный мост в будущее, навстречу целям «Стратегии-2050». Она будет проводиться на базе Плана нации «100 конкретных шагов» по реализации.

Большим достижением Казахстана являются успехи страны на международной арене, в том числе инициативы в сфере Евразийской экономической интеграции, региональное экономическое и политическое лидерство. Сегодня Казахстан является членом ведущих международных организаций - ООН, ОБСЕ, ОИС, ШОС, СНГ, ЕврАзЭС, ТС, ЕЭП, ОДКБ, ОЭСР и других межгосударственных объединений. За годы независимости Казахстан установил дипломатические отношения со 180 государствами мира, председательствовал в таких авторитетных международных организациях как ОБСЕ, ОИС, ЕАЭС, ШОС, СНГ, ОДКБ, СВМДА и Тюркском совете. [3.92]

Следует отдельно отметить установление позитивных и взаимовыгодных отношений с отдельными, наиболее важными для Казахстана, иностранными государствами и блоками. С Российской Федерацией - как одной из ведущих держав мира и соседней страной. С Китайской Народной Республикой - как соседней страной и торгово-экономическим партнером, обладающим огромным потенциалом, способным придать еще большее ускорение экономическому развитию Казахстана. С Соединенными Штатами Америки и странами Европейского союза - как государствами, определяющими развитие основных процессов в современной мировой политике и экономике, обладающими всеми научными и техническими достижениями, и торгово-экономическими партнерами.

Казахстан привлек за годы независимости более 70 процентов иностранных инвестиций из общего притока в Центральную Азию. Наиболее крупными инвесторами являются Нидерланды, США, Швейцария, Франция, Великобритания, Россия, Италия, Япония, Бельгия и Канада.

Казахстан вошел в число первых 30 спортивных держав. В стране созданы все необходимые условия для ведения активного образа жизни и занятий массовым спортом. Государство оказывает поддержку спортивному движению, благодаря чему казахстанские спортсмены одерживают блестящие победы на крупнейших международных соревнованиях.

Теперь перед нами стоит новая задача. Мы должны усилить вектор дальнейшего

развития нашего государства на долгосрочный период. [4.97]

Десять глобальных вызовов XXI века В настоящее время человечество сталкивается с новыми глобальными вызовами. Для нашей страны и региона выделено десять основных вызовов. Мы обязаны учитывать каждый из них, если планируем и дальше добиваться новых успехов в своем развитии. Первый вызов – ускорение исторического времени Историческое время стремительно ускорилось. Мир интенсивно трансформируется, и скорость происходящих изменений поражает. За последние 60 лет численность населения Земли утроилась и к 2050 году достигнет 9 миллиардов человек. За тот же период мировой ВВП вырос в 11 раз. Ускорение всемирно исторического процесса всегда открывает перед государствами новые безграничные возможности. За 20 с небольшим лет проведена модернизация всех сфер жизни общества в очень высоком темпе. Однако у нас до сих пор есть социальные группы, которые не интегрировались в общий модернизационный процесс. Этому есть объективные причины. Общество все еще имеет место некоторый дисбаланс, влияющий на моральное состояние и общественные ожидания людей. Мы должны устранить этот дисбаланс и предоставить всем слоям общества возможность интегрироваться в модернизационный процесс, найти свое достойное место в обществе, сполна воспользоваться возможностями, предоставляемыми новым политическим курсом. Второй вызов – глобальный демографический дисбаланс С каждым днем обостряется глобальный демографический дисбаланс. Общемировой тренд – старение человечества. Через 40 лет число людей в возрасте старше шестидесяти будет превышать число тех, кому меньше 15. Низкая рождаемость и старение человечества во многих странах неизбежно провоцируют проблемы на рынке труда, в частности, нехватку трудовых ресурсов. Нарастающий демографический дисбаланс формирует новые миграционные волны и усиливает социальную напряженность по всему миру. Мы, в Казахстане, сталкиваемся с миграционным давлением в отдельных регионах страны, где незаконные трудовые мигранты дестабилизируют местные рынки труда. Мы – молодая нация. Средний возраст в нашей стране составляет 35 лет. Это дает нам огромную возможность сохранить наш человеческий потенциал и правильно позиционировать себя в мире. И сегодня у нас есть хорошая база для движения вперед. У нас в стране есть работа, и каждый желающий может ее найти. Более того, у нас каждый имеет возможность сам создать себе работу, позаботиться о себе. Это наше большое достижение. Наша молодежь должна учиться, овладевать новыми знаниями, обретать новейшие навыки, умело, и эффективно использовать знания и технологии в повседневной жизни. Третий вызов – угроза глобальной продовольственной безопасности Высокие темпы роста мирового народонаселения резко обостряют продовольственную проблему. Уже сегодня в мире десятки миллионов людей голодают, около миллиарда человек на постоянной основе испытывают нехватку в пище. Для нас в этом вызове кроются огромные возможности. Мы уже входим в число крупнейших экспортеров зерновых культур. Нам вполне по силам совершить качественный рывок в сельскохозяйственном производстве. Для этого нам потребуется государственное мышление нового типа. Четвертый вызов – острый дефицит воды Мировые водные ресурсы также находятся под большим давлением. За последние 60 лет на планете потребление питьевой воды возросло в 8 раз. К середине столетия многие страны будут вынуждены импортировать воду. Вода – крайне ограниченный ресурс и борьба за обладание источниками уже становится важнейшим фактором геополитики, являясь одной из причин напряженности и конфликтов на планете. Проблема водо обеспечения остро стоит и в нашей стране. Целый ряд регионов испытывает в ней острую потребность. Пятый вызов – глобальная энергетическая безопасность Все развитые страны увеличивают инвестиции в альтернативные и «зеленые» энергетические технологии. Уже к 2050 году их применение позволит генерировать до 50% всей потребляемой энергии. Наступает новая эра, в которой человеческая жизнедеятельность будет основываться не только и не столько на нефти и газе, сколько на возобновляемых источниках энергии. Шестой вызов – истощаемость природных ресурсов В условиях ограниченности, истощаемости

природных ресурсов Земли беспрецедентный в истории человечества рост потребления будет подогревать разнонаправленные как негативные, так и позитивные процессы. Наша страна обладает здесь рядом преимуществ. Всевышний дал нам много природных богатств. Другим странам и народам будут нужны наши ресурсы. Мы должны научиться правильно ими управлять, накапливая доходы от их продажи в казне. Седьмой вызов – Третья индустриальная революция Человечество находится на пороге Третьей индустриальной революции, которая меняет само понятие производства. Технологические открытия кардинально меняют структуру и потребности мировых рынков. Цифровые и нано технологии, робототехника, регенеративная медицина и многие другие достижения науки станут обыденной реальностью, трансформировав не только окружающую среду, но и самого человека. Восьмой вызов – нарастающая социальная нестабильность В настоящее время одна из самых больших мировых проблем – усиливающаяся социальная нестабильность. Ее основная причина – социальное неравенство. Сегодня в мире около двухсот миллионов людей не могут найти работу. Даже в Европейском союзе безработица находится на самом высоком уровне за последние десятилетия и провоцирует многочисленные массовые беспорядки. На этом фоне, надо признать, ситуация в Казахстане выглядит довольно благополучно. Сегодня мы имеем самый низкий уровень безработицы за всю новейшую историю. Девятый вызов – кризис ценностей нашей цивилизации Мир переживает острый мировоззренческий и ценностный кризис. В XXI веке Казахстан должен укрепить свои позиции регионального лидера и стать мостом для диалога и взаимодействия Востока и Запада. Десятый вызов – угроза новой мировой дестабилизации Все мы видим, что происходит сейчас в мире. Это не новая волна кризиса, а продолжение кризиса 2007 – 2009 годов, из которого мировая экономика еще не вышла. Глобальная экономическая система может дать серьезный сбой уже в 2013 – 2014 годах, вызвать, в частности, обвал мировых цен на сырье. Для нас подобный сценарий является крайне нежелательным. Возможная рецессия в ЕС и/или США может привести к снижению потребностей развитых стран в сырьевых ресурсах. [5.3]

Казахстану удалось добиться ощутимых результатов в своем развитии – перевести экономику на рыночные рельсы, существенно поднять уровень экономического и социального благосостояния народа, выстроить действенную модель политической системы, обеспечивающей основные стандарты демократического государства, закрепиться в международном сообществе в качестве равноправного и авторитетного участника. Сегодня благодаря последовательным реформам Казахстан переходит из группы стран «догоняющего развития» в разряд «состоявшихся государств». И главным фактором успеха во многом является институт президентства.

За эти годы благодаря мудрости и дальновидности Елбасы были определены приоритеты и задачи строительства и деятельности основных государственных институтов, которые эффективно работают и по сей день. Опыт титанического труда Первого Президента Республики по созданию и упрочению новой казахстанской государственности еще предстоит оценить историкам. Но уже сегодня можно твердо констатировать, именно благодаря реформам Н. Назарбаева Казахстан уверенно шагнул в новую эпоху своего развития и процветания.

Список литературы

1. Рогов И.И., Мамаи К.А., Касымбеков М.Б., Донаков Т.С., Малиновский В.А., Сабикенов С.Н., Салтыбаев Е.А., Нурмуханов Б.М., СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОЙ КАЗАХСТАНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ Издательско-полиграфический центр РГП “Нур-султан 2019 г. -358 с.
2. Аяган Б.Г., Ауанасова А.М., Габдуллина А.Ж., Кыдыралина Ж.У., Селиверстов С.В., Сулейменов А.М.; Под ред. Аягана Б.Г. Независимый Казахстан и лидер Нации, - Алматы: Раритет, 2010. — 392 с.:

3. Шеретов С.Г., Курманова М.С. Современная история Казахстана. Сборник документов и материалов (1985-2017 гг.) 2-е изд., доп. — Алматы, 2017. — 448 с.
4. Казахстан. Непроходимый путь Марта Брилла Олкотт. 2003г. -356 с.
5. ПОСЛАНИЕ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН - ЛИДЕРА НАЦИИ Н. А. НАЗАРБАЕВА НАРОДУ КАЗАХСТАНА СТРАТЕГИЯ «Казахстан-2050»

Түйін

Мақалада Қазақстан Республикасының даму тарихы мен Халықаралық аренадағы жетістіктері мен оның ішінде еуразиялық экономикалық интеграция саласындағы бастамалар және де қазіргі уақытта адамзаттың жаңа жаһандық сын-қатерлермен бетпе-бет келіп отырғаны туралы айтылған. Еліміз бен өңіріміз үшін он негізгі міндет бар. Қазақстан халқы дамуында жаңа табыстарға жетуді жоспарласа, олардың әрқайсысын ескеруі керек. XXI ғ он басты міндеті: тарихи уақыттың жеделдеуі, жаһандық демографиялық теңгерімсіздік, жаһандық азық-түлік қауіпсіздігіне қатер, судың өткір тапшылығы, жаһандық энергетикалық қауіпсіздік, табиғи ресурстардың сарқылуы, өнеркәсіптік революция, өсіп келе жатқан әлеуметтік тұрақсыздық, өркениетіміздің құндылықтарының дағдарысы, жаңа жаһандық тұрақсыздық қаупі туралы жазылған. Сонымен қатар мақалада «Қазақстан-2050» стратегиясының мақсаттары және модернизациялау айқындалған.

Abstract

The article tells about the history of development of the Republic of Kazakhstan and its achievements in the international arena, including initiatives in the field of Eurasian economic integration, as well as the fact that humanity is currently facing new global challenges. There are ten main tasks for our country and region.

If the people of Kazakhstan plan to achieve new successes in development, they must take into account each of them. The main tasks of the XXI century: acceleration of historical time, global demographic imbalances, threats to global food security, acute water shortages, global energy security, depletion of natural resources, industrial revolution, growing social instability, crisis of values of our civilization, new global instability written about. The article also defines the goals and modernization of the Strategy "Kazakhstan-2050".

ӘОЖ 541.18

А.Е.Сихимбаева¹, А.А. Боранбаев², Ә.А.Мүтәлі³

¹аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

²оқытушы, магистр, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

³оқытушы, магистр, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Түйін

Сөйлеу мәдениеті - кез келген мамандық иелерінің, әсіресе кәсіпкерлердің, заңгерлердің, дикторлардың, журналистердің, саясатшылардың кәсіби деңгейінің ең маңызды көрсеткіші.

Сөз мәдениеті, сөйлеу шеберлігі тілдік, сөйлеу қатынастары процесінде маңызды рөл атқарады, сондықтан да ол өз мамандықтарына сай адамдармен жұмыс жасап, олардың қызметтерін ұйымдастыратын және басқаратын, іскерлік келіссөздер жүргізетін, тәрбиелеу, оқыту, емдеу, т.б. түрлі тұрмыстық қызмет көрсететін адамдарға ауадай қажет. Адамның қалай сөйлегеніне қарап, оның рухани және парасаттылық өрісін, ішкі мәдениетінің дәрежесін анықтауға болады.

Сөйлеу мәдениеті - ауызша және жазба әдеби тілдің қалыптарын (сөздерді дыбыстап айту, екпін, сөз қолдану, грамматика, стилистика ережелерін) меңгеру және тілдің мәнерлеу құралдарын қатынастың әр түрлі жағдайларында олардың мақсаттары мен жағдаяттарына сәйкес қолдану біліктілігі.

Сөз сөйлеу мәдениеті деп - біз сөздерді сөйлеудің дұрыстығын, қатынастық лайықтылығын, дәлдігін, ойға қонымдылығын, анықтығы мен түсініктілігін, тазалығын, мә- нерлілігін, әр түрлілігін, естілуге жағымдылығы мен орындылығын айтамыз.

Кілттік сөздер: мәдениет, сөйлеу, аудитория, адам, ауызша, жазбаша, маман.

Техникалық ақпарат құралдарының ғарыштаған қазіргі заманында көпшіліктің алдында сөз сөйлеудің, яғни сөйлеу мәдениетінің рөлі мен маңызы бұрынғыдан да арта түсуде. Сөйлеу мәдениеті-кез-келген мамандық иелерінің кәсіби деңгейінің ең маңызды көрсеткіші.

Адамның қалай сөйлегеніне қарап, оның рухани және парасаттылық өрісін, ішкі мәдениетінің дәрежесін анықтауға болады.

Сөздің ұлылығы оның адамдарға әсер ету құдіреттілігі ертеден белгілі. Орыс жазушысы, Н.С.Гумилев сөз құдіреті жайлы былай деген: «Күнді сөзбен тоқтатып, қалаларды сөзбен күйреткен». Сөзбенен адамды өлтіріп, адамды құтқаруға болады.

П.Л.Сопер «Сөз мәдениетінің негіздері» - деп аталатын кітабында, қазіргі заманның риторикалық тәжірибелерін жинақтай отырып шешенге, ділдарға әдістемелік нұсқаулар жүйелерін қарастырған. Аудиторияның сөз алып тұрған тұлғаға деген қатынастылығы, материалды қабылдауға, жете түсінуге дайындықтары. П.Л.Сопердің ойынша, пікірінше тыңдаушылардың ойын, зейін аударуларын үздіксіз оятып отыру, аудиториямен пікір таластыру қажетті. Аудитория алдында сөз алуды бастамас бұрын, аудиторияның назарын аударып, қарым-қатынастылықты жүйелеп алу қажет. Зерттеу жұмыстарының көрсетіп талдаулары бойынша, көптеген адамдар, тұлғаның шешендік (ораторлық) ерекшеліктерін оның сыртқы көріністерімен байланыстырады. Көптеген адамдар, тұлғаның бет әлпетіне, көзіне жүріс-тұрыстарына қарайлай отырып, оның шешендігі туралы мәліметтер бергісі келеді. Аудиториядағы жастар, шешен, оратордың сыртқы киім-киісіне, жүрісіне, мінез-құлықтарына аса назар аударады. Аудитория алдында айтылатын сөз, алдын-ала жоспарланып, дайындамаған болса, оратор өз тыңдаушыларының алдында еркін сезіне алмайды. Дайындалу, сөз сөйлеу барысында, оратор аудиторияны басқара, меңгере алатын ерекшеліктеріне сенімді болып, нақтылай риторикалық ережелер мен жаттығулары тиісті.

Сөйлеу мәдениеті деп - біз сөздерді сөйлеудің дұрыстығын, қатынастың лайықтылығын, дәлдігін, ойға қонымдылығын, анықтығы мен түсініктілігін, тазалығын, мәнерлілігін, естілуге жағымдылығы мен орындылығын айтамыз.

1. Дұрыстығы - бұл тіл қалыптарын сақтау. Дұрыс деп біз сөздің айтылуын, грамматикалық жазылуын, стилистикалық жағынан алғанда, тіл қалыптарына сәйкес келуін айтамыз.

2. Лайықтылығы деп тиісті қатынастық жағдаяттарда сөздер мен тіркестердің дұрыс пайдалана алу қажеттілігін айтамыз.

3. Пікірдің дәлдігі - бұл өз ойын анық, қысқа және дәл мағынада айтып, жеткізу біліктігі.

4. Баяндаудың ойға қонымдылығы, қисындылығы-заттар мен құбылыстардың сипаттарын, олардың байланыстары мен арақатынастарын бейнелеудің дұрыстығы, шындыққа сай келуі.

5. Айтылған ойдың, пікірдің анықтығы мен түсініктілігі сөздің естушіге түсінікті болуын талап етеді. Ол сөздердің, терминдердің, сөз тіркестерінің, грамматикалық құрамдардың, шетел сөздерінің, диалектілердің, жаргондардың, кәсіпке байланысты, тарихи, ескі және жаңа сөздердің дәл әрі бір мағынада қолданылумен іске асырылады.

6. Сөздің тазалығы-оның ішінде артық, өнегесіз, былапыт сөздердің жоқтығы. Ондай сөздерге сөз арасындағы ойлану, кідірістерде жиі қолданылатын, жалпыға түсініксіз аймақтық сөздер, қазақ тілінде баламалары бар, шетел, орыс сөздері, жаргондық және былапыт сөздер жатады.

7. Сөздің мәнерлілігі-сөйлеуші тыңдаушылардың тек ақыл-ойына ғана емес, сонымен бірге оның сана-сезіміне, қиялына да әсер етуі керек. Жақсы сөзден тыңдаушылар эстетикалық ләззат алады.

8. Пікірді тұжырымдау әдістерінің әртүрлілігіне ауызша не жазбаша сөзде көп көлемдегі сөздік қор мен синонимдерді қолдану арқылы жетуге болады.

9. Сөздің әсемдігі оның құрамында тұрпайы, адамдардың ар-ожданын қорлайтын жағымсыз сөздердің жоқтығынан білінеді.

10. Орындылығы-бұл айтылған ойлар мен пікірлердің әңгіме тақырыбына, әңгімелесіп отырған адамның мүдделері мен білім дәрежесіне, сөйлесу кезіндегі жағдаяттарға, қайда өтіп отырғанына сәйкестігі.

Сөйлеу мәдениеті жоғарыда келтірілген талаптарға сай болу үшін көп оқу, көп еңбектену, қолданылып жүрген тілдің заңдылықтарын пайымдау, өз тілін жетілдіріп, шындай түсу, артық нәрсенің бәрін алып тастау, барынша қысқалық, бірақ ойлылыққа, әсемдікке жету қажет. Бұл ұзақ та күрделі поцестегі ең басты мәселе-мәдениетті сөйлеудің қалыптарын сақтаудың қажеттілігін түсіну.

XIX ғ. әйгілі америкалық актер Джефферсон: «Тамаша сөз сөйлеу-бір басқа, ал сөзді тамаша сөйлеу-екі басқа» деген екен.

Мәнерлі, жарқын, жалынды сөз тыңдаушылардың ықыласын аударады, олардың сөздің арқауы болып отырған мәселеге қызығушылығын туғызады, ақыл-ой, сезім-саналарына әсер етеді.

Сөйлеу-ойдың сыртқа шыққан көрінісі. Сөйлеушінің

- Ойлау қабілеті;
- Селқос, немқұрайлы қарамау;
- Мәнерлеп сөйлеу;
- Ұмтылысы, талабы секілді жеке қабілеттері болуы шарт.

Сөздің түрлері:

- Сергітетін, көңілдендіретін сөз;
- Ақпарат жеткізу сөзі;
- Жігерлендіруші сөз;
- Сендіруші сөз;
- Іс-әрекетке, қимылға шақырушы сөз.

Аудиторияның назарын аудару тәсілдері:

1. Тыңдаушылардан сөзге назар салуды тікелей талап ету.
2. Арнау сөздер айту.
3. Дауыстық тәсілдер.
4. Кідіріс.
5. Қол қимылы, жүріс-тұрыс, ым-ишара.
6. Қосымша материалдар.
7. Сұрақ-жауап тәсілі.
8. Көрнекілік құралдары.
9. Әзіл-күлкі элементтерін қосу.

Сөйлеуші көпшілік алдына шығып сөйлеу кезінде киім таңдағанда ашық түстерге акцент қойған дұрыс. Шашыңыз киіміңізбен үйлесім тапса болғаны. Өзіңізді ұстау мәнеріңіз әрдайым тыңдаушылардың назарында болатынын естен шығармағаныңыз дұрыс. «Киіміңе қарап, қарсы алып, ақылыңызға қарап шығарып салады» деген бар. Сыртыңызға назар аудартып алып, ақылыңызбен қашырып алып жүрмеңіз.

Сөйлеу мәдениетін меңгеру ерен еңбек нәтижесі. Сөз – ойдың айнасы. Ендеше көркем тілде сөйлеу, ол сөзді ойнату үшін емес, ойды ояту үшін қажет. Ол ойдың нәрлі болуына қызмет етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Сөздік қатынас негіздері. М.Әбдіхалықов, Б.Күнтуарова, Л.Парфенова. Астана

2010ж 57-60 бет

2. Кеңесбаев І., Жанұзақов Т. Тіл білімі терминдерінің орысша, қазақша сөздігі.
3. Қаныбаева Р. Сахна сәні – сырлы сөз, Алматы «Жалын», 1979 ж.
4. Тұранқұлова Д. Сахна тілі – сахна сәні. Оқу құралы, Алматы. «Білім», 2003-204 бет.
5. Тамбетова Д. Х. Уч. пособие «Техника речи», Алматы «Издат Маркет», 2006 г. 100 дана

Аннотация

П.Л. Сопер в своей книге «Основы культуры слова», обобщая риторический опыт современности, рассматривал системы методических указаний к чеченцам, менталам. Отношение аудитории к выступающему, готовность к восприятию, осмыслению материала. По мнению П. Л. Сопера, необходимо непрерывно стимулировать игру слушателей, переключать внимание, вести дискуссию с аудиторией. Прежде чем начать выступать перед аудиторией, необходимо привлечь внимание аудитории и систематизировать общение. По результатам проведенного анализа исследовательских работ многие связывают ораторские (ораторские) особенности личности с ее внешними проявлениями. Многие люди, судя по выражению лица, манере поведения в глазах, хотят дать сведения о его красноречии. Молодежь в аудитории, красноречивая, обращает особое внимание на верхнюю одежду оратора, походку, поведение. Слово, произносимое перед аудиторией, заранее спланированное и подготовленное, оратор не может чувствовать себя свободным перед своими слушателями. В ходе подготовки, выступления оратор убедился в особенностях, которыми он может управлять, владеть, уточнять риторические правила и упражнения.

Abstract

In his book "Fundamentals of speech culture", P. L. Soper, summarizing the rhetorical experience of modern times, considered the system of methodological instructions for the speaker and The Thinker. Attitude of the audience to the person receiving the speech, readiness to perceive and understand the material. According to P. L. Soper, in his opinion, it is necessary to constantly awaken the thoughts and attention of the audience, to argue with the audience. Before you start speaking to an audience, you need to attract the audience's attention and systematize the relationship. According to the analysis of research papers, many people associate the oratorical (oratorical) features of a person with their external manifestations. Many people, judging by the facial features of the face, the behavior of the eyes, want to give information about its eloquence. Young people in the audience pay special attention to the appearance, gait, and behavior of the speaker, orator. The speaker will not be able to feel free in front of his audience if the speech to be spoken in front of the audience is not planned and prepared in advance. When preparing a speech, the speaker is confident in the features that he can master, manage the audience, and clearly adhere to rhetorical rules and exercises.

ӘОЖ 517

А.М.Султанбекова¹, Н.К.Аширбаев²

¹магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

²ф.-м.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

ДИРИХЛЕ ЕСЕБІНІҢ ГРИН ФУНКЦИЯСЫ

Түйін

Шеттік есептер теориясында Грин функциясының маңызы көп. Лаплас немесе Пуассон теңдеулеріне қойылған шеттік есептерді шешудің тағы бір жолы – Грин функциясы әдісі. Грин функциясын құрудың кең таралған тәсілі – кескіндер әдісі не электростатикалық бейнелеу деп аталады. Бұл материалда Лаплас теңдеуі үшін қойылған Дирихле есебінің Грин функциясы қарастырылды. Негізгі формулалар мен Грин функциясының қасиеттері берілді. Дирихле есебінің шешімінің жалпы түрі Грин функциясы арқылы өрнектелді. Кескіндер әдісі арқылы әртүрлі облыстарда қойылған Дирихле есебінің Грин функциясын құру мысалдары көрсетілді: жарты жазықтықта және шеңберде. Аталған функция белгілі алгоритм бойынша ізделінеді, мұнда бірінші Лаплас теңдеуінің іргелі шешімі табылады. Екінші қадам – нүктеге бірлік оң заряд енгізу, одан гармоникалық функцияны құру. Және формула бойынша Грин функциясын құру.

Кілттік сөздер: Грин функциясы, Лаплас теңдеуі, Дирихле есебі, шеттік есеп, электростатикалық кескін.

Кіріспе

Лаплас теңдеуі үшін шеттік шарттары 1 – текті болатын шеттік есепті қарастырайық. Есептің қойылымы: $D - E^n$ Евклид кеңістігінің облысы, ал $S = \partial D - D$ –ның $(n - 1)$ –ретті тегіс шекарасы болсын.

$$\Delta u \equiv \sum_{j=1}^n \frac{\partial^2 u}{\partial x_j^2} = 0, \quad x \in D, \quad (1)$$

$$u(x)|_{x \in S} = \varphi(x), \quad x \in S, \quad (2)$$

шарттарын қанағаттандыратын $u(x, t) \in C^2(D) \cap C(\bar{D})$ функциясын табу керек. Мұндағы $\varphi(x) \in C(S) - S$ –те үзіліссіз, берілген функция. Бұл есеп – Дирихле есебі деп аталады.

Лаплас теңдеуінің іргелі шешімі деп

$$E(x, \xi) = \begin{cases} \frac{1}{(n-2)|\xi-x|^{n-2}}, & n > 2, \\ -\ln|\xi-x|, & n = 2, \end{cases} \quad (3)$$

түрдегі $E(x, \xi)$, $x \neq \xi \in \bar{D}$ функцияны айтады. Мұндағы

$$|\xi-x| = \sqrt{\sum_{i=1}^n (\xi_i - x_i)^2}$$

және ξ нүктелерінің арасындағы арақашықтық.

Лаплас теңдеуі үшін қойылған Дирихле есебінің Грин функциясы деп төмендегі қасиеттерге ие:

1. $G(x, \xi) = E(x, \xi) + g(x, \xi)$, мұндағы $g(x, \xi) - D$ облысында x және ξ бойынша

гармоникалық функция:

$$\Delta_x g(x, \xi) = \Delta_\xi g(x, \xi) = 0, \quad x, \xi \in D.$$

$$2. G(x, \xi)|_{x \in S} = G(x, \xi)|_{\xi \in S} = 0.$$

$G(x, \xi), x \neq \xi \in \bar{D}$ функциясын айтады.

Дирихле есебі шешімінің Грин функциясы арқылы өрнектелуі.

$G(x, \xi) - (1), (2)$ Дирихле есебінің Грин функциясы болсын. (1), (2) есептің шешімін

$$u(x) = -\frac{1}{\omega_n} \int_S \frac{\partial G(x, \xi)}{\partial v_\xi} \varphi(\xi) dS_\xi, \quad (4)$$

түрінде өрнектеуге болады. Мұндағы $\omega_n = \frac{2(\sqrt{\pi})^n}{\Gamma(\frac{n}{2})} - E^n$ –дегі бірлік сфера ауданы.

Грин функциясын құру үшін кескіндер әдісі қолданылады. Ол әдіс бойынша

$$\Delta_x g(x, \xi) = \Delta_\xi g(x, \xi) = 0, \quad x, \xi \in D, \quad (5)$$

$$g(x, \xi)|_{x \in S} = -E(x, \xi)|_{x \in S}. \quad (6)$$

Мысал. Кескіндер әдісі арқылы $x_2 > 0$ жарты жазықтығында (1), (2) Дирихле есебінің Грин функциясын табу керек.

1) (3) арқылы Лаплас теңдеуінің іргелі шешімі құрылады. Екі өлшемді $n = 2$ жағдайы үшін

$$E(x, \xi) = -\ln|\xi - x|, \quad |\xi - x| = \sqrt{(\xi_1 - x_1)^2 + (\xi_2 - x_2)^2}$$

2) $\xi = (\xi_1, \xi_2), \xi_2 > 0$ нүктесіне бірлік оң заряд енгізіледі. ξ^* деп $S = \{\xi_2 = 0\}$ түзуіне қатысты ξ нүктесіне симметриялы нүкте белгіленеді.

$$\xi^* = (\xi_1, -\xi_2).$$

3) (5), (6) есептің шешімі мына түрде ізделінеді:

$$g = -E(qx, q\xi^*) = \ln(q|\xi^* - x|) = \ln q + \frac{1}{2} \ln((\xi_1 - x_1)^2 + (-\xi_2 - x_2)^2) = \\ = \ln q + \frac{1}{2} \ln((\xi_1 - x_1)^2 + (\xi_2 + x_2)^2).$$

$g(x, \xi)|_{x \in S} = -E(x, \xi)|_{x \in S}$ шеттік шартты орындалуы үшін $q(\xi) \equiv 1$ деп алу керек.

$$\Delta_\xi g(x, \xi) = 0, \text{ сонымен}$$

$$g = \frac{1}{2} \ln((\xi_1 - x_1)^2 + (\xi_2 + x_2)^2).$$

4) $G(x, \xi) = E(x, \xi) + g(x, \xi)$ формуласы арқылы Грин функциясы құрылады:

$$G(x, \xi) = -\ln|\xi - x| + \ln|\xi^* - x| = \ln \frac{|\xi^* - x|}{|\xi - x|} = \ln \frac{(\xi_1 - x_1)^2 + (\xi_2 + x_2)^2}{(\xi_1 - x_1)^2 + (\xi_2 - x_2)^2}$$

Мысал. Кескіндер әдісі арқылы $|x - x_0| < R$ шеңберінде (1), (2) Дирихле есебінің Грин функциясын табу керек.

1) (3) арқылы Лаплас теңдеуінің іргелі шешімі құрылады. Екі өлшемді $n = 2$ жағдайы үшін

$$E(x, \xi) = -\ln|\xi - x|, \quad |\xi - x| = \sqrt{(\xi_1 - x_1)^2 + (\xi_2 - x_2)^2}$$

2) $\xi = (\xi_1, \xi_2), (\xi_1 - x_1^0)^2 + (\xi_2 - x_2^0)^2 < R^2$ нүктесіне бірлік оң заряд енгізіледі. ξ^* деп

$$S = \{|x - x^0| = R\}$$

шеңберіне қатысты ξ нүктесіне симметриялы нүкте белгіленеді, яғни $|\xi - x^0| \cdot |\xi^* - x^0| = R^2$ орындалатындай шеңбер центрінен $|\xi^* - x^0|$ қашықтықта орналасқан $[x^0, \xi)$ сәулесінде жататын нүкте. Немесе векторлық түрде:

$$\overrightarrow{x^0 \xi^*} = \frac{R^2}{|\xi - x^0|^2} \overrightarrow{x^0 \xi},$$

бұдан

$$\xi^* = x^0 + \frac{R^2}{|\xi - x^0|^2} (\xi - x^0).$$

3) (5), (6) есептің шешімі мына түрде ізделінеді:

$$g = -E(qx, q\xi^*) = \ln(q|\xi^* - x|) = \ln q + \ln|\xi^* - x|.$$

q зарядының шамасын дұрыс таңдау үшін $x \in S$ қоялық, яғни $|x - x^0| = R$. Онда $x^0\xi$ және $x^0x\xi^*$ үшбұрыштары ұқсас болады, себебі x^0 төбесіндегі бұрыш ортақ, ал оған іргелес қабырғалар пропорционалды:

$$\frac{|\xi - x^0|}{|x - x^0|} = \frac{|x - x^0|}{|\xi^* - x^0|}$$

g функциясы үшін

$$g(x, \xi)|_{x \in S} = -E(x, \xi)|_{x \in S}$$

шеттік шарты орындалатындай q шамасын табу қажет. Бұл жағдайда

$$q = \frac{|\xi - x|}{|\xi^* - x|}.$$

Үшбұрыштар ұқсастығынан

$$q = \frac{|\xi - x^0|}{R}.$$

Сонымен

$$g(x, \xi) = \ln \frac{|\xi - x^0|}{R} + \ln|\xi^* - x| = \ln \frac{|\xi - x^0| \cdot |\xi^* - x|}{R}.$$

4) $G(x, \xi) = E(x, \xi) + g(x, \xi)$ формуласы арқылы Грин функциясы құрылады:

$$G(x, \xi) = \ln \frac{|\xi - x^0| \cdot |\xi^* - x|}{R} - \ln|\xi - x| = \ln \frac{|\xi - x^0| \cdot |\xi^* - x|}{R|\xi - x|}.$$

ξ, ξ^* нүктелері симметриялы болғандықтан, және

$$\xi^* - x \equiv \overrightarrow{x\xi^*} = \overrightarrow{x^0\xi^*} - \overrightarrow{x^0x} = \frac{R^2}{|\xi - x^0|^2} \cdot \overrightarrow{x^0\xi} - \overrightarrow{x^0x},$$

векторлық қатынасын ескерсек, онда

$$\frac{|\xi^* - x|}{R} = R \left| \frac{x - x^0}{R^2} - \frac{\xi - x^0}{|\xi - x^0|^2} \right|.$$

Нәтижесінде Грин функциясының өрнегі:

$$G(x, \xi) = \ln \frac{R|\xi - x^0| \cdot \left| \frac{x - x^0}{R^2} - \frac{\xi - x^0}{|\xi - x^0|^2} \right|}{|\xi - x|}$$

Қорытынды

Дирихле есебін шешу үшін, $G(x, \xi) = E(x, \xi) + g(x, \xi)$ формуласымен анықталатын Грин функциясын табу қажет. Мұндағы $E(x, \xi)$ белгілі функция болғандықтан, негізгі мәселе $g(x, \xi)$ функциясының құрылуы. Бұл жұмыста көрсетілген мысалдарда аталған гармоникалық функция берілген облыстарға байланысты ізделінді. Яғни жарты жазықтықтағы гармоникалық функция мен шеңбердегі функцияның айырмашылығын байқауға болады. Белгісіз функция табылған соң, Грин функциясының өрнегі де алынды.

Әдебиеттер тізімі

1. Хомпыш Х. Математикалық физика теңдеулері: Теория, жаттығулар мен өзіндік жұмыстар. Оқу құралы. – Алматы, Қазақ университеті, 2017 – 295 б.
2. Бижігітов Т. Математикалық физика әдістері: Оқулық. – Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2012. – 296 б.

3. Тихонов А.Н., Самарский А.А. Уравнения математической физики. – 4-е изд. – М.: Наука, 1972 – 742 с.
4. Корпусов М.О. Методы теории разрушения решений нелинейных уравнений математической физики. – М.: Физический факультет МГУ, 2014. – 364 с.

Аннотация

В теории краевых задач важную роль играет функция Грина. Ещё один способ решения краевых задач для уравнений Лапласа или Пуассона – способ функции Грина. Наиболее распространённым способом построения функции Грина является метод отражений или электростатических изображений. В этом материале рассматривается функция Грина задачи Дирихле для уравнения Лапласа. Даны основные формулы и свойства функции Грина. Показано представление решения задачи Дирихле при помощи функции Грина. Используя метод отражений, показаны примеры нахождения функции Грина задачи Дирихле в разных областях: в полуплоскости и в окружности. Искомая функция находится по определенному алгоритму, где сначала нужно найти фундаментальное либо элементарное решение уравнения Лапласа. Второй шаг – поместить в точку единичный положительный заряд, после построения гармонической функции. И в итоге построение функции Грина с помощью формулы.

Abstract

In the theory of boundary value problems, the Green's function plays an important role. Another way to solve boundary value problems for the Laplace or Poisson equations is the Green's function method. The most common way to construct the Green's function is by reflection or electrostatic imaging. In this material, the Green's function of the Dirichlet problem for the Laplace equation is considered. Basic formulas and properties of the Green's function are given. A representation of the solution of the Dirichlet problem using the Green's function is shown. Using the method of reflections, examples of finding the Green's function of the Dirichlet problem in different areas are shown: in a half-plane and in a circle. The required function is found according to a certain algorithm, where you first need to find a fundamental or elementary solution to the Laplace equation. The second step is to place a unit positive charge at the point, after the construction of the harmonic function. And as a result, the construction of the Green's function using the formula.

ӘОЖ 677.851.1.001.76

Б.П. Төребаев¹, Ш.Е. Рсмаханбетова²

¹аға оқытушы, М Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

²аға оқытушы, М Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

ҚЫЗЫЛ ТҮСТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖАСЫЛ ТҮСПЕН ҮЙЛЕСІМІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ СӘНГЕРЛЕР КОСТЮМІ ТОПТАМАСЫНДА

Түйін

Мақала қазақ халқының киіміндегі таңдаулы түстер тарихы және осылай болып табылатын қызыл түстердің жасыл түспен үйлесіміне арналған. Сонымен қатар, мақалада өткен замандағы қазақ қыздарының ұзатылу тойына киетін көйлегіне, әлбетте, қызыл түсті қолдануы, мақалада халқымыздың қаныққан және ашық өндерге көбірек көңіл бөлінуі, Қазақстан заманауи дизайнерлерінің өз киім топтамасында қызыл түстердің алуан түрлері: алқызыз, күлгін, раушан, бүлдіргент.с.с. пайдалануы және олардың қызылға қарама-қарсы түс–жасылмен сәтті үйлесім табуы туралы тартымды түрде жазылған.

Кілттік сөздер: «Андронов тайпалары», «Патшалар қорғаны», Prince&princess of the Universe 2016 фестивалі,экстраверттер түсі, «Үржар ханшайымы», бильбордт, fashion-индустрия эксперттері, «кірленген» раушан түс, Aspara Fashion Week сән апталығы,«розовый

шок»

Киімдердің түсті болуы – ежелгі заманнан бастау алған. Бұл үшін археолог К.А. Әкішевтің «Андронов тайпаларының киіміндегі маталар қызыл және күлгін түстермен боялған болуы мүмкін» деген пікірін еске алсақ жеткілікті.

Уақыт өтісімен киімдегі өрнектер ғана емес, сонымен бірге түс те адамзаттың сауатты, талғамын, әлеуметтік дәрежесін көрсетуге көмек беретін құралға айналды[1. 8 б.]. Қазіргі жаңа технологиялар өте ерте дәуір құпияларының барлығын дерлік аша алады: Қазақстан ғалымдары Алтайдағы Пазырықта «Патшалар қорғаны» қазба жұмыстарының бірінде табылған «Үржар ханшайымының» әлпетін қалпына келтіруге қол жеткізді. Рентгенографиялық зерттеу оның осыдан 2,5 мың жыл бұрын киген шәйі көйлегі түсінің қызыл болғанын анықтап берді.

Ұлттық киімнің өрнегі мен түсіне қарап, оны киген кісінің әлеуметтік ерекшелігінен басқа, жас ерекшелігін де анықтауға болатын. Мәселен, қазақтарда тіпті мата түсі оның өрнектеріне қарап таңдалынған. Өрнектер қазіргі күндегідей алабажақ, ашық палитрада емес, киім матасы түсімен үйлестірілген және нәзік реңдермен араласқан түрде жасалынды. Өрнектер үшін киімнің (тіпті салтанатты сәттерде киілетін) негізгі түсімен салыстырғанда, аздап көтеріңкі түрдегі қаныққан рең таңдалынды[2].

Қазақтар көршілес Орталық Азия халықтары секілді қанықтан басқа, ашық түстерді де ұнатқан. XVII ғасырдың 60-70 ші жылдарында олардың киімінде үнді сәнінің тереңдеп енгені байқалды. Үнді өрнекті маталарында ашық түстегі лотостар, қалампыр, бәйшешек және анар гүлдері суреттерін көруге болатын. Әрине, әрқашанда ең әдемі және көптүсті киімдерді жастар киіп жүрді. Мысалы, қазақ әйелдерінің жас буыны орта жастағылар мен егде тартқандарға қарағанда, әлдеқайда ашық түсті қамзолдар киіп жүруі дәстүрлі еді. Ұлы дала қыз-келіншектері арасында кең таралған, өмірге жақсы ниетпен, сеніммен және қуанышпен қарау символы болып табылатын қаныққан ашық түсті көйлектерәлі де уақыттан қалған жоқ. Мәскеуде өткенбеделдіхалықаралық Prince&princess of the Universe 2016 фестивалыда тоғыз жастағы алматылық Э. Қаражанова жеңіске жеткен болатын. Әсіресе оның үстіндегі ашық-қызыл түсті қазақ ұлттық костюмі көрермендер көңілінен шығып, жақсы әсер қалдырды.

АҚШтан Алматыға ұшып келген фотограф-саяхатшы Эль Мулярчиктің, – «Әуежайдан қалаға бет алғанымызда көше қапталында жүрген көптеген сұлу кісілерге көзіміз түсті, бізді таңдандырғаны – ол емес, олардың ашық түсте киінгендері» деген сөзін есімізден шығарғымыз келмейді.

Ежелгі түркітілдес көшпенділер қызыл түсті ерекше бағалаған. Қыр қызғалдағының қырмызы түсі Ұлы дала арулары көйлектерінің таңдаулы таңсық өңі болатын. Бұл – қазақ халық мәтелінде «Қыздың көзі қызылда» деген сөзбен қамтып көрсетілген[3. 123 б.].

Әл Ыдырыси өткен замандарда «қызыл түсті жібек матадан тігілген киімдер тек қана атақты адамдарға тиісті» болғанын атап өткен болатын. Оңтүстік-Қазақстан облыстық тарихи-өлкетану музейі топтамасындағы ұлттық қыз баскиімі – бөрік, халық өнерінің бірегей туындысы болып табылады. Бас киімнің материалы көркем безендірілуі ғана емес, сонымен қатар түсіне қарап, оның сол уақыттағы ауқатты жанұядан шыққан қыздыкі болғанын аңғаруға болады, Бөріктің төбесі қызыл масатымен тігілген.

Халықтар тұрмысындағыдәстүрге үйлену тойының ақ түсті арнайы көйлегін ағылшын ханшайымы Виктория ендірі. Ол өзінің үйлену тойы көйлегі үшін тазалық пен пәктік символы – ақ түсті пайдаланды. Алайда астрологтар бұндай салтанатқа көйлектің ақ түсінен бас тартып, қызылдың пайдасына шешуді ұсынады. Бұны бекерге шығаруға болмайды: әлемнің көптеген елдерінде үйлену тойлары салтанатына қызыл түстер пайдаланылу салты қалыптасқан, себебі оларда бұл түс болашақ жанұя тұрмысы ізгілігін алдын-ала көрсетеді деген сенім бар. Ілгеріде қазақ қыздары тұрмысқа шығатын болса, күтілген тойға, әлбетте, пішіні қазіргі заман халатына ұқсап кететін көйлекке қызыл түсті жиі қолданған. Қызыл түс келіншек көйлегі үшін шынында да – керемет. Олардың теңдесі жоқ, бұндай тамаша түстегі

көйлек киіп жүруі – тойдан кейін де ұзақ уақытқа жалғасатыны халық дәстүріне қарсы болмаған.

Шымкенттік он тоғыз жасар сәнгер Ару Надырла туған халқының үйлену тойы дәстүріне айрықша көңіл аударды, әрбір қыз өзінің болашақ келіншек екенін, соған арналатын салтанатты күнді күн санап күтіп жүргенін ешкімнен жасырмаса керек. Ол алғашқы топтамасын тұрмыс құру ниетіндегі жастарға арнады. Таңдай қағып, тамсандыратын алқызыл барқыттан тігілген сәнді де, стильді етіп жасаған Арудың ұлттық көйлегі модель тұлғасын ерекше тартымдылыққа түсірумен ғана шектелмей, оны ғажайып ертегілердегі айдай сұлу-кейіпкерді еске түсіреді.

Қызыл – экстраверттер түсі. Ол өте ықпалды да, батыл және көзге тез түседі. Өзінің шығармашылық қызметіне 40 жыл толуын атап өткен, өзінің концерттік қойылымына қазақ эстрадасының примадоннасы Роза Рымбаева көрермендер алдына алқызыл көйлекпен шыққаны ел есінде, – ол бекерден-бекер емес. Бильбордтарда атақты әншіге бұл көйлекті Дарига Назарбаева тарту еткен. Оның сән әлемінің орталығы – Парижде тігілгенін де еске алсақ артықтық етпейді [4. 322 б.].

Егерде көпшіліктің көңілін аударып, көзайымына айналғыңыз келсе, қызыл киім киіңіз, себебі қызыл түс қай уақытта да болмасын көз тартады. Қыздардағы қызыл өңді киім – жігіт көңілін аулаудағы сәтті кепілдеген түсінік бар, бұның себебі де бар: жігіттерді әрдайым қызықтыратын бір сауал – «Қызыл көйлекті мына ару кім екен?» Солай бола тұрса да, қызыл киімді еркекке әйел затының да көңіл аудармауы мүмкін емес – бұны бүгінгі жастар жақсы біледі, сол себепті жас жігіттер шымқай қызыл түсті спорттық қана емес, күнделікті киімдерде де пайдаланады.

Әйелдер үшін раушан түстің барлық: қаныққан сүт және інжу түс, шаң басып көмескі тартқан және қаныққан раушан түс пен ашық фуксия рендері әрқашанда маңызды. Өткен ғасырдың 30-ыншы жылдарының өзінде ақ атақты француз дизайнері Габриэль Шанель сән әлеміне қаныққан раушан түсті ұсынған болатын. Оны сол кезде «естен тандырарлық раушан» («розовый шок») деп атаған болатын, қазіргі күнде де – дәл осылай.

Аты аңызға айналған голливуд киножұлдызы Мэрилин Монро «Нағыз сұлулық – әйелдердің әйелге тәндігінен туындайды», – деген болатын. Түсті санаға қабылдау психологиясына арналған әдебиеттерде раушан түске қатысты аздаған қызықты ұғым бар. Раушан түс таза қызыл секілді күшті емес, сондықтан да әйелдер костюміндегі бұл түс олардың айналасындағы адамдарға әйел затының өзіне тән нәзіктігін көрсетеді, былайша айтқанда әйелге сай жаратылысын аңғартады. Ұлы кутюрье Кристиан Диор раушан түстің рендерін барлық түстердің ішіндегі ең нәзіктері деп атады, және де ол бұларды бақыт түстері ғана емес, сонымен қатар нағыз әйелдер түсі деп бекер санамаған. Сондықтан да дизайнерлер өткендегідей, назардағы басты акцентті әйел жанының нәзіктілігіне қояды. Киім сәніндегі сәтті іріктеліп таңдалған раушан түстің рендері имиджді нәзіктікке түсіріп қана қоймай, сонымен қатар «жасты да жасартады».

Санамызға беделді де, салмақты құндылығымен байланыстырылып қабылданылатын барлық күңгірт: күңгірт-күлгін, күңгірт-жасыл күңгірт-көк, тіпті күңгірт-қызыл түстерді біздер, қалыптасқан дағды бойынша ер кісілер костюмі және ресми стильдегі киімдерден кездестіреміз. Шынында да күңгірт-қызыл түстер, олардың бүлдірген, шие, шарап, күлгін секілді түрлерінің әйел затына тән нәзіктікке ешқандай қатысы жоқ.

Түстердің өзіндік тіл ерекшелігі күні бүгінге дейін жарық дүниеде жалғасын тауып жасап келеді. «Күлгін» сөзі қоғажай, шегіргүлді (орыс тілінде «фиалка») нұсқап көрсететін латынның «*viola*» деген сөзінен шыққан. «Жерге түсіп» қарапайым кісілер киіміне де жетіп келген күлгін, қазіргі күнде жастар түсіне айналды. Күлгін түстің жарқын рендері әйелдер сәнінде үстемдік ететінін жиі байқауға болады. Олар күнделікті киімде, әсіресе трикотажда сымбатты да, салтанатты көрініс табады.

Тараз қаласында өткен халықаралық Aspara Fashion Week сән апталығына әлемнің

әрденеше елдерінің алдыңғы қатарлы дизайнерлері мен fashion-индустрия эксперттері жиналды. Осы көрсетілімде «Асыл-Дизайн» Сән үйінің бас дизайнері Айдархан Калиев өзінің күз-қыс маусымдық топтамасына қолданған трендті түстер: қарадан басқа күңгірт-раушан да көрермен қауымға айтарлықтай жақсы әсер қалдырды. Ерекшелігі сол; Айдархан бұл жаңа костюм топтамасына бірінші рет табиғи үлбірді пайдаланған болатын, бұл да болса «кірленген» раушан түсті дерлік еді.

Ең күшті түс – бұл ашық та күңгірт те емес – таза қызыл. Қызыл түсті көктем-жаз да, күз-қыс та топтамаларында көруге болады, дегенмен дизайнерлер дәл осы түсті қыс топтамаларында пайдалану ұтымды деп санайды. Шынында да көйлектегі қызыл түс, әсіресе, қыс мезгілінде көңіл-күйімізге ерекше шаттық сезімін шақырады. Қоңыр салқыннан бастап жанға жайлы жылыға дейінгі, оның ұнамды реңдеріне бай палитраның қысқы гардеробтағы көрінісі – теңдесі жоқ, тамаша!

Ашық түсті бояулар батыл алға шығатын және таңдай қағып тамсандыратын үйлесімдер ғана болып танылмайды, сонымен қатар олар айқын контрастты, заманауи деп саналмайтын сән тенденциясының өзіне тән өзгешеліктерін мүлдем білдірмейді. Бүкіл ғасыр бойында Ұлы даланың халық шеберлері қазақ костюмдерін безендіру үдерісінде өмір шаттығы мерекесі мен сұлулық салтанаты көрінісін нақтылай жүзеге асырды. Ал оларды шабыттандырған – табиғат-ананың құлпырған ашық-жарқын арайлы түстері. Бүгінде отандық киім дизайнерлері Қазақстан табиғатына тән түстік араласудың барлық палитрасын ашық түсті принттер көмегі арқылы көрсетуде. Атап айтқанда, алқызыл қыр қызғалдақтарының алаулаған жалыны мен жасыл жайлау шалғыны Кәмила Құрбанидің киімдері топтамасы дизайнында керемет көрініс тапқан. Бір-біріне барынша қарама-қарсылықтағы бұл түстер үйлесімінде әртүрлі көлемдегі пропорция қатаң сақталған. Әрбір түстің орналасқан тұсын дұрыс анықтау – костюм бөлігінің психологиялық жұмыс ауқымына байланысты. Түстегі қисын және түсті өз орындарына жайластыру – шиеленіс пен акцентті талап ететін, қарапайым түрдегі ырғақты қайталану ансамблімен-мағынасын біріктіреді.

Әдебиеттер тізімі

1. Найденская Н., Трубецкова И. Мода, цвет, стиль. М.: «Эксмо» 2016.с. 8.
2. Ұлттық киім. Фотоальбом. Алматы: «Нұрлы әлем», 2018.
3. Төребаев Б.П. Тұстану. Оқу құралы. М Әуезов атындағы ОҚУ баспа орталығы, 2018 ж.
4. Борижан Төребаев. Орнамент и цвет в дизайне текстиля, Монография. /Германия /. Изд.: LAP LAMBERT Academic Publishing – 2017.

Аннотация

Статья посвящена истории предпочтительных цветов в одежде казахского народа и сочетанию красного с зеленым. Кроме того, в статье в привлекательной форме рассказывается об использовании красного цвета в свадебном платье казахских девушек прошлых времен, о том, как наш народ уделяет больше внимания насыщенным и светлым, ярким тонам, а также использованию в своей коллекции одежды современных дизайнеров Казахстана в своей коллекции одежды самые разнообразные оттенки красного: алого, фиолетового, розового, ежевики и т.д. и успешном их сочетании с противоположным цветом – зеленым.

Annotation

The article is devoted to red colors, which are preferred in the clothing of the Kazakh people. In addition, the article tells about the increased attention of our people to rich and bright backgrounds, about the use of red colors in their collection of clothes of modern designers of Kazakhstan: scarlet, purple, pink, blackberry, etc. and their successful combination with green.

UDC: 81:37.016

D.O.Torebek¹, S.A. Abdykarimova², T.B.Tokpolatova³
¹²³master, lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

METHODS OF ENRICHING THE VOCABULARY OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract

Preschool age is a period of active assimilation of all structures of the native language, a unique time for the formation and development of the lexicon. Under favorable social conditions, the child of the fifth year of life expands the scope of his communication, he is already able to tell not only directly perceived circumstances, but also what was perceived and said earlier.

Keywords: vocabulary, preschool age, speech disorders.

Senior preschool age is a very important period in a child's life, because his further education depends on how prepared the baby will come to the first grade.

At preschool age, a child should master a vocabulary that would allow him to communicate with peers and adults, successfully study at school, understand literature, television, radio broadcasts. Therefore, the development of a dictionary is one of the important tasks of speech development.

It should also be noted that the timely development of the dictionary is one of the important factors in preparing for school. Children who do not have a sufficient vocabulary have great learning difficulties, not finding the right words to express their thoughts. Teachers note that students with a rich vocabulary are better at solving arithmetic problems, easier to master reading skills, grammar, more active in mental work in the classroom.

Speech gives the child access to all the achievements of human culture. The development of speech in a child is closely related to the formation of both the personality as a whole and the main mental processes.

Features of vocabulary in children with speech disorders.

The dictionary of children with speech disorders has a number of features. Firstly, the dictionary is limited in number. Secondly, the existing stock of words in the passive dictionary (those words and expressions that the child understands) slowly turns into an active one (words and expressions that the child actively uses in speech). Children find it difficult to name a number of words from the pictures, do not know the names of many parts of the object, children replace them with the name of the object itself (wall – "house") or actions (body - "sand is carried"), often parts of objects are replaced by the names of body parts (collar - "neck"; cabin - "body"). Also, children replace words that are similar in the situation and external signs (writes - "paints").

There are few generalizing concepts in the dictionary (a car, a tram, a train, an airplane is ... - transport). There are practically no antonyms in the speech of children (words opposite in meaning: cold - heat), very few synonym

s (words different in sound, but close in meaning: cold - cold). So, describing the size of the object, children use only two concepts: big and small, which replace the words long, short, high, low, thick, thin, wide, narrow. How to develop a child's vocabulary?

Work on the development of the dictionary should take place in several directions:

* enriching the dictionary with new words (names of objects, signs and qualities, actions, processes, etc.);

* dictionary refinement (filling them with specific content, based on accurate correlation with real-world objects);

* dictionary activation (children should not just memorize new words, but also be able to use

them freely);

* elimination of non-literary words (dialect, vernacular, slang) from children's speech.

The child's development takes place through communication and joint activities with adults, the only way the baby learns the world. With the enrichment of children's knowledge about the environment, the vocabulary also expands. Stimulate vocabulary development by:

* observations (observe some process, for example, seasonal changes occurring in nature, look at various objects, etc.);

* viewing and describing paintings, pictures, toys and various objects;

* screening of films and subsequent discussion;

* readings of works of art;

* didactic games, verbal and logical exercises.

It should be noted that these techniques should be accompanied by comments or a story by an adult. Constantly tell, explain to the child: "What is it?", "What is it for?", "How does it work?", "Why does it happen this way and not otherwise?", etc.

Games and exercises for vocabulary development.

In the game material devoted to vocabulary work, the main place is occupied by games and exercises aimed at forming an understanding of the meaning of the word and the use of the word in accordance with its meaning.

Exercises with nouns.

Show your child a toy bear and ask him to name this toy differently. For example, a bear, a bear, a bear, etc.

You can complicate the task: "Tell about toys with words in which the sound [w] is heard (mishutka, mishka, sonny, baby, toy, etc.). Name these two bears in one word (brothers, friends, Toptygins)"

Exercise with verbs.

Ask the child to answer the questions:

1) What can a cat do? (Lapping (milk), scratching, meowing, purring, playing, lying, watching, standing, etc.)

2) What does a puppy like to do? (Running, gnawing (bone), chasing (cat), playing, etc.)

3) How does a puppy behave when he is given a bone? (chewing, enjoying, growling, rejoicing, in a hurry)

4) What does a puppy do when he is picked up? (Snuggles, rejoices, looks, closes his eyes, sniffs)

Exercises with adjectives.

Ask the child to think about what can be said using the words: round (plate, frying pan), round (ball, ball, table, tray, hoop), round (mirror, wheel)?

What words can you say about the sun? (Clear, radiant, golden, cheerful, joyful, bright, spring, kind, affectionate, hot)

What can a stream be like? (Babbling, singing, ringing, talkative, running) Exercises with adverbs.

Ask the child to answer a number of questions (then switch places – let the child come up with the questions himself):

1) How does a wolf rush after its prey? (Fast, fast),

2) How does the turtle move? (Slowly, calmly, smoothly).

3) How do leaves fall to the ground during leaf fall? (Noiseless, quiet, easy, slow, calm, smooth, beautiful).

The main point of enriching the vocabulary of preschoolers is to develop in children the ability to select for utterance those words that will most accurately reflect his intention. The level of speech development of preschool children largely depends on how clearly the work on expanding and enriching the vocabulary of children will be built.

References:

1. Kosinova E. Grammatical notebook No. 1-4 for classes with preschoolers. - M.: Sphere, 2017. - 32 p.
2. Kutsina E.V., Sozonova N.N., Khrushkova N.G. Phonetic stories and fairy tales. Workbook for children 5-7 years old. In 3 parts. - Ect.: Litur, 2016. - 32 p.
3. Teremkova N.E. Speech therapy homework for children 5-7 years old with ONR. Album 1-4. - Moscow: GNOME Publishing House, 2017. - 48 p.
4. Hansheva G.V. The speech therapist rushes to the rescue: a workshop on speech therapy. - Rostov n/A: Phoenix, 2013. - 109 p.
5. Kharchenko T. Learning to speak beautifully. Collection of educational tasks. - Moscow: AirisPress, 2013- 16

Түйін

Мектепке дейінгі жас – ана тілінің барлық құрылымдарының белсенді түрде игерілу кезеңі, сөздік қордың қалыптасуы мен дамуының ерекше кезеңі. Қолайлы әлеуметтік жағдайларда өмірдің бесінші жылындағы бала өзінің қарым-қатынас аясын кеңейтеді, ол қазірдің өзінде тікелей қабылданатын жағдайларды ғана емес, сонымен бірге бұрын қабылдаған және айтқан нәрселерді де айта алады.

Аннотация

Дошкольный возраст – период активного усвоения всех структур родного языка, уникальное время для становления и развития лексикона. При благоприятных социальных условиях ребёнок пятого года жизни расширяет сферу своего общения, он уже в состоянии рассказать не только непосредственно воспринимаемые обстоятельства, но и то, что было воспринято и сказано раньше.

UDC: 81:002

D.O. Torebek¹, L.Sh. Yeszhanova², A.A.Yegemberdy³, S.N.Kozhanov⁴

¹master, lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

²master, senior lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

³master, senior lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

⁴master, lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

INTERACTIVE METHODS FOR CONDUCTING LEXICAL TESTS IN FOREIGN LANGUAGE CLASSES

Abstract

The article is devoted to the interactive method of testing as the most effective means of controlling the mastery of vocabulary by students. Examples of various forms of interactive test tasks are given and a conclusion is made about the advisability of using the proposed method when teaching students a foreign language in technical universities

Keywords: control, testing, interactive method, foreign language, professionally oriented vocabulary, computer test programs.

In recent years, the issue of the use of interactive methods in teaching students a foreign language has become increasingly relevant. Therefore, the most important task of higher education is the formation of intercultural communicative competence, namely, "the ability to communicate orally and in writing in Russian and foreign languages to solve the problems of interpersonal and intercultural interaction" (OK-5), which acts as a basis and should be a priority in the higher education system [1. С 45] when teaching students a foreign language of non-linguistic specialties in the system of technical education.

Undoubtedly, the need to develop and improve this communicative competence among future highly qualified specialists enables graduates to speak a foreign language for everyday and professional communication in order to successfully interact and cooperate with foreign partners, lead in the international labor market, solve life problems in a foreign language.

The use of interactive methods in teaching foreign languages makes it possible to organize a variety of educational activities of students, create a communicative environment as close as possible to real-speech communication in a foreign language in the absence of a natural language environment, and also significantly increases the intellectual activity of students, the effectiveness and motivation of learning.

The term "interactive" comes from the English "inter" – "between", "act" - "action" and means the ability to interact or be in a dialogue with someone (a person) or something (a computer). Modern experts interpret the concept of "interactivity" as training and controlling using computer network works and Internet resources.

The degree of proficiency and mastery will be different, so it is necessary to put into practice constant monitoring to identify the level of mastery of certain skills and abilities formed during training and understanding of the material passed by all students.

The control of the level of proficiency in foreign language skills and abilities is an integral part of the process of teaching foreign languages. The success of the entire learning process largely depends on the correct organization of control. Mastering the methodology of knowledge testing and grading is one of the most important and most difficult tasks facing a teacher.

The problem of creating a set of control evaluation tools corresponding to the programs of the discipline "Foreign language", as well as the level of development of students, the optimal cost of the teacher's working time for knowledge control remains urgent. The solution to these problems can be the creation of a system of interactive tests [2. p. 110].

According to many studies, testing using interactive methods is still the most promising for creating a control system that will meet the requirements of the modern system of higher education. The test as a means of control has a number of advantages over other types of control. The test helps:

- to identify the level of development of new educational material, as well as the mastery of a foreign language in general;
- to identify problems in the assimilation of educational material, individual language and speech units, which will further enable the teacher to consult the student in a timely manner and help him to restore gaps in knowledge;
- check the knowledge of the specific material covered [3. p. 9];
- correctly and quickly draw up a clear picture of the student's progress.

Interactive tests can be applied at various stages of control (input, current, milestone, final). The simplicity of making tests makes it possible for both teachers and students to try their hand.

Consider the programs with which you can create interactive tests.

My Test is a software package (student testing, test editor and results log) for creating and conducting computer testing, collecting and analyzing results, and grading according to the scale specified in the test. With the help of the MyTest program, it is possible to organize and conduct testing both in order to identify the level of formation of foreign language communicative competence, and with training purposes. This program is designed for computer testing and allows you to create user tests, automatically evaluate test results [2. p. 110].

Hot Potatoes is a universal wrapper program that allows teachers to independently, without the help of programmers, create interactive training and control exercises in HTML format.

With the help of the Hot Potatoes program, you can create 10 types of exercises in various languages in various disciplines using text, graphic, audio and video information.

Types of control exercises that can be prepared in Hot Potatoes: quiz (questions with multiple choice answers, with many correct answers, a short answer of an open type, a mixed type of answers); filling in gaps; establishing correspondences; crossword puzzle; restoring sequence.

You can create combined tasks from exercises of different types.

Online Test Pad is a multifunctional web service designed to create questionnaires, crosswords, logic games and complex tasks. The program works on the web, so it is available from all modern devices. The platform can be used by teachers for testing students, conducting express checks of the level of knowledge, tests and control works. The functions of the online constructor allow you to implement an online test of any level of complexity, conduct surveys, test students and collect statistics. The test constructor provides options for 14 types of questions, including: sequencing, filling in gaps, sequential exclusion, dictation, multi-selection or choosing one solution, entering numbers and text, adding files. The system provides an opportunity not only for accurate answers, but also for filling in a free form (in this case, the answers are sent to the administrator for personal verification). The result is provided in 4 formats, for which there is a personal scale. For each completed questionnaire, you can get response statistics (individually or as a whole for all students), which is available for download in Excel format.

After studying a variety of computer test programs, we developed interactive lexical tests in the My Test and Online Test Pad programs on the discipline "Foreign Language" on the topics provided by the curriculum.

For example, the lexical test used by us in practical classes for students of the Faculty of Engineering on the topic "Land Technik" in the My Test program includes several types of tasks: multiple choice, matching, establishing the order of sequence, indicating the truth and falsity of statements, manual entry of a lexical unit. At the end of the test, a window with an assessment is displayed, in which two diagrams are shown: one is statistics on the number of questions asked and completed, the other is the number of points.

The developed interactive lexical tests using the My Test program have shown their effectiveness and efficiency in teaching students of non-linguistic specialties in professionally oriented vocabulary, helped the teacher to correctly, and most importantly quickly and impartially draw up a clear picture of the progress of students. This method of interactive testing turned out to be more interesting for students compared to traditional printed versions and made it possible to assess the level of their training.

It should also be noted that the teacher has the opportunity to change, update or expand the base of professionally-oriented lexical material, taking into account the level of knowledge of students.

Thus, the use of interactive lexical tests is one of the ways to develop foreign language communicative competence.

References:

1. Vonog V.V. Possibilities of using e-learning courses to control students' learning activities in the process of teaching a foreign language. [Text] / V.V. Vonog, E.A. Ponomareva, T.V. Zhavner, etc. //
2. Bulletin of the Krasnoyarsk State Pedagogical University named after V.P. Astafyev. Krasnoyarsk, 2016. No. 2 (36). pp. 45-48. ISSN: 1995-0861.
3. Kostenko I.Yu. Interactive test as one of the forms of control when teaching students of non-linguistic specialties English [Text]. / I.Yu. Kostenko, M.K. Timokhova / Belarusian State Pedagogical
4. University named after M.Tank. Minsk: BSPU, 2017. pp. 110-118. [Electronic resource]. Access mode: <http://elib.bspu.by/handle/doc/29750> / (accessed: 27.04.2018).
5. Batunova I.V. Testing as one of the most effective methods of control when teaching students of non-linguistic specialties a foreign language. [Text] / I.V. Batunova / International Research Journal. Issue
6. # 5-2 (59). Part 2. May, 2017. Pp. 8-10.
7. DOI: [Electronic resource]. Access mode: <https://doi.org/10.23670/IRJ.2017.59.005> / (accessed
8. 27.04.2018).

Түйін

Мақала оқушылардың лексиканы меңгеруін бақылаудың ең тиімді құралы ретінде тестілеудің интерактивті әдісіне арналған. Интерактивті тест тапсырмаларының әр түрлі формаларынан

мысалдар келтіріліп, студенттерді аграрлық жоғары оқу орындарында шет тілін оқыту кезінде ұсынылған әдісті қолданудың орындылығы туралы қорытынды ұсынылды

Аннотация

Статья посвящена интерактивному методу тестирования как наиболее эффективному средству контроля овладения лексикой обучающимися. Приводятся примеры различных форм интерактивных тестовых заданий и представлен вывод о целесообразности использования предлагаемого метода при обучении студентов иностранному языку в аграрных вузах.

¹A.N.Unembayeva,²S.K. Mamekova, ³M.S.Baidabekova, ⁴S.N. Kozhanov,
Т.В. Tokpolatova⁵

¹ Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

² Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

³ Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

⁴ Master of philological sciences, lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

⁵ Master of pedagogical sciences, lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan

smamekova@mail.ru

LINGUISTIC MANIPULATION'S LEXICAL MEANS IN ADVERTISING TEXTS

Abstract

The development of the theory of linguistic manipulation dates back to ancient rhetoric, for example, in the works of Aristotle. In modern linguistics, the study of linguistic manipulation is devoted to the work of Zheltukhina M.R., Issers O.S. etc. [1].

There are two points of view on the interpretation of the term "linguistic manipulation". Some researchers proceed from the fact that the impact process is carried out as a process of interaction with the addressee, that is, the goal of such an impact is to achieve a compromise between the interlocutors. Another approach is that the speech effect is a unidirectional process, in other words, the addressee is a passive listener whose opinion and behavior the speaker is trying to control.

In our work, we will rely on the second point of view. Work for us was the definition of Pirogova Yu.K., where the linguistic manipulation is understood as "the planned impact on the knowledge, attitudes and intentions of the addressee in the direction necessary for the addressee" [2]. Lexical means of language manipulation in advertising texts are considered in this article

Key words: language, manipulation, emotions, advertising text, linguistic, lexis

An important factor affecting the effectiveness of the slogan is the stylistic affiliation of the words from which it is built. In advertising texts stylistic means of the language are often used, such as: metaphor, metonymy, antithesis, irony, polysemy, zeugma, pun, epithet, oxymoron, as well as comparison, hyperbole, euphemism, periphrase, allusion. However, the most common are metaphoric expression, reiteration, epithet, hyperbole, rhyme, allusion and indirectness.

Hyperbole - excessive exaggeration of feelings, meaning, size, beauty, etc. of the described phenomenon [3].

Nespresso. What else do you need? (coffee advertising). In the above example, speech impact at the lexical level is expressed using exaggeration [4]. Manufacturers held out their product as one of a kind, self-sufficient, we can understand this from the phrase (What else do you need?). On the one hand, this slogan is addressed to competitors, namely, that only this product is the best on the market, other products are incomparable with "Nespresso". But on the other hand, the product itself contains everything you need, great taste, ingredients, etc., so the need for any other product is excluded. In this example, we can distinguish a defamatory function, since the question "What else

do you need?” rejects any thoughts about other products, presenting them as less significant.

MAYBELLINE. All-day relentless perfection ends the mirror check. No Flaking, No caking, No drying (mascara advertising).

In this example, we can observe an example of reiteration - No ..No..No. Here, repetition plays a key role, as the focus is on the fact that this product does not flake, does not stick, does not dry (No Flaking, No caking, No drying). Triple negation in this case does not create the effect of rejection, but rather forms the effect of attractiveness of this product, thereby showing that this mascara is of good quality, without negative properties. In addition to reiteration, linguistic manipulation is traced at the graphic level, since the negative particles “No..No..No” are expressed in red, that is, we have an example of color separation, which allows consumers to immediately pay attention to these particles, as well as understand what effect this mascara creates). Therefore, we can assume that this advertisement has an attractive function. Also, this advertising text acts expressively due to reiteration.

Good Taste. Good Health (CocoaVia product advertising). This slogan also uses the reiteration of the word “Good”, it is emphasized that this product not only has a good and pleasant taste, but also is useful for health and maintenance. Also, the advertising text is accompanied by a graphic highlighting with the help of red “Good Health” to attract the attention of consumers, once again emphasizing the peculiarity of this product that it is extremely useful and nutritious. Here, an important role is given to the evaluation function, when the opinion on this product is formed by the advertiser and presented in a finished form.

Absolute sensuality. Absolute transparency. Absolute brightness. An absolute temptation. Versace introduces Bright crystal Absolu, the intense version of one of the most beloved jewel fragrances in world, where the essence of Bright Crystal is enhanced to the extreme (VERSACE perfume ad). Another example that attracts our attention with a reiteration, namely with the word “absolute”, that is, absolute, here it is repeated in front of every noun, thereby giving the text a more expressive character. Thus, thanks to the reiteration, the consumer has the impression that this product is “absolutely” unique. The expressive function is distinguished due to the “absolute” repetition, in addition to the expressive function, the aesthetic function is also traced, since repeated repetition of this lexical unit forms a certain rhythmic pattern.

New name. New brand. New packaging. HomeBrew Equipment Kit. And now, something else that’s new in every box - improved formulas and select ingredients. Watch for the new BSG HandCraft packaging at retailer near you (BSG HandCraft alcoholic beverage equipment ad). In this slogan, the linguistic manipulation is also expressed with the help of reiteration, which attracts the attention of an audience familiar with this product. The emphasis is on the fact that the product is completely updated, and is called in a new way (New name), and represents a new brand (New brand), and is offered in new packaging (New packaging)

. You can also see the element of rhyme, where the repeated word “New” is consonant with the brand name “HomeBrew”. All the novelty of the product also extends to the process of making this drink. Here we highlight the characterological function, which is supported by the repetition of the adjective “New”, which is the semantic center of the brand presentation. In addition, there is a manipulative function, since any new items are obviously attractive to the buyer, and here this effect is enhanced.

Rhyme is a special kind of regular sound repetition at the ends of lines or in other symmetrically located parts of poems that performs an organizing function in a stanza composition. It should be noted that according to the syllable volume rhymes are divided into masculine (stress on the last syllable), feminine (stress on the penultimate syllable) and dactylic (stress on the third syllable from the end) [3].

The following example also used rhyme. Buy Opera today! And make this banner go away! (Opera advertising). The word "today" rhymes with the word "away", thus, the same sound of the last words in the phrase is obtained, which, one way or another, attracts the public, realizing an

attractive function.

Puts irritation in its place by putting lubrication in its place. Gillette. The best a man can get (razor advertising).

In this slogan, in addition to using the rhyme "irritation-lubrication" for an attractive effect in the eyes of consumers, a metaphor is also used. Here, the speech effect is based on the phrase "put smth in", which can be perceived in two different meanings. In the first case, "put smth in" means putting something in place, meaning that there is no room for irritation if you use this. However, in this case, "irritation", that is, irritation, is interpreted not only as skin irritation, but also human emotions. Thus, when using this razor, neither a person nor the skin will feel discomfort. And in the second case, we can understand the meaning of this phrase in the direct sense. It is necessary to apply a lubricating, moisturizing composition to a specific place. We can distinguish a sense-forming function, as the associative links of the stable combination "put smth in place" are updated.

This is our POINT OF VIEW. If there's a better way, take it. If there's a mold, break it. If there's a bar, raise it. If there's a claim, stale it. If there's an icon, remake it. If it can save lives, embrace it. And if there's a dream, chase it. This is what we make, and this is how we make it (advertising of a car of the "ACURA" brand).

This advertising slogan is described in verse, so it contains a language tool like rhyme. Each line describes the characteristics of the car. It is understood that this particular car is the best way to travel, because it breaks the bar, declares itself, remakes ideals, saves lives - and therefore safe, helps to achieve a dream. Manufacturers position themselves as creators of the ultimate dream. All these are references to hyperbole, since the creators present this brand of car of the best, which has no comparison with anything else. The choice of such expressive-linguistic means as rhyme is considered the most appropriate, as it is easy to hear, thereby attracting the attention of people and urging to look at this product. This advertising text performs an aesthetic function, as the form of the text plays a decisive role.

A metaphor is a figurative meaning of a word, based on the assimilation of one object or phenomenon to another. Performing nominative, cognitive, and evaluative functions in the language, the metaphor at the same time acts as a means of creating the figurativeness of speech and constructing new meanings [3].

When I dare to go nude, it'll make you blush. MAYBELLINE. Make it happen (MAYBELLINE cosmetics advertising).

The manifestation of the language game in this example is caused by the use of a metaphor where the word "nude" is used not so much in its direct meaning - naked, but in a figurative, that is, so natural makeup that is almost invisible on the face, makes you feel naked. And the word "blush" is interpreted as a blush. Thus, this example indicates that with a light make-up, you will have a blush on your face, since you will feel almost naked. Here, an expressive function is traced, since the text affects the emotions of the addressee using explicitly acting vocabulary, namely "dare", "make smb do smth" to create a certain emotional background.

People decorate their houses for Christmas. We prefer to decorate the streets. British triumph (motorcycle advertising).

Here, the implementation of the language game is based on the phrase "decorate the streets", which is used figuratively, we can also attribute this technique to the use of metaphors, since the motorcycle is likened to the illumination of streets and houses that people usually decorate by Christmas, but this slogan is advertising motorcycles, advertisers make the sense that good and high-quality motorcycles on the roads are a great decoration of the streets. This advertisement expresses the meaning-forming and linguistic-cognitive functions, as it allows you to take a fresh look at the advertised object, that is, a motorcycle, as something that can decorate the streets. Heart Health For Those With Heart (almond advertising).

In this example, the speech effect is expressed using such a means of linguistic expression as a metaphor. In this slogan, the word "Heart" is used in its direct meaning, while emphasizing that the product is intended for a healthy heart. Further, it is contrasted with another meaning of "Heart"

- soul, kindness. Literally, this statement sounds like "a healthy heart for those who have a heart." Obviously, in this case there is a pun effect - a stylistic turn or miniature based on a pun, giving speech a comic shade, since objectively every person has a heart, so this product will suit any consumer. However, you can also take this phrase in a figurative sense, and then the potential buyer is characterized as a hearty, energetic person with an open soul. This image is attractive to any potential buyer, since each of us positions ourselves as an open, kind and good person. We can distinguish the comic function due to the pun effect used, as well as the manipulative function, since no one wants to admit lack of heart, heartlessness.

Could your eyes use a lift? SkinDoctors (advertising of eye cream).

At the lexical level, this example refers us to the use of metaphor. Here we use the figurative meaning in the phrase "eyes use a lift", because our eyes cannot use the elevator, thus, this slogan means a cream around the eyes, which will help get rid of age-related wrinkles. Therefore, a certain pun is created, connected with the perception of the phrase in its direct meaning, it is obvious that the eye will not go on the elevator. So, we can conclude that at this level a metaphor with a pun effect is used. An entertaining function stands out here, because the non-standard image of the eyes rolling on the elevator is attracted to the metaphor, which sounds quite original and entertains the consumer.

Another example with the use of expressive means of the lexical level is metaphor.

Enlightened Nutrition. The Building Blocks of Nutrition. Protein, Good Carbs, Healthy Fats, Vitamins, Minerals, Fiber, Enzymes, Probiotics. It Tastes Amazing! (advertising healthy nutrition).

In this example, the word "Enlightened" is used, it means - enlightened, enlightened, developed in relation to mental abilities, and, as a rule, defines the subject or performer of the action. However, such a combination as "Enlightened Nutrition" is not found in English, as "Nutrition", that is, nutrition, is used in combination with other words (healthy, healthy, etc.). Thus, here it is understood that if people purchase and consume this product, then not only physically they will find harmony, but also they will always have a clear consciousness. In this example, the linguistic recognition function is highlighted, since a new element of the consumer's linguistic picture, conscious nutrition, is being formed.

Conclusion

As mentioned above, linguistic manipulation is one of the most powerful instrument for creating advertising text, implemented using graphic and expressive means at different language levels. The aim of our practical research is a detailed consideration and analysis of the manifestation of linguistic manipulation at the following levels: lexical and phonetic. It is also necessary to identify the features of its functional yield and use at the presented levels. The more original method, the more valuable it is for advertisers in terms of "appeasing" the critical consumer. Thus, the use of various linguistic means in the advertising text entails the creation of certain techniques. Linguistic means have many ways and means of expression, but in this paper we will consider in detail the most important ones and determine the functional yield of texts. Since the lexical level of the language is considered one of the most complex and time-consuming research materials, it is advisable to start our research with it.

References:

1. Vorontsova T.A. Speech aggression: a communicative-discursive approach: Dis. ... Dr. fi-lol. sciences. Chelyabinsk, 2015.
2. Pirogova Yu.K. Communication Impact Strategies in Advertising: M., 2012: 209
3. Golikova Yu.V. Language game in English advertising slogans, the concept of "language game". 2015. DigitalLibraryS. 4-6.
4. <https://dic.academic.ru/>

Аннотация

Развитие теории языковых манипуляций восходит к античной риторике, например, в трудах Аристотеля. В современной лингвистике изучению языковых манипуляций посвящены работы Желтухиной М.Р., Иссерс О.С. и др. [1].

Существует две точки зрения на толкование термина «лингвистическая манипуляция». Некоторые исследователи исходят из того, что процесс воздействия осуществляется как процесс взаимодействия с адресатом, то есть цель такого воздействия - достижение компромисса между собеседниками. Другой подход заключается в том, что речевой эффект - это однонаправленный процесс, другими словами, адресат - это пассивный слушатель, чье мнение и поведение говорящий пытается контролировать.

В своей работе мы будем опираться на вторую точку зрения. Работой для нас стало определение Пирогова Ю.К., где под лингвистической манипуляцией понимается «запланированное воздействие на знания, установки и намерения адресата в нужном для адресата направлении». В данной статье рассматриваются лексические средства языковых манипуляций в рекламных текстах

Түйін

Тілдік манипуляция теориясының дамуы ежелгі риторикадан басталады, мысалы, Аристотельдің еңбектерінде. Қазіргі тіл білімінде лингвистикалық манипуляцияларды зерттеуге Желтухина М.Р., Иссерс О.С. еңбектері арналған және басқалар [1].

«Лингвистикалық манипуляция» терминін түсіндіруде екі көзқарас бар. Кейбір зерттеушілер ықпал ету процесі адресат пен өзара әрекетте су процесі ретінде жүзеге асады, яғни мұндай әсер етудің мақсаты әңгімелесушілер арасындағы ымыраға қолжеткізу болып табылады деген болжамнан шығады. Тағы бір көзқарас – сөйлеу эффектісі бір жақты процесс, басқаша айтқанда, адресат – сөйлеуші пікірі мен мінез-құлқын бақылауға тырысатын пассивті тыңдаушы.

Біздің жұмысымызда біз екінші көз қарасқа сүйенеміз. Біз үшін жұмыс Ю.К. Пироговтың анықтамасы болды, мұнда лингвистикалық манипуляция «адресатқа қажетті бағытта адресаттың біліміне, көз қарасына және ниетіне жоспарлы әсерету» деп түсініледі. Бұл мақалада жарнама мәтіндегі тілді айландырудың лексикалық құралдары талқыланады.

ӘОЖ 24.265

Б.А.Урмашев¹, М.М. Абдибаева², Н.Мақсат³

¹х.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

²магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

³студент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

ХИМИЯДАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТӘЖІРИБЕЛІК БІЛІГІ МЕН ДАҒДЫСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Түйін

Мақалада авторлар химиядан оқушылардың тәжірибелік білігін және дағдысын қалыптастыруға және оны оқу үрдісінде қолдануға арналған әдістемесін ұсынды. Сонымен қатар, химиядан тәжірибе жасау білігі мен дағдысын қалыптастыру мәселелері, тәжірибе жасау біліктілігін арттыру бойынша әдістемеліктердің мазмұнын жасау қағидаларына, оқушылардың дайындық деңгейін жоғарылату мәселелері қарастырылған. оқу-тәрбие үрдісіндегі тәжірибе мен теорияның тығыз өзара әрекеттестігінде ғана химия бойынша оқушылар білімінің жоғары сапасына қол жеткізуге болады. Химиялық тәжірибені орындау барысында іске асатын бақыланушы химиялық құбылыстар мен үрдістердің мәнін түсіндіру үшін оқушыдан заңдар мен теорияларды терең білу талап етіледі. Химиялық эксперимент тәжірибелерді жүргізу үшін білік пен дағды қалыптастыруда маңызды роль атқарады. Мектептегі химия эксперименттерін қолдана отырып оқушылардағы білік пен дағды қалыптасуының дәрежесі зерттелген және қорытынды берілген.

Кілттік сөздер: химиялық тәжірибе, білім, біліктілік, тәжірибе мен теория, дайындық

деңгейі, эксперименттік есептер, әдістемелік құндылықтар

Химиялық тәжірибе мәселелері химияны оқыту әдістемесі бойынша бірқатар жұмыстарда қарастырылған. Бірақ оларда көптеген жағдайларда тәжірибелерді қою техникасына көңіл аударылып, оларды сабақта қолдану әдістемесіне жете көңіл бөлінбейді. Жеке химиялық тәжірибе әдістемесіне арналған ешқандай арнайы құрал жоқ. Мұндағы бұл құралды көрсетудің негізгі идеясы – біртұтас жүйе ретінде химиялық эксперимент әдістемесін көрсетіп, химия сабақтары мен сыныптан тыс жұмыстардағы оқыту мен тәрбиелеу үрдісіндегі оның маңызын анықтау. Аталған тұрғыдан әдістеме химия оқытушысының ғылыми-әдістемелік дайындығының жоғарылауына жол ашатын химиялық эксперименттің құраушы бөлігі ретінде қарастырылады, ал оны ұсынуды іске асыру химияны оқыту үрдісіндегі оқушылардың белсенуіне көмектеседі[1].

Әдістемелік құралдарда тақырыптар бойынша барлық сабақтар жасалымы жоқ, тек оқу материалы мен міндеті мазмұнына сай сабақтарда химиялық тәжірибелерді дайындау мен жүргізу кезінде мұғалімнің қажетіне жарайтын жалпы ұсыныстар ғана келтіріледі.

Жұмысты жаңадан бастаған мұғалім өзінің жұмысында химиялық тәжірибе әдістемесін ұтымды меңгеру үшін аталған құралдан ұсыныстарды қолдануы мүмкін. Тәжірибелі мұғалім өзінің жұмыс тәжірибесін ұсынылған әдістемемен салыстыра және шығармашылық әрекет көрсете отырып, өз сабақтарында химиялық тәжірибені қою әдістемесін ойластырып, жетілдіруі мүмкін[2].

Мақаланың мақсаты химиялық тәжірибелерді жасау бойынша оқушыларда білік пен дағдыны қалыптастыру бойынша әдістемелік ұсыныстар жасау және оларды педагогикалық іс-тәжірибеде қолдану.

Зерттеу міндеттері:

1. Оқушылардың тәжірибелік білігі мен дағдысын қалыптастыру бойынша әдістемелік және оқу әдебиеттерінің материалдарын жинақтау мен жүйелеу.
2. Әдебиеттердің әдістемелік талдауын жүргізу және оқыту жүйесінде химия бойынша тәжірибелерді жасауға қойылатын талаптарды түзу.
3. Оқушыларда тәжірибе жасау білігі және дағдысы негізін салу үшін қолданылатын эксперимент мазмұнын жасау.
4. Жоғарыда аталған қасиеттерді жетілдіру мен жақсарту үшін тәжірибелерге әдістемелік ұсыныстар жасау.
5. Зерттелуші тәжірибелік білік пен дағдыны қалыптастыруға арналған эксперимент материалдарының сынағын жүргізу.
6. Эксперименттік білік пен дағдыны қалыптастыру потенциалын зерттеу мақсатында оқушылар тобында анкеталау мен тестілеу жүргізу.

Химия - эксперименттік ғылым. Сондықтан, химияда өткізілетін оқу эксперименті оқушылардың химия бойынша алатын білімдерінің көзі және химиялық құбылыстарды зерттеудің әдісі, химия сабақтарындағы басты көрнекілік болып табылады. Бүгінгі күннің студенті, болашақ химия мұғалімі химиялық оқу экспериментінің жүйесін толық біліп, олардың әдістемелік құндылықтары мен әдістемелік ерекшеліктерін жетік меңгеруі қажет[3].

Ұйымдастыру формасына қарай химиядағы оқу экспериментінің жүйесі мынадай 6 түрден құрылады:

1. Демонстрациялық эксперимент;
 2. Зертханалық эксперимент;
 3. Химиялық практикум;
 4. Сыныптан және мектептен тыс жүргізілетін эксперимент;
 5. Эксперименттік есептерді шығару.
 6. Қолдан химиялық көрнекі құралдар жасау.
- Мемлекеттік стандартта: «Білімді ұжымдық және жеке дара қабылдау тәсілдерін

тиянақты меңгерту негізінде оқушыларды үздіксіз білім алуға дайындау, ол үшін оқу-эксперименттік зерттеу жүргізуге және бақыланған химиялық құбылыстарды теориялық тұрғыдан түсіндіруге мүмкіндік беретін ғылыми-таным әдістерінің қажетті дағдыларын қалыптастыру» - деп химиялық эксперимент әдісіне ерекше мән берген[4]. Кең, әрі терең мағыналы бұл стандарттық міндет болашақ химия мамандарын даярлауда олардың мектеп экспериментін жасау дағдыларының қалыптасуына ерекше көңіл бөлуді қажет етеді[5]. Эксперимент барысында жана және тиімді жасалған құбылыс оқушылардың ой-өрісін ұлғайтып, белсенділігін арттыра отырып, олардың тәжірибе негізінде құбылыстың мән-мағынасын анықтауына мүмкіндік береді.

Оқушыларда тәжірибелік білік пен дағдыны қалыптастыру бойынша эксперимент материалдарын сынау Шымкент қаласындағы № 7 мектеп лицейінің базасында орындалды.

Мектеп химия экспериментін қолданып, химияны оқытуда білік пен дағдыны қалыптастыру бойынша әдістемелік жүйесінің тиімділігін зерттеу «Химиялық реакциялар жылдамдығы» және «Тұздар гидролизі» тақырыптарын өту кезінде сәйкесінше 10 сынып оқушылармен тәжірибелік сабақ жүргізілді.

Тәжірибе сынағын химия бойынша дайындық деңгейі бірдей оқушылардың екі тобын құрудан бастадық.

Оқытудың түсіндірме-қолданбалық формаларын қолданып, «Тұздар гидролизі» тақырыбы бойынша және химиялық тәжірибелерсіз 1 және 2 топ оқушыларында сабақ өткеннен соң тестілеу жүргізілді.

№1 тест. Оқытудың түсіндірме-иллюстрациялық формасы бойынша оқитын оқушылар үшін «Гидролиз» тақырыбы.

1. Әртүрлі тұздарды сулы ерітінділері қандай орта реакциясын көрсетеді?

- а) қышқыл,
- б) бейтарап,
- в) сілтілік,

2. Тұздар гидролизі дегеніміз не?

- а) әлсіз электролит түзе отырып, тұздардың H_2O - мен әрекеттесуі.
- б) тұз молекулаларының иондарға ыдырау процесі.
- в) тұздардың түзілу процесі.

3. Гидролиздену дәрежесі дегеніміз не?

а) гидролизденген тұз молекулалары санының еріген молекулалардың жалпы санына көбейтіндісі.

б) тұз молекулалары санының гидролизденген молекулалар санына қатынасы.

в) тұздың гидролизденген молекулалары санының еріген молекулалардың жалпы санына қатынасы.

4. Гидролиздену дәрежесі неге тәуелді?

- а) тұздар табиғатына,
- б) қысымға,
- в) ертінді концентрациясына,
- г) температураға,
- д) ауа ылғалдығына,

5. Қандай тұздар гидролизденеді?

- а) күшті негіз бен әлсіз қышқылдан түзілген,
- б) күшті негіз бен күшті қышқылдан түзілген.
- в) әлсіз негіз бен күшті қышқылдан түзілген.
- г) әлсіз негіз бен әлсіз қышқылдан түзілген.

6. Қандай тұздар анион бойынша гидролизденеді?

- а) $NaCN$;
- б) $CuCl_2$;
- в) $(NH_4)_2 CO_3$;

г) NaCl;

7. Қандай тұздар катион бойынша гидролизденеді?

а) $\text{Ba}(\text{NO}_2)_2$;

б) FeSO_4 ;

в) $\text{CH}_3\text{COONH}_4$;

г) K_2SO_4 ;

8. Қандай тұздар катион бойынша да, анион бойынша да гидролизденеді?

а) Rb_2CO_3 ;

б) $\text{Mn}(\text{NO}_3)_2$;

в) NH_4CN ;

г) NaCl.

9. Қандай тұздар гидролизденбейді?

а) NaCl;

б) CuCl_2 ;

в) K_2SO_4 ;

г) $\text{Ba}(\text{NO}_2)_2$.

10. Тұздарды қандай 4 топқа бөлуге болады? Тұздар мысалын келтіріңдер?

Жүргізілген тестілеу нәтижесі эксперименттің басталу үстінде 1 және 2 топтағы «Оқытылу дәрежесі» көрсеткіші 47 %-ды құрап, оқытылудың екінші (төменгі) дәрежесіне (В.П. Симонов әдісі бойынша) сай келетіндігі көрсетеді.

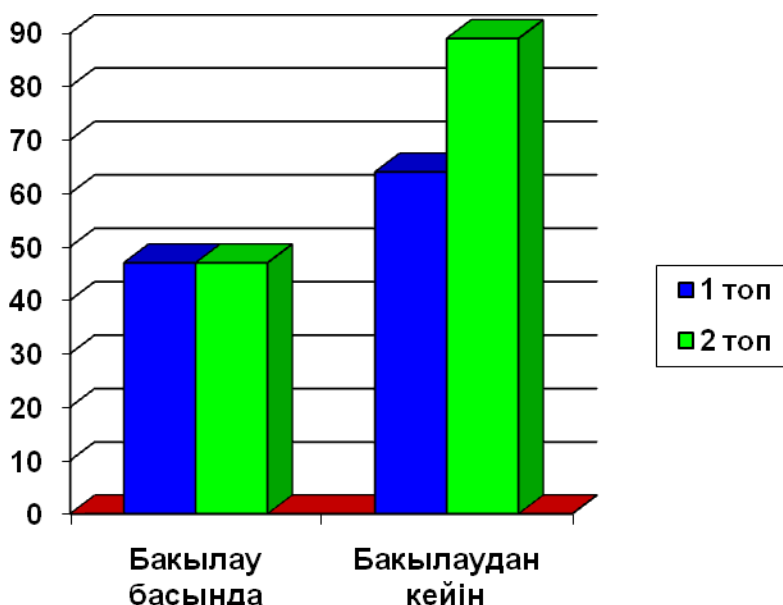
Түсіндірме-иллюстрациялық оқыту формасын және 1 топ оқушыларына химиялық экспериментті қолданып «Тұздар гидролизі» тақырыбы бойынша сабақ өткен соң біз тестілеуді қайтадан жүргіздік.

Жүргізілген тестілеуді талдауы 1 топта «Оқытылу дәрежесі» көрсеткішінің 64 %-ды құрап, үшінші оқытылу дәрежесіне (В.П. Симонов әдісі бойынша) сай келетіндігін көрсетті[6].

Тәжірибелік білік пен дағды қалыптастыру жүйесіндегі эксперимент көңіл көтеру сипатына ие болмауы үшін, оқушыларға жүргізілетін тәжірибелер мақсаты басынан түсінікті болуы тиіс[7]. Біздің кішігірім тәжірибе оқушылардың жүргізілген тәжірибелер мәнін терең түсініп, олардың нәтижелерін пайымдайтындағын және туындаған сұрақтарға жауап беруге тырысатындығын көрсетті.

Химиялық экспериментті және оқытуда тәжірибелік білік пен дағдыны қалыптастыру әрекетін қолдана отырып, 2 топта «Тұздардың гидролизі» тақырыбы бойынша сабақ өткеннен соң біз тестілеу жүргіздік.

Жүргізілген тестілеу талдауы 2 топтағы „Оқытылу дәрежесі” көрсеткішінің 89%-ды құрап, төртінші оқытылу (жоғарғы) дәрежесіне (В.П.Симонов әдісі бойынша) сай келетіндігін көрсетті (1-сурет).

1-сурет. 10 сынып оқушыларындағы 1 және 2 топ оқушыларының тестілеуге дейінгі және одан кейінгі ”Оқытылу дәрежесі” көрсеткішінің өзгеру диаграммасы

Қорытынды

Зерттеу нәтижесінде алынған мәліметтер тәжірибелерді демонстрациялау кезіндегі тәжірибелік білік пен дағдыны қалыптастыру бойынша оқыту тиімділігінің жоғарылауына жол ашатындығын көрсетті. Мұндай тәжірибелер оқушылардың диалектикалық және жүйелі ойының қалыптасуы үшін құнды негіз болып табылады[8]. Ал мұндай тәжірибелерді оқу үрдісіне енгізу оқушылардың танымның логикалық әдістерін меңгеруіне мүмкіндік береді.

Жүргізілген анкеталау талдауы анкеталанушы барлық оқушының химиялық тәжірибелерді жүргізу кезінде олардың сабаққа деген қызығушылықтарының артқандығын көрсетті.

Барлық анкеталанған оқушылар өздерінің тәжірибелік білік пен дағдыны қалыптастыру бойынша өтілген жаңа материалдарды қабылдау кезінде қиындықтарды бастан кешпей, мұндай сабақтардың жаңа материалды түсіндіру кезінде жиі өтілу қасиеттілігін атап өтті. Мұның дәл осындай экспериментті жүргізу түрінің оқушылардың өздерін зерттеуші – өнертапқыш ролінде сезінуге мүмкіндік беретіндігімен байланысты екендігі анық[9].

Әдебиеттер тізімі:

1. Мельникова Е. Л. Проблемное обучение // Первое сентября, 2002, №2, Б.2.
2. Муташев М.А. Оқушылардың оқу-зерттеу әрекетін ұйымдастыру // Биология, 2002, № 40, Б.7-12.
3. Петрушин О.В. Методы проблемного обучения на уроках биологии // Образование в современной школе, 2003, № 6, Б. 9-11.
4. Н. Нұрахметов, К. Сарманова, К. Жексембина, Н. Заграничная, Ә. Темірболатова. Химия – 8, 9 оқулығы. А.: Мектеп, 2009, 146 б.
5. М.Б. Усманованың, Қ.Н.Сақариянованың (химия-10) 10-сынып оқулығы. Алматы: Атамұра баспасы, 2010, 356 б.
6. Чернобельская Г.М. Методика обучения химии в средней школе: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. М.: Изд. ВЛАДОС, 2000, 336 с.
7. Методика преподавания химии /под редакцией Н.Е.Кузнецовой. М.: Просвещение, 1984, 415 с.
8. Зайцев О.С. Методика обучения химии. М.: Изд. ВЛАДОС, 1999, 384 с.

Аннотация

В статье авторами предложена методика по химии для формирования практических умений и навыков учащихся и ее применения в учебном процессе. Кроме того, рассмотрены вопросы формирования умений и навыков экспериментирования по химии, принципы разработки содержания методик по повышению квалификации опытов, вопросы повышения уровня подготовки учащихся. только при тесном взаимодействии практики и теории в учебно-воспитательном процессе может быть достигнуто высокое качество знаний учащихся по химии. Для объяснения сущности наблюдаемых химических явлений и процессов, реализуемых в ходе выполнения химической практики, от ученика требуется глубокое знание законов и теорий. Химический эксперимент играет важную роль в формировании умений и навыков для проведения экспериментов. Исследована степень сформированности умений и навыков у учащихся с использованием школьных химических экспериментов и дано заключение.

Abstract

In the article, the authors propose a methodology in chemistry for the formation of practical skills of students and its application in the educational process. In addition, the issues of the formation of skills and skills of experimentation in chemistry, the principles of developing the content of methods for improving the qualification of experiments, the issues of improving the level of training of students are considered. only with the close interaction of practice and theory in the educational process can a high quality of students' knowledge in chemistry be achieved. To explain the essence of the observed chemical phenomena and processes implemented in the course of performing chemical practice, a deep knowledge of laws and theories is required from the student. Chemical experiment plays an important role in the formation of skills and abilities for conducting experiments. The degree of formation of skills and abilities of students using school chemical experiments is investigated and a conclusion is given.

ӘОЖ 372.8.58

Қ.И.Утебеков¹, А.А.Сенкебаева¹, Қ. Карибекова²

¹Б. ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

¹Б.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

²аға оқытушы, Мирас университеті, Шымкент, Қазақстан

БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУ ӘДІСНАМАСЫНДАҒЫ БИОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ПӘН АРАЛЫҚ БАЙЛАНЫС

Түйін

Негізгі мақаланың мәтінінде мектепте биологияны оқытудың кейбір мәселелері қарастырылған. Сонымен қатар басқа пәндердің, әсіресе экологиялық мәселерді қарастыра отырып пән аралық байланыстар қарастырылған. Осы заманғы білім беру мен кәсіптік қайта даярлау, жаңа технологияларды, идеялар мен көзқарастарды пайдалану, инновациялық экономиканы дамыту мақсатында жарияланған. Мақаланың негізі биологияны оқыту әдіснамасындағы биологиялық мәселелері қарастырылған. Сонмен қатар мектептегі пән аралық байланыстар.

Ел басымыздың жолдауын ескере біз ғылыми – зерттеу жұмыстарын мектептерде инновациялық жолдарын қарастыра отырып электронды – виртуальді әдісті қолдануды қарастырдық. Бұл әдіс оқушылардың теориялық алған білімін практикада қалай жүргізілетінін, өз көздерімен көрсете отырып жүзеге асыру арқылы оның тиімділігіне көз жеткіздік.

Кілттік сөздер: биология, педагогика, мектеп, зерттеу, ғылым, жасуша

Ел басымыздың Қазақстан Республикамыздың халқына жолдауындағы бірінші бөлімінің алтыншы міндетінде былай делінген: Осы заманғы білім беру мен кәсіптік қайта даярлау, «парасатты экономиканың» негіздерін қалыптастыру, жаңа технологияларды, идеялар мен көзқарастарды пайдалану, инновациялық экономиканы дамыту.

Білім беру реформасын ойдағыдай жүргізілуінің басты өлшемі – тиісті білім мен білік алған еліміздің әрбір азаматы әлемнің кез келген елінде қажетке жарайтын маман болатындай деңгейге көтерілу.

Біз бүкіл елімізде әлемдік стандарттар деңгейінде сапалы білім беру қызметін жолға қоюға тиістіміз.

Осы жолдауды ескере біз ғылыми – зерттеу жұмыстарын мектептерде инновациялық жолдарын қарастыра отырып электронды – вертуальді әдісті қолдануды қарастырдық. Бұл әдіс оқушылардың теориялық алған білімін практикада қалай жүргізілетінін, өз көздерімен көрсете отырып жүзеге асырдық. Біздің эксперименттік әдісіміз 6-9 сыныптардағы «Жасуша» тақырыбы бойынша жүргізіліп оң нәтижесін берді.

Мектеп деңгейіндегі 6-8 сыныптарда өсімдіктану, жануартану, ол аз болғандай тәнтану пәндерінде тірі ағзалар топтарының жекелеген өкілдерінің аттарын атап, сыртқы морфологиялық және ішкі анатомиялық құрылысын тәптіштеп сипаттауға және оларды жіктеп топтастыруға өте көп көңіл бөлінеді. Бірақ олардың экологиялық, дидактикалық көзқарас жағынан оқушылардың ой көңілін қалыптастыру, қоршаған ортамен байланыстыру мәселелеріне жеткілікті дәрежеде мән берілмеген.

Мектеп бағдарламасына дағы тоғызыншы сыныптың тәнтану пәнінде адам омыртқалы жануарлардың тіршілік үрдістерін зерттелудің моделі ретінде қарастырылып, оның әлеуметтік мәні, дүниенің ғылыми бейнесіндегі орны, өмір сүру мақсаты, құндылығы, салауатты өмірі және т.б. қазіргі заманғы тәнтанудың аса маңызды мәселері мектептегі бүкіл білім мазмұнынан тыс қалған. Ал бұл аталған мәселелердің барлығы сабақтан тыс, қосымша сағат ретінде ғана берілген.

Қазіргі таңда мектеп оқушыларының биологиялық білім мазмұнының ізгіліктендіру ұстанымын жүзеге асыратындай, оқушыларды тіршіліктің бір тұтас ғылыми бейнесін қалыптастыратындай, экологиялық сауаттылығын арттырып, мәдениеттілікке тәрбиелейтіндей ойлауын дамытуымыз керек екендігін біз ешқашан ұмытпауымыз қажет. Себебі қазіргі күннің экологиялық мәселелері мектеп оқушылары емес, мектеп ұстаздары, жоғары оқу орындарының шәкірттері және үлкен ғалым ордаларының қызметкерлері мен қарапайым халқымызға дейін барлығымызға аян.

Қазіргі таңда заманауи ғылыми білімнің қуатты кіріктіру кезеңі жүріп жатыр. Мектепте білім мазмұнын пәндерге жүктеп оқыту басымдылығы берік сақталған. Бірақ орта және жоғары сыныптарда пәндік оқытуға мән берілуі қажет, онсыз оқушыларға қазіргі заманғы ғылым негіздерінен тиянақты білім беру мүмкін емес. Пәндік оқытудың гипертрофиясы биологияның басқа пәндермен байланысын былай қойғанда, өз ішіндегі салалық бөлімдері арасындағы байланыстың үзілуіне әкеп соқтырған. Мысалы: тіршіліктану сияқты курсы бірбірімен байланысы аз цитология, эволюциялық ілім, экология және генетика сияқты әрқайсысы өз ғылыми пәнін де қажетті деңгейде бейнелей алмайтын жеке-жеке бөлімдерден тұрады. Бұл биология саласының өз арасындағы байланыстардың ара қашықтауына алып келе жатыр. Мысалы: биология мен биотехнологияның арасындағы байланысты алыстап қарау, немесе биология мен дүние ж.зілік экологиялық мәселелерді жеке қарау биологияның қатысы жоқтығына алып келе жатқанын байқатады.

Тіршілік жүйесінде жүретін физикалық-химиялық заңдылықтардың негізін түсінуге көмектесетіндей алдын-ала дайындау пәндері оқытылмайды. Мысалы, диффузия, адсорбция, сәуле-жарық, ионды алмасу, қысым және т.б. туралы қарапайым мәліметтер жоқ. 5-8 сынып оқушылары өсімдік, жануар, адам ағзасындағы жүретін тіршілік үрдістері туралы (қоректену, тыныс алу, көбею, өсу, даму, қозғалу, т.б.) материалдарды жаттанды

оқуға мәжбүр болады. Мектептегі басқа пәндер сияқты биологиядан да оқушыларға көп жағдайда, дайын білім ұсынады. Оқыту әдістері оларды өздігінен жаңа ақпараттарды іздестіруге, оқу тапсырмаларын өздігінен шешуге талпындырмайды, яғни оқыту әдіснамасы, домалақ ойлау типі басым, дайын нұсқауларды бұлжытпай орындаушылар тәрбиелеуге бағдарланып құралған. Еліміз тәуелсіз даму жолына түсіп отырған жағдайда оқушылардың өз еліне, туған табиғатқа, жеріне терең, аялы сезімін оятып, патриоттық рухта тәрбиелейтіндей, эстетикалық талғамын қалыптастыратындай материалдар, ұлттық мәдениетіміздің элементтері биология пәні мазмұнында жеткіліксіз.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңына орай жалпы білім беретін мектептің құрылымы, әр сатысының оқу-тәрбиедегі қызметі өзгереді. Ал, қазір мектепте оқытылып жүрген биология пәні әдіснамасының негізгі құрамдас бөліктері (мақсаты, мазмұны, әдістері, оқу жұмысын ұйымдастыру түрлері, құралдары) түбегейлі өзгеріске түскен жоқ, ескі базисте сақталып отыр. «Жаңа» деп жасалған оқулықтары (Өсімдіктану, Жануартану, Тіршіліктану, Тәнтану) ескі базисте құрылғандықтан аталған кемшіліктерден арылмаған. Осының бәрі жалпы білім беретін мектептегі биология пәні әдіснамасын түбегейлі жаңартып, қайта құру қажеттігін көрсетеді.

Биологиядан жалпы білім берудің негізгі мақсаты, мазмұны, құрылымы, ең алдымен қоғамның әлуметтік сұранысына қажетті қазіргі заманғы биология ғылымының жүйесі мен әдіснамасының ұсыныстарына және орта буын сыныптары оқушыларының жас ерекшелігімен байланысты таным мүмкіндігіне сай анықталады.

Мектептің негізгі сатысындағы биологиядан білім берудің негізгі мақсаты – тіршіліктің ең жоғары құндылық деп түсінетін, экологиялық және эволюциялық ойлау қабілеті қалыптасқан, экологиялық мәдениеті, дүниенің ғылым бейнесіндегі тірі табиғаттың, тіршіліктің орны мен мәнін сауатты бағдарлайтын, биологияның ғылыми танымдық әдіс тәсілдерін, іргелі ұғымдар жүйесін қажетті деңгейде меңгерген және биологиялық білімін экожүйелермен тірі ағзалардың көптүрлілігін сақтап қорғауға, өндірістік еңбек үрдістерін экологияландыруға, салауатты өмір сүруге тиімді қолдану біліктері бар, биологиялық сауатты тұлға дайын болу керек.

Әдебиеттер тізімі:

1. Ералиева М. Оқытудың қазіргі технологиялары. Бастауыш мектеп. – 2006. №5. 3-5 бет.
2. Бахишева С. Жаңа типті мектептер жағдайында мұғалімнің инновациялық мүмкіндігін дамыту. Ұлттық тағылымы. Алматы, 2003. №2 53 бет.
3. Миржанова С. Оқытудың интерактивті формулалары-оқушылардың жеке тұлғасын дамыту құралы. Педагогикалық кеңес. Алматы, 2008 №1-8.

Аннотация

Основной текст статьи основан на шестом задании первой части Послания Президента народу Республики Казахстан. В статье рассматриваются биологические вопросы в методике преподавания биологии. В школе также существуют междисциплинарные связи.

Принимая во внимание послание Президента, мы рассмотрели использование электронно-виртуальных методов исследования в школах, рассматривая инновационные пути. Мы убедились в эффективности этого метода, применив теоретические знания студентов на практике, показав своими глазами.

Abstract

The main text of the article is based on the sixth task of the first part of the President's Address to the People of the Republic of Kazakhstan. The article deals with biological issues in the methodology of teaching biology. There are also interdisciplinary connections at school.

Taking into account the message of the President, we considered the use of electronic-virtual methods of research in schools, considering innovative ways. We have seen the effectiveness of this method by applying the theoretical knowledge of students in practice, showing with their own eyes.

UDC 372.8.57

K.I. Utebekov¹, A.T. Balabekov², A.K. Otebekova³

¹Cand.Biol.Sci., professor, M.Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

²Cand.Ped.Sci., professor M.Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

³Master of Ped.Sci, M.Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan

FORMATION OF PROFESSIONAL ORIENTATION OF FUTURE TEACHERS THROUGH NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Abstract

The main purpose of our article is to form the professional orientation of future teachers through new pedagogical technologies. The requirements for a well-known modern school are very high. Receiving a lot of information, the ability to sort it requires today's young people not only to memorize, but also to be able to find, integrate and apply knowledge. The main text of our article considers the role of raising the intellectual and creative level of students at school in order to learn not only to understand but also to apply it.

Creativity of schoolchildren develops through their thinking and practical actions. Lessons on thinking are lessons on the use of new technologies, especially electronic virtual methods. Only such training opens the source of the student's intellect and develops creativity. And creativity is the source of all life. The achievements of mankind from the beginning of speech to the present day are the result of this creativity.

Keywords: biology, pedagogy, ecology, science, practice

Today, Kazakhstan is a democratic and secular state that actively participates in world political, social and economic integration. Therefore, the requirements for the modern school are very high. The content of training focused exclusively on knowledge and skills. It is clear that humanity remains behind today's demands for development. Therefore, the perception of a lot of information, the ability to sort it, requires modern young people not only memorized, educated, but also the ability to find its source, integrate, and use it. In order not only to understand knowledge, but also to learn how to implement it, the role of increasing the intellectual and creative level of a student in school is great.

Creativity is the source of all life. The achievements of mankind from the beginning of speech to the present day are the result of creativity. Each new generation not only assimilates the achievements of the previous generation, but also achieves amazing success in all areas, adapting these achievements to the new situation.

And in today's complex socio-economic modernization, I believe that creativity is the main goal, and vice versa, the lack of creativity among students should be considered a big problem.

The student's creativity is developed through his thinking and practical actions. Thinking lessons are lessons using new technologies. Such lessons create a special atmosphere for the student, a cooperative relationship between teacher and student. In this case, the teacher is not a translator, not an observer, not an appraiser, but a catalyst for collective action, organizing cognitive activity. Only such training opens the eyes of the student's intellect and develops his creative abilities.

Accordingly, modern lesson requirements also require great skill from the teacher. There is a saying among our people that "chewed food is not food," and the teacher should not give ready-made material in the classroom, but choose methods that will stimulate the search for a student.

One of the features of the traditional teaching system today is that the teacher organizing the lesson pays a lot of attention to his work. The essence of the educational process is motivated by the correct organization of the student's cognitive activity. The teacher develops the thinking of children with the help of cognitive means, actively acting, gradually increasing the number of tasks that are given to the student at each lesson. A well-organized lesson is recognized as one of the most valuable, instructive, developmental and teaching forms. The teacher knows everything about him and its content, selects the content in accordance with a new goal, uses and invents various forms of teaching

organization.

In conclusion, it should be noted that conducting a lesson using various special techniques increases the ability of students to develop dexterity, assimilation of a large amount of material, natural natural cover.

Biology is a discipline that is first included in the middle class. Therefore, the student gets to know the plant in the middle generation, at the first stage of teaching plants. In the process of developing an effective method of teaching new technologies for teaching the subject, the transition to learning that develops the mind on the basis of conservation, the teacher and the student also need a topic. The Museum of Civilization, considered in the concept of the ideal of cooperation, is a hope for the creative level of student personality development in free education. Wasps turgyda son of turgysynan oilauda damytu jobasy okushylardyn tilgasyn damytua zor ulesyn siege.

The project of Turkic thinking opens the way to the organization of research art, the study of the distribution of strategies. To find a way to the heart of a student, to increase his level of passion for education, to organize self-education at a scientific level, each student has a unique gift. The teacher needs to raise his level of intelligence and develop the unity of the month. The main language here is the student, and the teacher is the developer, the guide. Bees will not have learning outcomes without cooperation in action.

By developing a standard curriculum for the study of biology and penicillin, the student can find simple ways to learn and also shape and interest the student. The purpose of this course is to increase the interest of students, develop ecological literacy in the surrounding gardening, and evoke any positive emotions in their choice.

For example, work with reference schemes, teaching by modular technology, using the method of "critical thinking", can be taught through interdisciplinary communication. The lessons learned using the reference-graphic versions are very effective. This lesson will increase students' activity, develop their thinking skills and teach them to use additional materials. Through interdisciplinary communication, students can be given a lot of additional information, explaining the connection with other subjects. Using such methods, it is very effective to make the lesson interesting, comprehensive, and work with students. Such methods allow you to work with all students. Using new teaching methods in the classroom, you can increase student activity:

1. In determining the theoretical and methodological basis of the theory and methods of professional training of future teachers, the analysis of philosophical, psychological, pedagogical, methodological literature, fundamental research, to identify areas of research on the problem of teacher training;

2. It is proved that the role and function of modern pedagogical technologies in the educational process has become clearer;

3. A model of formation of professional orientation of future teachers through new pedagogical technologies is developed. As a result, it is proved that by combining the motivational, content, action components in one channel, a positive result is achieved systematically;

4. The system of formation of professional orientation of future teachers through new pedagogical technologies is defined, methods are applied;

5. The proposed methods of research are important in the formation of the personality of future teachers in accordance with the needs of society;

6. During the experiment, it was proved that the recommendations for some subjects, special courses, recommendations in practice will improve the formation of professional orientation of future teachers.

References

1. Eralieva M. Modern teaching technologies // M. Eralieva // Primary school. - 2006. - №5. Page 3.5.
2. Kudiyarova A.R. Using an interactive method of teaching. //School. 2006- №4-9 pages.//
3. Alimkulova L. Interactive learning technology. // The basis of biology and well-being. 2008- №5-33.//

Түйін

Мақаламыздың негізгі мәтіні жана педагогикалық технологиялар арқылы болашақ мұғалімдердің кәсіби бағыттылығын қалыптастыру. Бәрәмізге белгілі қазіргі заман мектебінің алдына қойылатын талап өте жоғары. Өте көп ақпаратты қабылдау, оны сұрыптай білу қазіргі жастардан тек жаттанды, білімді ғана емес оның көзін таба білуді, интеграциялау, қолдана білуді талап етеді. Мақаламыздың негізгі мәтінінде білімді тек ұғып алу ғана емес оны қажетіне асыруға үйрену үшін мектепте оқушының интеллектуалдық, шығармашылық деңгейлерін арттырудың ролі үлкен екені қарастырылған.

Мектеп оқушыларының шығармашылық қабілеті оның ойлауы мен практикалық әрекеттері арқылы дамиды. Ойлауға үйрететін сабақтар - жаңа технологияларды, әсіресе электронды виртуальды әдістерді қолдану сабақтары болып табылады. Тек осындай оқыту ғана оқушы интеллектісінің көзін ашып, шығармашылығын дамытады. Ал шығармашылық - бүкіл тіршіліктің көзі. Адам баласының сөйлей бастағанынан бастап бүгінгі күнге дейін жеткен жетістіктері осы шығармашылықтың нәтижесі.

Аннотация

Основной смысл нашей статьи - формирование профессиональной ориентации будущих учителей с помощью новых педагогических технологий. Требования к известной современной школе очень высоки. Получение большого количества информации, умение ее сортировать требует от современной молодежи не только запоминания, но и умения находить, интегрировать и применять знания. В основном тексте нашей статьи рассматривается роль повышения интеллектуального и творческого уровня учащихся в школе для того, чтобы научиться не только понимать, но и применять его.

Творчество школьников развивается через их мышление и практические действия. Уроки мышления - это уроки по использованию новых технологий, особенно электронных виртуальных методов, только такое обучение открывает источник интеллекта учащегося и развивает творческие способности. А творчество - источник всей жизни. Достижения человечества от начала речи до наших дней являются результатом этого творчества.

УДК 372.572

Н.Т. Фаттахова¹, Р.К. Жанабаева², С.А. Шеваева³

¹Старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

²Старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

³Старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПРИЯТИЕ МИРА ПРИРОДЫ ШКОЛЬНИКАМИ НА УРОКАХ МУЗЫКИ

Аннотация

Статья посвящена проблемам и методам эстетического воспитания детей в школе. Методологической основой содержания и организации музыкально-ориентированной полихудожественной учебной деятельности детей является понимание внутренней связи между музыкой и другими искусствами на художественно-образной основе, а также каждого из искусства с жизнью. Вне понимания этой природной основы связи искусств не может быть полноценной и осмысленной музыкально-ориентированной полихудожественной учебной деятельности. Определяющим принципом концепции музыкально-эстетического воспитания является тематическое построение процесса обучения, в результате которого школьники получают «ключевые» знания об искусстве. Уроки влияют на общее развитие школьников, их эмоциональную восприимчивость и познавательную активность. Дети слушают музыку, размышляют о ней, сопоставляют музыкальные произведения с произведениями литературы, изобразительного искусства.

Ключевые слова: Музыкальное воспитание, развитие, искусство, картина мира, творческая деятельность, духовное общение, креативная личность.

Современное музыкальное образование все в большей мере оказывается средой интенсивного культурного и внутрикультурного диалога, приобретает все более дифференцированный, поливариантный, полихудожественный характер, что отражается в существенном переосмыслении основных целей и процессов музыкального образования - нарастания тенденции гуманизма, гуманитаризации, интеграции.

Культурологический подход к анализу музыкально-образовательной культуры, как части общей культуры, и как личностного образования, позволяет определить ее значимость для общества и личности.

Изучая проблемы образовательного знания в диспозитиве культуры Г.А. Бейсенова выражает свое концептуальное видение в триаде «образование - человек – культура», в частности, автор пишет «в проблемном поле выделены два явления социальной жизни - культура и образование; они взаимодействуют в виде герменевтического круга: культура есть условие существования образования, образование ... есть условия и сфера трансляции культуры» [1].

Важно отметить и то, что интеграция в современной системе культуры, по мнению О.С. Булатовой, ориентирована на «самоценность человека как уникальности, как личности» [2], в данном случае, креативной личности, реализованную посредством потенциальных возможностей искусства. «Искусство есть работа мысли, но совершенно особенного эмоционального мышления», - отмечает Л.С. Выготский. По его мнению «искусство приводит к тому же, что и наука, но другим путем, путем эмоционально- выразительных особенностей гностической функции искусства» [3].

По мнению В.В. Давыдова, В.И. Розина, А.М. Арнольдова, Б.М. Межуева, Э.В. Соколова, культура — это совокупность духовных и материальных ценностей, накопленных человечеством в процессе общественно-исторической практики. Данное определение основано на аксиологическом подходе к понятию культура, содержательной основой которого являются различные типы ценностных систем, а динамической (творческой) основой - деятельность человека, создающего, осваивающего, выделяющего, преобразующего, передающего, присваивающего ценности материального и духовного плана.

Функционирующая культура в различных ее формах — как культура политическая, этническая, художественная, эстетическая, музыкальная и др. представляет собой неоднозначный процесс и градации ее колеблются от обыденного уровня до научно обоснованного, и, соответственно, трактовка данного феномена выступает в различных транскрипциях от негенетической социальной памяти человечества до процессов и продуктов духовного производства, как система по созданию, хранению, распространению и освоению духовных ценностей, норм, знаний, представлений, значений, символов.

С.И. Гессен отмечает, что «задача всякого образования — приобщение человека к культурным ценностям науки, искусства, нравственности, права, хозяйства, превращение природного человека в культурного» [4].

Таким образом, можно отметить, что диалектическое взаимодействие образования и различных видов искусств является главным условием функционирования культуры как социального феномена и формирования цивилизационных основ общества.

Интерес привлекает концептуальный взгляд А.Ф. Лосева об интерпретации сущности музыкального способа художественного миропостижения и самовыражения человека средствами искусства с позиции философии музыки.

Особенностью музыкального искусства, по А.Ф. Лосеву, является выражение процесса «чистого становления» («озвученный миг»), в его чистом виде, без какой-либо

конкретизации пространственно-временных и смысловых предметностей. Смыслы, вырастающие в музыкальном потоке, носят максимально обобщенный характер, достигая порой бесконечного множества возможных предметно-содержательных ассоциаций) и т.д., ориентированное, на наш взгляд, на развитие мировосприятия и мироощущение личности через эмоциональную природу музыкального искусства.

«Художественное познание жизни и мира в своей внутренней структуре одинаково со всяким другим познанием. И в науке, и в искусстве равно познает один и тот же человек, и, какими бы разнообразными и на вид противоречивыми свойствами не обладала его познавательная способность, все равно эти свойства принадлежат одному человеку, т.е. всегда они так или иначе согласованы... Человеческая душа и сознание, как надо думать, есть тоже организм, живущий своей особой внутренне-объединенной жизнью... И как бы художественное познание мира не отличалось от научного», - особо подчеркивает автор, - «органическое представление о душе и сознании должно заставить нас искать и находить общий корень этих двух познаний» [5].

Замечательным образом это положение выразил известный русский философ В.В.Розанов: «Недостаток художественного воззрения на предмет есть коренной источник ошибок, допущенных в организации воспитания и образования всюду - в Европе и у нас... От практического, от научного и всякого другого художественное воззрение отличается тем, что оно не дробит свой предмет и для него всякая часть имеет значение лишь в отношении к целому, насколько помогает его красоте и гармонии» [6].

Искусство в силу своей природы способно эффективно помочь (ребенку) личности построить целостную картину мира, научиться принимать решения в широком спектре жизненных ситуаций. Именно эти обстоятельства определяют возрастающую роль художественно-эстетического образования детей в процессе перехода от педагогики знаний, умений и навыков к педагогике развития.

Ю.У. Фохт-Бабушкин считает, что «искусство обладает предельно широким спектром воздействия на развитие человека в силу объединения в «лоне своем» всех видов человеческой деятельности» [7].

Такого же мнения придерживается А.Ф. Еремеев: «искусство в своем художественном содержании хранило данный уровень отношений людей к окружающему миру, оно делало бессмертными необходимые обществу чувства, необходимый обществу способ реагирования на мир... художественное содержание не давало индивидууму опуститься ниже уровня требований, предъявляемых к нему обществом».

Большое внимание исследователи уделяют преодолению рассогласования цели, задач содержания и методов музыкального воспитания с природой искусства и с природой ребенка. Она выделяет линии организации художественно-эстетической среды, совпадающие с направлениями развития ребенка и соответственно определяющие на музыкальных занятиях. Мы разделяем точку зрения автора в том, что «эти линии организуют жизнедеятельность ребенка ... как движение: от целого к целому, от образа к образу, от импровизационности к импровизационности, удивления к размышлению, от насыщения художественными впечатлениями к расширению «поля» значений, личных смыслов и далее к навыкам и логическому осознанию, от изустного к письменному, от вопросительного к вопросу, от многоголосия к унисону. В целом, от художественного к художественному».

«Моделирование художественно-творческого процесса», по мнению авторов, «это и есть прохождение пути рождения музыки, воссоздания ее как бы изнутри и проживание самого момента воссоздания ... этот уникальный метод требует: самостоятельности в добывании и присвоении знаний, креативности (когда личность в опоре на музыкальный опыт и на воображение, фантазию, интуицию сопоставляет, сравнивает, преобразует, выбирает, создает и т.д.), развития способности к индивидуальному слышанию и творческой интерпретации». Иными словами, этот метод оживляет процесс востребованности индивидуальности, личностного творчества. Итогом данного развивающего музыкального

образования может стать представлением о деятельности музыканта-композитора, исполнителя, слушателя - как о высоком проявлении человеческого творческого потенциала, как о большом труде души, как о высшей потребности в преобразовании человека и мира.

Концептуальное видение ученых направлено на:

- развитие эмоционально-ценностного отношения к миру, явлениям жизни и искусства;
- воспитание и развитие художественного вкуса учащегося, его интеллектуальной и эмоциональной сферы, творческого потенциала, способности оценивать окружающий мир по законам красоты;
- освоение знаний о классическом и современном искусстве; ознакомление с выдающимися произведениями отечественной и зарубежной художественной культуры; знаний о взаимосвязи музыки с другими видами искусства и жизнью;
- овладение практическими умениями и навыками художественно-творческой деятельности;
- формирование устойчивого интереса к искусству, художественным традициям своего народа и достижениям мировой культуры».

Резюмируя вышесказанное, можно подчеркнуть, что проведение аналогии между явлениями музыки и других видов искусств, установление общего и особенного между ними способствует постижению учащимися специфики музыки, развитию художественной культуры подрастающих поколений.

Одним из ярких примеров научного определения содержания и методов эстетического воспитания в школе являлись программы по музыке для начальных классов, разработанные Д.Б. Кабалеvским, в которых реализуется творческая организация музыкальных занятий, ориентированность на формирования у личности стремления к самостоятельному мышлению, к проявлению собственной инициативы, выработке своего ценностного отношения к музыке, что, непосредственно, способствует, на наш взгляд, к развитию креативного потенциала личности учащихся.

Концепция Д.Б. Кабалеvского исходит из музыки и на музыку опирается, что естественно и органично связывает музыку, как искусство, с музыкой, как школьным предметом. «Музыкальное искусство», - по мысли Д.Б. Кабалеvского, - «выполняя эстетическую, воспитательную и познавательную функции, составляет неотъемлемую часть самой жизни, выдвигая цель - сформировать у школьников музыкальную культуру на основе целостного представления о музыкальном искусстве. Конечная цель уроков музыки в общеобразовательной школе для композитора и педагога видится в том, чтобы дети научились слышать музыку».

В целом, резюмируя все вышеизложенное, можно отметить, что концептуальные воззрения ученых, рассматривая различные аспекты художественно-эстетического образования и воспитания подрастающего поколения, акцентируют значимость и актуальность ее в развитии личности учащихся.

Список литературы

1. Бейсенова Г.А. Проблемы образовательного знания в диспозитиве культуры. - Алматы: Искандер, 2012 - 456 с.
2. Булатова О.С. Искусство современного урока / О.С. Булатова. М.: Издательский центр «Академия», 2010. - 256 с/
3. Выготский Л.С. Психология искусства. - М., Просвещение, 1987. - 341 с.
4. Гессен С.И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. - М., Школа-пресс, 1995 - 448 с.
5. Лосев А.Ф. Строение художественного мироощущения // Форма - Стиль - Выражение - М., Мысль, 1995. 720 с.
6. Розанов В.В. Сумерки просвещения.- М; Педагогика, 1990. 624 с.

7. Фохт-Бабушкин Ю.У. Научное управление художественной культурой как объект эстетического исследования: автореферат дисс. д.фил.н. - М., 1985, 22 с.

Түйін

Мақала мектептегі балалардың эстетикалық тәрбиесінің проблемалары мен әдістеріне арналған. Балалардың музыкалық-бағдарланған полихудожстволық оқу іс-әрекетінің мазмұны мен ұйымдастырылуының әдіснамалық негізі-көркем-бейнелі негіздегі музыка мен басқа да өнер арасындағы ішкі байланысты, сондай-ақ әр өнерді өмірмен түсіну. Өнер байланысының осы табиғи негізін түсінуден тыс, толыққанды және мағыналы музыкалық бағдарланған көп көркемдік оқу іс-әрекеті бола алмайды. Музыкалық-эстетикалық тәрбие тұжырымдамасының анықтаушы қағидасы оқу процесінің тақырыптық құрылысы болып табылады, нәтижесінде студенттер өнер туралы "негізгі" білім алады. Сабақтар оқушылардың жалпы дамуына, олардың эмоционалды сезімталдығына және танымдық белсенділігіне әсер етеді. Балалар музыка тыңдайды, ол туралы ойлайды, музыкалық шығармаларды әдебиет, бейнелеу өнерімен салыстырады.

Abstract

The article is devoted to the problems and methods of aesthetic education of children at school. The methodological basis of the content and organization of music-oriented poly-artistic educational activities of children is the understanding of the inner connection between music and other arts on an artistic and figurative basis, as well as each of the arts with life. Without understanding this natural basis of the connection of the arts, there can be no full-fledged and meaningful music-oriented poly-artistic educational activity. The defining principle of the concept of musical and aesthetic education is the thematic construction of the learning process, as a result of which students receive "key" knowledge about art. Lessons affect the overall development of schoolchildren, their emotional receptivity and cognitive activity. Children listen to music, reflect on it, compare musical works with works of literature, fine art.

**ЖЕР ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМДАР, АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІ
НАУКИ О ЗЕМЛЕ, АГРОПРОМЫШЛЕННЫЙ КОМПЛЕКС
SCIENCES ABOUT THE EARTH, AGRICULTURE**

УДК 636. 295. 25

М. Жанбырбаев¹, К.Алтаева², М.С.Оспанова³, А.Ж.Осербай⁴, Н.Н.Курбанкул⁵

¹к.с-х.н., доцент., ²магистр биологии., ³ст.преподаватель., ⁴ст.преподаватель,
к.с-х.н.,магистр биологии⁵

ЮКУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан
ЮКРФ Областная ветеринарная лаборатория

**ИНДИКАЦИЯ БРУЦЕЛЛ МЕТОДОМ ПОЛИМЕРАЗНО-ЦЕПНОЙ РЕАКЦИИ (ПЦР)
В СРАВНЕНИИ С ОБЩЕПРИНЯТЫМИ МЕТОДАМИ ЛАБОРАТОРНОЙ
ДИАГНОСТИКИ БРУЦЕЛЛЕЗА В ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ**

Аннотация

В статье приводится анализ ПЦР метода в сравнении с другими методами лабораторной диагностики бруцеллеза животных. Описываются преимущества ПЦР – анализа.

Показана высокая эффективность полимеразно-цепной реакции при надзоре за бруцеллезной инфекцией. Среди большого многообразия гибридизационных методов анализа ДНК, метод ПЦР наиболее широко используется в клинической лабораторной диагностике.

Полимеразная цепная реакция-это простой лабораторный метод копирования фрагмента ДНК с использованием легко доступных реактивов. Поскольку число копий возрастает экспоненциально, всего за несколько часов можно получить более 100 млрд. копий. В настоящее время этот метод широко используется как для научных исследований, так и для диагностики в практическом здравоохранении, службе Госсанэпиднадзора, эпизоотическом мониторинге, ветеринарной медицине (генотипирование, диагностика инфекционных заболеваний). Метод стал настолько популярен, что сегодня уже трудно представить работу в области молекулярной биологии без его использования.

В последнее время предложены всевозможные модификации ПЦР, показана возможность создания тест-системы для обнаружения микроорганизмов, выявления точечных мутации, описаны десятки различных применения метода, в том числе при диагностике инфекционных болезней животных.

Поэтому в данной статье рассматриваются вопросы диагностики бруцеллеза животных путем исследования патологических материалов, полученных от животных методом ПЦР. Следовательно, чтобы не допустить распространения бруцеллеза среди животных крайне необходимо проводить диагностические исследования патологических материалов на присутствие в них бруцеллезных антигенов, а также их дериватов [1,5].

Ключевые слова: бруцеллез, проба, ПЦР, ДНК, бруцелла, индикация, бактериологический метод, тест система, диагностика, дериват .

Введение

Бруцеллез-зоонозная, преимущественно хроническая болезнь животных и человека, одна из наиболее острых проблем для современного здравоохранения и ветеринарии.

Являясь широко распространенной инфекцией, бруцеллез наносит большой экономический ущерб животноводству.

Успех борьбы с бруцеллезом зависит от эффективности диагностических исследований. Возможность постановки окончательного диагноза на бруцеллез дают результаты бактериологических и серологических исследований. Серологические реакции являются основой лабораторной диагностики. Из серологических методов в настоящее время применяют, реакцию агглютинации (РА), реакцию связывания комплимента (РСК), розбенгал пробу (РБП).

В ветеринарии широко используют эти реакции, так как они просты по технике исполнения, более доступны для проведения массовых прижизненных исследований и характеризуются быстротой получения результатов. В то же время в литературе имеется немало сообщений, о не достаточной эффективности существующих препаратов и тестов диагностики, применяемых в практике борьбы с бруцеллезом.

Диагностические серологические реакции не отличаются постоянством показаний. Каждый метод даже в комплексе с другими не позволяет выявить всех больных животных (2). В целом РА и РСК не являются эффективными реакциями. Каждый метод имеет свое определенное преимущество. Авторы рекомендуют для лабораторной диагностики комплексное применение обеих реакции, которые дают положительную эффективность в смысле полного обнаружения больных животных и с учетом реактивности организма их применяют многократно. Исследователи считают, что одновременное использование диагностических реакции взаимно дополняют друг друга, хотя одна другую заменит не могут (2,3).

Наиболее достоверой при диагностике бруцеллеза считается бактериологический метод, с постановкой биопробы на лабораторных животных, так как выделение культур бруцелл из патологического материала является бесспорным доказательством наличия бруцеллезной инфекции. Однако и отрицательные результаты этого исследования не могут служить исключением заболевания.(1). Необходимо все же отметить, что бактериологический метод не пригоден для проведения массовых прижизненных исследований с целью выявления источника возбудителя инфекции, так как требует значительных затрат времени. Поэтому изыскание новых, быстрых, специфических и высокочувствительных методов диагностики бруцеллеза является актуальной задачей современной ветеринарной науки и практики.

Достижения современной биотехнологии позволяет используя биомолекулярно-генетические подходы, разрабатывают эффективные способы для подтверждения диагноза, одним из которых является метод ПЦР. Среди многообразия гибридационных методов анализа ДНК этот метод широко используется в лабораторной диагностике инфекционных заболеваний, а также для научных исследований. Многие исследователи отмечают преимущество ПЦР перед общепринятыми лабораторными методами диагностики инфекционных болезней животных.

Основными достоинствами ПЦР считается ее высокая 100 процентная специфичность, чрезмерная чувствительность, которая позволяет выявлять даже единичные живые и погибшие клетки возбудителя, а также фрагменты ДНК в минимальном объеме исследуемой пробы. Кроме того, ПЦР отличается универсальностью процедуры выявления возбудителя, а также высокой скоростью и простоты получения результата анализа в течение рабочего дня. Более того, ПЦР эффективен для обнаружения трудно культивируемых, некультивируемых и персистирующих вариантов микроорганизмов, а также возбудителей с антигенной изменчивостью и внутриклеточных паразитов.

Полимеразная цепная реакция – это простой лабораторный метод копирования фрагмента ДНК с использованием легко доступных реактивов. Поскольку число копий

возрастает экспоненциально, всего за несколько часов можно получить более 100 млрд. копий.

В настоящее время этот метод широко используется как для научных исследований, так и для диагностики в практическом здравоохранении, службе Госсанэпиднадзора, эпизоотическом мониторинге, в ветеринарной медицине при генотипировании и оздоровлении от инфекционных заболеваний.

Результаты исследования: Учитывая эти и другие диагностические ценности ПЦР нами были проведены сравнительные исследования для оценки степени напряженности эпизоотического процесса по бруцеллезу с применением ПЦР теста и общепринятых лабораторных методов. Работа была проведена на базе Областной ветеринарной лаборатории Туркестанской области в 2019 и 2020 годы. При этом нами были в течение последних двух лет происследовано бактериологическим методом и методом ПЦР 2460 пробы биоматериалов полученных от больных бруцеллезом животных. Результаты исследования представлены в таблице 1.

Таблица 1- Результаты диагностической исследования патологических материалов крупного и мелкого рогатого скота на бруцеллез бактериологическим методом и методом ПЦР за 2019 и 2020 годы по Туркестанской области.

№ п.п	Годы	Количество исследованных проб	Характеристика исследованных материалов	Вид животных	Выделено положительных		
					Бактер. методом	ПЦР	Серол. методом
1	2019	713	Паренхиматозные органы и лимфо узлы	КРС МРС	- -	- 6	- -
2		649	Паренхиматозные органы и лимфо узлы	КРС МРС	- -	- -	- -
3		1 270 248	Сыворотка крови	КРС	-	-	515
4		4 422 261	Сыворотка крови	МРС	-	-	728
5	2020	1098	Паренхиматозные органы и лимфо узлы	КРС МРС	- -	- 8	- -
		1 335 315	Сыворотка крови	КРС	-	-	432
7		5 058 097	Сыворотка крови	МРС	-	-	864
8	Всего				-	14	2539

Из данных таблицы 1 видно, что в результате бактериологических исследований 1362 пробы в 2019, 1098 пробы в 2020 годах биологического материала от положительно реагирующих на бруцеллез в РСК и РБП не было выделено культуры бруцелл, тогда как в результате постановки ПЦР с суспензии паренхиматозных органов 14 животных обнаружили специфическую светящуюся фрагменту ДНК *Brusella*.

Как показывают результаты исследования, при бактериологическом исследовании не удалось высеять бруцеллы ни в одной пробе зараженных животных. На наш взгляд, это повидимому зависит от качества используемых для посева питательных сред, а также от количества локализованных микробных тел в патологическом материале. Следовательно

возникает целесообразность применение ПЦР метода в место бактериологического метода который улавливает не только живые, но и убитые микробные клетки, а также их дериватов в исследуемом материале.

ПЦР метод опережает бактериологический метод по чувствительности за счет применение Тест-системы «Бру-ком» основанная на применение ПЦР-анализа, при исследовании на бруцеллез патологического материала от крупного рогатого скота из эпизоотического очага. Результаты бактериологических исследований в отличие от ПЦР, зависят от условий хранения транспортировки материала в лабораторию. Тогда как ПЦР дает возможность выявлять в патологическом материале погибшие микроорганизмы и даже мельчайшие фрагменты ДНК, оставшиеся после их разрушения.

Следовательно, диагностика бруцеллеза животных с использованием ПЦР метода, способна давать более оперативную и точную информацию, позволяющую предотвратить дальнейшее распространение возбудителя заболевания и своевременно провести ветеринарно-санитарные мероприятия по борьбе с бруцеллезом. Кроме того, за два года плановым серологическим исследованием было выявлено по области 2539 серопозитивных на бруцеллезный антиген животных.

Таким образом, проведенные исследования в лабораторных условиях показали высокую диагностическую эффективность метода ПЦР при надзоре за бруцеллезной инфекцией животных в Туркестанской области.

Литература

1. Барамова Ш. А., Абуталип А., Мырзалиев А.Ж. Диагностика бруцеллеза животных в современных условиях. Материалы Международной научно-практической конференции Каз НИВИ., Алматы 2014, С.96-103.
2. Федоров Н. А., Суханов Ю. С. Полимеразно-цепная реакция.// Методическое пособие.- Москва,, . 1996.- С. 29.
3. Абуталип А., Тен В. Б., Михалев А. Н и другие. Методические указания по проведению анализа ДНК методом ПЦР. Алматы, 2007, 38 стр.
4. Белобаб В. И. Пути совершенствования диагностики и профилактики бруцеллеза у животных. Текст; дис. Доктора вет. Наук.- Алматы., 1998.-426 с.
5. Иванов Н. П. Диагностика инфекционных болезней животных. Учебное пособие Алматы, 2009, 905 стр.
6. Шостакович – Корецкая Л. Р., Маврутенков В.В. и др. Полимеразно-цепная реакция// Руководство для врачей.- Днепропетровск, 2002.- 17 с.

Түйін

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бактериологиялық зерттеу кезінде ауру малдың бірде-бір үлгісіне бруцелла егу мүмкін болмады. Біздің ойымызша, бұл егу үшін қолданылатын қоректік орталардың сапасына, сондай-ақ патологиялық материалдағы локализацияланған микробтық денелердің санына байланысты. Сондықтан зерттелетін материалдағы тірі, сонымен бірге өлген микроб жасушаларын, сондай-ақ олардың туындыларын ұстайтын бактериологиялық әдістің орнына ПТР әдісін қолдану мақсатқа сай болады.

Abstract

As the results of the study show, during the bacteriological study, it was not possible to sow brucella in any sample of infected animals. In our opinion, this apparently depends on the quality of the culture media used for inoculation, as well as on the number of localized microbial bodies in the pathological material. Therefore, it becomes expedient to use the PCR method in place of the bacteriological method, which captures not only live, but also killed microbial cells, as well as their derivatives in the test material.

УДК 541.18

М. Жанбырбаев¹, К.Алтаева² М.С. Оспанова³, А.Ж. Осербай⁴, Н.Н.Курбанкул⁵

¹К.с-х.н., доцент, ЮКУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

²магистр биологии, ЮКУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

³ст.преподаватель., ЮКУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

⁴ст.преподаватель, к.с-х.н., ЮКУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

⁵магистр биологии, ЮКУ им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

ЭПИЗОТОЛОГИЯ И ДИАГНОСТИКА КОНТАГИОЗНОЙ ЭКТИМЫ ОВЕЦ И КОЗ В ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

Изучение условий кормления и содержания овец, выполненное в населенном пункте «Акжар» показало, что содержание и кормление овец в период расплодной компании, как и в других населенных пунктах на протяжении всего этого периода содержится в тесных помещениях вместе с ягнятами. В этих условиях контакт между ягнятами и овцематками приводит к травматизации слизистых оболочек кожи, губ, что по-видимому, является главной причиной распространения контагиозной эктимы среди ягнят. Летние вспышки болезни на пастбищах, в основном, объясняются травматизацией слизистых оболочек ротовой полости и кожных покровов огрубевающими травами и колючими растениями, из которых в горно-степной зоне чаще встречаются: верблюжья колючка, роза персидская, шиповник Альберта, василек иберийский

Ключевые слово: Эпизотология, ягнята, возбудитель, исследования, кормление, диагноз, инфекция.

Введение

Темпы подъема экономики страны во многом зависят от успешного развития сельского хозяйства, в том числе животноводства и одной из важных его отраслей овцеводства. В настоящее время в сельском округе «Шанакский» Казыгуртского района насчитывается около 25000 голов овец. Овцы размещены в трех населенных пунктах. Практикуется пастбищное содержание животных почти с круглогодичным выпасом овец. Только в период расплодной компании и при неблагоприятных условиях животных ставят на стойловое содержание. Причем, нарождающиеся молодняк содержится в помещениях почти круглосуточно до наступления теплых дней. Здесь овец подкармливают комбинированными кормами и сеном.

Ягнят приучают к кормам приблизительно с 1-месячного возраста. Средний выход приплода на 100 маток 95-98 ягнят. Повышению продуктивности овец, получению от него большого приплода, увеличению их сохранности препятствуют ряд неблагоприятных факторов, одним из которых являются инфекционные болезни.

Результаты исследования. В настоящее время хозяйство неблагополучно по таким инфекционным болезням, как паратиф овец, некробактериоз, бруцеллез и контагиозная эктима овец. Контагиозная эктима овец в сельском округе «Шанакский» регистрируется в течение многих лет, поэтому хозяйство считается неблагополучным по эктиме овец и коз.

Согласно отчетным данным, эта болезнь впервые была установлена в хозяйстве в 1975 году. В последние годы заболевание регулярно отмечалось у ягнят в весенне-летний период года. Благодаря своевременному проведению общих и специфических мероприятий, болезнь в настоящее время регистрируется в виде спорадических случаев или же небольших вспышек.

Об этом свидетельствует результаты обследования отар в населенном пункте Акжар проведенные нами в течении с февраля по октябрь месяцы 2021 года который представлены в таблице 1.

Таблица 1 - Заболеваемость ягнят эктимой в отарах сельского округа «Шанакский»

№ отар	Ф.И.О. ст. чабана	Количество ягнят	Количество заболевших ягнят	Процент заболевших ягнят
1	Абдрашов Н.	618	16	2,5
2	Сулеев И.	320	12	3,7
3	Торебаев С	153	9	5,8
4	Байсеитов С.	450	10	2,2
5	Ержигитов К.	245	8	3,3

Как видно из таблицы 1, контагиозная эктима регистрируется во всех отарах отделения. Причем наибольшее количество заболевших контагиозной эктимой ягнят установлено в отаре Абдрашова Н (16 голов), что составляет 2,5% исследованных ягнят. Однако, самый высокий процент заражения ягнят эктимой показали ягнята из отара Торебаева С. (5,8%).

Согласно литературным данным наибольшая чувствительность к контагиозной эктимае отмечается у молодых животных. Наиболее часто болезнь регистрируется с первых дней жизни до 6-8 месячного возраста. Наблюдения, выполненные нами в сельском округе «Шанакский» также данные ветеринарной отчетности показывают, что в условиях хозяйства среди овец болезнь наиболее часто наблюдается среди ягнят 3-8 месячного возраста, сравнительно реже среди 3-4 месячного возраста и среди новорожденного возраста, а среди взрослых почти не регистрируются. Для иллюстрации изложенного в таблице 2 приводятся данные за 2015-2021 годы.

Таблица 2 - Заболеваемость контагиозной эктимой овец по половозрастным группам в сельском округе «Шанакский» за 2015-2021 годы.

Годы	Всего заболевших жив-х	Подсосные ягнята 15-45 дн возраста	Подсосные ягнята 3-8 мес возраста	Ягнята 3-4 мес возраста	Взрослые овцы
2015	237	15	124	74	24
2016	211	13	133	65	-
2017	205	21	105	69	10
2018	314	26	184	104	-
2019	102	29	56	17	-
2020	62	20	42	-	-
2021	-	-	-	-	-

Из таблицы 2 видно, что контагиозная эктима овец с 2015года по 2021год регистрировалась среди ягнят 3-8 месячного возраста и 3-4 месячного возраста, а сравнительно низкая заболеваемость ягнят этого же возраста в 2019 году и 2020 году, видимо, связана с приобретением иммунитета после профилактических вакцинаций в молодом возрасте.

Падеж и вынужденный убой был низким последние годы. Неодинаковая заболеваемость овец контагиозной эктимой в разные годы отмечена многими исследователями. По данным большинства авторов, вспышки контагиозной эктимы часто регистрируются в весенне-летнее и осеннее время года.

В условиях Казахстана, по данным Г. И. Лопатникова (1972), Е. Балгамбаева (1973), Р. Тулемисова (1973) и других исследователей наиболее высокая заболеваемость контагиозной эктимой наблюдается с апреля по июнь и с июля по октябрь месяцы.

В сельском округе «Шанакский», по нашим наблюдениям, часто заболевание ягнят контагиозной эктимой, приходится на весенний и летний периоды года. В апреле болезнь принимает довольно значительное распространение. Примерно в мае отмечается резкое повышение заболеваемости ягнят, а к осени болезнь регистрируется крайне редко.

Больные животные явились источником возбудителя болезни и способствовали быстрому распространению инфекции среди ягнят весеннего окота, в связи с чем, заболеваемость ягнят в апреле-мае начинает быстро возрастать. Однако, благодаря проведению предохранительных прививок заболеваемость ягнят контагиозной эктимой резко снижается.

Многие исследователи возникновение вспышек контагиозной эктимы среди ягнят связывают двумя основными моментами:

1. Наличием тесного контакта между высокочувствительными к контагиозной эктиме ягнятами, возникающим чаще всего при скученном содержании их в помещениях.

2. Травматизацией кожи и слизистых оболочек грубыми кормами и их остатками, используемыми в качестве корма и подстилки.

В этой связи определенный интерес представляло выяснение основной причины возникновения болезни в сельском округе «Шанакский».

Изучение условий кормления и содержания овец, выполненное в населенном пункте «Акжар» показало, что содержание и кормление овец в период расплодной компании, как и в других населенных пунктах на протяжении всего этого периода содержится в тесных помещениях вместе с ягнятами. В этих условиях контакт между ягнятами и овцематками приводит к травматизации слизистых оболочек кожи, губ, что по-видимому, является главной причиной распространения контагиозной эктимы среди ягнят. Летние вспышки болезни на пастбищах, в основном, объясняются травматизацией слизистых оболочек ротовой полости и кожных покровов огрубевающими травами и колючими растениями, из которых в горно-степной зоне чаще встречаются: верблюжья колючка, роза персидская, шиповник Альберта, василек иберийский.

Как показали наши исследования инфицирование животного происходит в основном через поврежденную слизистую оболочку ротовой полости и кожи губ. При этом, травматизация происходит колючими семенами и губными стеблями растений. В результате этого у ягнят контагиозная эктима появляется в стоматитной и губной формах. Рисунок 1.

Рис. 1. Острая стоматитная форма с поражением губ и десен

В наших исследованиях диагноз контагиозной эктимы был установлен на основании эпизоотологических данных, а также клинического исследования.

Для подтверждения диагноза мы провели электронномикроскопические исследования патологического материала, полученного нами от больных ягнят. Материалом для исследования служили осторожно срезанные узелки, с пораженной кожи губы ягненка. Рис. 2.

Электронную микроскопию проводили на ЭМВ-100 с инструментальным увеличением $\times 25000-45000$. В результате в исследуемых препаратах обнаружили характерные вирионы контагиозной эктимы овец, которые имеют овальную форму. Стенка капсулы содержит 10-11 параллельно идущих филоментов с поперечной исчерченностью (рис.2).

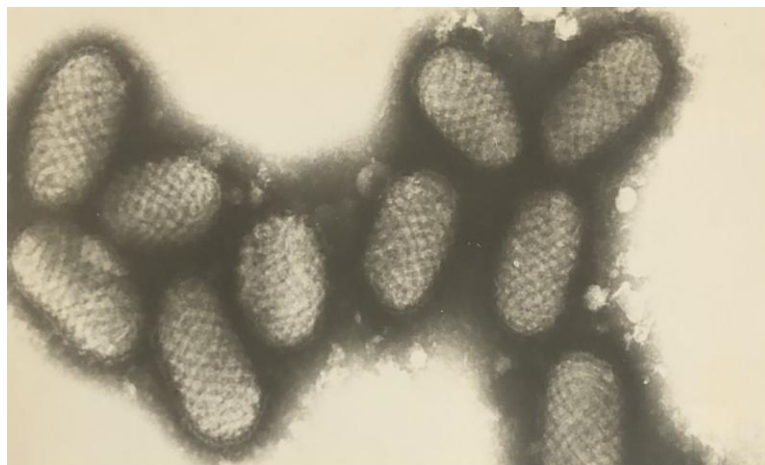

Рис. 2 Вирионы контагиозной эктимы овец.

Таким образом, можно заключить, что в сельском округе «Шанакский» заболевание контагиозной эктимой среди ягнят возникает в период расплодной компании и быстро распространяется в летнее время, поражая более старший молодняк. В осенние периоды года болезнь регистрируется крайне редко. Причиной заболевания ягнят является возможное инфицирование животных вирусом, сохраняющимся в корочках, на почве, микротравмы кожи и слизистых оболочек ротовой полости. Травматизация происходит в период выпаса на пастбище при соприкосновении кожи лицевой части ягненка с колючими растениями, а также с грубым подстилочным материалам помещений где они содержатся. Окончательный диагноз можно установить электронно-микроскопическим исследованием мазков, приготовленных из узелков пораженных участков кожи губ больных ягнят.

Литература

1. Лопатников Г.И., Тулемисов Р.Т. Контагиозная эктима овец и коз. Кайнар ,Алма-Ата ,1976,186 стр.
2. Толысбаев, Б. Т. Микробиология және иммунология: оқулық / Б. Т. Толысбаев, К. Б. Бияшев – Алматы 2008. 333 б.
3. Госманов Р.Г, Колычев Н.М, Ветеринарная вирусология. Учебник и учебное пособие. М.;Колос, 2006- 304 стр.
4. Мырзабекова Ш.Б. Ветеринариялық вирусология. Оқулық, Алматы, Білім, 2004.-368 б.
5. Под редакцией А.А.Сидорчука,-Инфекционные болезни животных. Учебники и учебные пособия для студентов высших учебных заведений М. Колос С,2007,-671 с.
6. Иванов Н.П., Диагностика инфекционных болезней животных. Алматы, 2009,905 с.

Түйін

Олай болса, Шанақ ауылдық округінде қозылар арасында жұқпалы эктима ауруы төлдету кезінде пайда болып, жазда тез таралып, кәрі жас малдарға әсер етеді деген қорытынды жасауға болады. Жылдың күзгі кезеңдерінде ауру өте сирек кездеседі. Қозылардағы аурудың себебі - жануарлардың қыртыста, топырақта сақталатын вируспен жұқтыруы, тері мен ауыз қуысының шырышты қабатының микро жарақаттары.

Қозының бет терісі тікенекті өсімдіктермен, сондай-ақ олар ұсталатын үй-жайлардың өрескел төсеніш материалдарымен жанасқанда жайылымда жайылым кезінде жарақаттану пайда болады. Соңғы диагнозды ауру қозылардың ерін терісінің зақымдалған жерлерінің түйіндерінен дайындалған жағындыларды электронды микроскопиялық зерттеу арқылы қоюға болады.

Abstract

Thus, we can conclude that in the rural district "Shanakskiy" the disease of contagious ecthyma among lambs occurs during the brood company and quickly spreads in the summer, affecting older young animals. In the autumn periods of the year, the disease is extremely rare. The cause of the disease in lambs is the possible infection of animals with a virus that persists in the crusts, on the soil, microtrauma of the skin and mucous membranes of the oral cavity. ... Traumatization occurs during grazing in the pasture when the skin of the lamb's face comes into contact with thorny plants, as well as with the rough bedding materials of the premises where they are kept. The final diagnosis can be established by electron microscopic examination of smears prepared from the nodules of the affected areas of the skin of the lips of sick lambs.

ӘОЖ 619.617-(0758)

Б.К. Ильясов¹, А.Т. Күзербаева², Г.Б. Батхиева³, Н.О. Нұрходжаев⁴, Б.М.Орынбаева⁵

¹в.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

²PhD, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

³магистр, оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

⁴магистр, оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

⁵магистр, оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

ВЕРМИКУЛИТТИҢ ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖАНУАРЛАР ОРГАНИЗІМІНЕ ЗИЯНСЫЗДЫҒЫН АНЫҚТАУ НӘТИЖЕСІ

Түйін

Ұсынылып отырған мақалада тау-кен минералдарының (вермикулиттің) жағымды құрылымын анықтап, ауыл шаруашылығында, оның ішінде ветеринарияда пайдалануы қарастырылған. Вермикулит күрделі тау құрылымы, оның құрамында көміртегі бар, ол глобул тәрізді ұсақ, мөлшері 200-500А. Тау-кен құрылымын суға салғанда беткі қабаты еріп минералды су пайда болады. Осындай суды ішкенде адам және жануарға емдік қасиеттерімен әсер етеді. Тау-кен минералының емдік қасиеттері олардың құрамында фуллерондардың болуынан.

Вермикулитті ветеринарияда емдік препаратқа қолдану үшін оның бактериостатикалық қасиетін, жануарлар организміне зиянсыздығын, тәжірибелік жануарлардың гематологиялық көрсеткіштерін, жара қабынғанда оның емдік қасиеттерін тексеру. Оның бактериостатикалық қасиеті МПА қорек қорында 5-10,0|100 мл концентрациясында жақсы байқалғаны тіркелді. Жергілікті 'Кулантау' вермикулитін тәжірибелік жануарларға қолданғанда (1%-7% арасындағы судағы ерітіндісін), олардың ішінде (60 бас тышқан) өлім болмай, тышқандардың организміне зиянсыздығын көрсетті. Зертханалық жануарлардың қанындағы эритроциттер мен лейкоциттер физиологиялық қалыпта болды. Керісінше олардың гемоглобині 108,6 дан 112,3 дейін өсіп, гемопоэз жақсарған. Вермикулиттен жасалған жақпа майды дәстүрлі Вишнеvский майымен, жануарларға жасалған

эксперименталдық жарыны емдегенде, вермикулит майының артықшылығы (жара екі тәулікке ерте жазылды және ол Вишневский майынан (10 есе арзан).

Кілттік сөздер: ақ тышқан, вермикулит, физико-химиялық, "Кулантаулық", КОЕ, электронно-микроскопиялық.

Тау-кен минералдарының, оның ішінде отандық "Кулантау" вермикулитінің микроқұрылымын, оның өндірісте және ауылшаруашылығында қолданылуын шетел сонымен бірге, отандық ғалымдарда зерттеген [1,2,3]. Жоғарыда аталған зерттеушілердің мәліметтерінде вермикулиттің құрамында асбестінің жоқтығы кейбір басқа жерде өндірілетін вермикулиттерге тән адам және жануарлар организміне зиянды концергендік және басқаға зиянды элементтердің жоқтығын анықтаған. Отандық вермикулиттің құрамында көптеген макро-микроэлементтердің байытылған қоры болғандықтан, оның басқа вермикулиттерден артықшылығы мол. Оған мысал үлгі ретінде құрамында көп болатын. SiO₂ (17% ;efy) Fe₂O₃ (2%) атауға болады.

Бүгінгі күні вермикулитті ветеринарияға емдік мақсатта қолданылған жариялымдар қол жеткен әдибиеттерде жоқ. Тек кейбір ғалымдар оның құсқа азықтың құрама жем ретінде және олардан алынған өнімдерді ветсанитариялық сараптаудан өткізіп, адам денсаулығына зиянсыз екенін анықтаған [4,5].

Осыған орай, отандық вермикулиттің адам және жануарлар организміне зиянсыздығын анықталғаннан кейін, олардан ветеринарлық препараттар дайындап, әртүрлі жарақатқа ұшыраған жануарлардың клиникалық және иммундық ахуалын эксперимент жағдайында тексеруге мақсат қойдық.

"Кулантау" вермикулитінің микроқұрылымын зерттеуден өткізген Қазақ Ұлттық Аграрлық университетінің қызметкерлерінің мәліметтерінде, оның құрылым мөлшері 0,6-5.0мм. Әртүрлі вермикулиттердің химиялық құрылымы бірдей болмайтынын ескеріп, тәжірибелік вермикулиттің құрылымын JSM-6510LA электрондық сканерлік микроскоппен Қазақстан- Жапон инновациялық орталығында ҚИЯН КазҰАУ зерттелді. Электронно-микроскопиялық зерттеудің қорытындысы бойынша негізінен вермикулиттің микроүстіңгі беті күрделі рельефте, микрокристал және агрегаттармен бейнеленіп жұқа диспертті зат ретінде көрінген. Агрегаттар мен микрокристалдар вермикулиттің ішкі жолдары және микросынықшаларында біркелкі жазықта орналасқан. "Кулантау" тау-кен орнынан алынған вермикулитті ОҚМУ инновациялық орталығында физико химиялық қасиетін зерттегенде нәтижесі төмендегідей: түсі қоңыр, көкшіл-қоңыр, сары, көкшіл және кумістенген жылтыр, иісі жоқ, сыртқы түрі қабыршақ тәрізді масса,құртқа ұқсас. Көлем массасы 123,25/л, ылғалдылығы 0,90%,РН-7,11

Қорыта келгенде, тәжірибелік вермикулиттің физико-химиялық микроқұрылымының компоненттері тұрақты, олардың ішінде жануарлар организміне зиянды концергенді заттар жоқ, керісінше организмге пайдалы екендігі дәлелденген. Вермикулиттің улылығы 1-кестеде көрсетілген

1-ші кесте - "Кулантау" вермикулитінің зертханалық жануарлар организміне зиянсыздығын тексеру нәтижесі

Топтар	Вермикулиттің доза мөлшері	Тышқандар саны (б)	Олардың ішінен тірісі	өлгені
1	Бақылау тобы	10	10	-
2	1%	10	10	-
3	3%	10	10	-
4	5%	10	10	-
5	7%	10	10	-

Тышқандарды сынақтан өткізуге бес топқа бөлінді: 1-топ бақылау 2,3,4,5 тәжірибелік топтарға 60 бас жануарлар алынды. Оларға қолданылған вермикулиттің доза мөлшері 1%-7% аралығында болды. Бақылау және тәжірибелік төрт топтағы зертханалық жануарлар арасында өлім-жетім болмады.

Барлық 60 бас тышқандарда өлім болмауына байланысты, тәжірибелік вермикулиттің токсикалық қасиетінің жоқтығы анықталды. Осымен бірге, 3 ай бойы ОҚУ-дың ветеринариялық клиникақасындағы зертханалық жануарларға (ақ тышқандарға, теңіз шошқалары, қояндар) байытылған вермикулиттің судағы ерітіндісімен суарылды. Нәтижесінде олардың ұйысқан жүндері түзетіліп, жылтыр түске айналып, салмақ қоса бастады. Зертханалық жануарлардың қанының гематологиялық көрсеткіштері 2-кестеде көрсетілген.

2-кесте - Зертханалық жануарлар қанының гематологиялық көрсеткіштері

Көрсеткіштері	Бақылау топтары	Тәжірибелік 1 топ	Тәжірибелік 2 топ	Тәжірибелік 3 топ	Тәжірибелік 4 топ
Гемоглобин Г/Л	102,6+-0,36	102,7+- 0,21	108,2+-0,31	110,2+-0,41	112,3+- 0,43
Эритроциттер 10л	7,02+- 22	7,8+-0,26	7,25+- 0,29	7,30+-0,29	7,31+- 66
Лейкоциттер 10л	8,32+- 0,16	8,26+- 0,22	8,40+- 0,20	8,51+- 0,34	8,38+- 0,42

Кестеден көрінгендей, бақылау және тәжірибелік топтағы зертханалық жануарлардың гемоглобин, эритроциттер мөлшері 102,6 дан 112,3 дейін өскен, себебі вермикулиттің құрамында темірдің болуынан гемопозз күшейген, бірақ физиологиялық қалыптан ауытпаған. Лейкоциттер мөлшері екі топтағы жануарларда физиологиялық қалып мөлшерінде сақталған. Зертханалық жануарлардың жалпы клиникалық және қан көрсеткіштерінің қалыпты сақталуы, вермикулиттің жануарлар организміне токсикалық қасиеттерінің жоқтығының дәлелі екендігі анықталды. Аталған тау-кен минералының антисептикалық қасиетін анықтауға вермикулит ұнтақтарының төмендегідей концентрациясы дайындалды:

- Вермикулит 5,0+100,0 мл дис.су
- 10,0+100,0 мл дис.су
- 20,0+100,0 мл дис.су
- 30,0+100,0 мл дис.су

Осылай дайындалған суспензия 24 сағат бөлме температурасында ұсталып 0,5;1,0;2,0 мл мөлшерде 5,0 мл МПС (қоректік қорға) себілді. Содан соң, осы себілген суспензияға бөлектеп стафилококк және стрептококк қоздырғыштары стандарт қоюлығы бойынша төмендегідей қосылды: бірінші жұп пробиркаға 500 млн КоЕ, екіншісіне 1 млрд, үшіншісі 2млд конценсентрацияда себілді. Пробиркаларды 24 сағат (37градус) термостатта, сонша уақыт бөлме температурасында ұстап, олар зерттуге алынды.

Бақылау және тәжірибелік пробиркалардың оптикалық тығыздығын ФЭЖтің (фотоэлектрокалориметр) қызыл светофилтрінде 490 Нм ұзындық желісінде, жұмыс ұзындығы 5 мм кюветаларда анықталды. [6,7]

Мясопептондық агарда (МПА) Петри табакшасына 25,0 см³ мөлшерде құйылды. Суытылған 40 градус агарға 1,0см³ 2млд-тық 500 млн-дық стафилокок (штамма 209р) және стрептокок (штамма 209р) суспензиясы қосылды. Стафилакок және стрептакок суспензияларын дайындауға 24 сағаттық агарлық культурасын және бактериологиялық қармақшамен пробиркаға физиологиялық ерітіндісімен (концентрациясы 2 млрд КОЕ 1 см³)

стандарт қоюлығы бойынша енгізілді, сонымен бірге 500 млн. дайындадық. Содан соң, ойшықтар (d=8мм) жасалды. Агар суып жеткілікті қаттылыққа болғанда әр ойшыққа вермикулит взбесін 5/100 мл, 10/100 мл, 20/100мл,30/100мл құйылды. Содан соң стрептокок, стафилокок себілген табақшаларға вермикулит взбесі қосылып (37 градус) термостатқа бір тәулікке қойылды. Келесі күні микрофлораға себілген табақшаларға өсім бар немесе жоғы тексерілді.

Тексеру нәтижесінде қоректік қорға вермикулиттің взбесі (концентрациясы 5/100 мл және 10/100мл) қосылғанда стрептокок және стафилокок (доза мөлшері 500 млрд және 1 млрд) себінділерінің өсуіне қарсылық көрсетті, бірақ стрептокок,стафилокок (доза мөлшері 2 млрд КОЕ) себінділердің өсуіне көрінетіндей қарсылық жасай алмады.

МПА қоректік қорына вермикулит взбесі (концентрациясы 20/100мл) қосылғанда стрептокок, стафилокок себінділерінің (доза мөлшері 500 млн және 1млрд КОЕ, 2 мл көлемде) өсуі қиындап,ал кіші дозада қосылғанда культурада өсу қарқынды болғаны анықталды. Қоректік МПА қорына вермикулит взбесінің 30\100 мл қосылған барлық доза мөлшерінде, стрептокок,стафилокок (доза мөлшері 500 млн КОЕ) себінділерінде өсу қиындаған.

Стрептокок, стафилокок әрқайсысы бөлек доза мөлшері 1және 2 млрд КОЕ қоректік қорда олардың өсуі байқалмады.

Қорыта келгенде, вермикулиттің бактериостатикалық қасиеті, оны МПА қоректік қорына қосылғанда 5-10,0/100мл концентрациясында жақсы байқалғаны тіркелді.

Вермикулиттен әртүрлі жарақаттар мен жараларды емдеуге препарат дайындау үшін, заводтан әкелінген тау-кен минералын М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің инновациялық орталығында ұсатып одан ақшыл қоңыр ұнтақ алынды. Осы ұнтақтан біз шунгитке қолданылған әдіспен вермикулит жақпа майын дайындадық .

Препарат 50,0 мл құтыларға құйылып тоңазытқышта сақталды. Вермикулит препаратын сынақтан өткізуге 20 бас қоян, салмағы 3-5 кг, “Шиншилла” тұқымынан алынды. Тәжірибеге алынған қояндар екі топқа: 10 басы тәжірибелік, 10 басы бақылау топтары болды. Экспериментке алынған қояндардың бөкселік бұлшық етіне траферат бойынша 6 см3 аумақты скапельмен тіліп, ұзындығы 1-2 см қолдан экспремименталдық жара жасалынды. Жараны жасауға баршаға белгілі әділ қолдалынды,жараның айналасына туалет, қысқа новакаиндік инфильтрациялық анестезия және кең спектрлі антибиотиктер қолданылды. Жараның ахуалын клиникалық белгілері бойынша зерттедік. Тәжірибелік топтағы қояндардың жара бетіне вермикулит препараты, ал бақылау тобының қояндарының жарасына Вишневский майы жағылды. Клиникалық бақылау іріңді ахуал болғанша 1;3;5;7;10 тәуліктер арасында болды. Зертханалық жануарлардың клиникалық белгілерін және олардың экспериментальдық жарасының жазылу ахуалын салыстырмалы-дәстүрлі әдіспен Вишневский майы, тәжірибелік топта вермикулит майымен зерттегенде төмендегідей нәтиже алынды: дәстүрлі әдіспен емдеген қояндардың іріңді жарасы 3 ші тәулікте тіркелді. Жануарлардың жалпы жағдайы екі топтада қысылыңқы, азыққа тәбеті жоқ, жүргенде тіреулік ақсау болды. Жара айналасына пальпация жасағанда ауырсынады, жергілікті қызуы көтерілген. Жара айналасы ісініп, ұлпалар тартылған. Жарадан іріңді эксудат аққан. Бесінші тәулікте жануарлардың жалпы жағдайы түзеле бастады. Жара қуысына грануляциялық ұлпа пайда бола бастады. Осындай бесінші тәуліктегі жара ахуалының мінездемесі, вермикулитпен емделген қояндарда зерттеудің үшінші тәулігінде анықталды. Осы топтағы жануарлардың жарасының шеттері тартылып аздаған ауырсыну және жергілікті қызуының азайғаны 5 тәулікте байқалды. Жара қуысында қызғылт түсті грануляциялық ұлпа пайда болғаны көрінді. Жануарлардың жалпы температурасы,пульсі демалысы физиологиялық қалыпта сақталды. Дәстүрлі әдіспен емделген қояндарда 7-ші тәулікте жара айналасы қатайған, ауырсынуы сақталған, жергілікті қызуы бар. Жара қуысынан қызғылт түсті грануляциялық ұлпа көрінеді. 10-шы тәулікте бұл топтағы жануарларда жара қуысы бүршікті ұлпамен толған және эпителиямен қаптала бастаған. Вермикулит препаратымен емделген

қояндардың 7ші тәулігінде олардың жалпы жағдайы жақсарған, белсенді қозғалып, азық қабылдауда тәбеті жақсы. Жара қуысы бүршікті ұлпамен толып эпителизация басталған. Дене температурасы, пульсі, демалысы физиологиялық қалыпта болды.

Қорыта келгенде, дәстүрлі әдіспен емдеген жануарларда эксперименталдық жараның жазылуы 9-10 тәулікте, ал вермикулит майымен емделген қояндарда 8 тәулікте болды. Жараның жазылуымен бірге, вермикулит препараты Вишневский майына қарағанда 10 есе арзан.

Қорытындылар

1. Тау-кен минералы вермикулиттің бактериостатикалық қасиеті, оны МПА қоректік қорына сепкенде 5-10,0|100 мл концентрациясында жақсы байқалғаны тіркелді.

2. "Кулантау" вермикулитінің зертханалық жануарлар организмне зиянсыздығы, екі топтағы (тәжірибелік және бақылау) барлығы 60 бас ақ тышқандарға, вермикулиттің мөлшері 1%-7% аралығында тексеріліп, екі топтағы тышқандарда өлім болмауы, оның токсикалық қасиетінің жоқтығы анықталды.

3. Зертханалық жануарлардың қанының гематологиялық көрсеткіштерін зерттегенде, бақылау және тәжірибелік топтағы тышқандардың гемоглобин, эритроциттер мөлшері 102,6 дан 112,3 дейін өскен, себебі вермикулиттің құрамында темірдің болуынан гемопоэз күшейген, бірақ физиологиялық қалыптан ауытпаған. Лейкоциттер мөлшері екі топтағы жануарларда физиологиялық қалып мөлшерінде сақталған.

4. Вермикулиттен дайындалған препаратты тексеруде, дәстүрлі әдіспен емдеген қояндарға эксперименталдық жараның жазылуы 9-10 тәулікте, ал вермикулит майымен емделген қояндарға 8 тәулікте болды.

Әдебиеттер тізімі

1. Abdigalyeva T.B., Sarsembayeva N. B., Lozowicka B., Ussenbayev A.I., Dzhangabulova A. Effects of diets with vermiculite on performance, meat morphological paraments of broiler chickens // Journal of Pharmaceutical Sciences and Research.- 2017.- Vol.99(5). -P.745-750.
2. Абдигалиева Т.Б., Сарсембаева Н.Б., Курасова Л. А. Қопсытылған вермикулитпен сақталынған балық ұнының сапасын ветеринариялық-санитариялық бағалау // Вестник Науки Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина.-2016. - №27 – С.89.
3. Мазь для лечения гнойных ран «Ветшунгит»: предварительный патент №18504 от 03.04.2007 Получен предпатент №18504 от 03.04.2007г. А.А. Абдулла, Б.К. Ильясов, А.М. Наметов
4. Абдулла А.А., Ильясов Б.К., Наметов А.М. Исследование бактерицидных свойств шунгита методом фотоколореметрии // Вестник Сем-го го.унив.им.Шакарима. - 2006. - Т.2. - С.268-270
5. Абдулла А.А., Ильясов Б.К., Наметов А.М. Клинико-гематологические показатели гнойных ран у овец при лечении шунгитовой мазью ВКН. // Актуальные вопросы диагностики болезней ж-х: Материалы 2-й межд.конф. - Алматы, 2005. – С.356-359.
6. Абдулла А.А., Ильясов Б.К., Наметов А.М. Лечение гнойных ран у овец шунгитовой мазью // Сб. мат. междунар-й научно-прак. конф. посв. 100-летию со дня рождения проф.Авророва. - С.399-403.
7. Абдулла А.А., Ильясов Б.К., Наметов А.М. Клинико-гематологический статус животных в процессе лечения экспериментальных гнойных ран с применением мази Ветшунгит // Актуальные проблемы современной биологии: Мат. межд. конф. - Семей, 2007. – С.306-309.

Аннотация

В предлагаемой статье определена благоприятная структура полезных ископаемых (вермикулита) и предусмотрено их использование в сельском хозяйстве, в том числе в ветеринарии. Вермикулит - это сложная горная структура, которая содержит углерод, небольшой, как шар, размером 200-500А. При погружении горной конструкции в воду поверхностный слой тает и образуется минеральная вода. Питьевая такая вода имеет лечебные свойства для человека и животных. Лечебные свойства минерала обусловлены наличием в них фуллеренов.

Мы проверили его бактериостатические свойства, безвредность для животных, гематологические параметры экспериментальных животных, его лечебные свойства при язвах. Его

бактериостатические свойства наблюдались в питательном среде МПА при концентрации 5-10,0 | 100 мл. Эритроциты и лейкоциты в крови лабораторных животных были физиологически нормальными. Напротив, у них гемоглобин колебался от 108,6 до 112. Повышение до 3, улучшение кроветворения. Эритроциты и лейкоциты в крови лабораторных животных были физиологически нормальными. Напротив, у них гемоглобин колебался от 108,6 до 112.

Abstract

The proposed article identifies the favorable structure of mining minerals (vermiculite) and provides their use in agriculture, including veterinary medicine. Vermiculite is a complex mountain structure, which contains carbon, which is small like a globe, the size of 200-500Å. When the mining structure is immersed in water, the surface layer melts and mineral water is formed. Drinking such water has healing properties for humans and animals. The healing properties of the mineral are due to the presence of fullerenes in them.

We tested its bacteriostatic properties, harmlessness to animals, hematological parameters of experimental animals, its healing properties in ulcers. Its bacteriostatic properties were observed in the MPA nutrient reserve at a concentration of 5-10.0 | 100 ml. Erythrocytes and leukocytes in the blood of laboratory animals were physiologically normal. On the contrary, their hemoglobin ranged from 108.6 to 112. , Increased to 3, improved hematopoiesis. Erythrocytes and leukocytes in the blood of laboratory animals were physiologically normal. On the contrary, their hemoglobin ranged from 108.6 to 112.

УДК: 619-617(0758)

Б.К. Ильясов¹, Г.Б. Батхиева², С.Е.Тулеметова³, К.К. Шатманов⁴, Г.К.Токтарова⁵

¹д.в.н., профессор, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

²магистр., преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

³к.с/х.н., доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

⁴ст. преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

⁵магистр., преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

МИКРОСТРУКТУРА ГОРНЫХ МИНЕРАЛОВ (ВЕРМИКУЛИТА) И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИХ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ И СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Аннотация

Среди лекарственных препаратов не все обладают высокой лечебной эффективностью для лечения гнойной раны, природным происхождением и дешевизной. По исследованию физико-химических свойств вермикулита, цвет был-коричневым, зеленовато-коричневым, желто-бурым, сероватым с зеленоватым оттенком, рыхлые массы, червеобразный. Особенность вермикулита месторождения “Кулантаусское” в том, что он не содержит канцерогенных и вредных для здоровья людей и животных примесей. В богатом химическом составе вермикулита не содержатся тяжелые металлы, он не вступает в реакцию со щелочами и кислотами, хорошо поглощает и накапливает влагу и при этом не гниет, в нем не заводятся грибки и вредители. Благодаря этим свойствам вермикулит нашел широкое применение в растениеводстве и гидропонике как удобрение, насыщающие растения полезными микроэлементами и как субстрат для мульчирования и аэрации грунта.

Ключевые слова: минералы, вермикулит, углерод, химическая формула, токсическое вещество, три фракции

Введение

Изучением микроструктуры горных минералов в том числе вермикулита занимались зарубежные так и отечественные исследователи [1,2,3].

Вермикулит (от латинского *vermiculus* – червеобразный) - минерал из группы

гидрослюд слоистого строения, продукт вторичного изменения (гидролиза и последующего выветривания) слюд биотита и флогопита. Зерна пластинчатой структуры, блестящие, могут иметь бурый, желтый, золотистый, зеленый цвет различных оттенков. После обработки при температуре 800-1000 град. С он превращается в сыпучий чешуйчатый материал. Благодаря содержанию окисей таких микроэлементов как кальций, магний, калий, алюминий, железо, кремний-вермикулит является эффективным биостимулятором роста растения. Впервые обнаружен в начале 19 века, промышленное применение получил лишь спустя 100 лет.

Вермикулит в гидропонике впервые применил английский профессор Муллард. В районе Лондона он проводил опыты по выращиванию огурцов и гвоздики на смеси вермикулита с песком. Позднее в Южной Африке использование этого субстрата позволило увеличить урожайность растений в 5-15 раз по сравнению с возделыванием на почве (Бентли, 1965).

Физико-химическая модель вермикулитов предстает собой многослойные пустотные глобулы углерода. Эти глобулы рассматриваются как фуллереноподобные образования размерами 6-10 нм. Присутствие глобул скомбинированных во фрактальные структуры, в углероде вермикулита было недвно подтверждено с помощью прямого исследования на туннельном сканирующем микроскопе. Обсуждаемая модель опирается на определенные локализации и взаимодействия компонентов, выделенных из вермикулита - наиболее важным из них является вода (2-7%), микроэлементы (около 2% по весу), фуллерены 60 и 70 (0,001%) и битуминозная органика (около 2 %). Предполагается, что вода заключена внутри (или в промежутках между) пустотных глобул.

Химический состав вермикулита отвечает приблизительной формуле $(Mg^{+2}, Fe^{+2}, Fe^{+3})_3 [(Al, Si)_4 O_{10}] (OH)_2 \cdot 4H_2O$. Однако в природе он редко полностью отвечает общей формуле и часто содержит примеси. В богатом химическом составе этого минерала не содержатся токсичные вещества и тяжелые металлы, он не вступает в реакцию со щелочами и кислотами, хорошо поглощает и накапливает влагу и при этом не гниет, в нем не заводятся грибки и вредители. Благодаря этим свойствам вермикулит нашел широкое применение в растениеводстве и гидропонике как удобрение, насыщающее растения полезными микроэлементами и как субстрат для мульчирования и аэрации грунта.

Теоретическое обоснование к применению горных минералов в ветеринарии
Очень важен размер фракции. Оптимум для возделывания многолетних и однолетних культур 2-4 см. Вермикулит более мелкой фракции больше годится для посева семян, пикировки сеянцев, укоренения черенков, либо как рыхлитель для почвосмесей. Строение вермикулита позволяет добиться от субстрата необходимых аэроционных свойств при которых земля не слижевается не образуется корка на ее поверхности, она остается рыхлой.

В вермикулите не заводятся насекомые, грызуны, болезнетворные микробы (обжиг вермикулитового концентрата при высоких температурах) При обжиге происходит вспучивание минерала, увеличение его пластинок в несколько раз. Они приобретают форму “гормошек” с большим количеством воздушных полостей. Субстрат удерживает количество воды 5-6 раз превышающее его собственный вес. При этом он легко всасывает и также легко отдает ее растениям. Очень высокая воздухоемкость способствует мощному развитию корневой системы растений.

Особая способность вермикулита-обмен катионами магния. Доля обменного магния в вермикулите Ковдорского месторождения – до 3% его общего содержания. Этого вполне достаточно для успешного выращивания редиска, томатов, огурцов и других однолетних культур без внесения магния. И только многолетние культуры требуют добавок магния после первых 5-6 месяцев вегетации.

Горные минералы (например шунгит) является гидрофобным веществом, поэтому поверхность вермикулитных глобул должна, очевидно, взаимодействовать с водой посредством битуминозной органики, играющей роль поверхностно активных веществ. Среди этих органических веществ были идентифицированы ряд жирных кислот, моно - и

полициклических углеводородов, бифенил и его производные. При разработке способов экстракции фуллеренов из вермикулитов обнаружили, что C60 и C70 связаны с жирными кислотами. Металлы в вермикулитах находятся в виде кластеров и металлоорганических соединениях. Отсюда происходит, повидимому, высокая каталитическая активность вермикулита.

Как видим, наука пока ещё не имеет четкого представления о механизме выхода углерода в воду из решетки вермикулитовой породы. Но возможность взаимодействия глобул с водой четко декларирована.

Важно также, что микроэлементы (Fe, Ni, Ti, Ag, Se и др.) находятся в структуре горных минералов а значит, попадают в воду виде металлоорганических соединений. В воду выходят почему - то заметные количества кальция и серы.

Скорее всего фуллерены существуют в шунгитах, а значит и в шунгитовой воде в виде комплекса с органическими молекулами и металлами. Так или иначе, мы практически фиксируем интенсивный выход соединений углерода в холодную воду из свежесдробленного горного минерала (шунгита). Если заменять воду каждые сутки, то получим кривую спада выхода углерода в воду. В течение целого месяца можно получать обогащенную углеродом воду. Цвет горных минералов при этом заметно не изменяется. Углерод выходит только из самого верхнего тонкого слоя шунгита.

Визуально выход глобул углерода в воду можно наблюдать, подвергая воздействию ультразвуком шунгитовый щебень, помещенный в воду. Вода мгновенно чернеет. При добавке в такую воду нескольких капель изобутилового спирта происходит схлопывание глобул в черные хлопья и вода снова становится прозрачной.

Некоторые исследования говорят о возможности синтеза водорастворимых соединений фуллеренов. Ясно, что это целый класс биологически активных веществ для фармакологии [5,6].

В организм попадают и фуллерены, и нанотрубки, и «мягкий» углерод, смазанный жирными кислотами, и наночастицы - онионы (луковицы), и просто аморфный сажеподобный углерод. Никто ещё не утверждал, что эта вода железистая и поэтому лечит.

Область использования вермикулита Область использования вермикулита весьма широка. Как перлит, о котором мы подробно писали, агровермикулит активно применяется в сельском хозяйстве. Если вы хотите улучшить почву в своём саду и огороде, используйте эту полезную природную добавку. Вермикулит также способен накапливать в своей пористой структуре минералы и воду, а затем постепенно освобождать их для растений. Это помогает улучшить обеспеченность грунта полезными веществами и сократить потери от полива. Агровермикулит также применяется для выращивания семян. То касается строительства, то вспученный вермикулит применяется в таких целях:

- в качестве теплоизоляционной засыпки в стеновых конструкциях, для утепления пола, в том числе создания системы тёплого пола, чердаков и кровельных конструкций.

- в процессе создания лакокрасочных материалов.

- для создания лёгких бетонов (вермикулитобетонов), напольного покрытия, стяжек.

- для производства теплоизоляционных штукатурок, других строительных смесей.

- в качестве утеплителя для дымоходов.

- для производства теплоизоляционных плит (вермикулитовых плит).

Гидропонных систем несколько: водная культура, агрегатопоника, хемпоника, ионитопоника, аэропоника. Отличаются они способом снабжения корневой системы воздухом, водой и питанием. Самая распространенная-культура на твердых, лучше инертных субстратах или «агрегатопоника». В качестве субстратов используют гродан, минеральную вату, стекло, вермикулит, гравий, щебень, кирпич, гальку и др. Все они различаются по составу и физическим свойствам.

Пригодность того или иного субстрата определяют его конкретные качества: легкость, стерильность, химическая инертность, буферность, влагоемкость, воздухоемкость,

долговечность использования [4].

Результаты исследований и испытаний свойств вермикулита специалистами сельскохозяйственной академии им. Тиммерязева, НИИ торфяной промышленности, института картофелеводства при Украинской академии аграрных наук показали, что его применение позволяет:

-улучшить структуру легких (песчаных) и тяжелых (глина и суглинки) открытых грунтов;

-оптимально регулировать воздушно-влажностный режим;

-активно стимулировать рост корневой системы и растения в целом;

-уменьшить кислотность и процесс засоления несменных грунтов на 8-14%;

-увеличить эффективность действия удобрений;

-снизить заболевание корневой гнилью;

-увеличить сохранность овощей и фруктов на 10-16%;

-увеличить урожайность на 12-17%;

Применение вермикулита в тепличных хозяйствах.

В настоящее время вермикулит успешно используется в тепличных хозяйствах. Его добавляют в почвосмесь для поддержания оптимального воздушно-влажностного режима (используется вермикулит марки КВВ-2 или КВВ-4). Детальные исследования свойств субстратов торфа, вермикулита, перлита, цеолита и их смесей показали, что лучший водно-воздушный режим оказался у торфа и вермикулита, а в смесях-у равных частей торфа с вермикулитом и торфа с перлитом. Эти субстраты характеризуются высокой влагоемкостью, низким объемным и удельным весом. Субстрат, в состав которого входит вермикулит влияет на число корней первого порядка, их длину и объем корневой системы. Следует отметить, что при добавлении вермикулита (до 50%) в торфяную массу влажность, даже в условиях засухи, остается практически постоянной. Применение вермикулита для выращивания любой культуры значительно ускоряет не только проращивание семян но и дальнейшее их развитие [5,6].

Рекомендаций вермикулита для посадки картофеля: внесение вермикулита вместе с картофелем при посадке 0,5 стакана (1 горсть) вермикулита марки КВВ-4 или КВВ-2 на лунку позволяет достичь оптимальной крупности клубней в засушливое время года. Наиболее эффективно применение вермикулита в сочетании с комплексом минеральных удобрений (азотно-фосфорным и калийным, в соотношении 1:1:1). Проращивание семян-на первоначальном этапе смена проращиваемой культуры смешать с влажным вермикулитом марки КВВ-1, расфасовав в полиэтиленовые пакеты, поместить в теплое место до их прорастания. Проращенные семена высеиваются в емкости с грунтомесью, которое состоит из 1 части вермикулита марки КВВ-2 и 2-х частей грунта. Правильно приготовленная грунтомесь поможет быстрее взойти рассаде, уберечь ее от корневой и стеблевой гнили (черная ножка). Перед посевом семян в открытый грунт в грядку по всей длине вносится вермикулит марки КВВ-2 или КВВ-1 и КВВ-4 (черная ножка). Перед посевом семян в открытый грунт в грядку по всей длине вносится вермикулит марки КВВ-2 или КВВ-1 и КВВ-4 (50:50), из расчета 1 столовая ложка на 10 см. Многие тепличные хозяйства работают по "голландской технологии". В своей технологии они используют вермикулит марки КВВ-1 или КВВ-2 в качестве присыпки, после внесения семян в почву. Для пикирования используется грунтомесь в состав которой входит 1 часть вермикулита марки КВВ-2 и 2-3 части грунта, все тщательно перемешивается и разносится по стаканчикам. При высаживании рассады в открытый грунт для лучшего укоренения в каждую лунку добавить 2-3 столовых ложки вермикулита марки КВВ 2 или КВВ 4. Такое внесение вермикулита - поможет поддержать постоянную влажность возле корневой системы и облегчит уход за растениями. Эффективно сказывается внесения вермикулита для приготовления компостов. Для этого используется подстилочный навоз, птичий помет, торф, измельченная солома и стебли

различных культур, за исключением ботвы картофеля, помидоров и огурцов. На каждый центнер органической смеси добавляют 3-4 ведра вермикулита марки КВВ-2 или КВВ-4. Черенкование: При черенковании различных культур применяется субстрат из вермикулита марки КВВ-2 и торфа в соотношении 1:1. Реакция среды торфа слабокислая (рН-5,6), а у вермикулита нейтральная или слабощелочная (рН - 6,8-7), что в соответствии с результатами укоренения является благоприятным для черенков большинства культур.

Корневая система черенка при таких условиях формируется более развитая. Наиболее эффективным становится субстрат, пропитанный так называемой "калифорнийской" смесью, и любимы другими минеральными удобрениями. Влияние такой смеси, в первую очередь, сказывается на числе корней первого порядка, их длине и объеме, а также на сроки пробуждения почек. Характерно, что положительное влияние минеральных смесей в субстрате продолжает сказываться на месте высадки и укоренения даже на второй год. Для лучшего укоренения саженцев плодовых, ягодных и декоративных культур рекомендуется применять вермикулит до 30% от объема лунки марки КВВ-4 или КВВ-4 и КВВ-8 в соотношении 1:1. Благодаря своему строению пористые гранулы вермикулита моментально вбирают влагу и удобрения, отдают их постепенно, создавая благоприятные условия для питания корневой системы. Мульчирование: Для мульчирования приствольных кругов плодовых деревьев используют вермикулит марки КВВ-8, КВВ-4 или КВВ-8 и КВВ-4 (1:1), при этом расход составляет 6-8 л на 1 кв.м.; под ягодные кусты - 3-5 л на 1 кв.м.; под цветочные кусты - 2-3л на 1 кв.м. Для мульчирования необходимо перекопать почву вокруг корневой системы дерева или куста, посыпать вермикулитом и заделать его в грунт. Вспученный вермикулит вносят в органическую смесь (2-3 ведра вермикулита на 1 ц смеси), используя для приготовления компостов подстилочный навоз, птичий помет, торф, измельченную солому и растительные остатки различных культур (кроме ботвы огурцов, помидоров и картофеля). Газоны и лужайки: Подход к газону как к простому покрытию исчерпал себя. Газон-не просто лужайка, где надо лишь вовремя стричь траву: это сложное управляемое инженерное сооружение, где трава интегрирована в созданный человеком искусственный биокомплекс. При выращивании газонов и лужаек используется вермикулит фракций 2 и 4. Перед посевом вносится 4-5 л на 1 кв.м. вермикулита фракции 2 либо 4. Такая добавка поможет значительно быстрее прорасти семена и облегчит вашу работу по уходу за покровом. Дренаж необходим на участках, где застаивается вода после дождей, полива, таяния снега. При выращивании растений на вермикулите дренаж не нужен. Достаточно снять плодородный слой почвы в 15-20 см, положить вермикулит фракции 4 слоем 4-5 см, а сверху насыпать вермикулит фракции 2 слоем 20-25 см, накрыв плодородным слоем почвы, предварительно подвергнув термической обработке. Хранение овощей и фруктов: вермикулит слабогигроскопичен, при влажности 40-60% его влажность составляет 6-8%, при 100% - не более 10-11%. К тому же, он обладает высокой адсорбционной емкостью по отношению к различным продуктам газообмена плодов. Эти особенности позволяют использовать вермикулит для хранения овощей, фруктов и лукович цветков. Вермикулит поглощает продукты газообмена овощей и фруктов, при этом уменьшается уровень отходов, возникающих в случае развития гнили, замедляются процессы роста в клубнях, сохраняются вкусовые качества и пищевая ценность овощей и фруктов. Пересыпая плоды при тарном и бестарном хранении можно сохранить урожай, обеспечив себя на длительное время вкусными, здоровыми и полезными продуктами. В частности, при хранении вермикулите моркови в хранилищах с искусственным охлажденным через 7 месяцев хранения товарных корнеплодов составляет 86 %. Овощи или фрукты закладываются в ящики послойно, перекаладывая каждый ряд плодов слоем вспученного вермикулита, толщина которого, в зависимости от размера плодов колеблется от 2 до 5 см. На второй год использованный вермикулит можно применять после прожаривания или просто вносить его весной в грунт (без прожаривания) вымерзание корневой системы в ранневесенний период (при высадке рассады) и при зимовке растений в открытом грунте (с применением укрывных, материалов)

- есть ещё одно уникальное свойство вермикулита: ему не страшно засоление. Традиционные гидропонные субстраты накапливают соли-за 2-3 года становятся непригодными для растений. В вермикулите образуются в основном хлориды кальция и магния - а они хорошо растворимы. Промывка обычной водой перед сменой раствора - и субстрат чист - отслужив в гидропонных теплицах лет 10-15, вермикулит может использоваться в открытом грунте как рыхлитель, влагоёмкий компонент, источник магния, кальция и калия - до полного своего разрушения.

Многие опытные садоводы знают, что без должного ухода и дополнительных компонентов нельзя добиться желаемого результата при выращивании растений. Применяются самые разные добавки, удобрения и, конечно же, дело не обходится без использования вермикулита. Применение этого компонента в садоводстве набрало популярность за счёт большого количества положительных свойств. Отказаться от него в последующем просто нельзя. Вермикулит за счёт своих качеств находит применение во многих других областях, кроме растениеводства [6].

Вышеуказанная обработка позволяет его подсушить и сделать сыпучим с чешуйчатой структурой. Для выращивания растений этот компонент подходит из-за большого количества природных элементов роста. К ним можно отнести:

- магний,
- окиси кальция,
- калий,
- железо,
- кремний,
- алюминий.

Поверхность вермикулита имеет чешуйчатую структуру, которая позволяет сохранять большое количество воздуха необходимого для жизни растений. Субстрат помогает повысить показатели аэрации в почве. Точнее говоря, грунт перестаёт слёживаться и покрываться твёрдой коркой, которую нужно прокапывать, что значительно повышает проницаемость влаги. В сфере растениеводства также может использоваться и вспененный вермикулит, положительно влияющий на корневую систему.

Главные свойства субстрата - это свойства поглощать и отдавать влагу, когда это нужно корневой системе. Благоприятные условия, постоянная подача влаги и воздуха способствует растений быстрому росту растений и их приживаемости на новом месте. Коэффициент поглощения влаги вермикулитом достигает почти 400 мл воды на 100 г материала. Такие свойства позволяют выращивать растения и с помощью гидропоники.

В настоящее время мы из сыпучего вермикулита готовили маз для лечение раны животных и при этом получили обнадеживающие результаты. Раневой процесс это очень сложный процесс течения которого зависит от многих факторов, главным из них является реактивность организма животных. В данное время есть различные виды препаратов приготовленного из природного минерала шунгит, например шунгитная паста "Онега", шунгитовая вода "Роса" и т.д. Наши исследовательские работы по применению вермикулита для изготовления лекарственного препарата продолжаются.

Заключение

Изучены микроструктурные данные "Кулантауского" вермикулита и подготовлены научно - теоретические предпосылки к применению горных минералов, в частности вермикулита в ветеринарной практике.

Результаты этих предпосылок (изготовление вермикулитовой мази для лечения раны животных) будет опубликованы в следующем номере-вестника науки Южного Казахстана.

Список литературы

1. Crespo N, Esteve-Garcia E. Dietary fatty acid profile modifies abdominal fat deposition in broiler chickens // Poultry Sci. - 2001. - Vol.80.-p.71 – 78.
2. Кальянов Н.Н. Вермикулит, его свойства, технология и области применения // Вермикулит.- М.:Техиздат, 2004. - С. 110-123.
3. Саулықтардың вагинитін «Вет-шунгит» майымен шыланған тампондармен емдеу әдісі: (сұраныс) Предпатент РМК патенттік-құқықтық орталығы, Ильясов Б.К., Түребеков О. 2006
4. Есимов Б., Сейтжанов С., Битемиров М. Приоритетные строительные материалы и их минерально-сыровое обеспечение. - Шымкент, 2010. – 215с.
5. Назарбек У.Б, Назарбекова С.П., Бейсенбаев О.К. и др. Получение и исследование комплексного полимерсодержащего удобрения на основе фосфорного шлама и вермикулита.// химический журнал Казахстана, 2015, - №4(52), С.273-283
6. Syrmanova K., Votabaev N., Kaldybekova J., Bayzhanova Sh., Tuleuov A. The study of adsorptive capacity of Kulantay vermiculite // Research Journal of Pharmaceutical, 8 Biological and Chemical Sciences, 2016, Vol. 7(1), P.1282 - 1293.

Түйін

Дәрілік заттардың арасында ірінді жараларды емдеуге арналған. Вермикулиттің физика-химиялық қасиеттерін зерттеу бойынша түсі қоңыр, жасыл-қоңыр, сары-қоңыр, жасыл реңкті сұрғылт, борпылдақ массалар, құрт тәрізді болды. Құлантау кен орнының вермикулитінің ерекшелігі оның құрамында канцерогенді және адам мен жануарлардың денсаулығына зиянды қоспалардың болмауы. Вермикулиттің бай химиялық құрамында ауыр металдар жоқ, ол сілтілермен және қышқылдармен әрекеттеспейді, ылғалды жақсы сіңіріп, шірімейді, саңырауқұлақтар мен зиянкестер онда басталмайды. Осы қасиеттерінің арқасында вермикулит өсімдіктерді пайдалы микроэлементтермен қанықтыратын тыңайтқыш және топырақты және аэрациялау үшін субстрат ретінде өсімдік шаруашылығында және гидропоникада кеңінен қолданылды.

Abstract

Among the drugs, not all have high therapeutic efficacy for the treatment of purulent wounds, natural descent and low cost. According to the study of the physical and chemical properties of vermiculite, the color was brown, greenish-brown, yellow-brown, grayish with a greenish tinge, loose masses, worm-like. The peculiarity of the vermiculite of the Kulantay deposit is that it does not contain any carcinogenic and harmful impurities to human and animal health. The rich chemical composition of vermiculite does not contain heavy metals, it does not react with alkalis and acids, it absorbs and absorbs moisture well and does not rot, and fungi and pests do not start in it. Due to these properties, vermiculite has found wide application in plant growing and hydroponics as a fertilizer that saturates plants with useful microelements and as a substrate for mulching and soil aeration.

ӘОЖ 636.295.25

А.С.Курбанова¹, А.Б.Сәдібек²

¹ст. преподаватель, ЮКУ им. Ауезова, Шымкент, Қазақстан

²преподаватель, ЮКУ им. Ауезова, Шымкент, Қазақстан

СҮТ ҚЫШҚЫЛДЫ ТЕРМОФИЛЬДІ ЛАКТОКОКТАРДЫҢ ЖАҢА ШТАМДАРЫНЫҢ ӨНДІРІСТІК-ҚҰНДЫ ҚАСИЕТТЕРІН АНЫҚТАУ

Аңдатпа

Сүт өнімдерінің биотехнологиялық өндірісінде ашытқы ретінде қолданылатын микроорганизмдерге бағалы өндірістік қасиеттерге келесі талаптар қойылады: ашытқы құрамы соңғы өнімге байланысты, штамдары дәмдік талаптарға сай болуы керек, өнімнің консистенциясы стандартты, қышқылдану белсенділігі бір мөлшерде, штамдар фагтарға төзімді, синеризациялау қабілеті (ылғал целлюлозасы), хош иісті заттардың түзілуі, штамдардың үйлесімділігі, антибиотиктердің түзілуі, антибиотиктерге төзімділігі және кептіруге төзімді болуы керек.

Осыған байланысты осы сүт қышқылды бактериялардың өнімді қасиеттеріне зерттеу жүргізілді: ашытылған сүт, хош иісті заттар түзу, антибиотиктік заттарды бөлу, шіріткіш бактериялар мен әртүрлі жұқпалы ауруларды тудыратын шартты зиянды бактерияларға қарсы антагонистік қасиеттері.

Зерттеу нәтижелері сүт қышқылы бактерияларының белсенді штамдарының тиімді сүтқышқылы стартер дақылдарын құру үшін перспективалы екенін көрсетеді. Өйткені, сүт қышқылды бактериялардың бұл қасиеті сүт өнімдерін өндірудегі басты қасиеттердің бірі болып табылады. Осы қасиеттерінің арқасында сүтқышқылы бактериялары шірік бактериялардың өсуін тежейді, асқазан-ішек жолдарының бұзылған микрофлорасын құрайды.

Кілігтік сөздер: сүтқышқылды бактериялар, штамм, жұқпалы, антагонизм, себінді, микроорганизм, антибиотик, микрофлорасы, гнилостных бактерий

Сүтқышқылды бактерияларының ерекше қасиеттерін адамзат ежелден-ақ тұрмыс жағдайында өз тіршіліктері барысында пайдасына жарата білген. Олардың өндірістік-құнды қасиеттері ғасырдың өз қолдану шегін кеңейтіп, қазіргі заманда кең ауқымды өндіріс саласына енгізілген.

Сүт өнімдерін дайындау биотехнологиялық өндірісінде ашытқы ретінде қолданылатын микроорганизмдерге мынадай өндірісті құнды қасиеттеріне талаптар қойылады: ашытқының құрамы соңғы өнімге байланысты болуы, штамдар дәмге қойылатын талаптарға сай болуы, өнім консистенциясы стандартқа сай болуы, қышқыл түзу белсенділігі бір мөлшерде болуы, штамдар фагқа төзімді болуы, синеризис (қойыртпақ ылғалдылығы) қабілеті болуы, хош иісті заттар түзуі, штамдардың үйлесімділігі, антибиотикалық заттар түзуі, антибиотиктерге төзімді болуы және кептіруге төзімді болуы керек.

Соған орай, осы сүтқышқылды бактериялардың өндірістік құнды қасиеттеріне жататын: сүтқышқылын, хошиісті заттарды түзуі, антибиотикалық заттарды бөлу қабілеттерінің, шіріткіш бактерияларға және түрлі жұқпалы ауруларды қоздырушы зардапты және шартты зардапты бактерияларға қарсы антагонистік қасиеттеріне зерттеу жасалынды.

Сүтқышқылды бактериялардың қышқыл түзу қабілеттілігін анықтау. Сүтқышқылды бактериялардың жаңа бес штамдарының қышқыл түзу қабілеттілігіне зерттелген штамның екеуінің *Lactococcus thermophilus* 1 және 5 штамдарының белсенділігі жоғары болды (1 кестеде көрсетілген).

Кесте 1 - Лактококстардың қышқыл түзу қабілеттілігін зерттеу

Штамдар	Қышқылтүзу қарқындылығы, сағат	Қышқылдық белсенділігі, °Т	Қышқылтүзу шегі 7 тәулікте, °Т
Lactococcus thermophilus -1	8-10	150	280
Lactococcus thermophilus -2	8-10	175	215
Lactococcus thermophilus -3	18-20	145	245
Lactococcus thermophilus -4	10-12	167	200
Lactococcus thermophilus -5	8-10	146	260

Сүтқышқылды бактериялардың антагонистік қасиетінің белсенділігін анықтау. Сүт қышқылды бактериялардың белсенді штамдарының биологиялық қасиеттерін кезеңмен зерттеледі. Бірінші кезеңінде микроорганизмдердің қышқыл түзу және антагонистік белсенділіктерінің деңгейі бағаланады.

Сүт қышқылды бактериялардың тіршілік өнімдерін халықтық медицинада микроб тектес антисептик ретінде қолданған. Сүт қышқылды бактериялардың антагонистік қасиеттерін тәжірибеде ерте заманнан бері қолданады.

Сүтқышқылды ашудың консервілеу әсерін көкөністерді, жемістерді консервілеуде, азықтарды сүрлемдеуде, балықты тұздауда, көкөністерді ашытуда, ет сақтауда қолданған.

И.И. Мечников сүт қышқылды бактериялардың антагонистік қасиеттерін ішек-қарын жолдарының шіріткіш микрофлорасымен күресу үшін қолдануды ең бірінші болып ашқан. Ішекті сауықтыру теориясы бүгінгі таңда да өз маңызын жоғалтқан жоқ.

Сондықтан біз жұмысты орындау барысында зерттеуге таңдап алынған сүт қышқылды бактериялардың антагонистік қасиеттерін анықтауды мақсат еттік (кесте 2). Сүт қышқылды бактериялардың антагонистік қасиеттерін зерттеу барысында келесі тест-бактериялардың 10 штамы: *Sarcina flava*, *Bac. mycoides*, *St. albus*, *E. coli*, *D. septicus*, *S. typhimurium*, *P. multocida*, *L. monocytogenes*, *C. faetus*, *Bac. anthracis* (СТИ вакциндік штамм) қолданылды. 5 кестеде жүргізілген тәжірибенің нәтижесі берілген.

Кесте 2 - Жаңа лактококстардың антагонистік қасиеттерінің белсенділігін анықтау

Түрі және штамы	<i>Sarcina flava</i>	<i>Bac. mycoides</i>	<i>St. albus</i> , шт. 165	<i>E. coli</i>	<i>D. septicus</i>	<i>S.t typhimurium</i>	<i>P. multocida</i>	<i>L. monocytogenes</i>	<i>C. faetus</i>	<i>Bac. anthracis</i>
Тест-бактериялардың өсуін тежеу аймақтары, d = мм										
Lactococcus thermophilus-1	15	15	16	23	22	18	14	30	15	16
Lactococcus thermophilus-5	13	14	15	22	20	15	14	30	12	16

Зерттеу нәтижесінде барлық сүтқышқылды бактериялардың бөлініп алынған жаңа бес өсіндіден іріктеліп алынған 1 және 5 штамдар сапрофитті, шартты зардапты және зардапты бактерияларға қатысты жоғары антагонистік қасиеттерінің белсенділігін көрсеткені байқалды.

Сүтқышқылды бактериялардың өсінділік, физиологиялық және биохимиялық қасиеттерін анықтау.

Lactococcus thermophilus 1 және 5 штамдарының өсінділік, физиологиялық және биохимиялық қасиеттеріне, яғни өтке (20, 30, 40 %), ас тұзына (2, 4, 6,5 %), фенолға (0,2 %), сілтілі ортаға (рН 9,2), жоғары температураға (55, 60, 65 °С 30 мин) төзімділігін анықтадық (3 кесте).

Зерттеу нәтижелеріне қарағанда зерттелген сүт қышқылды бактериялардың ішінде өттің, ас тұзының, фенолдың жоғарғы концентрацияларына өте жоғары төзімділік көрсеткен *Lactococcus thermophilus*-1 және *Lactococcus thermophilus* -5 штамдары болып анықталды.

Лактококстардың антибиотиктерге сезімталдығын анықтау. Лактококстардың жаңа штамдарын антибиотиктердің 7 түріне (стрептомицин 30 мкг/см, бензилпенициллин 10 мкг/см³, окситетрацилин 30 мкг/см, гентамицин 15 мкг/см³, эритромицин 15 мкг/см³, тетрацилин 30 мкг/см, левомецетин 30 мкг/см³) зерттеу жұмыстарын жүргізудің нәтижелері 4 кестеде көрсетілген.

Кесте 3 -Жаңа лактококстардың өсінділік, физиологиялық және биохимиялық қасиеттері

Түрі және штамы	МС өсуі, °С		рН9,2 ГС	0,2 % фенол қосылған МС	NaCl қосылған ГС өсуі, %			Өт қосылған ГС өсуі, %			МС 30 мин температурада ысытқанда өсуі, °С		
	15	40			2	4	6,5	20	30	40	55	60	65
<i>Lactococcus thermophilus</i> -1	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-
<i>Lactococcus thermophilus</i> -5	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	-

Зерттеуге алынған лактококстардың барлығы бензилпенициллинге, стрептомицинге, окситетрацилинге, левомецетинге сезімтал емес екендігін, яғни төзімді болғанын байқаймыз. Тетрацилинге сезімталдығы 8-10 мм. мөлшерінде болса, ал гентамицинге, эритромицинге, сезімталдығы 13-15 мм болған. Зерттеу нәтижесінде алынған штамдардың антибиотиктерге сезімталдығы төмен болды. Олардың ішінде *Lactococcus thermophilus* 1 және *Lactococcus thermophilus* 5 штамдары антибиотиктерге төзімділігі жоғары болған.

Кесте 4 - Жаңа лактококк штамдарының антибиотиктерге сезімталдығын анықтау

Түрі және штамы	Стрептомицинге	Бензилпеницилинге	Окситетрациклинге	Гентамицинге	Эритромицинге	Тетрациклинге	Левомецитинге
Lactococcus thermophilus-1	-	-	-	10	10	-	-
Lactococcus thermophilus-2	-	-	-	15	15	-	-
Lactococcus thermophilus-3	-	-	-	13	13	8	-
Lactococcus thermophilus-4	-	-	-	15	15	10	-
Lactococcus thermophilus-5	-	-	-	8	10	8	-
Ескерту. Лактококктардың өсуін тежеу аймақтары, d = мм							

Зерттеу жұмыстарының нәтижелері сүт қышқылды бактериялардың белсенді штамдары тиімді сүтқышқылды ұйытқысын құрастыру үшін перспективті болып табылатынын көрсетеді. Өйткені сүт қышқылды бактериялардың бұл қасиеті сүт өнімдерін жасауда ең негізгілердің бірі болып табылады. Сүт қышқылды бактериялары осы қасиеттеріне байланысты зардапты, шіріткіш бактериялардың өсуін тежеп, ішек-қарын жолдарының бұзылған микрофлорасын қалыптастырады.

Осы зерттеу нәтижелеріне байланысты сүт қышқылды бактериялардың бұл штамдарын сүт өнімдерін даярлауда перспективті деп танылды.

Әдебиеттер:

1. Шигаева М.Х., Микрофлора национальных кисломолочных напитков: Наука/ Шигаева М.Х., Оспанова М.Ш. -Алма-Ата, 1983.- 151 с.
2. Богданов В. М. О микрофлоре кумыса.:Оқулық / Богданов В. М. М.: -Молочная промышленность/ Богданов В. М. №10.1960. -30-33б.
3. Королев Н.С. Техническая микробиология кисломолочных продуктов: Оқулық / Королев Н.С. М.: -Пищевая промышленность. - 1966. -272с.
4. Квасников Е.И. Молочнокислые бактерии и пути их использования: Оқулық /Квасников Е.И., Нестеренко О.М. М.: Наука. – 1975. -384б.
5. Ахвердян В.З. Общая молекулярногенетическая характеристика и классификация фагов лактококков: Оқулық / Ахвердян В.З., Фрейзон Е.В., Тулемисова Ж.К., ДЖусупова А.Б. и др. Биотехнология. 1992. №6. - 40-45б.
6. Гудков А.Б. Селекция фагоустойчивых культур молочнокислых стрептококков: Оқулық / Гудков А.Б., Белова Г.А., Докунин В.М. Мол. пром. №5. 1987. - 19-20б.
7. Аликин Ю.С. Ветеринарные препараты на основе БАВ-новый класс эффективных, экономических препаратов: Новые фармакологические средства в ветеринарии: Тез. докл. 1-й межгос. научн. практ. конф. / Аликин Ю.С., Мосычева В.И., Клименко В.П. Сиб.- 1996. -37-38б.
8. Nazarov N.A., Mihaylina N.M., Rybakov S.S. Razrabotkatverdofaznogonepryamogosendvichvariantaimmunofermentnogoanalizadiagnostikibeshenstvazhivotnykh [Development of solid-phase indirect sandwich ELISA options for the diagnostics of rabies]. - Vladimir (2006): pp. 117-124. - Print. (inRuss.).
9. Ponomaryov A.P., Nazarov N.A., Rybakov S.S. Sovershenstvovaniemetodaochistki i koncentrirovaniyavirusabeshenstva [Improvement in the method of cleaning and concentration of rabies virus]. - Pokrov (2001): pp. 49-51. - Print. (in Russ.).

Резюме

Особые свойства молочнокислых бактерий человечество издавна использовало в быту в процессе своей жизнедеятельности. Их производственно-ценные свойства расширили границы применения века и внедрены в сферу широкомасштабного производства в современном мире.

К микроорганизмам, используемым в качестве дрожжей в биотехнологическом производстве молочной продукции, предъявляются следующие требования к ценным производственным свойствам: состав дрожжей зависит от конечного продукта, штаммы должны соответствовать вкусовым требованиям, консистенция продукта должна соответствовать стандарту, активность кислотообразования в одном количестве, штаммы должны быть устойчивы к фагам, иметь способность синергизиса (влажность пульпы), образование ароматических веществ, совместимость штаммов, образование антибиотиков, устойчивость к антибиотикам и быть устойчивыми к сушке. В связи с этим, к производственным ценным свойствам этих молочнокислых бактерий относятся: способность образовывать кисломолочные, ароматические вещества, способность выделять антибиотические вещества, гнилостные

Abstract

The unique properties of lactic acid bacteria have long been recognized by mankind in the course of their existence in everyday life. Their productive and valuable properties have expanded the limits of their application over the centuries and are now included in a wide range of industries.

Microorganisms used as yeast in the biotechnological production of dairy products are subject to the following requirements for valuable production properties: the composition of yeast depends on the final product, the strains must meet the taste requirements, the consistency of the product must meet the standard, the acid formation activity must be uniform, the strains must be resistant to phage, have the ability to synergizis (pulp moisture), the formation of aromatic substances, the compatibility of strains, the formation of antibiotic substances, antibiotic resistance and drying resistance. In this regard, the production value of these lactic acid bacteria includes: the ability to form lactic acid, Hoshi substances, the ability to separate antibiotic substances, the ability to decompose

УДК 636.295.25

К.С.Курбанова¹, Р.Ж. Ермакбаева²

¹ст. преподаватель, ЮКУ им. Ауезова, Шымкент, Қазақстан

²к.с/х н. преподаватель, ЮКУ им. Ауезова, Шымкент, Қазақстан

СЕРОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ РАБДОСПЕЦИФИЧЕСКИХ АНТИТЕЛ

Аннотация

Преимущество данного подхода состоит в возможности определить малые количества вируса бешенства в материале. Недостаток метода — необходимость многодневного (7–18 суток) ожидания между инокуляцией и проявлением первых признаков заболевания. Для сокращения инкубационного периода применяют мышей-сосунков. Для экспресс-диагностики можно использовать мышей в возрасте менее 3 дней: у мышей, забитых через 3 дня, уже выявляется антиген вируса в мозге, который можно выявить методом МФА. Такой метод выделения вируса практикуется в качестве подтверждающего диагностического теста при отрицательных результатах по выявлению антигена и телец Бабеша – Негри и в случае укуса человека подозрительным на бешенство животным. Он обеспечивает надлежащую чувствительность и специфичность, т. е. расценивается на уровне диагностической значимости метода прямой иммунофлуоресценции. Кроме того, этот метод является основным для идентификации вариантов вируса и перспективен для разработки диагностических реагентов.

Ключевые слова: бешенство, рибонуклеопротеин вируса бешенства, диагностика бешенства, ИФА, головной мозг, антирабический пероксидазный конъюгат.

При бешенстве для экспресс-диагностики можно использовать методы флуоресцирующих антител (МФА), реакции преципитации (РП) в агаровом геле, методы иммуноферментного анализа (ИФА), [полимеразной цепной реакции \(ПЦР\)](#).

Определение антител к антигенам вируса бешенства. Выявление антител в сыворотке крови или в цереброспинальной жидкости — важный метод диагностики. Серологическое исследование рабиеспцифических антител проводится в сыворотке крови для определения пред и постэкспозиционной вакцинации и определения времени бустерной иммунизации с целью повышения иммунного ответа.

Выделение вируса. Для выделения и идентификации вируса используют метод биопробы на белых мышах. Исследуемый материал суспендируют в физиологическом растворе, содержащем антибиотики и эмбриональную сыворотку крупного рогатого скота. Суспензия вводится интрацеребрально белым мышам массой 5–6 г. Для доказательства развития инфекции за мышами ежедневно наблюдают до 30-го дня после инокуляции. Мыши, у которых за этот период развивается заболевание, немедленно подвергаются эвтаназии, и ткани мозга исследуются методом прямой МФА.

Преимущество данного подхода состоит в возможности определить малые количества вируса бешенства в материале. Недостаток метода — необходимость многодневного (7–18 суток) ожидания между инокуляцией и проявлением первых признаков заболевания. Для сокращения инкубационного периода применяют мышей-сосунков. Для экспресс-диагностики можно использовать мышей в возрасте менее 3 дней: у мышей, забитых через 3 дня, уже выявляется антиген вируса в мозге, который можно выявить методом МФА.

Такой метод выделения вируса практикуется в качестве подтверждающего диагностического теста при отрицательных результатах по выявлению антигена и телец Бабеша – Негри и в случае укуса человека подозрительным на бешенство животным. Он обеспечивает надлежащую чувствительность и специфичность, т. е. расценивается на уровне диагностической значимости метода прямой иммунофлуоресценции. Кроме того, этот метод является основным для идентификации вариантов вируса и перспективен для разработки диагностических реагентов.

Выделение и идентификация вируса на культуре клеток. Основным недостатком выделения вируса при инфицировании лабораторных животных является длительность метода. Избежать этого можно при использовании культур клеток. Обычно для этих целей используют культуру клеток нейробластомы мышей, если нужно исследовать ткани головного мозга. Мозг суспендируют в культуральной питательной среде, суспензию наносят на монослой культуры клеток и инкубируют от одного до нескольких дней.

Чувствительность данной культуры к вирусу можно повысить обработкой ее ДЕАЕ декстраном. Монослой клеток затем отмывают, фиксируют на холоде ацетоном или смесью формалина с метанолом и исследуют методом иммунофлуоресценции. Если животное было инфицировано вирусом бешенства, то в монослое культуры клеток выявляются цитоплазматические включения антигена вируса бешенства.

Показано, что на клетках мышинной нейробластомы линии NaC1 300 в сочетании с МФА антиген вируса бешенства можно выявить через 2 дня. Чувствительность метода сравнима с методом изоляции вируса на мышах.

Хотя вирус бешенства обладает облигатной нейрпатогенностью *in vivo*, он способен инфицировать широкий круг клеток-хозяев *in vitro*, что можно использовать для исследования других тканей и органов на наличие вируса бешенства. Установлено, что вирус бешенства размножается в клетках ВНК-21 и Vero, в первичных клетках куриных эмбрионов или почек хомяка. Показано, что адсорбция вируса и внедрение его в клетку происходят в течение 7 часов. Через 24–48 часов внутри клетки образуются новые вирусные частицы, через 72 часов происходит почкование их из клеточной оболочки в межклеточное пространство.

Методы исследования

Для экспресс-диагностики бешенства могут быть использованы:

а) метод **МФА** — для выявления антигена вируса бешенства в отпечатках роговицы или заднего отдела шеи больного, содержащего луковицы волос;

б) метод **ПЦР** — для выявления РНК вируса в биоптатах тканей, слюне, спинномозговой или слезной жидкости;

в) метод **ИФА** — для выявления специфических антител (антигена) у больных с типичным или атипичным течением.

г) метод **биопробы** — для выделения вируса на ранних этапах заболевания или для выявления антител в крови или спинномозговой жидкости на поздних стадиях заболевания. Для экспресс-диагностики используется комплексный метод (биопроба + МФА), заключающийся в заражении исследуемым материалом 2-дневных новорожденных мышей и исследования их мозга на 3–4-е сутки в МФА.

Выбор методов прижизненной диагностики в значительной мере зависит от стадии болезни: метод, основанный на выявлении антигенов, как правило, обладает высокой чувствительностью в конце инкубационного периода, в течение первых нескольких дней заболевания, в то время как вируснейтрализующие антитела обычно появляются в спинномозговой жидкости и сыворотке крови после 7-10 дней от начала болезни.

Литература

1. Диагностика бешенства животных с использованием реакции иммунофлюоресценции: библиография / А.Е. Метлин, Н.А. Назаров, С.С. Рыбаков [и др.]. // Ветеринария. - 2006. - № 2. - С. 20-23.
2. Разработка твердофазного непрямого сэндвич-варианта иммуно-ферментного анализа для диагностики бешенства животных / Н.А. Назаров, Н.М. Михайлина, С.С. Рыбаков [и др.] // Труды Федерального центра охраны здоровья животных - Владимир, 2006. - Т. 4 - С. 117-124.
3. Совершенствование метода очистки и концентрирования вируса бешенства / А.П. Пономарёв, Н.А. Назаров, С.С. Рыбаков [и др.] // Материалы междунар. конф. Нейроинфекции: бешенство, губкообразная энцефалопатия КРС, Крейтцфельда-Якоба и др. прионные болезни; листериоз, болезнь Ауески, болезнь Тешена: тез. докл. - Покров, 2001. - С. 49-51.
4. Теория и практика иммуноферментного анализа / А.М. Егоров, А.П. Осипов, Б.Б. Дзантиев, Е.М. Гаврилова - М.: Высшая школа, 1991. - 288 с.
5. Metlin A.E., Nazarov N.A., Rybakov S.S. Diagnostika beshenstva zhivotnykh s ispolzovaniem reaktsii immunofluoresentsii: bibliografiya [Diagnostics of animal rabies using ELISA: bibliography]. - Veterinariya. - 2006. - pp. 20-23. - Print. (in Russ.).
6. Nazarov N.A., Mihaylina N.M., Rybakov S.S. Razrabotka tverdogfaznogo nepryamogo sendvich-varianta immunofermentnogo analiza dlya diagnostiki beshenstva zhivotnykh [Development of solid-phase indirect sandwich ELISA options for the diagnostics of rabies]. - Vladimir (2006): pp. 117-124. - Print. (in Russ.).
7. Ponomaryov A.P., Nazarov N.A., Rybakov S.S. Sovershenstvovanie metoda ochistki i koncentrirovaniya virusa beshenstva [Improvement in the method of cleaning and concentration of rabies virus]. - Pokrov (2001): pp. 49-51. - Print. (in Russ.).
8. Egorov A.M., Osipov A.P., Dzantiev B.B., Gavrilova E.M. Teoriya i praktika immunofermentnogo analiza [Theory and practice of ELISA]. - Moscow (1991). - 288 p. - Print. (in Russ.).

Түйін

Қанның сары суында немесе ми-жұлынындағы сұйықта қарсы денешіктерды анықтаудың ең маңызды әдісі болып табылады. Вакцина егу және егуден кейін пада болған рабдоспецификалық андиденелерді серологиялық зерттеу арқылы табу және иммундеу уақытын анықтап иммунды жауаптың көтеру

Бұл тәсілдің артықшылығы-материалдағы құтыру вирусының аз мөлшерін анықтау мүмкіндігі. Әдістің кемшілігі-инокуляция мен аурудың алғашқы белгілерінің көрінісі арасындағы көп күндік (7-18 күн) күту қажеттілігі. Инкубациялық кезеңді азайту үшін сорғыш тышқандар қолданылады. Жедел диагноз қою үшін сіз 3 күннен аз тышқандарды қолдана аласыз: 3 күннен кейін сойылған тышқандарда мидағы вирус антигені анықталды, оны МФА арқылы анықтауға болады.

Вирусты оқшаулаудың бұл әдісі антигенді және Бабеш – Негри тауықтарын анықтауда теріс нәтижелер болған кезде және адам құтыру ауруына күдікті жануар шағып алған жағдайда растайтын диагностикалық тест ретінде қолданылады. Ол тиісті сезімталдық пен ерекшелікті қамтамасыз етеді, яғни.тікелей иммунофлуоресценция әдісінің диагностикалық маңыздылығы деңгейінде қарастырылады. Сонымен қатар, бұл әдіс вирустың нұсқаларын анықтаудың негізгі әдісі болып табылады және диагностикалық реагенттерді дамыту үшін перспективалы болып табылады.

Abstract

Detection of antibodies in the serum or cerebrospinal fluid - an important diagnostic technique. Serology carried rabiespetsificheskikh antibodies in serum to determine the pre and post-exposure vaccination and timing booster immunization to raise immune responses

The advantage of this approach is the ability to detect small amounts of rabies virus in the material. The disadvantage of the method is the need for a multi-day (7-18 days) wait between inoculation and the manifestation of the first signs of the disease. Sucker mice are used to shorten the incubation period. For express diagnostics, mice less than 3 days old can be used: in mice slaughtered after 3 days, the virus antigen in the brain is already detected, which can be detected by the MFA method.

This method of virus isolation is practiced as a confirmatory diagnostic test for negative results in the detection of antigen and Babesha –Negri bodies and in the case of a human bite by an animal suspected of rabies. It provides proper sensitivity and specificity, i.e. it is regarded at the level of diagnostic significance of the direct immunofluorescence method. In addition, this method is the main one for identifying virus variants and is promising for the development of diagnostic reagents.

**ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
JURISPRUDENCE**

Н.М. Батырбаев¹, Д.О.Калиев²

¹Экономика, басқару және құқық факультеті,
Құқықтану кафедрасының профессоры, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-
түрік университеті, Түркістан

²Құқықтану мамандығының 2-курс магистранты,
Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАЛАРЫНА СӘЙКЕС ЖЕР
ҚОРЫ САНАТТАРЫНЫҢ ТҮСІНІГІ, ТҮРЛЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Түйін

Мақалада нарықтық қатынастарға көшкен еліміздің заңнамаларына сәйкес жер қоры санаттарының түсінігін ашу. Онда құқық объектісі ретінде жер қоры түсінігіне талдау жүргізілді, жер қорларының санаттары бойынша ерекшеліктерін ашуға, жер қоры ерекшеліктерін анықтауға және жер қорын басқарудың мемлекеттік органдарының қолданыстағы жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныстар білдіруге әрекет жасалды.

Кілттік сөздер: жер кодексі, жер қоры, заңнама, ауылшаруашылық жерлер.

Жер қоры – мемлекеттің барлық аумағындағы жер құрамы болып табылады. ҚР-ның 2003 жылғы 20 маусымдағы № 442 Жер кодексінің 1 бабы 1 тармағына сәйкес жер қоры мақсатты пайдалану санаты бойынша 7 санатқа ажыратылады. Атап айтар болсақ:

- 1) Ауыл шаруашылығы жері;
- 2) елді мекендердің (қалалардың, кенттер мен ауылдық елді мекендердің) жері;
- 3) өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметі, қорғаныс, ұлттық қауіпсіздік мұқтажына арналған жер және өзге де жер;
- 4) ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жері;
- 5) орман қорының жері;
- 6) су қорының жері;
- 7) босалқы жер.

Жоғарыда аталған жер санаттарына сүйене отырып, жер қоры санаттары нақты анықталған деп айтуға болады, өйткені заң шығарушы бірінші санатқа бөлінген жерлерді құқықтық реттеудің ерекшеліктерін белгілейді. Мұндай жіктеу жерлерді экономикалық айналымға тиімді тарту және оларды мақсатты пайдалану мақсаттарын көздейді.

Заң әдебиетінде ауыл шаруашылығына арналмаған жерлерге нақты анықтама жоқ. Анықтаманың «орнына» авторлар ауыл шаруашылығына арналмаған жерлерді ғана санайды. Сонымен, Н.Н. Венедин атап өткендей: «Өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарышты қамтамасыз ету және өзге де мақсаттағы жерлерге құзыретті органдар өздеріне жүктелген арнайы міндеттерді жүзеге асыру үшін кәсіпорындарға, мекемелерге және ұйымдарға пайдалануға немесе жалға беруге берген жерлер жатады».

Менің ойымша, «ауыл шаруашылығына арналмаған жер» түсінігіне анықтама бергенде, ең алдымен, «ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер» ұғымынан, сондай-ақ осы анықтамалардың негізі – ауыл шаруашылығына арналған жер ұғымынан арылу қажет.

ҚР ЖК 97-бабының 1-тармағына сәйкес ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер деп ауыл шаруашылығының мұқтажы үшін берілген немесе осы мақсаттарға арналған жер танылады. Бұл ретте ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құрамында ауыл

шаруашылығы алқаптары мен ауыл шаруашылығының жұмыс істеуі үшін қажетті шаруашылық аралық жолдар, коммуникациялар, тұйық су айдындары, мелиорациялық желі, құрылыстар мен ғимараттар алып жатқан жерлер, сондай-ақ өзге де алқаптар (сортаң жерлер, құмдар, тақырлар және ауыл шаруашылығы алқаптарының алқаптарына қиылысқан басқа да алқаптар) бөлінеді (ҚР ЖК 97-бабының 2-тармағы). Осылайша, ауылшаруашылық жерлерге ауылшаруашылық және ауылшаруашылық емес жерлер жатады. Бұл ретте, ауыл шаруашылығы алқаптары белгілі бір шаруашылықта пайдаланылатын жер учаскелерінен (егістік, тыңайған жер, көпжылдық екпелер егілген жер, шабындықтар мен жайылымдар) тұрады. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге азаматтарға өзіндік қосалқы шаруашылық жүргізу, бағбандық және саяжай құрылысы, шаруа немесе фермер қожалығы, тауарлы ауыл шаруашылығы өндірісі, орман өсіру, ғылыми-зерттеу, тәжірибе және оқу мақсаттары, қосалқы ауыл шаруашылығын, бау-бақша шаруашылығын және мал шаруашылығын жүргізу үшін берілген жер учаскелері де жататынын атап өткен жөн.

ҚР ЖК-де ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлермен қатар ауыл шаруашылығына қарағанда өзге мақсаттарда пайдаланылатын жерлер санатталған. Егер ҚР ЖК 1-бабының 1-тармағында жүргізілген жіктеуге қайта оралсақ, онда келтірілген жер жіктемесінен барлық жерлерді шартты түрде «ауыл шаруашылығы мақсатына» және «ауыл шаруашылығына арналмаған жерлерге» бөлуге болатындығын байқауға болады, бұл ретте соңғыларына ҚР ЖК 1-б.1-т. 2-7-т. жатқызылатын болады. Құқықтық әдебиеттерде ауылшаруашылық емес жерлердің неғұрлым тар анықтамасы кездеседі. Осылайша, А. А. Ялбулганова: «ауылшаруашылық емес жерлерге өнеркәсіп, энергетика, көлік, байланыс, хабар тарату, теледидар, ғарыш қызметін қамтамасыз ететін жерлер, қорғаныс және қауіпсіздік жерлері және басқа да арнайы мақсаттағы жерлер кіруі керек» деп түсініктеме береді. Осындай жіктеуді О. И. Крассов жүргізген.

Осылайша, ауыл шаруашылығы мақсатынан өзге жерлер ұғымының тар мағынасында қолдану өте орынды және ерекше қорғалатын аумақтар мен объектілердің жерлері, орман қорының жерлері, су қорының жерлері, босалқы жерлер, немесе шектеулі пайдалану немесе шаруашылық пайдаланудан алынып тасталуымен түсіндіріледі. Нәтижесінде, қарастырылып отырған тақырыпқа қатысты ауылшаруашылық емес жерлердің "тар" түсінігін пайдалану ұтымды.

Осы орайда заң аясында жерді бір санаттан екінші санатқа ауыстыру сияқты мәселені де қарастыру қажет деп санаймын. Соңғысы жердің құқықтық мәртебесінің өзгеруіне тікелей әсер етеді, яғни оларды экономикалық айналымға, соның ішінде жерді сатуға тарту мүмкіндігі. Жерді сатудың пайдалылығына байланысты әр түрлі субъектілер заңға қайшы келетін жолмен жердің мәртебесін өзгертті (әдетте жерді ауыл шаруашылығынан ауылшаруашылық емес жерлерге ауыстыру арқылы). Құқықтық реттеу мақсатында «жер» және «жер учаскесі» сияқты категорияларды бөлу әдетке айналған. Әдетте, жер жылжымайтын мүлік және азаматтық айналым ретінде қарастырылған кезде, бұл жер туралы. Бірақ мұндай айырмашылықтарға қарамастан, жерді жер қатынастарының объектісі ретінде қарастыру бір уақытта барлық мүмкін аспектілерді ескерген кезде ғана мүмкін болатындығын әрдайым есте ұстаған жөн. Қазақстан Республикасы Жер кодексінің нормаларына сәйкес Қазақстан Республикасының жер заңнамасы мынадай қағидаттарға негізделеді:

- 1) Қазақстан Республикасы аумағының тұтастығы, қол сұғылмаушылығы және бөлінбеуі;
- 2) Жерді табиғи ресурс тану, Қазақстан Республикасы халқының өмірі мен қызметінің негізі ретінде сақтау;
- 3) жерді қорғау және ұтымды пайдалану;
- 4) экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету;
- 5) жерді нысаналы пайдалану;
- 6) ауыл шаруашылығы мақсатындағы жердің басымдығы;

7) жердің экологиялық жай-күйі және оған қолжетімділік туралы ақпаратпен қамтамасыз ету;

8) жерді пайдалану және қорғау жөніндегі іс-шараларды мемлекеттік қолдау;

9) жерге нұқсан келтіруді алдын алу немесе оның зардаптарын жою;

10) жерді пайдаланудың ақылы болуы.

Жерді ұтымды пайдалану үшін ауылшаруашылық жерлеріне басымдық берілді, бұл өте орынды, өйткені тиімді егіншілік үшін ең құнарлы жерлер қажет. Сонымен бірге, заңнамада «ауылшаруашылық мақсатындағы жерлер» сияқты санаттың болуы, керісінше, «ауылшаруашылық емес жерлер» категориясы бар деп айтуға мүмкіндік береді. Жерді ауылшаруашылық емес жерлер ретінде анықтауға келетін болсақ, жекелей қарастыру әдісін қолдана отырып, қалған алты санатқа жататын жерлер жатады деп айтуға болады. Бұл тұжырымның қаншалықты дұрыс екенін осы алты санатты жеке қарау нәтижесінде анықтауға болады. Қазақстан Республикасы Жер кодексінің нормаларына сәйкес қалаларды, кенттерді, ауылдарды, селоларды және басқа да қоныстарды дамыту үшін берілген жер учаскелері жататын елді мекендер жерінің санаты осындай санаттардың бірі болып табылады.

Заңнамада айқындалған елді мекендер жерлерінің құрамын жалпы қарау кезінде осы санат әртүрлі пайдалану мақсатындағы жер учаскелерінің кешені болып табылады, оның ішінде:

1) құрылыстар алып жатқан және көп пәтерлі және көп қабатты тұрғын үйлер, үй жанындағы жер учаскелері бар жеке тұрғын үйлер салуға арналған тұрғын үй құрылыстары;

2) денсаулық сақтау, мәдениет, сауда, қоғамдық тамақтандыру, тұрмыстық қызмет көрсету, коммерциялық қызмет объектілері, сондай-ақ мектепке дейінгі ұйымдар, орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі және жоғары білім беру ұйымдары, әкімшілік, ғылыми-зерттеу мекемелері, ғибадат үйлері және өзге де іскерлік үйлер, құрылыстар мен ғимараттар орналасқан және оларды орналастыруға арналған қоғамдық іскерлік құрылыс салу арқылы жүзеге асырылады;

3) олардың жұмыс істеуін қамтамасыз ететін өнеркәсіптік, коммуналдық және қойма объектілері, инженерлік және көлік инфрақұрылымы объектілері орналасқан және оларды орналастыруға арналған, сондай-ақ осы объектілердің санитариялық-қорғаныш аймақтарын белгілеу үшін өндірістік құрылыс салу;

4) теміржол, автомобиль, өзен, теңіз, әуе және құбыр көлігі, инженерлік инфрақұрылымдар және байланыс магистральдары орналасқан және соларға арналған көлік, байланыс, инженерлік коммуникациялар жатады; 5) ерекше қорғалатын табиғи аумақтар, сауықтыру, рекреациялық және мәдени-тарихи мақсаттағы аумақтар жатады;

6) өзендер, табиғи және жасанды су айдындары мен акваториялар, су қорғау аймақтары, гидротехникалық және басқа да су шаруашылығы құрылыстары алып жатқан су айдындары мен акваторияларға тыйым салынады;

7) ауыл шаруашылығында пайдалану;

8) алаңдар, көшелер, тротуарлар, өтпе жолдар, жолдар, жағалаулар, саябақтар, скверлер, қала ормандары, бульварлар, су айдындары, жағажайлар, зираттар және халықтың мұқтаждықтарын қанағаттандыруға арналған өзге де объектілер (су құбырлары, жылыту құбырлары, тазарту құрылыстары және жалпыға ортақ пайдаланылатын басқа да инженерлік жүйелер) орналасқан және оларға арналған жалпы пайдаланудағы;

9) резервтік және қала құрылысы қызметіне тартылмаған, елді мекенді аумақтық дамытуға және жеке қосалқы шаруашылықты дамытуға арналған өзге де қызметтер жатады;

10) мал қорымдарын, тұрмыстық қалдықтар үйінділерін және арнайы нормативтер мен қағидалар белгіленбей пайдалану мүмкін болмайтын өзге де объектілерді орналастыру үшін бөлінетін арнайы мақсаттағы;

11) қауіпсіздік және өзге де пайдалану режимі үшін берілген құқықтар мен міндеттер

болып табылады.

2016 жылғы 1 қарашадағы Жер балансының деректері бойынша Қазақстан Республикасының жалпы жер қоры - 272,5 млн.гектарды құрайды, оның ішінде Ресей Федерациясы Байқоңыр ғарыш айлағы және әскериполигондары – 11 191,3 мың га пайдаланады, өз кезегінде еліміз Өзбекстан Республикасының аумағындағы "Шымған" санаторийіне 0,9 мың га пайдаланады. Нәтижесінде Еліміз пайдаланатын жер қоры 261,2 млн. га құрайды.

Қоршаған ортаның жай-күйі туралы және табиғи ресурстарды пайдалану туралы Ұлттық баяндамасына сәйкес, ауыл шаруашылығы алқаптары 214,8 млн га, оның ішінде егістік – 24,8 млн га, көпжылдық екпелер — 0,2 млн га, шабындықтар – 4,9 млн га, тыңайған жерлер – 5,0 млн га, жайылымдар – 179,9 млн га құрайды.

2016 жылғы 1 қарашадағы Жер балансының деректері бойынша: 5 475,8 мың га ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жері, 172,8 мың га сауықтыру мақсатындағы жер және 1 076,0 мың га рекреациялық және тарихи-мәдени мақсаттағы жер.

Бұдан басқа, қорықтардың, қорық аймақтарының жерлері және жалпы ауданы 1 141,6 мың га табиғи кешендері мен объектілі жерлер.

Жер қоры адамзат қоғамында ерекше орын алады. Егер жер қойнауынан өндірілетін пайдалы қазбалар болмаса, құрылысты, көліктің барлық түрлерін, өңдеу өнеркәсібін және өзге де салаларды дамыту мүмкін болмас еді. Минералды шикізатты өндіруді арттыру қазіргі уақытта елді экологиялық дағдарыстан шығару үшін қажетті қаражатты алудың негізгі көздерінің бірі болып табылады. Сондықтан, оның дамуының осы кезеңінде елде қалыптасқан барлық қоғамдық қатынастардың одан әрі дамуы мен жетілуі жер қойнауы қалай пайдаланылатынына байланысты.

Жыл сайын республикада жер құқықтық қатынастарының нәтижесінде жер қорының құрамы қайта бөлінеді. 2019 жылы жер санаттарын жер, орман және су заңнамаларына сәйкес келтіру жөніндегі жұмыстар жалғастырылды. Жер есебінің деректерін талдау жер санаттары бойынша алаңдарды бөлуде жыл сайын әртүрлі өзгерістер болатынын көрсетеді, бұл туралы 1-суретте келтірілген 2017-2019 жылдардағы жер қорының құрылымы туралы ақпарат куәландырады.

1-сурет 2017-2019 жылдардағы жер санаттары бойынша жер қоры құрылымының динамикасы (%)

Дереккөз: ҚР АШМ Жер ресурстарын басқару комитеті

Республикада 2019 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша жер балансының деректері бойынша запастағы жердің қалған санаттарының алаңы 96 706,5 млн га немесе республиканың жер қорының 36,4% - ын құрады. Жер қорының құрылымындағы ауыл

шаруашылығы мақсатындағы жерлердің ауданы 106,4 млн га немесе пайдаланылатын жерлердің 40,5% – ын құрайды, республикадағы елді мекендер жерлерінің ауданы 24,1 млн га немесе 9,2% – ды құрады, оның ішінде қалалар мен кенттер-2,4 млн га және ауылдық елді мекендер-21,6 млн га. Өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс және өзге де жерлердің жалпы ауданы 2 2317,7 мың га немесе 0,9% – ды, ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жерлерінің – 7696,7 мың га немесе 2,9% - ды, орман қоры жерлерінің-22,4 млн га немесе 8,5% - ды құрады, су қорының жері – 4 222,1 мың га немесе республиканың жер қорының 1,6%.

Республиканың тарихи қалыптасқан әкімшілік-аумақтық құрылысы және біртектес емес табиғи-климаттық жағдайлар ел өңірлеріндегі жер санаттары бойынша жер қорының әртүрлі дәрежеде үйлесуі мен құрылымын айқындайды.

Жер қорын табиғи аймақтар бойынша бөлу Қазақстан Республикасының Жер кодексіне сәйкес ел аумағында табиғи жағдайлар бойынша 10 аймақ бөлінеді:

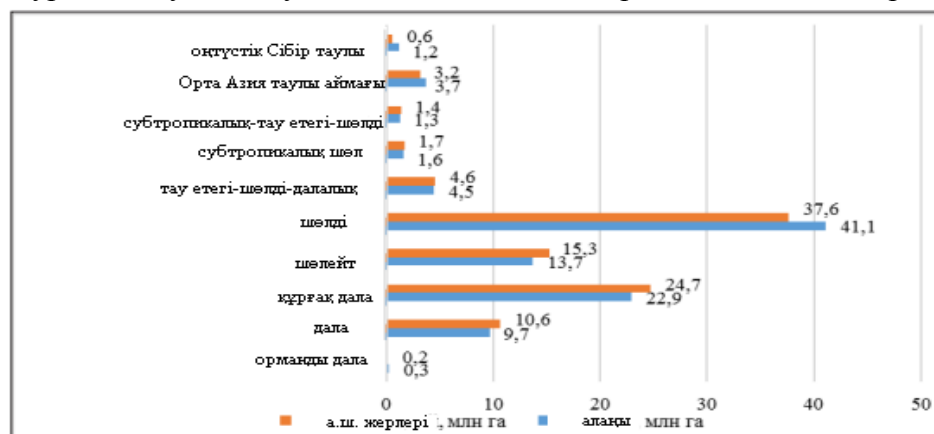
- 1) орманды дала;
- 2) дала;
- 3) құрғақ дала;
- 4) шөлейт;
- 5) шөлді;
- 6) тау етегі-шөлді-далалық;
- 7) субтропикалық шөл;
- 8) субтропикалық-тау етегі-шөлді;
- 9) Орта Азия таулы аймағы;
- 10) оңтүстік Сібір таулы.

Республика аумағы бойынша табиғи жағдайлар бойынша аймақтарды орналастыру 2-суретте көрсетілген.

Жер санаттарының аудандарында болған өзгерістер әртүрлі мақсаттар үшін жер учаскелерін беруге және жүргізілетін түгендеу мен жерді нақтылау нәтижесінде олардың алаңдарын нақтылауға байланысты жерді бір санаттан екінші санатқа ауыстырумен түсіндіріледі, бұл туралы жердің жекелеген санаттарын сипаттау кезінде баяндалатын болады. Әрине, қазіргі қолданыстағы ережелер жер қойнауын пайдалану және қорғау қатынастарын реттеуде оң рөл атқарды және ойнайды. Алайда, олар біздің мемлекетіміздің нарықтық қатынастарға көшу кезеңіне есептелген, сондықтан олар жер қойнауын қорғау мен ұтымды пайдалануға байланысты көптеген мәселелерді шешпейді. Атап айтқанда, Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы Жарлықта жер қойнауын пайдаланушылардың қолданыстағы заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілігі; Қазақстан Республикасы Президентінің жер қойнауын пайдалану саласындағы өкілеттіктері сияқты мәселелер көрсетілмеген. Жер қойнауы туралы заңнаманы реттеу нысанасын айқындауда; жер қойнауын пайдалану қағидаттарын тұжырымдауда және т. б. айқындық жоқ.

Аймақтарға бөлу табиғатты ұтымды пайдалануды ұйымдастырудың, экономика салаларын дамыту мен орналастырудың, аграрлық сектордағы өндірісті мамандандырудың, жер-бағалау жұмыстарын жүргізудің, Жер кадастры мен жер мониторингін жүргізудің аса маңызды мәселелерін шешу кезінде, сондай-ақ жер ресурстарын ұтымды пайдалану мен қорғау жөніндегі заңнамаларды әзірлеу кезінде негіз болып табылады.

2-сурет. Республика аумағын табиғи жағдайлар бойынша аймақтарға бөлу

Дереккөз: ҚР АШМ Жер ресурстарын басқару комитеті

Қазіргі жағдайда Қазақстанда барлық неғұрлым маңызды экологиялық көрсеткіштер бойынша табиғи ресурстар мен қоршаған орта жай-күйінің нашарлауы проблемаға айналып отыр. Республиканың едәуір аумағы экологиялық тұрақсыздықтың жоғары қаупіне ұшырайды. Оның шөлейттену проблемасы өткір. Осыған байланысты ерекше қорғалатын табиғи аумақтар алаңдарын құру және кеңейту бағалы табиғи кешендердің, биоалуантүрліліктің сақталуын қамтамасыз етудің, табиғи ортаның биопотенциалын қалпына келтіру мен жақсартудың неғұрлым пәрменді тәсілі болып табылады. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлеріне мемлекеттік табиғи қорықтардың, мемлекеттік ұлттық табиғи парктердің, мемлекеттік табиғи резерваттардың, мемлекеттік өңірлік табиғи парктердің, мемлекеттік зоологиялық және дендрологиялық парктердің, мемлекеттік ботаникалық бақтардың, сондай-ақ мемлекеттік табиғат ескерткіштерінің жерлері жатады. Жалпы республика бойынша 2018-2019 жылдардағы олардың түрлері мен алаңдары 1-кестеде келтірілген.

1- кесте. Республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың түрлері, саны және алаңдары

Ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың түрлері	2018 жылы		2019 жылы	
	Объектілер саны	Ауданы мың га	Объектілер саны	Ауданы мың га
Мемлекеттік табиғи қорықтар	10	1 611,4	10	1 611,4
Мемлекеттік ұлттық табиғи парктер	14	2 667,8	14	2 667,8
Мемлекеттік табиғи резерваттар	6	3 122,1	6	3 122,1
Мемлекеттік табиғи қаумалдар	50	5 837,3	50	5 837,3
Мемлекеттік қорық аймақтары	5	11 312,4	5	11 312,4
Мемлекеттік табиғат ескерткіштері	26	6,6	25	6,5
Ботаникалық бақтар	6	0,4	7	0,8
Барлығы	117	24 558	117	24 557,4

Дереккөз: ҚР Үкіметінің 26.09.2017 жылғы № 593 қаулысымен бекітілген Республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың тізбесі, (2019 жылғы 1 қарашадағы өзгерістермен).

Республикалық маңызы бар ерекше қорғалатын табиғи аумақтар жерлерінің ауданы 0,6 мың га азайды, аландардағы өзгерістер мынадай өзгерістерге ұшырады: Іле – Алатау мемлекеттік ұлттық табиғи паркі – 0,05 мың га азайды, "Баум тоғайы" мемлекеттік табиғат ескерткіші "Медеу" мемлекеттік өңірлік табиғи паркі құрамында Республикалық маңызы бар мемлекеттік қорық қорына ауыстырылды – 0,1 мың га азайды, Жусандалы мемлекеттік қорық аймағы-0,5 мың га азайды, Астана ботаникалық бағы құрылды 0,05 мың га құрады. 2019 жылғы 1 қарашадағы Жер балансының деректері бойынша осы санаттың жалпы ауданы 7 696,7 мың га құрады, оның ішінде ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлері – 6 124,1 мың га, сауықтыру мақсатындағы жерлер – 4,4 мың га, рекреациялық және тарихи-мәдени мақсаттағы жерлер-1 568,2 мың га. бұдан басқа, басқа санаттарда қаумалдардың, қорық аймақтарының жерлері және жалпы ауданы 1 269,3 мың га табиғи кешендер мен объектілі жерлер.

Елді мекендер жерлерінің құрамында олардың ауыл шаруашылығына пайдаланылатын жерлер сияқты бөлігі ерекше назар аударуды талап етеді. Осындай жер учаскелерін: ауыл шаруашылығы мақсатындағы немесе ауыл шаруашылығынан тыс жерлерге жатқызылатындай етіп қалай саралау керек деген сұрақ туындайды. Бірінші жағдайда, егер ауыл шаруашылығына пайдаланылатын жерлер ауыл шаруашылығына арналған жерлер ретінде қарастырылса, мұндай жер учаскелерін елді мекендер жерлерінің құрамына қосу қаншалықты заңды. Мұнда бірнеше нұсқа бар. Біріншісі-елді мекендер жерінің құрамындағы Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің құрамдас бөлігі болып табылады. Екінші нұсқа-елді мекендер жерінің құрамындағы Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге жатпайды. Бұл сұрақтың жауабын анықтау үшін ауылшаруашылық пайдалану және ауылшаруашылық мақсаттары сияқты ұғымдардың арақатынасын, егер бұл ұғымдар бірдей болса, қарастыру қажет. Біздің ойымызша, бұл ұғымдарды бірдей деп санауға болмайды, өйткені олар әртүрлі категорияларды анықтайды.

Ауылшаруашылық мақсаты осы санаттағы жерлер үшін пайдаланудың негізгі мақсаты ауыл шаруашылығы болып табылатындығымен көрінеді, оған сәйкес жер пайдаланылуы керек. Ауылшаруашылық пайдалану дегеніміз, жер учаскесі ауылшаруашылық мақсаттары үшін пайдаланылады, яғни ауылшаруашылық мақсаттары жүзеге асырылады. Сонымен бірге, ауылшаруашылық пайдалану әрдайым жер учаскесінің негізгі мақсаты ретінде ауыл шаруашылығымен байланысты емес екенін атап өткен жөн. Ауыл шаруашылығын пайдалану негізгі мақсатқа қайшы келмейтін қосымша мақсат ретінде және жер учаскесі негізгі мақсаты бойынша пайдаланылған жағдайда ғана қаралуы мүмкін. Бірақ бұл жағдайда елді мекендердің жерлерінің бір бөлігі ретінде ауылшаруашылық мақсаттағы жерлерді бөлу қисынсыз болады, өйткені ауылшаруашылық мақсаттары үшін ауылшаруашылық емес мақсаттар үшін пайдаланылатын жер учаскесі пайдаланылады. Бірінші нұсқаға келетін болсақ, оған сәйкес заң шығарушы ауылшаруашылық мақсаттағы жерлерді ауылшаруашылық мақсаттағы жерлерге жатқызады, содан кейін бұл жерлердің елді мекендердің жерлерінің құрамына енуіне байланысты ауылшаруашылық емес жерлерге жататындығын анықтау қажет. Бұл жағдайда келесі негіздеме орынды болып табылады. Елді мекендердің жер қорының құрамындағы жеке категория ретінде заң шығарушы бұл жерлерді Қос режиммен, біріншіден, жер учаскесі орналасқан елді мекен режимімен, екіншіден, нақты мақсатты, оның ішінде ауылшаруашылық мақсатымен береді. Тиісінше, жер учаскесін елді мекендер жері санатына жатқызу бірінші кезекте осы жер учаскесінің аумақтық жағдайын

көрсететін болады, ал осы жер учаскесін жеке елді мекеннің құрамдас бөлігі ретінде пайдалану мақсаты қосымша белгіленетін болады.

Демек, елді мекендер жерінің құрамындағы ауыл шаруашылығы жерлері ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге жатады деп айтуға болады. Жер қорының құрамындағы жердің келесі категориясы өнеркәсіп, көлік, байланыс, қорғаныс және басқа да ауыл шаруашылығы емес мақсаттағы жерлер болып табылады. Өнеркәсіп, көлік және басқа да ауыл шаруашылығы емес мақсаттағы жерлер – бұл кәсіпорындарға, мекемелерге, ұйымдарға өздеріне жүктелген арнайы міндеттерді – өнеркәсіп объектілерін салу және пайдалану, көлік, байланыс, энергетика, қорғаныс және т.б. жүзеге асыру үшін берілген жер. Ауыл шаруашылығына жатпайтын өзге де мақсаттарға (кәсіпорындар, коммуникациялар салу және т.б.) ауыл шаруашылығына арналмаған немесе ауыл шаруашылығына жарамсыз жер учаскелері немесе сапасы төмен ауыл шаруашылығы жерлері берілуі тиіс, тек ерекше жағдайларда ғана құнарлы ауыл шаруашылығы жерлерін алып қоюға рұқсат етіледі. ауылшаруашылық емес қажеттіліктерге арналған жер. Сондықтан мұндай жерлерді кейде ауылшаруашылық емес арнаулы мақсаттағы жерлер деп те атайды. Олардың құқықтық режимінің ерекшелігі осы объектілердің қалыпты жұмыс істеуі және халықтың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жерді пайдаланудың ерекше жағдайлары бар аймақтарды белгілеу болып табылады.

Меншікке немесе жер пайдалануға берілмеген, облыстық атқарушы органдардың қарауындағы барлық жерлер босалқы жерлер болып табылады. Босалқы жерлер осы Кодексте белгіленген тәртіппен және жағдайларда ауыл шаруашылығы, өнеркәсіп мұқтаждары үшін және өзге де мақсаттар үшін меншікке немесе жер пайдалануға беріледі. Босалқы жерлерді басқа санаттарға ауыстыру оларды меншікке немесе жер пайдалануға берумен бір мезгілде жүзеге асырылады. Босалқы жерлерге жатқызылған жер учаскелерінің ерекшелігі оларды ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге де, ауыл шаруашылығына арналмаған жерлерге де жатқызуға болмайды. Себебі, жеке жер телімдері сол және басқа мақсаттар үшін де берілуі мүмкін.

Қорытындылай келе, ауыл шаруашылығына арналмаған жерлерді ауыл шаруашылығы өндірісіне жарамсыз жерлер деп түсіну керек. Ауыл шаруашылығына арналмаған жерлерді ұтымды пайдалануды қамтамасыз етудің ең маңызды алғы шарты, ең алдымен, осы жерлердің құқықтық сипаттамаларын нақтылау қажеттілігі болып табылады. Бұл белгілер уәкілетті мемлекеттік органдардың, жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылардың құқықтары мен міндеттерінің жиынтығын, жер учаскелеріне тиісті құқықтардың туындау, жүзеге асыру, өзгерту және тоқтату шарттарын және олардың кепілдіктерін алдын ала анықтайды. Ауыл шаруашылығына арналмаған жерлерді пайдаланудағы қатынастарды дұрыс құқықтық реттеу қоғам алдында тұрған әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешу үшін үлкен практикалық маңызы бар екені анық.

Әдебиеттер тізімі

1. Земельный кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года с изм. и доп. // ИС ПАРАГРАФ.
2. Национальный доклад о состоянии окружающей среды и об использовании природных ресурсов Республики Казахстан за 2019 год. – 559с.
3. Веденин Н.Н. Земельное право: вопросы и ответы. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Юриспруденция, 2001. – С.167.
4. Қазақстан Республикасының Үкіметі. 2005-2007 жылдарға арналған ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлерді ұтымды пайдалану бағдарламасы: 2005 жылы 5 қаңтар қаулы // Юрист анықтама жүйесі. – 5б.
5. Государственный земельный кадастр за 2007 год. (стат.Сборник). – Алматы, 2005. – 17 с

6. Правовое регулирование природоресурсных платежей / под ред. Ялбулганова А.А. - Система ГАРАНТ, 2004г.
7. Комментарий к Земельному кодексу Российской Федерации / под ред. Крассова О.И. - Юристъ, 2002. – С.97.
8. Лесной кодекс Республики Казахстан от 8 июля 2003 года с изм. и доп. // ИС ПАРАГРАФ.
9. Хаджиев А.Х. Земельное право Республики Казахстан (Общая часть). – Алматы: Данекер, 2001. – 372 с.

УДК 343.01

Е.К.Нургазин¹, С.Б.Абутаева²

¹к.ю.н., доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

²старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ВНЕДРЕНИЯ СЕРВИСНОЙ МОДЕЛИ ПОЛИЦИИ

Аннотация

Системные реформы, проводимые в Казахстане, касаются и таких важных сфер, как обеспечение верховенства права и закона, гарантирование безопасности граждан, разработка новых стандартов служения государства интересам граждан, реформирование правоохранительной и судебной системы.

Реформирование полиции предполагает использование научных методов и опыта работы, в том числе зарубежного.

Полиция, как и любая другая социальная система, постоянно эволюционирует. Изменениям в социальной сфере общества, неизбежно сопутствуют изменения в организации и управлении полицией. Появляются новые виды уголовных правонарушений (в настоящее время широкое распространение получило компьютерное мошенничество), изменяется отношение общества к правоохранительной сфере и государству в целом, переосмысливаются цели общественного прогресса, на политическую арену выходят новые движущие силы общественного развития – реформируются органы полиции: уточняются ее функции, трансформируется организационная структура, новые методы и принципы управления и деятельности приходят на смену старым.

Ключевые слова: государство; право; реформа; полиция; правонарушение; закон; модель; общество.

Глава государства К-Ж.Токаев в Послании народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий» отмечает, что «Слышащее государство» - это, по сути, концепция строительства «Справедливого государства». Недостаточно просто слышать и видеть проблемы граждан, главное – правильно и объективно реагировать на них. Впереди большая работа по разработке новых стандартов служения государства интересам граждан. Правоохранительная и судебная системы играют в этом ключевую роль. Реформы здесь абсолютно необходимы» [1].

В Послании Главы государства К. Токаева народу Казахстана «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» от 1 сентября 2021 года отмечается, что «В ряде регионов в пилотном режиме запущена сервисная модель полиции. Следующий этап – ее масштабирование» [2].

Для решения указанных проблем представляются целесообразными следующие положения.

Нынешний этап в развитии полицейской системы Казахстана характеризуется различиями в целях, задачах полицейской деятельности, ее роли в обществе, содержании и объеме функций, источнике легитимности властных полномочий, различиями в подходах к построению организационной структуры правоохранительных органов, характере взаимоотношений полиции и населения – или доктринами управления полицией.

В основу деятельности полиции с учетом ее социальной направленности (и соответственно ее сервисной модели) могут (или должны) быть положены следующие принципы:

- центральное место в деятельности полиции должно занимать предупреждение правонарушений (преступлений) и беспорядков, как альтернатива использования физической силы для их подавления и суровости юридического последствия;

- основу полицейской организации должны составлять патрульные подразделения; создание ощущения «тотального присутствия» полиции есть мощный фактор нарушений общественного порядка;

- единственным источником легитимности полицейской власти является народ; поэтому необходимым условием ее функционирования является общественное одобрение ее деятельности;

- мера доверия общественности полиции уменьшается пропорционально степени использования физической силы и принуждения;

- общественное доверие можно завоевать только путем постоянной демонстрации своей беспристрастности по отношению к закону, постоянной готовностью предложить каждому члену общества свои услуги, не взирая на социальный статус гражданина;

- применять физическую силу необходимо тогда, когда убеждений, советов, просьб и предупреждений не достаточно для обеспечения закона и общественного порядка; использовать только минимальную степень физического воздействия для достижения целей полиции.

Важным для реализации указанных принципов является напоминание об историческом периоде с 1861 года по 1930-е годы в работе полиции Великобритании (который, как нам представляется, вполне применим к современным условиям), который (период) характеризовался огромным политическим влиянием на деятельность полиции. Политические лидеры контролировали все ключевые кадровые назначения. В результате полицейская система, обслуживающая политический заказ, не имела возможности развиваться в соответствии с объективными закономерностями и потребностями общественного развития. Вместо этого она была поражена коррупцией, имели место нарушения прав человека и необоснованное применение физической силы, массовые нарушения сами полицейскими.

Также представляется положительным для построения сервисной модели полиции использование опыта кардинальной реформы деятельности полиции в большинстве стран Западной Европы и США в 30-40-х годах XX века. Идейной основой реформы явилась концепция профессионализации полиции: освобождение полицейской организации от политического контроля и вмешательства в ее деятельность, разработка квалификационных требований для кандидатов при приеме на службу в органы полиции, разработка образовательных полицейских программ, замещение принципа «патронажа» рекомендациями школ современного менеджмента. Эти меры рассматривались как основные и необходимые направления реформы полиции.

Одним из принципиальных моментов в юридической науке и судебной практике является доктрина «соблюдения должной правовой процедуры» (due process of law), ограждающая личность от превышения полномочий государственными учреждениями (в том числе и полицией). Широко известно судебное дело гражданина США Миранда. При его задержании, полицейский не предупредил его о его правах, соответственно, должна юридическая процедура была нарушена и Миранда на этом основании был оправдан.

Основным направлением реформирования полиции в соответствии с этой доктриной стало увеличение и централизация контрольных функций субъектов управления полицией за деятельностью низовых подразделений для обеспечения соответствия полицейской деятельности стандартным оперативно-следственным процедурам [3].

Переход к сервисной модели полиции обусловлен и тем, что происходит отчуждение полиции от населения, особенно от тех социальных групп, которых в литературе, посвященной полицейской проблематике, называют «собственность полиции»: молодежь, этнические меньшинства, лица без постоянного источника дохода и т.д.

В условиях, когда изменения происходят и в самом обществе (семья уже не всегда является стабильной ячейкой общества, работающие родители оказываются не в состоянии уделять достаточно времени воспитанию детей, а школы и церковь не могут до конца восполнить этот пробел, происходит расслоение общества по материальному положению, существуют конфликты противоречивых интересов и ценностей различных социальных групп), наблюдаются процессы изоляции, отчуждения от населения, а полиция развивается как система, изолированная от общества, начинают проявляться негативные тенденции – «организационные» и «управленческие» болезни: протекционизм, переложение ответственности на нижестоящего, ориентация не на конечный результат, а на промежуточные показатели, основное внимание уделяется внутренним, техническим аспектам деятельности, вопросам внутреннего управления[4].

В современных условиях происходит переход к принципиально новым подходам определения целей и задач полицейской деятельности. Интенсивное развитие потребностей и интересов населения в правоохранительной сфере, развитие гражданского и правового сознания, «гражданского общества» обуславливает необходимость и открывает возможность пересмотра узко юридического (нормативного) подхода к пониманию и постановке целей и задач правоохранительной деятельности.

Замкнутая на юридическое толкование правоохранительной деятельности концепция «контроля над преступностью» превратила борьбу с преступностью в самоцель, за пределами которой оказались и интересы, ожидания, потребности населения в этой сфере, и социальные цели и ориентиры современного общества в целом.

Сегодня общество ставит перед собой широкие социальные цели, главная из которых обеспечить для всех граждан высокое качество жизни. Качество жизни – интегральный показатель, суммирующий разные аспекты жизнедеятельности человека. Составной частью его является состояние общественного порядка и уровень общественной безопасности. В этом аспекте, с точки зрения достижения суперцели общественного развития – улучшения качества жизни населения правоохранительная деятельность – борьба с преступностью и охрана общественного порядка выступает не как конечная, а как промежуточная цель или точнее как средство достижения суперцели. Лишенная своего жизненного основания – потребности населения в правоохранительной сфере борьба с преступностью, как убедительно показывает нынешнее состояние дел полиции, приводит к изоляции от общества, даже к конфронтации полиции с различными социальными группами – неформальными молодежными объединениями, этническими меньшинствами, другими слоями и группами населения, к формированию замкнутой организационной культуры и искажений управленческой практики, и в конечном итоге к «кризису доверия» населения [5].

Поэтому сегодня ориентация на потребности населения в правоохранительной сфере лежит в основе функции постановки целей полицейской организации. Целевая установка на удовлетворение потребностей населения позволяет наполнить конкретным содержанием абстрактные цели полицейских организаций, закрепленные в действующем законодательстве (например, защита жизни, здоровья, прав и свобод личности, собственности, интересов общества и государства от преступных посягательств), детализировать их до уровня непосредственно решаемых задач, четко определить приоритеты, направления, стратегии

полицейской деятельности. Население на основе интересов, ожиданий, представлений формирует потребности; далее эти потребности должны быть выявлены, проанализированы, обобщены и переданы на соответствующий управленческий уровень – уровень принятия решения, для того чтобы эти потребности вернулись бы к населению в качестве конкретных решений, мероприятий, целевых программ, стратегий деятельности полиции. Так, например, в Великобритании полицейские власти перед началом каждого года обязаны определять цели полицейской деятельности на данной территории на следующий год. Для этого они должны предпринять все необходимые действия для получения объективной информации об интересах населения данной территории относительно проблем, находящихся в ведении полиции, а также интересов сотрудничества с полицией в области профилактики преступлений на данной территории [6].

Анализ, в том числе зарубежный опыт, показывает, что единого закона, единой какой-то сервисной модели в полиции нет. Но есть один принцип, который присущ всем странам, перешедшим на эту модель. Прежде всего, это устойчивые партнерские отношения государственных структур, полиции и общества в совместном выявлении и решении проблем безопасности. Полиция в этой системе безопасности сервисной модели занимает очень важную роль и поэтому в точности должна соответствовать этому принципу. Основное требование – это профилактика правонарушений, которая ориентируется на потребности местного сообщества.

В Казахстане работа полиции выстроена пока так, что она не опирается на поддержку населения в традиционной модели, с превалированием карательных и реактивных мер реагирования. Кроме того, работа полиции оценивается по данным правовой статистики, цифры которой формирует сама полиция, то есть она сама себя оценивает.

Поэтому и назрела необходимость реформирования деятельности полиции; проблемы безопасности и участие в их решении должно осуществляться в партнерстве с обществом. Общество должно помогать выявлять и формировать решение по устранению тех или иных причин, способствующих правонарушению. При этом приоритет отдается законопослушным гражданам, которые определяют уровень доверия к полиции, власти в целом. Акцент в основном делается на профилактику, так как гораздо дешевле предупредить нежели раскрывать преступления и устранять те последствия, которые были причинены.

Полицейская деятельность, ориентированная на сервис – это модель, которая позволяет полиции и обществу применять новые методы сотрудничества для решения проблемы преступности, обеспечения правопорядка и безопасности. Она базируется на двух ключевых компонентах: изменение методов и практики полиции и принятии мер для налаживания конструктивных взаимоотношений между полицией и обществом. Должна быть проведена реформа местной полицейской службы по принципу «полиция шаговой доступности» [7].

Суть данной модели заключается в том, чтобы члены общества активно участвовали в процессе выявления проблем безопасности. В рамках вовлечения граждан происходит расширенное и всеобъемлющее видение по предотвращению правонарушений и борьбе с преступностью, что влечет за собой внесение глубоких изменений в деятельности всей полиции.

Для достижения положительных результатов и эффективности данный подход подразумевает целенаправленную поддержку как со стороны всех служб полиции, так и со стороны общественности, которая видит результаты подобного взаимодействия и своей роли в данном процессе.

Следует отметить, что на данный момент нет единого понимания «сервисной модели полиции». В этой связи назрела необходимость разработки казахстанской концепции, поскольку механическое внедрение различных зарубежных институциональных моделей не обеспечивает успех, если они не адаптируются к культурным, историческим, экономическим, институциональным, нормативным, политическим и социальным условиям, не говоря уже о демографических и других характеристиках.

Сервисный подход в деятельности полиции должен быть нормативно закреплён в целях выработки единых подходов в его реализации сотрудниками органов внутренних дел и понимания его сути обществом. Конечной целью является создание профессионального, представительного, подотчётного органа, оперативно реагирующего (а в идеале и предусматривающего) на потребности и работающего в партнёрстве с обществом.

Внедрение «сервисной модели полиции» не означает, что полиция должна взять на себя контроль и ответственность за осуществление работ и функций других государственных органов. В виду того, что только при тесном взаимодействии достигается наибольший эффект, внедрение и развитие «сервисной модели полиции» требует участия всех заинтересованных сторон как общества, так и всех государственных органов [8].

Таким образом, изменения в работе полиции являются отражением современных тенденций развития государственного управления во многих демократических странах. Сервисная модель полицейской деятельности, основанная на тесном взаимодействии с обществом, не является универсальным средством от всех проблем, однако послужит, как представляется, одним из надёжных инструментов построения конструктивного диалога с обществом.

Список литературы

1. Послание Главы государства К.-Ж.Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2020 года «Казахстан в новой реальности: время действий» - Казахстанская правда. 2020. 2 сентября. №166 (29293)
2. Послание Главы государства К.-Ж. Токаева народу Казахстана «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны» от 1 сентября 2021. – Казахстанская правда. 2021. 2 сентября. №165 (29542).
3. Губанов А.В. Полиция зарубежных стран. – М.: МАЭП, 1999.-225 с.
4. Крылов Б.С. Основы организации и управления полициями буржуазных стран. Лекция – М., Академия МВД, 1976.-364 с.
5. Васильев Д.В.Расследование жалоб граждан на действия полиции // Вестник СГАП, 2002. №4. С.100-103
6. Анисимков В.М., Буничев Ю.А. Полиция XXI века: концепции и механизм реализации.(по материалам I Полицейского конгресса по вопросам управления качеством работы полиции). — М., 1998. — С. 8.
7. Как работает сервисная модель казахстанской полиции. Доступно на: https://www.inform.kz/ru/kak-rabotaet-servisnaya-model-kazahstanskoy-policii_a3834797 (от 15 ноября 2021 г.).
8. Казахстанская модель сервисной полиции: цели, приоритеты и сложности перехода Доступно на:<https://strategy2050.kz/ru/news/kazakstanskaya-model-servisnoy-politsii-tseli-prioritety-i-sloznosti-pereknoda> (от 15 ноября 2021 г.).

Түйін

Қазақстанда жүргізілетін жүйелі реформалар құқық пен заңның үстемдігін қамтамасыз ету, азаматтардың қауіпсіздігіне кепілдік беру, азаматтардың мүдделеріне мемлекет қызмет етудің жаңа стандарттарын әзірлеу, құқық қорғау және сот жүйесін реформалау сияқты маңызды салаларға да қатысты.

Полицияны реформалау ғылыми әдістер мен жұмыс тәжірибесін, соның ішінде шетелдік тәжірибені пайдалануды көздейді.

Полиция, кез-келген басқа әлеуметтік жүйе сияқты, үнемі дамып келеді. Қоғамның әлеуметтік саласындағы өзгерістер сөзсіз полицияны ұйымдастыру мен басқарудағы өзгерістермен бірге жүреді. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың жаңа түрлері пайда болады (қазіргі уақытта компьютерлік алаяқтық кеңінен таралған), қоғамның құқық қорғау саласына және тұтастай мемлекетке қатынасы өзгереді, қоғамдық прогрестің мақсаттары қайта түсіндіріледі, қоғамдық дамудың жаңа қозғаушы күштері саяси аренаға шығады – полиция органдары реформаланады: оның функциялары

нақтыланады, ұйымдық құрылымы өзгереді, басқару мен қызметтің жаңа әдістері мен принциптері ескілердің орнына келеді.

Abstract

The systemic reforms carried out in Kazakhstan also concern such important areas as ensuring the rule of law and the rule of law, guaranteeing the safety of citizens, developing new standards for serving the interests of the state, reforming the law enforcement and judicial system.

Police reform involves the use of scientific methods and work experience, including foreign ones.

The police, like any other social system, is constantly evolving. Changes in the social sphere of society are inevitably accompanied by changes in the organization and management of the police. New types of criminal offenses are emerging (computer fraud is now widespread), the attitude of society towards the law enforcement sphere and the state as a whole is changing, the goals of social progress are being rethought, new driving forces of social development are entering the political arena – police bodies are being reformed: its functions are being clarified, the organizational structure is being transformed, new methods and principles of management and activity are.

UDC 004:02

M.K. Tanatarova¹, N.B. Duisen²

^{1,2}teacher M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

THE PHILOSOPHY OF MODERN INFORMATION SOCIETY

Abstract

The article reveals the basic philosophical aspects of the concept of “information society” which can act as its paradigm. The premises, signs of the information society development are analyzed. Particular attention is paid to the identification of threats and challenges of the information society to various aspects of social reality. It is stated that the current stage of the information society development is characterized by “the power of communication” and the emergence of a knowledge society.

Keywords: information society, information technologies, the Gutenberg Galaxy, nomadology, digital divide, hyper-reality, simulacrum, symbolic capital.

Introduction

The rapid development of mass communication media, especially visual ones, the creation and widespread use of personal computers, the construction of global information links, the development of the latest technologies of social networks, virtual reality radically change the social being of a person and require an understanding of the information society within the framework of philosophical knowledge. The classical definition of society is that it is "a special supra-natural reality that includes a person, the expedient activity of people, its results and the relations that develop between them" [2, p. 390] related to the production and consumption of material and spiritual goods.

However, significant changes in modern society make it necessary to clarify this definition within the framework of the concept of "information society". The concept of "information society" appeared in the early 60s almost simultaneously in Japan and the USA as an attempt to identify a new role of knowledge in the progress of mankind. It was introduced into scientific circulation by Yu. Hayashi, T. Umesao and F. Makhloop. As an independent sphere, along with economic, political, social and spiritual, a special information sphere is highlighted in their works, the development of which is determined by the increase in the number of information interactions and the strengthening of the data flow. It begins to be seen as dominant and defining all aspects of society.

The prerequisites for the emergence of the information society should include: resource, technological, information and communication. Let's look at them in more detail.

D. Bell believed that earlier the life of society was based on labor-intensive and capital-intensive activities for the extraction and processing of resources: in the pre-industrial era, raw materials were considered the main production resource, and in the industrial era – energy. In the information age, human economic activity is mainly related to the development of information.

Technological prerequisites. According to M. McLuhan, the type of society is determined by the type of communication prevailing in it, and human perception is determined by the speed of information transmission. The phonetic alphabet and the printed word blew up the tribal world and turned it into a book "Gutenberg galaxy" (named after the German merchant - inventor of printing I. Gutenberg), an "open" society, the cultural symbol of which was printing and the printed word; with the help of these symbolic fragments, a person, relying on his mind, built a real reality [12].

Since the 60s of the twentieth century, visual and audio-image technologies have come to the fore: television, cinema, radio ("electric galaxy"), which change the way of perception itself, a person now receives ready-made images created by others.

Since the end of the twentieth century, the formation of the "galaxy of the Internet" has been taking place, the entry into use of electronic mass communication media, which led to a fundamentally new form of data transmission, the creation of nonlinear, multidimensional forms of text - hypertext, which helps with the help of hyperlinks to instantly move from one text space to a completely different one.

The "Gutenberg Galaxy" has its own clear boundaries and territories, like settled peoples, the post-Gutenberg universe is described by J. Deleuze and F. Guattari as "nomadology" is a steppe through which nomadic nomads move in arbitrary directions, thereby realizing a hypertext network that creates the effect of intertextuality: decentering, "death of the Author", endless quoting of text fragments created at different times and in different countries.

Y. Habermas believed that the leading role in the development of society is played by the mass media. "The media can be a window into the world, expanding our vision and allowing us to see what is happening with our own eyes, without outside interference or bias" [1, p. 65]. But more and more often they are called an interpreter of reality, explaining and explaining with varying degrees of objectivity the disparate and incomprehensible events taking place in the modern world, as well as a screen, a barrier hiding the truth in order to propagandize or divert from this very reality. The information society is extremely contradictory in relation to a person: on the one hand, it allows you to get more information, more knowledge about any things and processes, however, on the other, as S. Lem warned [8, p. 41], an excess of information can become dangerous for consciousness, and then it transforms into an exformation¹, destroying the very space of communication and social interaction.

As noted by J. Baudrillard, today the masses are presented with meaning, and they crave a spectacle. "The masses are those who are blinded by the play of symbols and enslaved by stereotypes, they are those who will perceive anything, if only it turns out to be spectacular ... Bombarded with signals designed for a response, bombarded with messages, attacked by test tests, the masses are now only an opaque, impenetrable formation..." [3, p. 14].

Let's consider some signs of the information society, which should include: - an increase in the role of information and knowledge in the life of society and the emergence of fragmented thinking and clip consciousness; - the dominance of the share of information communications, goods and services and the emergence of a virtual economy practically unrelated to real management; - access to the necessary information for each member of society and at the same time alienation from the most necessary data of a significant part of society; - the ability of society to produce and the media to disseminate vital information for it and manipulation of public consciousness with the help of mass media [9, p. 80]– - development of electronic democracy, information economy, electronic state, electronic government, digital markets, electronic social,

economic networks and strengthening the possibilities of organizing virtual violence— - creation of a global information space in which effective information interconnection will be ensured and, possibly, value identity will be lost.

To identify the essence of the information society, it is necessary to identify its existing semantic images, which can be perceived as different paradigmatic approaches. The post-industrial paradigm was developed by American thinkers D. Bell [2] and E. Toffler. The main ideas are their beliefs that: - new information technologies have become the same as mechanization in the era of industrial society, and act as the main engine of social change; - the volume of technological innovations should lead to social restructuring, significantly improving people's lives; - the emergence of symbolic analysts –or symbolic manipulators) - politicians, intellectuals, specialists in the field of PR and advertising, media activists, columnists and bloggers who are able to effectively influence public opinion and even exercise power over communications [6, p. 119].

Conclusions

Unfortunately, a decade after the publication of the Report, it should be stated that this call was not heeded, as evidenced by the activation of new forms of information wars, the implementation in practice of the principle of dividing people into classes of information rich and poor, large-scale initiation of artificially created fake news in the modern world of mass media.

Thus, philosophy allows us to understand the conceptual nature of the information society as one of the manifestations of social reality, to comprehend the main forms of influence on the mass and personal consciousness of people, as well as the possible consequences of the influence of information and communication and network technologies on public relations.

References:

1. Bakulev G.P. Mass communication: Western theories and concepts. M.: Aspect Press, 2005. 176 p.
2. Bell D. The coming post-industrial society. M.: Academia, 1999. 944 p.
3. Baudrillard J. In the shadow of the silent majority, or the end of the social. Yekaterinburg: Ural University Press, 2000. 96 p
4. Baudrillard Zh. There was no war in the Gulf // Art Magazine. 1994. No. 3. pp. 43-44.
5. Baudrillard J. Simulacra and simulation. Tula: Tula polygraphist, 2013. 204 p.
6. Bokov D.Yu. Philosophical and legal foundations of the information society // Bulletin of the Moscow State Regional University. Series: Philosophical Sciences. 2011. No. 2. pp. 116-121.
7. Bourdieu P. N. M.: Socio-Logos, 1994. 288 p.
8. Towards Knowledge Societies: UNESCO World Report Paris: UNESCO Publishing House, 2005. 240 p.
9. Gorbunov A.S. The problem of institutionalization of mass communication media // Bulletin of the Moscow State Regional University. Series: Philosophical Sciences. 2016. No. 2. pp. 79-86.
10. Drucker P. Encyclopedia of management. 2016. 564 pp.

Түйін

Мақалада оның парадигмасы ретінде әрекет ете алатын "ақпараттық қоғам" тұжырымдамасының негізгі философиялық аспектілері ашылады. Ақпараттық қоғам дамуының алғышарттары, белгілері талданады. Ақпараттық қоғамның әлеуметтік болмыстың түрлі аспектілеріне төнетін қатерлері мен сын-қатерлерін анықтауға ерекше көңіл бөлінеді. Ақпараттық қоғам дамуының қазіргі кезеңі "байланыс күшімен" және білім қоғамының пайда болуымен сипатталады.

Аннотация

В статье раскрываются основные философские аспекты концепции "информационного общества", которые могут выступать в качестве ее парадигмы. Анализируются предпосылки, признаки развития информационного общества. Особое внимание уделяется выявлению угроз и вызовов информационного общества различным аспектам социальной реальности. Утверждается, что нынешний этап развития информационного общества характеризуется "силой коммуникации" и возникновением общества знаний.

УДК:040.12

Ш.Ш. Сартаева¹, К.А. Утаров²

¹старший преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

²к.ю.н., старший преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

ТОВАРНЫЙ ЗНАК: ПОНЯТИЕ И ВИДЫ

Аннотация

В работе охарактеризованы виды товарных знаков, обозначена проблема подмены понятия «товарный знак» другими составляющими фирменного стиля.

Ключевые слова: товарный знак, логотип, эмблема, товарная марка, патентное право, виды товарных знаков

Новизна работы заключается в широкой распространенности товарных знаков многообразии их видов, что обуславливает необходимость иметь базовое представление об этих понятиях и уметь определять, к какому виду относится тот или иной товарный знак. Также следует понимать, что время не стоит на месте, и вместе с развитием технологий появляются новые виды товарных знаков, например, изменяющиеся товарные знаки, которые находят свое представление в виде видеозаписей или анимации. Особенно тема товарных знаков актуальна для тех, кто планирует заниматься предпринимательской деятельностью. Цель работы заключается в том, чтобы изучить и перечислить существующие в наше время виды товарных знаков.

NB! Все приведенные в качестве примеров товарные знаки взяты из открыты источников и используются исключительно в иллюстративно-демонстрационных целях.

Понятие товарного знака

Часто в обиходе термин товарный знак подменяется другими, схожими с точки зрения обывателя терминами, такими как: торговая марка, торговый знак, логотип, фирменная эмблема, фирменный знак, бренд. В казахстанском законодательстве подобные термины не представлены вовсе, следовательно, юридически правильно называть эти термины товарным знаком [12].

Термины торговый знак и товарная марка — это варианты перевода на русский язык англоязычного термина trademark, отмечается в [7]. Обозначения, которые предназначены для индивидуализации товаров и услуг дают возможность отличать товары и услуги одних производителей от других, определяются ГК РК термином товарный знак или знак обслуживания (для услуг). Товарные знаки подлежат специальной регистрации и входят в составляющие фирменного стиля. Несколько определений других составляющих фирменного стиля [там же]:

Торговая марка — (торговый знак, товарная марка) — тоже, что и товарный знак, т. е. обозначение, способное отличать товары одних юридических или физических лиц от однородных товаров других юридических или физических лиц.

Логотип — специально разработанная, стилизованная сокращенная форма названия фирмы, часто в оригинальном на чертании.

Фирменный знак — это уникальный графический элемент, который обычно располагается рядом с названием компании, но может использоваться и отдельно.

Знак обслуживания (англ. servicemark) — представляет собой тот же товарный знак, только он используется для индивидуализации услуг, а не товаров. Данный термин аналогичен понятию «товарный знак», разница состоит лишь в том, что под знаком обслуживания компании оказывают услуги, а не маркируют товары.

Слоган — рекламная формула в виде афористичной, легко запоминающейся короткой фразы.

Бренд(англ.brand)—это уже относительно хорошо известная потребителям торговая марка, захватившая какую-либо долю рынка.

Предупредительная маркировка ® и TM — особое обозначение, удостоверяющая, что товарный знак зарегистрирован. Нанесение такого обозначения является правом, а не обязанностью владельца знака, что подкрепляется статьей 5D Парижской Конвенции.

В качестве знаков предупредительной маркировки в мировой практике получили распространение буквенные сочетания «TM» (сокращение от trademark), «SM» (сокращение от servicemark), а также слова «Trademark», «Registered Trademark», «зарегистрированный знак», «Marquedeposee», «Marcaregistrada». Маркировка «TM» согласно законодательству РК не имеет правовой защиты, такая маркировка выполняет лишь информативную функцию.

Согласно статье 5 Закона Республики Казахстан от 26 июля 1999 года № 456-І О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров[11]:

Обозначения, регистрируемые в качестве товарного знака

1. В качестве товарного знака могут быть зарегистрированы изобразительные, словесные, буквенные, цифровые, объемные и иные обозначения или их комбинации, позволяющие различать товары и услуги одних лиц от однородных товаров или услуг других лиц.

2. См.: Информационное письмо Национального патентного ведомства при Кабинете Министров Республики Казахстан от 19 января 1995 года № 95.

3. Товарный знак может быть зарегистрирован в любом цвете или цветовом сочетании.

Виды товарных знаков

Словесные товарные знаки (обозначения) являются самыми распространенными, что обусловлено формой их выражения[3]. Обычно данный вид знаков называют логотипами, согласно [8]. В качестве логотипов могут использоваться уже существующие слова («Любимый сад») или придуманные («Макфа»). К словесным знакам можно отнести лозунги компаний или их слоганы.

К словесным обозначениям относятся[1]: слова, сочетания букв, которые имеют словесный характер, словосочетания, предложения, другие единицы языка, а также их сочетания. Такие товарные знаки могут быть выполнены на разных языках и отличаются тем, что их проще запомнить, например, после просмотра рекламы. К таким товарным знакам также относятся доменные имена веб-сайтов. Можно зарегистрировать подобный товарный знак как в стандартном написании, так и в оригинальном графическом исполнении, т. е. в виде логотипа. Третьи четверти всех регистрируемых товарных знаков относятся к данному типу, отмечается в[4]. Такие товарные знаки могут быть как реальными, существующими словами, так и неологизмами или вымышленными словами. В качестве словесных товарных знаков могут использоваться имена собственные, географические названия, исторические личности и т.д.

Словесным товарным знаком может быть существующее или новообразованное слово или словосочетание, например [2, 6]:

Существующие слова и словосочетания: Кемеровчанка; Ритмы здоровья; Столица вкуса; Triumph; Apple.

Искусственно образованные, фантазийные слова: Витамама; Компашки; Beerka; Coca-cola; Kodak; Кириешки.

Фирменный лозунг или слоган: «Живите в блеске»; «Судовольствием за столом»; «Хлебница отполюшка до хлебушка»; «Управдом—друг человека»; «Все новости достойны напечатания» (слоган газеты «TheNewYorkTimes»); «Управляй мечтой»; «Freedom of mind»; «Life's good».

Изобразительные товарные знаки представляют собой изображения различных

геометрических фигур, линий, предметов, животных, людей, географических, природных объектов и др., которые, как правило, не содержат текст [5, 8]. Как правило, данный вид знаков называют эмблемами. Изобразительные товарные знаки состоят только из изображений и не содержат текст. Такие товарные знаки могут быть логотипом компании, наклейкой, плакатом, постером, персонажем, фирменным цветом, дизайном этикетки или упаковки товара, эмблемой.

Примеры изобразительных товарных знаков, представленные в источниках [1, 2, 3, 4] иллюстрирует рисунок 2.

Рисунок 2.—Примеры изобразительных товарных знаков

Объемные товарные знаки — трехмерные объекты, фигуры и комбинации линий и фигур в пространственном расположении, которые могут представлять собой форму товара или его части, форму упаковки товара или форму, несвязанную с товаром, а также трехмерные объекты, фигуры и их сочетания [6, 1].

Примеры объемных товарных знаков приведены на рисунках ниже.

Рисунок 3. — Оригинальные упаковки или сам товар, позволяющий определить его изготовителя [8]. Такие товарные знаки обычно используют парфюмерно-косметические компании, а также производители алкогольной продукции.

Звуковые товарные знаки — это фрагменты музыкального произведения, короткие оригинальные звуки или их сочетания, звуки природы, быта, промышленных предприятий [8, 1]. В качестве звуковых товарных знаков регистрируются, как правило, озвученные слоганы фирм, позывные и заставки радиостанций, радиопрограмм и телепередач. Подобные товарные знаки могут быть заявлены к регистрации в графическом виде в виде аудио файла. На рекламном сленге звуковая товарная марка называется джинглом. Обычно джингл базируется на вокале и имеет длительность от 3 до 20 секунд. В случае рекламного характера джингл может «оглашать» название бренда и слоган.

Рисунок 4—Другие примеры объемных товарных знаков[3,2,1, 6, 7,4]

Примерами звуковых товарных знаков являются мелодии мобильных телефонов, позывные радиостанций (например, «Европаплюс», «Русскорадио»), радиопрограмм, мелодии заставки популярных телепередач (например, «Полечудес», «Большаяразница», «Спокойной ночи, малыши!»), аудиологотипы (например, «Макдоналдс»)[4].

Рисунок 5 — Нотная запись звукового товарного знака Deutsche Telekom AG [6] Один из примеров звукового товарного знака можно прослушать в [7]

Еще одним примером звукового товарного знака может служить случай, когда фирма «Харлей Давидсон» зарегистрировала в качестве товарного знака специфический и присущий только этой фирме звук мотора мотоцикла, попытки подражать которому делали многие фирмы конкуренты, производящие мотоциклы[6].

Комбинированные товарные знаки (обозначения) представляют собой смесь перечисленных выше знаков. Сейчас они используются очень часто [8].

Рисунок 6 - Примеры комбинированных товарных знаков, представленные в источниках [1, 2, 3]

Наиболее часто встречающиеся комбинированные товарные знаки состоят одно временно из словесного и изобразительного элемента и их часто называют логотипами[1]. Нарисунке 6 приведены примеры товарных знаковданного вида.

Фирменные товарные знаки предназначены для идентификации непосредственно предприятий–изготовителей. Они могут быть обыкновенными[8], созданными попоручению изготовителей, ипрестижными, которые присваиваются предприятиям заучастие вразличных демонстрационных мероприятиях, например, навыставках и ярмарках.

Рисунок 7—Обыкновенный и престижный товарные знаки

Статья 222. Незаконное использование товарного знака

1. Незаконное использование чужого товарного знака, знака обслуживания, фирменного наименования, наименования места происхождения товара или сходных с ними обозначений для однородных товаров или услуг, если это деяние причинило крупный ущерб, – наказывается штрафом в размере до восьмидесяти месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до восьмидесяти часов, либо арестом на срок до двадцати суток..

2. Незаконное использование предупредительной маркировки в отношении не зарегистрированного в Республике Казахстан товарного знака или наименования места происхождения товара, если это деяние причинило крупный ущерб, – наказывается штрафом в размере до восьмидесяти месячных расчетных показателей либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до восьмидесяти часов, либо арестом на срок до двадцати суток. Примечание. Лицо, впервые совершившее деяние, предусмотренное настоящей статьей, освобождается от уголовной ответственности в случае добровольного возмещения ущерба. [5]

Прежде всего необходимо отметить, что вопросы охраны товарных знаков в Казахстане регулируются Законом «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров» (1999г.) (далее – Закон о товарных знаках).

Для того чтобы получить охрану, товарные знаки должны быть зарегистрированы в Казахстане в Государственном реестре товарных знаков в порядке, предусмотренном Законом о товарных знаках. В соответствии с данным законом регистрация товарного знака подтверждается свидетельством о регистрации товарного знака, которое выдается Комитетом по правам интеллектуальной собственности Министерства юстиции Республики Казахстан (далее – Патентное ведомство). Кроме того, правовая защита товарного знака может быть предоставлена и без его регистрации в Казахстане в силу международных договоров, стороной которых является Казахстан. Владелец товарного знака имеет исключительное право использовать товарный знак и распоряжаться им, а также запрещать несанкционированное использование знака третьими лицами.

Закон о товарных знаках запрещает несанкционированное использование товарного знака или обозначения, сходного до степени смешения, в отношении однородных товаров, которые продаются на территории Республики Казахстан, в том числе их использование:

1. на товарах, этикетках, упаковке, которые были произведены, предложены к продаже, проданы, демонстрировались на выставках и ярмарках или введены в оборот иным образом,

включая их хранение или транспортировку в таких целях, или товаров, которые были ввезены на территорию Республики Казахстан для дальнейшей перепродажи;

2. в отношении выполнения работ и оказания услуг;
3. в документации;
4. в предложениях о продаже товаров;
5. в Интернете. [9]

Параллельный импорт.

Правовая квалификация

Протокол об охране и защите прав на объекты интеллектуальной собственности (Приложение № 26 к Договору о Евразийском экономическом союзе [10])

Региональный принцип исчерпания прав

На территориях государств-членов применяется принцип исчерпания исключительного права на товарный знак, товарный знак Союза, в соответствии с которым не является нарушением исключительного права на товарный знак, товарный знак Союза использование этого товарного знака, товарного знака Союза в отношении товаров, которые были правомерно введены в гражданский оборот на территории любого из государств-членов непосредственно правообладателем товарного знака и (или) товарного знака Союза или другими лицами с его согласия.

Правовая квалификация

Закон РК "О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товара»: п. 7 ст. 19. [9]

Региональный принцип исчерпания прав

Не является нарушением исключительного права на товарный знак использование этого товарного знака другими лицами в отношении товаров, которые были введены в гражданский оборот на территории Евразийского экономического союза непосредственно правообладателем или с его согласия.

«ИМПОРТ ТОВАРОВ» - введение товаров в оборот.

Любое использование товарного знака без разрешения правообладателя – нарушение Соглашения и Закона о товарных знаках.

Параллельный импорт нарушает права на товарные знаки

Итак, в данной работе было рассмотрено правовое регулирование товарных знаков, знаков обслуживания и наименований мест происхождения товаров. И подводя итог своему труду хочется сделать несколько замечаний.

Хочется отметить достаточно своевременное принятие Закона РК «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товара» [9] что позволило значительно сократить нарушения в данной сфере и предотвратить их в дальнейшем. В данный момент российское законодательство в рассмотренной сфере видится мне довольно полным и на мой взгляд нормализация в этой области зависит лишь от нормализации ситуации в стране в целом. Поэтому нам остается уповать на то, что правительство приложит все силы для достижения этой, вне всякого сомнения, желанной всем цели.

Литература:

1. Виды товарных знаков [Электронный ресурс] // www.rupatent.ru. — URL: http://www.rupatent.ru/trademark/tm_intr2.htm.
2. Виды товарных знаков [Электронный ресурс] // www.tm-patent.ru. — URL: <http://www.tm-patent.ru/kindatm.html>.
3. Виды товарных знаков [Электронный ресурс] // www.vashznak.ru. — URL: <http://www.vashznak.ru/viditz.html>.
4. Виды товарных знаков и марок [Электронный ресурс] // logobrand.ru. — URL: <http://logobrand.ru/vidi-tovarnih-znakov.php>.
5. Уголовный кодекс РК (ст. 222)
6. Обозначения, которые могут служить в качестве товарных знаков [Электронный ресурс] // www.sinor.ru. — URL: <http://www.sinor.ru/~semenk/tmsorts.html>.
7. Определения: товарный знак, торговая марка, логотип, слоган [Электронный ресурс] // www.tm-patent.ru. — URL: <http://www.tm-patent.ru/definitions.html>.
8. Понятия и виды товарных знаков [Электронный ресурс] // www.grandars.ru. — URL: .
9. Закон РК «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товара»; [Электронный ресурс] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1014203 — URL
10. Договор о Евразийском экономическом союзе, Протокол № 26;
11. Товарный знак: Определение и основные функции товарного знака [Электронный ресурс] // www.tm-patent.ru. — URL: http://www.tm-patent.ru/trademark_meaning.html.
12. Мадридское соглашение о международной регистрации знаков 1891 г.;
13. Протокол к Мадридскому соглашению 1989 г.;
14. Гражданский кодекс Республики Казахстан;

Түйін

Жұмыста тауар таңбаларының түрлері сипатталған, «тауар белгісі» түсінігін корпоративтік сәйкестендірудің басқа компоненттерімен ауыстыру мәселесі анықталған.

Abstract

The paper describes the types of trademarks, identifies the problem of replacing the concept of "trademark" with other components of the corporate identity.

МАЗМУНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ
TECHNICAL SCIENCES

- А.И. Айнабеков¹, У.С. Сулейменов², М.А. Камбаров³, Н.Жанабай⁴,
Д.К.Романова⁵** 3
¹д.т.н., профессор, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
²д.т.н., ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
³к.т.н, ассоциированный профессор, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
⁴к. т. н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
⁵младший научный сотрудник, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
- ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ОЦЕНКА НАПРЯЖЕННОГО СОСТОЯНИЯ ЗОНЫ
ВМЯТИНЫ СТЕНКИ ЦИЛИНДРИЧЕСКОГО РЕЗЕРВУАРА**
- З.А. Бейсенбаева¹, Д.Джандарбекова¹, А.Ю.Бейсенбаев¹** 9
¹Клиника ОФТУМ, врач 1 категории, Нурсултан, Казахстан
²к.т.н., доцент АО КазУТБ,г. Нурсултан, Казахстан
³к.т.н., доцент ЮКУ им М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
- ПРОИЗВОДСТВО ДИЕТИЧЕСКОГО ИЗДЕЛИЯ БАУРСАК**
- Д. Джандарбекова¹, Р.А. Бейсенбаев², А.Ю. Бейсенбаев³** 13
¹к.т.н., доцент АО КазУТБ, Нурсултан, Казахстан
²с.н.с., ЮКУ им М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
³к.т.н., доцент ЮКУ им М.Ауэзова,Шымкент, Казахстан
- ВЫПУСК ДЕЛИКАТЕСНЫХ МЯСНЫХ ИЗДЕЛИЙ ИЗ КОНИНЫ С
ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЭНЕРГИИ СОЛНЦА**
- R.E. Zhumanova¹, M.T.Turganbekova², S.S.Mombekova²** 19
¹senior teacher, Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan
²senior teacher, South Kazakhstan University by M.Auezov, Shymkent, Kazakhstan
- USE OF ICT TO SOLVE PROTECTION AND SAFETY OF FOOD**
- Э.Н. Калшабекова¹, Б. Т. Копжасаров², А.М.Шенгелбай³** 23
¹к. т. н., профессор, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
²к. т. н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
³магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
- ОПТИМИЗАЦИЯ СОСТАВА ГИПСОБЕТОННЫХ МАТЕРИАЛОВ**
- Н.А. Сузев¹, Б.Т. Копжасаров², З.Ю. Култаев³** 30
¹к. т. н., профессор, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
²к. т. н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
³магистрант, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
- ОПТИМИЗАЦИЯ СОСТАВА БЕТОНА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ
ПЛАСТИФИЦИРУЮЩИХ ДОБАВОК ДЛЯ РЕМОНТНЫХ РАБОТ
ГИДРОТЕХНИЧЕСКИХ СООРУЖЕНИЙ**

- Н.С. Үмбетов¹, Ж.Ж. Жаңабаев¹, Л.Ә. Бекмұратова¹** 39
¹PhD докторы, аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
²п.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
³оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
РАДИКАЛДЫҚ ОСЬ СЫЗЫҒЫБАР ЕСЕПТЕР ШЫҒАРУ

- А.А. Утебаев¹, А.Үкібай², Ж.Курганбеков³** 45
¹т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
²магистр, оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
³докторант, оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
**СОЗАҚ АУДАНЫ ТАУЛЫ ЖОТА, ЖОЛ БОЙЫНЫҢ ТОПЫРАҚ ЖӘНЕ
ӨСІМДІК ТАМЫРЛАРЫНДАҒЫ АУЫР МЕТАЛДАРДЫҢ (Pb ЖӘНЕ Cd)
МӨЛШЕР ДЕҢГЕЙІН ЗЕРТТЕУ**

- А.А. Утебаев¹, А.Үкібай¹, Ж. Курганбаев¹** 52
¹т.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
¹магистр, оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
¹докторант, оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
**СОЗАҚ АУДАНЫ АВТОЖОЛ БОЙЫНДАҒЫ ТОПЫРАҚ ҮЛГІЛЕРІНДЕГІ
АУЫР МЕТАЛДАРДЫҢ (Fe, Mn, Zn, Cr) МӨЛШЕР ДЕҢГЕЙІН ЗЕРТТЕУ**

**ИНФОРМАТИКА, IT-ТЕХНОЛОГИЯЛАР
ИНФОРМАТИКА, IT-ТЕХНОЛОГИИ
COMPUTER SCIENCE, INFORMATION TECHNOLOGIES**

- Б.А. Тулегенова¹, Е.С. Бикобеков²** 58
¹ст. преподаватель, магистр, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан
²магистр, частный предприниматель, Шымкент, Қазақстан
**УСКОРЕНИЕ ПЕРЕДАЧИ ПАРАМЕТРОВ ЛИЦЕВОЙ АНИМАЦИИ ЧЕРЕЗ
РАСПАРАЛЛЕЛИВАНИЕ ПРОЦЕССОВ КОДИРОВАНИЯ И
ДЕКОДИРОВАНИЯ**

**ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
PEDAGOGICAL SCIENCES AND HUMANITIES**

- У.К. Абдыханов¹, Г.К. Алтынбекова²** 65
¹к.ф.н., доцент, ЮКГПУ, Шымкент, Қазақстан
²к.ф.н., ст. преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан
**КНИГА ЖИЗНИ ЖАМБЫЛА:
КРУГ ГЛАВНЫХ УСТРЕМЛЕНИЙ И ИНТЕРЕСОВ НАРОДА»**

- А. Абжапбаров¹, Е. Доскулов²** 69
¹ф.м.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
²магистрант, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
**ОРТА МЕКТЕПТЕ ТУЫНДЫ АРҚЫЛЫ ФУНКЦИЯНЫ ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ
ОНЫҢ ГРАФИГІН САЛУҒА БЕРІЛГЕН ЕСЕПТЕРДІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ**

- С.Е. Алдешов¹, С.Бекет², Б.Т.Унеров³** 77
¹ п.ғ.к., Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті доценті,
^{2,3}Жетісай гуманитарлық-техникалық колледжі, бағдарламалау бөлімі,
Шымкент, Қазақстан
СИМЕТРИЯ ЖӘНЕ АССИМЕТРИЯ СҰЛУЛЫҚТЫҢ СИМВОЛЫ
- Г. Н. Алтаева¹, А.Ю.Филонова², В.Ш.Рахимов³, Б.Б.Ибрагимов⁴** 82
^{1,2}старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан
³кандидат педагогических наук, доцент, Национальный университет Узбекистана им.
М. Улугбека, Ташкент, Узбекистан
⁴доктор PhD, доцент, Национальный университет Узбекистана им. М. Улугбека,
Ташкент, Узбекистан
**ИССЛЕДОВАНИЕ ФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ
ЮНОШЕСКОГО ВОЗРАСТА СПОРТСМЕНОВ**
- К.М.Арымбаева¹, А.А.Жиенбекова¹, С.Т.Мамадалиев²** 85
¹доктор пед. наук, профессор, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан
¹кандидат философ. наук, доцент ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан
²докторант 2 курса, Каз НУ имени Абая Алматы, Қазақстан
**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ САМОРЕГУЛЯЦИЯ
УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ВУЗЕ**
- T.S. Ashimova¹, M.O. Musalieva², S.K. Mamekova³, A.K.Otebekova⁴** 89
^{1,2,3}Department of Foreign languages for Technical specialities, M.Auezov South
Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan
⁴Department of Modern Languages and Translations Studies, M.Auezov South Kazakhstan
University, Shymkent, Republic of Kazakhstan
**THE MOTIVATION TO THE STUDENTS OF ENGINEERING SPECIALITIES TO
LEARN ENGLISH WELL THROUGH TED , BBC LEARNING ENGLISH AND
MOVIES WITH SUBTITLES**
- T.S. Ashimova¹, S.E. Aitzhanova², S.K. Mamekova³, A.N.Nazarova⁴** 92
^{1,3,4}Department of Foreign languages for Technical specialities, M.Auezov South
Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan
²Department of Foreign languages for Humanitarian specialities, M.Auezov South
Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan
**THE USING MIND MAPS IN TEACHING ENGLISH TO STUDENTS OF
ENGINEERING SPECIALTIES**
- Н.Ә. Әбдімүтәліп¹, У.Алимбетова², Г.Б. Тойчибекова³** 95
¹PhD, доцент м.а., А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан
²магистрант, А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан
³PhD, доцент м.а., А.Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан
**ТҮРКІСТАН ҚАЛАСЫНДА ҒИМАРАТТАР МЕН ҚҰРЫЛЫСТАРДЫ САЛУ
БАРЫСЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРДІ АЙҚЫНДАУ ЖӘНЕ
ЗЕРТТЕУ**

- Г.Т. Бозшатаева¹, Г. О. Адилбекова²** 102
¹ к.б.н., доцент, ЮКУ им.М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан
² старший преподаватель, ЮКУ им.М. Ауэзова, Шымкент, Қазақстан
ВЛИЯНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ УСЛОВИИ ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ НА ФЕНЕТИЧЕСКУЮ ИЗМЕНЧИВОСТЬ ПОПУЛЯЦИЙ КЛОПА-СОЛДАТИКА
- Д.М. Байгунова¹, Ш.Д. Асембаева², Қ.Қ.Серікбаева³** 109
¹²³аға оқытушы, магистр, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
КЛУБТЫҚ БАҒДАРЛАМА СЦЕНАРИЙІ, ОНЫМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ
- Д.М. Байгунова¹, Д.А.Мусакулова⁴, Қ.А.Жолдасбекова³, Ж.Көпбаева⁴** 114
¹²³аға оқытушы, магистр, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ДИДАКТИКАЛЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ ТҮРЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ БАЛА ПСИХОЛОГИЯСЫНА ЫҚПАЛЫ
- Д.М. Байгунова¹, Ш.Ж. Турдалиева², Б.Қ.Отарбаева³, Д.А.Мусакулова⁴** 121
¹²³⁴аға оқытушы, магистр, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
МӘДЕНИ – ШҰҒЫЛДАНЫМПАЗДЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ ТҮРЛЕРІН ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ
- А.К. Демеуов¹, И.Т.Мустафаев², Е.М. Утебеков³, И.Б.Алиев⁴** 127
¹к.п.н., доцент, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан
²³старший преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан
⁴к.п.н., доцент, Национальный университет Узбекистана им. М. Улугбека, Ташкент, Узбекистан
ИНТЕГРАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВИДОВ СПОРТА В РАМКАХ ПРОГРАММЫ РУХАНИ ЖАНҒЫРУ
- Р.С. Дуйсенбаева** 130
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті,
Шымкент, Қазақстан
ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ МОТИВТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛЫМЕН «МӘНГІЛІК ЕЛ» ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ОҚЫТУДЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ
- А.А.Yegemberdy¹, L.SH. Eszhanova², A.A.Syundikov³, D.O. Torebek⁴** 133
¹²³master, senior lecturer. M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
⁴master, lecturer. M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
THE MAIN STEPS OF A LESSON PLAN WHILE TEACHING ENGLISH LANGUAGE SKILLS
- А.А.Yegemberdy¹, A.A.Syundikov², L.SH. Eszhanova³, D.O. Torebek⁴** 137
¹²³master, senior lecturer. M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
⁴master, lecturer. M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
DIFFERENT TECHNIQUES USED IN THE TEACHING OF ENGLISH

- N.A. Yesimkhanova¹, S.K. Mamekova², A.M. Shymyrbekova³, S.N. Kozhanov⁴** 140
¹ Candidate of philological sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
²³⁴ Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
TECHNOLOGY OF FORMING A FOREIGN LANGUAGE MONOLOGUE AND DIALOGUE SPEECH
- С.С. Естемесова** 146
к.п.н, доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ СЛУШАНИЯ МУЗЫКИ
- М.Д. Кошанова¹, А.Әубәкір²** 150
т.ғ.к., доцент, Қ. А. Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан
магистрант, Қ. А. Ясауи атындағы ХҚТУ, Түркістан, Қазақстан
ОРТА МЕКТЕП БАҒДАРЛАМАСЫНДА МӘТІНДІК ЕСЕПТЕРДІ ҮЙРЕТУ ӘДІСТЕМЕСІ
- Я.Х. Мадалиев¹, К.С. Байменова², Г.К. Турсунбаева³** 156
¹ доктор ф., PhD, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
² Ассисент, Каракалпакский государственный университет
³ ст. преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ОБРАЗ НАСРИДДИНХОДЖИ В УЗБЕКСКОМ И КАЗАХСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ
- A.B. Makulbek¹, S.K. Mamekova², S.T. Tomarbayeva³, S.N. Kozhanov⁴** 163
¹ Candidate of philological sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
²³⁴ Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
SPEECH CULTURE AND ITS ROLE IN THE ENGLISH-SPEAKING SOCIETY
- S.K. Mamekova¹, M.O. Musaliyeva², S.N. Kurbanbayeva³, A.K. Otebekova⁴, S.N. Kozhanov⁵** 168
¹ Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
²³ Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
⁴⁵ Master of pedagogical sciences, lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
SPEECH CULTURE COMPONENTS AND SPEECH ETIQUETTE
- ¹S.K. Mamekova, ²M.O. Musaliev, ³S.N. Kurbanbayeva, ⁴G.A. Koshkarova, ⁵A.K. Otebekova** 176
¹ Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
²³ Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
⁴ Master of humanitarian sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
⁵ Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
LANGUAGE MANIPULATION THAT ARE USED IN ADVERTISING

- S.K. Mamekova¹, T.S. Ashimova², Zh.N. Aitbekova³, S.S.Kalauova⁴, D.O. Torebek⁵** 179
¹ Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
² Senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
³ Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
⁴ Master of philological sciences, lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
ENVIRONMENTAL PROBLEMS DURING EXTRACTION AND INAPPROPRIATE USE OF OIL RESOURCES
- Э.А. Мекенбаева¹, А.А.Коныспаева², М.А.Ормолдаева³** 184
¹ старший преподаватель, магистр, ЮКУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан
² преподаватель, магистр, ЮКУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан
³ старший преподаватель, магистр, ЮКУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан
РОЛЬ КУЛЬТУРНО ДОСУГОВОЙ РАБОТЫ В ФОРМИРОВАНИИ ПАТРИОТИЗМА В РАМКАХ ПРОГРАММЫ «РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ»
- Ж.И. Мулдахметова** 188
т.ғ.к., аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ИСА ТОҚТЫБАЕВТЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІ
- А.К. Мырзабекова** 191
к.ф.н., ст. преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ЗНАЧЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РУССКОГО ЯЗЫКА В РАЗВИТИИ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ И МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ «6В07310 – АРХИТЕКТУРА»
- Ж.Оразова** 196
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінің магистранты, Шымкент, Қазақстан
Ә.КЕКІЛБАЕВ ПУБЛИЦИСТИКАСЫНЫҢ ЖАНРЛЫҚ ТҮРҒЫДА ТОПТАСТЫРЫЛУЫ
- Ж.Оразова** 200
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университетінің магистранты, Шымкент, Қазақстан
Ә.КЕКІЛБАЙҰЛЫНЫҢ ПУБЛИЦИСТІК ЕҢБЕКТЕРІНІҢ ТІЛДІК, СТИЛЬДІК СИПАТЫ
- С.И. Рустемова¹, Л.М.Умралиева²** 206
¹ преподаватель, магистр, ЮКУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан
² старший преподаватель, магистр, ЮКУ им. М.Ауезова, Шымкент, Казахстан
УСПЕХИ, ЗАДАЧИ И ПЕРСПЕКТИВЫ НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА
- А.Е.Сихимбаева¹, А.А. Боранбаев², Ә.А.Мүтәлі³** 210
¹ аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
² оқытушы, магистр, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
³ оқытушы, магистр, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

- А.М. Султанбекова¹, Н.К.Аширбаев²** 214
¹магистрант, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
²ф.-м.ғ.д., профессор, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
ДИРИЖЛЕ ЕСЕБІНІҢ ГРИН ФУНКЦИЯСЫ
- Б.П. Төребаев¹, Ш.Е. Рсмаханбетова²** 217
¹аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
**ҚЫЗЫЛ ТҮСТЕР ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖАСЫЛ ТҮСПЕН ҮЙЛЕСІМІ
ҚАЗАҚСТАНДЫҚ СӘНГЕРЛЕР КОСТЮМІ ТОПТАМАСЫНДА**
- D.O.Torebek¹, S.A. Abdykarimova², T.B.Tokpolatova³** 221
¹master, lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
METHODS OF ENRICHING THE VOCABULARY OF PRESCHOOL CHILDREN
- D.O. Torebek¹, L.Sh. Yeszhanova², A.A.Yegemberdy³, S.N.Kozhanov⁴** 223
¹master, lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
²master, senior lecturer, M.Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
**INTERACTIVE METHODS FOR CONDUCTING LEXICAL TESTS IN FOREIGN
LANGUAGE CLASSES**
- ¹A.N.Unembayeva,²S.K. Mamekova,³M.S.Baidabekova,⁴S.N. Kozhanov,
T.B. Tokpolatova⁵** 226
¹Master of pedagogical sciences, senior lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent,
Kazakhstan
⁴Master of philological sciences, lecturer, M. Auezov SKU, Shymkent, Kazakhstan
LINGUISTIC MANIPULATION'S LEXICAL MEANS IN ADVERTISING TEXTS
- Б.А. Урмашев¹, М.М. Абдибаева², Н.Мақсат³** 230
¹х.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
²магистр, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
³студент, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
**ХИМИЯДАН ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТӘЖІРИБЕЛІК БІЛГІ МЕН ДАҒДЫСЫН
ҚАЛЫПТАСТЫРУ**
- Қ.И. Утебеков¹, А.А.Сенкебаева¹, Қ. Қарибекова²** 235
¹б. ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
¹б.ғ.к., аға оқытушы, М. Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
²аға оқытушы, Мирас университеті, Шымкент, Қазақстан
**БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУ ӘДІСНАМАСЫНДАҒЫ БИОЛОГИЯЛЫҚ
МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ПӘН АРАЛЫҚ БАЙЛАНЫС**
- К.И. Utebekov¹, А.Т. Balabekov², А.К. Otebekova³** 238
¹Cand.Biol.Sci., professor, M.Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent,
Kazakhstan
²Cand.Ped.Sci., professor M.Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent,
Kazakhstan
³Master of Ped.Sci, M.Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, Kazakhstan
**FORMATION OF PROFESSIONAL ORIENTATION OF FUTURE TEACHERS
THROUGH NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES**

- Н.Т. Фаттахова¹, Р.К. Жанабаева², С.А. Шеваева³** 240
¹²³старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
**ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПРИЯТИЕ МИРА ПРИРОДЫ
ШКОЛЬНИКАМИ НА УРОКАХ МУЗЫКИ**

***ЖЕР ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМДАР, АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІ
НАУКИ О ЗЕМЛЕ, АГРОПРОМЫШЛЕННЫЙ КОМПЛЕКС
SCIENCES ABOUT THE EARTH, AGRICULTURE***

- М. Жанбырбаев¹, К.Алтаева², М.С.Оспанова³, А.Ж.Осербай⁴, Н.Н.Курбанкул⁵** 245
¹к.с-х.н., доцент, ²магистр биологии., ³ст.преподаватель., ⁴ст.преподаватель,
к.с-х.н.,магистр биологии⁵
ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
ЮКРФ Областная ветеринарная лаборатория
**ИНДИКАЦИЯ БРУЦЕЛЛ МЕТОДОМ ПОЛИМЕРАЗНО-ЦЕПНОЙ РЕАКЦИИ
(ПЦР) В СРАВНЕНИИ С ОБЩЕПРИНЯТЫМИ МЕТОДАМИ
ЛАБОРАТОРНОЙ ДИАГНОСТИКИ БРУЦЕЛЛЕЗА В ТУРКЕСТАНСКОЙ
ОБЛАСТИ**

- М. Жанбырбаев¹, К.Алтаева² М.С. Оспанова³, А.Ж.Осербай⁴, Н.Н.Курбанкул⁵** 249
¹к.с-х.н., доцент, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
²магистр биологии, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
³ст.преподаватель, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
⁴ст.преподаватель, к.с-х.н., ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
⁵магистр биологии, ЮКУ им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан
**ЭПИЗОТОЛОГИЯ И ДИАГНОСТИКА КОНТАГИОЗНОЙ ЭКТИМЫ ОВЕЦ
И КОЗ В ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ**

- Б.К. Ильясов¹, А.Т. Күзербайбаева², Г.Б. Батхияева³, Н.О. Нұрходжаев⁴,
Б.М.Орынбаева⁵** 253
¹в.ғ.д., профессор, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
²PhD, аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
³магистр,оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
⁴магистр,оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
⁵магистр,оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан
**ВЕРМИКУЛИТТІҢ ЗЕРТХАНАЛЫҚ ЖАНУАРЛАР ОРГАНИЗІМІНЕ
ЗИЯНСЫЗДЫҒЫН АНЫҚТАУ НӘТИЖЕСІ**

- Б.К. Ильясов¹, Г.Б. Батхияева², С.Е.Түлеметова³, К.К. Шатманов⁴, Г.К.Токтарова⁵** 258
¹д.в.н., профессор, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
²магистр., преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
³к.с/х.н., доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
⁴ст. преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
⁵магистр., преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан
**МИКРОСТРУКТУРА ГОРНЫХ МИНЕРАЛОВ (ВЕРМИКУЛИТА) И
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИХ В ПРОМЫШЛЕННОСТИ И СЕЛЬСКОМ
ХОЗЯЙСТВЕ**

А.С. Курбанова¹, А.Б.Сәдібек² 265

¹ст. преподаватель, ЮКУ им. Ауезова, Шымкент, Қазақстан

²преподаватель, ЮКУ им. Ауезова, Шымкент, Қазақстан

**СУТ ҚЫШҚЫЛДЫ ТЕРМОФИЛЬДІ ЛАКТОКОКТАРДЫҢ ЖАҢА
ШТАМДАРЫНЫҢ ӨНДІРІСТІК-ҚҰНДЫ ҚАСИЕТТЕРІН АНЫҚТАУ**

К.С. Курбанова¹, Р.Ж. Ермекбаева² 269

¹ст. преподаватель, ЮКУ им. Ауезова, Шымкент, Қазақстан

²к.с/х н. преподаватель, ЮКУ им. Ауезова, Шымкент, Қазақстан

**СЕРОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ РАБДОСПЕЦИФИЧЕСКИХ
АНТИТЕЛ**

***ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ
ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ
JURISPRUDENCE***

Н.М. Батырбаев¹, Д.О.Калиев² 273

¹Экономика, басқару және құқық факультеті, Құқықтану кафедрасының профессоры, Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан

²Құқықтану мамандығының 2- курс магистранты,

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАЛАРЫНА СӘЙКЕС ЖЕР
ҚОРЫ САНАТТАРЫНЫҢ ТҮСІНІГІ, ТҮРЛЕРІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Е.К. Нуртазин¹, С.Б.Абутаева² 281

¹к.ю.н., доцент, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

²старший преподаватель, ЮКУ им. М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

ВНЕДРЕНИЯ СЕРВИСНОЙ МОДЕЛИ ПОЛИЦИИ

М.К. Tanatarova¹, N.B. Duisen² 286

^{1,2}teacher M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

THE PHILOSOPHY OF MODERN INFORMATION SOCIETY

Ш.Ш. Сартаева¹, К.А.Утаров² 289

¹старший преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

²к.ю.н., старший преподаватель, ЮКУ им.М.Ауэзова, Шымкент, Қазақстан

ТОВАРНЫЙ ЗНАК: ПОНЯТИЕ И ВИДЫ

Ғылыми журнал

2018 жылдан бастап жылына 4 рет шығарылады

Редактор: Назарбек У.Б.

Жауапты редактор: Алтынбеков Р.Ф.

Техникалық редактор: Исмаилова М.Л.

Журналды шығаруға жауапты: Александриди Е.Ю.

Меншік иесі: М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде тіркелген № 16794–Ж (14.12.2017 ж.)

21.12.2021 ж. баспаға қол қойылды. Көлемі 19 б.т. Тираж 300 дана.
Жазу қағазы. Офсеттік баспа. Тапсырыс № 3753. М. Әуезов атындағы ОҚУ, АҒД
Шымкент қ., Тәуке хан даңғылы, 5, тел: 21-19-82